ȘERBAN
CIOCULESCU

ITINERAR CRITIC

V

1989
EDITURA EMINESCU
București, Piața Scînteii 1

DE ACELAŞI AUTOR :

La Editura Eminescu

Itinerar critic, I, II, III, IV, 1973, 1976, 1979, 1984

Amintiri, 1975, 1976, 1981

Viaţa lui Caragiale, Caragialiana, 1977, 1987

Prozatori români

De la Mihail Kogălniceanu, la Mihail Sadoveanu, 1977

Poeţi români, 1982

Argheziana, 1985

Coperta de
TUDOR JEBELEANU

*Coperta a IV-a reprezintă o filă
din ultimul articol al lui Şerban Cioculescu*

ISBN 973-22-0096-0

HERODOT, „ISTORII"[1]

Într-una din vechile mele raite pe la anticari, am avut norocul să găsesc întîia ediţie a *Istoriilor* lui Herodot, publicate de N. Iorga în 1909, în transliterarea textului versiunii româneşti, după o copie cirilică din 1816, de către tipograful Onciu, de la Vălenii-de-Munte. Mai e nevoie să adaug că lectura acestei tălmăciri, fixată de savantul istoric român pe la anul 1645, m-a desfătat prin farmecul arhaic al limbii, dar şi prin talentul netăgăduit al necunoscutului traducător ? Tot N. Iorga i-a atribuit-o lui Eustratie logofătul, căruia i se datora şi *Pravila* lui Vasile Lupu (1646), compilaţie după izvoare juridice bizantine, decelate de straşnicul nostru profesor de drept roman, Şt. G. Longinescu[2]. Mai veridic, G. Pascu a fost de părere că versiunea aparţine spătarului Nicolae Milescu, dar fără a produce probe. În anii din urmă, N. A. Ursu a pledat, cu argumente de ordin filologic, pentru paternitatea mitropolitului Dosoftei. Noul editor, Liviu Onu, demonstrează convingător că autorul versiunii nu poate fi altul decît spătarul, care ar fi făcut traducerea la Constantinopol, cu puţin înainte de căderea Cretei (1669). Într-adevăr, datarea exactă nu se putea face decît după unul din numeroasele adaose ale tălmăcitorului la cartea III, cap. 59 : „...făcură cetate Candiei (care nu o pot turcii lua acum)"[3].

[1] Ediţie îngrijită de Liviu Onu şi Lucia Şapcaliu, Prefaţă, studiu filologic, note, glosar de Liviu Onu. Indice de Lucia Şapcaliu, Editura „Minerva", Bucureşti, 1984, in-8°, LXVII+868 de pagini (după manuscrisul românesc 3 499 de la Biblioteca Academiei R. S. România).

[2] Pravila lui Vasile Lupu, 1912.

[3] Textul dintre paranteze, relevat şi de Iorga, care optase pentru întîiul asediu, este un adaos al traducătorului, lăsînd joc liber exegeţilor de a opta pentru unul din cele trei (1645, 1649 şi 1667—1669).

Unul dintre argumentele cele mai persuasive ale lui Liviu Onu este tenacitatea cu care tălmăcitorul anonim al manuscrisului descoperit de N. Iorga la mînăstirea Coșula de lîngă Botoșani, în 1908, stăruie asupra rolului spartanilor în războaiele medice, cu alte multe adaosuri la text, numindu-i mai adesea laconi. Or, el însuși se recomandă moldavolacon[4], socotindu-se după tată, moldovean, iar după mamă grec, din Laconia (Sparta).

Interesantă este și istoria manuscrisului de la Coșula, pînă astăzi singurul cunoscut și, după toate probabilitățile, ceea ce se întîmplă foarte rar, a cărui filieră e directă, printr-un intermediar, după manuscrisul autograf. Se pare că originalul a fost adus de la Constantinopol la Iași, de către patriarhul Constantinopolului, Hrisant Notaras[5], domnitorului mare bibliofil, Nicolae Alexandru Mavrocordat, care l-a păstrat în colecția sa, necomunicîndu-l nimănui spre a fi copiat. Unul dintre fiii săi, Ioan, succedînd fratelui său Constantin[6], îngăduie transcrierea prețiosului manuscris, logofătului Ianachi Budzilă, în 1746. Un alt posesor al copiei a fost medelnicerul Stavărache Tăutul, unchiul comisului cărvunar, semnat, fără dată, pe manuscris. De pe exemplarul trecut în posesia lui Vasile Pogor — tatăl, el însuși scriitor, s-a făcut copia — unicat, în anul 1816, de un Ion, feciorul lui Tuduri blănarul din Botoșani. Trecut așadar prin trei sau patru mîini și prin două sau trei copii, exemplarul de la Coșula este singurul ce s-a conservat, necunoscîndu-se pînă astăzi altul (identic sau nu). Manuscrisul rămas este incomplet, cu numeroase rezumate sau prescurtări, dar duce *Istoriile* lui Herodot pînă la capăt, minus sfîrșitul ultimului capitol al cărții a IX-a, finală.

Așa cum ne-a rămas, versiunea lui Nicolae Milescu este aceea a unui bun cunoscător al limbii grecești vechi și a unuia dintre cei mai dotați prozatori români din secolul al XVII-lea, precum și a unui învățat, care a îmbogățit textul cu numeroase completări și lămuriri. În acest fel s-a realizat rarul fenomen literar, al tălmăcirii unui mare

[4] Iar nu *moldovalacon*, cum se descifrase întîi.
[5] Sau de un trimis al său.
[6] Și acesta bibliofil împătimit.

scriitor, cum a fost Herodot, adeseori poet în proză, de către un alt mare scriitor, el însuşi plastic şi colorat.

Nu vom zăbovi asupra valorii ştiinţifice a textului, ştiut fiind că Herodot, primul istoric calificat al antichităţii eline culegea adeseori, prea credul, legende şi anecdote, dar şi că istoriografia modernă, prin recente descoperiri arheologice, confirmînd numeroase din informaţiile lui, l-a reabilitat. Nu puţine sînt însă şi pasajele în care spiritul său dubitativ biruie, ridicînd obiecţii sau suspendîndu-şi judecata. La rîndul său, spătarul este un învăţat, primul nostru polihistor, calificat să interpreteze textul originalului cu foarte puţine abateri sau erori.

În cele ce urmează ne propunem să excerptăm pentru farmecul lor, cîteva rînduri ale versiunii de la Coşula, în transcrierea excelentei paleografe Lucia Şapcaliu.

Se cunoaşte valoarea *Istoriilor* pentru noi românii, Herodot fiind singurul istoric care ne-a lăsat mărturii, şi încă dintre cele mai măgulitoare, despre strămoşii noştri, geţi (cum îi numeau grecii pe daci). Aş propune însă o retuşă la afirmaţia învăţatei eliniste Felicia Ştef[7] : „Pentru datele cuprinse, ca şi pentru bogatele informaţii despre viaţa unor neamuri şi popoare dispărute, opera lui H. (erodot) este de o nepreţuită valoare ; ea oferă totodată primele ştiri certe şi ample despre strămoşii noştri geto-daci (cartea a IV a)"[8].

Certe, într-adevăr ! Nu însă şi ample... toate încap în 4—5 rînduri, cap. 93, cartea IV, p. 220. Sînt cunoscutele aprecieri, astfel glăsuind în versiunea manuscrisului de la Coşula :

„Şi, pînă (a) agiunge la Dunăre, întîi supusă[9] pe gheţi, cei ce zic că sînt făr de moarte ; pentru că alalţi thraci s-au dat toţi fără de război supt ascultarea lui Darie ; iar aceştia, stînd împotrivă, căzură la robie, fiind dintre toţi thracii mai drepţi şi mai viteji".

[7] Colaboratoare la ediţia de *Istorii* (Bucureşti, 1961—1964 în 2 vol.) dimpreună cu Adelina Piatkowski.

[8] În articolul despre *Herodot* din *Scriitori greci şi latini*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978, p. 88.

[9] Darius al lui Histaspe, pomenit şi de Eminescu, în *Scrisoarea III*.

Mai departe în cap. 94, în 12 rînduri e descris obiceiul geţilor, de trimitere la Zamolxes, zis şi Gheveleiz, din 5 în 5 ani, a unui sol, aruncîndu-l în sus, peste suliţe. Se încheie cu afirmaţia discutabilă despre monoteismul geţilor. Capitolul 95 dezvoltă în 15 rînduri cunoştinţele despre viaţa lui Zamolxis (fost slujitor al lui Pithagora, în Samos, după izvoare thrace, dar cu rezerva „fiind trachi niște oameni păţiţi rău şi oarecum prostatici" — adică inculţi !). Iar în ultimul capitol, 96, Herodot respinge această versiune, considerîndu-l pe Zamolxe mai vechi decît Pithagora. În final :

„Iar aceştia (geţii) supuindu-să de Darie, mergè şi ei împreună cu altă oaste ci era mergătoare".

Fără a fi ample, însemnările cu caracter etic despre geţi sînt fundamentale, confirmînd vestitul adagiu : „Non multa, sed multum".

Desigur, şi notele, sub semnul întrebării, despre religia geţilor şi Zamolxe, om sau zeu, sînt la baza studiilor noastre istorice. Le-am fi dorit mai ample decît le-a considerat Felicia Ştef, ca despre alte popoare mai îndepărtate de Atena, cărora istoricul le consemnează cîte în lună şi în soare. Asupra tracilor, Herodot revine în cartea VI, cap. 3 şi 5, şi cu menţiunea, la începutul cap. 4 : „Pentru gheţi am şi mai scris în ceea carte" (adică în cartea IV). Despre thraci adaugă : „Şi această limbă[10] a trachilor iaste, afară din indiani[11], mai mare decît toate limbile ; care de ar fi supt o ascultare[12], ar fi nebiruită şi foarte tare, după cum socotim şi noi. Ce, pentru aceea sînt slabi, pentru că sînt osăbiţi. Iar numerile[13] lor sînt multe, după neamurile lor. Iar pravilele lor sînt tot într-un chip, afară din ghetes şi din trafşi[14] şi de cristonei[15]".

[10] Acest popor.
[11] Cu excepţia indienilor (din Asia).
[12] Sub un singur rege.
[13] Numele ramurilor thrace.
[14] Sau trauşi, populaţie despre care Herodot dă lămuriri în cap. 4.
[15] Ca mai sus, despre trafşi, în cap. 5.

Capitolele următoare despre thraci, 6, 7 și 8, nu sînt dintre cele mai măgulitoare, dar într-adevăr ample, caracterizînd viața de familie, promiscuitatea sexelor, cumpărarea soțiilor, morala laxă[16], ceremoniile mortuare ale celor bogați.

Acestea le-am reținut. La Indicele de nume de persoane, de locuri, de grup, de dinastie, de familie și derivatele acestora, de sărbătoriri și alte nume particulare, *trachii* beneficiază de alte numeroase mențiuni, pe cînd cele despre geți rămîn sumare, cum am menționat mai sus. Astfel, în expediția lui Xerxes împotriva grecilor, în cartea VII, cap. 75, se vorbește și de thracii asiatici, de îmbrăcămintea și armamentul expediționarilor, în mod foarte precis și pitoresc. Se vede că tradiția orală a conservat foarte bine aceste amănunte, Herodot fiind în vîrstă, pare-se, de patru ani, în momentul luptei de la Salamina (480 e.n.).

Xerxes ne apare într-o lumină întunecată, de isteric și sadic, scenei de biciuire a mării, binecunoscute, adăugîndu-i-se altele, ca uciderea unui bărbat ce nu-i cedase soția, și a acesteia, după o serie de groaznice suplicii și mutilări. Numărul armatei lui, îngroșat cu acela al popoarelor și triburilor europene supuse, în războiul care s-a încheiat cu dezastrele de la Plateea și Mycale, este enorm umflat la cifra de peste cinci milioane :

„Iar gloata carile era prin vasăle celea mici și slugile — fie să nu pui mai mulți, iar numai pre atîta pre cîte au fost și ceia de război, să făcu 5 întunerice[17], adica cinci mii de mii, și 283 mii și 220 de oameni. Pre atîția oameni au pornit Xerxis împăratul pînă la Thermopilis și la Lipiada".

Din episoadele memorabile și nu prea întinse, vom reproduce scena atenianului Alcmeon, fiul lui Megacles, răsplătit de bogatul rege al lydienilor, Cresus :

„Aceștia, Alcmeonii, iar și mai nainte din neam vestit, iar mai apoi și mai vîrtos fură, pentru că Alcmeon au agiutorit oamenilor lui Crisos, ca un fost trimis la vraja

[16] „A trăi din jac, furtișag și război, iaste lucru bun și cinstit".

[17] *Întuneric*, cantitate mare, mulțime : „atîta întuneric de oameni".

lui Apolon[18], și le-au fost ispravnicu de ce s-au fost rugînd. Deci întorcîndu-să Midii, au spus lui Crisos, și Crisos l-au chemat la Sardis cînd era el domn și, așa, îi zisă să ia aur cît va puté el singur o dată să rădici. Iar Alcmeon meșterșugui așa : își făcé o haină largă foarte întru tot, cu buzunări largi și cu sinuri, și să încălță cu ciboti largi, și așa, intră în vistearu și, întîi, băgă în turetce cît au încăput, și, apoi, împlu sinurile și pusă prin păr cît încăpu aur și luă și în gură. Și așa eși, asămănînd mai mult a altă, decît a om. Iar Crisos, văzîndu-l, au rîs și i-au dăruit aceala tot și l-au dăruit și nu cu mai puțin decît atîta. Așa îmbogăți această casă tare ; și hrăni cai și birui la Olimbia"[19].

Verva de povestitor, cu amănunte de tot hazul, a lui Herodot, s-a transmis la același nivel de spătarul, iscusit scriitor. Același talent își vădește moldavolaconul și în dialogurile, foarte frecvente în *Istorii*, în vorbirea directă și în reflecțiile de natură etică, normativă. Visele joacă un rol mare în hotărîrile conducătorilor, precum și recursul la „vrăji", adică la oracole, acestea fiind integral încadrate în text și determinante. Herodot nu pare a se îndoi de eficacitatea lor, ci mai curînd de puterea de tîlcuire a oamenilor. Una din adaptările spătarului este trecerea la singular a zeilor, ca unul ce era monoteist. Nici el nu intervine în nici un fel pentru amendarea superstițiilor obștești din antichitate.

Vocabularul său este foarte bogat. Glosarul alcătuit de Liviu Onu se întinde pe 130 de pagini, cu trimiteri la cartea și capitolul respectiv și cu tălmăcirile necesare. Noțiunile de *liber* și *libertate*, ca neologisme apar mai tîrziu, poate abia în secolul trecut : Milescu se folosește de vocabulele *slobod, slobozenie* și *volnic, volnicie*. Astfel, Artavan, unchiul lui Xerxes, îl sfătuia „volnicește", adică luîndu-și libertatea și de a-l contrazice pe autocrat. Cîteșidoi termeni și derivații lor se întîlnesc uneori în aceeași frază, ca aceasta, despre Oroitos, persanul :

[18] Oracolul din Delfi.
[19] La jocurile olimpice (Alcmeon, se înțelege !).

„Iară cîți era cu dînsul samii, îi slobozi, zicînd să-i fie har, pentru că, din robi, ce era, îi *volnici*“ (cartea III, cap. 125)[20]. Adică a eliberat pe samienii sclavi.

Ediția atestă din partea editorului Liviu Onu, o remarcabilă acribie în colaționarea textului românesc cu originalul grec, în menționarea tuturor intervențiilor tălmăcitorului, în restabilirea lecțiunii juste, ori de cîte ori ea alunecă de la sensul originar, precum și în demonstrația temeiurilor atribuirii versiunii, lui Nicolae Milescu. Admirabil secundat în stabilirea transliterării, de către Lucia Șapcaliu, care a învins toate dificultățile grafiei și ortografiei copistului din 1816, Liviu Onu ne-a dat un model de ediție critică, realizînd un notabil salt calitativ față de cea din 1909. Pe cel ce s-ar îndoi, l-aș trimite la paginile LII—LIV, în care se prezintă nu mai puțin de 32 de situații în care a fost nevoie ca noul editor să restabilească lecțiunea cea bună, relevînd totodată eventualele lacune, interpolările și o gamă întreagă de îndreptări, precizări și completări.

Este o ediție critică model, datorită căreia literatura noastră de traduceri se îmbogățește, într-un text impecabil, cu principala lucrare laică a bărbatului, care, neizbutind a fi domnitor, a trebuit să se resemneze cu multipla ipostază de scriitor poliglot, diplomat, explorator, etnograf și controversist teolog. Din splendida sa vocație de tălmăcitor, își așteaptă rîndul o ediție critică a *Vechiului Testament*, în compoziția *Bibliei* de la București (1688).

27 februarie 1985

20 Cf. și : „...pentru muerile noastre (ale macedonenilor !) multă *volnicie* iaste la noi și *slobozănie*“ (Cartea V, cap. 20).

O LUME ÎNTR-O CARTE

Dintre cărțile mele înstrăinate, multă vreme am oftat după marele *Dicționar latin-francez* al lui Quicherat, pe care mai tîrziu nu l-am mai putut recupera. Estimp, — ca să întrebuințez cuvîntul în sensul impropriu, al lui Mateiu I. Caragiale —, alte dicționare, parcă intenționînd să atace toate domeniile științelor naturii și ale omului, au apărut în diverse formate și la mai multe edituri din țară, dar nici unul ca să-mi aline oful inimii, ținînd locul celui pierdut. Iată însă că Editura Științifică și Enciclopedică din București ne-a dat la sfîrșitul anului trecut sau la începutul celui curent, în format mare in-8°, de 1 324 de pagini pe două coloane, din truda multor ani a cunoscutului profesor latinist G. Guțu, mult așteptatul *Dicționar latin-român*. Distinsul nostru coleg se poate făli, într-adevăr, că în explorarea a 47 000 de cuvinte, cele mai multe polisemantice, întoarse pe toate fețele, a cuprins întreaga civilizație și cultură romană, de la primele începuturi scriptice și epigrafice, pînă la căderea Cetății eterne, din fericire provizorie, întrucît spiritul, laicește înțeles, ca și stelele de mult stinse, își răspîndesc lumina peste ruinele trecutului, *in secula saeculorum*.

Au fost compulsați circa 170 de autori, începînd din secolul al III-lea înaintea erei noastre și sfîrșind cu al V-lea al acesteia.

Cel mai des citat dintre autori, în totalitatea operei lui, este Cicero, etichetat marele orator, dar în realitate uimitorul polihistor, căruia nimic din cunoștințele vremii, de la finele erei republicane, nu i-a rămas străin. Tăinuind zile întregi în tovărășia acestui op atoatecuprinzător, am descoperit că înaintea primelor tratate juridice latine, apărătorul atîtor cauze celebre a enunțat principiile fundamentale ale dreptului, pe care le atribuiam, în calitate de

fost student al Facultății de Drept din București și al exigentului profesor S. G. Longinescu, lui Gaius și lui Iustinian, respectiv *Comentariilor* celui dintîi și *Institutelor* celui de al doilea. Memoria mea, încă răspunzînd, adesea, „prompt și conștiincios", a reținut această frază lapidară, din cartea și titlul, ambele prime :

„Juris praecepta sunt haec : *honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere*"[1].

Închipuiți-vă ce cap am lungit, citind în binevenitul *Dicționar :* la *honeste* adv. onorabil, onest, decent, cum se cuvine: **vivere* CIC, a trăi onorabil..."; la „*laedo,* ere, loesi, laesum vt. 1 a vătăma, a răni [...] ; 2 (fig.) a răni, a jigni, a face rău [...] ; *iniuste neminem**, CIC, a nu face rău pe nedrept nimănui..." ; la „*tribuo,* ere, bui, butum vt. 1 (rar) a împărți, a distribui [...] ; 2 a acorda, a da : **suum cuique* CIC, a acorda fiecăruia ce este al său...".

Las pe juriștii noștri calificați să decidă asupra chestiunii dacă marele jurist a formulat cel dintîi aceste principii, astăzi universal răspîndite și acceptate, sau dacă le-a găsit în forul justiției timpului său, circulînd oral și n-a făcut de cît să le dea expresia scrisă. Și într-un caz și într-altul, Cicero a luat-o înaintea lui Gaius și a lui Iustinian, în acest domeniu al dreptății.

Dacă trecem la articolul „*ius,* iuris n. 1 *(gener.)* drept, drept omenesc" vedem că lui Cicero nu i-a scăpat nici o ramură. Ca să prescurtez deemonstrația, fără a mai da definițiile, voi remarca doar că a trecut în revistă, pe rînd, în această ordine : dreptul omenesc și cel divin, dreptul (în sine) și legile, principiile de drept, știința dreptului, dreptul civil, dreptul internațional, dreptul pretorian, dreptul consfințit prin tradiție (consuetudinal), legea ospitalității, legile omenești și divine, legile sicilienilor, dreptul în materie de testament etc., în total 23 de mențiuni ale numelui său, cu citatul în limbă latină, la un singur articol, în care mai apar, sporadic, Titus Livius, Cornelius Nepos, Horațius, Tacitus, Caesar și... Iustinian, cu toții cîte o dată și numai Titus Livius de două ori. Disproporția e tot atît de elocventă ca și beneficiarul ei, genialul bărbat care a enunțat

[1] **„Principiile dreptului sunt acestea : a trăi onorabil, a nu leza pe nimeni, a da fiecăruia ce este al său".**

principii și astăzi valabile (chiar și în literatură și artă, concurîndu-l adesea pe însuși Quintilianus, marele legislator în materie).

Din liceu, încă necopt fiind a judeca înțelepțește, îmi făcusem ideea despre Cicero, din cauza unor perioade ce mi se păreau inextricabile, fără ajutorul mîntuitoarei juxte, că aveam de a face cu un foarte talentat „frazor", și în ultima instanță, un superior „farsor".

Sînt însă, în noul *Dicționar*, formulări de o concizie atît de frapantă, încît ne dăm de-abia acum seama că un mare scriitor are la îndemînă o mulțime de mijloace stilistice, dacă nu pe toate. Iată una din formulările lui de moralist, în sensul galic al cuvîntului (cunoscător de oameni și de viață), la cuvîntul „*pervetus*" eris adj. : foarte vechi CIC ; — *vinum, amicitia CIC, vin foarte vechi, prietenie foarte veche"[2].

Articolul are o singură definiție și recurge la un singur autor, — Cicero, cu o cugetare de o lapidaritate extremă, dar de o lungă vibrație emotivă. Un romancier ar putea elucubra în sensul bun al cuvîntului, cel originar[3], un splendid roman, atît potatoric, cum spunea G. Călinescu, cît și al prieteniei.

Să-l lăsăm însă să doarmă în pace pe nefericitul bărbat de stat și de bine, care a fost Cicero, proteicul contemporan al lui Caesar, asasinat din ordinul lui Marcus Antonius, și să trecem la a doua „mare" descoperire ce mi-a fost dată de marele *Dicționar*. E vorba de poezia populară. Nu mă întrebasem pînă în ajun dacă romanii au cunoscut și ei acest fenomen, artistico-social, dacă prin acest dublu epitet sîntem de acord să vedem o faptă artistică de ordin colectiv, așadar și individual, dar și obștesc, autorul pierzîndu-se în anonimat și multiplicîndu-se mereu. Or, iată ce ne spune cartea din fața noastră, pe care o mînuim mîngîietor, ca pe o ființă îndrăgită, la verbul „*ludo*, ere, lusi lusum, vi. și vt.[4] I [...] II (fig.) 1 a face

[2] Ca toate cuvintele, cele începătoare cu prefixul *per*, implică superlativul sau plafonul notional.

[3] Dicționarul dă sensul vechi și unic al cuvîntului *elucubro vi* : „a pregăti (ceva), lucrînd noaptea tîrziu, a face cu multă străduință", cu un text din Tacitus.

[4] Verb intransitiv și verb transitiv.

ceva în joacă, a se juca (cu ceva ca să treacă timpului ; a se distra [...], *coloni versibus incomptis ludunt* VERG. țăranii compun în joacă versuri neșlefuite...".

În aceste patru cuvinte, Vergilius, care a cunoscut atît de bine viața la țară, cu oamenii și muncile lor, ne revelează existența poeziei populare în Italia, ca un produs ludic, adică în sensul modern al cuvîntului, ca o formă a jocului. Sigur, artistul a sesizat perfect deosebirea esențială dintre creația aristică propriu-zisă, care comportă o elaborare conștientă, și cea populară, spontană și neelaborată (decît în timp, trecînd din gură în gură, și nu totdeauna în bine !). Ne pare rău că autorul *Bucolicelor* și al *Georgicelor* nu s-a gîndit să intercaleze în aceste creații și cîteva „mostre" de „versibus incomptis".

Cu acest prilej vom releva, fără intenții neprietenești față de munca uriașă și în genere foarte atentă, a lui G. Guțu, dificultatea coordonării textelor. Trecînd la articolul „*Colonus*, i.m.", citim „1 colon, cultivator de pămînt, țăran. CIC. ; 2 colon, locuitor într-o colonie CIC. ; (pl. poet) locuitori : *Dardani coloni* VERG. locuitorii Dardaniei." Bine ! Nu era însă mai bine, dacă după cuvîntul „țăran", pe lîngă Cicero, mai era trecut și Vergilius, pe care-l găsim mai jos, în cealaltă accepție a cuvîntului, a lui Vergilius care, la cuvîntul *ludus*, a înțeles prin *coloni* tot pe țărani, ca și Cicero ?

Coordonarea suferă, prin distracție, o singură dată (ierte-ne migălitorul, constatarea scăpării), la cuvîntul *Dareus (Darius)*, mai departe „Dareus Histaspis, învingătorul grecilor la Marathon". Or, la cuvîntul *Marathon*, ni se spune cu justețe : „unde Miltiade învinse pe perși în a. 490 î.e.n.", întocmai ca la numele *Miltiades* „atenian, învingătorul perșilor în lupta de la Maraton".

Desigur, la 47 000 de cuvinte, corect elaborate, această poate unică inadvertență nu ni se pare prea gravă. Autorul Dicționarului pe urmele lui Tertullianus îmbogățește dacă nu Olimpul, cu sediul marilor divinități, mica mitologie, cu *dii minores ;* iată o spicuire, la o singură literă, *P* : *Peon,* zeu al Medicinii, *Palemon,* zeu marin, *Pales,* zeiță și zeu al păstorilor și turmelor, *Partula,* zeița nașterilor, *Pausus,* zeul repaosului, *Paventia,* zeița spaimei (copiilor), *Pavor,* zeul spaimei, *Pellonia,* zeița care pune pe fugă dușmanii, *Peta,* zeița ce ajută împlinirea rugăminților,

Picumnus, divinitatea protectoare a noilor născuți, *Pietas*, apoi *Pilumnus* și *Picumnus*, protectori ai femeii însărcinate și ai noilor născuți, *Plutus*, zeul *bogăției*, *Pomona*, zeița poamelor, *Porrima*, epitet al *Carmentei*, zeița nașterilor, *Portunus*, zeul porturilor, *Postverta (Postvorta)*, zeița nașterilor, *Potina*, zeița băutului la copii, *Priapus*, zeul protector al grădinilor, *Proteus*, zeu marin, *Pudicitia* și *Puta*, zeița curățirii arborilor.

Se vede din această sumară enumerare grija purtată de romani problemei demografice (nașterea, protecția mamei și a copilului). Poporul era mai mult superstițios decît religios, nedînd mari credincioși înainte de ivirea creștinismului. Eminamente practic, aplica dictonul *do ut des*[5], aducînd ofrande și așteptînd *în schimb* justa recompensă : împlinirea rugăminții.

18 octombrie 1984

[5] (Iți) dau ca să(-mi) dai. Sintagma lipsește în lungul articol dedicat verbului. Să fie mai recentă ? Oare ?

COLUMNA LUI TRAIAN

I

Italia a fost și rămîne țara care ne atrage ca niciuna alta din lume, pe mai toți românii, dornici să facem pelerinajul la Columna lui Traian, mărturie perenă a nobilei noastre origini. Asta nu vrea să zică însă că pentru mulți dintre noi, care nu iau calea aerului, drumul s-ar face altfel decît „via — Venezia", din curiozitatea de a vedea vestita piață San Marco și din plăcerea de a se „poza", înconjurați, ba chiar năpădiți de o puzderie de porumbei, familiarizați cu turiștii ce-i răsfață, hrănindu-i. Alți compatrioți, melomani, își fac un vis din a audia concertele faimoasei Opere de la Milano, în care au cîntat și concertat atîtea din gloriile noastre naționale, de la craioveanca Elena Teodorini, pînă la marii noștri cîntăreți și dirijori de azi, de-a lungul unui secol.

Nu ne lipsește nici mirajul Siciliei, unde un alt pelerinaj îmbie pașii cercetătorilor noștri, dornici de a se edifica asupra adevăratului loc de înhumare al lui Nicolae Bălcescu, martirul ideii de libertate națională și socială, și dornici de a se reculege în fața bustului său din Palermo.

Cine a ajuns la Roma sau la Palermo ține neapărat să vadă și Napoli, ca să confirme adevărul zicalei „vedi Napoli e poi mori", cu alte cuvinte, ca nu cumva să moară înainte de a vedea minunea minunilor naturale, golful orașului, cerul cel mai „inefabil" albastru din lume și, în zarea apropiată, sulul de fum ce se ridică din vulcanul Vezuviu, care îndeamnă la vizitarea ruinelor orașului Pompei, cu neasemuitele deshumări și tezaure edilitare, vechi de două mii de ani.

Un, n-aș zice, ultim punct de atracție, sigur fiind că m-aș înșela, este pentru studioșii noștri compatrioți Padua, cu vechea și strălucita ei universitate, prin care

a trecut învățatul stolnic Constantin Cantacuzino, primul dintre cronicarii noștri, înzestrat și cu o metodă istorică și cu luminata convingere a ascendenței noastre romane.

Autorul recentei antologii[1] de mărturii române asupra Italiei în genere și a Columnei lui Traian în special a împărțit bogatele materiale în trei mari compartimente : *Epoca clasică* (1800—1900), *Epoca modernă* (1900—1940) și *Epoca contemporană* (1940—1978). Spărgînd cadrele celei dintîi epoci, se bucură de cîte o mențiune, — în ordinea din volum —, Stolnicul și Miron Costin. Cel dintîi ne-a lăsat un telegrafic jurnal al peregrinărilor sale studioase, descoperit de N. Iorga ; drumul său a fost din Constantinopol, pe apă, pînă la Venezia, iar de la Venezia pe uscat pînă la Padua. Stolnicul n-a văzut Cetatea eternă. Nici Miron Costin nu și-a putut vedea visul cu ochii, el care scria :

„Ieste țara Italiei plină, cum se zice, ca o rodie, plină de cetăți și orașă iscusite, mulțime și desime de oameni, tîrguri vestite, pline de toate bivșuguri și pentru mare iscusenii și frumusețuri a pămîntului aceluia, i-au zis raiul pămîntului, a căruia pămînt, orașile, grădinile, tocmelile la casa lor cu mare desfătăciune traiului omenesc, nu are toate lumea, supt ceriu blînd, voios și sănătos, nici cu căldură prea mare, nici ierni grele. De grîu, vinuri, dulci și ușoare, untdelemn, mare bivșug și de poame de tot feliul, chitre, năramze, lămîi și zahar, și oameni iscusiți, la cuvînt stătători, peste toate neamurile, neamăgei, blînzi, cu oamenii streini dintr-alte țări nemăreți, îndată tovaroși, cum ar fi cu ai săi, cu mare omenie, supțiri, pentru aceia le zic gentiloni, cum zic grecii : celebii, și la războaie neînfrînți într-o vreme, cum vei afla la Istoriile Rîmului, de vei ceti de dînșii.

Acéia țară ieste acum scaunul și cuibul a toată dăscăliia și învățătura, cum era într-o vreme la greci Athina, acum Padova la Italia, și de alte iscusite și trufașă meșteșuguri".

Nu se putea spune mai bine, nici mai mult, în mai puține cuvinte.

[1] Zaharia Sângeorzan, *Pelerini români la Columna lui Traian*, Editura Sport-Turism, București, 1979.

Episcopul catolic de Marcianopol, rezidînd apoi în Moldova, Vito Piluzzo (în carte *Piruzzo*), autorul unui catehism românesc tipărit în Italia cu caractere latine, îi spunea lui Miron Costin, care a luat act „cu multă mirare" și „de mare agiutoriu istorii" sale, următoarele :

„Mie nu-mi trebuiește să mai citesc la istorii de moldovéni, cine sînt ; pre o samă de obiceiuri, foarte bine îi cunosc de unde sînt, așa liubovnici (amabili, n.n.) la oaspeți, așa femeile lor să feresc de vederea streinilor și să dau în laturi, așa să nu treacă feméia pe dinaintea bărbatului pe drum sau pe cărare, așa toată viiața, în mîncare cu dulceața curechiului, numai aceștea sărat, atîta osăbire, acéia și iarna și vara tot vérde, nemurat. Toate acéstea atocma cu italienii sînt și a vedere să mărturiséște o fire".

Istoricul maghiar Kowaczöczy (în *De neamul moldovenilor*, din care am citat, Cavație), scria, tot după Miron :

„De mirat lucru ieste că limba moldovénilor și a muntenilor mai multe cuvinte are în sine rîmlenești, decît a italienilor".

Era dovada lingvistică a comunității noastre de origine, cunoscută nu numai cronicarilor noștri, dar și istoricilor străini ai Renașterii, începînd cu celebrul Enea Silvio Piccolomini, viitorul papă Piu al II-lea.

Dintre moderni, primul după Sângeorzan „care are conștiința călătoriei ca realitate autonomă este Gheorghe Asachi". Așa cum citim în primul citat după însuși iubitul Biancăi Milesi, Asachi se socotea cel dintîi român venit „de la gura Istrului (Dunăre) [...] la gura Tibrului" (în text *Tigrului* !) „spre a depune un neputincios tribut de respect, și între ruinele (surpări) mărețe care răsuflă atîtea învățături, doresc [a] aduna oarecare semințe spre a le sămăna pe cîmpiile patriii mele".

Dacă metafora presămănătoristă nu displace călătorilor contemporani, dintre scriitorii zilelor noastre în ordinea alfabetică de la Anatol E. Baconsky la Mircea Zaciu, aș spune că și însemnările lor sînt tot atîtea semințe de învățătură, atît pentru cei ce n-au văzut încă Italia și mai ales Roma, cît și pentru cei ce au cules alte-

impresii de pe urma călătoriilor lor și sînt bucuroși să și le confrunte cu acelea ale altora, într-un fructuos și plăcut schimb de experiență.

În rîndurile ce urmează, credincios titlului arborat de autorul antologiei care și-a precedat-o cu două substanțiale introduceri (*Conștiința latinității* și *Argument*), voi urmări exclusiv impresiile despre Columna lui Traian.

Primul care o descrie este Asachi, măsurîndu-i dimensiunile inginerește, adică profesional, cu mențiunea autorului ei, același care făurise podul de peste Dunăre.

„Apolodor, arhitectul sau mai bine a zice istoriograful acestei noi sisteme de istorie", carele „n-au voit a alege o coloană de ordin grecesc, deși sînt aceste mai împodobite, ce (ci, *n.n.*) au întrebuințat ordinul (forma) Italiii, numit toscan".

De pe „balconul de sus" al columnei, Asachi s-a bucurat de „o minunată privală", la nivel „cu învecinatul munte Cvirinale".

Dintre vizitatorii pașoptiști, Costache Negri își exprimă sentimentul de covîrșire la vederea printre altele, a columnei

„...reprezentînd în basorelief victoriile lui Traian asupra bravilor și nefericiților noștri daci..."

Marele emotiv, pe coarda sentimentului patriotic, tot dintre pașoptiști, a fost însă Ion Codru-Drăgușanu, din care ni se dau citate cu multe greșeli de tipar, ca în enumerarea din momentul cînd „ne întoarsem pre supt munții Escelin, Viminale (greșit *Virminale*) și Cirinale (greșit *Cririnale*) în Forul lui Traian, ce laudă Domnului, și azi poartă numele său antic «foro Trajano»".

Cu alte cuvinte, tînărul drăgușan a coborît pe sub colinele Esquilin, Viminal și Quirinal de pe malul drept spre locul central al pelerinajului său.

Sîntem însă surprinși că Sângeorzan a eludat în pofida titlului cărții, pasajul cel mai emotiv, cu prilejul vizitării columnei, în tovărășia poate a lui Constantin Câmpineanu, care i-a spus :

„Vezi [...] Roma cu șepte colnice e icoana Daciei noastre cu șepte provincie : Transelvania, Marmația (Maramureșul, *n.n.*, Moldavia, Besarabia, Istriana, Temișana și Crișana !

Vezi deșertul acesta ? Oh, cum seamănă el cu deșertele nefericitelor noastre țere !

Cugetarăm la lepra ce au coprins poporul roman în Italia și la lepra și ronia (rîia, *n.n.*), ce suge și stoarce sudoarea poporului dacoroman : Iobăgia, claca, boierescul, robota, una și aceeași plagă cu patru numeni (nume *n.n.*) barbare, apoi estrema meseарie și abjecțiune în care vegetează.

O decadență ! o calametate ! o tristă realetate ! Pînă cînd, Doamne ! vei lăsa vița romană în ocidinte și în oriinte să pătemească ? Pînă cînd ai extins termenul espiațiunii păcatelor străbune ? Pînă într-o cîta semenție vei să certi poporul acesta ? zis-ai, Doamne : Certa-voi răutatea pînă într-a patra semenție, și binecuvîntarea o voi întinde pînă într-a miia ? Îndură-te, părinte ceresc, îndură-te că-s șeptesprezece secli (secole, *n.n.*) de amar, de nefericire ! Îndură-te în fine, binecuvîntă-ne numai în patru seminţe (generații, *n.n.*), apoi dacă nu-ți vom merita mizericordia, pedepsește-ne de nou într-o miie, și cu supunere vom prochiama dreptatea ta în eternul eternității. Amin !"

Acest dialog și rugăciune sînt precedate de descrierea columnei :

„Columna trajană e toată, întreagă și memorabilă prin proporțiuni, formă și sculturi. Toată viața militară a divului Trajan e descrisă triumfale den baze pînă în căpețel (capitel, *n.n.*), pre o cale șerpuinte, în basorelievi de cîte trei palme. Două mii și 500 de figure umane, nece una ca ceealaltă, afară de cai, carige (cvadrige, *n.n.*), macine de resbel, arme, stindarte și alte, se află în giurul columnei. Varietatea lor te pune în mirare și uimițiune. Sunt înfățoșate mai cu seamă ambe resbelele purtate în contra dacilor, antecesorii noștri, ale cărora figure și acutramente (îmbrăcăminte, *n.n.*) par a fi a țuțuianilor transelvani den zilele noastre".

Observația finală e cît se poate de justă, și se potrivește nu numai ciobanilor transhumanți transilvăneni din zilele lui Ion Codru-Drăgușanu, — scrisoarea e datată Roma faur 1839 —, ci și portului țărănesc de la munte din zilele noastre.

Italia nu-și cucerise libertatea în acea vreme, de aceea peregrinul transilvan îi deplînge soarta, aidoma cu aceea a țărilor românești.

De mirare este însă că Ion Codru-Drăgușanu repetă în aceeași epistolă greșeala, afirmînd că statuia lui Traian, de pe vîrful columnei, ar fi fost înlocuită cu aceea a sfîntului Pavel („Sînt-Paul"). Adevărul este că acea statuie este a sfîntului Petru, primul episcop creștin al Romei. Ba chiar, Ion Codru-Drăgușanu era informat „cum că statuia lui Sînt-Paul pre columnă ar fi tot cea antică a lui Trajan, numai capul i s-ar fi scîmbat".

Aceasta n-a împiedicat pe piosul peregrin de a împlini un neobișnuit ritual al patriotismului :

„Așa descinzînd de pre columnă, ierte-mă Dumnezeu și sfîntul său apostol, — cu cea mai adîncă pietate și relegiozitate sărutai poalele idolului păgîn, ce înfățoșa chipul celui mai bun principe roman, în evul de aur al imperiului universal. Apoi împlenind această datorință, care cred că nice un adevărat roman nu ar negrigi (neglija, *n.n.*), ducîndu-l soartea la acest loc sacru, venii la ospel (hotel, *n.n.*), că era tîrziu".

Epistola se încheie cu aceste rînduri, ale unui mare emotiv și tot atît de mare patriot :

„Încet, sunt cuprins de cugete, ca pre verticea (vîrful, *n.n.*) columnei. Cine ar potea să mai scrie în așa stare a sufletului ? — Vale et fave ! (fii sănătos și binevoitor)".

25 octombrie 1979

II

În studiul consacrat de Claudiu Isopescu lui Ion Codru-Drăgușanu[2], peregrinul transilvan este prezentat pe drept cuvînt, cel mai entuziast și totodată cel mai avizat și pătrunzător dintre călătorii români în Italia, nu fără a fi înșirat în prealabil pe toți compatrioții noștri care au

[2] *Il viaggiatore transilvano Ion Codru Drăgușanu e l'Italia* Anonima Romana Editoriale — Roma, 1930, în colecția Collana Storica dell Oriente Europeo, sotto gli auspici dell'„Instituto per l'Europa Orientale", IV.

vizitat-o, începînd cu secolul al XVI-lea. O impresionantă *Bibliografie selectivă* ne dă la sfîrșitul cărții sale[3] Zaharia Sângeorzan, cu studii și cărți de aproape 200 de autori români și italieni, prieteni ai culturii noastre (Gianfranco Folena, Paulo Gianfelici, Gino Lupi, Ramiro Ortiz, Mario Ruffini, Paolo Soldati și Carlo Tagliavini); toți sau aproape toți s-au interesat de Italia și de relațiile culturale româno-italiene. Nu toți călătorii români însă au înțeles să pună în centrul vizitării Italiei piosul pelerinaj la Columna lui Traian.

Desigur, ponderatul Al. I. Odobescu a privit-o cu interes de arheolog, acesta covîrșindu-i emoția, ca un ce dinainte cunoscut, ca să zic așa, pe degete. Nu mai puțin echilibratul Titu Maiorescu, în jurnalul său cu însemnări laconice despre locurile străine prin care l-au purtat pașii, ca și el, măsurați s-a arătat rezervat față de centrul de atenție al tuturor călătorilor români. A vizitat Cetatea eternă călăuzit de însuflețitul Duiliu Zamfirescu, în acel moment atașat de legație la Roma, dar fără a se ridica la diapazonul devotatului său cirac. Cine păstrează și despre autorul romanului ciclic al Comăneștenilor imaginea unui bărbat el însuși stăpînit și de o rece distincție — mai ales oamenii generației mele, care l-au văzut și i-au luat pulsul, — vor fi foarte mirați citindu-i înflăcăratele pagini despre Traian, Columna lui și Italia mai în genere. În acest sens, corespondența sa cu Nicolae Petrașcu, prietenul lui din tinerețe, este revelatoare, descoperindu-ne un alt Duiliu Zamfirescu decît cel matur, portretizat de E. Lovinescu, și anume unul slobod la gură, nesinchisindu-se de nimeni și de nimic, epistolar abundent, de stil oral, plin de familiaritate și de expresii pitorești, truculente, în genul „corozivelor" unei Junimi primitive, pe care nu știu zău dacă a apucat-o, ca să-l putem socoti tributar și al acestei laturi a ilustrului cenaclu, strămutat odată cu Maiorescu și cu Iacob Negruzzi în capitala țării. Rigidul diplomat, vorba franțuzului, „pus la patru ace", adică impecabil costumat și tot atît de supravegheat în ținuta lui protocolară, ne apare acum nu debutonat la

[3] Amintim titlul acesteia: *Pelerini români la Columna lui Traian*, București, 1979, Editura Sport-Turism.

propriu, ci la figurat, scriindu-i amicului său în acest stil al familiarității, frizînd de bună voie vulgaritatea :

„Bine, bre omule, să poate de o lună de zile să nu-mi scriți o slovă, nici d-ta, nici Djuvara ? Ce dracu de prieteni sunteți ?"[4].

Tonul devine serios cînd, în aceeași scrisoare, îi relatează prietenului său impresia covîrșitoare la vederea galeriei cu busturile împăraților romani, în muzeul Ferdinando de la Napoli :

„Să-i vezi pe toți așezați în ordine cronologică începînd cu Caesar și trecînd pînă dincolo de dinastia Severilor ; să vezi pe blîndul Nerva, cuminte, simplu, blajin, — pe divul nostru Împărat alături, cu nasul subțiratec, slab, frumos, cu o privire lungă și gînditoare, încă tînăr, dar deja parcă nemuritor; să vezi alături pe femeia lui Plotina, cu conci ca țărancele noastre ; apoi pe Eliu[5] Adrian, cam mătăhălos, cu un cap mare de cioban ; dincolo Antoniu[6] Piu, surîzător ca un papă și cam bleg ; apoi Marc Aurel, numit pe bust Aniu Veru[7] cum îl chema ca simplu cetățean ; apoi Comod[8], — în fine întreaga perioadă fericită de 100 de ani[9] ai Imperiului cu bărbații și adesea și femeile care l-au stăpînit !... E o priveliște mișcătoare, crede-mă, căci fiecare statuie îți spune ceva din ceea ce-a trebuit să fie omul. Față în față cu marmura lui Trajan ca împărat este statuia lui ca om, ca formă. E gol de sus pînă jos, dar capul e același, mîndru și blînd. Îmi propui la cea dintîi ocazie să mă întorc la Napoli ca să-mi ia note lămurite și să-mi scriu impresiele de pe loc".

[4] Scris. I, Roma 23 iunie/1888, în *Studii și documente literare*, vol. VI. Junimea, de I. E. Torouțiu, București 1939, Institutul de Arte grafice „Bucovina", p. 113.

[5] La Sângeorzan *Elin (sic.)*. E vorba de Aelius Hadrian, succesorul lui Traian.

[6] Antoninus Pius, urmașul lui Hadrian, La Torouțiu și la Sângeorzan, *Antoniu*.

[7] Annius Verus, românizat, chipurile, de Duiliu Zamfirescu. Marcus Aurelius, succesorul lui Antoninus Pius.

[8] Commodus, fiul lui Marcus Aurelius. La Sângeorzan, în loc de *Comod Concod (sic)*. Halal de corectură, cînd autorul cărții nu-i duce grija !

[9] Calcul greșit. Primul împărat, Caius Julius Caesar Octavianus Augustus, împărat între anii 27 î.e.n. și 14, iar Commodus între anii 180—192 ai erei noastre. Sînt, așadar, peste două sute de ani de imperiu între cei doi.

Mai departe, în aceeași scrisoare, Duiliu Zamfirescu definește mai exact sentimentele sale în fața statuii împăratului „său“ :

„Trebuie să știi că o asemenea colecție mai e la Capitol (de busturi) ; o alta în Vatican, și o a treia în muzeul familiei Borghese din grădina cu același nume. Pentru noi, pentru mine cel puțin, e un nespus farmec și o sfîntă emoțiune de a sta într-o sală rece sub statuia împăratului nostru și a-i privi capul gînditor și brațul vînjos, — și e o bucurie aproape copilărească dar întru cîtva artistică de a constata că te cobori ca popor din contemporanii acestui om, poate cel mai majestos și mai frumos din toată colecția aceia de geniuri, de nebuni, de criminali și de filosofi.

Dar ho cu istoria !“.

Am ținut să nu las la o parte nimic din întreitul registru al acestui fragment : cel informativ, cel emotiv și cel familiar — interjecția din clauzula finală.

La propunerea lui Petrașcu, de a-i publica scrisoarea, desigur, în „Convorbiri literare“, Duiliu Zamfirescu nu se lasă rugat, dar indică ce trebuie omis din textul prea liber al misivei, continuată cu diverse crailîcuri și să-i găsească drept semnătură „un pseudonim placid și ironic ca nuanță, spre pildă «Un flăcău bătrîn» sau ceva așa“. N-avea însă decît 30 de ani, vîrstă pe atunci, mai ales la țară, de „holtei bătrîn“.

*

Cu un an înainte de a muri, dar căutîndu-se de boală și poate crezînd în minuni, Ciprian Porumbescu face pelerinaj nu la Columna lui Traian, ci la mormîntul sfîntului Petru, se gîndește la „mizeria“ lui, plînge, sărută piciorul statuii lui, îngenunchie și se roagă „la o icoană gigantică lucrată în mozaic și care reprezintă Liturghia Sf. Vasile (un fel de cuminecătură după ritul nostru)“.

În spiritul prieteniei lui cu Duiliu Zamfirescu, care-l călăuzește și pe el prin muzeele și înaintea memorabilităților Romei, Nicolae Petrașcu menționează cultul acestuia pentru Traian și regretul aceluiași „că nu avem în copie la București, Columna“. Acest deziderat e irealizabil, dacă înțelegem prin copie un duplicat aidoma, într-un similifor ; avem însă de mai multă vreme, în reproduceri fidele,

la mărime corespunzătoare, basoreliefurile toate, despre care s-a spus cu o expresie fericită, că reprezintă „actul nostru de naștere“ ca popor, mai ales considerînd că înfățișează într-un loc delegația unor daci ce s-au supus de bună voie și au acceptat stăpînirea romană, asigurîndu-și păstrarea vetrelor și adăugînd un argument în plus la continuitatea daco-getică sub romani.

Lui George Murnu îi datorăm o descriere științifică a Columnei[10]. Aflăm că cele optsprezece suluri de marmură de Carrara care o înfășoară de douăzeci și trei de ori pe o lungime de două sute de metri, reproduc o sută patruzeci de scene, reprezentînd toată istoria celor două războaie, inclusiv triumful lui Traian, acordat de Senat, iar chipul său apare de nouăzeci de ori în cele mai variate situații. Tot de la el sîntem informați că cealaltă columnă, a lui Marcus Aurelius din Piazza Colonna, ridicată după victoria împăratului asupra marcomanilor, quazilor, sarmaților și iazigilor, este de o calitate artistiscă și din materiale net inferioare...

Călătorind în 1929-1930 în Italia, filosoful memorialist Ion Petrovici a văzut și el „svelta Columnă traiană, cu panglica ei de reliefuri comemorative, care o suie în spirală, ca o iederă acățătoare“ și a găsit-o „minunat de frumoasă“, dar s-a arătat neplăcut surprins, văzînd-o dominată de statuia sfîntului Petru, iar forul lui Traian năpădit de pisici[11].

Vasile Pârvan, în „epoca modernă“ a scris printre altele, ne spune Zaharia Sângeorzan, „tulburătorul poem *Închinare împăratului Traian la XVIII veacuri de la moarte*“. În fond, însă, savantul arheolog era un thracoman „avant la lettre“, care a prețuit la justa valoare locul lui Traian în istoria romană, dar i-a depreciat opera de colonizare, sub cuvînt că n-a reușit să facă din Dacia

[10] În cartea *Monumente antice din Roma*, descrieri și impresii cu 80 de figuri, București, 1908, pp. 149—163.

[11] *Impresii din Italia*, București, Editura Casei Școalelor, 1930, vol. I, pp. 57—58, în cartea lui Gabriel Faure, *Rome*. Editions J. Rey, B. Arthaud, Grenoble, 1927, era vorba de „o puzderie de pisici“ (une nuée de chats) „pe care le hrănesc oamenii din cartier“ dar cu adausul că a citit într-un ziar din Roma, recent, că ar fi fost otrăvite pisicile „din măsură de salubritate publică“.

„o țară romană, în limitele romane", deoarece „în loc crește o țară dacă, numai de limbă romană, dar în hotarele dacice și cu sufletul dâc, — aborigen[12] — pînă în depărtații ei descendenți de astăzi".

Este un punct de vedere, sau după jocul de cuvinte al unui spiritual contemporan, unul de orbire, care și-a recîștigat însă cu timpul o lumină într-adevăr orbitoare !

În fața Columnei, H. Stahl, tatăl romancierei și al sociologului, se întreabă dacă „în cărțile noastre de istorie, nu e o greșeală să preamărim pe Traian, iar pe Decebal să-l tratăm ca pe o rudă săracă". Poate că avea dreptate, cînd scria[13], dar astăzi n-ar mai exprima același regret, față de răsturnarea categorică a situațiilor, în favoarea lui Burebista, învingătorul, — asasinat în același an cu Caesar, cînd acesta se pregătea de război împotriva lui — ,și a lui Decebal, învinsul, după o dîrză rezistență, care-i atrage slava : „gloria victis".

Marea replică așteptată, după aproape un veac, elogiului vibrant al lui Ion Codru-Drăgușanu o găsim într-o lucrare postumă a poetului Traian Chelariu[14], care a stat în Italia aproape un an, „între octombrie 1933 și 13 august 1934", a salutat Roma *romanamente*, cu salutul roman, a obținut „un permis de liberă vizitare a muzeelor", a privit critic barocul lui Bernini, sculptura linsă a lui Canova și *Madona del Bambino* a lui Botticelli, entuziasmîndu-se însă înaintea Columnei, „neîntrecută capodoperă", pe al cărei trunchi „tăiat cu genială finețe, urcă însă povestea unui neam". Într-o serie de fraze s-ar putea crede că memorialistul împărtășește furia destructivă din partea învingătorului. Dar nu ! Vorbirea indirectă liberă ne avizează că ea aparține doar armatei romane, exasperată de rezistența înverșunată a dacilor. Victoria a pacificat spiritele și „pax romana", desigur, a oferit învinșilor, rămași ca prin munca brațelor lor să-și hrănească birui-

[12] La Sângeorzan : *arborigen.*

[13] În 1938 : *Roma văzută — fără Baedeker — de un bucureștean în 1938,*

[14] *Zilele și umbra mea, Jurnal,* Iași, 1976.

torii, perspectiva unui trai pașnic și înfloritor, în Dacia felix, care a fost o realitate, iar nu o lozincă.

Pagina reprodusă de Sângeorzan este de toată frumusețea. După ce exaltă victoria romană, Traian Chelariu observă :

„pe ultimul tambur al coloanei, înfășurîndu-l într-un final liric : pe-un picior de plai, cîteva mioare. Printre ele, desigur, și o mioriță. Iar dacă asculți mai cu evlavie, auzi și naiul ciobănesc.

Sfîrșitul acesta, puțin așteptat, face impresia unei ofrande ispășitoare. Ea e ca o spălare a sîngelui vărsat și a conștiinței peste care numai natura poate arunca valul ușurător al uitării. Dar e și ca o prevestire a viitoarelor secole promise Daciei fericite".

În *Epoca contemporană,* eminentul italienist Alexandru Balaci numește Columna „imensul pergament de marmoră de Carrara" care „constituie un document de valoare inestimabilă" după ce „s-au rătăcit și comentariile lui Traian asupra războaielor cu dacii", și cealaltă „literatură istorică și memorialistică a luptelor dintre Traian și Decebal".

În același mod poetic, Darie Novăceanu vede în Columna lui Traian „un papirus de marmoră (un fus, au zis prea înțelepții gospodărește), așezat vertical în biblioteca albastră a cerului roman".

În fața Columnei, Andi Andrieș, ca român pierde „noțiunea actualului oraș Roma", cu această profesiune de credință :

„Mă aflu față în față cu obîrșia mea, atît, mă aflu tulburat, alături de încleștarea fecundă a două neamuri mari, iată-le chipul în marmora istoriografică, strămoșul meu e undeva în această bătălie, în această simbioză".

Mă întreb, în final, de ce a reprodus Sângeorzan într-una din prefețele la antologia sa, poemul închinat Columnei de Mihai Beniuc ? Nu era mai bine să figureze în text ? Cu voia autorului, îl reproducem integral, pentru puterea sa de comunicativitate :

‚Vino la noi, Columna lui Traian, / Cu luptele și slava ta pietrificată / Din sîngele și bărbăția / Străbunilor încinși în jocul morții / Pentru viață. / Trece Apeninii, lasă vechiul Lațiu, / Și calcă lin talazul adriatic, / S-ajungi mai drept la Dunărea bătrînă. / Stindardele de ácere și lupi /

N-or să mai deie bătălii îngrozitoare, / Și poate că Traian și Decebal / Ar asculta ce-și spun nepoții / În limbă nouă, ramură-nflorită / Pe trunchi romaic în pămîntul dac. / Și poate vor surîde bătrînește, / Văzînd cum crește / Din vița veche harul și puterea. / Nu, nu doresc să uiți pe totdeauna / Eterna Romă / Nici să te muți la noi, de-aici din Forum / Traiani, lîngă Sarmisegetuza. / Ca oaspe vino dar, și stai cît vrei, / Întocmai cum ai sta la tine-acasă. / Drept chezășie / Lăsăm pe sfîntu Petru din culmea ta / La el la Vatican / Iar ție-ți dăm s-alegi, sus, pe Carpați; / O creastă, cea mai înaltă dintre toate, / Să poți vedea jur-împrejur poporul / Al cărui act de naștere ești tu".

Cu acest viguros poem încheiem ciclul omagial de citate întru slava Columnei, care a dat și celui ce scrie aceste rînduri un șoc neuitat, la întîia ei vedere, ca să i se imprime pentru totdeauna în inimă, în inima ce nu și-a găsit încă graiul, cînd e vorba să exprime emoțiile de vîrf ale conștiinței. Însușindu-mi deziderul poetului, mi-aș lua îngăduința să exprim un altul : anume ca, în noul centru proiectat al Capitalei noastre, pe o colină, piața centrală să reproducă în mărime naturală în marmură de la noi, monumentul care ne aparține de drept istoric nouă, dar pe care nu-l putem chema la noi decît prin glasul vibrant al Poetului.

1 noiembrie 1979

„DOUĂ SUTE DE ANI DE FABULĂ ROMÂNEASCĂ“[1]

Cu nouă ani în urmă, i s-a prezentat lui Mircea Popa, la serviciul de carte rară al Bibliotecii Centrale Universitare din Cluj, o veche tipăritură, *Fabule alése,* așa cum reieșea din *Cuvînt înainte,* semnat de total necunoscutul „de bine voitoriu *Nicolae Oțălea* practicantu crăieștilor de cămară venituri a deregătorii Dénta“, volumului lipsindu-i foaia de titlu. Descoperirea a fost comentată de Mircea Popa în revista „Steaua“, din același an, cu titlul *O carte veche necunoscută.* După un an, același comentator a avut norocul să descopere la Vale, lîngă Sibiu, un al doilea exemplar, de rîndul acesta complet, ceea ce i-a permis să publice în 1978, studiul *Un scriitor încă necunoscut Nicolae Oțălea, și cea dintîi Carte de fabule în limba română,* apărut întîi în „Luceafărul“ și apoi, „cu foarte mici modificări“, în cartea sa *Tectonica genurilor literare* (1980). În interval, autorul rămas misterios, — nu-l găsim menționat nicăieri, de nimeni —, a fost integrat, precum se și cuvenea, *în Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900,* sub numele *Oțelea Nicolae,* de către F(lorin) F(aifer), cu indicația bibliografică „Beci (Viena), Tip. Kürzböck, 1784“ și, în completare, cu cele două studii ale lui Mircea Popa.

Este de mirare că un bănățean cultivat, poliglot, așa cum reiese din izvoarele sale, contemporan cu marii luminiști Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior și Ioan Budai-Deleanu, a rămas un izolat, deși lucrarea lui se integrează mișcării culturale din care ei înșiși făceau parte, ilustrînd-o cu toții. Raritatea extremă a cărții se explică mai ușor. Descoperită după aproape două secole de la apariția ei, dispăruse din circulație, trecînd din mînă-n mînă,

[1] Nicolae Oțălea, *Alése fabule,* ediție îngrijită și prefață de Mircea Popa, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985.

ca o tipăritură de nivel popular, interesînd pe toți cunoscătorii de carte, de toate vîrstele, din Banat și din celelalte ținuturi de peste munți. Așadar cartea s-a mistuit prin uzajul cel mare de care, desigur, se va fi bucurat. Mai inexplicabil ni se pare anonimatul tălmăcitorului, chiar dacă, să presupunem, murind curînd după apariția cărțuliei de 128 de pagini, in -8°, n-a apucat să se bucure de stima confraților săi. Și în acest caz, cartea le-a fost celor de mai sus, fără-ndoială, cunoscută și ca atare, prețuită la adevărata ei valoare.

Într-adevăr, după scrisul său, Nicolae Oțălea se remarcă prin siguranța și bogăția limbii, accesibilă tuturor românilor, cu prea puține particularisme regionale, cu cîteva surprinzătoare neologisme și cu modestia cărturarului autentic, care nu-și arogă decît adaosul „la fiestecare fabulă din gios" al moralei, sau, *ipsis verbis*, „o învățătură scurtă". În prealabil, se scuză de frecvența divinităților eline, întrucît fabulele „din timpurile lui Esop se trag", rugîndu-și cititorii să nu fie prilej de „vro scandală".

Cartea e precedată de un foarte valoros studiu despre „1. Fabula — mijloc de educație și de răspîndirea ideilor înaintate, 2. Ce ne spun fabulele lui Nicolae Oțălea, 3. Ce ne spune examenul comparativ, și 4. Oglindă a epocii. O notă asupra ediției ne lămurește asupra metodei de transliterare, cu păstrarea particularităților regionale și fără tendința de modernizare a textului. Sînt totuși rectificări ce puteau lipsi, ca aceea a diftongului *ea*, chiar din titlul *Alease fabule*, care putea fi prezentat măcar cu *é*, precum și forma *este* în locul celei populare, frecventă și astăzi în ținuturile românești de peste munți și de dincoace, *iaste*[2]. Oțălea mai scria *piialea* (pielea), *featele* (fetele) *adeasăori* (adesăori), *omești* (omenești), *priiatne* (prietene), *simțiia* (simțea) etc. Mircea Popa a ținut să facă textul cît mai atractiv și lizibil. Nu-i lipsește cărții decît un mic glosar de regionalisme, ca : *dărab* (bucată), *parip* (cal), *radăș* (gratis), *beteag* (bolnav), *izdare* (trădare) și *izdătoriu* (trădător), *cuhariu* (bucătar), *măiemucă* (mai-

[2] Exemplu în folclor : „Cîte feate și neveaste, / Ca Marghioala nu mai iaste.

muță), *maistorie* (unealtă), *scamn* (scaun), *cuniu* (cui), a *cure* (a alerga), *stăjeariu* (stejar), *dugană* (prăvălie), *rît* (livadă, luncă, șes), a *tuna* (a intra) etc.

Într-o fabulă, dintr-un izvor francez, *vigneron* (podgorean), se transformă la Oţălea în *veghetoriu* și *vigne* (podgoria, via), în *vineia*.

Expresia, foarte plăcută, *mereuț-mereuț*, pentru *mereu-mereu*, e transcrisă *mereu-mereuț* (unică infidelitate sau scăpare tipografică ?)

Omenia are diverse înțelesuri la tălmăcitorul nostru. Odată, lupii se plîng că li s-a luat „a lor lăcuință *de omenie*". Lupul îl acuză pe miel că ar fi „de tot fără *omenie*", bînd dintr-o apă cu el. Aci *omenia* ar însemna bunăcuviință. Mai sus, toleranță, îngăduință. Sensul curent al *omeniei* se găsește în locul unde vine vorba de „legile preteșugului și a *omeniri(i)*", adică, de legile nescrise, ale dreptului natural.

Neologisme latine și neolatine : *personă, parlament, fundament, vacație* (vacanță), *domestic* (servitor), *termin, comisie* (însărcinare), *advocat, proțes* (poate prin intermediul limbii germane), *formă* (chip), *viers* (mai adesea glas, o dată cîntec), a *face grație* (a binevoi), *a răpăoza* (a se odihni), a *trăctălui* (a trata pe, a se purta cu), a *cure* (a alerga), a se *incelui* (lat. a se înșela).

Mircea Popa a identificat, după o cercetare foarte serioasă, pentru cele 90 de fabule, următoarele izvoare livrești : „72 din Esop, 3 din Fedru, 10 din Abstermius și 5 de origine necunoscută". Din acestea, a găsit 3 în antologia franceză *Esope en belle humeur* (Bruxelles, 1700), rămînînd pînă la urmă numai două fără izvor cert. Una din acestea este politică și de actualitate în epocă, pe tema hotărîrii Parlamentului englez de a-i stîrpi cu desăvîrșire pe lupi *(De lupi(i) izgoniți*, „Parlamentu", tălmăcit în paranteză *Judecata cea mare* în loc de Sfatul țării).

Pentru ilustrarea farmecului de care nu sînt lipsite versiunile lui Nicolae Oţălea, vom reproduce, în transliterare proprie (textul dîndu-ne, față-n față, pe cel original, fotografic și pe cel al lui Mircea Popa), fabula 68 : *De o turturea, și de un golumb*[3] *sălbatec* : „O turturea, carea

[3] Porumbel.

ș-au pierdut soțiia[4], au zis : „Să nu-mi mai vorbească cineva de dragoste, și de veselie, că eu moriu de durere, pentru aceea ea ș-au ales un steiu de piiatră, unde viețuia, și nimic mîncînd aștepta moartea. Întră aceia parte ședea și un golumb sălbatic tinăr, cu moț frumos, și cu picioarele flocoase[5], și măcar era tinăr, tot au știut durearea unei văduve tinere a o alina, pentru aceia întru o zi cu foarte străbătătoare vorbe o au apucat, săraca turtureaoa ; întîi nu vrea a-i asculta vorbele, ci mai tare se ascundea ; iară golumbu cel sălbatec tot bine vorbind de cel mort așa departe au mînat lucru, cît văduva îi asculta vorbele, negreșind ceva cu vrun cuvînt asupra ei. Aceasta au fost calea, în care întristata văduva îi primea cuvintele aducînd înainte dragostele, și faptele bune a iubitului ei, și gîndea cu aceaste povești, numai durearea a-i o alina. Cu aceaste ea au învățat golumbu, negîndind ceva alta, cum să afle calea la inima sa, care încă foarte bine au știut, că el, dacă îi voia să-i placă, trăbue să facă, ca cel mort ; apoi el aceaste toate așa le-au sfîrșit, cît turtureaoa în scurtă vreame gîndea, că ce au pierdut, iară au aflat.

Învățătură.

„Așa curînd soțiia credincioasă prin altul să uită".

Originalul francez era intitulat „La tourterelle et le ramier"[6].

Tema e foarte veche, de la Petronius la La Fontaine, în alte variante, firește, pedalînd pe trecerea relativ ușoară de la cele mai zgomotoase manifestări de jale ale văduvei, la consolarea desăvîrșită.

Mircea Popa observă cu justețe că Banatul a fost matca fabulisticii noastre, începînd cu Oțălea, originar din satul Denta, la 20 de kilometri depărtare de Timișoara, Dositei Obradovici[7], din Ciacova, foarte aproape de Denta, și Dimitrie Țichindeal din Becicherecul Mic, lîngă Timi-

[4] Soț.
[5] Pintenog ?
[6] Specia cea mai mare de porumbei occidentali.
[7] Marele fabulist sîrb (1742—1811). Culegerea lui de *Fabule* e din 1788.

șoara. Sub acest raport, așadar, neîndoielnic, „Banatu-i fruncea“ și Nicolae Oțălea, după mai multe regionalisme bănățene, pare a fi din părțile acelea.

Meritul descoperirii, interpretării și editării lui Nicolae Oțălea îi revine integral lui Mircea Popa.

Anul marii răscoale țărănești a lui Horea a fost, așadar, pe planul cultural, și acela al ctitoriei fabulei românești, chiar dacă, pierdută fiind cartea înainte de vreme, n-a putut stimula încercări ulterioare.

G. DEM. TEODORESCU : „POEZII POPULARE ROMÂNE"

Opera principală a lui G. Dem. Teodorescu (1849—1900) și una din lucrările fundamentale ale folcloristicii noastre, de curînd apărută într-o ediție nouă[1], după 97 de ani de la cea dintîi, ne este redată într-o frumoasă prezentare editorială și cu un impresionant aparat științific, pe lîngă acela al autorului, unul dintre primii culegători și prezentatori *lege artis*. Cine a fost G. Dem. Teodorescu, în vremea lui cunoscut și celebru sub numele de comodă circulație Ghedem ? Fiu al unui antreprenor oltean ; studii primare și medii în țară, se specializează la Paris, după o campanie antidinastică la *Ghimpele*, funcționează ca profesor secundar, cade la două concursuri pentru catedre universitare, deține cîteva luni fotoliul de ministru al Cultelor și al Instrucțiunii publice, într-un cabinet liberal-conservator și moare la vîrsta de 51 de ani, lăsînd o întinsă operă, de variată perspectivă folclorică. A început a culege poezii populare din gura părinților și a unei mătuși, apoi din popor, notînd grijuliu persoana și locul informatorului, încă cu douăzeci de ani înainte de publicarea vastei sale lucrări. A avut norocul să-l întîlnească în primele zile de august 1883 la Lacul-Sărat, în județul Brăila, pe bătrînul lăutar brăilean, Petrea Crețul Șolcan, deținătorul unei memorii fantastice, care înmagazinase peste o sută de mii de versuri, și pe care-l „înregistrează" fidel, ca apoi, în anul următor, să-și completeze cu același fenomen mnemonic,

[1] *Poezii populare române*, Ediție critică, note, glosar, bibliografie și indice de George Antofi. Prefață de Ovidiu Papadima, Editura Minerva, București, 1982, în — 8°, XLII+904 pagini și 8 planșe fotografice.

la București, o foarte variată gamă de specii și genuri folcloristice. Era captura sa de preț, bine pusă în valoare.

Într-una din planșele fotografice, îl putem contempla pe prodigiosul lăutar, stînd pe scaun, în costumul tradițional, cu caftanul pînă-n pămînt, încins în brîu, cu mîinile pe arcuș și pe vioară ; trecut de șaptezeci de ani, Petrea are părul alb, acoperit de un fel de șapcă, sprîncenele ninse și groase, privirea dreaptă, nasul potrivit, mustața colilie, în oală, bărbia puternică. O bogată iconografie ni-l înfățișează pe autor încă din anii tinereții, ca gazetar la *Românul*, apoi ca participant, cu eșarfa tricoloră, la serbarea de la Putna (1871), purtînd din acel moment barbeții de care nu se va mai despărți pînă la moartea pretimpurie, dar surprinzîndu-l albit înainte de vreme, în plină putere creatoare.

Nu găsim alt mijloc de a ilustra varietatea registrului folcloric al monumentalei lucrări, decît prin detalierea cuprinsului, în ordinea din volum :

Strigăte, recitări, cîntece, datine executate de copii, tineri și adolescenți : Moș-Ajunul, colindele (solare și religioase, tradiționale și vînătorești, domestice), steaua și vicleimul, sorcova, orații de nuntă, rugăciuni, cîntece și jocuri de copii, lăzărelul, paparudele și caloianul, ghicitori, întrebări și poeme numerice, glume și exerciții de pronunțare, cîntece de lume (de dor, sociale, erotico- bahice), descîntece, povestiri, povești, cîntece rostite de maturi și bătrîni, versuri din basme, cîntece vechi (legende și balade, solare și superstițioase, istorice, haiducești, domestice).

I s-au recunoscut lui G. Dem Teodorescu prioritatea în descoperirea și răspîndirea folclorului copilăriei și adolescenței, și în special a colindului *Ciuta*, „pe motivul *Mioriței*", importanța descîntecelor, „dar compartimentul de greutate al colecției a devenit cel al *Cîntecelor vechi (legende și balade)*, astăzi cel mai cunoscut și apreciat"[2]. O excepție negativă o constituie varianta „originală" a *Mioriței*, prezentată de inepuizabilul aed brăilean sub titlul *Oaia năzdrăvană*, din care lipsește însă tocmai grandioasa

[2] I. C. Chițimia, capitolul *Folcloriști, ideile și opera lor*, în *Istoria literaturii române*, III, Epoca marilor clasici, București, 1973.

nuntă cosmică, din imaginația fantastică a ciobanului moldovean. Altminteri, multe din cele 32 de balade, culese de Petrea, concurează cu succes pe acelea ale lui Vasile Alecsandri, prin autenticitatea lor netăgăduită. Este drept, amicul nostru, eminentul cercetător al folclorului, Ion Diaconu, i-a reproșat faimosului lăutar excesul de decență, prin neînregistrarea trivialităților și a cuvintelor tabù. Acestea nu l-au speriat pe Eminescu, el însuși, din adolescență, amator de folclor rural și suburban, care le-a transcris fără sfială, literă cu literă, dar mă îndoiesc că în cazul publicării (care n-a avut loc) le-ar fi păstrat și și-ar fi găsit editorul la fel de curajos.

Problema trivialității și a pornografiei ne-ar duce prea departe, ca să stăruim asupra ei. Astăzi înregistrările pe benzi de magnetofon, de rigoare încă din anii interbelici, nu mai cunosc sfiala, dar prezentarea lor, înaintea unui public larg, este cu grijă evitată, ca un spectacol nedorit. Așadar, dacă după o sută de ani de la colaborarea Șolcanu—Ghedem, nu s-a spart gheața, ca să zicem așa, de ce am imputa-o lor și nu stadiului nostru de civilizație, rămas același ?

Ghedem începuse a se forma și informa, folclorícește vorbind, în familie, apoi compulsase întreg folclorul tipărit pînă la data publicării culegerii lui, primise contribuții de la prieteni și colaboratori ocazionali din țară și din străinătate (printre aceștia Gr. G. Tocilescu, mai tîrziu arheologul și culegătorul imenselor *Materialuri folcloristice*), culesese personal, confruntase cînd și cînd cu folclorul occidental, se străduise să interpreteze personal speciile și genurile, dînd astfel o contribuție capitală folcloristicii noastre, pe baze științifice.

Dintre colaboratori, îl remarcăm pe D. Constantinescu-Teleor, cu o bogată contribuție la *Colinde*, în anul 1877, inclusiv mult remarcata *Ciuta*, colind de tînăr mocan. Se știe că Teleor este la ordinea zilei, din ziua în care G. Călinescu i-a descoperit sonetele și a văzut în el pe precursorul lui Mateiu I. Caragiale din *Pajere*. Nu găsim de prisos a reproduce integral acest excepțional poem de 140 versuri :

„Jos pe munte ninge, / Jos în vale plouă : / la Grozești[3] pe muche / Pică-mi pic de rouă. / Dintr-o picătură, / Dintr-o stropitură, / Faptu-mi-s-a, fapt[4] / Ca un chip de lac, / Un lac mititel, / Frumos iezărel, / Jur-prejur de lac / Răchită / 'Nflorită, / Trestie / măruntă, / Salcie / Rotundă, / Și pe lac încap, / Pasc și mi s-adap' / O droaie de ciute / Mari și mai mărunte : / Ciute ciutaline, / Ciute fără spline : / / Toate că-mi pășteau, / Apă că-mi și beau. / O ciută mioară, / Pe bot gălbioară, / La păr căruncioară, / Iarbă nu păștea, / Nici apă nu bea / Ci se strejuia, / Streajă de trei părți / Și de trei laturi. / Nimeni seama-i lua, / Afară de-un cerb, / D-un cerb tretior[5] / Al ei frățior. / El seamă-și băga / Și mi-o întreba / Ș-astfel îi grăia : / — O, ciută mioară, / Pe bot gălbioară, / La păr căruncioară, / A mea surioară, / Au iarba nu-i bună, / Au nu-i apa lină, / Că nici n-ai păscut / Și nici n-ai băut, / Ci te strejuiești / Streajă de trei părți / Și de trei laturi. / Ce te întristezi și mereu oftezi ? / Iar ciuta mioară, / Pe bot gălbioară, / Din gură-mi grăia / Și astfel îi zicea : / — O, cerb tretior, / Al meu frățior. / Ba apa e bună / Și apa e lină, / Dar de n-am păscut / Și de n-am băut, / Semn mi s-a făcut, / Știi tu, au nu știi ? / (Cutare) hrănește, / Hrănește-ngrijește / D-un cal, / D-un ogar, / D-un vînăt șoimel / Ager, sprintenel ; / Și el o să-i scoață / Mîine dimineață / 'N lunca Jiului / Ș-a Oltețului, / Drumul să le dea / 'N goană să ne ia. / Și el ne-ar goni / Prin ăi munți / Cărunți, / Prin ăi brazi / Înalți, / Cîte-om rămînea, / 'N goană ne-or lua / Și ne-or tot goni / Pîn' la Lacul-roșu, / Ce nu-i de fel roșu, / Ce-o să se roșească / Ș-o să se-nnegrească / De sînge de ciute / Mai mari, mai mărunte. / Cîte om rămînea / 'N goană ne-or lua / Pîn' la Pod-de-oase, / Ce nu-i din fel d-oase, / Ci-o să se osească / Ș-o să se-ntărească / Din oase de ciută / Mai mari mai mărunte, / Și mă tot trudesc / De mă tot gîn-

[3] Nota lui Ghedem : „Despre moșia Grozești, fostă a mănăstirii Tismana, există un hrisobul de la Neagoe-Vodă Basarab, cu data de 4 mai 7026 (1518)". Satul, în județul Mehedinți, e locul de naștere al poetului Gherghinescu-Vania. Tatăl său și fratele mai mare au fost învățători în sat.

[4] Mi s-a făcut, făcut. Fapt, substantiv, avea și sensul de făcătură, vrajă.

[5] De trei ani.

desc / Și mă plănuiesc / Încotro să-ncap / Și unde să scap, / Că n-am și n-am unde / Să mă pot ascunde ! / De-oi fi pitulată / Sub stană de piatră / De bun cal călcată. / O să fiu îndată / De șoimel pișcată, / D-ogari mursicată[6] / Vorba nu sfîrșea / Zori se revărsa. / (Cutare)-mi ieșea / Călare pe cal / C-un tînăr ogar / Și purtînd cu el / Un vînăt șoimel. / Și, cînd ajungea, / Drumul că le da : / Ogarul fugea / Și șoimul zbura / 'N lunca Jiului / Ș-a Oltețului. / Mult nu se ducea, / Ciutele-ntîlnea, / 'N goană le lua / Și mi le gonea / Prin ăi munți / Căurunți, / Prin ăi brazi / Înalți, / Pîn' la roșu Lac / Tot din sînge fapt, / Pîn' la Pod-de-oase, / Oase noduroase, / Din oase mărunte / De ciute cărunte."

Într-o variantă, cu doi ani mai veche, vînătoarea o cruța pe „ciuta mioară" și se încheia cu o urare către „[...], făt-frumos" și neamul său. Contaminarea cu *Miorița* este evidentă, dar purcede, pare-se, nu dintr-o tradiție păstorească, ci dintr-una vînătorească. Deși culese la Atîrnați (Teleorman) și Călărași (Ilfov, fost Ialomița), originea lor pare a fi oltenească (deși, în transcripția ambelor, nu semnalăm forme lexicale deosebite !).

Din colindele aceluiași Teleor, reținem pentru farmecul descriptiv, *Colind de om însurat,* cules tot în 1877 și tot în satul Atîrnați, unde se născuse :

„Dinaintea acestor curți, / Cestor curți, cestor domnii / Născutu-mi-au, / Crescutu-mi-au, / Doi merișori nalți, / Nalți și minunați, / Sus frunza-i măruntă, / Jos umbra-i rotundă, / Jos la umbra lor, / Dușuie. / Mișuie / D-un fapt / Încheiat / Cu scînduri de brad, / Cu stîlpii de fag, / În pat i-așternu / Velințe / Pestrițe, / Pernioare scrise ; / Peste ele toate / Covor de mătase / Împletit în șase. / În pat cine-mi doarme ? Doarme dumnealui, / Boierul (cutare) / Cu-a lui jupîneasă[7] / Îmi dormise / Cît dormise, / Doamna-n somn se pomenise : / — Scoal', doamne. / Că-i fi dormit, / Că ne-a nins / Ne-a viforît. / Domn din somn se pomenea[8] / Și din gur-asa-i grăia : / — Culcă-te ca să dormim. / Că n-a nins, / N-a viforît ; / Vînt de vară c-a bătut, / Prin pometul raiului ; / Flori de

[6] Mușcată pe ici și pe colo (August Scriban).
[7] Soție de boier (jupan !).
[8] Se trezea.

măr s-au scuturat, / Peste noi s-au răvărsat. / Culcă-te ca să dormim : / Cînd soarele-o răsări, / Flori de măr s-or veşteji, / Fețele ne-or rumeni / Ca doi-trei / Trandafirei. / Cest domn bun, / Jupîn (cutare), El să-mi fie sănătos / Cu-a lui dalbă jupînească. / Şi cu noi colindători / La anul şi la mulți ani.“

Dacă Teleor respecta cu strictețe fidelitatea textului, fără intervenții personale, acest colind merită premiul întîi, prin transfigurarea iernii şi pictura de interior, cu totul excepțională.

Legenda turturelei, observase Ghedem, data de mai multe secole. În *Evanghelia învățătoare*, publicată sub Matei Basarab la Mînăstirea Dealului în 1641, stă scris :

„...Deci se cade a tot sufletul iubitor de Cristos să se închipuiască turturelei ; că aceasta foarte e iubitoare de soție ; de-şi pierde soțul său, de aci nu mai priimeşte pre altul pînă la moarte, şi în toată vremea tristă şi cu jale după el ; şi niciodată nu şade pre lemn verde, ci numai pre lemn uscat.“

În varianta lui Petrea Crețul Şolcan : „Unde este iarbă verde / Ea se-ntoarce şi n-a vede“. Mai precis, în *Spitalul amorului*[9] : „Trece frumoasa livede ? / Nu se uită nici nu vede. /.../ Şi cînd stă cîteodată, / Tot pe ramură uscată / Cu inima înecată / De jale nevindecată“. În ambele variante, turtureaua vădană iese în calea vînătorului, căutîndu-şi moartea. Este simbolul văduvei nemîngîiate.

În copilărie, cîntam unanim cunoscuta *Rața*, pe care Ghedem o ştia de la mumă-sa. Iată textul scurt al cîntecului :

„Foaie verde ş-o lalea, / Rața ici, rața colea / Rața paşte papura / Cu rățoiul după ea. / Rața paşte papura / Şi rățoiul / Usturoiul. / Foaie verde trei costrei[10] / Rața trece prin ghizdei[11] / Cu doisprezece bobocei / Şi rățoiul după ei. / Foaie verde ş-o lalea, / Rața ici, rața colea, / Rața trece Dunărea / Cu bobocii după ea : / Cu doisprezece bobocei / Şi rățoiul după ei.“

Folcloristul descrie şi jocul Rației : „unul din vechile, tradiționalele şi frumoasele jocuri româneşti, pe care dăn-

[9] Culegerea lui Anton Pann, broşura I, ed. II, 1852.
[10] Mohor.
[11] Varietate de trifoi.

ţuitorii îl execută cu răpeziciune, desprinzîndu-se în cadenţă, bătînd de trei ori în palme şi de trei ori din piciorul drept". Una dintre planşe ne înfăţişează făţoasa casă a marelui folclorist, din strada Mircea-Vodă. Am vizitat-o şi eu, poftit de fiul lui *Ghedem,* Dumitru, căruia prietenii îi spuneau totuşi pe numele tatălui său, *Ghedem.* Era un omuleţ scund, bine legat, cu ochelari puternici, de mai multe dioptrii, ameninţat cu pierderea vederii. Într-o cameră mare, era păstrată, în dulapuri de stejar, pe toţi pereţii, biblioteca părintească, pe care se gîndea s-o vîndă. Îşi vedea, săracul, sfîrşitul apropiat. Nu ştiu ce s-a făcut nici omul, nici cărţile moştenite, nici casa. Basmele culese de G. Dem. Teodorescu şi rămase nestrînse în volum, au fost adunate şi tipărite de Stanca Fotino în 1968.

3 martie 1983

„BALADA FAMILIALĂ“

Folclorul, minunatul nostru folclor, cules, studiat și prețuit ca atare și de savanți străini, în frunte cu marele compozitor maghiar Béla Bartók, este la inima tuturor cunoscătorilor de carte de la noi. Cîți însă dintre aceștia s-au interesat de clasificarea imensului tezaur, care așteaptă încă strîngerea lui într-un *corpus*, științificește cules și studiat ? Este ceea ce a întreprins, printre cei mai notorii folcloriști contemporani, Al. I. Amzulescu. Din prefața volumului recent [1] aflăm că „Tipologia eposului eroic cuprinde 211 tipuri de subiecte“ iar „balada familială, 173“. La rîndul ei, aceasta a fost astfel grupată : *Fantastice, Ciclul cotropitorilor, Haiducii, Hoțomanii, Păstorești, Despre Curtea feudală* și *Îndrăgostiții.*

La fiecare din aceste balade, Al. I. Amzulescu a dat un rezumat, de tip I, II etc., iar la fiecare din acestea, totalitatea baladelor culese pînă în prezent, cu specificarea lucrării și a autorului : astfel, la cea dintîi baladă din ciclul *Fantastice,* și anume *Soarele și luna,* bibliografia tematică se întinde pe trei pagini, în mod exhaustiv, înlesnind astfel cercetătorilor viitori informația și scutindu-i de a și-o căuta singuri. Se dau totodată, pe lîngă nucleul acțiunii și variantele eventuale, de la o baladă la alta. Un foarte bogat *Index* de motive, alfabetic, trimite de fiecare dată cifric la toate baladele din acest volum.

Astfel, la *Miorița* (56), aflăm în ordinea următoare, aceste referințe :

[1] *Balada familială,* antologie de Al. I. Amzulescu, „tipologie și corpus de texte poetice“, în Colecția națională de folclor, Institutul de cercetări etnologice și dialectologice, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, 1983, în — 8°, 465 de pagini.

„*Ciobanii* invidioși și lacomi, plănuiesc să ucidă pe unul dintre ei 56".

„*Ciobanul* află de la oaia năzdrăvană planul ucigaș al tovarășilor săi 56".

„*Maica bătrînă* căutînd pe ciobănașul ucis de tovarășii pizmași — portret 56".

„*Oaia năzdrăvană* destăinuie ciobanului planul ucigaș al tovarășilor invidioși și lacomi 56".

Portret

„Ciobanul (Fiul) căutat de maica bătrînă 56"
și, în fine,

„*Testamentul* ciobanului 56".

Nu se poate închipui o lucrare mai completă ca aceasta, care dă, vorba aceea, mură-n gură minților comode, puțin capabile ca, analitic, să ajungă la același rezultat.

Nu mai e nevoie să adaug că această carte ne oferă materiale folclorice din toate zonele locuite de români. Astfel românii din Timoc (Iugoslavia) au făcut obiectul cercetărilor lui G. Giuglea și G. Vîlsan, *De la Românii din Serbia,* culegere de literatură populară cu hartă, fotografii, note, glosar, București, 1913. Din publicațiile Casei Școalelor și, mai apoi, ale lui C. Sandu-Timoc, *Poezii populare de la Românii din Valea Timocului,* cu o introducere de N. Cartojan, Craiova, Scrisul Românesc 1943 și, de același : *Cîntece bătrînești și doine,* cu un Cuvînt înainte de Tudor Arghezi, București, 1967. Este unul din ultimele mesaje ale genialului poet, decedat în cursul aceluiași an.

Pentru curiozitatea senzației stîrnite în popor de modernul haiduc Terente, care a activat mai acum șaizeci de ani în regiunea brațelor Dunării (sau mai bine-zis, unde se refugia, după incursiunile lui îndrăznețe), vom reproduce integral scurta baladă *Terente,* culeasă de cunoscutul folclorist H. Brauner din gura lui T. Avram, la Caransebeș, la 28 august 1946 : „Vai, vai, vai și iarăși

vai, / Cu Terente nu ie mai de trai : / Căci domnii caută prin vagoane / Iel se plimbă cu cucoane, / *Măi Terente*, tu ești un bandit ! / Căci lasă barca și ia trenu, / De să sperie guvernu, / Căci domnii-l caută prin Brăila, / Iel se plimbă prin Chitila / Și fură feti din Galați / Și le vinde la soldați / Domnii-l caută-n Timișoara, / Iel umblă cu Marioara ; / I-a promis lu' Brătianu / Că-i confiscă ieroplanu !...“ Enormitatea ecoului public nu mai trebuie demonstrată, dar Terente n-a fost nici un Don Juan, nici un proxenet, cum i-a mers faima. A fost, ce e drept, căutat luni de-a rîndul fără rezultat și această mobilizare a aparatului administrativ, polițienesc și militar, pe o scară neînchipuită, a alimentat rubrica faptelor diverse, pe pagini întregi, ale presei, în lunile de vacanță, cînd viața publică era, să zicem așa, stagnantă. Finalul cu „ieroplanul“ (aeroplanul) lui Brătianu (I.I.C.) este unul dintre cele mai savuroase. Guvernul nu era atît de „speriat“, cît de plictisit de ineficacitatea măsurilor de capturare a banditului (în terminologia antologiei, a „hoțomanului“).

Afară de Vasile Alecsandri, primul dintre marii noștri scriitori care a dat la lumină poezii populare, culese și îndreptate de el (unele chiar confecționate de dînsul), și alții au strîns folclor. Ni se dă o singură baladă culeasă de Eminescu : *Voinicul și mîndra moartă,* interesantă mai ales prin începutul ei : „—Oltule rîu blăstămat, / Ce vii mare, turburat / Și cu sînge-amestecat ? / Or' la coadă te-a plouat, / Or' vrun mal ți s-a surpat ,/ Or' pe mîndra mi-a-ngropat ?“. Răspunsul rîului, orientativ, îi dezminte epitetul, frecvent și pentru alte rîuri ale țării, dar întemeiat pe alte motive : „Nici la coadă n-a plouat, / Nici un mal mi s-a surpat, / Dar ți-e mîndra / mări, pe pat !“ Era, așadar, bolnavă. Cînd ajunge la ea, după ce a trecut Oltul, călare pe murg, o găsește moartă.

Miorița ni se propune într-o variantă în 1963, la Rîca, în județul Argeș, variantă ce diferă de aceea clasică, a lui Alecsandri, prin faptul că, în final, ciobanul nu mai lasă cu limbă de moarte Mioriței să-i ascundă maică-si nunta cu simbol mortuar : „Tu, mioara mea, / Să te-nduri de ea / Și să-i spui curat : Că m-am însurat / C-o fată crăiasă, / A lumii mireasă, / C-o fată de Crai / Pe-o gură de rai, / Iar la nunta mea / A căzut o stea. / C-am avut nun-

tași / Brazi și păltinași, / Preoți munții mari, / Păsări lăutari, / Păsărele mii / Și stele făclii."

Mama lui va cunoaște, deci, adevărul și-l va plînge și ea, ca și oile lui, „cu lacrimi de sînge".

Interesante sînt baladele culese de regretatul lingvist Tache Papahagi (pe care l-am audiat ca asistent al profesorului Ovid Densusianu) și publicate în lucrarea sa de referință : *Graiul și folklorul Maramureșului*, București, Cultura Națională, 1923. Unul din informatorii săi din Vad, în 1920, se numea Ion Codrea, ca și celebrul peregrin transilvan, Ion Codru Drăgușanu. Numele de altfel e frecvent în Transilvania. Tot un Ion Codrea, în anii trecuți, a fost un fotbalist, celebru de la o zi la alta, pentru frumusețea unui gol, marcat dintr-un unghi ingrat.

Una din aceste balade ni s-a părut dintre cele mai marcante, atît prin raritatea temei, cît și prin valorile lexicale și estetice. O reproducem integral :

„Pă cel cîmp cu siminic / Dzace mîndru de murit[2] / Mîndra lui l-o lecuit. / Tăt i-a mutat perina, / Ni[3] la cap, ni la pchicioare / Doară s-a putea-n-trămare. / Numai ea o zis așa : / — Hei, tu mîndrioru mnieu / Muri-i, o scula-ti-i / Doa pă mine lu-ami-i ? / — Hei, tu mîndrulica mea, / Pleacă-te și mă sărută / Și te du și te mărită, / Nu ședea hichetuită ;[4] / S-o plecat, l-o sărutat. / S-o dus și s-o măritat ; / De la ei a treia casă, / Acolo-o mîndra nevastă ; / Dacă ea s-a măritat, / Mîndru ei s-o întrămat ; / Numai el că ș-o făcut / Din lemnuș / Numa arcuș, / Din lemn verde, ceterele, / Tăt a prins a tra'[5] cu ele. / Mumă-sa îl d-întreba : / — Hei, tu prințu mamii, / Ce trageni așa cu jele ? / Plîng pchetrile pă vîlcele, / Păsările-n cuiburele / Numa el așa o dzis : / — Hei tu, mămulica mea / Taci, mamă, nu mă-ntreba, / Nu știu, spuneț-oi, o ba. / Cum focu n-oi trăgăna ? / Mni s-o măritat mîndra ! / Batăr[6] s-ar și[7] măritat / De la noi a triia sat, / N-aș fi așa supărat ; / Da așa, s-o măritat / De la noi a

[2] Pe moarte.
[3] Nici.
[4] Amăgită.
[5] Trage (din arcușul ceterii).
[6] Barem.
[7] Fi.

triia casă ; / Ies afară, vădu-o, / Mărg în cas'audu-o..." (*Mîndrul lecuit*).

Credem că nu ne înşelăm văzînd în această variantă cea mai expresivă, o capodoperă a baladei, în graiul vechii provincii româneşti.

Nu mai puţin menţionabilă, culeasă de E. Moldoveanu-Nestor în satul Şanţ, judeţul Bistriţa-Năsăud, e balada *Amu trece badea dialu* :

„Amu trece badea dialu / *Măi dorule măiu,* / Că-i cunosc frîu şi calu, / *Măi dorule, măiu,* / Că-i calu păntănogu, / *Dorule,* / Priponit în busuiocu, / *Dorule,* / Şaua-i albă dă mătasă, / Dă mîndra-mpletită-n şasă. / Cîn' vine tare la vale, / Iel striga în gura mare : / — Ţu, ţu, ţu, murguţ, meri tare, / Să sosim în sat cu soare, / C-am drăguţă cum o floare / Ş-amu-am audzit că moare ! / Şi el la ea cum vinìe. / Acolo-n ocol sosìe, Mă-sa lumina-i[8] ţinè / Soru-sa călduş[9] împlè, / Frate-su buhaşi[10] tăiè, / Tată-su sălaş făcè. / Ea din gur-aşa zicea : / — Ţipă[11], mamă, lumina / Şi tu soră, scălduşa / C-amu mai poci răsufla ; / Şi tu frate, buhaşu, / Mniata, tată, sălaşu, / De-a cui dor am fost să mor / Iată-l-ai că-i prin ocol ; / De-a cui dor am fost să zac, / Iată-l-ai la noi în prag. / De m-a săruta un pic, / Nu m-ar mai durea nimic ; / De m-a săruta bine / Ţipă moartea di la mine / Ţipă moartea dracului, / Io-i-oi fi soţia lui !" Poezia de iubire a găsit în această baladă suprema terapeutică împotriva dorului care ucide (mai adesea în poezie decît în viaţă).

Din baladele haiduceşti, menţionăm două dintre cele mai curioase : aceea a haiducului împărat *(a lui Naftal)*, culeasă de Al. Vasiliu în 1897, la Tătăruşi, Iaşi, şi a haiducului turc, care imparte pe jumătate cu un tînăr ortac român (a lui *Hatmană*), culeasă de acelaşi, în acelaşi loc şi an, tot de la T. Budilă (se vede, lăutar).

Cea mai întinsă dintre balade, de peste 575 de versuri, aceea a lui *Dobrisan* (alte variante dau numele Oprişan) din ciclul Curţii feudale, are ca temă apărarea ciobanului invidiat pentru bogăţia lui, totuşi urmată de o sentinţă

[8] Lumînarea, ca la muribund şi la mort, după datină.
[9] Scăldătoarea.
[10] Brad mic.
[11] Scoate-afară !

domnească de condamnare, neexecutată însă, cînd mama voievodului destăinuiește că Dobrișan și domnul sînt frați. „Recunoașterile“ constituie și ele o temă, sempiternă și în literatura cultă, din antichitate pînă la Molière și urmași.

Ne oprim aci, mulțumindu-ne a sublinia importanța acestei lucrări, capitală prin obiectul ei, cît și prin impecabila metodă științifică a autorului[12]. Este un pas înainte în vederea mult doritului *corpus* al întregului nostru folclor, care stă la baza literaturii noastre. O carte ca aceasta n-ar trebui să lipsească din biblioteca nici unui iubitor al tezaurului nostru folcloric.

24 mai 1984

[12] La *Catalogul subiectelor narative și al variantelor* (pp. 7—106) și la *Bibliografia volumelor și broșurilor folosite pentru alcătuirea catalogului subiectelor narative și al variantelor* (pp. 107—114), la *Indice alfabetic de titluri și titluri de variante* (pp. 115—125), la *Indexul motivelor* (pp. 126—144), se adaugă un cuprinzător *Glosar* (pp. 448—460). Este aparatul critic propriu-zis la cele 174 balade.

FOLCLORISTICA

Folclorul nu moare, folclorul evoluează, ca toate în lume, adaptîndu-se vremii și cerințelor conjuncturale[1]. Desigur, puterea lui de viață se afirmă mai ales în anumite centre, cum este valea Someșului, cercetată în zilele noastre de cunoscutul folclorist, conferențiarul Ion Apostol Popescu, dublat de un poet, așadar sensibil la frumusețile tradițiilor de nuntă, manifestate pe o întinsă gamă, într-o surprinzătoare sinteză lexicală de provincialisme, de arhaisme și de savuroase imixtiuni ale actualității.

Cunoscător al metodelor științifice curente, Ion Apostol Popescu notează la fiecare piesă folclorică, așa cum se cuvine, persoana, vîrsta și locul. Este o lucrare de încredere, înfrumusețată grafic de picturile lui Călin Popescu, talentatul fiu al culegătorului, și de figurinele din rădăcini ale meșterului popular Marian Mustea, unele cu grații de tanagrale.

Nunta a rămas așadar, pe valea Someșului, o mare festivitate tradițională, în centrul căreia strălucesc orațiile : de căutare a miresii, de chemat la nuntă, de urare la colacul soacrei și la veșmintele mirelui, la sosirea alaiului de nuntă și la casa miresei, la plecarea miresei de la casa părinților, de iertăciune, la primirea miresei, la „răpirea" ei, la primirea zestrei, la așezarea miresei la masă și închinare la masa mirilor, la scuturatul pomului, la făcutul conciului miresii. Găina servită la ospăț este prilejul unui ceremonial plin de voie bună și de umor. Culegerea

[1] Ion Apostol Popescu : *Orații de nuntă, colăcării, cîntece și strigături culese de pe Valea Someșului,* ilustrații de Călin Popescu și Marian Mustea, Editura Minerva, București, 1979. G. T. Niculescu-Varone, Elena Costache Găinaru-Varone : *Dicționarul jocurilor populare,* Editura Litera, București, 1979.

se încheie cu strigături de aceeași esență pentru miri, la plecarea miresei de la casa părinților, pentru socri, pentru nănași, pentru socăciță (bucătăreasă), pentru colăcari (urători) și chemătoare.

După cum se vede, poporul someșan a înțeles să facă din momentul crucial al cununiei un ritual cu un bogat scenariu, fără rigiditate, ci dimpotrivă, cu acel tonic umor, chemat să tempereze mîhnirea legată de despărțirile din sînul familiilor respective.

Actualitatea e unul din condimentele ritualului. Lăutarii sînt numiți *muzicanți*, cerîndu-li-se uneori să nu se țină de tipic : „*Muzicant*, dacă voiești, / Zi-mi ca și la *București*, / Zi-mi, și din acordeon, / Că ești primu pe *raion*".

Starostele glumește indulgent pe tema modei feminine : „...Venim două verișoare, / Strălucim ca sfîntu soare, / La păr sîntem *ondulate* / Și la minte așezate".

Să se observe alternanța studiată a toposului tradițional cu nota de modernitate, desigur distonantă, însă irepresibilă.

Mobilierul miresei e și el în stilul actual : „*Canapeul* ni-i cu șire, / E anume pentru mire ; / Perinile sînt cu flori, / S-aveți mîndre sărbători".

Și aici asperitatea primului termen e netezită de caracterul poetic tradițional al celui secund.

Chemătoarea, venită de departe, se plînge că nu i-au rezistat hainele și încălțămintea : „Și de-am mărs și mai departe, / Ne-am pierdut prin ceea parte, / Prin păduri și prin poieni, / Ca și vîntul prin tușleni, / Și-o rupt zadia în spate / Și laibăru pe la coate. / Bine c-aici am sosit, / Că eu știu că de plătit / Nănașii s-o pregătit ; / Zadie să-mi cumpăr nouă, / Să nu betejesc cînd plouă. / Frunzuță verde de plop, / Tălpuța de la *pantof* / Una de tăt mi s-a rupt, / Ceealaltă mi-o căzut / Și mîne e sărbătoare, / Cum să ies eu la plimbare ? / Asta-i nuntă *elegantă*, / Oaspeții-n *pantofi* se poartă".

Păi nu ? S-a dus pe apa sîmbetii opinca, iar pantoful, chiar dacă strînge la început, face piciorul mic, așa cum se cuvine la o „nuntă *elegantă*".

Piperul pentru cine-l gustă, e un condiment al citadinității, care se îmbină de bine de rău cu rusticitatea.

Dărnicia nașilor este explicabilă : „Că nănașa-i cu *salar* / Și mi-o da și vrun *crețar*".

Încă o dată, noul alternează cu vechiul : creițarul e o reminiscență a monedei dinaintea Unirii, iar „salarul" e nota nouă, într-o familie în care ambii soți, în cîmpul muncii, beneficiază de el : „nănașa / Că ea e *salariată* / Și mi-o da o bună plată", spune socăcița, mîndră de lucrul mîinilor ei. Cîntecul găinii e piesa umorului gras, la jocul căreia dărnicia e o altă consecință a caracterului zilelor noastre : „C-amu-i lumea *democrată,* / N-a pofti-o fără plată". Suta, „sutuța" și mia sînt răsplata strădaniilor. Am văzut mai sus reviviscența vechii monede, ne mai rămîne să auzim altele și mai cu moț din trecut : „Să te vadă soacră-ta / Cum te-o gătit maică-ta : / Tăt cu haine de barșon / Ca pe-o fată de *baron,* / Zi-i, mă Pișta, zi-mi frumos..." (vorbește mereu socăcița, bună de gură și, în felul ei, tradiționalistă).

Irump în acest ceremonial și produsele industriei moderne. Socăcița nu lasă din mîini talerul cu găina, așteptînd să i se împlinească dorințele : „Ci îmi trebe *taleri* noi, / Să mă duc să-mi fac război / Războiaș *automat,* / El a țese și eu-n pat ; / Războiașul cu *motor,* / El să țasă, eu sub țol".

Darnică, ea-și va pune războiul la-ndemîna consătenilor : „Și l-oi pune după casă, / Cîți or trece, toți să țasă".

Strigăturile satirizează, după obicei, lenea :

„Trei pomițe și-o cireașă. / Noi mergem după mireasă. / De-om găsi-o somnuroasă, / Om lăsa la mă-sa acasă, / Să o deie după domn, / Să se sature de somn".

Din Tîrlișua, satul natal al lui Liviu Rebreanu, reținem această strigătură : „Din picioare să meri iute, / Din gură să nu zici multe ; / Din picioare să mergi tare / Și să nu faci gură mare ; / Pe picioare să te duci, / De gură să nu te-apuci".

Nu ne miră că satul, pepinieră de oameni harnici și tăcuți, ni l-a dat pe cel mai mare romancier.

Omenia, a omeni, în sensul purtării alese și al cinstirii, sînt vocabule ce revin adesea în folclorul someșan actual.

Lectura culegerii lui Ion Apostol Popescu, care ne-a dat și o densă prefață, este reconfortantă.

De o viață de om, G. T. Niculescu-Varone, ajuns acum la frumoasa vîrstă de 96 de ani, se pasionează necontenit de întinsa arie a jocurilor noastre populare. Culegerea sa, în colaborare cu Elena Costache Găinariu-Varone, catalogheazǎ alfabetic 5 332 de jocuri, dintre care, ne spune, sînt 1 965 de hore, 565 de sîrbe, 356 de brîuri și brîulețe, 82 de învîrtite, 17 fecioreşti, 65 de bătute, 24 de rusteme, iar celelalte 2 258 „alte felurite numiri interesante din lexicul viu al poporului". Autorii au cercetat o întinsă bibliografie și multe, foarte multe discuri și benzi de magnetofon, din colecțiile publice, încheind în *Addenda* cu „jocuri imprimate pe bandă de magnetofon de specialiștii coregrafi : Anca Giurchescu și Andrei Bucșan de la I.C.E.D.".

Lucrările de specialitate ale lui G. T. Niculescu-Varone se eșalonează de-a lungul a 65 de ani, de la niște prime încercări literare din 1914 pînă la actuala ediție, mult adăugată, a primului dicționar, apărut cu cincizeci de ani în urmă. Etnografia (jocuri, port, folclor, monografii de sate) a găsit în venerabilul nostru confrate un neobosit cercetător, iar actualul dicționar îi încununează opera.

Ca nespecialist, am învățat foarte multe, răsfoind pe-ndelete dicționarul și m-am desfătat cu varietatea numirilor. Într-adevăr, jocurile își iau numele mai adesea de la localități (Ca la Brașov, Ca la Brotocea, Ca la Breasta, Ca la Breaza, ş.a.m.d.), de la ținuturi (Geamparaua dobrogeană, hora Bărăganului, hora Vrancei, etc.), de la colectivități sau meserii (hora bragagiilor, hora ciobănească, hora cooperațiilor, hora covrigarilor, etc.), de la oameni (de pildă, de la haiducii Ghiță Cătănuță, Pintea, Petrișor, Buttea, etc.), de la personalități istorice (Tudor Vladimirescu, Cloșca, Avram Iancu, etc.) de la popoarele conlocuitoare (ruteni, maghiari, huțuli, sîrbi, arnăuți, etc.), alteori însă derutează prin vocabule străine ca „Gavota" („joc de perechi, ținuta de Hațegană, în com. Zebil-Tulcea") sau hora Faust (cu trimitere la o lucrare din 1886, semnată Dimitrie Vulpian). Semnalăm și hore protestatare, pe tema birului, în vechime marea povară care apăsa exclusiv pe clasele producătoare, excluzîndu-se cele exploatatoare, care însă beneficiază și ele de cîte o horă „boierească" sau „baroneasa" (aceasta nu din Ardeal, ci

din două comune ilfovene !) ori „coconeasca“ (horă mehedințeană). Alte vocabule curioase : comitetu (horă), complimentul (joc), concentrarea (sîrbă), corăbiește (brîu), criza (învîrtită în Dobrogea), etc. În Dobrogea proliferează jocuri macedonene, fîrșerote, gramoștene. Din germ. Werbung, recrutare, poporul a făcut verbuncul, bărbuncul și bărbunca, joc bărbătesc transilvan, cu un caracter ceremonial.

Străinii s-au interesat din vechime de această ramură interesantă a coregrafiei populare, însoțită de muzică vocală și instrumentală. Contele rus Anatol Demidoff, trecînd prin țară în 1837, a dat în cartea sa din 1841 : *Voyage dans la Russie méridionale et la Crimée, par la Hongrie, la Valachie et la Moldavie,* cîntece populare cu notația lor muzicală. Aceeași preocupare a manifestat francezul Stanislas Bellanger, în curioasa lui carte *Le Kéroutza, Voyage en Moldo-Valachie, Paris,* 1846.

Înainte de primul război mondial, în timpul și după, marele compozitor maghiar Béla Bartók a cules și comentat folclorul nostru muzical din Bihor, Maramureș și, mai în genere, jocurile noastre populare. Italianul Gabriele Ferrari s-a interesat de un balet al cobzarului, doină și sîrbă. Cel dintîi străin care a dat melodii pe note a fost Franz-Joseph Sulzer, în *Geschichte des transalpinischen Daziens* (călușari, brîu, horă, bătută ; prima mențiune a chindiei).

Dintre lăutarii și violoniștii, constituind adevărate dinastii, pomenim pe Cristache Ciolac (sîrba junimiștilor, sîrba din Paris), pe Dinică Ciolac (sîrba de la Paris), pe F. Ciolac (sîrba avocaților), apoi pe G. A. Dinicu (sîrba moșului, sîrba popilor, sîrba prietenilor, sîrba războiului), pe Ion Dinicu și pe cel mai talentat dintre ei, Grigoraș Dinicu.

Au fost puse pe muzică de A. Flechtenmacher *Hora Unirii,* de G. Dima, *Hora de la Plevna,* de Th. Georgescu, *Hora de la Grivița,* toate pe versurile lui Vasile Alecsandri. *Pe lîngă* de G. Coșbuc a fost făcută horă de Ed. Caudella. Marele ctitor al Operei, G. Stephănescu, ne-a dat o horă, cu numele *Pristanda,* imortalizat de Caragiale în persoana polițaiului din *O scrisoare pierdută. Pristandaua* este și un brîu, menționat de Teodor T. Burada în 1877.

Încheiem, cu titlu de curiozitate, după același Stanislas Bellanger, cu mențiunea unui „joc diabolic și bizar, de origine nubiană“, anume *Șulca,* cu un joc de cuțite, simulînd lovirea femeilor, apoi aruncînd cuțitele cu vîrful în pămînt, lăsîndu-se în jos, ridicîndu-le în dinți și ridicați iarăși, bătînd din palme și tropăind.

Oprim aci aceste prea puține mențiuni despre comorile incluse în acest cuprinzător dicționar, indispensabil cercetătorilor de specialitate și delectabil pentru toți amatorii de artă națională.

11 decembrie 1980

IANCU VĂCĂRESCU

În a treia generație și în linie directă, nepotul lui Ianache (Ienăchiță) și fiul lui Alecu, ambii dispăruți în condiții misterioase, de ordin politic, anume Iancu (1792—1863) se bucură de o viață lungă, respectat de tineri, ca un mare înaintaș în ale poeziei. Lipsit de capacități administrative, dar nu și de impulsuri opoziționiste, sub regimul Regulamentului organic, candidat nenorocos la domnie, retras, la urmă, din tumultul vieții publice, lasă contemporanilor amintirea unui iubitor de viață, cîntăreț al iubirii ușoare, în genul anacreontic, dar și cunoscător al literaturilor occidentale, mai ales de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea. El însuși este un iluminist, care în calitate de contemporan al romantismului triumfător, elogiază cu generozitate pe un Grigore Alexandrescu și pe Vasile Cârlova, veniaminul poeziei noi. Literatura lui se desfășoară de fapt pe două planuri : al inspirației personale și al binelui public, salutînd cel dintîi în versuri toate inițiativele de civilizație și de cultură.

Invitat de voievodul legiuitor, Ioan Gheorghe Caragea, de a scrie cîteva stihuri la stema țării, patriotul compune un întreg poem, în care expresia fierbinte a patriotismului face imposibilă acceptarea lor. Consemnăm cele două strofe incriminate, rămase în memoria generațiilor următoare, ca un deziderat unanim, mereu parcă de actualitate :

„Ah, d-ar putea-ne dobîndi / Și cîte-avem pierdute ! / Atunci ce duhuri n-ar gîndi ! / Ce guri ar mai fi mute ? // Atunci și acest corb sărman / Iar acvilă s-ar face ; / Ș-orice român ar fi roman, / Mare-n război ș-în pace".

(*La Pravila Țării,* Supt pecetea acestui prințipat, 1818).

De la început, poemul slăvea gloria romană, precum și vitejia dacilor, cu conștiință modernă a latinității și a obligațiilor decurgînd din această nobilă ascendență.

În același an, poetul luptă pentru întemeierea unui teatru național, iar la deschiderea acestuia, în 1819, compuse un adevărat „discurs“ poetic, al unui ctitor și sfătuitor, împrumutîndu-i-l lui Saturn[1], „unchiaș bătrîn“. Spicuim din el versuri cu caracter profetic, urmate de altele, și ele binecunoscute și mereu citate :

„Cu toate bunele acum, / Cu veac de aur vine ; / Întîmpinați-o[2] de pe drum / Precum vi se cuvine. // O maică-patrie aveți, / Un duh de frați vă poarte ; / Supuși unirei supuneți / Puterea relii soarte ! // Uniți, vă înțelegeți voi, / Cu de romani mărire, / La tot d-o glăsuire voi / L-a dragostii-ntregime. // V-am dat teatru, vi-l păziți / Ca un lăcaș de muze ; / Cu el curînd veți fi vestiți, / Prin vești departe duse. // În el năravuri îndreptați, / Dați ascuțiri la minte ; / Podoabe limbei noastre dați / Cu romanești cuvinte. // În el curînd sărbătoriți / Și vesele baccanale[3] / Ș-în veci la toate fericiți / Fiți ! eu găsesc cu cale.“

Într-o sinteză superioară, poetul patriot își dădea mîna cu epicureul : nu excludea plăcerea de ordin colectiv, măștile carnavalului nefiind altceva decît una din ipostazele genului dramatic, coborît de pe scenă pe stradă. Această dublă personalitate îi constituie nu numai conformația structurală, dar și farmecul.

În prealabil, adică în același an al legiuirii și al poemului neoportun, la înființarea primei tipografii bucureștene laice, a doi asociați, poetul slăvise *Tipografia*, ca un alt incontestabil factor civilizator, începînd prin a pomeni prioritatea chinezilor, înaintea lui „Gutenberg, șefer[4]“, iar apoi dezvoltînd foloasele aduse. Poetul considera acel moment istoric cu optimismul tinereții și al rîvnei patriotice :

„Acum izvoară de izvodire / Românii nouă au dobîndit, / Prin *iubitorii de omenire* / *Patrioți*, multe s-au întocmit, // Învățătura s-însuflețește, / Pravili, spitaluri

[1] Zeul Timpului.

[2] Pe Astreea, fiica lui Zeus.

[3] Văcărescu vede în Carnaval, o formă nouă a bacchanalelor antice.

[4] Schöpfer (germ.) — creator. Încetățenire lexicală nereuștiă.

s-au întemeiat, / Rîvna a binelui s-înmulțește / Încît e lucru preaminunat. // [...] Lăcaș temeinic îmi dau aproape / De minunatul acel izvor[5], / Mai cu-nlesnire vrînd să s-adape / Duhuri, lumine de care vor [...] // Voi, iar, spre lauda cea mai mare, / Dați ajutoare patriotești / Prin datoria ce școala are / Podoabe-n grabă s-am romanești // Atunci vestea[6] cu guri frumoase, / Ce e ușoară foarte la zbor / Prin mine-n lumea toat-o să lase / Numele vostru nemuritor."

Școala națională era aceea a lui Lazăr, de curînd inaugurată, care implica publicarea de manuale. Din nefericire, ele au rămas manuscrise.

După cum s-a văzut, din versurile subliniate de noi, iluministul îmbrățișa în aceeași acoladă spirituală dragostea de omenire cu aceea de neam, cosmopolitismul, specific secolului al XVIII-lea, cu patriotismul, deșteptat către sfîrșitul acestuia, de Revoluția franceză.

Nu tot atît de limpede ne apare anul 1821 în datarea unui grup de poezii de către I. Voinescu II, pașoptistul, chiar în anul marelui '48 cînd a apărut, sub îngrijirea lui, volumul colectaneu de poezii[7] ale lui Iancu Văcărescu. Dacă data ar fi cea exactă, am vedea în boierul mare, tot atît de mare patriot, un adept înflăcărat al lui Tudor Vladimirescu, același cu care eșuaseră tratativele încredințate lui Nicolae Văcărescu și care avură ca urmare exodul bașboierimii și nu numai al ei, la Brașov și în alte centre de peste munți.

Ne raliem așadar îndoielii de ordin critic, a lui N. Iorga, care nu se putuse încrede în pretinsa raliere a lui Iancu la mișcarea revoluționară. Datate toate 1821, poezii patriotice ca *Sfătuire și rugăciune, Buna Vestire, Cîntec românesc* și *Glasul poporului român subt despotism* conțin însă versuri explozive ca acestea, din ultimul poem :

„Răscoală-te, inima mea, din a răbdării boală ! / Grozav, grozav ai suferit, grozavă te răscoală ! / Să tremure, cumplita tiranie : / Zdrobită azi în pulbere, pe loc să nu mai fie ! / Ființei și numele în iad să se coboare ! / Și-ai ei prieteni mult huliți ca ea să se doboare !"

[5] Fîntîna lui Mavrogheni, lîngă care se instalase tipografia.
[6] *Fama*, Faima zeița răspîndirii știrilor.
[7] *Colecție din poeziile d-lui marelui logofăt*, București, 1848.

Desigur, tirania îi era odioasă, ca oricărui om luminat, crescut în crezurile progresiste ale secolului al XVIII-lea, dar nicăieri nu reiese, din poezia lui Iancu Văcărescu, că ar fi dorit abolirea boierescului (în toate înțelesurile posibile ale cuvîntului) și izbînda unui regim popular, de guvernare prin popor și pentru acesta.

Patriotul ridică în slăvi reînființarea miliției naționale, în *Marșul românesc* de la 1829, cu gîndul chiar de a-i da, sub domnia pămînteană (restaurată în 1822), caracter oficial. În acest sens vorbește refrenul la cele șase strofe :

„La rînd, românilor, ieșiți ! / Mergeți pe calea dreaptă ; / Slava strămoșilor vestiți / În cale vă așteaptă !"

Abia după 48 de ani, peste Dunăre, dorobanții noștri au confirmat viziunea profetică a lui Iancu Văcărescu, prin vitejia lor, care a uimit pe toți scepticii, în frunte cu corespondenții de presă străini.

Mai puțin izbutit, dar nu neglijabil, este sonetul dodecasilabic, cu rime exclusiv feminine, *Pacea,* enumerînd foloasele ei pozitive, în direcția negoțului, a sănătății publice, a bunei stări generale și a justiției. Eliade l-a publicat în 1829 în *Curierul românesc,* însoțit de o scrisoare a autorului, care începea prin a aminti că grecii și romanii „cinsteau pe Pace *(sic)* ca pe o mare zee", că avea un templu, că „Plutu", era fiul ei, înzestrat cu puteri și atribute alegorice. Erudiția lui mai amintea de „Antoniu Piu" care „a pus, într-o medalie pe Pace, ținînd cu dreapta o ramură de măslin și, cu stînga, arzînd paväze și pieptare de război". Poetul n-avea idee de conceptul roman al păcii înarmate, cu deviza : *Si vis pacem, para bellum* (din păcate, astăzi universal acceptată, pînă la proporții monstruoase !).

Căsătorit cu o moldoveancă, Iancu a fost un unionist „avant la lettre", încă din 1830, cînd a scris scurtul poem, *La Milcof,* cu desinența schimbată, ca să fie simbolul oftatului :

„Căci despărțit ori depărtat, fratele e tot frate".

Ca și alt rîu, din inspirația folclorică, Milcovul era în ochii lui o apă riverană, sortită urii, „în veci". Din fericire această vecie n-a mai durat decît 29 de ani !

Alte faceri de bine, obștești sînt stihuite, — ca aceea a înființării unor cișmele publice, de el însuși sau de marele ban Grigore Brâncoveanu, ultimul coborîtor, în linie dreaptă și bărbătească, din voievodul culturii, sau a Spitalului Brâncovenesc, de către Safta, văduva celui de mai sus.

Trecerea de la inspirația pe care aș numi-o de natură civică și patriotică, la cea erotică se face pe nesimțite, ca în cele două catrene cu titlul *Putna*, la Casa Apelor (a. 1818, iulie 9) :

„Astfel gîndurile mele / Se sting toate-ntr-un izvor, / De-acolo se împart ele / Îndemnate de amor[8]. // S-întîlnesc, iar se desparte / Și iar la izvor s-adun ; / Cînd va[9], el nu-mi sta departe / Scumpul, preadoritu bun."

Cu alte cuvinte, inspirațiile lui se întîlnesc toate pe terenul înflorit al amorului, a cărui primăvară[10] trece drept capodopera lui, deși citabile sînt prea puține versuri, ca acestea, altădată în memoria tuturor :

„Se întinde o cîmpie / De subt poale la Carpați, / Cîmp deschis de vitejie / La românii lăudați ; / Surpături sînt de o parte, / D-un oraș ce a domnit[11] ; / O gîrliță-ncoa desparte / Un crîng foarte-nveselit. // Acolo am eu cășcioară, / Pe un vîrf de delișor ; / Curge-n vale-i o apșoară / Murmurînd încetișor. // Împotrivă smălțuite / Dealuri altele se văd, / Ș-în vîlcele-nflorite / Mai pas, alerg, se joc, șăd."

Poetul slăvește cel dintîi la noi viața la țară, preferabilă celei de la oraș, prin bucuriile vînatului și ale pescuitului ale pedestrului și ale călărețului, precum și ale inspirației, Muzele vizitîndu-l cu predilecție în acel decor. Amor e idealul mijlocitor între poetul încă tînăr și copila de „șaisprezece anișori", nubilă însă și deținînd

„La un loc toți nurii..."

Amorul insuflat aleșilor săi este

[8] Desigur, Amor, zeul.

[9] Voiește.

[10] Titlul complet : „O zi și o noapte de primăvară la Văcărești sau Primăvara amorului".

[11] Tîrgoviștea.

„Magnetul însufleţit / Ce va prin împărechere / Sufletul a fi-ndoit.“

Lungul poem, de 104 catrene, în versuri cursive şi pe alocuri chiar sprintene, e smălţat cu aluzii mitologice, ale celui ce făcuse solide studii particulare de umanioare, continuate la Viena şi în Italia, şi ale cărui modele erau poeţii anacreontici şi replica lor feminină, pasionata Sapho, pînă la Metastasio şi Athanasie Hristopulos.

O inspiraţie mai gravă, dar şi mai neizbutită, îl îndeamnă către teme mai severe decît cele tratate în enormul evantaliu de frivolităţi literare : canţonete, epigrame, epigrafe, proverburi, alegorii, idile, şarade, viorele şi nepregîndite (impromptus). Astfel se întreabă ce este *Adevărul*, din care reţinem metafora inelului, simbolizînd legătura dintre oameni în societate, dar de calitate diferită :

„Inelele sînt d-aur, / De argint, / De aramă, / De lut, de lemn, / De pai.“

Adevărul e oglinda divinităţii, care comandă, printre altele, unitatea neamului :

„Pe fraţii d-un ţinut, / Pre fratele d-un stat, / Pre fratele român / Oriunde l-aţi afla !“

Trecerea lui peste munţi şi cunoaşterea istoriei naţionale sînt elemente care au contribuit la adîncirea sentimentului patriotic şi civic al lui Iancu Văcărescu, nu incompatibil cu un ideal paralel de oţiu şi voluptăţi erotice. Poetul „bacilor“ (de la ital. baccio, bacci) era un expert al distihului formulator :

„C-un cerc de sărutătură / A guriţii-ţi iau măsură“ *(Măsura Gurei)*.

Din poeziile cele întinse, nu prea multe sînt versurile memorabile, care ar fi relevat un artist. Iancu Văcărescu era însă un improvizator, adeseori strălucit, care nu se împăca cu o serioasă muncă de atelier.

Cu el se încheie seria Văcăreştilor, poeţi şi pionieri ai poeziei noastre moderne. Poate că recursul la amintiri folclorice este relevabil în cîte o baladă ca *Ielele*. Versificatorul se încerca în tipare metrice foarte variate. Era în felul lui un *virtuoso* şi un *dilettante* superior.

24 februarie 1983

„DECODAREA" UNEI COMPLEXE PERSONALITĂȚI : GEORGE BARIȚ

Problema și titlul însuși ne-au fost sugerate de introducerea la vol. VII al seriei de lucrări cu titlul „George Bariț și contemporanii săi"[1], de fapt primul cu scrisori trimise, după cele șase cu cele primite, selecție dintr-o vastă corespondență ce ar depăși zece mii de misive din fosta arhivă a fondatorului presei române transilvane, din păcate însă nedublată cu scrisorile lui, deși se pare că nu lăsase fără răspuns nici una din cele primite. Acest dintîi volum conține numai 229 de scrisori, între anii 1827, cînd tînărul gimnazist mulțumea în latinește, la vîrsta de 15 ani, directorului său, și pînă în preajma morții, cînd octogenarul, de curînd ales președinte al Academiei Române, în care figura de la înființarea ei, mulțumea pentru această cinste ce se aducea omului de știință și patriotului. Ispita de a-i face portretul moral este puternică, dar greutatea ei sporește cînd ne-am încumeta să „decodăm" prețioasele texte.

Cuvîntul textual „a decodifica" nu figurează încă în dicționarele curente, dar e întrebuințat frecvent de mai tinerii mei confrați și este la modă în lingvistica și filologia zilelor noastre.

Rămasă în urmă, — nu-i fac un reproș de această întîrziere —, ediția a II-a, revăzută și adăugită din *Mic Dicționar Enciclopedic*[2], ne dă două vocabule :

I. „DECODA (< fr.) vb. tranz. A descifra un cod, a restabili în limbaj natural, un limbaj scris în cod ; a in-

[1] Corespondență trimisă, Ediție de Ștefan Pascu, Ioan Chindriș și Gheorghe Asanache, Coordonator Ștefan Pascu, Editura *„Minerva", București, 1985 în —8°, 436 de pagini.*

[2] Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1978.

terpreta un cod ; a descifra un mesaj transmis pe baza unui cod ; — *decodare* s.f.

2. DECODAJ (< fr.) s.n. I. Faptul de a decoda ; decodare. 2. Transformare a semnelor (de ex. în telecomunicație), inversă codajului, prin care se urmărește reproducerea semnalelor inițiale ; decodare".

Mai succint, dar și relativ mai vechi, din 1968, *Nouveau Larousse en couleurs,* se pronunță astfel :

I. „*Décodage,* n.m. Action de décoder".

2. „*Décoder* v.t. Rétablir en langage clair un texte écrit en code".

La prima vedere, o corespondență necifrată, cum este aceea a lui G. Barit, sub regimul cezaro-crăiesc, cînd se temea că și scrisorile, nu numai cărțile poștale, sînt citite, nu comporta un „cod" oarecare. Era de o limpezime transparentă pentru cenzorii ilegali, care s-au legat uneori de articolele lui politice, deși erau redactate cu prudență, dar niciodată de corespondența sa particulară, prin poștă.

Trebuie să lămuresc însă pe cititorii mei că pătrunzătorul autor al introducerii, cînd scrie „un moment de *decodificare* a complexei personalități", întrebuințează metaforic cuvîntul subliniat, în sensul pătrunderii în adîncime a marelui publicist și a corespondentului, pe care-l consideră *primus inter pares.*

Această gingașă operație, de sondaj în adîncimi nepătrunse, au efectuat-o autorii ediției, atît în studiul introductiv, *Barit în corespondență,* cît și în aparatul de note, relative la persoane, probleme și situații, care comportă o solidă cunoaștere a momentului istoric de peste o jumătate de veac, cis — și transcarpatic. Nu cumva ce mi-am propus nu e altceva decît ceea ce francezii numesc „a forța uși deschise" ? Mă voi strădui totuși să nu urmez servil analizele sau intuițiile „decodificatoare" ale celor trei coeditori, foarte versați în procesul istoric dinainte și după constituirea monarhiei dualiste, care a înăsprit situația compatrioților noștri, după ce, cu puțin înainte, deputații români de peste munți, în alegeri libere, cuceriseră locul întîi și controlau lucrările Dietei.

George Barit era absolventul unei școli superioare de teologie și ca atare semna, înaintea lui Marius Chicoș Rostogan, teolog *absolut.* Mă mir că cinstitorii memoriei sale,

în aparatul de note, îl califică „modest autodidact". Aș răspunde : nici modest, nici autodidact. Acum, inversînd ordinea și începînd cu determinatul, voi observa că nu poate fi numit autodidact deținătorul unei diplome care-i deschidea toate căile ascensiunii profesionale, iar apoi, chiar autodidact fiind și admițînd că n-aș avea dreptate cu obiecția de mai sus, un autodidact cu atîtea și atîtea realizări, în direcția presei, a studiilor istorice și a problemelor juridico-economico-politice nu mai este unul „modest".

G. Bariț se putea mîndri cu înfăptuirile lui și ca atare aș crede că era conștient de superioritatea sa. Fusese președintele Astrei, al Partidului Național Român din Transilvania și a sfîrșit ca Președinte al celui mai înalt for cultural din „țară". Avea tot dreptul să fie mîndru. Un om cu adevărat mîndru, în sensul pozitiv al cuvîntului, nu primește nici să fie compătimit, nici milostivit, chiar dacă ar fi într-o situație cît se poate de critică, așa cum a fost G. Bariț în anii 1858—1859. Atunci i s-au întins mai multe mîini de ajutor, cu deosebire din Moldova. Cu mulți ani înainte, 23 de boieri mari, deputați ai Adunării Generale și „profesori, medici și alți literați ai Moldovei", nota G. Bariț, i-au trimis o adresă de mulțumire „pentru ostenelile sale naționale de 5 ani", cu o inscripție omagială pe un sigiliu-inel „de formă ovoidal-verticală", inscripție datată „1 octombrie 1843". La acea dată, Bariț abia depășise vîrsta de 31 de ani, dar se situa pe linia întîi a românismului, în provinciile subjugate, faima lui trecînd munții și atrăgîndu-i fiului de preot obscur, acest neobișnuit înalt omagiu colectiv.

M-am referit la anii grei, de neactivitate silită, care au stîrnit emoții iarăși în Moldova. Atunci Dimitrie A. Sturdza, ministru al învățămîntului, s-a gîndit să-i creeze o situație, și anume aceea de inspector al școalelor de toate gradele, cu o retribuție anuală de 800 de galbeni. G. Bariț mulțumește, dar, pe semne, avînd impresia că era o favoare și chiar o miluire, cere să fie redusă suma la 700 de galbeni, precum și spesele de călătorie ce i se păruseră exagerate. Cine a mai văzut așa ceva ? Să te nemulțumească prisosul... Să te simți jignit, nu de prea puținul ce ți se acordă, ci de excedentul, căzut din cer !

Or, D. A. Sturdza era de pe atunci avar cu banul public, dar înțelegea să-i acorde lui G. Barit o remunerație superioară, deoarece îi încredința și alte sarcini.

Aceasta se petrecea în martie 1859, dar căderea ministerului și schimbarea titularului respectiv atrase anularea numirii, cu atît mai mult cu cît onorabilii membri ai învățămîntului din Moldova amenințau cu demisia colectivă față de numirea unui „sudit austriac", pe deasupra cunoscut pentru severitatea sa. Într-adevăr, exigent cu sine însuși, cum s-a autodefinit G. Barit, cerea și celorlalți împlinirea riguroasă a datoriei profesionale. *Inde irae*...

Dacă acest gest nu prea face cinste corpului didactic moldovenesc din anul Unirii Principatelor, în schimb prigonitul politic după nereușita revoluției din Țara Românească, agent al guvernului provizoriu, numit de către Al. Golescu-Negrul pentru Transilvania, a găsit sprijin în familiile moldovenești Hurmuzache, Sturdza, Ralet și Petrino, pentru a-l scoate din închisoarea de la Cernăuți, unde eșuase. Era deținut „din eroare", ne spune o notă la scrisoarea sa de mulțumire către Eliza Sturdza, mama lui Dimitrie, soră a fraților Hurmuzache și soția marelui logofăt Gheorghe Sturdza.

Bărbatul, nedeprins cu munificențele, a trebuit, din totală lipsă de mijloace, să accepte de la această nobilă femeie, suma de o sută de florini. Presupun că sunătorii i-au ars degetele.

G. Barit era un delicat. Cîte un bogătaș, ca Diamandi Manole, care subvenționa presa sibiană, e numit, într-o scrisoare din 1871 „un burtă-verde foarte înfumurat, căci are bani". Același personaj făcea caz de averea lui, punînd prinsoare pe 1 000 de florini, în 1879, că episcopul greco-catolic, trimis în misiune la Viena, o dată cu mitropolitul greco-oriental, deși fusese primit de împăratul Franz-Iosef în audiență, n-ar fi depus memorandul încredințat de obști.

G. Barit era însă un luptător, cu tactica opoziției în cadrul legalității, dar și cu respectarea clauzelor constituționale, care nu făceau discriminări formale de ordin național sau confesional. Deși era un produs al școlilor blăjene, nu i s-a putut surprinde nici bigotism, nici fanatism religios. De aceea sînt surprins că într-o notă, relativă la

căsătoria lui G. Bariţ, apartenent de biserica unită, pe cînd soţia sa era ortodoxă, am putut citi, cu surprindere, că această cununie „a fost umbrită de fanatismul popilor schismatici“, adică al celor greco-orientali. Or, din păcate, pînă de curînd, papalitatea şi catolicii considerau schismatică biserica greco-orientală ! De ce oare savanţii autori ai notelor le întorc vizita, şi mai ales cînd învinuirile reciproce de schismă au încetat ? Epitetul mi se pare cu atît mai neavenit, cu cît citesc mai jos următoarele : „A se nota faptul că acest greco-catolic îi învăţase carte şi cugetare românească pe copii neuniţilor din Braşov“. Dacă, aşadar, educatorul nu discrimina confesional, discriminează cel ce-i face mai departe acest elogiu, marelui bărbat :

„...din 1838 făcuse din această localitate capitala culturii panromâneşti şi (...) va rămîne în istorie ca cel mai mare fiu al Braşovului“. Panegiristul putea lua de la cel elogiat, lecţia de toleranţă a celui care a fost vrednicul urmaş al luminismului. Ca şi fruntaşii acestuia (cu excepţia lui Samuil Micu), G. Bariţ nu se împăca deloc cu autoritatea confesională supremă, articulînd împotrivă-i următoarele răspicate rezerve : „Adaoge la toate acestea absolutismul teribil impus atît prin concordat cît şi prin dogma infailibilităţii. Unde poate fi aici vorbă de mişcare cevaşi mai liberă şi de aceea ce numim autonomie ?“

Nu se sfia să le spună acestea chiar unui marcant canonic blăjean, Ioan Fekete Negruţiu, la 1/13 mai 1873, într-o importantă scrisoare despre neoportunitatea unui „congres scolastec“.

Specializat în istorie şi cu deosebire în cea transilvană, căreia i-a închinat o lucrare fundamentală în trei volume[3], G. Bariţ a dat în periodicele sale un spaţiu confortabil folclorului şi literaturii. Într-o scrisoare către Matei Millo, înaintea triumfalului turneu al acestuia peste munţi, îşi exprima o veche dorinţă, după ce ratase o întîlnire :

„Destul atîta că eu mă lipsii de plăcuta ocaziune de a mai conversa cu d-voastră, amîndoi oameni vechi, trecuţi prin multe adversităţi ale vieţii, asupra multor lucruri interesante, mai de aproape însă asupra *artei*. Din parte-mi, însă, ceea ce s-au amînat, uitărei nu s-au dat. Nu voiesc

[3] *Părţi alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani din urmă*, Sibiu, 1889—1891.

să mor pînă nu voi conversa cu dv. *despre arta dramatică, cu aplicațiune la gradul culturei noastre,* și la cel mai de aproape viitoriu, pe care eu îl înțeleg cam pînă pe la an. 1900".

În toate domeniile activității sale, G. Bariț a fost un gînditor practic, cu rază lungă, în perspectiva secolului trecut. A călătorit mult, în „țară"[4] și în Occident, mai puțin pentru plăcerea lui, mai mult pentru eventuale aplicații în vederea ridicării nivelului cultural și material al provinciei sale. Amatorul de teatru a tălmăcit din Schiller și, fragmentar, din Shakespeare.

Treptat, limba lui se limpezește, renunțînd la unele ardelenisme și mai ales latinisme. Sintaxa este însă desăvîrșită și nu arareori apare nutrită de seva vorbirii populare. Adnotatorii au subliniat printre atîtea altele, cu justețe, mulțimea sentențelor, ale unui înțelept, din care s-ar putea constitui un adevărat manual de sapiență. Adeseori, de altfel, reticent în corespondență, știindu-se de aproape supravegheat, înscria sintagma latină : *sapienti sat*[5].

Dintre toți marii oameni de acțiune, care au ținut aprinsă făclia națională în cele mai grele condiții cu putință, G. Bariț a știut cel mai bine să se stăpînească și să conducă fără ostentație. Cînd va apărea, în continuare, cu aceeași vrednică de laudă acribie, întreaga sa corespondență, „decodarea" frumosului său caracter va fi mai lesnicioasă decît acum. Paginile acestea sînt de fapt considerații preliminare.

Cu această corespondență, Editura „Minerva" își încununează rodnica activitate, în interval de cincisprezece ani, de deshumare a unei vaste literaturi epistolare și memorialistice. Este un mare cîștig pentru moștenirea literară.

19 septembrie 1985

[4] *Călătoria primă în Muntenia*, 1836, publicată din nou de Vasile Netea, monografistul lui Bariț.

[5] Destul pentru cel înțelept.

V. ALECSANDRI, CORESPONDENȚĂ (1861—1870)

I

Ce am putea spune nou despre minunatul corespondent care a fost Vasile Alecsandri[1], atît în limba noastră, cît și în cea franceză, pe care o cunoștea la perfecție, încă de pe vremea anilor parizieni de „studenție", după trecerea bacalaureatului la Sorbona? Aș spune chiar, de n-ar fi cu bănat, că e mai delectabilă aceasta din urmă, spumoasă ca un vin vechi de Champagne, decît cea românească, în care ne izbim de unele provincialisme și de frecventele, în epocă, solecisme, care tocmai pentru că erau generalizate, nu se luau în seamă de nimeni.

Temperamentul lui solar, de meridional, e bine cunoscut. Spre deosebire de gloriosul său urmaș, Eminescu, poetul nopții și al lunii, Alecsandri slăvește soarele și ziua în amiaza mare, dar le preferă temperate, și de aceea caută clima mediteraneană, Coasta de Azur, Sicilia, Egiptul și visează după India și chiar la insulele nipone. Retras din politica internă, curînd după înscăunarea lui Alexandru Ioan Cuza, se dedică exclusiv literaturii, nu fără șarje în regulă împotriva biruitorilor demagogi, cu riscul de a părea retrograd, după ce militase și el pentru desființarea privilegiilor, dezrobirea țiganilor și împroprietărirea țăranilor clăcași. Această reformă îl duce însă, paradoxal, la proces cu țăranii care puseseră stăpînire integrală pe una din moșiile lui, după ce avusese să se plîngă de arendașul incorect, care-i tăiase frumuseți de copaci din pădure. Mai tîrziu, cînd Densusianu întreprinse ancheta filologică, uneori cu substrat social, aceiași săteni, cercetați despre personalitatea fostului lor „stăpîn", îl înfățișară în aură de

[1] V. Alecsandri, *Opere, IX*, Ediție îngrijită, traduceri, note și indici de Marta Anineanu, în Colecția Scriitori români, Editura Minerva, București, 1982, în — 8°, 580 de pagini.

legendă, ca pe un Făt-Frumos de basm, în fond păstrîndu-i amintirea ideal-paternală.

Mă voi mărgini, în cele ce urmează, la opiniile lui lingvistice și literare. Adversar hotărît al școlii latiniste, autorul *Satului lui Cremine* și-a ridicat împotrivă-i și pe toți „ciuniștii" lui Aron Pumnul. Era pornit totodată împotriva desinențelor în *-iune* și *-ie,* propunînd încetățenirea neologismelor cu terminația infinitului lung, ca *admirare,* în loc de *admirație.* A rămas credincios marotei sale, *onor* și nu *onoare,* de care avea... oroare. Destins, cultiva bucuros calambururile, în românește și în franțuzește, jucînd pe claviatura paronimiei : calomnie-columnă, a-și găsi la Bacău bacăul, paladin, baladin etc.

În noiembrie 1867, îl vizită pe „Eliad bătrînul, în casa lui de pe Podul tîrgului de-afară" (de la Obor) și rămase încîntat de vederile lui, se vede cumințit la acest crepuscul al vieții, retras în gospodăria lui, „făcînd straturi și trăgînd linii de alee, fără a se ocupa de buimăceala[2] din oraș". Discutînd despre problemele limbii, la ordinea zilei în „Societatea literară"[3], s-au „înțeles de minune în privirea ortografiei și gramaticei române", rămînînd cu optima impresie, cum că „Eliad este, în privirea limbei noastre cel mai învățat, cel mai competent dintre noi toți, care ne ocupăm de literatură". S-au înțeles asupra unui compromis ortografic, etimologico-fonetic și s-au despărțit convenind „de a așterne împreună un proiect de gramatică și ortografie, pe care îl vom prezenta la anul viitor membrilor acelei societăți". Se știe că publicase, de unul singur, cartea semnată V. Mircesco : *Grammaire de la Langue roumaine,* précédée d'un Aperçu historique sur la langue roumaine par. V. Ubicini, Paris, Maisonneuve et C-ie, Libraires-Editeurs, 1865.

Ulterior, se declară de total acord cu campania lui Titu Maiorescu și a „Convorbirilor literare" împotriva acelorași aberații lingvistice, care aveau să ducă la monstruosul dicționar academic Laurian-Massin :

„Dl. Maiorescu va face un mare serviciu limbei și literaturei noastre combătînd tendința transilvană de a le poci, sub cuvînt de a le latiniza orbește sau, mai bine

[2] Politică, se-nțelege.
[3] Prima formă a Academiei Române.

zicînd, de a le brașoveni. D-lui care este înzestrat cu un spirit analitic și ajutat de cunoștințe variate ar nimeri foarte mult, dacă ar cerceta asemine lucrările literare din București, care mi se par *hop departe,* după cum zice românul" (scrisoare datată Mircești, 20 mart. 1868, către Iacob Negruzzi).

Pe deplin îndreptățit în recunoașterea meritelor excepționale ale lui Titu Maiorescu, V. Alecsandri are însă admirație facilă și spiritul critic îngăduitor, în privința literaturii de imaginație, cînd nu îl supără devierile lingvistice. Astfel prețuiește foarte mult *Copiile după natură* ale aceluiași Iacob Negruzzi :

„Am citit cu multă plăcere portretul părintelui Gavril[4] și l-am găsit depins[5] de mînă de artist. Urmați înainte cu galeria ce ați început, căci îmi pare foarte interesantă, și merită a deveni un album de preț. Generațiile viitoare vor fi curioase de a cunoaște tipurile societății actuale și *Copiile după natură* a d-voastre vor fi un izvor important pentru lucrările literare a urmașilor noștri" (către același, Mircești, april 1869).

Din nefericire, se păstrează numai amintirea Popii Smîntînă, și aceasta datorită exclusiv carierei făcute de Ion Creangă, în momentul „depingerii", omul Fracțiunii (violent antijunimistă !) și orator popular gustat.

Dintre poeții moldoveni, alături de Iacob Negruzzi, mai sînt ridicați în slăvi D. Petrino și C. Stamati.

Despre acesta din urmă îi scria tot lui Iacob Negruzzi din Mircești, la 28 febr. 1868, după elogiul „Convorbirilor literare" al lui Maiorescu, „cu studiile sale serioase și interesante", al lui Leon Negruzzi, „cu talentul său de romancier", al lui Ianov, „cu spiritualele sale cîntece" și al corespondentului său, „cu ingenioasele proverburi teatrale[6] și cu gingașele versuri."

„Cît despre poeziile d-lui Stamati, deși un critic posomorît[7] ar putea găsi în ele oarecari neglijări de rime, măr-

[4] Constantin Cazimir, după o notă autografă a lui Alecsandri.

[5] Zugrăvit. Latinism introdus de ardeleni !

[6] Piese de teatru, în genul *Comediilor și proverbelor* (teatrale) lui Alfred de Musset.

[7] Adică, negativist, chițibușar.

turisesc că eu le-am citit cu mult interes. E lucru rar de a auzi glasuri române răsunînd dincolo de Prut și exprimînd simțiri patriotice : meritul bătrînului bard basarabean este mare că a avut curagiul de a cînta în umbra fioroasă a pajurei...".

Și, mai departe, cu exemplificări :

„Așa, de pildă, în *Fiica lui Decebal,* îmi place *(sic)* tablourile cuprinse în aceste strofe :

Deci pe-a noaptei frunte / Cînd discul de aur al lunei plutia / Ș-a lacului unde / Dulcele ei raze tremurînd clătia / De pe deal cetate / Pe mal copaci deși / Umbre culese noaptea / Pe luciul apei ca mari urieși. / / [...] Au murit Minvana / Deci cînd pe văi, ape neguri cădea / Și ca prin fum toamna / Luna făr-de-raze roșie plutea / Atunci, gemănate / Două umbre vin / Saltă-ntrulocate... / Stejarul se mișcă, arfa sună lin."

Urmează alte două citate de versuri, de aceeași tonalitate, cu concluzia :

„Pe lîngă aceste și altele, mai adaug frumosul articol în proză *Suceava* și *Alexandru cel Bun* și zic că bardul basarabean a meritat de la patrie..."

V. Alecsandri aprecia la C. Stamati atît poetul, cît și patriotul, împăcînd criteriul estetic cu cel civic.

Lui Alexandru Hurmuzaki, vechiul prieten din '48, îi elogia nepotul, poetul D. Petrino, la 15 martie 1868, citînd copios din versurile lui memoriale :

„Aceste *Flori de mormînt* sînt gingașe și duioase, căci au rădăcina lor în inimă poetului. Le-am citit cu multă plăcere și am găsit în ele adevărate accente sufletești [...] Iată, poezia adevărată, poezia exprimată în limba armonioasă și limpede. Bucovina se poate făli că are poetul său, căci D. Petrino au cules pe mormîntul scumpei sale soții un buchet de cele mai frumoase flori.

Te rog, iubite Alecu, să-i exprimi din parte-mi felicitările cele mai sincere și să-i mulțumești la grațiozitatea ce au avut a-mi trimite precioasa sa broșură."

Elogiul este sincer. Cu trei ani înainte, scriind aceluiași vechi prieten, sublinia :

„Poezia lui Petrino, *Am spus florilor,* este însăși o floare plăcută, floare de primăvară, plină de un parfum poetic ce încîntă. Din ea se cunoaște că poetul e tînăr, iubitor și că în sufletul lui răsună glasuri armonioase ce se

vor traduce în poezii dulci și grațioase. Spune-i să șoptească ades cu florile precum au început și să se ferească de a cădea, ca mulți din poeții noștri, în greșeala unei versificări cu rime neîndestulătoare, astfel să se ferească de a rima de pildă : *frumusețea ta* cu *suferința mea ; dulce* cu *duce ; verde* cu *crede ; străini* cu *români ; noapte* cu *înfocate*. Aceste rime se primesc în cînteccele poporului numai, căci poporul e improvizator și nu este ținut a cunoaște regulile versificării."

V. Alecsandri condamna, pe lîngă rimele sărace, cele defectuoase și mai ales asonanța, care avea să capete drept de cetate în momentul simbolismului.

D. Petrino a avut multă vreme „presă literară proastă", pentru neînțelegerile lui cu Eminescu, care i-a închinat însă un generos necrolog, recunoscîndu-i calitatea de poet. Elogiul ce i-l face Alecsandri este ilustrativ pentru delimitarea propriei sale estetici și sensibilități literare. Așadar nu poate fi suspectat de complezență amicală.

Aceasta operează însă din plin, cînd Alecsandri face elogiul lui Costache Negri ca poet :

Trimițîndu-i lui Alexandru Hurmuzaki mai multe „materiale" pentru periodicul său „Foaia Societății pentru literatura și cultura română în Bucovina", printre ele se afla „*Un cîntec haiducesc*, energic și poporal, de scumpul nostru amic C. Negri" urmată de această N.B.[8] :

„Amicul nostru este un adevărat poet, însă niciodată el nu a voit să se încreadă în geniul său poetic. Cu toate acestea, bagajul său literar este izvorît dintr-o inimă mult simțitoare și poartă sigiliul unui talent de întîiul ordin. Pe cît îmi aduc aminte, C. Negri posedă în portofoliul său următoarele scrieri în proză și versuri, cari, dacă s-ar publica, ar forma un volum de mare preț pentru adevărații iubitori de literatură poetică și de limbă armonioasă".

Urmează șase titluri, dintre care *Mazepe* (sic), tălmăcire din Lord Byron și *Trei seri la Veneția*, publicate în „Foaia Științifică și literară", așadar chiar în revista corespondentului său.

[8] *Nota bene.*

C. Negri n-a avut nici „geniu poetic“, nici „talent de întîiul ordin“, dar prietenul său Alecsandri îl vedea sub prisma măritoare și avantajoasă a prieteniei ce-i lega.

În schimb, perfect îndreptățită era prețuirea lui, în aceeași scrisoare, pentru defunctul Alecu Russo, căruia îi sînt consacrate ultimele paragrafe :

„Acest amic al meu, care m-a ajutat la culegerea poeziilor populare, avea un spirit original și o imaginare colorată, care ar fi produs roade frumoase și demne de admirare dacă moartea crudă nu l-ar fi secerat de timpuriu[9]. El a scris cele dintîi ale sale impresii în limba franceză, pe care o cunoștea prea bine, fiind crescut într-un institut în Elveția, și a debutat ca scriitor român în foaia[10] «România literară», unde a publicat un minunat poem în proză, *Cîntarea României*, precum și o serie de *Cugetări* și *Amintiri* foarte interesante. «Revista română»[11] din București a tipărit în coloanele sale *Jurnalul unui prizonier*, scris de A. Russo la mănăstirea Soveja, unde el fusese exilat sub domnia lui Mihail Sturdza. Cauza acestei prigoniri a fost o mică piesă de teatru, *Jicniceriul Vadră*, în care un țăran cînta următoarele două versuri :

«Din Focșani la Dorohoi / Țara-i plină de ciocoi.»

Acestea sînt singurele versuri românești ce le-au făcut A. Russo, însă le-a plătit cu o sihăstrie de două luni, căci astfel se încuraja literatura sub regimul «Regulamentului»[12].

Lui Odobescu îi trimisese la 8 octombrie 1863, „două manuscripte a lui A. Russo“ ca să apară în „Revista română“. Cu acel prilej i-a făcut un cald și binemeritat elogiu :

„Al. Russo mi-a fost un bun prieten, el avea un spirit ager, cultivat și cît pentru talentul său, cît pentru frumoasa și poetica închipuire, îți voi descoperi o mare taină literară : *Cîntarea României*, publicată în jurnalul meu, au fost compusă în limba franceză de A. Russo și tradusă în românește de N. Bălcescu. Am la mine manuscriptul său original.“

[9] La vîrsta de 40 de ani (1819—1859).
[10] Revista.
[11] A lui Al. Odobescu, apărută în anii 1861—1863.
[12] Regulamentul organic.

V. Alecsandri este așadar nașul literar al lui Alecu Russo. Paternitatea *Cîntării României*, controversată pînă în zilele noastre, mi se pare fastidioasă, *Cîntarea României* nefiind o capodoperă ca să îngăduie atîta risipă de energie dialectică și de cerneală. Alte pagini însă ale lui, ca acelea despre datina Armindenului (ziua de 1 Mai) sînt ale unui mare prozator, egal cu N. Bălcescu din *Istoria românilor sub Mihai Viteazul.*

Umorul lui Vasile Alecsandri, al cărui spirit critic e adeseori ascuțit, transpare la adresa lui Bolliac și Grandea :

„G. Bolliac a descoperit că Teodoros, regele[13] Abisiniei, era român din satul Voevoda, în districtul Teleorman, și că se înrudia cu Tudor Vladimirescu.

H. Grandea[14] a probat în «Monitor» că este opera lui Lord Byron, „fiindcă lord Byron era fiul lui Haralamb Gheorghiu, care era fiul lui Gheorghiu Byron, care era fiul frumoasei Janta, nevasta lui Haralamb Grandea, a cărui oseminte zac în cimitirul bisericii Vergo[15]. (Vezi în «Monitor» articolul intitulat : *Lord Byron*)."

După Bolliac s-a luat și Ion Ghica, într-una din scrisorile lui către Vasile Alecsandri, neștiind că Theodoros (1818—1869) era fiu de *ras*, adică de principe, că așadar nu putuse slugări în copilărie, la noi, la țară, ca fiul unei mame slujnice[16] !

Cît despre filiația lui Grandea din stîrpea, cum ar fi zis Mateiu I. Caragiale, a lui Byron, ce să mai spunem ? Grandea era de origine macedonean, dar și-a căutat o ascendență mai înaltă, fie chiar de mîna stîngă ! Este momentul umoristic al byronismului în cadrul literaturii române.

Vasile Alecsandri încuraja posteritatea sa literară, cu îndemnul stereotip : „Curagiu" ! Acesta nu lipsea celor talentați, prisosind, compensativ, celorlalți.

21 iulie 1983

13 Împăratul, rasul rașilor (fără joc de cuvinte !) sau ras tafari.

14 Gr. H. Grandea (1843—1897).

15 Vergu.

16 Ecou al unei simple, dar frapante asemănări fizice ?

II

Ca și în trecutul apropiat, cînd scria prietenilor săi, Alecsandri se cam răsfăța, mărturisindu-și lenea, „sfînta lene". Astfel, de la Paris, la 15 ianuarie 1862, către Alexandrina, soția lui Ion Ghica, se scuza de întîrzierea răspunsului său :

„Este foarte adevărat că mi-am luat reședința de iarnă la Paris, și aceasta pentru că gîndul meu este de a lucra acolo în ciuda lenii pe care mi-o cunosc toți".[17]

Lui Iacob Negruzzi îi scria de la Mircești, 25 noiembrie 1868 :

„Adevărul e că, de la începutul iernii, mă simt cuprins de o sfîntă de lene care mă face a privi condeiul ca un instrument falcoiănesc".

Fălcoienesc, adică de tortură, așa cum se plînge în misiva de la 16 februarie 1869 către același Negruzzi : „ilustrarea zelosului Fălcoianu de schingiuitoare pomenire".[18]

Totuși, la 10 februarie al aceluiași an, își vedea cu satisfacție opera, destul de voluminoasă :

„...operele mele, atît poezie, proză, cît și piese dramatice, poate să formeze vreo 6 volumuri, afară de acele ce cu ajutorul sfintei lene voi mai produce în viitor" (tot către Iacob Negruzzi).

Cu atît mai vîrtoasă este înclinarea către aceeași dulce stare, primăvara, pe Coasta de Azur (Nisa, 4 mai 1870) :

„O sfîntă lene m-au cuprins în străinătate și, mai cu seamă, pe malul Mărei Mediterane. Se vede că influența învecinatei Italie m-a făcut un fierbinte adorator al dulcelui *far-niente ;* sper însă că, revenind la Mircești și așezîndu-mă pe fotoliul biroului meu, voi recîștiga timpul pierdut și voi da iar probe de viață".

[17] În original, în limba franceză. Ne folosim de versiunea încercatei editoare, Marta Anineanu.

[18] Prietenul său, Scarlat Fălcoianu, căruia, pe de altă parte, regreta că acesta nu-l vizitase la Mircești unde l-ar fi primit cu „mai multe arcuri de triumf ornate cu coșulețe cu piersici".

Bărbatul era însă, cînd voia, deosebit de activ și se apăra față de Costache Negri de eventuala învinuire prevăzută :

„P.S. Am terminat istoria misiunii mele politice și am întreprins sistematizarea marii mele lucrări, cîntecele populare ale României. Va forma un minunat volum, de care socotesc să mă servesc ca de un scut împotriva acelora ce m-ar acuza de lene sau de lipsă de patriotism".[19]

Desigur, Alecsandri n-a fost nici leneș, nici neproductiv pe plan literar, dar lucra intermitent, în voia dispoziției de lucru, a condițiilor climaterice, a urgenței. Meridionalului nu i-a lipsit, firește, acea propensiune mai sus pomenită de el și pe care italienii o numesc „dolce far niente".

Vom cerceta mai departe activitatea sa exclusiv literară din acest deceniu de viață, cînd era în vîrstă de 43—52 de ani, dacă este mai probabil că se născuse în 1818 decît în 1821, cum înregistrau biografii săi mai vechi.

La primirea publicației mensuale „Revista romana pentru sciințe, littere și arte", București, 1 aprilie 1861, de sub conducerea lui Al. I. Odobescu, Alecsandri se entuziasmează și-i scrie lui Ion Ghica de la Paris, în ianuarie 1862 :

„Am primit *Revista română* și nu pot decît să adresez complimente redacției. Este o publicație foarte frumoasă, la care aș fi fericit să colaborez. Făgăduiesc cîte ceva pentru fiecare număr și țin la dispoziția voastră călătoriile mele în Maroc, Crimeea și Italia, din timpul războiului, în plus o povestire populară, pusă în versuri, cu titlul de *Înșiră-te mărgărite*. Aștept răspunsul tău, ca să știu dacă trebuie să mă ostenesc să pun la punct manuscrisele mele, ca să vi le trimit, și, în așteptare, n-aș putea răspunde mai bine amabilității redacției decît punîndu-i la dispoziție pentru numărul viitor al revistei, trei legende în versuri pe care le vei găsi în plic : *Dragoș, Banu Mărăcine și Noaptea Sfîntului Andrei*".[20]

Mai departe, folosindu-se de bunăvoința lui Ghica, îl ruga să comunice lui Odobescu că ține să i se publice tex-

[19] Vezi nota 17. Scrisoarea e datată „Paris, 10 nov. 1861".
[20] Vezi nota 17.

tele în ortografia sa, respingînd forme ca „*dupo* în loc de *după* și *anco* în loc de *încă*[21] sau „*suppussu* în loc de *supus*".

Rolul de intermediar al lui Ghica persistă și în scrisoarea de la Paris, 18 mai 1862, cînd cere știri despre existența „Revistei române", deoarece se simțea „în vervă de muncă" și trimisese mai multe scrieri literare lui Odobescu. Umoristul își pune însă o frînă de autoironie :

„Aceasta se datorește primăverii ; dar nu te teme, voi veghea să închid robinetele".[22]

Urmează apoi cîteva scrisori către Odobescu însuși, toate în românește. În prima, de la Paris, 3 iunie 1862, se declară mulțumit că au plăcut poeziile trimise, ca și *Suvenirile*, și-i comunică hotărîrea de a-și scrie amintirile despre N. Bălcescu „ca o datorie sacră către memoria lui", cuprinzînd „cîteva incidente a petrecerei mele cu Bălcescu la Neapoli și la Palermo, la începutul anului 1847", apoi „întîlnirea mea cu dînsul la Paris după întîmplările din 1848 și istorisirea aventurilor sale în munții Ardealului pe timpul războiului dintre români și unguri etc., etc.".

Aprobă ca minunată hotărîrea lui de a-i publica portretul în revistă și se propune să-i comunice „un portret deghereotip *(sic)* a Bălcescului, foarte asemănător", — ceea ce n-a mai făcut.

În a doua scrisoare de la Iași, iunie 1863, propune „cîntecul poporan cunoscut sub numele de *Visul lui Tudor*", un vis premonitoriu ce „se leagă strîns cu istoria revoltei grecești în Principate". Totodată va trimite o altă baladă intitulată *Vulcan*...

În următoarele rînduri, Alecsandri va revela, prin concursul lui Odobescu, o parte din scrierile lui Alecu Russo, complet necunoscute și, cum am văzut în articolul precedent, îi va atribui paternitatea *Cîntării României*, în prima versiune, franceză.

Ultima scrisoare, de la 2 octombrie 1863, îl găsește pe tînărul Odobescu, în vîrstă de 29 de ani, ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice, adică în culmea carierei lui, ulterior foarte accidentată. Apelase la el pentru niște

[21] Pronunție moldovenească !
[22] În versiunea Martei Anineanu.

revendicări juste ale țăranilor din Săbăoani și primise asigurări liniștitoare, pentru care îi mulțumea, promițîndu-i *Balada lui Oprișan* pentru revistă și asigurîndu-l că nu-l va uita nici cînd va fi în străinătate (unde-l chema o misiune nouă).

O altă mare publicație sortită longevității, spre deosebire de „Revista română", sucombată în noiembrie 1863, și anume „Convorbiri literare", găsește în Alecsandri un călduros prieten și un colaborator activ, în corespondență susținută cu Iacob C. Negruzzi, secretarul ei de redacție. Din toamna anului 1867[23] pînă la mijlocul anului 1870, în circa douăzeci de scrisori, se declară prietenul revistei, îi admiră programul și literatura, îi trimite regulat o gamă întreagă de compuneri (versuri, poezii populare, amintiri, scenete), precum și „romanul" iubirii sale pariziene de tinerețe, *Dridri* și cele mai bune poezii ale sale, *Pasteluri*, care contribuie hotărîtor la ridicarea prestigiului literar al „Convorbirilor". O singură dată revine cu un amendament în versul al treilea dintr-un catren al pastelului *Miezul iernii*. Se pare că prima versiune i-a sunat neplăcut :

„În manuscriptul ce ți-am trimis, versul al treilea a strofei începe cu : *Peatra crapă*. Vroesc să le scot din ea fiindcă ele reclamă[24] un gioc numit frîntură de limbă[25] care sună așa : Peatra crapă, capra calcă".

În prietenia lui Alecsandri pentru mai tînărul Negruzzi cădea în cumpănă vechea legătură cu tatăl acestuia, Costache, de a cărui sănătate se interesează, în timpul ultimelor lui luni de viață, și la al cărui deces îi trimite o mișcătoare scrisoare de condoleanțe.

În ajunul unei plecări în străinătate, de la Mircești, la 25 octombrie 1869, se scuză că nu va putea participa la aniversarea Junimei, „la acea veselă serbare", căreia-i mersese buhul, și că va fi silit „a face zîmbre, departe de

[23] „Convorbiri literare", periodic bilunar, a apărut la 1 martie 1867.
[24] Amintesc, evocă.
[25] Dificultațe de pronunțare, din cauze consonantice, mai ales pentru străini sau copii.

festinul amicilor", înțelegînd „ce a trebuit să sufere bietul Tantalescu, zic Tantalescu, pentru că sîntem într-o epocă de romanizare".

Omagial, poetul își exprimă regretul că va suferi grozav, numai la gîndul petrecerii cu copioase mîncări și alese băuturi, întocmai ca legendarul rege al Lydiei, Tantal, pedepsit să sufere veșnic de foame și de sete, pentru că-și ucisese fiul, Pelops, și-l servise la ospățul zeilor, după ce le furase nectarul și ambrozia, spre a le împărți muritorilor.

Poetul într-adevăr *vates* a întrezărit ziua cînd meritele „Junimei" și ale „Convorbirilor" (în acel moment contestate), vor fi unanim recunoscute :

„Nu te îndoi" — îi scria tot lui Negruzzi de la Paris, la 1 iunie 1870, — „cînd meritul adevărat se va recunoaște de toți și atunci lucrarea folositoare a «Junimei» va dobîndi aplauzele oamenilor de conștiință și de bun simț.

Nebunia politică a smintit la noi cei mai mulți creieri, epidemia e generală ! Cînd dar în mijlocul unei asemine triste epidemii se găsesc tineri feriți de dînsa și care conlucrează serios la o operă de regenerare a minților, acei tineri pășesc pe adevărata cale, ce duce la un viitor ferice și glorios pentru ei și pentru țara lor.

Curaj dar și noroc bun".

*

Marea lui operă, adunarea poeziilor populare, stilizarea, precum și „completarea" lor, cînd lipsea cîte o piesă în programul său, mai ales de slăvire a eroilor naționali, era aproape gata în 1865, cînd însă îi cerea lui Alexandru Hurmuzaki, de la Iași, la 28 martie, poezii din Bucovina.

Manuscrisul pe curat, într-o copie corectată, îi e expediat doctorului Carol Davila, colaboratorul Doamnei Elena Cuza, la așezămîntul ei, pentru a fi publicat în cadrul și în folosul acestuia (scrisoare datată Mircești, 1 august 1866), asigurîndu-și colaboratorul „de a conlucra la scoaterea în lumină a unei comori naționale".

La 25 octombrie 1866 se informează pe lîngă secretarul fostului domnitor, colonelul N. Pisoski, dacă a început tipărirea poeziilor.

Abia la 18 februarie 1867, scriindu-i doctorului, după ce aflase de la Baligot de Beyne, fostul secretar al domnitorului, că publicarea cărții se încheiase[26], îl felicită „de a fi contribuit atît de mult la publicarea unei adevărate comori naționale".

Nu văzuse încă volumul, și de la Paris, în „mars 1867" îi cere lui Davila patru sau cinci exemplare prin poștă, mărturisindu-și „sentimentul aproape părintesc" ce-l lega de operă (în parte, de-a dreptul părintesc, nu-i așa ?).

Nu știm dacă a primit la timp cartea, dar a văzut-o expusă la Expoziția Universală din Paris, în mai 1867, „un obiect de artă care face onoare Tipografiei Lucrătorilor asociați și care, în același timp, este o probă strălucitoare a bunului dumneavoastră gust".

Totuși, se arată dezamăgit, față de doctorul Davila, că volumul nu cuprindea totalitatea poeziilor trimise :

„...cuprinde de-abia o parte din marea mea colecție de poezii populare și, trebuie să vă mărturisesc, mi-e teamă să nu rămînă la același punct încă mult timp".

O a doua ediție, completată și îngrijită direct de V. Alecsandri, n-a apărut.

Ba mai mult, îi cere doctorului Davila, cu rugămintea de a nu-i pune în circulație lucrarea „așa cum este trunchiată acum" pînă ce va fi „în întregime terminată, dacă vreodată această bucurie va veni".

Cartea era difuzată și și-a făcut drum, chiar în această formă incompletă.

Din prima scrisoare, adresată lui Ion Ghica, de la Iași, la „2 janvier 1861" se interesează ce a făcut Matei Millo cu mai multe piese trimise :

„Are intenția să le monteze ? Fă-mi, te rog, plăcerea să-l întrebi și să-mi răspunzi curînd...".

[26] *Poesii populare ale românilor,* adunate și întocmite de Vasile Alecsandri, București, Tipografia Lucrătorilor Asociați, 12, Pasagiul Român, 12, MDCCCLXVI (1866 !). Acesta era titlul interior. Se pare însă că altul era cel de pe copertă. L-am transcris mai de mult după exemplarul regretatului Gh. Cardaș : *Poesii populare ale românilor,* coordonate de Vasile Alecsandri, se vinde în folosul Asilului Elena Doamna, Bucuresci, Typographia Lucrătoriloru Asociați, 1867.

Peste un an, se interesează pe lîngă același, dacă acel „diavol de boem“ căruia i-a încredințat *Lipitorile satelor, Zgîrcitul răsipitor* și *Șansonetele* au fost jucate, fluerate sau aplaudate ? Millo nu-i comunicase nimic.

Este actorul cel mai prețuit, pentru care își și scria unele din roluri. În iunie 1864, îl recomandă lui Kogălniceanu, să-l numească Director al Teatrului Național din București.

Millo era un incomparabil actor, ca atare ridicat în slăvi, mai tîrziu, ca unic, de însuși Caragiale, dar ca director de teatru nu-și plătea la timp colaboratorii, fiind cheltuitor și dezordonat în socoteli, și ca atare ridicîndu-și-i în cap și odată cu ei, o bună parte din presă. Cînd li s-a asociat ziariștilor și Pantazi Ghica, fratele lui Ion și avocatul lui Alecsandri, acesta încearcă să-l tempereze, luînd apărarea celui indefendabil (scrisoarea datată Mircești, 30 oct. 1865). Cu acest prilej își etalează pe trei pagini repertoriul teatral, într-adevăr impresionant, de comedii, vodeviluri, drame și tablouri, scene, operete și cînticele comice, cu încheierea :

„Uf ! îmi ajunge, și dumitale asemenea, bănuiesc...“.

Omul de spirit știa ce-i măsura și momentul cînd trebuia să se oprească.

28 iulie 1983

III

În al treilea an al domniei sale, Alexandru Ioan Cuza e confruntat cu probleme complicate, de ordin internațional și în primul rînd de recunoașterea unificării politico-administrative, cu un singur guvern pentru Țara Românească și Moldova, contrar stipulațiilor marilor puteri. Cine altul decît Vasile Alecsandri putea, în continuare, să reprezinte țara oficios, pe lîngă unele din acestea, ca Franța și Italia, pe al căror sprijin conta, și chiar ca Anglia, mai rezervată ? Era un călător încercat, dispus să înfrunte distanțele cît de mari, oricare ar fi fost piedicile. De pildă, pentru întîia misiune din anul 1861, drumul de la Galați la Viena, pe Dunăre, a ținut două săptămîni ! De la Paris, la 27 aprilie 1861, comunica atît

principelui, cît și fratelui său, Iancu, rezultatul vizitei sale. Nu izbutise a-l vedea pe Împărat, dar a fost primit cu bunăvoință de principele Napoleon și de Edouard Thouvenel, primul ministru, care-i recomanda „să evite precipitările", dar „Camera moldavă votase deja unirea celor două Adunări la București".

Alte două probleme, iritante și ele, dar mai puțin importante, au fost lămurite cu prilejul întrevederilor. La sfîrșitul lunii, Alecsandri era la Torino, capitala regatului italian, și-i comunica lui Iancu, la 1 și 2 mai, rezultatul audienței la președintele Consiliului de miniștri, Cavour, „acordată fără întîrziere", amintindu-și îndată că-l mai primise cu doi ani înainte. Aceleași mărunte probleme, exploatate de dușmani, au fost ridicate și atunci, dar, după explicațiile încercatului diplomat, ele au fost considerate închise. La 5 mai, urmează un întins raport către Cuza, căruia-i comunică rezultatul favorabil al întrevederii cu Cavour, care-și exprimase dorința „de a stabili între cele două națiuni, cea italiană și cea română legături mai intime, în vederea intereselor reciproce ale viitorului lor". A fost primit, după trei zile, de regele Victor-Emanuel al II-lea, care și el și-a amintit că-l văzuse în 1859 și căruia i-a înmînat scrisoarea lui Cuza. Întrebat dacă acesta e mulțumit, Alecsandri răspunse așa fel ca să justifice actele de desăvîrșire ale Unirii :

„Nu, Sire, căci Prințul se găsește în greaua situație de a ocupa în același timp două tronuri, de a prezida două ministere, de a supraveghea lucrările celor două Camere, complicate cu o a treia putere numită Comisia Centrală ; astfel încît, nevoit cum este de a se transporta cînd într-o capitală, cînd în alta, prințul domnește și guvernează din căruța poștii ; este o grea sarcină pentru un singur om..."

Printr-o indiscreție, niște arme trimise pe calea apelor de Italia fuseseră interceptate, dar guvernul român izbutise să le trimită înapoi, cu toată dorința turcilor și a austriecilor de a și le însuși. Vinovați de această situație fuseseră alții. Principele are însă grijă de armată, al cărei efectiv s-a ridicat la „aproape 25 000 de oameni, trupe regulate, fără a mai pune la socoteală corpul neregulat". Se vede că acesta nu era altul decît faimoasa „gardă civică", organizație politică paramilitară, controlată de liberali. În fond, tînărul regat al Italiei conta pe sprijinul

Principatelor Unite, în cazul redeschiderii unui conflict armat între Austria și Italia. Alecsandri l-a asigurat pe Victor-Emanuel că domnitorul Cuza e un om curajos (textual „un homme de coeur"), decis să meargă pe urmele eroice ale Italiei (ceea ce s-a realizat în 1877—1878 !).

Întors la Paris, diplomatul român s-a luptat ca la Expoziția Universală de la Londra, țara noastră să aibă un pavilion al ei, iar nu unul integrat în acela al Turciei. În scrisoarea sa către Comitetul Central al acestei expoziții a apărat poziția „comercialmente vorbind, cel puțin" de „stat separat, cu totul deosebit de Turcia" și, spre a cuceri această poziție independentă, a accentuat dorința de „a-și extinde cît mai mult relațiile comerciale cu Anglia". La Londra, obținu aprobarea în principiu și, comunicîndu-i acest rezultat fratelui său, exclama ștrengărește, învîrtindu-se într-un picior : *God save the Queen* (domnea regina Victoria !). Ministrul Afacerilor Străine al Țării Românești îi aduse la cunoștință „succesul deplin" al misiunii sale la Londra.

În noiembrie 1861, Alecsandri era din nou la Paris și-i scria lui Cuza că se socotește un simplu particular, deoarece Măria Sa nu-i trimisese „nici un rînd de aprobare sau dezaprobare în legătură cu rezultatul ultimei [...] misiuni în Franța și Italia".

Neînțelegerea a fost aplanată și Alecsandri și-a continuat în următorii doi ani misiunea de agent al Principatelor Unite la Paris. În această calitate a fost primit la 30 noiembrie 1865 de Napoleon al III-lea în palatul de la Tuileries, „într-o audiență foarte scurtă". Împăratul l-a recunoscut și Alecsandri i-a mărturisit fericirea de a fi primit pentru a patra oară în audiență intimă. O misiune franceză pregătea în acel moment „instrucția și organizația militară a armatei noastre", cu un efectiv de „treizeci de mii de oameni înarmați", dintre care „25 000, bine disciplinați", sînt „în stare de a intra în campanie". Împăratul s-a interesat de poziția internă a Principelui, de situația țării față de conjunctura internațională, și anume de sentimentele acesteia față de problema poloneză (care cucerise la noi opinia publică).

La răspunsul măgulitor al lui Cuza s-au adăugat și mărturisiri „de mîna stîngă", care l-au încurajat pe Alec-

sandri, la 31 decembrie 1863 să-i măgulească tinerețea și cuceririle respective. Totodată, apărîndu-și demnitatea personală, protestă contra epitetului echivoc de „vieux faiseur“, tradus de Marta Anineanu ca „șmecher“, deși poate fusese întrebuințat în sensul de fanfaron guraliv. Cine știe ? Scrisoarea Principelui era trimisă prin poștă și Alecsandri se temea de „indiscreția birourilor poștale europene“ !

Nu mai avem nici o altă scrisoare a lui Cuza către vechiul său prieten, din timpul domniei. La căderea lui, Alecsandri, scriindu-i lui Alexandru Hurmuzaki, dezaprobă mișelia gărzii ce i-a forțat abdicarea, preciză că, de altfel, Principele era hotărît să se retragă de bună voie la data de „8 Mart“, însă mai afirmă fără înconjur :

„Nimeni aici nu-l regretează pe Cuza, nici chiar amicii lui din copilărie, dar totodată nimeni nu se încrede în făgăduințele noului guvern“.

Acesta îndepărtă pe notorii partizani ai fostului domnitor, ceea ce atrase incriminările celui dezamăgit, decis așadar „a rămînea simplu spectator“. De altminteri, după scurtul său ministeriat, îndată după Unire, Alecsandri se ținuse departe de politica internă, refuzînd a intra în Parlament și nerîvnind a mai fi ministru.

Cînd însă, la sfîrșitul lui iunie 1866, surghiunitul i-a trimis o scrisoare prin devotatul său fost aghiotant, colonelul Nicolae Pisoski, Alecsandri îi răspunde printr-o splendidă misivă, în care îl fericește că, după o domnie plină de mari înfăptuiri, a scăpat de obligația de a vedea în fiecare zi figurile caraghioase sau bune de spînzurat „ale foștilor săi miniștri“. În țară, bîntuie „foametea, holera și patrioții de mîine“. Scrisoarea se încheie cu o poantă de bîrfă ; trimis de noul guvern la Constantinopol, Ion Ghica se prezentase în audiență la Sultan cu fesul în cap. Omul politicii internaționale încheie acest epilog cu reflecția :

„Algeria a fost pierdută pentru o palmă, România va fi salvată printr-o calotă !“

Este ultima scrisoare din intervalul de șase ani și jumătate, de la sfîrșitul misiunilor lui oficiale. Deducem de aici că relațiile dintre cei doi bărbați se răciseră.

Domnitorul Unirii mai e pomenit o dată în mod paradoxal, cu această constatare :

„... prințul Carol nu are mai călduros partizan decît pe prințul Cuza“ (scrisoare către Alexandru Hurmuzaki, datată Paris, februarie 1867).

Omul era prea mîndru ca să se arate paraponisit și atît de generos, încît înțelegea să nu-i facă succesorului său nici o dificultate. Aceasta s-a văzut mai tîrziu, cînd alegătorii colegiului țărănesc de Mehedinți l-au ales pe Cuza deputat, și acesta a refuzat să se întoarcă în țară, spre liniștea ei, cu toată invitația lui Carol, de a-și onora mandatul.

Retragerea lui Alecsandri din politica internă fusese determinată de dominația partidei Brătianu-Rosetti, situată în acel moment la aripa centru-stînga. Pe ambii îi numește „saltimbanci burlești“, încă din prima scrisoare a culegerii Martei Anineanu (Jassi, 2 janvier 1861). Ba chiar, adresîndu-i-se lui Ion Ghica, îi comunică mirarea lui Cuza, că se putuse apropia în ultima vreme de „Bratiano et consorts“. Alecsandri califică acest fenomen politic „monstrueux“, nebănuind că, după cinci ani, domnitorul avea să fie răsturnat printr-o coaliție ce avea să fie numită „monstruoasă“, între adversarii din ajun, conservatori și liberali.

Iubitor de jocuri de cuvinte, îl face pe Brătianu din *orator*, „orlator (urlător), stingător de candele“[27]. Evident, partidul liberal avea oratori mai buni, dar Brătianu era, practic vorbind, conducătorul. Asupra calității sale de orator, Alecsandri scrisese tot lui Ghica, la 24 ianuarie 1862 :

„... Brătianu vă va plictisi cu unul din discursurile pe care oricine este fericit să nu-l asculte...“

Sub noua domnie se succed numeroase guverne : zece, în interval de cinci ani ! De la Mircești, la 10 decembrie 1867, Alecsandri îi scria lui Alexandru Hurmuzaki :

„...aveam oarecare interese de pus la cale în București și dar am mai dat o raită prin acest cuib de nebuni. Sosind

[27] În versiunea editoarei, epitetul e lăsat în suspensie, netălmăcit (Paris, 4 avril 1862, scrisoare către Ion Ghica). Existau asemenea specimene, la bîlciuri, cu performanțe sfidătoare.

însă a doua zi după spartul iarmarocului, adică a dizolvării Camerei, am găsit toată lumea tulburată și mai căpchietă[28] decît totdeauna. Roșii[29] triumfători, deși cam îngrijiți[30] de triumful lor, iar albii[31] necăjiți, desperați, înfuriați din cauza influenței lui Brătianu asupra domnitorului[32]. Unii avînd frică pentru averile lor, alții mergînd cu prostia pînă a visa guillotina *(sic)* rădicată în cîmpul Libertății ! Iată la ce grad de tîmpire aduce atmosfera Bucureștilor ! ! Puterea și îndrăzneala a celor ce se poreclesc roșii consistă numai și numai în mișelia[33] și amețeala celor porecliți albi, încît pentru un om cu sînge rece, spectacolul ce prezenta societatea Capitalei este tragico-prostico-caraghiozlicesc".

Om cu sînge rece Alecsandri ? Nu-l prea vedem așa pe bărbatul altădată revoluționar, expunîndu-se la loviturile de zbir ale domnitorului Mihail Gr. Sturdza, pe pasionatul iubitor al Elenei Negri și al lui Dridri, iar acum pe nu mai puțin pătimașul adversar al „roșilor", care se bucură copilărește că Brătianu, în calitate de ministru, ar fi fost huiduit la Bacău, găsindu-și astfel Bacăul[34] (*sic*, scrisorile către N. Pisoski și către Al. Hurmuzaki, din 15 și 20 aprilie 1868).

În plină iarnă, de la Mircești, la 18 decembrie 1867, îi scria lui Pisoski, speriat de grozăvia iernii, dar distrîndu-se pe socoteala lui Brătianu, care bătea politicește drumurile :

„De mai multe zile numai lupii și ministrul Brătianu aleargă cîmpii, lupii după vînat de vite cornorate și Firfirig[35] după vînat de deputați demagogi. Izbutirea a fost deplină. Cîțiva dorobanți au fost mîncați[36], cîțiva alegători

[28] Mold. Căpiată, nebună.
[29] Liberalii conduși de Brătianu și Rosetti.
[30] Îngrijorați.
[31] Conservatorii.
[32] El îl adusese în țară, *incognito*, domnitorul fiind dat ca secretar al său.
[33] Lașitate.
[34] De fapt bacăul, substantiv comun, din maghiară, cu sensul de supărare, neplăcere, necaz.
[35] Corect Firfiric, monedă turcească subțire, de aur. Așa era poreclit I. C. Brătianu, pentru statura scundă.
[36] Destituiți politicește.

au fost înspăimîntați și chiar stîlciți de ecpaeoa[37] roșiilor. Și, prin urmare, Camera viitoare se găsește compusă de nume cu totul necunoscute păn-acum, iar cît pentru cuconașii[38] răsturnători de domnii cu mijloace bănești, au rămas în pragul ușii Camerei cu buza umflată. Să trăiască sistemul constituțional ! Bună mașină de mandatari cînd mașinistul este dibaci."

Ales totuși deputat de Roman, de către marii proprietari, votanți la Colegiul I, în majoritate, spune mai departe, „armeni", Alecsandri refuză mandatul, nesimțindu-se în acele împrejurări, „chemat pentru a salva Națiunea Română ! ! ! ! ! !"[39].

C. A. Rosetti, în acea fază politică, e mereu citat alături de I. C. Brătianu, ca un fidel tovarăș de luptă. Alecsandri îl numește într-un rînd, după porecla cunoscută, Berlicoco.

Scîrbit de politica internă, exclamă :

„Politica ! iată tenia[40] care ne face morocănoși".

Metafora medicală sugeră răul de care suferă organismul țării. În aceeași scrisoare, către Ion Ghica, datată „Mircești, 10 janvier 1866", își explică astfel retragerea din politica internă, refugiul în „comerțul de prietenie cu literatura", și „bobîrnacul" pe care, din timp în timp și sub forma unei piese de teatru, îl adresa „ridiculelor"[41] ce se lăfăiesc în Capitală.

Cînd însă Kogălniceanu, reabilitat politicește[42] și ajuns iarăși ministru, îi propune deputăția, în februarie 1869, o acceptă, urîndu-i să formeze „o Cameră demnă de țara noastră și care să se deosebească cu totul de anticamera"[43] pe care o dizolvase. Guvernanții din ajun, „roșii" lui Brătianu și Rosetti, sînt calificați „seizi" adică devotați fanatici, „mazzinieni"[44].

[37] Ecpaia=suită domnească. Aici ironic ; clientela politică.

[38] Conservatorii.

[39] Majusculele și cele șase semne de exclamație, ale autorului, ironic cînd nu era sarcastic.

[40] La Marta Anineanu, după „le ver solitaire", viermele solitar.

[41] *Ibid.* : caraghioșilor.

[42] Pînă atunci, după căderea lui Cuza, i se reproșa lovitura de Stat și „sperjurul" (jurase pe Constituție !).

[43] Un alt joc de cuvinte.

[44] Mazzini era prototipul revoluționarilor italeni.

Vrea să se asigure însă că prima sesiune, după alegeri, nu va dura prea mult, șederea în capitală fiindu-i nesuferită și agasîndu-l pînă la pornirea de a pălmui „unele figuri".

Să fie și acesta un semn de sînge rece? Vom încheia cu familistul și reședința de la Mircești, pe care a nemurit-o prin ale sale *Pasteluri*.

4 august 1983

IV

Din corespondența lui Vasile Alecsandri în acest deceniu, 1861—1870, s-ar putea urmări aproape fără greș itinerariile lui, atît cele din țară, cît și cele de peste hotare, precum și șederile lui, mereu mai statornice, la Mircești. Am spus aproape, întrucît sînt și unele goluri, de cîteva luni, de la o scrisoare la alta. Astfel, anul 1861 este acela al călătoriilor diplomatice, de care am vorbit, cînd însă a făcut revelionul la Iași, de unde-i scrie, a doua zi, lui Ion Ghica și în martie, de la Mircești, în ajunul plecării la Paris, îi trimite instrucțiuni vărului său, Ion Brănișteanu, cu caracter gospodăresc. În 1862, petrecut în cea mai mare parte la Paris, în aceeași calitate, apare o dată, în octombrie, la București și altă dată, în decembrie, la Iași. De acum înainte, plecările lui peste hotare se răresc, statornicindu-și reședința la Mircești, unde Paulina, în 1867, va îngriji de noua lor casă, mai confortabilă, care-l va fixa aproape definitiv în noua lui gospodărie.

Volens-nolens, poetul a trebuit să facă pînă la urmă din menajera lui, de modestă obîrșie, doamna Vasile Alecsandri, cu toate onorurile aferente calităților lui sociale. Cine era această femeie? După memorialistul Radu Rosetti, Alecsandri îi surprinsese farmecele, văzînd-o într-una din călătoriile lui prin Moldova, spălînd dușumelele, cu poalele suflecate, la rateșul (hanul) lui Novakovski, fostul bucătar al lui P. Mavrogheni, la Tîrgul-Frumos. Este versiunea, „de la o rudă de aproape și intimă a poetului", Maria Gregoraș, căreia poetul i-ar fi spus chiar în cursul călătoriei lor comune, că are intenția să o fure. N-a fost, cum credea ea, o glumă. Peste puțină vreme a văzut la Mircești „o tînără servitoare, destul de

plăcută, bine îmbrăcată“, despre care află din gura vărului ei ,că era cea despre care-i vorbise, că era „foarte mulțămit“ de ea, că o chema Paulina și că era poloneză[45].

Fie că a fost așa sau altminteri, Paulina a născut după cîtva timp o fetiță, Maria, pe care poetul a recunoscut-o abia peste șaisprezece ani, prin căsătoria cu mama ei, avînd în vedere că fetei, crescută la Paris aproape zece ani, trebuia să i se creeze o stare civilă onorabilă, în vederea apropiatului măritiș. Oricare i-ar fi fost proveniența, se vede că fusese cuminte, că putuse avea din ajunul nașterii, pretenția de a fi soție legitimă și dreptul de a revendica această calitate, ea, dimpreună cu o mătușă a ei. Lucrul transpiră din unica scrisoare de confidențe a lui Alecsandri către actorul ieșan, preferat în acel moment, Nicolae Luchian, căruia însă îi comunică refuzul categoric ce-l făcuse celor două femei, precum și rugămintea de a-i comunica Paulinei că stăpînul ei era logodit cu o alta. Curios ! Alecsandri plecase la Paris cu puțin timp înainte de nașterea fetiței, și de acolo dădea instrucțiuni acestui Luchian, printre care și aceea de a-i înmîna sumele necesare întreținerii Paulinei, pe care o lăsase „indispusă“ (eufemismul sugeră multe, de ambele părți !). Acestea se petreceau în noiembrie-decembrie 1857[46]. Altminteri, fără supărătoare scrupule de paternitate, Alecsandri avea un suflet bun și milos. Își încheia ultima din cele trei scrisori, relative la ea, cu aceste cuvinte :

„Ai avut bunătatea să-i vii în ajutor dîndu-i banii necesari restabilirii sănătății sale ?

Te duci să o vezi cîteodată și să-i vorbești despre ceea ce ne-am înțeles ?[47]

Lămurește-mă repede asupra acestor puncte, căci aș fi nefericit ca din neglijență, biata copilă să se găsească în lipsă în momentul în care va avea nevoie de atîtea îngrijiri.“[48]

[45] *Amintiri din prima tinerețe* de Radu Rosetti, București, 1927. Capitolul XIV, *Vecini, rude, prieteni și cunoștințe*, pp. 104—105.

[46] Cf. scrisorile către N. Luchian, 116, dinainte de 13 noiembrie 117, de la acea dată și 119, din decembrie 1857.

[47] Ca să renunțe la gîndurile căsătoriei, Alecsandri fiind, chipurile, angajat aiurea.

[48] „Paris, déc. 1857“. Versiunea Martei Anineanu.

„Biata copilă“ era mamă la 16 ani, dacă declarația ei, cu martori, la căsătorie, îi dădea vîrsta exactă după nouăsprezece ani de la categoricul refuz.

Pe cît este de mirabilă grija ce i-o poartă acestei copile-mame, pe atît de surprinzătoare ni se pare abținerea tatălui de a se interesa de rodul iubirii, dacă se poate spune, deși pare exclus ca Luchian să nu-i fi satisfăcut nemărturisita curiozitate, așa fel ca să-i cruțe ieșirea din aparenta indiferență. Biograful atitrat al lui Vasile Alecsandri, G. C. Nicolescu, găsește vrednică de toată lauda atitudinea lui Alecsandri, interpretînd cu candoare cuvintele acestuia, că are de gînd să se însoare, cu intenția din acel moment de a lua în căsătorie pe Paulina![49] Or, în 1857, versiunea logodnei (cu o alta) era destinată exclusiv acesteia, iar în anul următor într-o scrisoare către poetul francez Edouard Grenier, îi spunea cu seriozitate : „Căsătoria mea s-a amînat, pentru primăvară, din cauza preocupărilor politice“[50]

Se vede că în acel moment Alecsandri proiecta realmente o căsătorie cu o femeie din lumea lui sau chiar din aristocrația moldovenească. N-ar fi exclus să fi năzuit la mîna Mariei Cantacuzino, inspiratoarea *Mărgăritărelelor* și a poemului *Marioara-Florioara*, despărțită fără divorț de soțul ei și de curînd liberă după moartea prietenului ei, celebrul pictor francez Théodore Chassériau (1818—1856). Sîntem, asupra persoanei vizate, de acord cu Elena Rădulescu-Pogoneanu, autoare a primei ediții critice a poeziilor lui Alecsandri și, în același context, a întîiei biografii documentare a poetului[51]. G. C. Nicolescu a combătut această ipoteză, care ni se pare însă plauzibilă, în lipsa alteia, pe deplin probante. În orice caz, căsătoria proiectată în 1858 nu putea fi cu Paulina, așa cum credea sau dorea să creadă biograful său, spre a face din eroul lui

[49] *Viața lui Vasile Alecsandri*, ediția a doua revăzută, 1965, București, pp. 416—418.

[50] *Corespondență, Opere VIII*, 1981, p. 320, scrisoare din „1 oct. 1858, Jassi“.

[51] *Poezii*, cu un studiu despre vieața lui Alecsandri, note și comentarii de Elena Rădulescu-Pogoneanu, Editura „Scrisul Românesc“ S.A. — Craiova, 1940, vol. I, „Mărgărita“, p. 144 urm., cu portretul Mariei Cantacuzino de Chassériau, desen din 1855.

un perfect cavaler și în ale dragostei (care, ca să folosim o expresie a eticii lui Nietzsche, este „dincolo de bine și de rău").

De ce am scormonit printr-un capitol biografic legat mai mult de seria anterioară a *Corespondenței* lui Alecsandri ? Motivul a fost acela că Paulina apare, începînd cu anul 1861, în centrul atenției, ca una care gospodărea cu pricepere Mirceștii, ba chiar avea să se ocupe singură de construcția casei noi din Mircești, a unei școli primare și a noii biserici, după incendiul ce distrusese pe cea veche. Era, așadar, acreditată de Alecsandri ca *fac-totum*, peste o domesticitate supravegheată de ea, cu autoritate și inteligență. Cele două portrete ale ei ne arată o femeie frumoasă, cu trăsături regulate și fine, invidiabile de orice mlădiță din „lumea cea bună".

Nu știm ce au fost părinții ei, decedați în anul căsătoriei cu Alecsandri. Numele e polonez, iar limba ei maternă poate germana, Lwówul natal, în Austria de atunci Lemberg, numărînd mulți polonezi asimilați. Cum Alecsandri, nesatisfăcut de reala sa ascendență, căuta una italienească mai acătării, de patricieni Alecsandri, s-a gîndit poate să sugere și una similară, în folosul Paulinei. Biografii și exegeții lui Alecsandri nu s-au sezisat de faptul că în poemul epic *Dumbrava Roșie* (1870), unul din vitejii poloni s-a numit Herbor Lucasiewitz, în episodul VI, *Asaltul*, și că debandada agresorilor s-a produs în momentul căderii acestuia :

„De-odată prin oștire o veste au trecut : / «Herbor e mort !» Stau leșii pătrunși, încremeniți, / Scot șoapte îngrozite, prin ranguri răzlețite, / Perd cumpătul, perd capul, svîrl'armele-n văzduh, / Dau dosul, și fug iute, goniți de-a spaimei duh" (v. 639—643).

Desigur acest Herbor era imaginar, dar Alecsandri se va fi gîndit să-i facă o plăcere Paulinei și o rîcă celor ce l-ar socoti „ancanaiat" (ierte-ni-se barbarismul !). Printre aceștia din urmă vor fi fost în primul rînd rudele lui apropiate, care nu se împăcau cu stabilizarea unei situații de fapt, socotită de ele ca degradantă.

În lipsa instrucției și a unui „savoir-vivre“ de tip francez, adoptat de vîrfurile societății moldovenești, Paulina are însă tact, bun-simț, geniu gospodăresc și vocație maternă. Alecsandri e un om comod, fericit că a fost scutit de grijile majore ale unui mare proprietar. Două din moșiile lui, Borzești și Părășcani, date în arendă unui Botez și unui Racoviță, îi aduc supărări, unul scăzînd cîștigul pentru că moara de vînt se defectase, celălalt tăindu-i frumusețe de copaci. La Mircești, pînă la urmă, stabilindu-se incorigibilul, din ajun, vîntură-lume, va lăsa totul pe seama aceleiași neobosite Pauline. Fetița făcuse clasele primare, în pension la Iași, iar la vîrsta de zece ani, tatăl ei a dus-o la Paris, unde i-a găsit un mod de viață vrednic de a face din ea o adevărată „pariziană“. Acolo era vizitată de verișoarele ei, fetele colonelului Ioan Alecsandri, căsătorit cu o franțuzoaică, ambii veghind și ei la buna educație a nepoatei lor. Călătoria e relatată din etapă în etapă Paulinei, care avea să-și vadă și ea fata, după doi ani. Din acel moment, ea-l însoțește pe Alecsandri mai în toate deplasările lui în străinătate. Mai tîrziu, după cum observă cu nefățărită uimire Radu Rosetti, ea va face bună figură, la Paris, ca soție a ministrului plenipotențiar al țării, la toate recepțiile, ca și în țară, primită și găzduită cu soțul ei, în palatul de la Sinaia. N-am ajuns însă acolo. Deocamdată, Paulina primește numeroase scrisori din străinătate de la Alecsandri, cu afecțiunea temperată a vîrstei, dar și fără vreun incident de orice fel.

În ordinea numerică, literatura primează : Iacob C. Negruzzi primește 32 de scrisori în interval de numai trei ani, începînd cu apariția „Convorbirilor literare“, după care dată Alecsandri va fi principalul lor colaborator. Urmează Paulina, cu 27 de scrisori între datele de vara 1866 și iunie 1869. Ea e menționată ca rezidînd la Mircești încă din primăvara anului 1861. În volumul precedent de *Corespondență,* ea nu figurează decît din 1857—58, în sus-zisele scrisori către actorul N. Luchian, dar nu și în calitate de corespondentă. Aceasta nu ne permite deducția că ea ar fi lipsit în acei ani din viața lui Alecsandri, ci doar că o mare parte din corespondența lui s-a pierdut.

Alecsandri, în interval, îi cumpărase Paulinei o casă la Iași. În mai-iunie 1869, îi scria despre un oarecare Metz, că obținuse numirea lui în postul de capel-maistru la pompieri, și ca atare „se va așeza de-acum înainte la Iași și casa nu-ți va rămînea goală"[52]. În testamentul său, Paulina va fi uzufructuara întregii averi, pe tot restul vieții. Avea să moară octogenară !

Cît despre fetița despre care se ținea să nu se intereseze, la nașterea ei, ea s-a bucurat de afecțiunea caldă a tatălui ei, care s-a ambiționat să-i dea cea mai aleasă creștere, să facă din ea o fată „educată". Astfel „Marghiolița" a crescut la Paris și s-a francizat, iar către sfîrșitul vieții avea să scrie, în limba ei de predilecție, amintiri în care tatăl ilustru era pe primul plan[53], iar mama, cea obscură, nicăieri ! Să tot fii mamă, nu-i așa ?

Din străinătate, în cursul anilor 1866 și următori, Vasile Alecsandri comunică Paulinei tot felul de cumpărături în vederea mobilării noii case, ridicată de ea, precum și de articole de toaletă și îmbrăcăminte pentru ea. Omul nu era zgîrcit, ba chiar îi plăcea să cheltuiască, nu fără socoteală și măsură, calități la el structurale. Astfel, în „mart 1867", de la Paris, îi scria Paulinei :

„Am cumpărat sticlării și porcelane foarte frumoase și ieftine precum și toate uneltele trebuincioase pentru odaia de feredeu[54]. În curînd oi mai cumpăra și alte lucruri de ale gospodăriei pe care le-oi expedui împreună la țeară."[55]

În scrisoarea următoare, într-un întreg paragraf, se justifică față de Paulina de învinuirea lenei, știindu-se nevinovat : expediase „de mult o ladă de lănuri"[56] și promite că se va interesa de soarta ei. Acum tonul nu mai e același din 1857, cînd nu admitea să i se ridice în nici un fel de împrejurare, ci acela al unui șef de familie, supus

[52] Marta Anineanu avizează în aparatul de note : „ms. rom. 4913" din Biblioteca Academiei Române, care atestă cumpărarea casei și dăruirea ei.

[53] Marie G. Bogdan, née Vasile Alecsandri, *Autrefois et aujourd'hui, 1920—1923,* Lettres de Vasile Alecsandri ; Costake Negri ; Balcesco ; Russo ; Em. Kostaki Epureanu ; Rosetti, 1929.

[54] Feredeul era baia de aburi, turcească. Poate că Alecsandri și-a procurat cada de tip occidental. Mai știi ?

[55] Adică direct la Mircești !

[56] Lîneturi.

însă atotputerniciei femeii, care veghea ca un geniu tutelar, la bunul mers al tuturor treburilor casei.

Tot așa, în scrisoarea imediat ulterioară, îi anunță că i-a trimis nouă articole de toaletă și de menaj, înșirate unul cîte unul, iar la urmă „10 un necesar mic de piele roșie cu o oglindă, foarfece, pieptine pentru Marghiolița".

Cîștigul moșiei avea să-i fie adus de Strul Manoil, „arendașul moșiilor Pătrășcani și Borzești" (după nota Martei Anineanu ; cei vechi, necorespunzători, fuseseră înlocuiți, după expirarea contractelor lor).

Toți banii aceștia erau administrați de Paulina, căreia Alecsandri nu-i cerea niciodată socoteală, dar pe care ea, desigur, era obișnuită să i-o prezinte, din proprie inițiativă, ca să-și justifice cheltuielile. Așa se asigura încrederea reciprocă, între bărbatul și femeia care conviețuiau în bună înțelegere de peste zece ani, cu un singur moment critic în tot intervalul...

Ne întrebăm însă de ce atîta pudoare la eminenta editoare, care lasă la *Indice de nume* două rubrici : una, amplă, pe numele *Alecsandri, Paulina,* pentru intervalul cînd ea era încă *Lukasiewicz, Paulina,* dar și cea de a doua, cu acest nume al ei, de două ori menționat, la aparatul de *Note !* Las' că nu e „științific", dar nu e nici real !

Să încheiem cu o notă glumeață ! În cursul călătoriei spre Paris a micuței Marghiolița, în vîrstă de zece ani, ea-i numește pe nemți „cartofari", pentru consumul abundent al acestei legume. Fata n-avea să știe, dar nici Alecsandri, că poporul îi numea „cotoflenți", de la germ. Kartoffenplänzer (plantatori de cartofi). Maria Lukasiewicz[57] încă în tot decursul acestui deceniu (1861—1870) e trecută la *Indice* cu numele ei din a doua căsătorie *Bogdan, Maria.* Să fie și acesta un act editorial de pudoare ?

11 august 1983

[57] Numele de familie Lukasiewicz e vechi și frecvent printre polonezi. Un Jan, cu acest nume, a fost un mare logician, de renume mondial, decedat la Dublin, în 1956 ; fusese profesor universitar la Lwow și la Varșovia. Între cele două războaie, a hălăduit și la București un Lucasievici, pare-se mare comerciant și ditamai consilier comunal. Necunoscut, în Polonia, este numai Herbor !

SCRISORI CĂTRE VASILE ALECSANDRI*

Dintre scriitorii noștri de seamă din secolul trecut, Vasile Alecsandri a fost poate acela care a întreținut cea mai întinsă corespondență cu numeroșii săi prieteni și cunoscuți din țările românești și din străinătate. Nu s-au păstrat însă, din bogata lui arhivă, decît circa două mii cinci sute de scrisori, iar din acestea, Marta Anineanu, eminenta editoare a corespondenței poetului și omului public, dă la lumină o selecție de cinci sute de *Scrisori către Vasile Alecsandri*, documente literare, ediție îngrijită, prefață, note, traduceri de aceeași, în Editura Minerva, București, 1978 (in —8°, XVI+471 pagini).

Pare curios, la prima vedere, că majoritatea scrisorilor primite au fost scrise în limba franceză și că înșiși marii patrioți și luptători de la 1848 și pentru Unire își scriau între ei nu în românește, ci în limba celei de a doua patrii a lor. Numai Bălcescu face excepție de la regula care-i cuprinde pe Ion Ghica (ale cărui scrisori în cea mai mare parte s-au pierdut), pe Costache Negri, pe Ion Bălăceanu (revelația acestui volum), pe Alex. G. Golescu (Arăpilă) și pe alții, mai puțin notorii. Traducerea lor a fost făcută impecabil, dar nu și corectura originalelor, sau mai precis, cea din urmă revizie a acestora, așa încît textele franceze îndeamnă pe cititorul avizat să contribuie la perfectarea operației. Să trecem însă peste aceasta, exprimîndu-ne satisfacția că avem posibilitatea, așa cum ne-a avertizat competenta editoare, să ne apropiem mai mult de „adîncirea cunoașterii psihologiei și activității poetului“. Aceasta din urmă a fost prodigioasă, mai ales ținînd seama de înclinarea lui către reverie și confort, ba chiar către ceea ce germanii numesc *Gemütlichkeit* și, imperfect, s-ar putea traduce prin comoditate. Hotărît, deși nu era om de acțiune, ca de pildă M. Kogălniceanu, nici

mistuit de ambiție politică, dovadă retragerea lui pretimpurie din agitația vieții publice, Alecsandri a jucat adeseori roluri politice foarte însemnate, care-l scoteau, ca să zic așa, din ritmul firii lui și-l obligau să alerge, în țară sau peste hotare, în înfăptuirea unor misiuni pe care le împlinea cu *brio*, datorită farmecului și tactului său, ambele incomparabile.

Cum era de așteptat, scrisorile primite de Alecsandri nu ne aduc revelații asupra activității sale publice, dintre cele mai cunoscute. Eram însă mai puțin lămuriți asupra primei lui tinereți, a anilor de ședere la Paris și pînă în preajma lui '48. Din cele cîteva scrisori primite la Paris de la părinții săi și de la foștii lui educatori, ne putem face o idee mai clară asupra acelor cinci ani petrecuți în capitala Franței. „Vasilică", așa cum îi spuneau tatăl și mama lui, le scria rar și fără precizări asupra mersului studiilor lui. Se știe că și luase fără strălucire bacalaureatul la Sorbona, după un an de ședere la Paris, și că avea să încerce, succesiv, fără deosebită tragere de inimă, studii de medicină, drept și inginerie, toate părăsite pe parcurs. La 27 martie 1835, cu șapte luni înainte de bacalaureat, Elenou, mama lui, îi aduce la cunoștință nemulțumirea tatălui, care pînă în ajun nu era în curent cu stadiul lui de învățătură :

„...dorești (dorește, *n.n.*) mult să știi (să știe), pentru că îl întriabă mulți ci (ce) înveți și nu știi (știe) ci să li răspundă, și pentru aceasta este supărat pe dum [neata], fiindcă ț-au scris și nu e-i (i-ai) făcut înscris la întrebările ci ț-au făcut".

Prins, se vede, de ispitele Parisului, cu toată supravegherea lui Filip Furnarachi, însoțitorul său și al celorlalți colegi ai lui (Alex. Ioan Cuza, N. Docan, Panait Radu și pictorul Negulici), „Vasilică" nu prea scria acasă și lăsa pe ai săi pradă neliniștii și supărării.

În prealabil, tatăl său îi scrisese cu înțelepte sfaturi părintești și nu fără ambiția de a-și ști fiul întîiul la carte :

„Caută să-i întreci pe toți cu învățătura, ca să fii lăudat de toți și să bucuri pe părinții tăi, cari cheltuiesc pentru binile tău" (scris, din „1834, av. 3/15, Eși").

În ajun de a se întoarce în țară, după cinci ani de absență, desigur fructuoasă pentru pregătirea lui literară, nu însă și pentru vreuna profesională, Vasilică se vede nevoit să-și achite datoriile și cere o sumă însemnată de

bani, iar ca să fie sigur de reușită, își asigură părinții că și-a trecut ultimele examene. Era marea dorință a lor, să-l știe cu o diplomă. Bucurie în familie și deschidere a baierelor pungii ! Nu era o bagatelă :

„...pe lîngă 120 de galbeni ce ț-am trimis prin c[u] c[onul] Lupu, îț trimit 220 prin m[usiu] Scaramanga, tocmai suma ce cei pentru instrumenturi, cărți, strai și a voiajului".

Ce fel de „instrumenturi" pretindea V. Alecsandri că-i lipsesc, scule inginerești sau doftoricești, n-aș putea preciza. Pretextul era însă găsit, pentru extorcarea sumei rotunjoare. Tatăl „marșează", necerînd în schimb decît machete de instrumente agricole moderne :

„Nu uita a cerceta pe la fabrici nescaiva iscodiri noi de mori, mașini di trieri și alte asămine și să pui să le facă modeluri mici de lemn pentru prubă și să le aduci cu venire, care îț va face laudă".

Nu știm ce fel de laudă îi va fi adus întoarcerea în țară, fără diploma promisă, după turneul în străinătate cu care tatăl înțelegea să-și răsplătească studiosul fiu. Bătrînul își exprima la urmă, în aceeași scrisoare, de la *10/22* aprilie 1839, regretul că fiul său nu se distinsese cu nici o publicație :

„Ce frumos lucru era să faci o cărticică de la sine și [a] o da la tipar, spre a le *(sic)* prezantarisi după ce vei veni, precum au făcut Kogălniceanu și alți tineri !"

De aceștia nu știm, dar tînărul de douăzeci de ani Mihalache publicase în 1837 broșura *Esquisse sur l'histoire, les moeurs et la langue des Cigains, connus en France sous le nom de Bohémiens,* precum și cartea *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens,* iar în revista Lehmanns Magazin, *Moldau und Walachei Romänische oder Wallachische Sprache und Literatur von einem Moldauer.* La Ești se dusese vestea acestor lucrări ale feciorului agăi Ilie Kogălniceanu iar bătrînul Vasile Alecsandri suferea la gîndul că fiul său se lăsase pe tînjeală.

Desigur, diploma nu face pe om și Alecsandri s-a putut lipsi de ea cu strălucire. Nici viața regulată de familie pe care i-ar fi dorit-o tatăl nu e totdeauna o condiție a marilor realizări. Bătrînul, crescut în tradiții respectabile, îl întreba la 23 iulie 1854 :

„Pără (pînă *n.n.*) astăz n-am primit carte acee prin care zicei că mi-i lămuri pricina căsătorii dumi[tale]; sînt cu nerăbdare".

Înțelegem nerăbdarea bătrînului de a-și vedea fiul, holtei „bătrîn", cum se socotea atunci, la 31 de ani, însurat și la casa lui. Sau că îl tot sîcîia pe aceeași temă și fiul îi dădea asigurări, sau mai probabil că la acea dată, acesta se hotărîse să facă pasul cel mare și mult așteptat de ai săi, n-am putea spune la cine se fixase poetul, mai mult în căutarea plăcerii decît în aceea de a-și pune capul sub pirostrii.

În jurul anilor 1852—53, ne spune Elena Rădulescu-Pogoneanu, în temeinica biografie a poetului din fruntea ediției de *Poezii* (I, 1940, Scrisul Românesc, Craiova), poetul era îndrăgostit de Maria Cantacuzino, și poate la ea se gîndea ca soție și în 1854, dar generoasa asistentă medicală a lui Bălcescu era atunci prietena pictorului Theodore Chassériau (1819—1856) și nu s-a hotărît decît într-un tîrziu să se mărite cu alt pictor, Puvis de Chavannes, care o luase ca model pentru faimoasa frescă a Sfintei Genoveva, veghind asupra Parisului. Ușor consolabil în eșecurile sale sentimentale, Alecsandri trăi curînd apoi, marital, cu Paulina Lukasiewicz, o poloneză de douăzeci de ani*. În 1857, ea îi dărui o fiică, Maria, iar în ajun de a o mărita pe aceasta, în 1876, poetul se căsători cu Paulina, legalizînd o legătură veche de douăzeci de ani, cu o femeie ce se dovedi bună soție, mamă și gospodină, scutindu-l pe comodul moșier de toate grijile administrative. Aceasta nu-l împiedica, în primii ani ai legăturii, să se gîndească la o căsătorie asortată, fie chiar de conveniență și să ceară concursul lui I. Bălăceanu, care-i răspunse cu aparent cinism :

„Îmi ceri adrese ale unor femei *de măritat*. Eu care cunosc dispozițiile tale cu totul vagabonde și *puțin de însurat*, și care nu am crezut niciodată un cuvînt din pretinsele tale mîncărimi matrimoniale, îți trimit pe cele

* Vezi și în articolul nostru *V. Alecsandri — Corespondență 1861—1870)* p. 86.

(adresele) ale două celebre c...e. 1° doamna Pena, strada Sf. Spiridon, aproape de colegiu, 2° doamna Liebe, după intrarea principală în Cișmigiu (strada Știrbei Vodă)".

Continuarea este mai blîndă și mai serioasă :

„Dacă ții *mortiș* să dai urmare proiectelor tale de căsătorie (poeții sînt așa de încăpățînați !) îți spun cinstit că nu cunosc pe nimeni la București care să poată face fericirea ta. D-ra Lili Cantacuzino, pe care o stimam mult, s-a logodit de curînd, citește *s-a vîndut*, fiului lui Ion Manu". (în trad. Martei Anineanu).

Hotărît, poetul în căutare de soție n-avea noroc la protipendadă !

În afară de aluzia tatălui, din 1854, și de răspunsul precis al lui Bălăceanu, din 1858, cînd poetul mergea pe 40 de ani, vîrsta demonului de amiază *(daemonium meridiani),* adică a pe atunci socotitei crize de vîrstă, la bărbați, nu cunoaștem alte proiecte ale poetului, care s-a străduit să-și „subțieze" consoarta și s-o facă prezentabilă în lume, cînd a devenit doamnă și soție de ministru plenipotențiar.

Un ultim ecou asupra ștrengăriei bărbatului, în acel moment de 45 de ani, ne parvine cu începutul unei scrisori a lui C. Negri, de la 25 iulie 1863. E poate un răspuns la o indiscretă plîngere a lui Alecsandri sub raportul vieții sale erotice :

„Aflu cu atît mai mare plăcere că ești sănătos cu cît vestea îmi vine chiar de la tine. Ți-ai închipuit că ești sau că ai Dumnezeu mai știe ce, și o mică obsesie a unei atari convingeri dobîndește, datorită imaginației tale bogate, o vastă circonferință. Nu ești decît pur și simplu un vechi scelerat care îmbătrînește, de aceea cel mai bun Egipt sau cea mai bună Sicilie sînt pentru tine, dacă nu te oprești cu totul, în orice caz, să mai pui puțină piedică, așa cum îl sfătuiau pe Ludovic al XV-lea, cu care și sub anumite raporturi tu ai multe puncte de asemănare" (în aceeași traducere).

Unul singur era de ajuns ca să înțelegem unde bătea Negri, sfătuindu-l să se liniștească, și să nu-și caute înviorarea pe tărîmuri mai bătute de soare decît Mirceștii.

Pentru alte fațete ale eroului corespondenței, trimitem la pătrunzătoarele pagini de prefață ale Martei Anineanu.

O mică observaţie finală la adresa primei note, la întîia scrisoare ce o adresează poetului în 1859, contesa d'Agoult : „...celebră prin prietenia sentimentală cu Liszt".
Atît de sentimentală, că a dat naştere a două fete, una măritată cu politicianul francez Emile Ollivier, cealaltă cu Wagner, şi poate şi unui fiu, după revendicările zgomotoase ale urmaşilor acestuia : d-rul Carol Davila ! Să nu mai crezi *ab imo* (din adîncul inimii) în roadele „prieteniei sentimentale" ?

27 iulie 1979

ALEXANDRU DEPĂRĂŢEANU

În manualele şcolare, dinainte de primul război mondial, figura scurta poezie *Mama,* pe care eram puşi să o învăţăm pe din afară :

„Erau trei sărmanii : doi copii şi-o mamă, / Şi pîine !... un singur codru într-o maramă. / Mama-l frînse-n două şi dete pe rînd / La fieştecare cîte-o părticea. / «Mamă ! atunci copiii ziseră plîngînd : / Ţie ce-ţi rămîne !». «Voi», răspunse ea".

Era cea mai concisă expresie în versuri a dragostei materne, poate prea concentrată ca să înduioşeze. Mai tîrziu, ni se dădea, într-o versiune prescurtată, *Vara la ţară,* totuşi prea lungă spre a fi memorată, din care însă reţineam începutul :

„Locuinţa mea de vară / E la ţară. / Acolo eu voi să mor / Ca un fluture pe floare. / Beat de soare, / De parfum şi de amor".

Metrica sprintenă şi fluidă, ca şi conţinutul ei declarativ, în favoarea vieţii rustice, au fost inegalabil pastişate de G. Topîrceanu :

„Locuinţa mea de vară / E la ţară... / Acolo era să mor / De urît şi de-ntristare, / Beat de soare / Şi pîrlit îngrozitor !"

Vesela opţiune citadină a redat totuşi viaţă uitatei capodopere, despre care se ştia vag că aparţinea unui poet muntean, mort tînăr, şi care promitea...

Avem acum plăcuta ocazie să facem cunoştinţă cu opera completă a lui Depărăţeanu, într-un masiv volum de 563 de pagini din colecţia *Restitutio,* în Editura Minerva*.

* *Scrieri,* Ediţie îngrijită, prefaţă, note şi bibliografie de Dumitru Bălăeţ.

Fiu de boiernaș teleormănean, poetul s-a născut la Roșiorii-de-Vede, la 25 februarie 1834[1], primind numele după o moșie părintească din Deparați, a urmat învățămîntul elementar în orașul natal și cel mediu la Colegiul Sfîntul Sava, desăvîrșindu-și studiile libere în capitala Franței, între anii 1856 și 1859. Întors în țară, funcționă temporar ca subprefect, iar în anul morții se alese deputat. A încetat din viață la vîrsta de 31 de ani neîmpliniți, la 11 ianuarie 1865.

Se publică pentru prima oară în această întîie ediție colectivă de *Scrieri* un viguros poem-diatribă, *Ciocoii vechi și ciocoii noi* (1861), descoperit de îngrijitorul acestei ediții, în singurul exemplar cunoscut, din Biblioteca „Mihail Sadoveanu" a municipiului București. Este o importantă contribuție de istorie literară, poemul anticipînd cu puțin romanul lui N. Filimon[2].

Dăm mai jos începutul pamfletului în versuri :

„Spurcata-le viață țîșnea din tot gunoiul, / Precum din rana coaptă puțind iese puroiul ; / Din glodul de pe strade, din tină, din lături, / Din trențele ce-aruncă săraca-n bătături, / Așa se prăsi negrul ciocoi în România, / Sărac lipit, din jafuri sugîndu-și bogăția, / Ca corbii de prin stîrvuri, ca viermii din mormînt, / Ca mușița din cărnuri, ca molii din veșmînt".

Niciodată pînă la Depărățeanu versurile satirice n-au folosit, într-o frazare atît de amplă și de sigură, un lexic atît de plastic și realist, în direcția abjecției morale stigmatizate.

Contemporanii sînt calificați „Iude" tîrîtoare, lingeblide, ahtiați de „crucea streină", adică de decorații, vînzînd însă ieftin.

„Acvila noastră mare, divină".

Nu sînt cruțați nici monahii, acuzați de arghirofilie, nici preoții, ispitiți

„cu-a Mamonei împărăție".

[1] Descoperirea lui Al. Ciorănescu, căruia i se datorează și alte contribuții la cunoașterea omului și operei.

[2] *Ciocoii vechi și noi, sau ce naște din pisică șoareci mănîncă*, romanț original, București, 1863, Imprimeria Statului.

Ciocoii sînt bugetivorii, care vor fi sistematic loviți în generația următoare de către Eminescu, în vitriolantele sale articole din „Timpul". Simpatia pamfletarului se îndreaptă către clăcași și

„...muncitorul care leșină
Sub lovituri".

Strofa finală e de aceeași viguroasă factură :

„O ! cum tot bunul sugea din lume, / Iesmele rele, cărora nume / Nu aflăm noi / A da vreun altul, care să fie / Mai plin de scîrbă, d-ignominie / Decît : «Ciocoi» !".

Este vrednic de remarcat că structura strofei este aidoma aceleia a *Verii la țară,* în șase versuri rimate AABCCB, cu versurile trei și șase mai scurte ; găsim o singură deosebire în întinderea silabică : în *Ciocoii vechi și ciocoii noi* de cîte 10 și 4 silabe, iar în *Vara la țară,* de cîte 8 și 4 silabe. Diferența este cerută, de fapt, de registrele lirice deosebite, primul, implicînd gravitatea, cel de al doilea sprinteneala.

Noul editor vorbește, pentru această formă strofică, de modelul lui Théophile Gautier. Aceeași structură am aflat-o și la Théodore de Banville (*A une petite chanteuse,* din 1843—1845, în *Poésies,* 1857, la Poulet-Malassis). În *Dicționarul literaturii române de la origini pînă în 1900* (Iași, 1979), același tipar e urcat pînă la Ronsard, coborînd apoi la romanticii Hugo, Gautier (ș.a.).

Oricum ar fi, una din calitățile formale ale poeziei lui Depărățeanu este varietatea metrică, pe care a întîlnit-o în lirica franceză. Poetul *Dorurilor și amorurilor* s-a folosit de aceeași factură în versuri mai ample : alexandrinul românesc de 14 silabe în versurile AA și CC și în versurile BB de cîte 6 silabe :

„Pătrunde pretutindeni, și pretutindeni duce / Lumina sa ce face pe cel mai rău de luce. / Ca și pe cel mai sînt : / Amorul inefabil, imens, etern, amorul, / Simțit atunci cînd nu mai își simte muritorul / Ignobilu-i pămînt !" (LXXII, *În fine*).

Așadar, în finalul cărții lui de poezii, cîntărețul iubirii descoperă „inefabilul" în amorul, menit să-l facă pe om să uite condiția sa pămînteană. Ca și, în generația următoare, Macedonski, care a clamat în *Noapte de mai* jubilația

vieții triumfătoare, Depărățeanu optează pentru aceeași lună plenară de primăvară :

„Cînd mai sosește-n fine — și lumea toată-n soare / Se scaldă — curg torente din steiul cu ninsoare, / Torente d-ape vii ; / Așa, oricînd în suflet, simțeam vro bucurie. / Din frunte-mi curgea rîuri divina poezie, / În strofe argintii ! / / Și-n ele, tot ca-n unda spumoaselor cascade, / Vedeai a noastră umbră și raza care cade / În umbră-ne din cer ; / Vedeai lumina-n toate, splendidele-i colore, / Apusurile triste, voioasele aurore, / Și norul efemer" *(ibid.*, primele strofe).

În confesiunea literară pe care a făcut-o la cererea lui D. Caracostea, în fața studenților săi, Ion Minulescu a citit sau recitat două poezii mai „lejere" ale lui Depărățeanu ; LVII, *Un... și o...*, în care noua Julietă apare femeie ușoară, iar noul Romeo, un naiv, ca să nu zic un prost, și XIII, *„Vai ! o știu !"* în care tînăra pariziană ce se vinde din mizerie este privită cu indulgență.

Mai multe filoane străbat singura culegere de poezii rămasă de la Depărățeanu. A fost remarcat de îngrijitorul ediției acela al poeziei populare, care nu i-a fost străină poetului nostru, nutrit cu poezia franceză și cea spaniolă (din care a tradus), admirator al lui Byron și poate chiar al lui Baudelaire, al cărui „stîrv" apare chiar în *Vara la țară.* Folclorul său pare însă periferic, suburban, în poezia cu numărul LIV :

„Fată mare, na paftale, / Pentru florile matale, / Na panglice și cercei, / P-ai matale ghiocei, / Ado-ți mîna cu inele, / Să ți-o împlu cu rubiele !" / / „Ha ! Boierule ! paftale / Dă cocoanei dumitale, / Și de galbeni, dacă vrei, / Imple mîna dumneaei ; / Căci p-aicea fata mare / N-are floare de vînzare !"

Avea de vînzare flori, dar își rezerva floarea !

În *Zapciul,* — subprefectul de altădată, acesta e odios prin excesul său de zel fiscal, în exercițiul funcțiunii, smulgîndu-i fetei de la țară floarea din cosiță și salba de la gît. Simpatic îi este poetului romantic *Haiducul,* elogiat într-o altă amplă frazare :

„Și prin bălăria asta legănată, / Pe unde șopîrla astăzi se strecoară, / El încet cu flinta strînsă-n subțioară, /

Odată la lumea ce p-aci-noura / Calul ca să-l prinză, el mi se tîra, / Își repezea plumbul după brînci la țintă. / În potera deasă-și descărca o flintă, / A ! și-n valea verde, căpitanu-n sînge, / Mi-l vedeai că-noată și banul își plînge !...".

Mai puțin reușită este încercarea de a face el însuși o poezie în genul celei populare, pe tema *Argeșul*, desigur în versuri impecabile, dar de sensibilitate citadină :

„Ah ! dar tu deștept, / Îmi aprinzi în piept, / Prin ăst cîntecel, / Cîntec d-Argeșel, / O vie vulvoare, / O veche amoare, / Ce tare mă arde, / Și lacrime calde, / Pleoapa mea inundă / Trista-mi față udă !...".

Ne lovim aici de nefericita vocabulă *amoare*, cerută de rimă. Dacă poeziile lui, în mare parte, par răsuflate, faptul nu se datorește numai stilului romantic care datează, ci mai ales italienismelor poetului heliadist, abuzului de „belă" și „bele", pentru „frumoasă" și „frumos", de verbul „a ama", pentru „a iubi", de „vil" și „vilă" pentru „josnic" și „josnică", de verbul „a era" pentru „a rătăci", etc.

Poetului îi plăcea să-și arate erudiția, ca în poezia *Calul*, scrisă în același tipar metric ca *Vara la țară*, în care sînt înșirați toți caii celebri de-a lungul legendei și al istoriei, de la „Sfîntul George cavalerul", pînă în zilele noastre, de la Platon pînă la

„D-alde cavaler Eon".

Simpatia lui socială, de natură demofilă, întemeiată pe sentiment, dar și pe rațiune, transpare în *Grigore-vodă, domnul Moldovei*, dramă în 5 acte și în versuri, 1864, al cărei erou, iubitor de popor, e surpat de boieri, și într-o scurtă serie de articole politice, din care două, din 1860, apărute în „Seculul", cu semnătură, au fost descoperite de Dumitru Bălăeț.

În cuprinzătoarea prefață *(Uitatul Depărățeanu)*, facem cunoștință mai apropiată cu interesanta personalitate a poetului, a dramaturgului și a prozatorului politic, menit desigur unei cariere strălucite, dacă nu s-ar fi stins în viață așa de tînăr. Dintre poeții postpașoptiști, Alexandru Depărățeanu a fost desigur cel mai înzestrat și cel mai cult. Nu-i cunoaștem activitățile pariziene. Nu știm dacă a făcut propagandă națională și unionistă. Pre-

cursorul lui Filimon a fost însă ferm orientat ideologic, deși multe din versurile lui par acelea ale unui epicureu, ușor dezamăgit. Parafa lui, de pe copertă, fulgerată și în chip de dublu lasso, este derutantă, denotînd mai multă logică și voință, decît sensibilitate și imaginație. Ca și scrisul de mînă al lui Macedonski, pe care-l anunța grafia, nu-l reflectă pe poetul virtuoz, fluid și muzical.

5 iunie 1980

N. FILIMON, CĂLĂTORUL

Cînd ne-am început cercetarea cu observația că opera lui N. Filimon[1] are în zilele noastre presă bună, ne-am gîndit la romanul și la nuvelele lui, la activitățile sale de critic muzical și de folclorist, aceasta din urmă mai recent valorificată, dar nu și la impresiile de călătorie, apărute în 1860 cu titlul : *Excursiuni în Germania meridională, Memorii artistice, istorice și critice* (1858), I, București, Tip. Națională, 1860. Primii săi prețuitori, în frunte cu Ion Ghica, deplîngînd prematura lui dispariție, relevau prodigioasa lui serie de foiletoane de critică muzicală și *Ciocoii vechi și noi,* cu alte cuvinte, lucrările lui de pionierat. În studiul lui N. Iorga, din 1891, prima cercetare critică serioasă despre opera filimoniană, se recunoșteau cu obiectivitate

„Toate însușirile-i de mai tîrziu ; observația nemilostivă, aprigă, plină de adîncă ironie, a romanului său din urmă, descrierea precisă, sobră și sugestivă, care-l deosebește, afectațiile romantice, stăpîne o bucată de vreme pe talentul său începător".

Urmează însă și rezervele categorice :

„E cartea unui om care a învățat de curînd multe și care e mîndru că le-a învățat. Alăturea cu partea umoristică, alăturea cu bucăți vrednice de însemnat, ca povestea acelui Othello grecesc așa de bine zugrăvit, care-și poartă orientala gelozie de om urît pe albastrele valuri ale Dunării, o erudiție de *Conversations-Lexicon* distinge restul volumului. Sunt pasagii, capitule întregi adeseori, care nu se citesc, fiindcă sunt cu neputință de cetit ; admi-

[1] *Nicolae Filimon, interpretat* de, Antologie, prefață, tabel cronologic și bibliografie selectivă, de Gabriela Danțiș, Editura Eminescu, 1980, București.

ratorul de pictură te va purta prin toate muzeele Dresdei și Vienei, esplicînd, numărînd, mai rareori judecînd, cu o conștiință de turist englez care dezgustă pe cetitorul cel mai bine înzestrat cu răbdare. Nici un tablou nu e uitat în enumerație : singur numărul de ordine lipsește pentru a face asămănarea desăvîrșită între o pagină de-a lui Filimon și una din ale lui Baedeker sau Joanne".

Într-adevăr, capitolele de impresii muzeale au fost scrise cu cele două ghiduri în față, necruțîndu-se cititorului nici o omisiune, ca și cum ar fi îndeplinit o strictă obligație de serviciu. Se gîndea, poate, Filimon, în bruma de naivitate a fiecărui autor, că unii măcar din cititorii lui, dacă vor avea prilejul să-i calce pe urmă, într-o călătorie pe același traiect, vor pleca la drum cu cartea lui, înlocuind în acest fel respectivele celebre ghiduri, la îndemîna numai a celor cunoscători de limbi occidentale. Autorul înțelegea, ca în cunoscutul dicton latin, să îmbine plăcutul cu utilul : *utile dulci !*

Observația inatacabilă a lui N. Iorga se poate extinde asupra monumentelor din țările străbătute, precum și asupra datelor istorice pe care autorul se crede dator să le culeagă cît mai exacte, în modul cel mai conștiincios. Astfel, capitolul XXIV, *Praga monumentală*, e prevăzut cu următoarele expresive subtitluri : *Catedrala sîntului Vitalian, Biserica numită Loretta, Biserica Asumțiunii* (înălțarea la cer a Maicii Domnului !), *Teynkirche, S. Werzels Hofburg sau rezidența imperială, Palatul lui Wallenstein, Praga artistică, Monumente comemorative, grădini și punți, Stabilimente de instrucțiune.*

Capitolul următor : *Ioan Huss sau abuzul aduce revolta* expune cu categorică atitudine anticlericală mișcarea husită, atribuind bisericii catolice o politică de subminare a statelor, ba chiar crima de a-i fi învățat pe turci

„infernala frază : *divide et impera*[2], ce costă torente de sînge pe nefericiții greci și bulgari".

Într-o notă din același capitol, Filimon comunică cititorilor săi că, ajuns la Roma și vrînd să verifice dacă este exactă versiunea după care se mai vindeau încă

[2] Este deviza casei habsburgice.

„indulgențele“ pentru iertarea păcatelor, s-a dus la catedrala Sf. Petru și a fost martorul acelei operații mereu în vigoare. Cele mai multe din notele lui sînt însă alte probe de erudiție, cu care și romancierul a înțeles să-și încarce subsolurile, atît pentru validarea unor afirmații, prin prezentarea *in extenso* a unor documente istorice, cît și pentru a-și etala întinderea informațiilor de tot felul.

Să urmărim însă, în prealabil, cursul itinerarului său. A plecat cu diligența de la București la Giurgiu, cu o haltă care a permis patriotului să cerceteze locul bătăliei de la Călugăreni și să deplore faptul că o piatră comemorează altceva decît istoricul eveniment național. După ce descrie monumentul în stil „moresc-bizantin“ și reaua lui conservare, exclamă :

„Iată tristul mod adoptat la noi pentru conservarea monumentelor publice !... Iată cum se venerează memoria oamenilor celor mari...“ etc.

Se încheie cu un apel la națiune :

„Români ! e timpul să vă deșteptați din letargia în care v-au aruncat regimul moliciunii și al egoismului ! Ridicați monumente eroilor voștri ! Venerați memoria lor, căci o nație care nu onoră pe eroii și făcătorii ei de bine nu va produce niciodată eroi“.

Credincios metodei sale de erudită trimitere la subsol, autorul menționează în nota de la sfîrșitul frazei că „locotenența princiară“, în timpul revoluției din 1848, a decis ridicarea unui monument lui Gheorghe Lazăr. Acest act de recunoștință, credem, i-a fost inspirat locotenenței de către Eliad, discipolul și continuatorul marelui dascăl transilvan.

De la Giurgiu, ale cărui „ospele“ (hoteluri) le critică pentru incuria și inconfortul lor, călătorul se îmbarcă pe vaporul „Archiduca Albrecht“, care avea să-l ducă departe, pe Dunăre, pînă dincolo de capitala Austriei. Temperamentul amatorului de erudiție este însă acela al unui epicureu, care se desfată de la începutul călătoriei pe apă de priveliște, pentru simțurile lui „cea mai delicioasă și mai pitorească panoramă“. Epitetul *delicios, -oasă* revine frecvent sub pana lui. La antipodul acestuia, altul, parcă mai deseori întrebuințat, este acela de *teribil, -ă,* prin

care exprimă atît sublimul, cît și terificul propriu-zis, dătător de spaimă, de groază. Astfel, Porțile de Fier, cu „munți teribili", îi sugeră impresia că la origine ei au fost uniți și că numai o revoluție seismică i-a putut despărți.

Observația nemiloasă, cum a caracterizat-o N. Iorga, se aținteşte asupra oamenilor, priviți cu luare aminte, în fizionomia, îmbrăcămintea și gesturile lor, spre a le surprinde „stravaganțele și manierele lor ridicule". Primul termen trădează lecturile italienești ale cronicarului muzical, ca și alți termeni de aceeași extracție, ai școlii latiniste : femeile sînt „bele", unele cu blîndețe de „columbă", altele cu „sembianți infernale", (alt epitet pe care-l vom întîlni pînă și în capodopera lui, pentru calificarea eroilor negativi : Dinu Păturică, Kera Duduca, Kir Costea). Autorul vrea să-și facă despre toate o părere „giustă", începînd cu trecerea pe la „dogană", cu șicanele „doganierilor", unii nelipsiți de „grosietate". La Buda, îi place ceardașul, a cărui muzică, la început, e „scrisă pe un *moviment* încet" pînă ce „dănțuitorii se înfuriază" și „fața lor ia un aspect *teribil*", dar cîte un dansator joacă și „pe vine cu o iuțeală și grație nedescriptibile", dînd pe față caracterul *indomabil* al maghiarului. Urmînd politicii celor mai buni dintre revoluționarii munteni de la '48, și anume N. Bălcescu, Ion Ghica și Cezar Bolliac, Filimon fraternizează cu un maghiar, mare invalid după respectiva revoluție a poporului vecin și înfierează cu toată indignarea „guvernele antipatriotice care sug sîngele unui popor martir, care îl ține în ignoranță și mizerie !...".

Interpuncția, cum o numea Caragiale, punînd mare preț pe buna ei întrebuințare, ia la Filimon, în momentele lui de maximă emoție și tensiune, deprinderea semnului de exclamație, urmat de cele trei fatidice puncte de suspensie, menite să transmită cititorului fluidul comunicativității.

Am pomenit de informația istorică a lui Filimon : ea este pe alocuri impresionantă, dar nu totdeauna exactă. Astfel, se înșeală cînd afirmă despre Traian că el

„Învinse pe daci și *omorî* pe Decebal", sau cînd îl numește pe Basta „săcui", ori cînd face din generalul Beauharnais un mareșal. Alteori erudiția lui intră în

pană, cînd în același paragraf identifică cu justețe în George Castriotul pe Skander-bei „principelele Albaniei", dar îl dă pe Montezuma, ultimul mare rege al aztecilor, ca „împăratul Mexicului".

Nici neologismele nu atestă totdeauna proprietatea, ca atunci cînd afirmă că figurile hieratice medievale „inspirau *devotament*", în loc de *devoțiune*, sau cînd, ca și alți contemporani, confundă *barbarismul* cu *barbaria*.

Necunoscînd atît de bine franceza ca italiana, Filimon nu știe că inițiala *M* la începutul numelor proprii masculine înseamnă *Monsieur* (domn) și-l numește pe L. Viardot, *M. L.* Viardot. Se vede că tot dintr-un text străin greșit înțeles dă titlul unui tablou *Jason răpind mielul de aur*, în loc de *lîna de aur*. Victoriile lui Napoleon sînt consemnate pe parcursul bătăliilor din Austria și Germania, dar autorul lor e calificat „*carnifice* al Germaniei", adică pe românește *călău* și condamnat de a fi vărsat popoarelor „torente de sînge" și „torente de lacrimi". *Francmasonii* sînt pitoresc numiți, după etimologia populară, *farmasoni*, dar în paranteză, după tiparul italienesc, *frenchi muratori*, ca și *janseniștii*, în același idiom, *gianseniști*.

De la Buda și Pesta, Viena, Wagram, cu amintirea bătăliei, Schönbrunn, cu evocarea atentatului neizbutit al tînărului Friderich Staaps împotriva lui Napoleon, Moravia, apoi Austerlitz, cea mai mare biruință napoleoniană, Boemia, Dresda, „capitala Saxoniei, supranumită abuziv Florența Germaniei", pînă la München, unde audiază *Lohengrin* de Richard Wagner și unde se discută pasionat „tăierea canalului de Suez", itinerarul lui N. Filimon se încheie cu o reușită anecdotă, pentru lămurirea zicalei „tufă-n frunte, tufă-n pungă", care-l împacă pe autor cu cei mai exigenți ai săi cititori oarecum și filologi. Bunul-simț popular biruie în aceste pagini, ca și în altele, pospaiul proaspetei erudiții și plictisul cataloagelor muzicale și al ghidurilor mai sus numite.

Episodul atentatului politic al lui Staaps, împotriva „carnificiului", e precedat de o dragoste a aceluiași pentru o Eloisă, căreia îi vorbește cam ca în stilul lui Rică Ven-

turiano, adică al sentimentalismului vremii, minus, firește, șarja comică, dar cu un cert umor involuntar :

„—Nu, Eloiso, nu, *angelul* meu. Tu ești *belă*, ai inimă nobilă și plină de castitate [...] Aibi pietate de micul tău Friderich. Trăiește, *angelul* meu, trăiește numai pentru mine".

O baladă, *Lacul ielelor*, al cărei original ar fi fost „scris în dialectul istrian (lingua istriana), și pe care l-ar fi copiat după caietul unui amic italian, subliniază „afinitatea" între „dialectul istrian și limba română". Sînt versuri muzicale scurte, de 5 pînă la 8 silabe, iar în ultimele două catrene, de cîte 9 și 10 silabe. Universul baladei e bîntuit de iele, de cucuvele, de fantasme, de „fermecătoare" (vrăjitoare !), de draci, de ursitoare, de „babe pletoase", care „încheagă chiar izvoarele / Și sîngele prin oase", și de „șoimane", care-i cobesc unei iubite, moartea junelui ei. Să fie într-adevăr un specimen autentic de folclor istroromân din secolul trecut, sau un surogat ? Nu m-aș putea pronunța. Mă mulțumesc să las problema profesioniștilor științei folclorice.

Este de regretat că lipsește operei lui Filimon volumul II, proiectat, cu călătoriile în Italia, patria muzicii lui predilecte, despre care menționează numai în cîteva scurte note. Izvorul său principal, din același aparat savant, sînt scrierile istoricului Cesar Cantù, care a fost și acela al lui N. Bălcescu. Filimon și-a procurat *Istoria universală* în „edițiunea din Turin", cum glăsuiește o notă. Mai e citată și o altă lucrare a lui Cantù : *Disciplina militară.*

Într-un loc, după ce enumeră tablourile din galeriile vieneze de la Belvedere, Filimon se scuză într-o notă :

„Era datoria noastră necontestabilă de a indica și numerica tablourilor despre care vorbirăm, dar vizitatorul va găsi desigur la custozii galeriii cataloage complete, unde sunt toate *cadrele* cu numerele lor". „Cadrele" în loc de tablouri, provin din italiană, în care cuvîntul *quadro*, printre altele, înseamnă și tablou.

În comparație cu contemporanul său, Ion Codru Drăgușanu, care va publica sub anonimat, *Epistolele* lui, Filimon este mai lizibil, nefolosindu-se de un prea încărcat jargon italienizant, nici de ortografia Astrei ; în schimb, observator mai profund, cu deschiderea unui

european, este peregrinul transilvan, care a știut să se elibereze de ghiduri și să vadă cu ochi proprii ținuturile și oamenii din „țară", din Ungaria, Austria, Elveția, Italia, Franța, Anglia și Rusia, și să merite comparația cu Stendhal. Amîndoi se aseamănă însă prin autenticele lor sentimente și idei patriotice și progresiste, prin fierbintea dorință de îndreptări pentru neamul lor. În acest sens, călătorul N. Filimon ne este mai aproape decît „despuietorul" lui Baedeker și al lui Joanne. După cum se vede, judecata tînărului N. Iorga, din anul 1891, este și aceea a întregii lui posterități, cronologicește vorbind[3].

26 iunie 1980

[3] Face excepție indulgența față de limba lui, „nehotărîtă încă, dar mlădioasă, limpede, străină mai totdeauna de orice amestec cu veneticii termeni italienești, de multă vreme ținuți în cinste". Vocabularul italienizant al lui Filimon e mai frecvent decît afirmă N. Iorga, iar influența eliadistă nu era chiar atît de veche. Vocabularul de la sfîrșitul excelentei ediții de *Opere*, în două volume, la Editura Minerva, sub îngrijirea lui Mircea Anghelescu, trece în revistă exclusiv terminologia turcească, după Lazăr Șăineanu, și cea neogrecească, în special pentru *Ciocoii*, considerînd poate că cititorul se va orienta singur în labirintul jargonului italienizant (d. ex. Filimon scrie ital. *pedoni* în loc de străvechiul cuvînt românesc, *pedeștri !*).

LA O SUTĂ DE ANI DE LA MOARTEA LUI ION CODRU DRĂGUŞANU

Destinul Peregrinului transilvan..., al omului şi al operei, cu care se identifică, a fost dintre cele mai nedrepte. Ion Codru Drăguşanu, încetat din viaţă la 26 octombrie 1884, la Sibiu, unde conducea Orfanotrofia locală, a fost prea sumar deplîns în presa acelor zile, fără să se menţioneze opera lui capitală, ce e drept apărută fără nume de autor, cu acest titlu şi în această ortografie a Astrei, al cărei membru fondator şi secretar era :

„*Peregrinulu transelvanu* sau *Epistole* scrise den tiere straine unui amicu în patria de la anulu 1835 pana inchisive 1848, Tomul I, Sabiiu, Tiparitu şi in provedietura la S. Filtsch, 1865".

Necroloagele au ignorat şi mai vechea lucrare a defunctului care nu-şi ascundea izvorul principal, în învăţătura magistrului său, August Treboniu Laurian, autorul unei aventuroase încercări de a ajusta structura limbii noastre după aceea a latinei. Transcriem şi titlul acestei cărţi : „*Rudimentele Gramaticei romane.* Estrase din *Tentamen criticum,* cu adausu de regule simple şi diverse anotăciuni pentru usulŭ scolariloru începători, de Ioanu Germaniŭ Codru, profesoriŭ în şcoala elementariă de Ploieşti, Bucureşti, în Tipografia Colegiului Sântu-Sava, 1848".

Această primă lucrare, culeasă cu caractere semicirilice, e a unui fost elev în clasa 3-a de umanioare, a vestitului Colegiu de sub conducerea, în acea vreme, a lui Petrache Poenaru, care-l găsise bun pentru acea clasă înaintată, la o vîrstă corespunzătoare, de 19 ani.

Peregrinul a apărut cu caractere latine, după ce textul scrisorilor fusese publicat cu doi ani înainte, tot sub anonimat, în ziarul „Concordia" de la Budapesta.

Cartea, lipsită de orice ecou în țară și peste munți, trimisă la unele instituții culturale din țările neoromanice, fu remarcată de academicianul spaniol Monlau, fapt care-l determină pe hispanistul ieșan Vizanti să-l acuze pe autor de pornografie, pentru un text benign de cîteva rînduri — despre insignele phallice din Pompei, despre care spunea totuși că atrăseseră vindicta vulcanică.

O mențiune contemporană despre om și operă apăruse totuși în lucrarea biobibliografică *Conspect asupra literaturei române și scriitorilor ei în ordine cronologică* (urmare) de Vasile Gr. Popŭ, Partea II, Bucureșci, Tipografia Națională, Antr. C. N. Rădulescu, 1876.

Din păcate însă, era făcută după ureche, probabil, pentru că autorul, solicitat să răspundă cu datele cerute, evitase acel prilej de a-și recunoaște opera. Din pagina ce i-a fost consacrată, relevăm următoarele erori :

Data nașterii 1823, în loc de 9 noiembrie 1818 (mărturisită de autor în carnetul în care-și însemnase, telegrafic, odiseia sa) sau 1817 (după Em. Bucuța, care cercetase condicile stării civile din Drăguș, cu ocazia campaniei sociologice din acel sat, condusă de profesorul D. Gusti).

Studiile gimnaziale de la Brașov (neconfirmate !). Petrecerea, cîțiva ani, în Muntenia „mare parte în monăstiri“ (inexact !).

Cît despre acel „aristocrat rus“, datorită căruia și-ar fi efectuat periplul în Apus, acesta a fost ultimul patron al Peregrinului, din anii 1842—1844 (Epistolele XXXII-XXXV — rostite în Casina română de la Făgăraș și apărute în „Familia“, Budapesta, 1869).

Alte erori ! Peregrinul n-a învățat, în cursul călătoriilor lui, germana, franceza, engleza, spaniola și italiana. Primele două le deprinsese în copilărie și prima tinerețe, anterior. În Spania n-a călătorit !

După V. Gr. Pop, Peregrinul și-a descris acea călătorie pînă atunci inedită : „afară de cîteva (Epistole, *n.n.*) prea interesante asupra vieței din Anglia“. Acestea sînt cele apărute în „Familia“.

Mai departe, Pop crede că a apărut „un op voluminos intitulat *Peregrinul Carpaților,* în care descrie cu un viu interes diferitele pozițiuni romantice și obiceiuri din Muntenia, cu privire mai ales la monăstirile situate pe poalele

Carpaţilor. Este o scriere plăcută atît din cauza stilului uşor, cît şi din aceea a subjectelor interesante, ce tratează".

Titlul cărţii, care n-a apărut, cît şi conţinutul ei, prin urmare, nu sînt decît rodul informaţiei de a treia mînă, complet eronată. Pop ştia însă că autorul funcţiona ca „director al prefecturei la Făgăraş". Titlul său de subprefect era denumit „vice-căpitan".

N-am fi stăruit atîta asupra erorilor din faimosul *Conspect* al lui V. Gr. Pop, dacă ele nu l-ar fi influenţat pe însuşi N. Iorga, în acel moment cel mai informat şi mai amplu istoric al literaturii noastre, vechi şi moderne. În 1909, în vol. III din *Istoria Literaturii româneşti în veacul al XIX-lea — de la 1821 înainte — În legătură cu dezvoltarea culturală a neamului*, la Vălenii-de-Munte, Editura Tipografiei Neamul Românesc, citim la finele cărţii, cap. VIII, *Literatura românească în Ardeal şi Bucovina,* V, *Alte scrieri* :

„Cu tot premiul oferit de bogata familie nobilă Mocioni, opere istorice nu se scriu în Ardeal. Doar în *Peregrinul transilvan sau epistole scrise din ţeri streine, unui amic în patrie,* 1838—1848, I. Codru Drăguşanu (n. 1823) descrie, între altele, mănăstirile muntene de pe plaiuri."

Se vede că N. Iorga nu citise cartea, deşi îi dă titlul complet şi exact, nu după V. Gr. Pop. De unde-l avea, vom vedea. În orice caz, de la acesta împrumutase data greşită a naşterii, precum şi conţinutul eronat al cărţii.

Cum a ajuns însă, în scurt timp apoi, în posesia primei ediţii şi în posibilitatea de a da chiar în anul 1910, a doua ediţie a cărţii, în prelucrarea stilistică proprie, dar atribuită, din generozitate, lui Constantin Onciu, tipograf ?

Dăm mai jos versiunea lui Em. Bucuţa, din articolul *Cărţi şi reviste* (în „Pietre de vad", IV, 1944). În 1905, aproximativ, N. Iorga, vizitînd Transilvania, a poposit şi în satul Drăguş...

„Atunci notarul din Drăguş, care mai trăieşte şi astăzi, Vasile Jurcovan, rudă cu Ion Codru Drăguşanu, şi mi-a povestit aceste şi alte lucruri din trecut, l-a dus cu sine acasă şi i-a arătat ce cărţi vechi avea el şi mai cu seamă volumul apărut la Filtsch la 1865, *Peregrinul transilvan.* Niculae Iorga îl vedea pentru întîia oară. Îl răsfoia

cu un adevărat neastîmpăr și parcă supărat. Cum de rămăsese ascuns mai înainte ? [...] Niculae Iorga a plecat în grabă la Făgăraș, urmărit de jandarmi, și a uitat sau nu s-a gîndit să ia cu el pe *Peregrinul transilvan*".

Și mai departe :

„În 1910 studia la București un Sofonea din Drăguș care-l asculta și pe Iorga. I-a vorbit despre satul lui și mai ales despre Codru Drăgușanu. Așa i-a venit marelui cărturar gîndul și hotărîrea să tipărească o nouă ediție, puțin înnoită, a scriitorului din Drăguș [...] Sofonea a trebuit să se ducă anume la Drăguș și să ia, în acest scop, exemplarul lui Vasile Jurcovan, care nu l-a mai văzut de-atunci.

Acest exemplar, trimis parcă de sat și de Ion Codru Drăgușanu însuși, a fost începutul celei de a doua vieți a scriitorului și a operei".

Să-și fi notat N. Iorga atunci, în 1905, răsfoind întîia oară cartea, titlul ei exact ? Este posibil, ba chiar probabil. De mirare rămîne însă că N. Iorga, cu rara sa facultate de lectură rapidă, să nu-și fi făcut o idee exactă despre carte și să se fi mulțumit în 1909, cu referințele atît de eronate ale lui V. Gr. Pop ! Oricum ar fi, într-un timp record, dispunînd de o proprie tipografie, N. Iorga a publicat ediția sa, la Vălenii-de-Munte, cu titlul *Călătoriile unui român ardelean în țară și în străinătate (1835—44)*, cu un portret al autorului, matur, din față, cu barbă, iar în *Prefață*, după ce luase contact cu fiul autorului — Emil, medic al orașului Sinaia — de la care a obținut cîteva date biografice asupra tatălui său, a parcurs activitatea sa didactică, cetățenească și patriotică, necunoscîndu-i însă activitatea de revoluționar, în 1848, numit de N. Bălcescu, comisar de propagandă pentru județul Prahova. Se vede că N. Iorga a prețuit exclusiv la Ion Codru Drăgușanu activitatea sa românească în Transilvania dinainte și după constituirea imperiului bicefal, care o cedase șovinismului grofilor maghiari, impilatori ai țărănimii române.

Ulterior, Nicolae Iorga a scos în 1922 o a doua ediție, nemodificată, a *Călătoriilor* și n-a pregetat să le amintească în cursurile lui, ca acela din cartea, recent reeditată, *Istoria literaturii românești*. Introducere sintetică (după note stenografice ale unui Curs), București, Pavel

Suru, 1929. Eroul său e prezentat ca superior lui Andrei Mureșanu, prin inteligență și putere de observație, într-un cuvînt „unul dintre spiritele cele mai interesante din toată literatura noastră [...] cel mai talentat ardelean din generația lui."

Ambele caracterizări pot fi subscrise fără ezitare.

Curios însă! Nici cele două ediții, prin care N. Iorga binemerită de a fi retipărit și pus în circulație o operă uitată, după 45 de ani de la apariția ei, nici cursurile și articolele lui n-au putut da cărții și figurii interesantisime a autorului ei, răspîndirea cuvenită. Istoriile literare continuau să-l omită.

În monumentala lucrare a lui G. Călinescu, din 1941, citim la *Bibliografie,* ediția din 1910, de la Vălenii-de-Munte, cu ignorarea celei princeps, din 1865, iar apoi un articol al lui N. Iorga din *Oameni cari au fost* și cartea harnicului Claudiu Isopescu, *Il viaggiatore transilvano Ion Codru Drăgușanu e l'Italia,* Roma, 1930. Nimic despre om și operă : G. Călinescu nu luase cunoștință nici de unul, nici de alta.

Ediția noastră din 1942, *Peregrinul transilvan* (1835—1844), apărută la Editura Cugetarea-Delafras, cu o *Prefață, Notiță biografică, Introducere și Glosar,* a fost mai norocoasă. Încercînd o cale intermediară, între ediția originală, aproape ilizibilă, în afară de către lingviștii acomodați cu lexicul și ortografia latinizante ale Astrei, după Școala latinistă Cipariu-Laurian, și ediția C. Onciul, alias N. Iorga, a păstrat unele particularități, a introdus modificări numai unde textul ni s-a părut neinteligibil, dînd însă în notă, o dată pentru totdeauna, cuvîntul din textul originar, iar introducerea a căutat a-l prezenta pe autor nu numai în ipostaza sa de luptător național, dar și de călător avizat, orientat în structurile psihice, intelectuale, social-politice și economice ale țărilor și popoarelor parcurse și observate cu o largă înțelegere și cu un umor transcendent. Astfel, lectorul entuziast al lui Byron, dar și admirator al lui Voltaire, „luceafărul timpurilor moderne", citea la 23 de ani *Recueillements poétiques* de Lamartine „drept specific somnifer", se judeca, la despărțire, de patronul român, un Ghica, și cu acea ocazie dădea

o strălucită caracterizare justiției, de-a lungul istoriei, jucînd asupra termenilor *forul, curte judiciară, Scaun judiciar, tablă judiciară, pat de dreptate* (lit de justice) și *divan.*

De la întîia la ultima „scrisoare", ne dăm seama că peregrinul și-a ales genul epistolar ca modalitatea cea mai potrivită spiritului său spontan, oral și comunicativ, scriind însă la maturitate o operă unitară, cu acel ton degajat și firesc al intelectualului de tip european, deși era în fond un autodidact (care n-a reușit în sporadicele sale poezii și nuvele să-și găsească *tonul potrivit,* sau ceea ce se numește astăzi *vocea,* pe care o găsim exclusiv în *Peregrinul,* carte delectabilă și în original, pentru cine e filolog, dar și în edițiile modernizate !).

A fost așadar o problemă, în istoria noastră literară, dacă într-adevăr *Epistolele* au fost scrise unui prieten din țară, problemă pe care au lăsat-o în suspensie atît N. Iorga, cît și Em. Bucuța, adorator al *Peregrinului,* care i-a urmat itinerarul trecerii munților, pas cu pas, din iunie 1835, cînd tînărul Ion al lui Gherman Plăieșu, din regimentul grăniceresc de la Orlat, a pășit în țară, după ce fusese pe nedrept admonestat de căpitanul Dobay la cancelaria companiei sale unde lucra.

Personal, am pledat în *Prefața* din 1942, pentru scrierea lucrării, de la un cap la altul, în formă de scrisori. Mai tîrziu, descoperirea, în familie, și descifrarea acelui „notes" al Peregrinului, în notații telegrafice, adesea obscure, dar contemporane, au confirmat că acesta îi servise *Peregrinului* pentru împrospătarea memoriei, la 45 de ani după începutul marii aventuri, cînd cuprins de dorul de ducă se gîndea să încerce „rotundul lumii".

Ediția noastră a stîrnit o amplă discuție, iar succesorul lui G. Bogdan-Duică la catedră, Ion Breazu, i-a atribuit acest merit, de a-l fi readus actualității pe scriitorul uitat.

Însuși George Călinescu, în *Compendiul* la monumentala sa *Istorie a literaturii române,* îl adoptă, acordîndu-i peste două pagini de text în —4°, recunoscîndu-l doar ca reporter inferior, prin impresiile sale, lui Kogălniceanu și Alecsandri. Nu sînt de această părere. Oricît de strălucită ar fi fost inteligența ambilor, spiritul lui Ion Codru Drăgușanu mi se pare mai cuceritor.

Cît despre comparația cu Dinicu Golescu, făcută de G. Călinescu, ea nu rezistă analizei. Boierul se arată speriat de progresele civilizației, Ion Codru Drăgușanu le privește cu un ascuțit simț al relativității.

Înainte de a comunica un fragment ilustrativ pentru acei dintre cei care nu l-au citit pe *Peregrin,* voi adăuga că în *Istoria literaturii române,* scrisă în colaborare cu Vladimir Streinu și Tudor Vianu, i-am consacrat un capitol, că au mai apărut două ediții ale *Peregrinului transilvan,* una, îngrijită în 1956 de Romul Munteanu și alta, în 1980, de Corneliu Albu, că dicționarul *Scriitori români,* îngrijit de Mircea Zaciu, i-a acordat locul cuvenit, și că în Colecția *Introducere în opera lui Ion Codru Drăgușanu,* Georgeta Antonescu (1983) a analizat capitol cu capitol lucrarea care a cucerit clasicitatea prevăzută de noi în 1942.

În concluzie, relevînd că omul nu și-a obținut, în societatea transilvană din secolul trecut, locul ce-l merita, murind cvasi-obscur, că opera, după mai bine de trei sferturi de veac, și-a cucerit în sfîrșit răspîndirea și recunoașterea cuvenită, relevăm un fragment ilustrativ pentru spiritul disociativ al meșterului psiholog și artist :

„Nu-ți voi face descrieri multe, ar fi și osteneală deșartă. De a-ți zogrăfi natura nu e tempul, dacă nice aflai undeva mai frumoasă, ca în acel corn al Transilvaniei la noi, în leagănul românimei.

După alte voi sătenii nu sunteți pasiunați pentru romantism și pentru pitorism, ca noi cetățenii ; pre voi nu vă farmecă asemeni lucruri. — Voi sunteți bieți necăjiți cu cîștigul pânei de toate zilele, de necese caută să duceți o viață cu totul materiale, ba ultra-materiale.

Romantec și pitoresc pentru voi e un pochărel de vinars, ca pre un moment să vă aline oboseala, după ce den munte coborîți traga de lemne la «Caroi», — după ce în lazul «Țunii» toată ziua ați cosit atît păr de porc[1] cît să împli seara căciula, — după ce ați secerat *more patrio* ovăzul de cinci policari de mare în «Margini», — sau ați îmblătit 14 ore paiele mai seci de secare.

[1] Specie de iarbă aspră ca peria.

Alminteri e cu cetățeanul. El șede îndesuit între ziduri, se îmbată de putoarea fabricelor, unde e ocupat, se înneacă de pulberea stratelor strîmte și lipsite de aer curat. — E și ceva cultevat în școală, căci ceru întreprinderea lui, ca neapărat să fiă.

Cetățeanul știe apreția preeminențele compestre, cînd iese la larg.

Aurora june, frumoasă, semplice, învescută de veluri versicolori străluce printre nourii rozurii. Surîde în furișarea sa soarelui răsărinte, ce properează a o ajunge cu cornul de foc răpezit în undele azurie, eterice. Miliumi de mărgăretarie licurind în vîrful fiăcărui firicel de iarbă pre fața pămîntului, — suavul îmbrăcămînt al plantelor mai redicate, mireasma miielor de floricele, ce cu petalile resfirate în formă de complement salută pre blondinul zeu al zilei — sonorul și dulcele cîntec al alaudelor, — în fine lina mișcare și vivificatoarea recoare a aerului ; — toate acestea le vede, le gustă, le simte, și-l încîntă cu noutatea ca un tabel manifec, grandeos. E uimit, e în estaz, nu s-ar mai întoarce în cetate.

După colnice Măriuța cu sapa pre umer, cu traista la șold, cu urciorul verde în mînă, în iiă albă, cretință vergată, și desculcioară, sprinten pripește pre cărăruța cătră Gruiul «Ivănesei»[2].

[—] Dulce copilă, stai ! Cum te cheamă ? — Poftim, dar' ce vrei cu numele meu ? — Mă interesezi, Puicuță, mă încînți, ca o idile resfățul naturei ! — Ce spui domnule ? doară ți-ai perdut firea.

[—] Ei bine Leliță ! nu semți dulceața, n-auzi concertul de ciocîrlie ?

— O lua-le-ar naiba cu ciripitul !

— Dară ian să-ți spui, frumusețea naturei.

— Lasă-me, Domnule, cu frumusețe d-ale estea. Noi n-avem temp d-așea nemicuri, cautǎ să lucrăm, ca să avem mămăligă !

Așa e vulgul, acesta e romantismul lui, lucrul și iară lucrul ; apoi lipsea și nevoia nu-l părăsesc, nu se deslipesc de dînsul. Mirare că oare tot e alegru, tot e poet !

[2] Denuminațiune locală, ca și cele de sus.

Aferim! vei zice, frate, bine că mi-ai ales."

(După ediția I din 1865, cap. VII, *Vindobona*, decembrie 1838, pp. 24—26.)

Mă-ntreb : E-un simplu reporter ? Nu zău...

Tudor Vianu n-a exagerat prea mult, văzînd în Ion Codru Drăgușanu, pe Stendhal al nostru. Era... *in nuce*.

25 octombrie 1984

INTRODUCERE ÎN OPERA LUI ION CODRU DRĂGUŞANU

Nici unul dintre marii noştri scriitori n-a fost atît de puţin cunoscut în timpul vieţii (1818—1884), ca şi după moarte, ca Ion Codru Drăguşanu, autorul anonim al *Peregrinului transelvan* (1865).

Iată ce scria despre el, în genere bine informatul, Vasile Gr. Pop, în *Conspectul*[1] său :

„*Codru Drăguşanu.* Acest experimentat şi activ bărbat s-a născut în districtul Făgăraşului, patria lui Negru-vodă, din părinţi grăniceri pe la anul 1823. Gimnasiul, după sistemul de atunci, l-a absolvit în Braşov. După terminarea studiilor a trecut în Muntenia, unde a petrecut cîţiva ani, mare parte pe la monăstiri. Aici din întîmplare făcînd cunoştinţa unui aristocrat rus şi acesta prinzînd simpatie pentru junele isteţ, îl luă cu sine la Petersburg şi mai tîrziu, ca companion de voiagiu, prin Germania, Francia, Anglia, Spania, Italia şi Austria. Astfel avu el ocasiunea de a cunoaşte în curs de trei ani mai toată Europa, învăţînd în acest timp şi limbele ţărilor prin care a trecut.

Acest voiagiu l-a şi descris într-un memoar pre care însă nu l-a editat încă pînă acuma, afară de cîteva descrieri prea interesante asupra vieţei din Anglia.

Pe la anul 1860 Codru Drăguşanu a publicat un op voluminos intitulat «Peregrinul Carpaţilor», în care descrie cu un viu interes diferitele posiţiuni romantice şi obiceiuri din Muntenia, cu privire mai ales la monăstirile

[1] *Conspect asupra Literaturei române şi scriitorilor ei* de la început şi pînă astăzi în ordine cronologică, Partea II, Bucuresci, 1876.

situate pe poalele Carpaților. Este o scriere plăcută, atît din cauza stilului ușor, cît și din aceea a subjectelor interesante, ce tratează.

Astăzi C. Drăgușanu funcționează ca director al prefecturei la Făgăraș".

Să trecem în revistă erorile din această pagină :

1. Numele cu care semna autorul era I. Codru Drăgușianul (Drăgușanu).

2. S-a născut nu în 1823, ci în 1818.

3. Nu se știe că ar fi absolvit gimnaziul.

4. Nu a petrecut nici un an pe la mînăstirile din Muntenia.

5. După ce făcuse mai multe călătorii, a fost angajat de un principe rus, Bariatinski, în urma unui anunț la ziar.

6. N-a călătorit prin Spania.

7. „Memoarul" a fost publicat în 1865, sub titlul „Peregrinul transelvan sau Epistole scrise din tiere straine unui amicu in patria, de la anulu 1835 pane inchisive 1848. Tomul I, Sabiiu, Tiparitu sî in provedietura la S. Filtsch, 1865"[2].

8. „Memoarul" n-a descris pozițiile pitorești ale Munteniei, nici mînăstirile acesteia.

Cum însă V. Gr. Pop notează just că autorul funcționa ca director de prefectură (cu titlul de „vice-căpitan") al județului Făgăraș, se vede că l-a solicitat, ca și pe ceilalți oameni de cultură ce aveau să figureze în *Conspect*, dar că n-a primit răspunsul așteptat. Ca atare a trebuit să se informeze prin alții care-l cunoșteau pe autorul *Peregrinului* din auzite și, poate, din mica legendă ce se urzise despre personaj.

Curios este că însuși N. Iorga, în monumentala sa lucrare *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea — de la 1821 înainte. În legătură cu dezvoltarea culturală a neamului* ; vol. III (1848—1861) : Vălenii-de-Munte, Editura tipografiei „Neamul românesc", 1909), la Cap.

[2] Ortografia este aceea a *Astrei*, al cărei membru fondator era Ion Codru Drăgușanu.

VIII. *Literatura românească în Ardeal și Bucovina, V, Alte scrieri* expediază scurt lucrarea, cu titlul exact, dar cu anul nașterii și conținutul cărții, după *Conspect.*

De ce am spus „însuși N. Iorga" ? Pentru că, abia în anul următor, primind de la un membru al familiei Jurcovan din Drăguș, satul natal al peregrinului, cartea de pe atunci foarte rară, entuziasmat de conținutul ei, mai ales acela de ordin civic și național, a reeditat-o, modernizîndu-i limba, excesiv de latinizantă și italienizantă, și atribuindu-i această operație șefului de atelier tipografic de la Vălenii-de-Munte, C. Onciul. Și în alte împrejurări, N. Iorga a scris foarte elogios despre scriitorul pe care îl repusese în circulație. Deși în interval de doisprezece ani, ediția Iorga-Onciul a fost retipărită, marele istoric își începea astfel densa pagină ce o consacra autorului său după alți șapte ani :

„Alături de dînsul[3] un altul de care nu știe mai nimeni : Ion Codru Drăgușanu, din Ardeal, înfățișează, în scrisorile lui, și el nota această tradițională așa cum putea să o aibă un biet de «Valah» din părțile Ardealului".

Urmează o comparație cu Gr. Alexandrescu, pe considerentul că între cei doi ar fi fost „fără îndoială, o foarte mare asemănare".

Restul este însă foarte just și tot atît de călduros formulat.

Așadar, după două ediții date de dînsul, N. Iorga recunoaște că despre talentatul peregrin „nu știe mai nimeni".

Situația s-a schimbat, în împrejurări mai prielnice, asupra cărora nu vom stărui, și astăzi omul și opera sînt unanim recunoscute. Sînt însă și aici de remarcat unele rezerve.

Înaintea apariției ediției noastre, în Editura „Cugetarea" Delafras, 1942, G. Călinescu nu-i făcea lui Ion Codru Drăgușanu un loc decît în Bibliografie, în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent* (1941). Ce e drept, în „manualetul" apărut peste cîțiva ani[4] îi con-

[3] E vorba de Gr. Alexandrescu !
[4] *Istoria literaturii române,* Compendiu, Ediția a III-a, revăzută, București „Naționala Mecu", 1946.

sacră o pagină, prezentîndu-l însă ca pe un „reporter". Noua ediție, din anul trecut, a *Istoriei,* îi acordă o coloană și cîteva rînduri, nu tocmai călduroase. Așa, de pildă, îl crede pe I. Codru Drăgușanu mai puțin fin decît Kogălniceanu și Alecsandri, în „impresiile turistice". Calificativul de „reporter" e însă repetat. Se știe însă că reporter n-a fost peregrinul nici la propriu (angajat de un periodic să-și redacteze impresiile în cursul călătoriei), nici la figurat (din proprie inițiativă, făcînd dări de seamă pe măsură ce se deplasa). Concluzia este această întrebare, urmată de un răspuns condescendent :

„Reprezintă I. Codru Drăgușanu o adevărată figură literară ? Încercăm îndoieli a susține acest lucru. Dar un fenomen uman interesant este fără îndoială".

Așadar lui G. Călinescu i-a plăcut omul, displăcîndu-i opera. Într-adevăr, robit învățăturii lui August Treboniu Laurian, în care calitate publicase, în 1848, la București în Tipografia Colegiului Sf. Sava, *Rudimentele gramaticei române,* extrase din *Tentamen criticum*[5], o morfologie aberantă, s-a lăsat influențat și în scrisul său, ciudată dar și foarte atrăgătoare îmbinare de autentică limbă populară cu un lexic de nenorocoasă încercare de relatinizare a vocabularului, în forme ce nu s-au putut impune.

Colegul nostru, Romul Munteanu, a publicat în 1956 o nouă ediție, încercînd a restaura textul ediției originale. Meritul său principal a fost acela de a fi obținut republicarea cărții într-o colecție a clasicilor noștri, act de dreptate cu care înșine ne încheiam, în 1942, *Notița biografică*[6].

Ion Codru Drăgușanu figurează așa cum se cuvine, în *Istoria literaturii române, II, de la Școala Ardeleană la Junimea,* București, 1968, inițiată de Academia Republicii Socialiste România.

Bătălia pentru integrarea fermecătorului peregrin în literatura națională a fost așadar cîștigată.

[5] Semna atunci „Ioanne Germaniu Codru, profesoriu în școala elementarie" (din Ploiești).

[6] „...I. Codru Drăgușanu e sortit desigur clasicității, adică intrării definitive în conștiința publică".

Mai rămînea ca personalității omului și autorului să i se consacre un studiu temeinic. Este ceea ce a făcut Georgeta Antonescu[7], de la Universitatea din Cluj, într-o micromonografie densă, nuanțată și pătrunzătoare, începînd cu ascendența peregrinului, continuînd cu viața lui de administrator cumințit, după ce fusese revoluționar în 1848, numit de N. Bălcescu propagandist pentru județul Prahova, și sfîrșind cu cea mai amplă analiză a operei sale principale (celelalte, poezii și povești, fiind pe drept socotite neglijabile). Cu el, ne spune autoarea, urmașul grănicerilor (instituiți de împărăteasa Maria-Tereza), ocolind obligația serviciului militar și trecînd în „țară, la vîrsta de 17 ani, a făcut un salt calitativ, „integrîndu-se intelectualității" (nu numai celei funcționărești !).

Spre deosebire însă de intelectualitatea transilvană din epocă și chiar de mai tîrziu, Ion Codru Drăgușanu, cel din *Peregrinul transilvan,* e un spirit liber, disociativ, patriot desigur, dar și deschis ca nici unul din congenerii săi, spiritului european, cu variatele lui implicații, încît din precauție nu-și semnează lucrarea, nici în prima ei formă, apărută cu doi ani înainte în „foița" ziarului „Federația" de la Viena, nici în cea de a doua, definitivă, iar în urma insuccesului ei, renunță la publicarea urmării anunțate. Gelos de ecoul favorabil stîrnit de *Epistole* în Spania[8], Andrei Vizanti, mai tîrziu client al Codului Penal pentru delapidare, îl acuză pe autor de pornografie, fără a-și găsi contrazicătorul. Peregrinul se dă la fund, și cu el opera străbate o prea lungă eclipsă. Cartea Georgetei Antonescu este așadar epilogul mult așteptat, al repunerii integrale în drepturi a celui ce chiar în ajun stîrnise un prestigios semn de întrebare.

Autoarea urmărește exhaustiv, pe măsura documentației actuale, cariera administrativă a celui care, — după ce, înainte de instituirea dualității austro-ungare, în calitate de deputat, își luase mari libertăți de gîndire și rostire, — s-a supus disciplinei birocratice, nu fără a face

[7] Georgeta Antonescu, *Introducere în opera lui Ion Codru Drăgușanu,* Editura Minerva, București, 1983.

[8] Academicianul P. F. Monlau citise în ședința de la 5 martie 1868 a Academiei regale spaniole, un capitol din *Peregrinul transilvan,* ca exemplificare a romanității limbii noastre.

propuneri personale și fără a distinge între lucrarea pentru regim, căreia i-a rămas străin, și aceea pentru popor, căreia i s-a devotat. Astfel nu se poate vorbi de o schimbare radicală a atitudinii patriotice, ci numai de o adaptare moderată la necesitate. Aceeași putere de adaptare i-o constată autoarea însuși peregrinului, în avatarele acestuia, calitate ce denotă mlădiere intelectuală, nuanțată de o bogată gamă de umor.

Aș crede că umorul este acea „qualité maîtresse" a chipului peregrinului, cînd ironic și chiar autoironic, cînd sarcastic și tăios, unită însă cu o foarte largă înțelegere a oamenilor, a psihologiei popoarelor și a instituțiunilor.

Ion Codru Drăgușanu era în fond un democrat și un republican, care a trebuit, după eșecul marelui '48, atît în „țară", cît și în Transilvania, să-și muște frîul. S-a putut menține, într-o regiune pur românească, „vice-căpitan", printr-un tact superior, fără a-și trăda idealurile fostului institutor, de educație națională și socială a administraților săi.

Georgeta Antonescu are dreptate, prezentîndu-l într-o oarecare măsură ca un continuator al spiritului luminist ardelean. Într-un loc, din *Peregrin*, vorbește chiar de „înaintarea luminelor".[9]

Ca și noi, excelenta interpretă consideră forma epistolară artificiu convențional, într-o operă unitară, scrisă după cîteva decenii de la călătorii, cu libertăți față de succintele note din carnetele conservate.

Contribuție însemnată la consolidarea reputației literare a lui Ion Codru Drăgușanu, micromonografia Georgetei Antonescu este una dintre cele mai bune din seria „introducerilor" în operele clasicilor noștri. Meritul cărții este cu atît mai remarcabil, cu cît, pare-se, peregrinul își luase deviza carteziană : „Larvatus prodeo"[10].

Vom reveni asupra limbii peregrinului, nefiind cu totul de acord pe această temă cu valoroasa exegetă.

30 iunie 1983

[9] Scris. XII, ed. I, p. 59.
[10] Lat. Pășesc mascat.

LIMBA „PEREGRINULUI TRANSELVAN"

Scrisul lui Ion Codru Drăgușanu, în ediția originală de la Sibiu, din 1865, nu poate îmbia nici astăzi pe cititor, atît din cauza ortografiei (un compromis între aceea a „Astrei" și aceea a ziarului vienez „Federațiunea", în care *Scrisorile* peregrinului apăruseră cu doi ani înainte), cît și a ortoepiei autorului, una și aceeași credem. Cu alte cuvinte, scriitorul rostea așa cum scria. La dificultatea pentru cititorul transilvan de atunci, ca și pentru noi, cei de azi, de a descifra vocabularul, italienizant și francizant, se adaugă aceea de a se obișnui cu bizareriile structurale ale noilor cuvinte.

Ca să nu mai plutim în generalități, voi da o serie de exemple. Astfel, substantivele, adjectivele și adverbele terminate în limbile neoromanice în *-ic,* se transformă în scrisul (și desigur și în rostirea autorului), în *-ec, -ă: organec, gigantec, scolastec, estetec, volcanec, monopolistec, paradizec* (scris *paradisec), pitorec, sarcastec, publec, romantec* etc.

Ca și în ortografia lui I. Heliade-Rădulescu, din faza finală, ridiculizată, printre alții, și de Caragiale, cuvintele terminate la masculin singular în *-al,* trec la Ion Codru Drăgușanu în *-ale,* iar la pluralul feminin în *-ali:* stil *curiale,* legea *naturale,* școala *normale,* libertatea *personale,* umbrele *colosali.*

Nu numai cuvintele terminate în *-al,* dar și cele în *-ant,* primesc aceeași terminație, în *e* la masculin singular și în *-ți,* la feminin plural: *practecante, emigrante, destanți.*

Foarte curioasă este, de asemenea, trecerea vocalei *i,* din interiorul cuvintelor, în *e: cultevat, cotedian, leterale, taciturnetate, raretate, notabiletate, regement, temp, anticetate* etc.

Arbitrarul dictează adeseori greșita italienizare a cîte unui cuvînt, ca *schiamațiune* pentru *exclamare*; or, în italienește, se deosebesc *esclamazione* pentru *exclamare* și *schiamazzare* și *schiamazzo* pentru zgomot, cotcodăcit etc.

Italienizante sînt și prefixele în *stra-* pentru *extra*: *straordenariu, straplanta, straporta.*

În grupul inițial *ps*, de asemenea, ca în italiană, cade prima consoană: *salm* (pentru *psalm*), *salmodie* (pentru *psalmodie*).

Prefixul italienesc *es* pentru *ex* din română e adăugat uneori inițial, ca la verbul a *arenda*: a *esarenda*. În genere însă, proliferează corect: *eschidere (excludere) eschizit* (it. — *esquisito*, fr. — *exquis*), *espres (exprimat, expres*, it. — *espresso).*

Direct din latină derivă *esundare* (inundație), după *exundatio*.

Grupul *-ct* trece în *-pt*: *proiept, efept, nopturn*, a *fruptifeca*.

Mai curios este grupul *-ps* pentru *x*: *fipsat*.

Grupul inițial *chi-*, din italiană, în *chiar* și *chiaritate (clar* și *claritate)*; primul a rămas în limbă în expresia „din *chiar* senin", iar alterat, în apă *chioară* (clară).

Alte cuvinte vechi, ca acest *chiar*: *buche* pentru *literă, sînt, sînțit, farină* pentru *făină, aiu* pentru *usturoi, pănură* pentru *neam, curoi* pentru *coroi* (șoim), a *tigori* pentru a *suferi*, a *conăci* pentru a *poposi, pălimar* pentru *paracliser, dusoare* pentru *plecare, staroste* pentru *conducător* etc., atestă lărgimea ariei filologice a peregrinului, al cărui vocabular, curent sau de fabricație, este dintre cele mai bogate.

Cu aceasta, firește, n-am epuizat procedeele de „inovație" lingvistică din *Peregrinul transelvan*. Uneori ea se extinde și asupra numelor proprii și cităm „cu uimițiune" despre casa colonelului *Salamonu* din noul oraș, în curs de construcție, Turnu-Severin. Să fie celebrul colonel Ioan Solomăn, contrarevoluționarul din 1848? Iată textul, în transcriere absolut exactă: „Pre

o redicatura fácia cu Cernețij se înáltia de nou cetatea Severinulu, unde pana acumu e numai o casa a colonelului Salamonu" (p. 22).

Se va citi așa cum pronunța autorul : „Pre o rădicătură față de Cerneții se înalță de nou cetatea Severinul, unde pînă acum e numai o casă a colonelului Salamon".

Cuvîntul inițial mă îndeamnă să revin asupra formelor vechi prepoziționale, întîlnite în ediția originală : *den* și *dein* pentru *din, pre* și *preste*. Conjuncții în formă veche : *nice* și *căce*, pentru *nici* și *căci*. *Bine că* pentru *deși*, provine din italiană și franceză = *benche* și *bien que*.

Teoreticianul, adept al teoriilor gramaticale și lingvistice ale școlii latiniste etimologizante și în deosebi discipol al lui August Treboniu Laurian a tras, cu *Peregrinul transelvan*, rămas obscur, ponoasele sistemului practic, în răspăr, cum am văzut, din citatul de mai sus, cu rostirea curentă. Așadar, textul cărții implică un dublu regim ; unul de ordin vizual, sortit să dea satisfacție ortografiei de școală nouă, altul de ordinul pronunției, în mare parte inteligibilă, față de neinteligibilitatea textului. Marele număr de neologisme nu putea atrage decît pe puținii cititori ardeleni rafinați, într-un cuvînt : filologi, iubitori de noutate. Aceștia erau foarte puțini, afară de inteligheanța, cucerită de școala ardeleană nouă, care ar fi putut răspîndi și impune cartea.

De ce nu a făcut-o ? Este, cum spune neamțul, un mare semn de întrebare.

Altceva reabilitează cartea, vulnerabilă în lexicul și ortografia sa, anume scrisul.

Buffon a avut dreptate : stilul este omul însuși, iar Ion Codru Drăgușanu se salvează, din păcate mult *post mortem*, prin caracterul fermecător al personalității sale, în care bunul-simț se aliază cu aparentul paradox, gustul pentru vechi cu cel pentru nou, curiozitatea universală, spiritul de pătrundere și spiritul pur și simplu, al unui mare umorist, căruia nu-i scapă nimic din ce derogă de la natură sau de la rațiune.

În edițiile lui N. Iorga n-a intrat acest neprețuit dialog țărănesc, pe care Georgeta Antonescu îl consideră „morometian". Îl transcriem în fonetica rostirii : „Tre-

buie să știi, că Românii munteni și Moldoveni nu pot suferi schiamațiunea noastră «Noa !» de mult m-am dezvățat.

Iacă dialogul :

— Noa, da de unde îi Oneo ?
— Noa, tomna den București.
— Noa mă, da văz't-ai pe Vodă ?
— Noa, da cum să nu-l văz ?
— Noa ! da cum era Oneo ?
— Noa știi pre Onea nieu ?
— Știu.
— Noa, dă-mi pace.
— Dară pre Doamna văz'tu-o-ai, Oneo ?
— Noa ! bine că nu oi vede-o ?
— Noa ! da cum era Oneo ?
— Noa, știi pe Ana mea ?
— Știu.
— Noa, dă-mi pace !"

Țăranul știa una și bună : că Domnul și Doamna erau oameni ca toți oamenii și nu se minunase la vederea mărimilor.

Însoțindu-l pe domnul țării, Alexandru D. Ghica, în Austria, și fiind siliți să se supună carantinei de 40 de zile, la Orșova, peregrinul și toată suita, în frunte cu principele, sînt distrați de particularitățile graiului bănățean :

„Ne-ar omorî urîtul, avem însă un servitoriu joviale anume Cazanoviciu, care atît cu glumele, mai ales, însă cu limbajul său bănățean ne face petrecere. Asemenea om e tezaur în carantină, ce seamănă cu arestul cel mai aspru.

— Nu te duce acolo, Măria Ta, că te molitfești (va să zică te molivsești[1]), zice o dată lui Vodă la preumblarea cotediană ce facem în întrul ichisurei, și trase pre vodă de mînecă înapoi. Cînd întreabă cineva spune, *că Vodă a tunat în sobă* (adecă a intrat în odaiă). Așea espresiuni ne fac să ne înflăm de rîs".

[1] Te molipsești.

De la glumă, filologul trece la plăcerea de a explica sintagma *în întru:* „Curios se sprimă şi românii transalpini sau munteni. Fiend că noi ieşim din ţeară şi mergem în Austria, cine şi-ar potea imagina, că toată lumea zice «S-au dus vodă în întru !».

Aşa arată această espresiune, că România au fostu deodată a depinde de undeva, şi că a depins cîndu de Austria, precum şi spresiunea noastră, cînd ieşim de acasă şi zicem semplu : mă duc în ţeară, adecă în România.

De o parte nu e fără miez această spresiune, căci cu tot dreptul Europa cultivată se poate numi «întrul» şi ţările barbare «aforă», fiindcă şi în Evanghelie se zice «întunerecul den aforă» măcar că întunericul domneşte mai ales în întrul spacielor mărgenite.

Destul, în Bucureşti cine a fost «în întru» apoi cîştigă vază şi se arată cu degetul, ca cum ar fi de altă specie".

Nu vi se pare însă că, măcar o dată, spiritualul peregrin a început bine, dar a terminat prost, din voinţa de a spune tot ?

Peregrinul adaptat climatului occidental şi mai ales celui parizian pretinde, la sfîrşitul unei scrisori, că gîndeşte franţuzeşte şi că nu fără greutate şi-a tradus în româneşte textul epistolar iniţial : „ce să zic, pentru că atîta seamănă cu noi ! său mai bine noi cu ei, caletăţile şi diferenţele de odată, unele ca altele, mi feceră[2] rifrancii de tot chari[3], şi aşa plecînd den Parişi[4], unde, nota bene, pre lîngă alte persoane grate lăsai pe Doamna Bloum, ca şi a doua mamă, — despărţirea-mi fu atît de dureroasă, ca cea den Transilvania, măcar n-aş fi mai rămas. Şi cum nu ? cînd în doi ani, fireşte servindu-mă numai de acea limba (sic), atît mă deprinsei în franceşte cît nice a cugeta nu pociu altintere, ba chiar estă epistolă e numai traducţiune den franceşte la care pusei rară străduinţă. Fireşte că vorbele-s elementele cugetărei".

[2] *Făcură*, perfectul simplu arhaic.
[3] Scumpi.
[4] Paris.

Fie-mi îngăduit să-l cred numai pe jumătate, şi nici chiar atîta. E aci o cochetărie în prezentarea lui, după doi ani de şedere la Paris, ca unul de tot francizat.

Ce mi se pare mai curios în aşa-zisele scrisori ale peregrinului este tăcerea lui totală asupra relaţiilor lui cu românii de tot felul, şi mai ales cu cei din „ţară", care erau destul de numeroşi la Paris, în anii 1840—1842. Plecînd din Paris spre Nisa, în iunie 1842, ni se arată „petrecut de cîţiva amici", dar lăsînd a se înţelege că erau francezi, ca şi prietenul său Thévenin, singurul nominalizat. Despărţirea a fost foarte emoţionantă. „...şi vărsai lacrime suindu-mă în diligenţa Lafitte care cuprinde 30 de persoane".

Comunicativul peregrin nu-şi dezvăluie decît cunoştinţe străine, care-i permit să desfăşoare parada disociativă a psihologiei popoarelor.

În fine, propunem o altă „cheie" sucesului postum al *Peregrinului transelvan:* desăvîrşita sintaxă a scriitorului ; cea mai bună dovadă că nu numai simţea, dar şi ştia bine româneşte. Numai pîrdalnica de influenţă a şcolii latiniste a aşternut atîta timp uitarea peste un text, vizual vorbind, rebarbativ (*vulgariter,* păsăresc !).

1983

ION CODRU-DRĂGUŞANU ÎN „DICŢIONARUL FOLCLORIŞTILOR"

I

Îmi declin „competenţa" de a referi despre lucrarea[1] semnată de un cunoscut istoric al folcloristicii şi de autoarea unei monumentale lucrări, în limba franceză, despre snoavele din folclorul nostru. Fie-mi îngăduită aici o paranteză memorialistică. În scurt timp, de şase luni, cît am lucrat la Institutul de Istorie literară şi Folclor, condus de G. Călinescu, acesta mi-a comandat imperios :

— Îţi dau trei luni ca să faci un manual de folclor românesc.

— Îmi pare rău, dar nu am pregătirea necesară. Cunoştinţele mele despre folclor sînt cu totul elementare.

— Asta îmi trebuie : o inteligenţă ca a dumitale, acută şi genuină, neafiliată la vreo doctrină, liberă să judece personal fenomenele. Nu înţeleg să mă refuzi !

M-am executat şi am dat gata, în primăvara anului 1954, o lucrare, rămasă, din fericire, în manuscris. Profit de acest prilej, ca să o declar, ca pe actele pierdute, „nulă şi neavenită", lepădîndu-mă de acel „pensum" ca de o mostră fără valoare, cum spun nemţii (Muster ohne Wert). Din păcate, în decursul unui sfert de veac de la comiterea mişeliei (în sensul vechi şi cel nou al cuvîntului), nu mi-am refăcut „cultura" în acest sector important şi de aceea las pe alţii mai pregătiţi, să-şi spună părerea despre lucrarea celor doi distinşi colaboratori.

[1] Iordan Datcu şi S[abina] [Cornelia] Stroescu, *Dicţionarul folcloriştilor, Folclorul literar românesc*, cu o prefaţă de Ovidu Bîrlea, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1979, in — 8°, 501 pagini.

În calitate însă de cunoscător al operei lui Ion Codru-Drăgușanu, am de adus cîteva obiecții la rîndurile ce i-au fost consacrate de I. Datcu. Spre mai corecta prezentare a lor, reproduc *in extenso* caracterizarea operei, lăsînd la o parte scurta notă biografică, precum și referințele bibliografice :

„*Peregrinul transilvan (1835—1844)* al lui *C.-D.* conține prețioase atestări ale unor manifestări și forme folclorice, fapt care îl așază pe autorul său printre primii în timp etnofolcloriști rom.[2]. Preocupat și el, ca și alți adepți ai curentului latinist, să demonstreze romanitatea și vechimea poporului nostru, trece, printre factorii care ne definesc personalitatea, datinile, portul, muz. și arhitectura pop., cărora le examinează valorile doc. și artistice. Consemnează proverbe, zicători, o snoavă, jocuri de copii, o legendă, amintește de credința în vîrcolaci, de întrecerea feciorilor cu caii la Sîngiorz, de „hodăițat" („strigarea peste sat"), face descrieri etnografice. În 1835 consemnează, la Călărașii-Vechi, jud. Ilfov, un cîntec de dor și face obs. asupra melodiei și execuției. În anii în care este vicecăpitan al districtului Făgăraș, tipărește (probabil în 1867) un statut model, document etnografic și folcloric deosebit de însemnat privind cetele de feciori *(Regulamentul Vatasiescu sau ordenea fraternitatei din Districtul tierei Fagarasiului),* necunoscut pînă acum și semnalat recent de către Tr. Herseni* în vol. *Forme străvechi de cultură poporană românească* (Cluj-Napoca, Dacia, 1977, p. 42—48 și 64)".

Totul este exact în prima parte, cu deosebirea că cele menționate ca prețioase contribuții ale lui Ion Codru-Drăgușanu nu figurează exclusiv în *Peregrinul transilvan,* ci și în alte lucrări ale lui, cu osebire în conferința sa din „6 faur 1870", *O umorescă veridică,* monografie spirituală a satului său de baștină, Drăguș (din

[2] Păstrez prescurtările din text. Cititorului nu-i va fi greu să completeze cuvintele respective.

* Semnul este al trimiterii la nota respectivă, închinată eminentului sociolog.

ținutul Făgăraș). Aș mai observa că I. Datcu nu dă titlul exact al cărții fundamentale a lui Ion Codru-Drăgușanu, care este următorul, fără nume de autor:

Peregrinul transelvanu / sau / Epistole / scrise / den tiere straine unui amicu in patria, / de la anulu 1835 pana inclusive 1848. / Tomulu I. Sabiiu / Tiparitu si in provedietura la S. Flitsch. / 1865.

Cartea conținea o *Prefață*, semnată de editor *(Provezetoriul)*, dar scrisă de autor, *Însemnarea cuprinsului*, analitică și treizeci și două epistole, între datele de iunie 1835, „in Câmpulungul României" și august 1843, din „Thun în Elveția". Adăugită cu alte trei epistole, din noemvrie 1843, Londra și Paris, septemvrie 1844, apărute în *Familia*, 1869, cartea a fost retipărită în 1910 și 1923 de N. Iorga, de subsemnatul în 1942 și de Romul Munteanu în 1956. Alte călătorii ale peregrinului nu au mai apărut. În 1846—1847, a funcționat ca institutor la Ploiești, iar în anul următor, a fost numit de către N. Bălcescu, comisar de propagandă pentru județul Prahova, ceea ce i-a atras o scurtă detențiune după reprimarea revoluției. A fost subprefect (vicecăpitan) de Făgăraș între anii 1861 și 1871, și deputat de Hațeg în ajunul întemeierii imperiului chezaro-crăiesc.

Din aceeași vreme datează acel important „document etnografic și folcloric", prin care vicecăpitanul, doritor să structureze cetele de feciori și să reglementeze ajutorul sătesc reciproc, ni se arată într-o față nouă și surprinzătoare. Numai că așa-zisa descoperire a lui Traian Herseni era de peste patruzeci de ani cunoscută, de cînd Iuliu Moisil a găsit broșura în Muzeul năsăudean, primită ca „suvenir" de Ioachim Mureșanu de la autor. Traian Herseni a cunoscut un exemplar fără copertă și a dat un titlu aproximativ, reprodus de I. Datcu. Adevăratul titlu este următorul: *Regulamente / pentru / Vatașii / și Decurii / proieptate / a se introduce în comunetatile / Districtului Tierei Fagarasiului / Sabiiu / in Tipografia diecesana gf. or. / 1864*[3].

Moisil a rezumat *Precuvîntarea* (p.p. 1—13) și a reprodus *in extenso* textele celor două regulamente. Au-

[3] Am transcris titlul exact cu renunțarea ortografiei latiniste a Astrei, al cărei membru era Ion Codru-Drăgușanu.

torul lor este desigur Ion Codru-Drăgușanu, dar mai-mai nu-l mai recunoaștem pe dezinvoltul peregrin, care-și publicase întîi scrisorile cu puțină vreme înainte[4]. Acum avem de a face cu un moralist strict, care consideră nepotrivit colindatul cetelor de feciori din ajunul Crăciunului și pînă la Sfîntul Ion (23 decembrie — 7 ianuarie) și încearcă în acești termeni să strice o datină multiseculară :

„Las că unele dateni servesc chiar spre dejosirea besericei noastre și spre scandal fată cu alte confesiuni creștine. Așa spre esemplu e colinda și danțul din casă în casă în noaptea de Crăciun, care deși e panegirisat (lăudat, *n.n.*) de mulți ca tradițiune străbună, romană, astăzi nu se împacă cu spiretul tempului, și ar fi cel puțin a se strămuta den noaptea Crăciunului pre altă zi, după ce s-ar împlini mai întîi datorințele sacre bisericești. Asemene ar fi să se proscrie danțul în toată serbătoarea pînă după oficiul de înserat (vecernia), care se poate face mai tempuriu, ca la alte națiuni civilizate creștine".

O aspră morală bigotă surprinde la autorul *Peregrinului transilvan,* care în această lucrare se arată respectuos față de toate credințele, dar neatașat prea strîns de cea părintească.

Omul care trecuse Carpații, ca să scape de serviciul militar în cadrul legiunii române de la Orlat, înființată de Maria Thereza, tună acum și fulgeră împotriva celor ce i-ar urma exemplul (cu grijă ascuns) :

„Vine apoi tempul, ca la chemarea Domnitoriului (a împăratului, *n.n.*) și a legei să se înrotuleze (înroleze, *n.n.*) între apărătorii patriei. Atunci junii întorc dosul, fug de datoria cea mai sîntă cetățeană în țară streină, ca să nu se supună la puțină regulă și disciplină, lucruri atît de folositoare unui june, dară și neaparat de lipsă unui cetățean cu conștiință și cu semeț de libertate ; și așa nu numai substrăgîndu-se fac rușine deregătorielor și națiunei întregi, dară aduc și nemesurată daună părinților sărcinați cu mesurile cele aspre luate asupră-le din partea guberniului".

[4] În ziarul „Concordia" de la Pesta, 1863—1864.

Să fi suferit de astfel de represalii și familia Codrea, după fuga peste munți a lui Ion, în iunie 1835? Nu cred. Oricum ar fi, ne miră că vicecăpitanul numește „țară streină", patria mumă, România, pe care compatrioții săi, transilvănenii, o numeau și au numit-o pînă la unirea cea mare, într-un cuvînt: *țara*. Să nu se spună că vorbea oficialul, deoarece putea foarte bine să nu atace această gingașă problemă, a conștiinței naționale, cînd inima fraților noștri „de dincolo" bătea în unison cu noi, iar nu cu asupritorii de alt neam.

În ceea ce privește noua reglementare, autorul ei nu se sfiește să recunoască în concluzie lipsa ei de originalitate:

„Multe am mai avea de zis, însă încheiăm și punem înaintea ochilor poporațiunei noastre statutele împrumutate de la sași și prelucrate după lipsele (nevoile, *n.n.*) și împrejurările noastre cu îndemn, ca să se adopte în fiecare comunetate, și rugăm pre toți bărbații deștepți, buni și în adever iubitori de înaintarea fericirei românului, ca să se unească într-o societate pretotindeni și să colucre la introducerea acestor instituțiuni, cari singure sunt în stare a ne ajuta spre regenerarea naționale și sociale".

Se pare totuși că aceste instrucțiuni, lăsate fiind la adoptarea benevolă a comunităților sătești și a cetelor de juni „frîtați", n-ar fi fost puse în aplicare cu strictețea pe care o dorea moralistul, dublat de un aspru penalist, pus să amendeze la tot pasul. Citām:

„Jocul de cărți nu se iartă junilor nicicînd și nicăieri supt pedeapsa de 40 x[5].

Pușcatul în întrul satului încă e oprit în toate ocaziunile supt aceeași pedeapsă.

Flueratul și plesnitul cu biciul în sat fără nici un scop, ca o sălbăteciă se punește 5 x.

Junele ce se prinde, fie singur, fie cu alții pustiu pe uliță noaptea după cină, se punește cu 30 x.

Cine se prinde în șezătoare în timp de post se pedepsește cu 30 x".

[5] Probabil monedă divizionară (filer heller? crucer? a suta parte din coroană?).

Ş.a.m.d., „datoriele junilor", seamănă a regim de stare de asediu, sub disciplina strictă a „vatavului" lor, a cărui neascultare „se pedepseşte cu 30 x".

Aş recomanda celor ce vor să ştie neapărat dacă aceste reglemente au fost respectate, să consulte presa transilvăneană din acel an şi cei următori, sau registrele satelor, cîte se vor fi păstrat.

Vătăşia era încă în fiinţă cînd scria Moisil, dar alegerea vătavului, ne lămureşte autorul, se face în persoana celui ce da mai mult de băut.

„Documentul" poate fi consultat de cei curioşi la Biblioteca Academiei. Am cules cele cîteva mărgăritare din exemplarul aflat în colecţia mea. Încerc să uit noua faţă a peregrinului, în folosul celei vechi.

6 septembrie 1979

II

Mai puţin, mult mai puţin folclorist decît îl crede Iordan Datcu, care îl situează pe Ion Codru-Drăguşanu „printre primii etnofolclorişti români", autorul *Peregrinului transilvan* (Sibiu, 1865) a fost un filolog latinist şi un foarte pătrunzător etnopsiholog, primul călător român care s-a orientat cu intuiţii remarcabile în peisajul moral al ţărilor europene străbătute : Ungaria, Austria, Germania, Elveţia, Franţa, Italia, Anglia şi Rusia. În tradiţia iluministă a lui Micu, Şincai şi Maior a văzut, în cele mai numeroase manifestări ale folclorului, forme de viaţă primitivă şi superstiţii retrograde, pe care, în calitate de progresist, nu le preţuia la adevărata lor valoare. Dacă s-a lăsat impresionat, în satul Tonea pe Borcea, — astăzi însumat comunei suburbane Modelu, municipiul Călăraşi, judeţul Ialomiţa[6] —, de cîntecul lăutarilor la o nuntă ţărănească, se vede că asista întîiaşi dată la un asemenea spectacol muzical. E mult spus, în *Dicţionar*, că peregrinul „face observaţii asupra melodiei şi execuţiei". Iată textul :

„Mă mirai de lăutarii ţigani cu cît tact şi cîtă spresiune (expresie, *n.n.*) trag din lăută şi ce doios cîntă din

[6] Ion Iordan, Petre Gâştescu, D. I. Oancea, *Indicatorul localităţilor din România*, Bucureşti, 1974.

gură. Ţi-am pus în capul scrisoarei trei strofe luate din gura lor, cari mi-au atins coardele inimei prin adevěrul ce esprimă, că-s străin şi departe de cei ce doresc !"

Cele „trei strofe" sînt următoarele versuri, la începutul scrisorii II, „Călăraşii vechi", iulie 1835" :

„Multu-s pedepsit de dor / Nici noaptea nu poci să dorm, / Cînd cuget să dorm mai bine / Fuge somnul de la mine, / Cînd cuget să dorm mai dulce / Somnul fuge şi se duce.

(Cîntec populariu)"

Elementul sentimental a găsit în tînărul de 18 ani, înstrăinat de ai săi şi neadaptat la noua condiţie, „terenul" potrivit înduioşării. Nici vorbă de observaţii tehnice „asupra melodiei şi execuţiei", ci impresii la îndemîna orişicui, în situaţii corespunzătoare.

Dacă e vorba de folclor şi de speciile lui mai cunoscute, peregrinul abundă în citate de proverbe, zicale şi maxime, unele culte, din izvoare literare, antice şi moderne, altele într-adevăr populare.

Am notat frecvenţa celor latine, române, italiene, franceze, germane şi maghiare (deşi deputatul de Haţeg, în preziua apariţiei cărţii lui, ca patriot, în dieta Transilvaniei, în care românii şi saşii covîrşeau numeric pe unguri, declarase că nu le cunoaşte acestora limba). Analizînd sufletul englezesc, n-a omis să citeze dictonul specific poporului, *time is money* (timpul este bani).

Cel mai des citat e dictonul latinesc *ubi bene ibi patria* (unde e bine, acolo este patria), şi spre surprinderea noastră am aflat că era dictonul germanilor, înainte de unificare, adică al poporului care în acea vreme dădea cel mai mare număr de emigranţi, ţara lor neoferindu-le pe atunci perspective economice satisfăcătoare. În ordinea din volum, dăm toate citatele respective :

1. Ca *motto* la scris. IV, Tîrgovişte 1836 şi în paranteză, izvorul : „(Masemă germană)".

2. Pare a contrazice explicaţia noastră :

„Cine a zis *ubi patria, ibi bene* caracterizează firea omului nu a ţerei" (Scris. XIX, Pariş, januariu 1841).

3. Iată însă că ne-o confirmă, vorbind de Germania din acea vreme, fărămițată în mai multe zeci de state și stătulețe :

„Dară să vezi, au o virtute politecă germanii care se esprime prin «der ehrliche» (cinstitul, *n.n.*) și mult mai des «der dumme deutsche Michel» (prostul neamț Michel, *n.n.*), care în adevăr nu le e spre onoare, fiindcă au lăsat ca toată lumea să le îmbuce cîte un petec de țeară giur împregiur, și cîți au rămas în centru, în loc d-a se uni supt o căciulă, să facă o națiune tare, susțin 40 de împărați și patruzeci de curți, ca să le stoarcă toată sudoarea ; apoi cînd nu mai potu-și iau picioarele a umăr și-și caută patrie nouă în lumea largă, încît ei sunt cei mai aprigi cosmopoliți, ținîndu-se de asioma «Ubi bene, ibi patria» (Scris. XXIX, Francofurt pre Main, Januariu 1843".

4. „...germanismul începu a filosofa și a predica cosmopolitismul, apoi a emigra la America și în toate părțile : „«quia ubi bene, ibi patria», «das Welthall ist des Deutschen Vaterland» (lumea întreagă este patria germanului, *n.n.*)" (Scris. XXXV, în „Familia", 1879).

Iată că, în interval de 15 ani, Ion Codru-Drăgușanu își păstrează părerea, chiar după ce se efectuase unitatea Germaniei !

Dacă așadar ne orientăm după speța folclorică predilectă, anume cea paremiologică, cu acel corectiv, al alternării zicalelor populare cu cele culte, ne rămîne foarte puțin material propriu-zis folcloristic la Ion Codru-Drăgușanu.

Peregrinului îi plăceau anecdotele, dar una singură poate fi numită snoavă : aceea, probabil, la care s-a gîndit și Iordan Datcu, fără să precizeze conținutul ei. O reproducem pentru talentul cu care a prezentat-o cultivatul peregrin :

„Poate nu știi istoria țiganului la masa cumătrului, să ți-o spui : Un țigan avea cumătru român.

Fu odată invitat de cesta la ospăț și i se servi zară*** cu mămăligă caldă. După firea lui românul se

*** „Altmintre : lapte acru, lapte bătut" (nota autorului).

scuză pentru puținătatea bucatelor îmbiind pre cumătrul să poftească. Țiganul între protestațiuni de mulțămită lăudă darul domnului și-și provăzu pîntecele de zară cu uzură (din belșug, *n.n.).* — Se aduse apoi purcel fript și plăcintă, iară țiganul d-a se căi și d-aș mușca buzele la toată bucătura ce ducea cumătrul în gură, căci el n-avea unde să mai bage. — Ai, cumetre, zise în fine : «Ce bucate bene gătite, dară rău protivite. Trebuia întîi purcelatele, apoi plăcintatele, și la urmă să fi zăruit, cui ar fi mai trebuit»".

Se vede cît colo, prin neologismele din narațiune și prin latinismul „bene" din vorbele țiganului, că snoava n-a fost „culeasă" pe „teren", ci a suferit transformarea literară, pe măsura talentului real al peregrinului, care deținea tot atît de bine seva vorbirii populare, ca și darul de a se aventura, relatinizîndu-ne limba.

Un „joc de copii" apare nu în *Peregrinul transilvan,* ci în conferința *Una umorescă veridecă,* rostită sau citită în Casina română din Făgăraș, la „6 faur 1870".

Descriind stema acordată de „Mihaele Apafi" Anei Bornemisa în 1675, stemă în care figura un melc, conferențiarul comenta astfel :

„De aci-și luă începutul legenda ce se află în gura copiilor, departe preste marginile transelvanice, care sună :

«Melc, melc, cotomelc ! / Scoate coarne boierești / Că vin boii cei domnești, / Și te-mpung și te sparg, / Și te duc la Dunăre, / Să bei apă turbure / Și te duc la baltă, / Să bei apă caldă»".

„Legenda" e de fapt un joc de copii. În varianta (după amintire !) lui Ion Codru-Drăgușanu, „codobelc" (de fapt *codoberc* !) s-a făcut, fără nici un sens, *cotomelc,* iar coarnele bourești (de bour), cu care melcul avea să se apere, printr-un proces de schimbare la față, numit etimologie populară, au devenit „boierești" (adică mari !). De altfel, epitetul s-a generalizat, iar peregrinul are dreptate cînd notează că această „legendă" nu este specific ardelenească.

Aș mai nota, ca elemente în atingere cu folclorul și cu etnografia, menționarea peșterii lui Iorgovan, la „Meadea" (Mehadia !), de care „se leagă o mie de tradițiuni despre bandiți, strigoi și încîntători (vrăjitori, *n.n.*) în cîn-

tecele și baladele populare" (scris. XIV, Viena, Iuniu 1840), obiceiul de a lua piatră în gură la vederea unor locuri noi, de a da „colac, lumină și crucer" (o monedă divizionară, *Kreuzer*) petrecătorilor la înmormîntare, postul de vineri etc.

În mai sus pomenita conferință e vorba în treacăt de persistența la Drăguș a credințelor în „năzdrăvani, pricolici și strigoi", ba chiar de vremea din trecut, cînd „drăgușanii pătemeau în totaletate de flagelul strigonian" (joc de cuvinte cu tîlc politic, — Strigoniu —, dar și cu dublu sens). Mai departe, e amintit sfîntul Vasile din Cezareea care „alunga dracii din membrii săi pînă la unul, cuprinși de strigoism".

Din gura poporului, peregrinul a cules și înjurături naționale, franceze, italiene și maghiare. Nu este și aceasta o formă a folclorului ?

Dacă însă am răstălmăci zicala și am spune că o singură rîndunică aduce primăvara, am putea conferi peregrinului calitatea atît de lingvist comparatist cît și de folclorist comparatist, iar în limbajul lui Iordan Datcu, de primul în dată din întreaga lingvistică și folcloristică română.

Exemplul lingvistic !

În scrisoarea cu titlul „La Neapole August 1842", citām :

„În «Largo del mercato»**** vin contadinii sau locuitorii satelor și insulelor vecine cu proviziuni la tîrg și au porturile cele mai pitorice, ale muierilor parte mare seamănă cu ale femeilor române ardelene, ba și limbagiul aduce bine cu cel românesc. Aici auzii chiar spresiunile : «Mamă-ta, Soră-ta», cari nu-s uzitate de ceilalți italieni".

Din acest citat, se vede și preocuparea etnografului, dar fără specificarea asemănării dintre portul țărănesc italian și cel românesc.

**** Piața tîrgului *(n.a.)*.

Şi acum un impresionant exemplu de folclor comparat din scris. XXVIII. „Geneva Optombre 1842", cu recapitulări de impresii din împrejurimile Neapolei :

„La întoarcerea de la Vesuviu trecum aproape de «campo santo», cimiteriul neapoletan, şi aşea ne abătum, ca să-l văz cu acea ocaziune [...] Un mirt şi un oleandru în floare făcea umbră plăcută. Mă aşezai aci şi mă cufundai cu totul în cugetare despre destinele omului şi enigmateca lui fiinţă, pînă ce o melodie languroasă a unei voci tremurante mă trezi den meditaţiune, şi ca prin farmecu-mi straportă memoria în patria aşa depărtată. Era cîntul unei mătuşe bătrînă, ce lîngă o paliara ***** vecină torcea la umbra unui smochin şi cu vocea ei vacillante (tremurătoare, *n.n.*) prin o arie curat de «frunză verde» românească, alunga paserile de la poamele pre zumetate coapte.

Mă dusei la dînsa. — Era urîtă ca o strigoaie, numai capul gol frumos adornat cu păr argintiu-i da un aer de respect. [...]

La întrebare mă asecură bătrîna, că aria de frunză verde o are dela repauzata bună-sa şi Signor Ronzoni-mi spuse, că e generale la compagnolii****** neapoletani, măcară pînă aci nu o mai auzisem. Dedei babei 5 carlini şi o rogai să-mi cînte pînă voi departa, apoi supt undulaţiunile cîntecului, de bucuria banilor cu atît mai languroase, cu paşi lini, cu inima plină şi între şivoaie de lacrime de uimiţiune părăsii locul, venind spre cetate".

Împărtăşind uimirea peregrinului, dar cu mare părere de rău, nu şi lacrimile, ne despărţim de această marcantă mostră de comparatism din carte.

Trebuie în încheiere să îndulcim învinuirile ce i le-am adus peregrinului vice-căpitan în articolul trecut. Colindele de sărbători erau, ni se spune, interzise de biserică, iar trecerea frontierei, pentru furişarea de la serviciul militar, de către împărăţie. Vice-căpitanul nu-şi

***** Colibă de paie *(n.a.)*.
****** Săteni, ţerani *(n.a.)*.

făcea decît datoria. Rămîne însă că, reglementînd vătășiile și decurile sătești, exagera cu amenzile. Poate că cele mai multe nici nu se aplicau. Putea fi oprit drăgușanul nostru de a-și ușura năduful, înjurînd? Subprefectul avea simțul umorului foarte dezvoltat și sînt sigur că își rîdea însuși de severitatea cu care apărea oficial, sub acoperirea anonimatului.

13 septembrie 1979

O NOUĂ EDIȚIE A „PEREGRINULUI TRANSILVAN"

Era nevoie de o nouă ediție a *Peregrinului transilvan*[1], încîntătoarea carte de impresii de călătorii ale inteligentisimului Ion Codru-Drăgușanu (1818—1884) ? Răspunsul nu poate fi decît afirmativ, deoarece ultima ediție, îngrijită și prefațată de Romul Munteanu și apărută în colecția „Clasicii români" la Editura de stat pentru literatură și artă (1956), era de mult epuizată. Așadar, ediția cea nouă răspunde unei nevoi reale, autorul figurînd încă din 1944[2] în toate istoriile literare, dar opera lui principală lipsind din librării. Dacă este așa, se ridică o altă întrebare : corespunde noua ediție cerințelor de acuratețã filologică în sensul cel mai larg al cuvîntului, întrucît îngrijitorul ediției a declarat din capul locului că nu are ambiția de a da o lucrare științifică (se știe că autorul se folosea de un lexic în mare parte excesiv de latinizant — fiind adeptul Școlii Ardelene — precum și de ortografia adoptată de Astra) ? De rîndul acesta răspunsul este tot atît de categoric negativ : Corneliu Albu, animat de cele mai bune intenții față de autor și de public, lipsit însă de orice pregătire și chiar de simțul filologic elementar, și-a zmălțat descifrarea textului cu lecțiuni care mai de care mai bizare. Vom da cîteva exemple ilustrative.

[1] I. Codru Drăgușanu, *Peregrinul transilvan (1835—1848)*, Ediție îngrijită, prefață, itinerar-bibliografie, note și glosar de Corneliu Albu, Editura Sport-Turism, București, 1980.

[2] *Istoria literaturii române moderne I*, Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, Casa Școalelor, 1944, pp. 151—156. În anul următor, G. Călinescu, recunoscîndu-l doar ca un „reporter" interesant, l-a integrat în *Compendiul* său.

Epistolierul patriot, văzînd cît se speculează în unele țări, ca Elveția și Italia, pasiunea turistică, pledează și pentru provincia sa natală, în acești termeni :

„M-imagin timpul de aur, cînd vor fi căi ferate în părțile noastre și va alerga lumea nordică și apuseană, însetată de frumuseți naturale, cu totul nouă pentru dînsa, în Transilvania noastră, ca să se sature. Oare nu putem noi concura cu orice țară a lumei ? Băi de aur californice, ape minerale mult prețioase, producte, arheologie, diversitate de popoară, apoi munți și colnice, ape și bălți, păduri și tufișuri, tocmai ca cele ce le admirai în Elveția pe atîția bani !“[3].

Testul înțelegerii filologice a textului este nevinovata și foarte limpedea sintagmă : „băi de aur californice“. Editorul traduce în notă : „Băi de apă caldă“. Care va să zică, epitetul *californice* i s-a părut a fi un derivat de la adjectivul latinesc *calidus, a, um !* Era însă clar că epitetul derivă din toponimul California, iar *băile,* pentru cine știe românește, mai înseamnă și *minele,* de unde în țara noastră *Baia* de Aramă („vechi centru minier“), *Baia* de Arieș („exploatare de minereuri auroargentifere“), *Baia* de Criș („exploatare de cărbune brun“), *Baia* de Fier („exploatare de grafit și calcare“), *Baia* Mare („cel mai important centru al industriei metalurgice neferoase românești : aur și argint, plumb, cupru“) și *Baia* Sprie („exploatare de mine neferoase“)[4]. Ca ardelean, Corneliu Albu putea să fie în curent cu sensul toponimelor și ca atare să înțeleagă că acele „băi de aur californice“ erau pur și simplu minele de aur ale Transilvaniei, tot atît de bogate ca și acelea din California, după care au alergat atîtea mii de aventurieri ca să se îmbogățească peste noapte.

[3] Textul autorului : „M-imagin tempul de aur cînd vor fi *strate ferate* în părțile noastre și va alerga lumea nordecă și apuseană, însetată de frumusețe naturali cu totul nouă pentru densa, în Transelvania noastră, ca să se sature. Ore nu potem noi *concurge* cu orice țară a lumei ? Băi de aur californice, ape minerali mult prețioase, *produpte,* arceologiă, deversitate de poporă, apoi munți și colnice, ape și *palude, selbe* și *dume,* tocmai ca cele ce le admirai în Elveția pe atîția bani“.

[4] Calificările miniere între ghilimele, după *Mic dicționar enciclopedic,* ed. a II-a, Editura științifică și enciclopedică, 1978.

Un alt test de neînțelegere a limbii noastre !

Cuvîntul *anțărț,* după cum se știe, înseamnă „acum doi ani" sau „cu doi ani în urmă", și derivă din etimonul anno *tertio,* adică în al treilea an. Textul de mai jos, în transcrierea editorului, nu lasă nici o îndoială :

„Minunați pomi sunt lămîii și portocalii. Pe dînșii se află poame coapte, galbene ca cea de *anțert,* verzi ca nucile de *an* și flori în toată pompa de *estimp,* cari îmbălsămează aerul să te îmbete".

Cei trei termeni, *anțărț, an* și *estimp,* trebuiau să-l facă pe editor a înțelege ordinea descrescîndă a timpului : cu doi ani în urmă, anul trecut și anul acesta. Orice cunoscător al limbii noastre stăpînește aceste noțiuni. Corneliu Albu pune la cuvîntul *anțărț nota* „anul trecut", care se potrivește pentru *an,* dar nici cuvîntul *an,* nici vocabula *estimp* nu mai sînt „traduse" !

Un al treilea test !

Verbul a *căta* sau a *căuta,* printre alte înțelesuri, îl are și pe acela de a *trebui.* Același dicționar, la punctul 3, precizează : „Tranz. impers. A trebui, a se cuveni". Cuvîntul intervine însă la forma reflexiv-pasivă prima dată în carte la epistola II, în acest context :

„Ajunsem[5] la Puțul Cazacului lîngă Călărași, unde consoții se apucară de fîn. Cercai și eu cîștig lucrînd la fîn, dară *quidem* nu-mi fu ușor, căci *bine că* săteanu, cu lucru n-am fost dedat, însă cum zice maghiarul „Ha muszái jó szivel" de nevoie faci bucuros. *Mi-a căutat".*

Editorul nu pune notă la acest cuvînt final, care înseamnă : *„Am fost nevoit* (să lucrez), sau *„A trebuit* (să lucrez)".

Pentru că în text găsim și sintagma *bine că,* cu înțelesul *deși,* fr. *bien que* și it. *benché,* trebuie să încep cu o „mea culpa". În ediția noastră din 1942 a aceleiași cărți, am propus o singură dată lecțiunea eronată : „bine că săteanul", crezînd că *u* scurt final din „bine că săteanu" e de fapt un *u* lung, articularea substantivului

[5] Forma arhaică a perfectului simplu, pentru *ajunserăm.* Nicăieri noul editor nu o respectă, modernizînd.

ca la *lucru.* Lecțiunea cea bună este : „*deși sătean,* cu lucru n-am fost dedat“, ca unul ce era dat la carte și destinat, ca și alți înaintași ai săi, carierei militare, la regimentul grăniceresc român din Orlat. Or, în mai multe locuri, acest *bine că* rămîne la Corneliu Albu neschimbat și fără notă, iar după ce, într-un tîrziu, se produce nota explicativă, la p. 122, editorul schimbă, așa cum se cuvenea, la p. 182, pe buclucașul *bine că* în *cu toate că,* dar îl lasă neschimbat în text la p. 196, 221 și 233 : „O maximă, *bine că* nu prea morală“, „În Anglia, *bine că* nu din același îndemn“ și „ispanul *bine că* a decăzut“, fără a mai interveni în text, așa cum a făcut de cîte ori sensul i-s-a părut neclar.

După această paranteză cam lungă, revenim la verbul a *căuta,* cu sensul a *trebui.*

Una din pățaniile cele mai nostime ale peregrinului a fost obligația lui de a-și da jos mustața (la care ținea ca la o podoabă a virilității), la cererea nobilului rus, care și-l luase ca secretar și în țara căruia numai casta lui ar fi avut dreptul să-și arboreze acea podoabă distinctivă.

În ediția princeps, citim așadar :

„*Mi căuta* dară a mă despărți de mustață și mă *consol* cu 1 800 de ruble pre anu, apoi cu *împregiurarea* de a mă *preîmbla* cu un principe de viță strălucită trei ani într-o caretă“.

Noul editor transcrie astfel :

„*Căutai* dară a mă despărți de mustață și mă *consolai* cu o mie opt sute de ruble pe an, apoi cu *împrejurarea* de a mă *plimba* cu un principe de viță strălucită trei ani într-o caretă“.

Am subliniat patru greșeli de transcriere din care cea mai gravă este prima. Într-adevăr, *căutai,* în acest context, pare un act de voință a autorului, deși (bine că !) am văzut că a fost silit ! La *consolai,* editorul a schimbat timpul, din prezent al indicativului (mă *consol* = mă *consolez,* mă mîngîi) în perfectul simplu. *Împrejurarea* e forma literară curentă, dar autorul se folosește ca ardelean, în toate cazurile, ca și moldovenii, de forma *împregiurare.* Tot așa, autorul întrebuințează statornic formele provincialiste a *îmbla* și a se *preîmbla,* dar editorul ține parcă cu tot dinadinsul să se piardă mi-

reasma filologică a particularismelor regionale. Aceeași greșită „traducere" peste două pagini ! Peregrinul scrisese :

„După ce estă iarnă ajunsei la Petropole[6], a doua zi *căută* a mă prezenta la poliție în burelul străinilor, unde depusei pasul...".

În transcrierea cea nouă :

„După ce astă iarnă ajunsei la Petropole, a doua zi *căutai* a mă prezenta la poliție în biroul străinilor, unde depusei pașaportul...".

Căutai, în loc de *căută,* schimbă sensul obligator al formalității *(trebui)* într-unul benevol.

Noul editor a dat la sfîrșitul cărții un *Glosar,* în mare parte după acela al ediției noastre din 1942. Nimic de zis. Însă în acest *Glosar,* la sintagma „Musaii profeși", găsim explicația noastră : „poeții încercați".

Contextul, în ediția princeps, e următorul :

„Străbunii noștri, ai românilor, sau au fost napoletani[7], sau «frunză verdea» e melodie *erezită*[8] de noi și de ei de la greci, sau de la orientali în genere. — Indic, și las să judece despre aceasta oameni eruditi și mai ales *musaii profeși,* ce vor produce cîndva națiunea *română*".

În textul noii ediții :

„Străbunii noștri, ai românilor, sau au fost napolitani, sau frunză-verde e melodia *împrumutată* de noi și de ei de la greci sau de la orientali, în genere. Indic și las să judece despre aceasta *oamenii eruditi* și mai ales *musai profeși* ce va produce cîndva noțiunea românească".

Iar la *musai profesi,* nota : „Neapărat profesori".

Editorul a crezut că *musaii* din ediția princeps ar fi ardelenismul *musai* (trebuie), iar *profesi, profesori !* Foarte bine, dar la *Glosar* găsim lecțiunea noastră : „poeții încercați". E o neconcordanță care i-a jucat editorului

[6] Actualul Leningrad, construit de Petru cel Mare, de unde la peregrin „orașul lui Petru" — Petropole.

[7] Peregrinul surprinsese o melodie napolitană, foarte asemănătoare cu doinele noastre.

[8] În text, greșală de tipar : *crezită !*

un neașteptat renghi. În ediția N. Iorga, atribuită de generosul editor tipografului Constantin Onciu, apare paranteza : „musaii profesi (? profesorii)". Așadar greșeala ar avea scuza potrivirii cu lecțiunea N. Iorga, pusă însă sub semnul întrebării, dar rămîne neconcordanța cu glosarul ! Observ că și epitetul *împrumutată* aparține ediției N. Iorga care n-a depistat greșeala de tipar : *crezită* în loc de *erezită*, și a tălmăcit după înțelesul frazei.

Copierea vechii lecțiuni din 1910 a ediției N. Iorga, i-a atras noului editor și alte ponoase. Astfel, în scris. XV, cu interesanta psihologie a popoarelor, cînd e caracterizat „un spaniol înfumurat", paragraful se încheie cu replica de aceeași natură, a peregrinului, care-și desfășoară genealogia. În ediția originală :

„...pînă-mi luai osteneala a-mi arăta și eu genealogia exact în modul următoriu fără a *finge* ceva, după cum tu bine știi".

În edițiile Iorga — Albu :

„...pînă-mi luai[9] osteneala a-mi arăta și eu genealogia exact în modul următor, fără a *ascunde* ceva, după cum tu bine știi".

Or, a *finge*, după limba latină *fingere*, înseamnă a *plăsmui*, de unde *ficțiunea !* Că N. Iorga sau C. Onciu ar fi tălmăcit greșit, așa ceva nu-i putea trece prin gînd noului editor. Totuși, la *Glosarul* său, s-a strecurat o greșeală de tipar. În loc de „Finge(a) : a plăsmui", a apărut „Ferigi(a) : a plăsmui" — verb, între noi fie zis, neexistent (de la *ferigă* ?).

Glosarul se îndepărtează rareori de al nostru, ca în cazul :

„Pantaleriu : formație militară", deși în glosarul nostru, după lecțiunea lui Em. Bucuța — excelentul exeget drăgușan[10], am dat versiunea : bandulieră (în ediția Iorga, același semn de întrebare).

[9] În ed. Iorga : *luăi.*

[10] *Călătoriile lui Ion Codru Drăgușanu,* în *Pietre de vad,* III, București, Casa Școalelor, p. 75. Tot acolo a dat lecțiunea cea bună pentru „curtea sambetiană" (curtea brâncovenească, de la Sâmbăta-de-Sus). Banduliera este, cum ne-a spus Bucuța, „cureaua de care se spînzură arma".

Ediția Iorga—Onciu sau invers are meritele ei de pionierat, dar e totdeauna riscant să te încrezi orbește în „verba magistri". Mare cunoscător al limbii, N. Iorga nu mai cerceta, cînd nu găsea de la început.

Alte neconcordanțe ale noii ediții între text și glosar. La p. 189 :

„Această capitală[11] [...] pe lîngă gustul *cel iscusit* european, are luxul asiatic de tovarăș...". Încă o dată, *iscusit* e lecțiunea Onciu—Iorga pentru „gustul cel eschiset european", unde acest *eschizit* e echivalentul vocabulei franceze exquis, -e, pe care glosarul nostru și cel nou îl traduc corect cu „delicios, delicat".

Ce poate ieși însă într-o lucrare, cînd lecțiunile sînt luate după ediția N. Iorga, iar glosarul este fidel altei ediții ?

O eroare similară găsim în tălmăcirea motto-ului de la scris. XVIII, în care „un sarcastic german", probabil Heine, în versul al treilea din catrenul său, spune despre bărbați că erau *„estetici"*[12] iar nota dă „isteți" (similitudine fonică, pur și simplu !).

O altă lecțiune greșită, din altele, după ediția Iorga—Onciu, la p. 158, respectiv 170 :

„...se-mbia ospătarul meu a-mi da *caleașcă...*".

În ediția originală :

„...se-mbia ospătarul meu a-mi da *caleus...*".

Iar în ediția noastră : *caleus = călăuz !*

O greșeală care, ca și *isteți* pentru *estetici,* nu mai e a ediției Onciu—Iorga, se referă tot la un *motto,* la scrisoarea XXIX, unde cuvîntul franțuzesc *chalets,* intrat în limba noastră, *șaleuri,* e tălmăcit în notă *castelele !* Șaleul, cum se știe, e o vilă, în stil elvețian, din lemn.

Încheiem cu o notă de umor : iubitor de anecdote, Ion Codru Drăgușanu povestește cazul unui tînăr, întors de la studii, de la Paris, care-și atrase replica tatălui său :

„Dragul tatii, te-am trimis bou și mi-ai venit vacă !"

Aproposito de ce ?

[11] Petropole.

[12] „Die Herren, die waren ästhetisch".

Fiul îl informase că „acolo luna era altmintre ca aici" (scris VI).

În ediția Albu :

„Acolo *lumea*[13] era altminteri ca aici".

Mai era îndreptățit, în acest caz, să-și rîdă tatăl de fiu-său ?

La toate acestea : — *Risum teneatis ?*

11 septembrie 1980

[13] În ediția Iorga-Onciu, corect : *luna*. *Lumea* în loc de *luna* e sau o greșeală de tipar, sau una de transcriere.

DE LA FIESCO LA FIASCO

N-am dori ca articolul nostru penultim să fi lăsat impresia eronată a unei „execuții sumare", cu alte cuvinte sprijinită pe prea puține exemple ca să fie pe deplin probante asupra totalei insuficiențe filologice a recentei reeditări. De aceea ne simțim datori, în completare, să precizăm că abundă, într-o proporție îngrijorătoare, pe fiecare din cele circa 200 de pagini de text al *Peregrinului transilvan*[1], tot felul de erori : de lecțiune (citire greșită), omisiuni sau adăugiri de cuvinte, rînduri sărite, note ale autorului omise, note personale eronate, transcrieri și tălmăciri greșite din limbile latină, franceză și germană, lipsuri și erori grave în *Glosar* etc.

Iată de pildă, ca să urmăm ordinea sumarului din noua ediție, cum apare preliminarul *Motto ;* în loc de : „Lectori mult stimați! *iacă* v-avizez, / *Că* prin ăst opuscul, în cuget curat, / Nici într-o privință renume *vînez*, / De ambițiune fiind depărtat. (Francesco Berni)".

În ediția Albu, afară de schimbările de punctuație, peste care trec : *Moto, iată, Ca* și *visez.*

Să trecem la *Prefață :*

Ion Codru Drăgușanu, sub semnătura *Provăzătoriul* (Editorul) a scris : „dăm *onorabilelui* public", „ținta ăstor epistole e de a *escita* la junime spiretul de observațiune" etc.[2].

În noua ediție : *onoratului* public, a *exercita* (ceea ce denaturează sensul dorit de autor !).

[1] I. Codru Drăgușanu, *Peregrinul transilvan* (1835—1848), Ediție îngrijită, prefață, itinerar-bibliografie, note și glosar de Corneliu Albu, Editura Sport-Turism, București, 1980.

[2] Atragem atenția că editorul din zilele noastre este îndreptățit să actualizeze ușor neologismele : „onorabilului", „a excita", „spiritul" etc., dar nu să dea alte cuvinte.

În sumarul analitic *(Însemnarea cuprinsului)*, editorul dă : *adio* pentru *adieu*, *mediul* pentru *mezuina* (hat, răzor)[3], *amenințările* pentru *amenintățile* (afabilitățile, purtările atente față de cineva), miercurea *cenușie (cenușii*, la catolici a *cenușilor*, prima miercuri din păresimi — cînd se amintește credincioșilor că omul e pulbere și se va întoarce în pulbere — *memento, homo, quia pulvis es in pulverem reverteris)*, caracteristica *Angliei* pentru *anglului*, soldați și *contabili* pentru *constabili* (în Anglia, ofițeri de poliție), Madame Bloum *Rabejac* în loc de *Babejac*, *Orda* în loc de *Oarda*, tenacitatea *vieții* romane, pentru *viței* etc.

Ca să ilustrăm neglijența transcrierii textului, ne folosim de metoda sondajului, pe trei pagini, luate la întîmplare.

P. 140 (epistola XXI) : *se tărăgănă* (pentru *trăgănă*, forma populară), mă *plimbau* (pentru mă *preîmblau*, vechi și regional), *se acopereau* cu peruci (pentru *se împopoțonau*, echivalentul pejorativului *s'accoutrer*, în franceză, pentru a se îmbrăca grotesc), *judecătoria francă*, în loc de *județul franc(ez)*, forma veche *era* în for (pentru *fu)*, *pot* lua (pentru *poate lua*), o *culcară* (pentru o *culcaseră*), la *larg* (pentru la *largul*).

Pe aceeași pagină, după rîndul al patrulea, de jos în sus, a fost sărit un rînd :

„în patul durerii să o rădice dintr-însul și să o încolăcească pre cana" ; urmează „pea moale (zi : *divan*)".

Pag. 150 (epistola XXII) :

„În timpul *ce veneam* noi" (pentru *venirăm*), *„s-ar fi* înșirat" (pentru *„s-au fost înșirat"*, frumoasa formă veche a perfectului), *conducători* (pentru *conductori* — de tren !), „nimeni *nu* putu scăpa" (pentru „nimeni putu scăpa", cu obișnuita omisiune a celui de al doilea termen al negației, proprie stilului peregrinului !), „aristocratul și *bogatul*" în loc de *avutul*, (variantă stilistică interesantă) etc.

P. 156 (epistola XXIV) :

„Din cetățile *mării*" (pentru *mari*), „răbdarea o *păstrai*" (pentru „o *exercitai*"), *„că o să* lupt" (pentru „ca

[3] Aceeași lecțiune greșită și în ediția noastră, după care noul editor a transcris în genere fidel sumarul.

să o lupt"), „pînă la Niceea din *Provincia*" (pentru „pînă la Niceea *provincială*")[4]; „acum *vreau* să-ți continui" pentru „acum *voi* să-ți continui", formă familiară, mai plastică decît cealaltă !).

Continuăm cu tălmăciri greșite ale cuvintelor din textul original al scrisorilor peregrinului nostru : Ion Codru Drăgușanu întrebuințează două vocabule : *pregust* (Epistola I) și *antegust* (Epist. XVII), pentru noțiunea franceză *avant-goût,* pe care dicționarul franco-român al lui C. Șăineanu o traduce „avangust", iar apoi cu perifraza „idee ce-ți faci dinainte de un lucru plăcut sau neplăcut". În noua ediție citim „dîndu-mi *gust* de disciplină militară" (pentru *pregust*) și „Aici (la portul francez Le Havre-de-Grâce, „așezat la îmbucătura Senei") curînd căpătarăm un *antegust* de Anglia" — iar la *antegust,* nota : „O *repulsie*" — ceea ce nu reiese deloc din text, unde astfel se motivează impersonal această impresie : „cetățile litorale france(ze) binișor și-au însușit datinile vecinilor, fiind des cercetate de dînșii" — ceea ce înseamnă pur și simplu că i s-a părut peregrinului că se află chiar în Anglia (fără a manifesta nici plăcere, nici dezgust !).

Cuvîntul *suvenire* — nu comportă nici o dificultate de recepție — îl întîlnim și în poezia lui Arghezi și în acelea ale poeților noștri din secolul trecut. Or, în ediția Albu „*Suvenirea* / lui Napoleon ! / se perpetuiește în oaste", apare *Sumeția* etc.

Și fiindcă a venit vorba de Napoleon I, vom aminti că peregrinul a descris în epistola din ianuarie 1841, de la Paris, ceremonia aducerii în țară a rămășițelor pămîntești — integre — ale lui Napoleon și defilarea poporului înaintea sarcofagului cu capacul de sticlă, înainte de depunerea în cripta Domului Invalizilor. E remarcabilă scena în care niște țărani în „bluză" protestează frust și negramatical, că, nefiind protocolari în frac, nu sînt lăsați să-l vadă pe împărat. Or, editorul vrea să ne

[4] Nisa (fr. Nice, ital. Nizza), considerată de peregrin localitate *provensală* (din Provensa — fr. Provence).

arate că știe franțuzește și de aceea corectează solecismul din gura țăranilor : „quand *je* payons l'impôt" (cînd *eu* plătim impozitul" și „*Je* voulons — sacré Dieu, voir l'Empereur" (*eu* vrem să vedem — *drace* — pe Împăratul) : „quand *nous* payons" și „*Nous* voulons". Mai e nevoie să menționăm că tot farmecul acestui protest al țăranilor se duce pe copcă ?

Toată lumea știe ce sînt *bigamii :* bărbați reînsurați, contrar legii, prin fraudă, fără să se fi despărțit legal de soția legitimă. Corneliu Albu tălmăcește în notă : *însurățeii* (epist. XIII). Or, în ediția princeps cuvîntul este *neogamii,* pe care N. Iorga îl trece în text sub forma *însurățeii* (adică de curînd căsătoriți), pe care edițiile ulterioare și-au însușit-o în notă. De unde a răsărit acest *bigamii* la Corneliu Albu, este inexplicabil. La *Indice,* în ediția sa, apare însă corect „*Neogam :* însurățel, nou căsătorit". Nu este, de altfel cum am văzut în articolul trecut, singura nepotrivire dintre text și indice, dar, desigur, una din cele mai stupefiante.

Vom mai da cîteva :

La *Indice, Impiu* : necredincios, neevlavios.

În text, p. 149, r. 2 : *Necuviincios !*

Un hoț de buzunare „îmbrăcat ca un conte", în epist. XX, e calificat de peregrin drept *industriar,* poate după sintagma *cavaler de industrie* (în fr. *chevalier d'industrie* — om necinstit, escroc).

În noua ediție, în text : *industriaș !*

În epist. XVII, *lasetudine* (fr. *lassitude*) e bine tălmăcit în *Indice, oboseală,* dar în text e înlocuit cu vocabula *dezgust !*

Tot așa, la *Indice,* citim cu satisfacție „*Literal :* întocmai", dar în text, epist. V, *literar* („Nu-ți scriu figurativ, ci deplin în sens *literar* !). În ediția princeps și celelalte, *literal,* ca antonim la *figurat !*

Pacientă (la I.C.D. *paciință*) lipsește la *Indice,* dar în text (epist. XXV), citim : *liniște,* în loc de *răbdare.*

Sintagma italiană : *prima vista* (la prima vedere), e dată în text corect, dar ca derivînd din latină (lat.). La p. 115, însă, textul e tălmăcit : la prima *vizită !*

Latinescul *superare,* a birui, e corect tradus la *Indice* : a *birui,* a *învinge,* dar în text, la p. 122, citim *apărarea !*

Arhondologie nu este, ca la *Indice, istoria* rangurilor boierești, ci *registrul* nobilimii sau cunoașterea genealogică a aristocrației (în *Arhondologia Moldovei,* paharnicul Constantin Sion se ridică în special contra noilor promovați în ranguri boierești, deși el însuși făcea parte din această categorie ; majoritatea boierimii moldovene data, la desființarea titlurilor, sub Cuza, de la restaurarea domniei pămîntene, 1822, cu Ioan Sandu Sturdza).

Sînt și alte cuvinte, netrecute la *Indice,* dar fantezist tălmăcite în text sau în notă, ca :

— a *preemina* („popoarele asiatice *preeminară* în diverse direcțiuni"), *se desbinaseră* (p. 231) ;

— *cnuta (cnutul !)* la p. 168 *cruntă ;*

— *cu uzură (cu prisosință) :* „proletarii... poartă cu *folos* sarcinile cele grele" (p. 117). Folosul e al celor ce-i exploatează !

— „cu repegiune mare, încît *încă* cîteva *sute* de pași se imprimă săniuței curs precipitat" — e vorba de distracția derdelușului („așa numiții munți ruși", în fr. „montâgnes russes", ulterior mecanizați) — acesta e textul originar, dar în noua ediție citim : „încît *vreo* cîteva *secunde* de pași" (p. 191) ;

— „păduricea de Boulogne" din ediția princeps pentru „bois de Boulogne", devine la Corneliu Albu : „păduricea de *lîngă* Boulogne" ;

— unde peregrinul spune : „devenisem cu *totul* sibarit", citim în noua ediție : *„cu votul* sibarit" (p. 138) ;

— despre credință, peregrinul spune : „Ea întreține *caritatea*" și noi înțelegem *mila* față de aproapele în suferință, dar Corneliu Albu traduce *iubirea* (p. 161) ;

— ce e drept, indus în eroare de peregrin, care după *caritatea,* pune în paranteză („amoarea teologală"), în înțelesul special de dragoste de Dumnezeu și apoi de aceea a făptuirii acestuia, omul ;

— „din cauza *carenței*" spune peregrinul, vienezii „sunt subțirei, ca țîrii", și noi înțelegem din cauza *lipsei,* poate și a *zgîrceniei* (sens ultim în italiană : *carenza,* în noua ediție ; „din cauza *scumpetei" ; scumpetea,* pe italienește, derivă din scump, *caro,* este *carezza*).

Traduceri și transcrieri greșite din latinește :

— dictonul cinic : „*Mundus vult decipi, ergo decipiatur* (*motto* la epist. XXX), e tradus : „Lumii *îi place să fie decepționată ;* deci decepționeaz-o“[5], în loc de : „Lumea vrea *să fie înșelată,* deci *fie înșelată“ ;* peregrinul pune dictonul în practică, dîndu-și altă identitate, spre a putea fi mai ușor angajat ;

— *motto* de la scris. XVII, rîndul al II-lea, e greșit transcris :

Proeterea dovotae, decurs, în loc de *Praeterea divitae, decus (pe lîngă aceasta, bogățiile, slava).*

— „*Danec* eris felix, *multus* numerabis, amicos“ în loc de *Donec* eris felix, *multos numerabis* (fără virgulă) amicos (cunoscutul dicton : „Cît timp Vei fi fericit, vei număra mulți prieteni“). Și mai departe : „Vei fi singur, cînd vremile îți vor fi vitrege (înnourate !)“.

Traduceri și transcrieri greșite din limba germană :

— în *Motto* la Epist. I, *Jugend* (tinerețe), tălmăcit *copilărie* ;

— *ibid.*, la Epist. XXIII, *Unbiligeres* în loc de *Unbilligeres* și *unerfahnen* pentru *unerfahrnen* (respectiv mai *vrednic de dispreț* și *fără experiență*) ; „Was er selbst *gethan*“ (la trecut) e tălmăcit la prezent : „ce *face* el însuși“ ;

— *ibid.*, la Epist. XXVI : *soch Fuss* în loc de *noch Fuss* (*nici* piciorul *soch* n-are nici un sens) ;

— *ibid.*, la Epist. XXXIII ; *Zögernd* nu înseamnă : *zăbovind,* ci *Șovăind, ezitînd ; pfeilschnell* nu are înțelesul „Ca *fulgerul*“, ci *„iute ca săgeata“ ; still* vrea să zică *liniștit* (trecutul), iar nu *mut.*

Traduceri greșite din limba franceză :

— *Motto* la epist. XIII : „Grand plaisir me fairez“ (corect : *ferez* la viitor, traducerea la prezent : „îmi *faceți* mare plăcere“ ;

— *ibid.*, la scris XVI, versul :

„Je ne vois rien de *si beau* que la France“ e tradus liber :

„Nu văd nimic *mai frumos decît* Franța“ în loc de :

„Nu văd nimic *atît de frumos* ca Franța ;

[5] Dictonul e preluat de Eminescu în *Postume* și pus în gura lui Mureșanu.

— *ibid.*, la scris. XXIX, greşeală de tipar :

„ses gandaliers“ pentru „ses gondoliers“ (gondolierii ei — ai Veneţiei) ;

— în ultima epistolă, de la Londra, vînătorile cu cîini, *les chasses à courre,* sînt redate cu „Vînătorile [...] în curs“ şi cu nota „în galop“, pentru că vînătorii, chipurile, sînt călări !

Notele în josul paginii :

Editorul notează cu * (asterisc) notele autorului, iar acelea ale ediţiei precedente (Romul Munteanu, cu (-) cratimă. Fie ! Iată însă că asteriscul de la p. 224 dă într-adevăr nota, uşor modificată, a ediţiei N. Iorga, cu specificarea „(nota ediţiei din 1910)“ ; or, această ediţie preciza „(N.A.)“, adică, nota autorului ! Vedem, aşadar, coliziunea spectaculoasă între copist şi autoritatea sa indiscutabilă !

Notele lui I.C.D. sînt transcrise neglijent. Astfel, de la prima pagină, e omis cuvîntul subliniat :

„Tîlmaci, *antică* cetate“ etc., iar în paranteză noul editor declară falsă „explicaţia lui I. C. Drăguşanu“ ;

— n. autorului din epist. II, *Ciauş*[6], „Sergent ductoriu sau *corporariu* în limba turcă“ ; ea e reprodusă greşit *coprar ;* mai sus, la autor, cuvîntul contras, „repauzatul *corprariu* Miclăuşu“, în germ. *Korporal* = caporal !

De fapt, noul editor dă rareori notele autorului, iar uneori le adaugă cîte o explicaţie suplimentară fără menţiune, ca la „*Omul e un animal al datinei (germ.)“, unde cuvîntul din paranteză îi aparţine editorului.

— Lipsa notei autorului se face uneori simţită, ca în primul paragraf al epist. V. unde I.C.D., vorbind de „Babilonul României“ (Bucureştii), de „contrastul porturilor şi combinaţiunea cea mai *bizară* din toate“, la *bizară* face trimiterea în notă : „Bizar, spresiune francă, ciudat“, dar noul editor, neatent, transcrie în text, în loc de *bizară, barbară !* Sîntem în plin arbitrar.

— Altă neatenţie a editorului ! în epist. VIII, unde autorul îi numeşte pe bucureşteni, traducînd liber în

[6] În *Dicţionarul* lui A. Scriban, subofiţer de ieniceri, făcînd serviciu de aprod.

grecește, *Ilariopoletani*, cu nota : Bucureștenii (*Ilariopole* nume sciiențifec al Bucureștilor)", noul editor transcrie :

„Bucureștenii (*Ilarionopole*, nume științific al Bucureștilor") ;

Neglijență găsim și la alte nume proprii : *Mihail* pentru *Mihul* (p. 43), *Loe* pentru *Lae* (p. 52), leagănul *României* pentru *românimei* (p. 64), *coroi* pentru *Caroi*, țarul tuturor *rușilor* pentru *Rusiilor* (p. 9 *passium*) etc.

Ca justificare a titlului nostru, dăm mai jos după lecțiunea lui Albu, un fragment referitor la venalitatea din timpul țarismului :

„...justiția cît se poate mai vederat cu mita și finanțele se delapidează sub controlul *sobolului*[2], cum se exprimă Schiller în *Fiasco*[3] cu rară sfruntare, în folosul favoriților".

La nota 2, explicația editorului : „*Sobolul* (cîrtița) trăiește sub pămînt și are vederea foarte slabă. Controlul sobolului, adică un control cu ochii închiși".

Iar la nota 3 : „Aluzie la piesa lui Johan Cristoph Friedrich von Schiller (1759—1805), poet german. Eroul principal, Jean Fiesque, a încercat să înlăture familia domnitoare Doria din Genova, dar a murit înecîndu-se în Mediterana. A da fiasco = nereușită totală, într-o acțiune întreprinsă".

În ediția princeps : *sobolului* și *Fiesco*.

La N. Iorga : *subsolului* și „*Fieschi*".

În ediția noastră (1942) : *soborului* și *Fieschi*.

În ediția Romul Munteanu (1956) *sobolului* și în notă *soborului*, ca la noi, și ca în ediția princeps *Fiesco*.

Nota noului editor la *sobolul* e justă (vezi „drama republicană" în cinci acte, a lui Schiller, intitulată : *Die Verschworung des Fiesko zu Genua* (Conjurația lui Fiesco la Genova)[7]. Acel „Jean Fiesque" și acțiunea lui sînt

[7] În actul II, scena VIII, Fiesco vedea împărțite, figurativ, trebile Genovei, la un moment dat între *lupi* (finanțele), *vulpi* (secretariatul), *porumbei* (tribunalul criminal), *tigri* (relațiile economice), *țapi* (procese conjugale) ; *soldații* — iepuri, *leii* și *elefanții* — hamali, *ambasador* — măgarul, iar inspector general peste slujbele administrative, *sobolul* — der Maulwurf. Peregrinul îi atribuie, restrictiv, controlul justiției și al finanțelor ; Fiesco, în această tiradă nu este cinic, ci sarcastic, criticînd un regim abuziv : „cînd au fost depuse slujbele, sobolul i-a găsit pe toți nesancționați administrativ".

luate de noul editor din *Dictionnaire des oeuvres*, Laffont-Bompiani, așadar forma franceză a numelui. În italienește, eroul se numea Gian Luigi Fiesco, conte de Lavagna, iar la plural, membrii familiei erau „i Fieschi". Neatent, ca de regulă și printr-un „acte manqué" (*Fehlleistung*, la Freud), de rea conștiință, Corneliu Albu a transcris titlul dramei *Fiasco* și n-a lipsit să-l tălmăcească în notă, simțindu-se în subconștient culpabil : „nereușita totală într-o acțiune întreprinsă". Este, din păcate, cazul ediției sale însăși.

25 septembrie 1980

„CONSPECTUL“ LUI VASILE GR. POP

„Prin reeditarea *Conspectului asupra literaturii române* se realizează un act de restituire, așezînd pe Vasile Gr. Pop — scriitor interesant și merituos, unul dintre cei dintîi istorici literar români — ignorat și prin urmare necunoscut prin uitarea așternută peste opera sa, la locul care i se cuvine în istoria noastră literară“.

Cu aceste cuvinte se deschide excelentul *Studiu introductiv* al lui Paul Lăzărescu la reeditarea într-adevăr uitatului *Conspect* al cunoscutului exclusiv de către cei ce se interesează de disciplina bibliografică (și sînt atît de puțini aceștia !). Titlul exact al lucrării e cam lung :

Conspect asupra literaturei române și literaților ei de la început și pînă astăzi în ordine cronologică, de Vasile Gr. Popû, vol. I, București, 1875 și vol. II, București, 1876.

Ambele volume (retipărite într-unul singur) au avut ca motto această deviză :

„Fără cărți naționale,
Fără literatură națională,
Nu poate exista neci patrie,
Neci patriotismu, neci naționalitate“

I. Heliade-Rădulescu

Cine era autorul și care era adevăratul său nume ? Vasile Gherman Pop, după cîte ne spune sus-numitul studiu, se născuse la 18 octombrie 1850 în satul Crasna din județul Storojineț. Nu știm nimic despre părinții săi, decît că erau țărani. Și-a făcut studiile gimnaziale la Suceava, cu sprijinul cavalerului baron Eugeniu de Stîrcea, căruia tînărul, recunoscător, îi dedică prima sa carte,

Aurora Bucovinei (București, 1872), cu mențiunea : „patronului pruncíei mele". Poate că tatăl său îi slujise moșierului, care avusese grijă de primii pași scolastici ai copilului și adolescentului. Noțiunea de „pruncie" se vede, era mai extinsă, cronologicește, în acea vreme. Una din poeziile sale, din acel volum, era dedicată viitorului nostru folclorist, Simion Florea Marian, căruia, printr-un amabil joc de cuvinte, i se adresa astfel :

„O ! Floare-al meu, iubite amic, frate de cruce, / Putut-ai așa lesne p-acel ce ți-a jurat / Pe sînta trinitate etern amor, credință, / Să-l uiți ? — Nu cred ! — dar poate, în timp, tu l-ai uitat !"

Versul e fluid, „cantabil", cu rime, ce e drept, „sărace", dar parcă făcut să-l îndrumeze pe autorul lor către compunerile dramatice, de factură romantică.

Culegător de poezii populare ca și fratele său de cruce, tînărul absolvent al gimnaziului își localiza astfel textele, într-un spirit romanțios :

„Această doină o am auzit cîntînd un june țăran din districtul Botoșani, într-o noapte cu lună printr-o luncă, pe unde trecea de la lucru spre casă, în luna iulie".

S-ar fi stabilit la București „din august 1868", ca apoi să se înscrie la Facultatea de litere și să facă parte din cercul „Orientul" al lui Gr. H. Grandea, ca secretar, alături de I. S. Bădescu, „Scipione", prietenul lui Eminescu și al lui Caragiale. Societatea avînd preocupări folcloristice îl deleagă pe Pop să culeagă în Bucovina, dar el avea o recoltă bogată, din care publică „13 doine" în revista lui B. P. Hasdeu „Traian" și două balade în „Foaia Societății pentru literatura și cultura română în Bucovina". A făcut parte și din societatea *Românismul*, de sub conducerea lui Hasdeu. Absolvent al Facultății de litere, „funcționează ca profesor în București" și pregătește *Conspectul*, în fond o lucrare de compilație biobibliografică, foarte informată pentru acea vreme.

Autorul ei n-avea decît 23—24 de ani cînd scoase la lumină întinsa scriere, precedată de o *Prefață*, de *Considerațiuni generale*, de o cercetare despre *Literatura primitivă*, de *Fragmente de limbă și inscripțiuni*, de considerații despre *Literatura propriu-zisă*, *În Muntenia* și *În*

Moldova, constituind astfel materia primului volum, în care finalul se ocupă de scriitori în diverse ramuri : științe ale naturii și ale omului. Cadrul, așadar, este foarte vast, depășindu-l pe cel anunțat în titlul lucrării. Înregistrăm biografii de scriitori, începînd cu Iancu Văcărescu, de clerici (mitropolitul Grigorie Miculescu), de bibliografi (Dimitrie Iarcu), de naturaliști (doctorul Iuliu Baraș), de economiști (P. S. Aurelian), de gramaticieni (George Săulescu), de istorici (V. A. Urechia).

Mai încăpător, volumul al doilea cuprinde *Scriitorii secolului al XIX-lea,* în Muntenia, Moldova, Transilvania și Ungaria, Bucovina și Basarabia, cu un *Adaos,* un *Epilog* și *Anexe.* Adaosul consacra cîte un studiu lui Gheorghe Lazăr, mitropolitului Veniamin Costache, lui Gheorghe Asachi și altora mai obscuri, cu texte alese. În *Epilog* sînt înșirați, tot pe criteriul provinciilor, scriitori de diverse specialități, „pe terenul poeziei" și „pe terenul prozei", inclusiv din Macedonia (G. C. Roja, Daniil monahul, Mihail Boiadgi, Apostol Mărgărit, Dimitrie Atanasescu) „și mulți alții, despre care vom scrie cu altă ocazie, după informațiile ce vom putea primi" (autorul, așadar, avea în vedere o continuare a lucrării !). În Anexe sînt reproduse poezii de Aron Demsușeanu (sic), D. Petrinò, Șt. Giurgescu și At. M. Marienescu.

Cititorul s-ar rătăci într-un labirint de nume proprii, în mare parte necunoscute, fără aparatul foarte bogat de *Note* ale lui Paul Lăzărescu, care dă și numeroase rectificări de date sau de altă natură. Astfel în capitolul *Literatura primitivă,* autorul plasase Dacia traiană la dreapta Dunării, iar cea aureliană la stînga ei. O greșeală de tipar, în ediția originală, indica anul 1897, în loc de 1497, ca dată a bătăliei de la Codrul Cosminului. Alte note tălmăcesc ardelenisme sau latinisme, ca *a elupta* (a hotărî prin luptă). Cîte o rectificare de titlu : *Dorințele partidei naționale în Moldova,* în loc de „partidei *liberale*", cum apăruse, este justă, dar data din notă, 1846, e greșită ! Broșura a apărut în 1848.

Sursele de informație au fost felurite, însă cea mai frecventă, credem, consta în chestionarea directă sau prin corespondență, a autorilor în viață. E în afară de orice

îndoială că întinsa notă biografică a lui Macedonski îi aparține chiar acestuia, nesfiindu-se de a fi învederat apologetică. De atunci, în vîrstă de numai 22 de ani și autor al modestei plachete de început, *Prima verba* (1872), poetul dădea la iveală sindromuri patente de megalomanie și mitomanie, precum și, ceea ce ni se pare mai grav, de mania persecuției, scriind despre sine însuși următoarele :

„Junele poet, cu toată activitatea sa literară, cu toate elogiurile ce i s-au făcut, a fost și este însă prada calomniatorilor..."

La acest din urmă cuvînt, o steluță redacțională trimite la nota foarte pertinentă :

„Ceea ce cu drept cuvînt i-am observa lui Al. Macedonski[1] este, ca să nu se lase tîrît în valurile politicei, în care-l trag unii, fiind încă june și avînd destul timp pentru aceasta, cînd va fi mai matur, ci să urmeze pur calea literară, pe care-și poate cîștiga un nume mare, căci junimea are încă timp pentru politică".

Ambițiosul poet dorea însă să se afirme și să ajungă prin publicistica politică. Era calea mai scurtă a arivismului.

De altfel, versurile citate din trei poezii sînt în stilul epocii și nu-l anunță pe marele poet din ciclul *Excelsior*.

La Eminescu, sursa de informație este tot autorul, cel puțin referitor la aceste date inexacte :

„Născut în orașul Botoșani la anul 1849[2], și-a făcut studiile elementare în locul natal, terminînd cursurile gimnaziului inferior la Cernăuți (Bucovina), ale celui superior la Blaj în Transilvania".

Nu se confirmă cele două absolviri în nici una din arhivele școlare existente.

Cît despre cele precedente :

„Om al timpului modern în faza lui trecătoare, blazat în cuget, iubitor de antiteze cam exagerate, reflexiv mai peste marginile iertate..." se recunoaște celebra ca-

[1] Nota e polemică și confirmă afirmația noastră, cum că autorul textului nu era altul decît poetul.
[2] Aci îl credem, personal, pe autor !

racterizare a lui Eminescu, la debutul al doilea, din „Convorbiri literare“, de către Titu Maiorescu, ca și în finalul frazei :

„În fine poet, un poet în toată puterea cuvîntului“.

În acea vreme, împrumuturile *ipsis verbis* nu cereau, ca astăzi, pîrdalnicele de ghilimele !

Cîte o altă eroare, ca titlul *Proletar și rege*, în loc de *Împărat și proletar*, nu mai e menționată de editorul critic, dovedind pe de altă parte informația adeseori „după ureche“ a altminteri scrupulosului biobibliograf.

Unul dintre autorii modești, cu mai mare suprafață politică decît intelectuală, George Missail, și-a dat o serie impresionantă de lucrări (24 la număr „și multe altele de varie subiecte“), dar Paul Lăzărescu observă congruent :

„Nici una dintre lucrările lui G. Missail pe care le anunța Vasile Gr. Pop nu a văzut lumina tiparului“.

De fapt le anunța Missail și Pop îl credea pe cuvînt.

La nota lui Paul Lăzărescu, referitoare la Saint-Marc Girardin (tot cu ocazia lui Missail !), aș observa că ilustrul francez n-a călătorit numai în Muntenia, cum ne spune la nota 69 de la p. 341, ci și în Moldova, în 1836, unde l-a cunoscut, printre alții, și pe Costache Conachi, căruia-i face, fără a-l numi, un impresionant portret fizic și moral :

„Nu voi uita niciodată figura și atitudinea sa în timp ce vorbea. Era una din acele figuri slabe și urîte, dar foarte expresive, cu mai mult relief decît demnitate, o fizionomie cum mi le reprezint pe acelea ale secolului al XVIII-lea [...]. În timp ce-mi vorbea, cu acel ton caustic și sec, învîrtea între degete niște metanii din boabe de chihlibar și își păstrase costumul oriental, așa fel încît văzîndu-l, pe jumătate culcat pe divan, înfășurat în cutele robei sale de mătase și ale blănii lui, calm și aproape nemișcat, în afară de mîinile lui care jucau mașinal, în stare totală de repaos, ochii săi numai, mici și cenușii, care străluceau din cînd în cînd, și buzele-i ce se strîngeau, înăbușind un surîs, această figură bat-

jocoritoare și în totul europeană, făcea cu atitudinea, cu costumul și cu mătăniile sale orientale un curios și picant contrast".[3]

Am mai citat aceste rînduri revelatoare, cu ocazia bicentenarului nașterii lui Costache Conachi, căruia Eminescu îi admira melancolica poezie ce începe cu versurile : „Săracelor tinerețe / Călătoare și drumețe / Pe minute și pe ceas", transcriind-o la cererea Carmen Sylvei și oferindu-i-o, fără mențiunea autorului (am văzut autograful, fost în păstrarea prof. Al. Tzigara-Samurcaș).

V. Gr. Pop avea simțul valorilor : punea pe primul plan pe Alecsandri, apoi pe Bolintineanu, pe Gr. Alexandrescu (citînd eronat titlul poeziei *Anul 1848* în loc de *1840*) și pe Costache Negruzzi, în „pleiada poeților noștri celor mai eminenți din periodul întîi al renașterii literare". Caracterizările poeziilor sînt însă cam sumare și stereotipe, chiar cînd sînt bine alese, ca într-o lucrare ce se dovedește a fi și antologică. Una din acestea, *Viața și visul*, de Nicolae Scurtescu (1844—1879), reprodusă fără comentar, ni se pare o capodoperă de gîndire lirică, pe linia reflexivă a lui Grigore Alexandrescu, ilustrată mai tîrziu de Eminescu. Ca atare, o reproducem integral :

„O seară și-altă seară, / Zi, noapte, dimineață / O veară și-altă veară[4] / D-a rîndul se strecor / Și-alcătuie o viață / Prin învîrtirea lor, // Acestea sunt măsură / De scris pe tabla vremii cîți pași a numărat / În spațiu o făptură, / Și timpul cît atomul să simtă s-a nălțat. // În vis este viața, și viața e ca visul ; // *Suntem*, atîta știm ! / Dar nu putem cunoaște ce margini are-abisul / În care ne-nvîrtim. // *Ieri* este un vis astăzi ; iar azi va fi vis mîine, / Nălucă este totul : voință, gînd, simțire, / Pe-a vremii răpezi valuri se duc, și nu rămîne / În golul existenței decît o suvenire // A timpului lungime / Cu

[3] *Souvenirs de voyages et d'études*, Paris Amyot, 1852 (data prefeței), cap. XVII, *État moral des Principautés*, pp. 286-7, din *Le Danube depuis sa source jusqu'à la Mer Noire*. Conachi e indicat „unul din pricipalii boieri îmbătrîniți în demnitățile țării lui, care-l cunoaște bine, rămas bărbat cinstit, acuzat numai, în această calitate, desigur, de a fi cam mizantrop".

[4] Citește *vară*.

marea lui vechime, / Toți vecii[5] ce-au trecut, / C-o singură gîndire / În clipă c-o ochire / Îi prinzi într-un minut ! // Și visul și viața într-una se confundă, / În schimbătoarea undă / Din vastul infinit, / Sub forme ce ia lutul în chip deosebit. // Același lut acum / E lut judecător, / E creier, este limbă ; / Dar mîine el se schimbă, / Și-l calcă-un trecător / În praful de pe drum !"

Desăvîrșita artă formală a lui Scurtescu a fost relevată de G. Călinescu, care da ca antologic un pasaj din drama în versuri, *Rhea Sylvia* de același autor[6], pe care o cercetează analitic cu toată atenția, considerînd-o „întîia tragedie română de tip clasic". Poetul e însă subestimat ; poeziile îi par „nesemănînd cu nimic, de-abia ultimele puțin cu lirica eminesciană".

Portretul poetului, după „Revista nouă", ni-l arată cu privirea gînditoare, a unui meditativ. Ne propunem să citim cîndva volumul de *Poezii* (1877), al talentatului scriitor, mort de tuberculoză la vîrsta de 35 de ani. N. Densușianu, citat de G. Călinescu, ni-l înfățișează scriind la masa de brad, într-o cameră neîncălzită, cu mănuși albe, înnegrite de vechime, „slab și fiert de văpaia ofticei".

Oprim deocamdată aici recenzia valoroasei reeditări, grație căreia credem a nu fi propus fără temei o nouă pagină antologică a liricii noastre filosofice[7].

11 noiembrie 1982

[5] Mai tîrziu și Arghezi va folosi acest plural arhaic pentru *veacuri*.

[6] *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, ediția recentă, 1982, p. 395 „visul lui Romulus".

[7] Tema *viață-vis* datează, pare-se, din vechime, de la Pindar, și de la Calderon *(La vida es sueño)* mai încoace.

„SCRIERI LITERARE INEDITE“

I

Din inițiativa lui Paul Cornea, cunoscutul istoric literar, care ne-a mai dat două volume de *Documente și manuscrise literare,* au apărut și aceste versuri și proze[1] din următorii scriitori, în majoritate mai puțin cunoscuți, din secolul trecut : Vasile Aaron (1770—1822), Alecu Beldiman (1760—1826), Costache Conachi (1778—1849), Nicolae Dimachi (1776—1836), Dimitrie Gusti (1818—1887), Costache Negruzzi (1808—1868), Gheorghe Peșacov (1785—1854), Vasile Pogor-tatăl (1792—1857) și arhimandritul motrean Eufrosin Poteca (1785—1858).

Cu excepția lui Costache Negruzzi și a lui Dimitrie Gusti, născuți în veacul al XIX-leâ, ceilalți toți, fii ai secolului luminilor, se integrează în ceea ce s-a numit literatura noastră premodernă.

Singurul din toți, Costache Negruzzi a fost un mare prozator și locul său în istoria noastră literară este, ca să zicem așa, definitiv asigurat.

De o bunăvoință specială s-au bucurat încercările literare ale bașboerului Costache Conachi, cel mai norocos și fertil dintre stihuitorii anacreontici de la începutul secolului trecut, din ale cărui versuri, unele au reușit, mulțumită lăutarilor, să treacă în folclor.

Istoriile literare toate pomenesc de *Jalnica tragodie* a lui Alecu Beldiman, dar nimeni nu mai citește în zilele noastre văicărețele versuri[2].

[1] *Scrieri literare inedite* (1820—1845). Alese, publicate, adnotate și comentate de Paul Cornea, Andrei Nestorescu și Petre Costinescu, *Documente literare,* Editura Minerva, București, 1981.

[2] Adevăratul titlu : *Eterie sau jalnicele scene prilejite în Moldova din răzvrătirile grecilor,* Iași, 1861, Lucrare postumă.

Memoria lui Eufrosin Poteca a fost cinstită în forul Academiei Române de profesorul Constantin Rădulescu-Motru, atît pentru importanța activității filosofice a clericului, cît și din motive familiale[3].

Amintirea celuilalt mare boier, Vasile Pogor, ridicat din răzeșime, a fost întunecată de aceea a fiului său, omonim, unul dintre întemeietorii Junimii, celebru nu atît prin opere, cît prin spiritul său zeflemist, care a fost apoi extins, poate pe nedrept, asupra întregii școli literare. Tatăl mai obscur era însă mai talentat decît faimosul său fiu.

Despre Dimitrie Gusti, omonimul viitorului șef de școală sociologică, și ca și el, fost ministru al Instrucțiunii Publice, nu s-ar mai fi vorbit, dacă nu s-ar fi descoperit că splendidul poem nesemnat, închinat lui Ștefan cel Mare, în 1879, cu ocazia serbării de la Putna și răspîndit prin foi volante, pe care Perpessicius îl atribuise lui Eminescu, era în realitate opera poetului neluat în seamă. S-ar putea spune, așadar, că oda lui Dimitrie Gusti a fost pentru el ceea ce a însemnat pentru Felix Arvers „unicul" său sonet[4].

Să revenim însă asupra conținutului antologiei îngrijite de Paul Cornea, Andrei Nestorescu și Petre Costinescu.

Din uitatul blăjean Vasile Aaron, a cărui biografie ne-a rămas aproape cu totul necunoscută, a fost deshumat lungul poem de 4 088 de versuri, cu foarte curiosul titlu *Reporta din vis.* Nu este, cum s-ar crede, relatarea unui vis, ci numele unui tînăr, pe care i l-a dat un bătrîn înțelept, mentorul său ocazional. Poemul, rămas în manuscris, ca de altfel toate cele cuprinse în această antologie, e precedat de un cuvînt *Către cetitori,* care începe cu afirmația diletantului nefilolog :

„Limba românească (măcar oarecîtva cu cea dăcească, goticească și slovenească, sau sîrbească ameste-

[3] Tatăl profesorului trăise în preajma lui Eufrosin Poteca.

[4] În *Dictionnaire des littératures* de Philippe Van Tieghem citim însă : „Arvers rămîne tipul autorului mediocru care a putut scrie o capodoperă unică. De fapt mai multe din celelalte ale lui sonete nu-i sînt inferioare." Să mai crezi în justiția posterității !

cată) a fi fiica limbei latinești, adică a să trage din limba latinească, e un lucru mai luminos decît lumina soarelui, nici că poate cineva despre aceasta a se îndoi, fără doară acela care sau limba românească nu o știe, sau știind-o, vrea într-adins a ascunde adevărul".

Dacă însă, vorba aceea, stînd strîmb, vom judeca drept, trebuie să recunoaștem în Vasile Aaron un îndîrjit apărător al latinității noastre, pe linia marilor iluminiști Micu — Șincai — Maior — Budai-Deleanu. Prin limba dăcească el înțelege probabil fondul străvechi al limbii noastre, prin cea gotească, aportul limbii germane la graiul ardelenesc, iar prin cea slavonească sau sîrbească, influența slavonă[5].

Autorul prefeței cunoaște *Scrierea Moldaviei (sic!)* de Dimitrie Cantemir și auzise de „Constantin *(sic!)* Miron, logofătul prințipatului Moldaviei, în cronicescul său manuscript".

De ce va fi făcut versuri Vasile Aaron? Desigur pentru că era încredințat în „...genia și plecarea cea mare a românilor spre a face versuri...".

Ca atare, a început, în modul clasic, cu invocarea Muzei:

„Deșteaptă-te, Muze! Și-mi adă aminte / Cele-n vis văzute; șoptește-mi cuvinte / De ajuns, și dulci, ca să le poci scrie / În versuri prin care lumea să le știe! / Visul nu e mare, însă minunat; / Să nu-l spui afară chiar mi-ar fi păcat!".

Curat păcat! Vasile Aaron își însușise știința versului fluent și nu se dădea îndărăt de la procesul încălcării sau al îngambamentului: „Cuvinte / De-ajuns", procedeu neuzitat înaintea romanticilor.

Poemul său ne înfățișează mica odisee a unui tînăr vînător, răzlețit de grupul său, dar care întîlnindu-se cu un bătrîn înțelept este avertizat să se ferească de morala lui Epicur (așa cum, din păcate, răstălmăcită, a trecut în legendă), însă nu reușește. Opera lui, și așa cam lungă, a rămas neisprăvită. Se vede că, în intenția autorului, tînărul avea să pășească pe calea virtuții și-a binelui, lecuindu-se definitiv de orice ispită necurată.

[5] „Limba sîrbească iaste una dintră cele mai lățite ale Europii limbi..."

Avem deci a face cu o încercare de poem turistic, cinegetic și moralicesc, multiplu inițiatic.

Vasile Aaron avea ceea ce se cheamă simțul naturii : „Ajung la o apă încet curgătoare / Dintr-un izvor plin de desfătare, / Întră zece arbori împrejur crescuți, / Cu ramuri umbroase, dese, ca țăsuți, / Spre pămînt plecate, făcînd umbră deasă. / Pe lîngă izvor, iarbă verde, groasă". (v. 47—52).

Notația descriptivă este remarcabilă.

Autorul avea cultură teologică. Spre deosebire de Arghezi, citise Scripturile : „Absalon frumosul pieri spînzurat, / Plata sumeției pe drept ș-au luat. / Samson pătimașul, vestit de tărie, / Căzu prin a unei muieri mișelie ; / Cu a sa cădere alții mulți căzură, / Precum ne arată drept Sfînta Scriptură. / Craiul Solomon, plin de-nțelepciune, / Încă fără veste în mormînt să puse. / Ce n-ar fi dat craiul David să trăiască / Și grozava moarte să o ocolească ?" (v. 191—200).

După ce-i înșiră pe Nabucodonosor, Iuliu Caesar, Octavian, Titus, Vespasian, Nero, Heliogabal, Maxim, Traian și Decebal, cu toții tributari morții, autorul se întreabă, în spiritul temei *Fortuna labilis* și pe linia lui Miron Costin din *Viața lumii :*

„Unde sînt acuma ?"
și își răspunde.

„I-au sorbit pămîntul, / Nemiloasa moarte răpindu-i ca vîntul".

Moralistul nu-i deplînge, ci e de partea nemiloasei sorți, căreia îi dă dreptate, amintindu-i mai departe pe Iov, Cresus și Cirus. Poetul își variază matricea, folosind și cadența folclorică, apoi, într-o suită „cimiterială", care l-ar fi încîntat pe G. Călinescu, citește 30 de inscripții tombale, în scopul de a ilustra și mai bine fragilitatea condiției umane și sfîrșitul inevitabil.

„Discursul poetic", cum spun tinerii mei confrați, după limbajul criticii franceze de ultimă oră, învederează la lectura lui Vasile Aaron, darul dinamicii verbale, al mișcării iuți, rînd pe rînd interogativă și afirmativă, ca în inscripția de „Pe a 28-a piatră" :

„Spune adevărul, om, vas de cenușă : / Ce iaste frumusețea și umflata gușă ? / Ce-i aurul care din adînc

se scurmă? / Moartea venind toate le cioantă, le curmă. / Ești floare frumoasă? Te vei veșteji. / Ești alb și curat? Te vei ponegri. / Auzi foarte bine? Vei fi surd cu vreme. / Ești vesel și salți? Oarecînd vei geme. / Aceste citești și bine le ține. / Patimilor tale punînd aspre frîne. / De așa vei face vei lucra firește / Și precum a firei dreptate poftește. / Avem pildă vie pe *Meliorat* / Care putrezește aici îngropat".

Numele nu sînt fericit compuse, cu reminiscențe livrești sau în spirit latinist, ca acesta de mai sus. Celelalte sună astfel la ureche: Pompei, Pomplie, Priam, Brut, Prelo, Perila, Perilescu, Petele, Perilute, Prilot, Clin, Talariporta, Brutul, Peromine etc.

Spre a-i completa educația morală, mentorul își îndeamnă discipolul să colinde cimitirul și să se convingă *de visu,* printre mormintele, unele căscate, de realitatea terifică a descompunerii. Junele asistă la ospățul unui șarpe:

„Mă ia o mirare cu mult mai adîncă. / De un șarpe mare cu o gușă groasă / Care-n căpățîna unui cap intrasă. / Acesta scobise cîtu-i căpățîna, / Lăsînd loc prin gură cît poți băga mîna, / Prin care intra și ieșea afară, / Petrecînd într-însa ca într-o cămară. / Adunase sumă de șoareci morți mare, / Fără îndoială spre a sa mîncare. // Deasupra pe șoareci trei broaște rîioase, / Vii fiind, ședea cu tot spărioase. / Șarpele, flămînd lua de picior / O prinde, o suge, ca un scump odor. / Broasca, de durere, prinsă, să sucește, / Să trage să scape și trist chiuiește. / Avea căpățîna încă răsuflări / Prin ochi, prin urechi și prin doauă nări. / Prin aceste găuri țipătul de broască / Ieșea încît părea că va să plesnească. / Sună căpățîna ca o oală spartă / Vai, ticăloșie![6] Vai, lume deșartă!" (v. 1 049—1 070).

În afară de orice școală și mai aproape de viziunea medieval-catolică a hîdei realități mortuare, decît de naturalismul ce avea să se ivească mai tîrziu, Vasile Aaron nu se sfiește să zugrăvească orori și monstruozi-

[6] Mizerie, neomenie.

tăți, ba chiar pare a stărui în ele cu o secretă voluptate, în serviciul tezelor sale moralicești.

Un fragment din *Reporta din vis* fusese publicat în 1868, iar alte cinci versuri mai tîrziu[7].

În nota la acest poem se ridică îndoiala asupra originalității, dar fără a i se contesta calitatea :

„Chiar dacă ideea călătoriei inițiatice și unele dintre momentele ei i-au fost sugerate lui Aaron de un model care urmează a fi găsit (noi credem de mai multe), e sigur însă că cea mai valoroasă parte a poemei constituie o creație originală".

Chiar în ipoteza unei traduceri integrale, ce ar putea fi descoperită, meritul lui Vasile Aaron este acela al unui tălmăcitor ideal, stăpîn pe meșteșugul versului, pe toate cele șapte corzi ale lirei. Deshumarea poemului e poate principala contribuție a *Scrierilor literare inedite*.

Mai mult cunoscut ca traducător decît ca scriitor original, cum ne spune introducerea la extrasele din opera necunoscută a lui Alecu Beldiman, acesta și-a accentuat mai apăsat decît precedentul, intenția de a face poezie filosofică. Poetul debutează ciceronian, *ex abrupto*, în poemul *Asupra lumei*. Versificația lui este cam monotonă, în versuri de cîte 13 silabe, toate cu rimă masculină[8]. Incipit : „Ce lume mult vicleană, ce lume fără cap ! / Ah, ci urmări urîte ! În mintea mè nu încap"[9].

Moldoveanul dîrz nu se sfiește să exclame familiar, ca între prieteni, necocoțat pe coturnii tragici :

„Cum dracu nu vei credi, cum să nu te-amărăști ?"

Poet etic, ca și Vasile Aaron, Alecu Beldiman privește lumea cu ochiul pesimist al celui ce nu-i vede decît latura negativă, dar idealul său este al unui umanist, educat la idealul perfecțiunii morale, al omeniei. Cuvîntul lipsește din poem, nu și antonimul său :

„Om dacă vrei să cauți, să fii cu ochi deștepți. / Căci rari sînt di la cari dragostea s-aștepți. / Cei mai mulți sînt zavistnici, răi și înșălători, / Pîrăsc vicleni și

[7] În bibliografia la articolul *Aaron Vasile* din *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, București, 1979.

[8] Cu accentul tonic pe ultima silabă.

[9] Citește : nu-ncap.

scarnavi și scornici[10] vînzători. / Au obrazuri în față, di-apururi îi privești, / Di nu-i pătrunzi cu ochii, îndată ti-amătești. / Nu știu, ieșit din casă, din ochi nu l-ai pierdut, / Și cu *neomeniri* îndată ti-au vîndut".

În concluzie, definiția bunului combatant :

„Dar eu număsc și laud oștian disăvîrșit / Pi-acela ci slujăști lumei pînă în sfîrșit[11] / Și să arată vrednic, cu cinste pitrecînd[12], / Ferit di răutate și celor bune urmînd".[13]

În aceeași serie moralicească urmează *Pentru om, Pentru dușmanul ominirei* și *Prietenii cei de aproapi a omului, ci călătoresc într-această viață*. În ultimele două proliferează figurile alegorice, însemnate cu majuscule : Răutatea, care a născut șapte fete : Mîndria, Scumpetea, (Sgîrcenia), Prostimea (Incultura, hărăzită claselor de jos, ea însăși numită astfel în acea vreme), Zavistia (Discordia), Fițăria (Fățărnicia), răspîndită mai ales în „bisăricescul cliros", Înșălăciunea și Curvia (Prostituția), cărora li se opune Amoriul, Însoțirea și Prieteșugul.

Plecînd de la adagiul nemțesc „Keine Rose ohne Dornen" (nici un trandafir fără spini), Alecu Beldiman se vaită cu rutina profesionistului :

„Veștejitu-mi-s-au veacul[14], mîngîierea mè s-au stins : / Nici dreptate nu mai poate ochii mei să stè de plîns".

Aceasta nu-l împiedică pe marele vornic să anacreontizeze cu galanteria în stilul cvasi-uniform al lui Costache Conachi, marele logofăt, și al lui Nicolae Dimachi, și el mare vornic :

„Ziua-în cari a ta față / Ochii mei nu o zăresc, / Zi nu-mi iasti di viiață. / De-abiè îmi pari că trăiesc".

Nu doar că ar fi nesincer. Numai că aceste versuri se potrivesc marilor pasionați, iar nicidecum flușturaticilor care fac acrostihuri în cinstea ochilor de toate nuanțele, cu o nesecată disponibilitate, iar uneori și la comandă, ca pe o temă în care și-au verificat măiestria.

[10] Scornitori, calomnioși.
[11] Ca mai sus, se va citi : pînă-n sfîrșit.
[12] Trăind.
[13] Idem : bune-urmînd.
[14] Existența.

Vel vornicul își asigură iubita că a simțit așa-zisul *coup de foudre* (dragostea de la prima vedere) :

„O singură a ta videri / Pentru mini-au fost di-agiuns. / A ochilor tăi puteri / Păr-în suflet m-au pătruns".

Rotacismul era frecvent în generația lui Beldiman, ba chiar și în cea următoare : și fiica dintîi a lui Nicolaie Dimachi, Catinca, vestita căimăcăneasă a lui Teodor Balș, scria *pără* pentru *pînă*.

Apelînd întîi la Dumnezeul său, apoi la Zeus, în „Ridică-mi Doamne, viiața, că nu pot să mai trăiesc", poetul se vaită că depreciase puterea armelor, de fapt a arcului, la „copilul acel gol", care este Amor sau Cupidon. Nu-i mai puțin adevărat că și Eminescu avea să cadă, cu tot geniul său, în această convenție lirică, invocîndu-l cînd pe cel de mai sus, cînd pe varianta sa indică, pe nume Kamadeva.

Altădată, Alecu Beldiman apelează la Eho sau Eco, pe grecește Ino, care-l tulbura și-i cunoștea necazul, dar nu spre a se face purtătorul de cuvînt către o iubită reală sau imaginară, ci ca să le aducă la cunoștință părinților săi că-i sînt doriți ! Din rea deprindere însă, și de data aceasta se joacă neconvingător, cu acea convenție a morții, corolarul dorului neîmplinit.

Cele mai bune versuri ale lui, din acest sector, sînt următoarele :

„Răsăritul și apusul, / Miazăzi și miazănoapte // A planiților tot cursul / Și stihiile cu toate, // Ei să tot împotrivească / La acest duh de amor / N-ar putè să mă oprească, / Cînd eu pentru tini mor".

Așa mureau și înviau poeții. Le-a fost de bine.

27 mai 1982

II

Din al treilea autor antologat[15] vel logofătul Costache Conachi (1778—1849), ni se dă o foarte interesantă scriere cu titlul *Privire politicească a Evropii toată, din anul*

[15] În *Scrieri literare inedite* (1820—1845), alese, publicate, adnotate și comentate de Paul Cornea, Andrei Nestorescu și Petre Costinescu, colecția „Documente literare", Editura Minerva, București, 1981.

1825. Iscoditorul Paul Cornea i-a descoperit „izvorul" în lucrarea uitatului publicist și om politic francez Pierre d'Herbigny (4 decembrie 1772 — 13 martie 1846), contemporanul tălmăcitorului moldovean. Pamfletarul, preluînd titlul faimoaselor diatribe pascaliene contra iesuiților, *Nouvelles lettres provinciales* (1825), pleda pentru un regim constituțional, avînd ca model sistemul politic englez. Paul Cornea remarcă adeziunea totală a lui Conachi la vederile acestea din cele 185 de note personale, care constituie de fapt „cuiul" traducerii. În mod surprinzător, marele boier se declară împotriva privilegiilor de castă, inclusiv acelea ale mazililor, combătînd „sistima boiriască". Aristocrația, în definiția lui, „este toată sistima acea scutită și înălțată peste norod ; aristocrația strașnică este la noi, căci pînă la mazil, este mădular dobînditor de drepturi ce nu are opștia norodului...". Cine se aștepta să vadă în Conachi un democrat, dacă prin democrație înțelegem abolirea privilegiilor și acordarea drepturilor egale poporului, în acea vreme ținut departe de treburile publice și împovărat de biruri ?

Situația din țările noastre e astfel caracterizată :

„În două să împart stările oamenilor opștești : o parte cari dobîndesc folosuri, carile este partea scutită, adică partea aristocraticească și o parte cari nu dobîndește nici unul din folosurile adunării, adică proștii lăcuitori[16] care hojma[17] dau, dar nu iau".

Și în Franța, pînă la revoluția din 1789, singur poporul era impozabil, sau, cum se spunea : „corvéable et taillable"[18].

Or, Sfînta Alianță, organizată de Metternich după căderea lui Napoleon și în putere pînă în 1848, restaurase oligarhia în Europa și punea stavilă tendințelor liberale și democratice ale maselor populare și ale unei mari părți a intelectualității. Această forță reacționară, sprijinită pe cenzură și pe poliția secretă, a fost combătută de d'Herbigny în termeni foarte aspri. Lipsa legi-

[16] Prostimea, norodul.
[17] Mereu.
[18] Supus muncilor grele și impozitelor.

lor e unul din leit-motivele notelor lui Conachi. Iată-l cum judeca atunci recentul Cod al lui Callimachi (1818) :

„Așadar, pravilili făcute în zilele lui Calimah trebuia întemeiate pe obiceiurile firii din hotărîrile vechi a cărților de judecată, iar nu din cabinetul domniții Marghioalii".

Conachi denunță astfel camarila feminină și recomandă așa-zisul „drept natural" pe care-l vede în procedura justiției tradiționale, a divanurilor (care, între noi fie zis, nu erau consemnate în scris, ca să constituie ceea ce se cheamă o jurisprudență și, mai sus, o doctrină, ca în justiția modernă, cînd legile scrise nu prevăd cazul).

Conachi era adversarul monarhiei constituționale, al „legitimității", care în Franța însemna succesiunea la tron a dinastiei Bourbon[19].

„Leghitimită este rînduiala de a să păzi crăiia tot dintr-o viță de niam, adică după partea feciorîriii[20] i proci[21]. Oh, tare mă tem de o leghitimită aici la noi".

Conachi vedea promovările sociale pe criteriul meritelor personale, iar nu al nașterii :

„...destoinicia și vrednicia să dea rangurili și cinstirili în persoană, iar nu după niam".

Și sub noua domnie pămînteană, rangurile obținîndu-se prin hatîr sau pe bani, Conachi își precizează poziția :

„căci dacă s-ar putea înălța din proști[22], atuncea stăpînitorii ar avea mai multi ajutoruri[23]. Nu trebuie să înțelegim înălțarea proștilor pe hatîruri și bani ca la noi, ci cu totul de împotrivă, pe singură fapta bună și vrednicie".

Singurele erori ale lui Conachi sînt nu de gîndire politică, în care se revelează progresist, ci de natură informativă, marele bărbat de stat englez Robert Walpole (1676—1745), „whig" (liberal), e dat ca „un mari zurbagiu[24] în Englitera catolică" ; de fapt, s-a ilustrat punînd

[19] Dinastia Bourbon a început cu Henric IV (1589—1610) și s-a sfîrșit cu Carol X (1824—1830).

[20] În linie bărbătească.

[21] Etcetera (slav.), șcl.

[22] Din prostime, din popor.

[23] O bază socială lărgită.

[24] Revoluționar.

bazele regimului parlamentar modern. Nici Bossuet (la el, Bosuet), nu e mai bine cunoscut : marele episcop galican și neasemuitul orator sacru e dat ca „un politic frantoz".

Conachi e împotriva paliativelor :

„Adică nu mai pot fi amăgite noroadeli acum cu pospăituri pe dinafară, ce adevărate așezăminturi pe dreptul omului".

Un Conachi al drepturilor omului este revelația *Scrierilor literare inedite !*

Contemporanul și colaboratorul lui Conachi, marele vornic Nicolae Dimachi (1776—1836), a scris poezii în tinerețe, înainte de căsătorie, pare-se, cînd era îndrăgostit de o Lucsandra, căreia îi dedica acrostihuri. Ca și Conachi, el oftează și plînge de nepăsarea iubitei, dar nota nouă prin care ne apare ca un preromantic este contemplarea lunii, — odată de pe dealul Copoului, — în trei din puținele lui poezii rămase. Într-una din ele, luna e identificată cu autoarea suspinelor lui și se încheie surprinzător :

„Noaptea nopții sfîrșit n-are".

Poezia are acest curios titlu : „Alta, tot Dimachi, altă tragudii pre[25] nostimă".

Dimachi cultivă întîmplător aliterația :

„Luna lumea luminează"

(în poezia intitulată după un alt manuscris decît cel consultat de colectivul antologiei, „Alta tot de Dimachi care șăzînd pe Copou la lună — s-au făcut aceste stihuri").

Dimachi este, credem, primul „lunatic" dintre poeții noștri, întîiul care stă de vorbă cu astrul nopții :

„Pentru ce strălucești, lună ? / N-auzi frunzăle cum sună / Și cu-a vîntului suflări / Răspund la a me întristări ?"

Consonanța între lumina lunii și tristețea poetului e o notă nouă a preromanticilor :

„Lună, văd a ta lumină / Către alții a fi lină / Și cu așa răvărsări / Dînd o mari voioșari / Dar la mine ce străbați / Cu clipiri mai înfocați / Și în loc de mîngîieri / Înmulțăști-a me dureri".

[25] Prea.

Cu toate acestea, vocația lui reală este satirică. În „O adunare a trii cucoane", ele vorbesc de mode, firește, de „fustanlîc" și de cumpărături, apoi bîrfesc, privind la trecătorii de pe stradă, necruțîndu-l nici pe „Iordachi / Gogomanul lui Dimachi" — însuși fratele mai mic al autorului, care n-a strălucit în viața publică, dar de la care ne-au rămas cîteva frumoase scrisori către Nicolae (moldovenește Neculai). Epitetul „gogoman", pentru calificarea celor neserioși, a fost apoi ilustrat de P. P. Carp, șeful Junimii politice, disprețuitor față de unii proprii partizani.

Lui Dimitrie Gusti îi datorează antologia acea descoperire a lui Paul Cornea, *Prozodia românească pentru junimea moldo-română studeind în clasele colegiale din Academia Mihăileană.* Așadar, un manual care va fi servit atunci, ca apoi să se piardă din memoria generațiilor următoare. Autorul cunoaște versificația calitativă sau tonală, modernă, dar acordă atenție și celei cantitative, antice, cu silabe lungi și scurte. Nu se cunoaște izvorul acestui tratat, valoros nu atît în principiile, cît în aplicațiile sale, autorul dînd pentru fiecare speță de versificație exemple din literatura noastră, pînă la data de 1843.

Prozodia e și azi necunoscută unora dintre poeți, care dacă nu cultivă exclusiv versul liber sau simpla proză într-o iluzorie dispoziție grafică, fac iambi și trohei după ureche, fără să știe, așa cum Burghezul gentilom al lui Molière făcea fără să știe proză, cînd îi cerea valetului papucii.

Principiile tratatului sînt cele clasice, — ale clasicismului antic și ale celui modern, — cu cezura binară și fără cunoașterea încălcării versului (fr. *enjambement, rejet, surjet*), practicată recent de romantici. Totuși, autorul citează din poeții contemporani și în deosebi pe lamartineanul Grigore Alexandrescu :

„Salutare, locuri triste ce plîngînd v-am părăsit"

pentru a ilustra frumosul cel nou : „o armonie mai plăcută și mai încîntătoare, precumu-i în versul următor"[26].

[26] Urmează de fapt *14* versuri din *Intoarcere.*

Gusti dă și exemple de versuri albe, citînd din *Rapsodia 3-a* din *Eliada*[27] lui Om(ir) de C. Aristia.

Rima *masculină* (cu accentul tonic pe ultima silabă) e numită lungă, iar cea *feminină*, scurtă. Numai că Gusti amestecă școlile, numind rima *lungă, acsentată* și cea *scurtă neacsentată*[28]. La el rima *scurtă* e aceea în care accentul (tonic) cade pe penultima silabă, iar cea *identică* sau *înavuțită*, în care *antepenultima* este aceeași. Asonanța e numită *rima îndeajuns*, dar din cele două exemple, *minune-apune* și *ariniș-stins*, numai ultima corespunde noțiunii. Manualul lui Gusti a rămas neconsultat de toți cei ce au studiat versificația noastră. Gusti s-a aplecat, într-un capitol special, și peste *Osăbite însușiri a versificației române*. Această lucrare rămasă în manuscris, ni se spune în nota introductivă, completează cunoscuta *Retorică română pentru tinerime* (Iași, 1852).

Puține sînt ineditele rămase de la C. Negruzzi. Noua antologie descoperă din tezaurul de manuscrise al Bibliotecii Academiei Române, consultat și la autorii precedenți, o tălmăcire după *Nopțile* lui Young și o schiță fragmentară, cu titlul *Duchesa Milanului*. Sînt și acestea din „păcatele tinerețelor" de la vîrsta de 18 ani. Prima ar fi fost tălmăcită curînd după moartea tatălui său mult iubit, care „înrîuri mult asupra moralului său".

Tălmăcirea nu e făcută direct din engleza, pe care Negruzzi nu o cunoștea, ci după traducerea foarte liberă a lui Le Tourneur „care s-a bucurat în epocă de un succes considerabil", adică reeditată de 21 de ori în interval de 60 de ani !

Fragmentele paralele, dintre proza lui Le Tourneur și versurile lui Negruzzi, sînt ilustrative pentru ce poate realiza ca transformism o a doua traducere infidelă. Invocarea Somnului, în această *Noapte*, e interesantă ca mostră de relativă fluență versificatoare, înainte de mîntuitoarea cunoaștere a *Meditațiilor* lui Lamartine, care a contribuit hotărîtor la muzicalizarea versului nostru.

[27] Iliada.
[28] Accentuată și neaccentuată.

Un personaj foarte interesant și prea puțin cunoscut este balcanicul Gheorghe (Gheorghian) Hagi Toma Peșacov (alias Pedestrășescu), ale cărui date biografice au fost luminate de Constantin N. Velichi, care „afirmă că Peșacov era aromân după tată, român după mamă". Autorul se recomanda însă „slaveanoroman".

Peșacov a fost discipolul lui Alecu Văcărescu, căruia își propunea să-i publice scrierile și biografia.

Din destul de variata lui operă, antologia s-a fixat asupra poemului *Dezmierdarea poeticească, 1828, în băjenie, Descrierea naturei prin preumblarea unei inimi și suflet bolitor, drept mîngîiere* dedicat unui „laitnant" Tudor de Stanislas din Hațeg. Sînt 206 catrene în versuri de 7 și 8 silabe, exprimînd în contrast izbitor frumusețile naturii de-a lungul anotimpurilor, față de nemîngîiatul său suflet, *leit-motiv* ușor variat, de acest tip :

„Dar tu, ticălos[29] mieu suflet, / Or unde nădăjduiești ? / În ce loc, în care parte / Aștepți să te veselești ?"

Autorul nu și-a dat seama că receptarea frumuseților naturii nu putea fi lucrarea unui suflet iremediabil trist și că, în consecință, pesimismul poetului ia caracterul unei atitudini programatice.

Peșacov vede roadele cîmpului cu un ochi specializat, de agronom, dar și de plastician :

„Aici vezi semănătură / De grîu dulce, hrănitor, // Cu spicuri îngălbenite / Aurit strălucitor / Acolo ovăz, săcară, / Vălurindu-se de vînt, / Cînd se-nalță, se-ndreptează / Cînd se pleacă la pămînt, / Spic de spic că se lovește / De al vîntului suflat / Ș-într-o parte și în alta / S-încovoie minunat. / Curuzi[30] pă dă altă parte / Stau cu spicuri înălțați, / Cu frunzele verzi, lungi, late, / cu rodire încărcați".

Plecarea spicelor sub bătaia vîntului prilejuiește autorului o strălucită bucată muzicală, a unei urechi exercitate.

Din Vasile Pogor-tatăl, antologia ne oferă o serie de tălmăciri, dar și o foarte interesantă și originală disecție a specificului feminin, sub titlul *Disciocălaria inimii unii cochete, iar moldovenești unii țoline.* Cuvîntul

[29] Biet.
[30] Cucuruzi, porumb !

e grav, în tălmăcirea lui August Scriban : „Est. Femeia groasă de obraz ţopîrlancă şi fleoarţă". La Pogor, corectivul cochetăriei este iubirea, căreia evghenistul ridicat din răzeşime i-o dedică :

„Prin iubire tot să ţine, fără dînsa nu-i nemică, / Fără dînsa tot să darmă, tot să sfarmă, tot să strică" ş.a.m.d.

Specificul masculin, după el, e ambiţios, iar cel feminin „dorinţa să placă".

Încheierea e optimistă privind „poliirea de năravuri... Învăpăiarea simţirii, iscusinţa dezmierdării, / Aflaria închipuirii, dăscălia desfătării / A gustului ascuţime, a modilor năsloşire[31]" etc. Accentul final cade pe măiestria prozei lui Pogor într-o cadenţă fastuoasă, preromantică.

Finalul, dedicat lucrării *Elementuri de metafizică* de Eufrosin Poteca, după italianul Francesco Soave (1743—1806), ne arată rolul învăţatului cleric în îmbogăţirea limbajului filosofic naţional. O parte de contribuţie personală nu lipseşte, — ceea ce tălmăcitorul numeşte „din cugetările mele".

Lucrarea e datată „Bucureşti, în Şcoala Sfîntului Sava, 1826, iunie 14".

Elevii cursului de „umanioare" au beneficiat desigur de această largă deschidere de orizont. Datorăm lui Paul Cornea şi colaboratorilor săi o foarte „gustoasă" antologie, care l-ar fi încîntat şi pe G. Călinescu.

3 iunie 1982.

[31] Tendinţă.

COSTACHE NEGRI SCRIITOR

A apărut de curînd lucrarea excelentă a lui Paul Păltănea : *Viața lui Costache Negri*[1]. Acțiunea sa politică, mai ales din a doua fază, în calitate de colaborator credincios al voievodului Unirii, a fost lămurită mai de mult, dar noul cercetător nu s-a dat în lături de la un supliment de studiu, fie al unor acte pînă în ajun necunoscute, fie prin corespondență în străinătate, obținînd interesante noutăți despre eroul d-sale. L-am numit pe Costache Negri colaborator credincios al lui Alexandru I. Cuza. Într-adevăr, a fost singurul care a refuzat de la noua conducere statală orice propunere de colaborare, deși principele Carol i-a făcut personal o vizită în bîrlogul său din Moldova. A refuzat mai multe mandate, de deputat și de senator, ba chiar și președinția Camerei. A cheltuit cu politica și a murit aproape în sărăcie, cu un stoicism vrednic de eroii antichității. Exercita prin persoana sa, virilă și frumoasă, ca și prin distincția lui, o fascinație deosebită. A fost, în ianuarie 1859, la un pas de a fi ales domn al Moldovei, fără să se fi agitat în nici un fel, lipsit fiind de orice ambiție personală și exclusiv devotat binelui public. În tinerețe, cum se spune, tachinase Muzele, poate trăind în ambianța puternicei mișcări literare de la 1840 și în strînsă prietenie cu Vasile Alecsandri.

Paul Păltănea nu s-a iluzionat, cu toată fervoarea d-sale, asupra valorii încercărilor, în fond, ale unui diletant, care a publicat foarte puțin, și numai la îndemnul stăruitor al prietenilor săi, ca autorul *Doinelor și lăcrămioarelor,* care credea în talentul sau chiar în geniul lui Costache Negri. Capitolul consacrat așadar scriitoru-

[1] Editura „Junimea", Iași, 1985.

lui poate fi subscris în întregime, autorul nelăsîndu-se influențat de ditirambii lui C. Negruzzi și V. Alecsandri, iar dintre străini, ai lui A. Ubicini și Beathy Klingsor, care tradusese *Peneș Curcanul* și-l ridica pe Negri la nivelul celor mai mari poeți români din epocă. Sîntem avertizați că și primii biografi și editori ai acestuia, și anume Al. Papadopol-Callimach, Gh. N. Munteanu-Bârlad și Emil Gârleanu au păstrat aceleași aprecieri.

Am spus mai sus că scrisul său literar s-a produs în ambianța mișcării literare de la 1840. Or, Paul Păltănea ne atrage atenția că C. Negri i-ar fi enunțat, cu puțin înainte, principiile :

„De la primele sale scrieri, «Serile venețiene», Negri, anticipînd programul «Daciei literare», combate predilecția, manifestată în cadrul societății românești, pentru tot soiul de imitații și traduceri ale unor lucrări minore".

Iată fragmentul ilustrativ al acestei atitudini :

„Străinele obiceiuri și mode, în loc a fi priimite cu turbarea noutății, ca în oareșcare țară de a mea cunoștință, care aceea este a noastră, unde nu pricep pentru ce tot ce-i național îi totodată și urît și hulit ; și unde mai toți, cît pot, se silesc cu feluri de jărtfiri de a introduce neînsemnate obiceiuri, portul și mai vîrtos limba a altor noroade, crezînd, socotesc eu, spre pildă, că vorbind o limbă străină, neapărat și sînt de acea nație, orbire ce ne-au adus a nu fi nici moldoveni, și mai puțin încă orice altceva"[2].

C. Negri nu era xenofob : el însuși și-a scris cele mai numeroase scrisori, ca și comilitonii săi pașoptiști, în limba franceză. Avea însă dreptate, referindu-se mai cu seamă la acele familii boierești care, pe atunci și pînă în prima decadă a secolului nostru[3], dispretuiau limba, literatura și obiceiurile poporului.

Cultiva limba părintească cu aceeași grijă cu care mai tîrziu, cînd s-a retras la țară, ca Cincinnatus, renun-

[2] C. Negri, *Scrieri*, text ales, stabilit, note și studiu introductiv de Emil Boldan, Colecția Scriitori Români, Editura pentru Literatură, București, 1966, *Veneția, Sara a doua* (1839), p. 97.
[3] Vezi *Lupta pentru limba românească* de N. Iorga, cu prilejul zilei de 13 martie 1906.

tînd la deşertăciunile politicii, creştea soiuri rare de flori, legume şi poame.

Prima poezie, publicată în „Suplement ecstraordinar" al n-rului 5 din *Foaie ştiinţifică şi literară* de la 6 februarie 1844, este un îndemn de bucurie jubilantă, cu ocazia eliberării ţiganilor. Ar fi fost chiar un toast ridicat la banchetul dat cu acel prilej. Construcţia strofei e savantă, repetîndu-se de trei ori :

„Sculaţi, / Măi fraţi, / Sculaţi ! / Din greu somn vă deşteptaţi ! / Ca nişte turbaţi / Alergaţi, / Cîntaţi, / Jucaţi / Şi v-adunaţi, / Fii şi taţi, / Pahar închinaţi, / Căci bir nu daţi / Şi de pîngăraţi (sic) / Sînteţi scăpaţi, / Răscumpăraţi, / Deci vărsaţi, / Turnaţi / Şi închinaţi / Mulţi ani la deputaţi / Şi din inimi strigaţi : / Hura, / Măria-ta ! / Uşor li-i bine-a face, / Şi lui Dumnezeu îi place ; / Căci ne-au tras cu scris puţin / Din rece-a robiei sin"[4].

La moartea unei nouă necunoscute Emilia, fiica unei familii prietene, C. Negri s-a încercat şi în elegie, cu acest final, nelipsit de o oarecare putere emotivă :

„Dar cînd vîntul cu mînie / Noaptea straşnic viscoleşte, / Cînd a lunei albi făclie / Pintre nouri răzbucneşte, / Atunci pe-o groapă uitată / Iarba tremură, s-alină, / Şi de vifor clătinată / Parcă geme şi suspină". (*Moartea Emiliei,* în *Foaie ştiinţifică şi literară,* 12 martie 1844).

Pe un alt portativ, al îndemnului hedonist de iubire, au fost scrise strofele sprintene, hepta- şi octosilabice din *Tînăra copilă,* publicată în *Calendar pentru poporul românesc pe anul 1845,* Iaşi. Poezia, ne spune aparatul de note al lui Boldan, după Al. Papadopol-Callimach, ar fi fost ca un „cîntec de lume", cîntat mult timp în Moldova prin saloane şi pe la ţară, de lăutarii noştri". Cîntec de lume cîntat şi în saloane ? Atunci cum rămîne cu înstrăinarea clasei conducătoare ? Dacă data propusă de cel de mai sus, după un manuscris, este într-adevăr

[4] *Alte strofe improvizate la 31 ianuar 1844,* cu acelaşi prilej.

anul 1842, ar fi prima încercare literară a lui C. Negri. Iată pasajul exhortativ către fata nehotărîtă :

„Mergi la sînu-i să te strîngă, / Tu cu negrele cosițe, / Nici gîndi să fii nătîngă, / Drăgălașa mea fetiță ; // Căci în dragostea aprinsă, / Singure acele ceasuri / Sînt de scîrbă necuprinse / Într-a vremii grabnici pasuri".

Nu e rău ! Vocabula *scîrbă*, în accepția veche, însemna mîhnire, tristețe, supărare.

Poezia se încheie, ca în vechea temă ronsardiană, către Hélène, cu avertizarea inevitabilelor regrete la bătrînețe, în împrejurarea abținerii la vîrsta tinereții.

Unor ochi iubiți dar stinși (reali sau imaginari) le sînt dedicate în aceeași factură, *Stelele*, din 1845.

Superstițiilor populare le este tributară partea II-a din *Strigoiul*, care înfruntă mireasa chiar în ceasul alaiului de cununie. Acest strigoi nu e însă altul decît iubitul căruia mireasa i-a fost necredincioasă și care se răzbună, răpindu-i mințile[5].

Să-i fi fost inspirată elegia *Călugărița* de călugărirea vreuneia din surorile sale ?

Antedatat 1840, *Cîntec haiducesc* evocă vremea patriarhală, cînd țăranul însuși ar fi trăit în belșug :

„S-a dus vremea cea bogată, / De-și punea nevasta spată / Și prin zemnic și pe-afară, / Apoi vindea pînză-n țară / Și purta la gît odoară. // Iar românul cu opt boi / Și cu șeptezeci de oi / Tot mulgea, mereu mulgea, / Habar de nimic n-avea / Și birul ușor plătea".

Cînd vor fi fost acele vremi ? în legendă ?

Haiducul, mîncat de nevoi, sătul de „Ocări, fiere[6] și bătăi" cheamă băieții „spre lumea mare" — nu înspre codru — ca să se răzbune de amarul robiei.

Cu aceasta se încheie ciclul antumelor, cărora li se adaugă circa 25 de postume, dintre care o *Horă haiducească* anunță linia unei noi tradiții, de origine populară, în poezia zisă „cultă", o *Doină*, o *Odă la România*, o scurtă poezie alegorică, — cu „vulturul megieșesc" (Țara

[5] Prima parte a fost scrisă de V. Alecsandri, dar tînărul prefăcut în strigoi murise accidentat, neavînd a-i imputa iubitei necredința. Poetul consideră partea II-a „plină de frumuseți poetice, (...) una din cele mai nimerite scrieri ale sale".
[6] Lanțuri.

Românească) și boul căzut din taur, de fapt bourul din stema Moldovei —, preconizează din anul 1845 Unirea, o odă închinată lui Bălcescu, încă din viață, în 1846, pentru rîvna sa de istoric al trecutului național, o „Ciudă de amor", din același an, către o necredincioasă[7], un dublet patriotic, I. *Războienii și Neamțu* și II. *Codrii Vasluiului*, o *Horă de la Răducăneni* și cîteva fabule completează bunăvoința copleșitor patriotică, a celui ce nu se amăgea asupra calității acelor încercări.

În prea puțina proză politică vedem premizele surprinzătoarelor calități ale agentului român la Constantinopol, care a obținut recunoașterea Unirii din partea Turciei și a pregătit cele două vizite ale domnitorului la Constantinopol, primit cu onorurile unui principe.

Personal ne mărturisim preferința pentru corespondența lui C. Negri, în care discernem ceea ce Schiller numea „un suflet frumos"[8]. Cele 53 de scrisori către fiica sa Iosefina, dintr-o legătură necunoscută, ni-l descoperă pe părintele iubitor, care-i cumpărase printre altele, scumpa ediție a lui Rabelais, ilustrată de Gustave Doré. Cartea, rătăcită de tînără și regăsită de tatăl, îi este expediată cu o cutie de „choux de Bruxelles", din cele cultivate de noul Candide. O sfătuia să aibă răbdare, cunoscut fiindu-i că prin răbdare „frunza de dud se preface în catifea".

Răbdarea e leit-motivul acelor scrisori părintești și poate cheia virtuoasei existențe a bărbatului exemplar.

3 octombrie 1985

[7] Cu începutul blestemător :
„Ah ! tu dormi, dormire-ai moartă !"

[8] Germ. : „eine schöne Seele".

ALEXANDRU ODOBESCU ȘI CORESPONDENȚII SĂI

Din întinsa corespondență ce va fi primit Al. Odobescu, selecția ce ni se oferă[1] este plină de sugestii pentru cunoașterea epocii și a situației sociale a adresantului : cuprinde scrisori de la 78 de prieteni, cunoscuți și membri ai familiei, din țară și din străinătate, între anii 1855 și 1894 (în *Apendice*, scrisori ale mamei lui Odobescu, către soția lui, și ale norei către mama soacră, în bună înțelegere). Prea puține sînt misivele înainte de anul 1863, cînd tînărul scriitor, afirmat cu nuvelele lui istorice, ajuns ministru al Instrucției Publice și al Cultelor, primește o serie de cereri de interes cultural sau în probleme particulare. Astfel Florică Aaron[2], care făcuse cheltuieli de deplasare în interese de serviciu, cere a i se „rebonifica". Neofit Scriban, episcopul, trimite o scrisoare de scuze. Un G. Ștefanide cere locuință într-una din vechile chilii de la Sfîntu Sava. Bibliograful D. Iarcu, totodată autor, propune să-și plaseze niște cărți. Profesorul G. B. Melidon, probabil fost elev al lui Aron Pumnul sau numai admirator al lui, solicită cumpărarea *Lepturariului,* antologie totodată, care avea să joace un rol în formația literară a lui Eminescu. Inspector al externatelor de fete brâncovenești, Const. Brănișteanu își reclamă salariul pe două luni, neplătit. Gr. Bengescu, director al Arhivelor Statului, se interesează de stema nouă a țării. Secretarul domnitoruluii Arthur Baligot de Beyne, îl scuză că nu-și poate citi discursul, transmis ministru-

[1] Ediție de Filofteia Mihai și Florica Bichis, în colecția Documente literare, Editura Minerva, București, 1984, cu note, indice de nume și patru planșe genealogice, in — 8°, 392 de pagini

[2] „(1805—1887), profesor și publicist. Membru în consiliul superior de instrucție".

lui ca să-l reprezinte. Asta-i tot, din scurtul ministeriat al lui Al. Odobescu, în interval și ad-interim la Externe, fără urme scriptice în această corespondență.

Ierte-mi-se intervertirea cronologică! Înainte de această înaltă funcție, la care marele scriitor n-avea a mai accede, ministrul Vasile Boerescu îl numise în 1860 într-o comisie. Dintre prietenii săi de primă tinerețe, poetul G. Cretzianu, de la Băile Herculane, în 1855, atunci în vîrstă de 26 de ani, îi trimite mai tînărului său confident o scrisoare pe care n-o pot caracteriza mai exact decît prin epitetul „picantă" (desigur, sub aspectul vieții intime, de holtei petrecăreț). La logodna lui Odobescu, în 1858, cu Sașa Prejbeanu, fiică nelegitimă a lui Kisseleff, a rămas scrisoarea de felicitări a generalului C. Herescu-Năsturel, care se socotea descendent din familia ce dăduse țării pe soția lui Matei Basarab și pe eruditul ei frate, Udriște Năsturel.

În vederea Expoziției Universale de la Paris din 1867, la care participau și Principatele Unite, Alexandru Odobescu a fost numit comisarul țării noastre și a depus o activitate foarte vie, ca să ne prezentăm în condițiile cele mai prestigioase. Pentru această faptă, a primit medalia Expoziției, în anul următor, de la sculptorul Alfred Emilien Nieuwerkerker, comisarul delegat al Expoziției. O serie de trei scrisori sînt în legătură cu albumul Mînăstirii Curtea de Argeș, difuzat de Alexandru Odobescu (lucrarea lui Reissenberger, în traducere franceză). Bibliotecarul de la Saint Geneviève din Paris îi mulțumește călduros pentru „importantul travaliu" și-l asigură că va interesa „numerosul nostru public". Într-adevăr, celebra bibliotecă era foarte cercetată. În anii noștri parizieni (1927—1928), era singura deschisă pînă la miezul nopții. Curioase sînt impresiile cunoscătorilor. Arhitectul Jules Quicherat crede că a descoperit influențe armenești în stilul mînăstirii. Contele L. Clément de Ry se face exponentul tuturor celor ce remarcaseră și admiraseră „fermecătoarea machetă (réduction) a acestei biserici, clădită în Grădina Expoziției Universale" și spune că toți amatorii de istorie a arhitecturii au fost „foarte frapați de acest amestec de artă bizantină, de ornamentație arabă și de influență occidentală care formează caracterul acestei arhitecturi ; și că ei regretă că o mono-

grafie bine făcută nu i-a putut ajuta să pătrundă în originile și în detaliile unei arte prea puțin familiară nouă, francezilor". Se bucură însă că „Foarte remarcabila lucrare a d-lui Louis Reissenberger umple la perfecție lacuna și poate trece drept model în acest gen".

Macheta, așadar, fusese centrul de atracție („le clou") al exponatelor noastre și pusese în fierbere erudiția specialiștilor. O elogia și sculptorul Alfred Lenoir, „admirator al artei bizantine". Cu prilejul aceleiași expoziții, cunoscutul istoric al Bucureștilor și colecționar, maiorul D. Pappazoglu, care propusese încă din 1863, ministrului Odobescu, vînzarea unor obiecte vechi și-i ceruse să fie numit „inspector al antichităților", îi înaintează „un catalog de 180 bucăți obiecte de antichități și rarități din colecțiunea mea, strînse ca amator în curs de 40 de ani" și-i spune că sînt de vînzare „la orice amatori vi se va prezenta acolo [...], după prețurile ce se arată pe fiecare obiect". Nu-l vedem deloc pe Odobescu în situația de a-i face pe plac lipsitului de tact propunător ! Ne pare rău că în arhiva maiorului, păstrată în Biblioteca Academiei, nu se găsește răspunsul celui solicitat : va fi fost pe tonul cuvenit.

Un alt sector interesant al corespondenței este cel referitor la calitatea de academician și, temporar, de secretar general al Academiei, precum și lucrările ce-i incumbau, fie de ordin administrativ, fie științifice. Astfel, Odobescu se interesa de originea legendei lui Varlaam și Ioasaf, pentru publicarea ei, în condiții științifice. Însărcinat încă din 1878 cu această lucrare, era neefectuată în 1882, cînd P. S. Aurelian, vice-președinte al Academiei, îi transmite noi materiale. Alexandru Odobescu supraveghea publicarea operelor lui Dimitrie Cantemir, inițiată de Societatea Academică Română (prima denumire a viitoarei Academii), în vederea căreia fusese trimis la Moscova tînărul Gr. G. Tocilescu, viitorul profesor universitar și director al Muzeului de antichități din București. Deosebit de harnic și de scrupulos, acesta descoperă, la lectura originalului, valoarea *Istoriei ieroglifice,* dar nu se dă îndărăt de la îndatorirea de a colaționa textul ediției G. Săulescu a *Hronicul vechimii* cu manuscrisul original și să-i găsească tot felul de lacune, ba chiar și de intervenții în text. La reuniunile cu savanții

specialiști din Moscova, spune cu umor că era descusut ca Iisus înaintea lui Caiafa : „De ce am lepădat bucoavnele ?[3] De ce ne plac mai mult francezii decît rușii ? De ce gonim cuvintele slavone din limbă ?[4] Care este originea noastră ? — Nu suntem oare veniți în țările de azi tocmai după secolul al XIII-lea[5] și altele ?".

Am văzut cu ocazia cercetării corespondenței lui Odobescu, că el îl protejase pe Gr. G. Tocilescu în anii săi de studiu. Mai tîrziu, cînd cel dintîi, prins de lucrările legației de la Paris, în calitate de prim-secretar, se absenta de la catedra de istoria arheologiei, cel de al doilea l-a suplinit, rămînîndu-i devotat. Tocilescu descoperă și lucrarea polemică a lui Dimitrie Cantemir, pe tema adevăratei ortodoxii (dacă ni-e îngăduit, și nouă, pleonasmul !), precum și alte lucrări ale polihistorului, sfîrșind cu aceea relativă la zidul Caucazului, din expediția în care-l însoțise pe țar și de pe urma căreia s-a îmbolnăvit și a murit, la vîrsta de cincizeci de ani, lăsînd o operă vastă și tot atîtea proiecte nerealizate ! La contele Uvarov, Tocilescu descoperise, pe lîngă manuscrisele inedite ale lui Antioh Cantemir, care nu intrau în obligațiile lui de cercetare, o curioasă lucrare de mîna lui Dimitrie : „o singură stofă bogat țesută care reprezintă România[6] și Moldova prin două fecioare îngenunchiate și suplicante înaintea lui Petru cel Mare, călare, care le întinde mîna, călcînd în picioare steagul semilunei [...]. Ea servea mai înainte drept acoperămînt al Sf. Pristol[7] într-o biserică de lîngă Moscova. Graful vizitînd acest lăcaș sfînt [...] zărește gigantescul cal și d-asupra-i pe Petru cel Mare. Nu a trebuit multă cheltuială de elocință sacră și de argumente convingătoare, pentru a face pe bietul popă a-nțelege că nu s-ar cădea într-o biserică și tocmai d-asupra Sf. Pristol să se afle un cal, un împărat și două fete ! Așa, pînza a ajuns în stăpînirea grafului". (Scrisoare datată „Moscova, 26 decembrie 1877".)

[3] Alfabetul chirilic.

[4] Era morala latiniștilor, combătută de T. Maiorescu și de alți academicieni.

[5] Un ecou al tezelor lui Rössler & C-nie.

[6] Țara Românească.

[7] Altar.

Prețioasă informație ! Curios însă : bunul și regretatul nostru prieten, Scarlat Callimachi, în splendidul album editat de el în anul 1963, în colaborare cu Vladimir Block și Elena Georgescu-Ionescu, *Dimitrie Cantemir, viața și opera în imagini*, ne dă aproape exhaustiv desenele eruditului voievod, care era și un talentat artist plastic, dar nu și această interesantă lucrare alegorică, descrisă de Tocilescu. Să sperăm că ea nu s-a pierdut și că, prin corespondență sau cercetări ale atașatului nostru cultural de la Moscova, se va putea da de urma ei și obține o reproducere, măcar fotografică, la o scară redusă, dar cu amănunte suplimentare.

Gr. G. Tocilescu îl mai informează pe Odobescu de toate cercetările lui, în Moscova și împrejurimi, și despre celelalte „opere Cantemiriane :

a) Theologia physica ;

b) Monarchiarum physica examinatio ;

c) Istoria celor două case Brâncoveanu și Cantacuzenu".

Auzise și despre „un urmaș al Bantiștilor" că „posedă o parte din biblioteca lui Dimitrie Cantemir" (scrisoare expediată a doua zi, după precedenta !).

Pe acel Bantăș, care l-a urmat pe voievodul pribeag în Rusia, nu-l găsim în *Letopisețul* lui Ion Niculce, printre cei 24 boieri moldoveni, mobilizați. Nici în *Descriptio Moldaviae*, la capitolul *Despre boierimea moldovenească*, nu figurează Bantășeștii, afară dacă nu sînt aceiași cu Bontășeștii, despre care ediția bilingvă a Academiei Republicii Socialiste România ne spune că au dat „doi dregători în sec. XVII" și că familia era „înrudită cu Cantemireștii". În cartea lui Ștefan Ciobanu, *Dimitrie Cantemir în Rusia* (București, 1925, p. 7) este însă trecută familia „Bantăș"[8] din care s-a tras Bantâș-Camenschi[9], viitorul biograf al savantului voievod.

[8] Într-o listă de 35 de familii.

[9] N. Bantisch-Kamenschi (1737—1814), vestit istoric, tatăl lui Dimitrie Nicolaevici Bantisch-Kamenski (1788—1850), istoric (datele după nota îngrijitoarelor volumului de corespondență).

Mai tîrziu, stabilit la Paris pentru completarea studiilor sale, nu fără ajutorul lui Odobescu, Tocilescu îl informează asupra cursurilor frecventate la École Pratique des Hautes Études, la Sorbona și la Collège de France, cu speranța de a obține diploma celei dintîi. Tot atunci îl ține în curent cu edițiile franceze ale vieții lui Varlaam și Ioasaf, începînd cu un vechi manuscris, „L'Estoire de Ballam et de Iosaph(a) de St. Jean Damascène", pe care-l crede publicat de Paul Mayer. Cu acel prilej, Tocilescu își etalează cunoștințele despre originea celebrei lucrări și despre ecourile ei în Occident și Răsărit. Se arată sever cu ediția lui Auguste Emile Picot, în versiune franceză, a *Letopisețului* lui Grigore Ureche, relevîndu-i numeroase erori, și oferindu-se să o recenzeze în „Românul". Printre descoperirile lui, la Paris, remarcăm scrisoarea autografă „necunoscută încă" a lui Petru Cercel către regina mamă Catherine de Médicis. Dorea să treacă și la Londra, să cerceteze manuscrisul românesc din 1574, al *Evangheliei*, și altele. Continuă și la Paris cercetările în legătură cu operele cantemirene.

O altă interesantă corespondență o constituie scrisorile trimise de la Paris de Pompiliu Eliade, licențiat în litere și primit, în calitate de bursier al statului nostru, ca elev extern la École Normale Supérieure, în 1892. Viitorul disert profesor de literatura franceză la Universitatea din București, după ce absolvise sus-numita școală, unde primise influența lui Ferdinand Brunetière, căruia-i împrumută elocința și direcția etică în literatură, se arată în scrisorile lui către Odobescu destul de degajat și abundent în detalii, cu unele puneri în scenă, ca aceea a convorbirii cu Georges Perrot, directorul școlii, înainte de acceptarea lui ca membru al Școlii. Este scutit de repetarea licenței și primește tot felul de atenții, în urma recomandării lui Odobescu și a unei adrese ministeriale din țara noastră. Pompiliu Eliade se declară fericit de intrarea lui în școală, „cu toată neînghesuiala", într-un număr fix, de 24 elevi, la secția literară, deși, după lege, străinii nu erau primiți. Odobescu se interesa în 1894 de plasarea unei tinere romånce la „Ecole normale supérieure d'enseignement secondaire pour les jeunes filles"

de la Sèvres. Nu ni se dă numele beneficiarei, care fusese primită. Credem că este vorba de viitoarea soție, Elena, a lui I. Rădulescu-Pogoneanu, mai tîrziu strălucită profesoară de franceză, directoare a Școlii Centrale de Fete din București, și editoarea, în condiții științifice, a *Poeziilor* lui Vasile Alecsandri, lucrare precedată de o amplă biografie, cu contribuții personale. Pompiliu Eliade se interesează de ce treaptă era directorul său, ca decorat cu Legiunea de Onoare, ca să i se ofere o distincție corespunzătoare din partea noastră. Grație, pare-se, tot lui Odobescu, obține o prelungire de doi ani a bursei, ca astfel să-și poată lua, în interval de patru ani, diploma Școlii Normale Superioare din Paris și apoi doctoratul de stat la Sorbona (ceea ce a și reușit cu brio ; teza lui a fost aspru recenzată de N. Iorga, dar reeditată de curînd !). Odobescu obține de la același Georges Perrot trimiterea ca subdirector al Școlii Normale din București și ca profesor de franceză, a unui oarecare Edmond Cramaussel, care a funcționat ca atare între anii 1895 și 1897.

Numit în anul 1891 director al acesteia, de către ministrul Petre P. Poni, Odobescu își prezintă demisia lui Take Ionescu, în 1894. Corespondența nu ne dă alte scrisori, în afară de acelea ale lui Pompiliu Eliade, din anii directoratului său.

Numeroase, dar nu toate interesante, sînt scrisorile primite de Odobescu în calitate de director-general al Teatrelor, cînd s-a ocupat de restaurarea clădirii Teatrului Național (arhitectură, mobilier, decoruri, cortină), iar apoi de angajarea unei trupe franceze de Operă. Mișcătoare, în perspectiva timpului, cînd actorii, mari și mici, o duceau foarte greu, sînt scrisorile primite de la Costache Caragiali, Matei Millo și Mihail Pascaly. Cel dintîi cere în 1875 un ajutor și i se acordă cîte o sută de lei, pentru șase luni (tocmai cît îi ajungea, să nu moară de foame !). Matei Millo, în anii 1875—1876, cere subvenții și aprobări de reprezentații în beneficiu. Răspunsurile sînt favorabile. Același lucru și la cererile lui Mihail Pascaly, pentru a i se pune companiei sale la dispoziție sala Teatrului Mare, iar apoi, „un ajutor de două mii de franci", cînd obține concesia pentru trupa lui, în 1875.

O interesantă punere la punct primește Pantazi Ghica, care prezentase textul unei reviste teatrului, *Ai cuvîntul,* pare-se, cam lejeră. Odobescu i-l acceptă, cu condiția să fie eliminate unele „aluziuni personale prea mult transparente, cînd ele se atac de viața privată[10] și de demnitatea persoanelor puse pe scenă, iar mai cu seamă cînd sunt prezintate, în mod cu totul indecent și cu expresiuni puțin alese".

Din restul corespondenței, mai remarcăm spirituala scrisoare a lui B. P. Hasdeu, prin care-și refuză concursul la propunerea de către Odobescu să se țină viitorul Congres internațional de antropologie și arheologie la București. Motivele ? Odobescu era singurul nostru arheolog preistoric, cît despre antropologi... !

Din scrisorile Sașei către mama ei, reținem pe aceea cu impresii de la faimosul „Prandiulu academicu", astfel denumit pentru că lista de bucate era alcătuită în jargon latinizant, gen Laurian-Massim.

Mai remarcăm scrisorile din timpul ministeriatelor lui Titu Maiorescu, dar mai ales aceea datată „București, 17/29 noiembrie 1891", odată cu trimiterea traducerii din Schopenhauer, *Aforisme asupra înțelepciunii în viață,* recunoscînd ca juste observațiile ce i le adusese Odobescu, la prima lor apariție, în „Convorbiri literare", 1870—1871. Recitindu-le în prima lor formă, le-a găsit „grozave" și a hotărît reluarea „acestei grozăvii de germanisme", pe care le socotește condamnabile. Exemplarul trimis, al textului revăzut, este unul „de pedeapsă". Palinodia e vrednică de toată admirația. Cîți dintre „greșiții" de ieri sau de azi ar fi capabili de tot atîta onestitate intelectuală ? Am prins cîndva în flagrant delict de neînțelegere totală a francezei lui Pascal din *Pensées,* în versiunea românească, dar comitentul și-a apărat cu obstinație erorile ! Un exemplu din multe altele...

6 septembrie 1984

[10] Ca în limba franceză : „quand elles s'attaquent à la vie privée".

PATRU ANI DIN VIAȚA LUI ODOBESCU

În intervalul 1880—1883[1] îl găsim pe autorul lui *Pseudokynighetikos* prim-secretar de legație la Paris, dimpreună cu soția lui, Sașa, și cu fiica lor, Ioana. În timpul absenței ministrului, îi ține locul. La prima vedere, situația sa ni s-ar putea părea invidiabilă. Lucrurile nu stau însă chiar așa. Scriitorul și omul public făcuse încă din tinerețe o carieră extraordinară : la vîrsta de 29 de ani, fusese ministru al Cultelor și ad-interim la ministerul de Externe. Acum însă, la maturitate, bolnav de reumatisme și înglodat în datorii, se zbate să obțină titlul de consilier de legație și rîvnește la postul de ministru al țării la Paris sau măcar la Bruxelles, refuzînd legația de la Athena și de la Sofia. Se zbate, e un fel de a zice. Prea mîndru ca să facă demersuri personale, se bizuie pe sprijinul cîte unui prieten influent, ca istoricul V. A. Urechia, Ion Ghica, C. A. Rosetti și alții, plîngîndu-se însă de numărul mare al dușmanilor din țară și în genere de atmosfera politică a Bucureștilor.

Lucrează la început strîngînd materiale documentare pentru importanta colecție Hurmuzake, apoi la monumentalul studiu asupra tezaurului de la Pietroasa, pe care-l prezentase în 1867 la Expoziția universală de la Paris, după care îi ieșise vorbă că l-ar fi amanetat (zvon infamant, exploatat de adversari cu ocazia unei candidaturi parlamentare). Se lasă suplinit la catedra de Istoria Arheologiei, instituită special pentru el, ba de mai sus-numitul Urechia, ba de mai tînărul Gr. Tocilescu. Este atît de

[1] Alexandru Odobescu, *Opere, IX, Corespondență 1880—1883*, text stabilit, note și indice de Filofteia Mihai, Rodica Bichis, Nadia Lovinescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1983, in — 8°, 580 de pagini.

hărțuit de către creditori, ca un incurabil cheltuitor ce era, încît contează pînă și pe puținul ce i-ar mai veni din bunăvoința suplinitorilor, o treime din salariu fiind însă poprită, pentru plata datoriilor. Cu toate acestea, nu renunță la „trenul" său de viață, al unui subțire epicureu, obișnuit să dea „dineuri" alese, să frecventeze spectacole, să joace la curse, să facă și să primească vizite, să întrețină corespondență regulată cu soția sa, în timpul absențelor ei, în țară, sau la rudele ei din Rusia, să facă mereu alte comenzi de cărți și de mobile, ca și de alte nimicuri scumpe, pentru inaugurarea unui apartament nou, luxos, al cărui plan și mobilier îl schițează pentru îmbunarea scumpelor sale Sașa și Ioana, „grande demoiselle". Viața îi este pînă la un punct amărîtă de scadențele polițelor, care-l obligă la o penibilă echilibristică, făcînd datorii noi și recurgînd la sprijinul, cînd al bătrînei lui mame, stabilită la Paris, cînd al Sașei silită să vîndă o casă din București și să-i cedeze cîștigul moșiei de zestre. Cum observă însă cu justețe G. Călinescu, toate aceste tribulații, care-i smulg recriminări și lamentări neîntrerupte, nu-l împiedică să ducă mai departe același trai de rentier și să se strecoare ca expert navigator între scyllele și charibdele accidentatei sale „economii".

Fără să-i surprindem umorul tonic din operele sale literare capitale, din *O călătorie la Snagov* și din *Fals tratat de vînătoare*, această corespondență trădează însă o inteligență foarte lucidă, un spirit ascuțit de observație și mușcătoare reflecții despre oameni și împrejurări. Idiosincraziile sale ne izbesc îndeosebi. Astfel, cum am spus, nu poate suferi Bucureștii. Cînd e mai bine dispus, îl numește, ironic, „drăguțul de București". Aci fierbe — el spune „clocote" — cazanul bugetului și al legiuirilor, adică viața parlamentară, același „cazan", pe care N. Iorga avea să-l numească „al Satanei". Orașul nu i-a lăsat însă o bună amintire decît prin contactul cu tinerimea, în calitate de profesor. Mulțimile și manifestațiile ei de bucurie, ca aceea de la „14 juillet", la Paris, sărbătoare a Republicii Franceze, comemorînd cucerirea Bastiliei, îl sperie și-l îndeamnă să se retragă în cochilia sa.

Ca și alte spirite superioare, Odobescu se cunoaște pe sine prea bine, dedublîndu-se uneori autoironic, recunoscîndu-și „lenea", — de fapt lucru în asalt sau cu cascade —, scuzîndu-se pentru „lunga tartină" (pe românește „peltea"), sau pentru jargonul său arhaic, sau rîzînd de nasul său, sensibil la frig, ori de pîntecele care se supradimensiona. Avea haz în asemenea momente.

Scriindu-i Sașei, cînd cu angajamente zilnice sau la două zile, cînd cu neașteptate întîrzieri, pe care nu știa cum să le mai justifice, manifestîndu-și nerăbdarea cînd și ea, la rîndul ei, zăbovea cu informațiile familiale, Odobescu nu se dădea îndărăt de la cîte o subțire „bîrfă".

Astfel, la 11/23 iunie 1881, îi scria printre altele: „Alaltăieri, am cinat la Doamna Catargi cu tinerii Lahovary, care sînt mititei, mititei. S-ar zice că Alexandru Lahovary însuși s-a micșorat la înălțimea micuței sale negrișoare femei. Afară de aceasta, sînt drăguți, dar n-au aerul cu totul tandru. Nu-ți spune nimic, vederea lor. [...] La București, sînt o mie de scandaluri. Un soț și un frate gelos au snopit în bătăi la Șosea pe Nicolas Blaremberg, care e amenințat să-și piardă vederea și cu falca mutată. Apoi, multe divorțuri, între altele, acela al fetei lui V. Alecsandri, care a părăsit în grabă Parisul, chemat telefonic în țară. Pe cît se pare, al doilea fiu al lui Ion Ghica se desparte și el de soția sa, fiica lui Costică Grădișteanu, după cîteva luni de căsătorie. Îți dau din bîrfele auzite la Doamna Catargi, din cîte îmi amintesc".

Erau așadar mai multe!

Și mai departe:

„Am fost ieri să-l văd pe Alex. Philippesco în momentul cînd era să se așeze la masă singur-singurel, în mijlocul haremului său de Thereze. [...]. Încerc să-ți dau alte știri, prea scumpa mea amică; dar nu mai găsesc altele [...] Nu mai am știri despre Rosetești; cît despre Pherekyzi, sînt peste tot batjocoriți; nefericiții. Pe cît se pare, barba lui și felul de a vorbi al nevesti-si stîrnesc rîsul în hohote al întregii lumi masculine și feminine a diplomației pariziene. Orice s-ar spune, caraghioasă alegere s-a mai făcut la București. Dar neavînd ce spune, mă surprind în păcatul vorbirii de rău; să ne oprim".

Era și momentul! Cu șeful său ierarhic, Mihai Pherekyde, care era cu opt ani mai tînăr ca el, se înțelegea

bine, n-avea să se plîngă de nimic, decît că nu-i plăcea și pace bună. Numitul a fost unul din stîlpii partidului liberal, de mai multe ori ministru, a încoronat doi suverani, cu mîna lui, în 1881, și 1922, președinte rînd pe rînd al ambelor corpuri legiuitoare, impunînd și partizanilor și adversarilor respectul. Se spunea despre el, printre altele, că latifundiarul n-a plătit în viața lui (1842—1926) niciodată impozitele, că oamenii fiscului nu îndrăzneau să-l calce și că unul singur făcînd-o, a rupt-o la fugă, cînd bărbatul s-a îndreptat către el, amenințător, cu aceste cuvinte, rostite cu voce adîncă, de bas :

„Sunt Mihail Pherekyde".

Cred că rîsul le îngheța pe buze celor din țară, care ar fi îndrăznit să-și bată joc de un asemenea personaj, consultat de ambii „viziri" : Ion C. Brătianu și fiul său, Ion I. C. Brătianu.

Corespondența cu Sașa, cea mai bogată din volum, este excluziv în limba franceză (așadar am tradus !). Nu rareori, e însă presărată cu expresii românești, mai adesea de proveniență populară sau folclorică, Odobescu fiind, după cum se știe, un desăvîrșit cunoscător al vieții și limbii rostite de țăranul nostru. Astfel, deși suveranii îl apreciau, îl primeau și-l sprijineau, face haz de proclamarea regalității :

„Țara noastră este hotărît o țară de farsori". — scria de la București. În continuare : „Astăzi, pe cînd eram la Academie, s-a anunțat că și Camera și Senatul au proclamat regalitatea. Străzile sînt pavoazate, lumea circulă la soarele cel frumos ; diseară vor fi desigur muzică și masalale... Chelului ce-i lipsea ? Tichia de mărgăritar".[2]

*

Lui Ion Ghica, scriindu-i tot în franțuzește, la 21 ianuarie 1882 despre problema nesoluționată a mînăstirilor închinate, intercalează această nostimă zicală, cu un ușor iz anticlerical :

„Vorba românului : de popă nici moartea nu te scapă".

Nu știați vorba ? Nici eu...

[2] Scrisoare către Sașa, cu data 14/26 martie 1881. Ultimele două fraze în românește.

Sașei, la 17/29 martie 1882, îi scrie, într-o paranteză, pe românește : „(Vorbă să fie !)“, iar apoi, zicala : „Vezi, asta e ! vorba românului : «Țara piere...»“[3].

Tot Sașei, plîngîndu-se la 26 mai/7 iunie 1882 că slujnica muncește fără spor, îi dă iarăși pe limba noastră : „Ca bou ; trebuie mereu să-i dai bold, cu Häis și Cea !“[4].

În același loc îi raportează cuvintele lui C.A. Rosetti, dintr-o scrisoare, textual :

„Vă îmbrățișăm cu iubire. S-a primit umbrela, dar de la voi nu umbră, ci căldură cer“.

La care, adaugă Odobescu, a avut intenția să răspundă, tot textual : „Noi îți dăm căldură, dar D-ta umbrește-ne bine !“.

Cu alte cuvinte : protejează-ne ! Încheierea e a unui dezamăgit, pe limba lui Voltaire : „De altfel, din tot ce ți-a fost făgăduit, nu s-a făcut nimic, nimic“.

Întîmplător, se strecoară și un proverb rusesc, reprodus ca atare în alfabetul respectiv :

„Dar sînt atît de sărac, *săracul n-are porc,* cum spunea...“[5].

Lui V. A. Urechia, statornic prieten și sprijinitor, îi scria la 28—29 decembrie 1883 : „Încă odată, îți mulțumesc, amice, încredințîndu-te că ceea ce făcuși, în lipsa totală de orice răspuns din partea autorităților, mă îndeamnă să urmez înainte cu cercetările mele, cu care de altmintrele, cam de aproape trei ani m-am deprins ca mîrțoaga la iesle“.

Ciudată comparație. Cercetările îi aduceau un venit prea mic, ca să se poată întreține, el și familia lui.

Lucra, în acel moment, la *Tezaurul de la Pietroasa,* dar fără spor : „...timpul mi se strecoară iute, smîncit în multe părți“.

Cu alte cuvinte, era supus mai multor lucrări, neputîndu-se dedica exclusiv celor științifice. Acele munci erau : „Între această tipărire[6], lucrările zilnice ale lega-

[3] Și baba se piaptănă. Asta o știm cu toții, nu-i așa ?
[4] Majusculele, în original.
[5] În text : *(Serjpartanky).
[6] Volumul I din *Le Trésor de Petrossa.*

țiunii, oarecare datorii de societate inerente pozițiunii și cercetările în arhivele Ministerului de Afaceri Străine..."[7].

Aceluiași bun prieten i se plînsese, discret, la 11/23 septembrie 1881, că era lăsat uitării : „Mă mîngîi pre cît se poate cu ideia că multele ocupațiuni te fac a mă cam pune la ciochină".

Cu alte cuvinte, la coada preocupărilor.

Marele scriitor nu se înstrăina, ca alți diplomați din acea vreme. Își stăpînea limba ca nimeni altul.

15 martie 1984

[7] Pomenita colaborare la monumentala colecție Hurmuzake.

CONSIDERAȚII METODOLOGICE

Am citit cu cel mai viu interes masiva lucrare cu titlul : *T. Maiorescu și prima generație de maiorescieni, Corespondență*, Antologie, note și prefață de Z. Ornea, text stabilit de Filofteia Mihai și Rodica Bichiș, Documente literare (Editura Minerva, București, 1978, in-8°, XXIII + 782 pagini). După un serios studiu introductiv și o congruentă notă asupra ediției, urmează *Scrisori către T. Maiorescu* (Teohari Antonescu, N. Basilescu, I. Al. Brătescu-Voinești, M. Dragomirescu, Pompiliu Eliade, Dimitrie Evolceanu, Const. Litzica, S. Mehedinți, P. P. Negulescu, Dimitrie Onciul, A. Philippide, C. Rădulescu-Motru, I. Al. Rădulescu-Pogoneanu), *Scrisori trimise de T. Maiorescu* (I. Al. Brătescu-Voinești, M. Dragomirescu, Const. Litzica, S. Mehedinți, Dimitrie Onciul, I. A. Rădulescu-Pogoneanu), *Discipolii lui T. Maiorescu în corespondență*. Celor de mai sus, li se adaugă, Ermil Pangratti (1864—1931), viitor profesor de geometrie descriptivă, decan, rector, deputat, senator și ministru. Uitatul Teohari Antonescu (1866—1910) a fost profesor universitar de arheologie și — *rara avis* — după nota cărții, „a rămas pînă la moartea timpurie fidel *Convorbirilor* și profesorului său T. Maiorescu". Nicolae Basilescu (1860—1904), care nu trebuie confundat cu omonimul său, Nae Basilescu, economistul și proprietarul terenurilor Bucureștii-Noi, a sfîrșit ca profesor secundar de filosofie și istorie la Iași. Puțin cunoscutul și nereeditatul Pompiliu Eliade (1869—1914), fost elev al Școlii Normale Superioare din Paris și discipol al lui Ferdinand Brunetière, a cărui oratorie de catedră o imita, s-a ilustrat atît ca profesor universitar de limba franceză, cît și ca director-general al teatrelor. Cariere universitare, cu mai multă sau mai puțină strălucire, au avut și ceilalți foști studenți ai lui Titu Maio-

rescu : D. Evolceanu (latină), C. Litzica (bizantinologie), S. Mehedinţi (geografie), P. P. Negulescu (filosofie) D. Onciul (istorie), Al. Philippide (lingvistică), C. Rădulescu-Motru (filosofie), I. Al. Rădulescu-Pogoneanu (pedagogie). Majoritatea din rîndul lor şi-a datorat catedra sprijinului activ al patronului lor, pînă şi Mihail Dragomirescu, care a crezut contrariul, dar o scrisoare a lui Pompiliu Eliade, raportorul său negativ, către Titu Maiorescu, ne relevă faptul că acesta stăruise în favoarea ciracului său, căruia, cu puţin înainte, i-l preferase pe Simion Mehedinţi la conducerea *Convorbirilor literare*. Singurul scriitor, din acest grupaj de corespondenţi ai lui Maiorescu, a fost I. Al. Brătescu-Voineşti. Aşadar din cei 13 epistolieri, unsprezece au fost mai tîrziu profesori universitari, unul singur, profesor secundar şi tot unul singur şi unic în genul său, scriitor ! I s-ar fi putut adăuga poetul P. Cerna, alt fost discipol al magistrului, desigur şi el viitor profesor universitar, dacă o ftizie galopantă nu l-ar fi smuls din viaţă la cîteva săptămîni după susţinerea doctoratului la Lipsca, cu teza *Die Gedankenlyrik* (1913), sub conducerea ilustrului estetician Johann Volkelt. Ce va fi devenit schimbul de scrisori dintre Maiorescu şi Cerna, nu ştim !

Cel mai iubit dintre aceşti discipoli ne spune editorul ar fi fost Simion Mehedinţi. Poate că mai mult a ţinut Maiorescu la I. Al. Rădulescu-Pogoneanu, deoarece l-a făcut pe el, alături de soţia acestuia, executor testamentar. Vom vedea, în articolul viitor, graficul relaţiilor dintre magistru şi discipoli, precum şi pe al acestora între ei. Deocamdată am dori să ridicăm cîteva probleme relative la editarea critică a textelor.

Textul a fost stabilit de două colaboratoare ale Editurii şi descifrarea grafiei fiecăruia dintre corespondenţi a fost în genere corect efectuată. Nu e puţin lucru să citeşti scrisul de mînă, atît de variabil de la unul la altul, şi din nefericire numai de mînă, într-o vreme cînd nu se inventase încă dactilografia. Cînd epistolierul a scris greşit un cuvînt, vocabula *sic,* între paranteze stabileşte răspunderea ortografiei. Acest *sic* e însă foarte rar folosit în textul culegerii antologice, iar citatele în limbi străine (elină, latină franceză, germană, italiană), sînt pline de asemenea greşeli. Nu ştim cui să le imputăm : transscri-

itoarelor sau culegătorilor? În orice caz, a lipsit acel „cap limpede", de care dispuneau în trecut editurile, precum și bunul obicei de a se reciti, cu glas tare, în doi sau în două, textul succesiv al corecturilor. Numai așa, — firește, cu cadre redacționale poliglote și cultivate, se pot evita erori ca acestea :

În greaca veche, cu transliterație latină : „*Kookephale* / cap de cîine /", în loc de *Kynokephale* (p. 689).

În latină :

Indiquativ (în loc de *indiquatio*) *me copit* (î.l.d. *capit*) *facere criticam* (p. 579).

Ignoramibus în loc de *ignorabimus* (nu vom ști niciodată, formula agnosticistă a lui Du Bois Reymond).

În franceză :

„Je *veux vais* faire" (în loc de „je veux" sau „je vais" faire (p. 294).

„*En forcer* des portes ouvertes" (în loc de *enfoncer* etc., locuțiune care arată efortul prea mare pentru a dovedi ceea ce se știa : a forța uși deschise !).

„Elles (les animaux)", pronumele fiind la feminin și substantivul, masculin (p. 533).

„...être *phisique*" (î.l.d. *physique, ibid.*).

În limba germană :

Ohnfeige (lovitură cu palma) în loc de *Ohrfeige* și *Zwei* în loc de *zwei* (p. 462).

„*Die Goldene Mähren Weld*" î.l.d. „*Die goldene Märchenwelt*" (universul de aur al basmelor, p. 71).

„Aus *freunden zungen*" î.l.d. „Aus *fremden Zungen*" (din limbi străine, p. 373).

Titlul cărții aceluiași Du Bois Reymond : *Die Grenze des Naturerkennes*, î.l.d. *über din Grenzen des Naturerkennens*, p. 389).

În paragraful prim din p. 573, greșit : *lieden* (î.l.d. *leiden*), *färchte* (pentru *fürchte*), *begnuge* (pentru *begnüge*), *veil* și *verde* (pentru *weil* și *werde*), *kilo* î.l.d. *Kilo*, *Iahre* (pentru *Jahre*), *Grosses Carl* în loc de Grosser *Carl*.

În italiană :

„*Comme* (î.l.d. *come*) va il cuore" (p. 637).

Nenumărate sînt numele proprii stîlcite.

Porte-Royal (pentru *Port*-Royal), *Lichtemberger* (p. *Lichtenberger*, Lecomte *de Nouy* (p. *du Noüy*), *Longfelow* (p. *Lougfellow*), *Reihenhalle* (p. *Reichenhall*), rue *Souflot*

(p. *Soufflot*), *Spinozza* (pentru *Spinoza*), *Ducroc* și *Ducroq* (p. *Duroc*, mareșalul palatului sub Napoleon), *Macauley* (p. *Macaulay*), etc.

Un *sic* trebuia și în textul unei scrisori la *cateherisitul*, dacă așa a scris Teohari Antonescu, în loc de *caterisitul* Ghenadie.

Altul la *Teodorian*, în loc de *Theodorian* (Caton), cum a scris I. Al. Brătescu-Voinești.

Trecînd la aparatul de note, relev o serie de confuzii de persoane.

Dumont de la p. 33 e dat în notă ca Eduard *Dumont*, autorul cărții de scandal *La France juive*. Or, acela se numea *Drumont* !

Nanul, profesorul de română de la Turnu-Severin (p. 421), e dat la indice *Nanu, D.* (poetul !). Profesorul semna St. V. Nanul și a lăsat excelente amintiri prin lecțiile lui de literatură română la cursul superior !

Se poate ca Nanu, Marin D. — de la Indice de nume — să fie același cu D. Nanu, poetul !

Speranță de la p. 515, 516 și 517, din anul 1906, e dat la Indice de nume ca Speranța Eugen : filosoful la acea dată era copil ! E vorba tot de tatăl său, Th. Speranța, anecdotistul, de la același indice ! Tatăl și fiul semnau Speranția...

„...judecat și condamnat pentru atitudinea colaboraționistă din anii primului război mondial" a fost nu C. C. Arion (notă la p. 421), ci fratele lui, Virgil, numit de către ocupanți conducătorul Ministerului de Instrucție Publică.

Prozatorul american Francis *Brett* Harte e dat în notă, la p. 734, ca prozatoare americană, în ortografia *Bret* Harte. O altă notă greșită, la p. 607, vorbește de „pacea de la Buftea". Acolo au fost semnate preliminariile, urmate peste cîteva luni de pacea de la București, impusă de Puterile Centrale în 1918. Editorul notează ca „o anomalie" „colaborarea socialistului Anton (Toni) Bacalbașa la o gazetă conservatoare" (p. 603). La acea dată (noiembrie 1895), Toni era deputat conservator ! „Anomalia" era de altă natură !

Certat cu Iorga, Pompiliu Eliade ar fi scos, „în condiții grafice perfect asemănătoare revistei conduse de N. Iorga", — ne spune editorul, — o broșură cu titlul :

Sămănătorului (p. 140). Z. Ornea se înşeală : titlul era : *Sămănătorul de ură* şi viza polemismul subiectiv al lui N. Iorga !

Într-o altă notă, Hagen ne e dat ca „un personaj din *Cîntecul nibelungilor*, adversarul artăgos al lui Siegfried" (p. 593). Curat arţăgos. Se vede că într-un moment de arţag, l-a şi asasinat !

În nota despre Pompiliu Eliade, ni se spune că a participat la lectura *Năpastei* la data de „17/29 dec. *1898*" (în loc de *1889*, poate greşeală de tipar, dar trimiterea e greşită, la p. 221 din *Însemnări zilnice*, III, Titu Maiorescu, în loc de p. 190).

O altă problemă este aceea a notelor necesare, absolut necesare. Desigur, ar fi fost ideal să avem cîte o notă pentru fiecare nume propriu, străin sau român, dar aceasta ar fi îngreunat îngrozitor munca şi aşa destul de dificilă a editorului. Ancheta, pentru unii obscuri contemporani, după aproape 90 de ani de la primele scrisori, n-ar fi dus desigur la doritul rezultat. În schimb, sînt unele limpeziri necesare. Aşa, de pildă, cine au fost „fraţii Tunusli" (p. 331, fără notă, urmaţi de Fotino-Dionisie şi Mihail Kogălniceanu, ambii cu notă) ? Ei au tipărit la Viena (1806), lucrarea în limba greacă, a marelui ban Mihail Cantacuzino, *Istoria Ţării Româneşti* (1776) ; acelaşi a scris în româneşte *Ghenealoghia Cantacuzinilor* (1787).

Dintre străini, li se cuvenea cîte o notă lui Eduard Zeller, autorul celebrei lucrări de referinţă, *Die Philosophie der Griechen* (1844—1852), lui Johannes Volkelt, profesorul lui P. Cerna şi Tudor Vianu, poetei germane, Marie von Ebner-Eschenbach (imitată de G. Coşbuc !) marelui scriitor spaniol Pedro Antonio de Alarcon (1833—1891), — la Ion A. Rădulescu „un oarecare Alarcon", istoricului Ernest Lavisse (1842—1922), în colaborare cu Rambaud, autorul unei *Histoire générale du IV-ème siècle à nos jours*, juristului francez Adhemar Esmein (1848—1913), esteticianului şi filosofului german Max Dessoir, în corespondenţă cu M. Dragomirescu, — toţi citiţi sau consultaţi de studioşii români din epocă.

O ultimă întrebare : textele străine trebuie sau nu traduse ? Răspunsul nu poate fi decît afirmativ, fie că e vorba de limbi „moarte", ca greaca veche şi latina, fie

că ne referim la limbile moderne, cu care nu sînt familiarizați numeroși dintre consultatorii acestei importante culegeri. Sînt și jocuri de cuvinte, total neînțelese celor neinițiați, ca acela al lui Pompiliu Eliade, în limba franceză, de la *syllogisme* (silogism) la *scie-logisme* (logism răsuflat, banal).

Mai trebuie avute în vedere neologisme ca *tartină,* cu alt sens decît cel uzual (pîine cu unt), și anume *vorbă-lungă, peltea,* sau ca vocabula medicală căzută în desuetudine, *influență* (de la ital. *influenza),* pentru gripă.

Sînt în sfîrșit metafore obscure, ca : „se închide *balamucu*" (pentru Parlamentul, unde în trecut se petreceau scandaluri sau se întretăiau invectivele, încît nu se mai înțelegea nimic).

Caragiale nu se înșela cînd își spunea Moș Virgulă, pentru că acorda interpunctuației grija cea mai atentă. Iată o frază unde virgula a treia, pusă fără rost, dă naștere unui contrasens :

„Aveam o bucătăreasă, o unguroaică, de 19 ani, în curtea noastră".

Veți zice că era în vîrstă de 19 ani. Așa reiese din sintagma, între două virgule. Mai jos însă, corespondentul scrie :

„Ce mai era să alerge acum să-și găsească altă stăpînă, după moartea ălei/a/ cu care trăise 19 ani ?"

Biata femeie, concediată după 19 ani de serviciu, la moartea mamei lui I. Al. Brătescu-Voinești, s-a sinucis, „otrăvită cu chibrituri plămădite în spirt".

22 iunie 1978

TITU MAIORESCU, JURNAL V[1]

Sub acest titlu, autoarele ediției au publicat, din ineditele maioresciene, opt caiete de ciorne ale scrisorilor, în limbile română, germană și franceză din așa-zisul *Epistolarium* (no. 48—55), dintr-un interval de aproape doi ani și jumătate. Sînt anii de tinerețe, — Maiorescu fiind născut la 15 februarie 1840 —, dar de tinerețe pretimpuriu maturizată, petrecută la Iași, în sînul propriei familii (soția și fiica), cînd funcționa ca director al Școlii normale, profesor universitar și rector. Făcea parte și din comitetul central de instrucție pentru Moldova. Întemeiase, împreună cu P. P. Carp, Theodor Rosetti, Jacob C. Negruzzi și Vasile Pogor, Societatea literară Junimea și înainte de apariția organului ei, *Convorbiri literare* (1867), organizase cu cei de mai sus, mult frecventatele prelegeri pe teme de cultură generală. Păstra legături cu familia consilierului Wilhelm Kremnitz, tatăl Clarei, soția lui, cu unii profesori universitari din Germania și Franța, cu cîțiva colegi de la Theresianum din Viena, cu furnizori, librari și anticari, întreținea corespondență cu tatăl, mama și sora sa, precum și cu alți numeroși prieteni și cunoscuți, solicitatori sau, la nevoie, intervenient. Rareori i se întîmpla să trebuiască să se scuze pentru întîrzierea unui răspuns, regula vieții sale fiind punctualitatea în toate.

Surprinde, în acest scurt interval, frecvența scrisorilor către un oarecare Vasilie Alessandrescu, director în Ministerul Cultelor, cu afectuoasa apelație : „Mon cher ami, Frate Alessandrescu, Dragul meu, Dragul meu prieten, Dragul și gentilul meu prieten", se-nțelege, nelipsind

[1] În subtitlu : (10/22 iunie 1864 — 7/19 noiembrie 1866) Ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, Editura Minerva, București, 1984, in — 8°, 600 pagini.

tutuiala, ca între cei mai buni prieteni și comilitoni. Identitatea sa este cu atît mai picantă, cu cît, mai tîrziu, pozițiile lor îndepărtîndu-se, același, sub numele V. A. Urechia, va fi ținta ironiilor lui și ale întregii Junimi politico-literare, precum și ale lui Eminescu, în coloanele „Timpului".

Contrar măștii olimpiene de mai tîrziu, tînărul Maiorescu se arată la fel de prietenos și familiar cu numeroși prieteni, în afară de primii comilitoni literari mai sus numiți, dintre care cel mai apropiat i-a fost Theodor Rosetti, fratele Doamnei Elena Cuza. Se bucură așadar de intimitatea lui, printre care nu toți rămași în conștiința posterității, viitorii miniștri liberali Jean Strat și Gh. Mîrzescu, apoi, în ordine alfabetică, un Agapi, I. Bombăcilă, J. Chernbach, I. G. Meșotă, poetul N. Nicoleanu[2], G. Racoviță, tatăl ilustrului naturalist, un Rîureanu, iar dintre foștii colegi de la Theresianum, compatriotul dr. Irimia Circa.

Pe mult iubitul Theodor Rosetti nu-l scoate din „nobile tînăr", „nobile rentier, mult iubite somnambul"[3], „nobile boierinaș de la țară și leneș visător"[4], „iubite flăcău tomnatic[5]" și „iubite băiete".

Nu e precupețit, pentru nici unul din ei, apelativul „frate". Nu-i așa că acest semn de afecțiune nu prea consună cu imaginea glacialității bărbatului, cum ni l-a arătat mai ales N. Iorga ?

Nu puține sînt împărtășirile sale de lecturi străine, filosofice, artistice și literare. Dintre acestea din urmă, reținem cîteva nume străine, de autori și autoare. Despre George Sand, după lectura cărții lui Paul de Musset, fratele poetului, *Lui et elle*, cu tema faimoasei legături a acestuia cu mai vîrstnica romancieră, scrie :

„...este pur și simplu un talent genial, îngrozitor de lipsit de scrupule. Ei și ? — E meschin să arăți oameni mari în halat de casă"[6].

[2] Poetul Nicoleanu se întorsese de la Paris, după trei ani de studii libere și petreceri.

[3] În germ. : Edler Rentier, vielgeliebte Nachtwandler".

[4] *Idem :* Edler Landjunker und Abendsonnenbankaustrecker.

[5] Lieber alter Junge.

[6] Din unicul *Jurnal* în limba germană, (Tagebuch No 3, 1866, integrat corespondenței.

Mai puțin cunoscutul, astăzi, scriitor elvețian de limbă franceză Rodolphe Töpffer (1799—1846) e citat pentru ale sale *Nouvelles genevoises,* calificate ca „încîntătoare" (entzückend).

În același scurt *Jurnal,* a considerat apreciatul roman al lui Adalbert Stifter, *Vară tîrzie* (*Nachsommer,* 1857), în „trei volume mari", „plictiseală curată, totuși ușor de citit" ; nu i-a plăcut de loc romanul *Eugen Aram* de Sir Edward Lytton Earle Bulwer (1805—1873)[7], a socotit „așa și așa" romanul *Ervin* și „prost" *Dreptul primului născut,* de Theodor Mügge, „curios", romanul *Între cer și pămînt* de Otto Ludwig, dar „mereu plin de spirit" pe popularul autor de „mici romane", Friedrich Spielhagen.

La acesta urmărea „bucuros înrîurirea exercitată asupra lui" de Poe și Schopenhauer, pe care-i proclamă „preferații mei" (meine Lieblinge). Numele celui dintîi revine, o dată printre cumpărături din străinătate, cu *Nouvelles,* și apoi cerîndu-i înapoi lui P. P. Carp „nuvelele fantastice ale lui E. Poe, carte pe care ai luat-o de la mine acum un an".

Lui Pogor îi scria la 20 mai 1866 :

„În curînd mă vei ruga în genunchi să-ți traduc Schopenhauer — marele pesimist ?"[8]. Se vede că Pogor nu era familiarizat cu limba germană (își făcuse studiile juridice la Paris). Era însă un om de spirit, — zeflemistul prin excelență, al Junimei, — și ca atare, indicat să-l guste pe autorul faimoasei lucrări *Die Welt als Wille und Vorstellung* și al popularizatoarei cărți cu titlul *Parerga und Paralipomena.*

„Balzac al meu" e citat într-o scrisoare către Agnes Le Prêtre, pentru răsunătorul său roman *La femme de trente ans,* cu observația că „abia *les femmes de trente ans* stîrnesc adevăratul interes", deoarece „Femeia atinge atunci apogeul vieții ei și privește cu melancolie înapoi și cu o incertitudine oarecum lipsită de bucurie înainte".

[7] La noi s-a citit mult, în timpul copilăriei și adolescenței mele, *Ultimele zile ale orașului Pompei.*

[8] Scris. în limba franceză, din Iași, 20 mai 1866. Primul traducător al filosofului în aceeași limbă a fost, după cum se știe, românul I. A. Cantacuzino (Zizin).

O „poezie populară de Hebbel, *Unde duce drumul spre lădoiul cu făină,* e citată de Maiorescu într-o scrisoare către tînărul profesor I. Bombăcilă, căruia i se adresează cu apelativul „Nobile Bombe".

Sigur, literaturile de limbă germană îi erau cele mai familiare lui Titu Maiorescu, încă din anii studiilor vieneze. În scurtul *Jurnal* din 1866, își propune să-i citească, pentru lucrările lor lingvistice, pe „Max Müller, Steinthal, Heyse (tatăl) și pe frații Grimm, autori „și ai monumentalului *Dicționar german* în 32 de volume (1852—1961)"[9].

Creangă nu se afirmase, în acei ani, ca scriitor. Titu Maiorescu îl recomandă însă, la 15/27 octombrie 1864, lui Vasile Alessandrescu, să fie numit „la Trisfetitele (cl. I, secț. 2) cu începere de la 10 oct.", cu mențiunea :

„Băiatul lucrează deja de la I sept.". Era, în acel moment, Ion Creangă, elev în anul al II-lea, al lui Titu Maiorescu, la Școala normală, pe care avea s-o absolve cu premiul întîi.

Despre „Niculeanu" n-avea o părere așa bună. Îi scria aceluiași, la 11/23 august 1864 :

„La depeșa ta îți răspund că Niculeanu nu este nicidecum pentru director. Il este parfait honnête homme et excellent coeur, mais il este paresseux et faible à l'excès[10]. Fă-l revizor de școale primare pe lîngă Iași, ca pe Troteanu".

Contrar sfatului, Nicoleanu e numit directorul gimnaziului de la Iași !

Maiorescu se interesa însă de aproape de nevoile poetului și-i scria aceluiași, la 8/20 septembrie 1864 :

„Trămite îndată mandatul lui Niculeanu. Il n'a pas le sou"[11].

La el apelează, printre alții, în 1866, în contra încercării separatiste de la Iași, să colaboreze la jurnalul inițiat de dînsul *Voința națională,* menit să susțină Unirea și chemarea principelui străin (Filip de Flandra), după ab-

[9] După nota 14 de la p. 13—14.

[10] E un desăvîrșit bărbat onest și o inimă excelentă, dar este leneș și excesiv de slab.

[11] N-are nici un chior.

dicarea forțată a lui Alexandru I. Cuza. Într-o corespondență dată presei germane, vorbește însă de abdicarea voluntară a principelui.

Despre domnitorul Unirii n-a avut păreri prea bune, poate și pentru că, din anturajul acestuia, aghiotantul său, colonelul N. Pisoski i se arătase ostil cînd cu suspendarea din învățămînt, pentru „imoralitate". Nu ne miră însă că-l numește pe domnitor, în scrisorile către Th. Rosetti, „micul Caracalla". Cumnatul nu-i putea ierta infidelitățile conjugale. Cu prilejul actului de la 11 februarie 1866, Maiorescu vorbește de „bucuria generală", dar mai tîrziu, cu perspectiva timpului, va dezaproba complotul politico-militar, care a dus la actul silnic.

Am pomenit mai sus de procesul de „imoralitate", pe care i l-au înscenat o parte din colegii săi, proces ce a dus la suspendarea temporară din învățămînt. Era acuzat de relații intime cu o pedagogă germană, Emilia Rickert, de la pensionul de fete al d-nei Olimpia Gros.

Scriindu-i eternului (din acest volum!) V. Alessandrescu, din Iași, la 4/16 august 1864, adăuga, cu umor, în franțuzește:

„P.S. Se spune despre mine că am violat cinci fete de la Școala Centrală, care sînt acum însărcinate și că d-ra Claudine Rickert este însărcinată cu Mîrzescu și din cauza aceasta ea a plecat la Constantinopol".

Asta era gura tîrgului!

Achitat în prima instanță, ca și în cea de a doua, după apelul Ministerului, Maiorescu a fost reintegrat. Avusese de partea lui o serie de străluciți avocați[12], iar procesul a făcut obiectul unei broșuri edificatoare. Se știe că printre falșii martori în acuzare figura și prea tînăra soție a profesorului universitar, Ștefan Micle, Veronica, mai tîrziu colaboratoare la *Convorbiri literare*, cu poezii de tonalitate eminesciană.

La interval de trei luni, august—noiembrie 1864, mureau părinții lui Titu Maiorescu, Ioan, profesorul, și Maria. Fusese de față la cele două decesuri fiica lor, Emilia, și ea viitoare profesoară și directoare, care a suportat greu ambele lovituri ale soartei, hotărîtă să se retragă

[12] Printre aceștia, Pantazi Ghica, viitorul adversar al Junimei.

temporar, pentru reculegere și mîngîiere, la institutul S-ta Maria din Iași, al unor domnișoare englezoaice. Titu Maiorescu și-a propus publicarea operelor complete ale defunctului, printre care primul studiu existent despre istroromânii, pe care-i cercetase și le relevase dialectul (singur acesta a apărut în 1874, ed. II în 1900). La moartea tatălui, neavînd destui bani de drum și de cheltuieli în trista circumstanță, s-a împrumutat de la Vasile Pogor cu o sută de ducați. Întors la Iași, a fost ales rector al Universității, „cu șapte voturi contra două". Peste cîteva zile îi scria socrului său că situația financiară i se îndreptase, că salariul de profesor a sporit cu 250 de taleri pe an, ceea ce i-a permis să înceapă a-și achita din datoriile către cel de mai sus. La 28 decembrie 1864, putea să se bucure, scriindu-i mamei soacre, că datoria era integral lichidată. De altfel, Maiorescu a fost totdeauna grăbit să-și achite datoriile : cea mai tîrzie a fost aceea a bursei acordate de Blaj în timpul studiilor vieneze, bursă de care a luat cunoștință abia după cîteva decenii, cînd i s-a cerut rambursarea. N-a fost, de altfel, cheltuitor, deși călătorea mult în străinătate, cu familia, uneori însoțit, în contul său, de cîte un student sau un scriitor. Cumpăra, ca toți marii intelectuali, multe cărți. Printre acestea, surprinde și nu prea, o comandă de cărți erotice și de „romane priapice", efectuată către o librărie exportatoare Pollack, din Hamburg, în august 1864. Nu trebuie, oare, cărturarul să le știe pe toate ? O notă a editoarelor ne asigură despre gustul special al Junimii : „Acest gen de literatură era apreciată îndeosebi de unii dintre prietenii lui Maiorescu : V. Pogor, «hazliu» George Mârzescu ș.a., pentru care comanda, probabil, cărțile".

Fie-ne îngăduită o mică retușă : *posibil*, nu și *probabil* ! Maiorescu nu era înrudit cu „duduia de la Vaslui". Se știe că prin această sintagmă, erau vizate persoanele rușinoase, care s-ar fi dezabonat de la *Convorbiri literare*, la lectura unor bucăți mai deșuchiate.

Corespondent și de nevoie, în calitățile sale oficiale, dar și de plăcere, cînd scria familiei sau prietenilor, Titu Maiorescu ne apare adesea fermecător prin bună dispoziție și cordială comunicativitate. N-avea nimic de „belfer", nu era nicicînd pedant sau condescendent. Om de un deosebit tact, stăpînea toată claviatura genului epistolar.

În ajunul unui duel într-o chestiune de onoare, Maiorescu își redactase testamentul. Nu era un poltron, ca să evite întîlnirile pe teren, atunci inevitabile în armată și în „lumea cea bună".

Lectura cărții, îngrijită cît se poate de conștiincios de ambele cercetătoare calificate, este dintre cele mai plăcute.

O singură observație ! Adjectivul din limba franceză, *roué*, cu sensul modern, șiret, iar cel vechi, desfrînat, nu trebuia scris cu majusculă, la p. 21 (cutare, „un Roué spiritual"). Etimologia cuvîntului nu era onomastică, ci trimitea la cel tras pe *roată*, *(roue)* vechi supliciu[13] !

[13] De asemenea, fr. *Constantinople* (nu *Constantinopole*, p. 43) și „rue de *Beaune*" (nu de *Beanne*, p. 220) din Paris.

DESPRE FIICA LUI VASILE ALECSANDRI

Mult iubita și răsfățata lui fiică, Maria, se născuse într-o zodie numai în aparență lipsită de noroc. Cînd mama ei, intrată de un an în serviciu la Vasile Alecsandri, cînd era în vîrstă de numai cincisprezece ani, simți că avea să nască în curînd, își chemă în ajutor o mătușă, ca astfel să obțină legiuita căsătorie. Cunoaștem acest amănunt din scrisoarea trimisă de Vasile Alecsandri, refugiat la Paris, actorului N. Luchian, de la Iași. Era în 1857, la cîteva zile după nașterea Mariei (3/15 noiembrie). Poetul nu-și luase nici un angajament față de Paulina Lukasiewicz, nu-și presimțea în acel moment vocația de părinte, dar avea grijă de sănătatea lehuzei și-l însărcina pe Luchian să-i asigure în lipsa lui existența și totodată, ca să-i curme orice pretenție matrimonială, să-i comunice din partea lui că era logodit. Împăcarea se produse însă la întoarcerea lui Vasile Alecsandri în țară : îi plăcea fetița lor, își propuse să-i dea o creștere aleasă și descoperi în mama ei o emerită gospodină, căreia avea să-i lase în grijă gospodăria de la Mircești, ridicarea unei noi case tot acolo, precum și a unei școlii și a unei biserici, în locul celei vechi, care arsese. „Marghiolița" cum îi spunea tatăl, creștea cuminte, într-un pension de la Iași, iar după absolvirea claselor primare, într-o aleasă pensiune la Paris, unde-și descoperi talentul de pianistă și îndemînare la pictură. Tatăl era bucuros să afle că fiica lui obținea succese la baluri și că devenise o autentică pariziană în decurs de șase-șapte ani, cînd stăpînea la perfecție franceza, scria tatălui în englezește și se văita ori se lăuda că uitase limba maternă. Din grija celei ce ajunsese „grande demoiselle" și era la vîrsta căsătoriei, Vasile Alecsandri se hotărî să regularizeze situația, căsătorindu-se cu Paulina și dîndu-i fiicei sale numele lui. Acest

eveniment familial a avut loc la data de 3 octombrie 1876. După un an, la 3/15 noiembrie, Maria Alecsandri[1] se căsători cu Dimitrie, fiul lui Alexandru Catargi, președinte la Înalta Curte de Casație și al Mariei Donici, cu care avu două fete, Margareta și Elena. Căsătoria avea să se desfacă în 1883. Din scrisorile primite în acest interval de la tatăl ei[2], zece la număr nicăieri acesta nu-l menționează pe ginerele său, nici măcar în formulele finale. Ba chiar, în ultima de la Bucarest, 30 octobre 1882 (toate scrisorile lui către Maria, în limba franceză !) încheie cu îmbrățișări către „toate, mari, măricele și mici". Nici un cuvînt despre Dimitrie !

De altfel, cred într-o selecție operată de Maria în scrisorile către tatăl ei, deoarece în nici una din ele nu e vorba de neînțelegerile dintre ea și Catargi, de divorțul lor, după Marta Anineanu, din 1883 și de recăsătoria din același an, 1883, cu Georges Bogdan. Acesta era fiul marelui vornic Emanuel și al Anei, născută Ghica. Dintr-o primă căsătorie, cu Margareta Rosetti, a avut doi fii, Dimitrie și René, iar din cea de-a doua, cu Maria Alecsandri, unul singur, Henri. Nici cu acest soț nu s-a împăcat ea prea bine, despărțindu-se de el, ca apoi să se împace. De acesta e vorba întîia oară, într-o scrisoare a tatălui, datată Paris, 22 avril 1887 : „Salutări prietenești (Amitiés) soțului tău". Se vede că Bogdan era bolnav. Alecsandri adaugă : „Spune-i din parte-mi să reacționeze contra bolii (le mal) prin forță morală. Este cel mai bun leac". A doua oară, tot de la Paris, la 15 decembrie, își încheie astfel scrisoarea :

„Mă voi ocupa de candidatura soțului tău la viitoarele alegeri". Se vede că ginerele avea ambiții politice. A făcut însă carieră ca inspector administrativ, urcînd chiar la treapta de președinte al Consiliului administrativ

[1] În Octav George Lecca, *Genealogia a 100 de case din Țara Românească și Moldova*, București, 1911, planșa 27, Maria e trecută din eroare : Elena Alexandri *(sic)*, iar ca fiice : Margareta și Maria.

[2] Marie G. Bogdan, née Vasile Alecsandri, *Autrefois et aujourd'hui*, 1920—1923 — Lettres de Vasile Alecsandri ; Costache Negri ; Balcesco ; Russo ; Em. Kostaki Epureanu ; Rosetti, 1929.

superior. Era arbiter elegantiarum al Iașilor, se îmbrăca exclusiv de la Paris, a fost unul din întemeietorii Jockey-Clubului de la Iași. A murit puțin înainte de anul 1928[3].

Maria primise în zestre moșia de la Borzești, căreia soțul ei intenționa, în februarie 1888, să-i găsească un arendaș, deși treaba nu era ușoară. Alecsandri compara specimenul de amator, în acel moment „merle blanc", cu alte cuvinte, o pasăre foarte rară. La 28 februarie 1889, „mierloiul alb" nu fusese găsit, dar socrul atent îi atrăgea atenția ginerelui să-l lase pe eventualul arendaș să construiască el hambarele de grîne (în fr. ca pe rom. „des Cocheri", coșare !). O mică atenție pentru soțul Mariei în ultima scrisoare, de la Paris, 22 avril 1889 :

„Il îmbrățișez pe Georges pînă ce-i voi răspunde la scrisoarea sa. Primăvara mă lenevește".

•

Din lectura cărții ei, n-am putea spune că Marie G. Bogdan ne-a devenit simpatică. Dimpotrivă. Prima parte a cărții din care am citit este lamentația unei victime a societății postbelice. „Nenorocirea" ei a început încă din anii războiului de întregire, cînd conacul din Borzești i-ar fi fost literalmente devastat de ofițerii noștri, încartiruiți claie peste grămadă :

„Casă, mobilă, obiecte de artă, tablouri, amintiri de familie, corespondență literară unică în această țară, lăsată moștenire de un tată ilustru, bibliotecă cuprinzînd tot ce geniul francez a produs în știință, în literatură, în istorie, totul s-a prăbușit în fundul unei prăpăstii fără ieșire într-acest colț de țară ospitalier servind de azil și de odihnă ofițerilor ce trebuiau să combată"[4].

Iar apoi :

„Trei ani de demersuri penibile și costisitoare ; de anchete probante, de promisiuni deșarte, au obosit pînă la urmă răbdarea mea și așa atît de încercată prin durerea și ruina unui cămin pe vecie distrus".

[3] Rudolf Suțu, *Iașii de odinioară*, vol. II, Iași, Viața Românească, 1928, pp. 49—51.
[4] *Op. cit.*, Prefață, p. 3.

A urmat exproprierea, „improvizată în pripă de politicieni grăbiţi şi setoşi de reclamă electorală sub formă de patriotism care nu-i costa nimic“, şi care „desăvîrşeau ruina proprietarilor rurali, cărora li se acordau cu cîteva hectare de teren profitul grădinilor şi caselor lor de la ţară, în prealabil jefuite şi pustiite, ca şi viile lor, cărora caii de cavalerie le distruseseră pentru totdeauna butaşii şi recoltele în Moldova“.

Lucrurile nu stăteau chiar aşa. Li se lăsa, prin exproprierea din anii 1921—1922, circa o sută de hectare de pămînt arabil, iar de fiecare hectar expropiat, statul le dădea o despăgubire de o mie de lei. Dovadă că prăpădul nu fusese chiar atît de mare, este faptul că sinistrata a putut să-şi refacă atît conacul, cît şi existenţa de moşiereasă ce e drept, de mai mici proporţii.

În cele 14 capitole ale primei părţi din carte, Maria Bogdan face procesul politicianismului şi al îmbogăţiţilor de război ; într-un cuvînt denunţă „domnia cleptomaniei“. În rechizitoriul ei general, nu este exceptat nici poporul „devenit necredincios şi bolşevic“. Prin „bolşevism“ în acel moment, nu era propriu-zis vorba de răsunetul Revoluţiei ruse în ţara noastră, ci impropriu, de indisciplina la toate vîrstele şi la toate categoriile sociale. Faţă de acest presupus flagel, ea cere proniei „un Mussolini drept, just[5], dezinteresat, inaccesibil la linguşire, punîndu-şi personalitatea de o parte, negîndindu-se decît la fericirea unei Italii forte şi puternice[6] căreia îşi jertfeşte timpul, inteligenţa şi poate sănătatea şi viaţa sa“.

Cîte cuvinte, tot atîtea jalnice erori ! Marie Bogdan a trăit peste vîrsta de 80 de ani, ca moşiereasă căreia nu i-a lipsit nimic, decît că o lăsaseră picioarele, după ce nici inteligenţa ei, măcar cea politică, în care îşi încercase limitele, nu mai era stăpînă pe o judecată limpede asupra oamenilor, a doctrinelor şi a evenimentelor. Dacă ar mai fi trăit cîţiva ani ar fi putut deschide ochii şi vedea crimele fascismului, dezastrele neînchipuit mai mari ale celui de-al doilea război mondial şi „fericirea“ pe care idolul ei o adusese Italiei.

[5] Tautologia e în text : droit, juste.
[6] Altă tautologie : forte et puissante.

Cu mijloace literare mediocre, creionează însă pe cîţiva dintre prietenii tatălui ei. Costache Negri, poate cel mai scump, „venea pe jos din fundul provinciei sale", la Mirceşti, impunînd prin înălţimea, voinicia şi frumuseţea virilă, dar şi prin bunătatea lui, „poet în ceasurile lui şi mereu filosof". Nu e însă adevărat că el şi Alecsandri i-ar fi cedat lui Alexandru Ioan Cuza tronul. Pe acesta nu l-a cunoscut, dar a fost primită cu bunăvoinţă dimpreună cu mama ei de doamna Elena Cuza. Memorialista însă se înşală afirmînd că, la moartea acesteia, guvernul nu s-a mişcat şi că înmormîntarea ei a fost modestă. Despre Ion Ghica, afrimă că era „cel mai spiritual şi mai admirabil «causeur» din cîţi au putut fi ascultaţi". După alţii, acest primat l-ar fi exercitat însuşi Vasile Alecsandri. Sau tatăl nu intra în socotelile ei ? Al treilea personaj din mica ei galerie de portrete este cneazul Alexandru Cantacuzino, membru al Curţii de Casaţie, nepot al cancelarului Gorciakoff. De mirare, el nu figurează, însă, printre corespondenţii lui Alecsandri ! Pe Kogălniceanu abia l-a cunoscut, dar l-a schiţat aşa cum ni-l închipuim şi noi : „de statură mijlocie, foarte gras, cu trăsături prea mici la rotunjimea feţii, cu ochii mici, în fundul capului şi adînci, cu fruntea bombată de gînditor". Cu puţin înainte de o operaţie, făcută la Paris, Kogălniceanu i-a încredinţat lui Alecsandri testamentul său. După o săptămînă, s-a întors însă voios, cerîndu-şi-l înapoi. Organismul său solid rezistase cuţitului.

Maria Bogdan îi dă şi ea, în paginile consacrate tatălui ei, ca dată a naşterii, ziua de 21 iulie 1821. Mitrica însă, descoperită ulterior, ne-a divulgat altă dată, cu trei ani anterioară : 14 iunie 1818. Poetul se întinerea cu trei ani. Se dădea şi şi ca descendent dintr-o familie veneţiană. Cam aceeaşi slăbiciune o avea şi Costache Negri, care se credea însă coborîtor dintr-un dregător al lui Alexandru cel Bun, iar Ştefan cel Mare l-ar fi decapitat pe un urmaş al acestuia care s-ar fi opus războiului dintre fraţi, cînd domnitorul l-a atacat pe Radu cel Frumos. Elena Negri, sora lui şi prietena lui Alecsandri (inspiratoarea „Dedicaţiei" — Steluţa !), n-a murit însă de o dublă pneumonie, ci era o veche tuberculoasă. Poetul i-ar fi jurat prietenului său că nu se va căsători niciodată, dar „trebui să-şi

încalce jurămîntul mult mai tîrziu și să regularizeze situația unei tinere de 18 ani revenită de la Paris după mai mult de 10 ani de absență“[7].

Despre mama ei însă, nici un cuvînt! Din falsă rușine sau să se fi certat pe moștenire? Alecsandri o lăsase pe Paulina uzufructuara întregii lui averi pe tot restul vieții (ea i-a supraviețuit 30 de ani). Făcînd o descriere răuvoitoare a casei din Mircești (opera mami-si!), Maria încheia insinuant: Alecsandri murise „fără a-și fi putut realiza două visuri: o călătorie în America și clădirea unei frumoase case la țară“. Alecsandri s-a simțit foarte bine în casa nouă de la Mircești, făcută de Paulina în lipsa lui din țară, în 1867, și niciodată nu s-a gîndit să-și facă alta! Dealtfel, în același context, ea recunoștea că tatăl ei se bucura la Mircești de „mult confort“. Era tot ce-și dorea, ca un om comod și iubitor de o viață „blîndă și odihnitoare“ pe care i-o pregătise Paulina și nu alta (în nici un caz Maria, care și-a părăsit cuibul după un an de la întoarcerea din străinătate, măritîndu-se). Ce e drept, o găsim adesea la Mircești în momentele tulburi ale căsătoriei, cînd se va fi bucurat de grija atentă a bunei mame.

Pe lîngă confortul ce i-l asigurase Paulina, Alecsandri avea tabieturile lui, respectate de toți ai casei: se scula la 5 dimineața, își făcea îndelung toaleta, la orele 7 își bea ceaiul cu biscuiți, trecea apoi la birou, pînă la sosirea trenului, la ora 11 și jumătate, lua masa, adeseori cu invitații, legumind din numeroasele feluri de mîncare pregătite sub supravegherea Paulinei, rîvnind însă, în momentul desertului, la fructele, altoite cu soiuri franceze alese. După o oră de „siestă“ își relua lucrul, luîndu-i mult timp corespondența, răspunzînd tuturor, mari și mici, care-i scriseseră. Cînd lucra, îl ținea adesea pe genunchi pe Gogu, cățelușul care figurează la loc de cinste și în corespondența lui de familie. Era alb, de soi, flocos, mătăsos și drăgălaș, dar mîrîia cînd stăpînul își uita de el.

[7] Două mici rectificări de date! La căsătoria lui Alecsandri, la 3 octombrie 1876, Maria avea 19 ani (era născută la 3 noiembrie 1857). Șezuse la Paris din decembrie 1867 pînă în aprilie 1876, deci mai puțin de zece ani!

Memoralista își dă mai multă osteneală în schițarea domesticității decît în aceea a prietenilor iluștri. Facem astfel cunoștință bună cu țiganul Vasile Cazimir, care juca ursul pe peronul gării, cu chelarul Buciuc, căruia ea, „în neștiință completă a limbii române" îi spunea Cibuc, cu un „tip original", Berescu, care punea zilnic țara la cale, cu intendentul Vasile, bînd cafele după cafele etc.

Slugile erau numeroase la moșia de peste 1 000 de hectare și pe lîngă casă : un cafegiu, o bucătăreasă, care făcea pîine de trei ori pe săptmînă, o femeie pe lîngă paserile din curte, o bucătăreasă pe lîngă personalul de serviciu, un bucătar-șef, trei fete în casă și cîțiva băieți de serviciu în afară din casă. Ea încheia cu satisfacție snobă :

„În sfîrșit sinecuri ca în ministerele actuale, dar sinecuri care nu ruinau statul, silindu-l pe proprietar să fie generos și filantrop".

Fiica ar fi primit de la tatăl ei o vastă corespondență, dar „aproape șase sute de scrisori pios păstrate se găseau la Borzești în timpul războiului. Regimentul 12 Artilerie și 8 Călărași le-au ridicat cu celelalte toate"[8].

Din cele circa o sută de scrisori de la tatăl ei[9], publicate în acest volum, ne alegem cu impresia plăcută a unui corespondent superior, spiritual, iubitor, într-o franceză spumoasă. Cea mai întinsă relatează vizita lui la felibri, după ce i se acordase premiul pentru *Cîntecul Ginții latine*.

Interesante sînt și notele despre președinții Republicii franceze, din anii cînd funcționase la Paris ca ministru plenipotențiar. Să reținem și grija soțului, în ajun de a se prezenta cu soția la Palat, de toaleta ei, cu îndemnul să nu facă economie, că nu duc lipsă de bani. Alecsandri făcuse și din Paulina o „doamnă". Numai scrisul ei rămăsese „labă de gîscă" și de aceea, cînd el o punea să scrie o dedicație pe o carte a lui, o semna așa fel, ca și cum ea și-ar fi asimilat „ductul" său.

---

8 „Avec le reste".

9 Se vede că plecase cu ele înainte de „jefuirea" Borzeștilor (care trebuie primită cu toată rezerva).

Cu două luni înainte de moarte, ignorîndu-și teribila boală, cancerul, îi scria Zulniei Sturdza, sora lui Costache Negri, de la Mircești :

„Să sperăm totuși că timp de trei luni de vacanță ce-mi mai rămîn, mulțumită aierului bun, unui regim sănătos, și mai ales îngrijirilor soției mele, voi sfîrși prin a ieși din acest impas".

Paulina era nădejdea lui. Se vede că asta nu i-a iertat-o „Marghiolița", educata și rafinata Marie Bogdan, Catonele feminin al generației sale. La moarte, Paulina lăsă Academiei Române casa și locul de la Mircești. Nu se putea o mai nimerită testare. Ea se stinse așa cum trăise, făcînd numai bine în totală singurătate. Să se fi îmbunat pînă la urmă apriga ei fiică, despre care R. Suțu ne spune că era „una din cele mai frumoase femei ale Iașilor ?" Să-și fi recunoscut mama ?

1 septembrie 1983

B. P. HASDEU ȘI CIOCOII

Noțiunea de *ciocoi* a suferit în decursul veacurilor diverse fluctuații semantice. Cea mai veche mențiune este aceea a vistierului lui Mihai Viteazul, Stavrinos, în poemul său grecesc, în care-i numește ciocotniți. C. C. Giurescu ne spune că într-o ediție venețiană din 1672, glosarul dă sensul fiscal : strîngător de biruri al voievodului. Aceeași era funcția mănoasă a ciocoiului și în secolul următor, în ambele noastre principate. Dintre cronicari, cel care-i pomenește adesea este Ion Neculce. Mihai Racoviță, în prima lui domnie (1703—1705) : „... vădzind că nici cu acie[1] nu-i poate spărie să iasă toți la rumtă[2], vîndut-au toate ținuturile la cochi-vec[3] *ciocoilor*, ca, goștina de oi, pe oamenii cei făr' de pecetluituri de rumtă, de nu putè scăpa nici un becisnic[4] pe nicăieri să nu iè pecetluit".

În a doua domnie a lui Grigore Ghica (1735—1739), ne spune mai departe Neculce, a avut de furcă cu acești obraznici agenți fiscali : „...m-au amestecat *ciocoii* și alți neprieteni la Grigorie vodă. Și m-au închis la bașbulucbaș cîteva dzîle. Și copiii miei s-ascunseseră în laturi, și au triimis un postelnic de i-au căutat în toată țara, dîndu-mi și mie pricină că am bătut un *ciocoi* la vremea moscalilor[5], socotind că am fost și eu amestecat la niscaiva fapte[6]. De pe urmă au aflat că n-am fost, și m-au slobozit și pre mini la țară".

[1] Zlotașii, vorniceii și vătămanii.
[2] *Rumta* sau *rupta*, impozitul personal.
[3] Licitație (corect : *cochi-vechi*).
[4] Om foarte sărac.
[5] Intervenția lor armată cu generalul Münich și doi fii ai lui Antioh Cantemir.
[6] Ca fost intim sfetnic al unchiului celor de mai sus, Dimitrie Cantemir, la a cărui succesiune rîvnea unul din ei.

Era, care va să zică, să plătească cu capul acuzația nedreaptă de „viclenie". Cum încheie marele cronicar domnia aceluiași voievod ?

„Acest domnu Grigorie-Vodă era foarte grabnic și năselnic[7]. Și în dzilele lui să îmbogățise *ciocoii*, că lua slujbele cu dări și cu mite de la greci. Iară boierii mazili[8] n-avè căutare și rămăsese la sărăcie. Și începuse a-i și boieri pe *ciocoi*, că să mîndrise, socotiè că n-a mai avè sfîrșit".

Urmașul său, însă, Constantin Mavrocordat, în a doua lui domnie (1741-1743), schimbînd regimul fiscal, printre alte reforme ale lui, le-a luat ciocoilor apa de la moară, ne spune Neculce :

„Și așa toți au primit și s-au bucurat. Numai vro doi, trii boieri nu le place[9], și *ciocoilor* carii jecuiè țara".

Cuvîntul *ciocoi* își cîștigă o întinsă familie, spre a le ilustra comportările. La H. Tiktin găsim următoarele derivate, în ordine alfabetică :

ciocoaică, ciocoeș, ciocoesc, ciocoflendură, ciocoinicie, ciocoism, ciocorofkec, ciocotniță și verbul a *ciocotniți.*

În cronica lui Radu Popescu, spicuim substantivul *ciocotniție*, redat de H. Tiktin mai sus în varianta *ciocotnicie*, cu sensul de lingușire. Iată cum își scuza elogiile aduse aceluiași Grigore Ghica :

„la pomeni toate bunătățile pe deplin cîte avea domnul, nu mă lasă obiceiul istoriei, pentru ca să nu dau bănuiala de *colachie*, care rumânește se chiamă *ciocotniție*".

În concluzie, se poate afirma că în trecutul nostru feudal, adică înainte de abrogarea privilegiilor de castă și de clasă, a existat un antagonism între boierii vechi și cei noi, taxați de cei dintîi drept ciocoi, adică parveniți. Din aceștia, în bună parte, s-a creat burghezia, în secolul trecut.

Romanul lui Nicolae Filimon, *Ciocoii vechi și noi* (1863), necorespunzînd propriu-zis titlului, deoarece acțiunea se petrece la București către sfîrșitul erei fanariote și la începutul primei domnii pămîntene, promitea, într-o virulentă prefață, continuarea cu ciocoii zilelor lui,

7 Crud.
8 Fără slujbe.
9 Citiți „nu le plăcè".

carte ce n-a mai apucat s-o scrie. Orișicum, ea a stîrnit, printre altele, verva lui Hasdeu, în faimoasa *Odă la Ciocoi*. Ea apăruse însă în *Romånul* lui C. A. Rosetti la 19 februarie 1869, cu titlul *Odă la boieri*. În recent apărutul prim volum de *Opere* ale autorului, ediție îngrijită de Stancu Ilin la Editura Minerva, în colecția *Scriitori români*, aparatul critic ne dă variantele, dar la versul 5, prima formă era :

„Boierule ! Cinci veacuri și mai bine..."

învinuit a suge „în frunză sucul și sîngele din vine / În blînda Românie !", formă păstrată și în broșura apărută în același an, cu același titlu, și în *Columna lui Traian*.

Titlul cel nou apare în volumul de *Poezii* din 1873, dar în versul 5, timpul acțiunii nefaste a eroului său e scurtat :

„Ciocoiule ! un secol, un secol și mai bine..."

De aci se vede că la Hasdeu, noțiunea de *ciocoi* se suprapunea pe aceea de boier, într-o desăvîrșită sinonimie.

Semnificativă este și o altă variantă, de la versul 49 pînă la versul 80.

Înainte de apariția volumului, era vorba de douăzeci de ani de cînd se năștea pentru țară o mare speranță. Nu poate fi vorba decît de marele '48, cînd mișcarea revoluționară din Țara Românească, prin reformele ei, aducea o lovitură grea boierimii și privilegiilor ei. În volum însă, peste tot, citim :

„A patruzecea iarnă, a patruzecea vară / S-au dus p-a vremii roată, / De cînd prin mii de ecuri[10] suspinului din țară răspunse țara toată..."

De ce a dublat Hasdeu numărul anilor, ca să fixeze marea speranță a națiunii, ulterior înșelată ? La 1829, marele eveniment a fost tratatul de la Adrianopol, care a adus țării printre altele, peste cîțiva ani, Regulamentul organic, cel ars de poporul bucureștean în 1848. Mărturisim a nu înțelege rostul acestei variante, și mai ales versurile 65—72 :

„A patruzecea vară-mbrăcase ieri cîmpia / În busuioci și-n grîne / De cînd suspinul nostru smulsese România / Din gheara ta, jupîne / A patruzecea iarnă în haina-i de

[10] Ecouri.

mireasă / Se-ndrumă după vară, / De cînd suspinul nostru pe lifta n-o mai lasă / A-și bate joc de țară".

Cum adică, în 1829 ciocoimea = boierimea fusese desființată și înviase apoi ? Sfîrșitul odei, în 19 strofe octave, adică în 152 de versuri, deplînge faptul :

„O nu ! E viu *ciocoiul* !"

care aduce cu sine, ca în trecut

„Invazia străină"

(aluzie la domnitorul Carol)

„Chemînd păgîni și unguri să danțe pe morminte / În patria română !..."

În concluzie, poetul cheamă la luptă, dar nu cu „puștile și bețe", ci la lupta pentru libertate.

Antidinastic în acel moment, Hasdeu lovește indirect în domnitor, publicînd *„Vornicul Iancu Moțoc,* baladă din secolul XVI", în *Columna lui Traian,* la 30 aprilie 1870. Poetul aplaudă decapitarea lui Moțoc. „La Leov, în țara leșească",

pentru că „Dînsul alungase pe trei domni din țară, / Dînd apoi coroana unui venetic[11] / Care-n holda noastră, neamblînzită fiară / Nemblînzită fiară, nu cruța nemic".

Nu-i folosise deloc refugiul în Polonia pentru motivul că „chiar străinii sfarmă cu urgie — / Sfarmă cu urgie pe *ciocoiul* lor".

Moțoc își recunoaște vina :

„Eu, nesocotitul, printr-o nebunie — / Printr-o nebunie domn străin i-am dat".

În volumul de *Poezii* mai sus numit, dramaturgul selectează din piesa cu titlul primordial *Răzvan-Vodă,* actul II, *„Codrul* (1580)", înfățișîndu-l pe viitorul domn cap de haiduci.

Un personaj, Tănase, îi spune acestuia că la Iași se vorbește mult de el, că unii îl laudă, dar „Alții, adică *ciocoii,* te sfîșie cu năcaz".

Răzeșul cîntă o doină haiducească : „Cînd văz pe *ciocoi* viind, / Mă fac broască pe pămînt, / Îmi așez săgeata-n vînt, / Și mi-l iau la căutare, / De la cap pîn'la picioare ! / (...) Și cuget, și mă gîndesc, / Pe unde să-l nemeresc ! / La retezul părului, / Din dosul islicului, / Unde-i greu ciocoiului !..."

[11] Lui Despot Vodă.

Ciocoiul lui era, după cum se vede, studiindu-i portul, tot un boier.

Răzvan răspunde sceptic unui boier, Ganea, că-l va scăpa dacă va fi prins :

„*Ciocoii* sunt tot *ciocoi* !“

Nu se încrede în justiția boierească. Este clar că în piesă, ciocoii sînt boierii, iar nu agenții fiscului. Același răzeș îi recomandă astfel pe Vidra, nepoata lui Moțoc :

„E cam cu nărav *ciocoaica* : n-o auzi vorbind deloc !“

Unul din viitorii tovarăși ai lui Răzvan, hoțul al doilea, într-un moment de neîncredere, îi spune :

„Bagă seama, căpitane ! Noi nu te-am ales pe tine / Ca să te pupi cu *ciocoii* și să ne dai de rușine“.

Și boierul Ganea, capturat de haiduci, e în ochii poporului, un ciocoi. Răzeșul propune uciderea lui, cît mai crudă :

„Să-l bucățim mărunțel, / Încît să nu se cunoască d-a fost *ciocoi* sau vițel !...“

Răzvan doinește, în metru popular :

„Vătaful haiducilor, / Groaza veneticilor“, răpește o fată, spunînd „către cel *ciocoi*“ (un boier) care-o-nsoțea : „calea e a ta / Mîndra e a mea, / Și de nu mi-o dai, / Hai la luptă, hai !“.

Învingător al turcilor, „*Ionașcu-Vodă* (1574)“, eroul cărții lui Hasdeu închinată lui *Ion-Vodă cel cumplit*, decide să ucidă pe toți prizonierii, refuzînd răscumpărarea, iar cînd „un *ciocoi* / Stolnicul Moroi“ propune acel tîrg, domnul intransigent poruncește :

„Turcul și *ciocoiul* p-o spînzurătoare !“

Din poeziile apărute în periodice și selecționate de Stancu Ilin, trei poezii, mai vechi, preludează atenției acordate de Hasdeu ciocoilor. În *O doină postumă*, țăranul din mormînt, într-o impresionantă prosopopee, se bucură că e stăpîn pe locul său.

„Și nu îndrăznește *ciocoiul* să vie / Să-mi stoarcă pămîntul“.

Apoi își amintește de vremea cînd „pe ger și pe ploaie“ dîrdîia de frig. „Cînd ședea *ciocoiul* lîngă calda-i vatră“.

Acuma nu-i mai pasă, poartă „haină de țărînă și piatră“. Copiilor săi le dă sfatul să nu ceară de la *ciocoime* decît atît cît i-a dat mormîntul. Este cea mai izbutită poe-

zie cu caracter social din opera lui Hasdeu. A apărut în revista *Aghiuță* din februarie 1864.

Din același an este și *Drumul-de-fier*, o diatribă contra proiectului lui P. Mavrogheni și a unui consorțiu străin, de concesie a unei linii de cale ferată.

„Nu-i destul c-avem *ciocoi*, / Ne mai trebui lanțuri noi : / Să tot curgă ca șiroi / Cîrduri de străini la noi !"

Hasdeu era împotriva invaziei capitalului străin. La 19 martie 1864, tot în paginile revistei sale umoristice, *Aghiuță*, publică scriitorul *„Conjurația lui Fiasco*, epopee în 156 de versuri", cu tema încercării boierilor conservatori de a răsturna guvernul lui Cuza vodă, în vederea sabotării unor reforme populare. Și aici *boierii* ce se adună la Oteteie(șanu) sînt prezentați ca *ciocoi*. Remarcabilă e scena descriptivă a multiplicării imaginilor lor în marile oglinzi de perete ale gazdei.

Am văzut că Hasdeu îi identifică pe boieri cu ciocoii, în poezia lui. Contra acestei tendințe, generalizată parcă de generația pașoptistă, se ridică unul dintre străluciții ei reprezentanți, Vasile Alecsandri, care în piesa lui, *Boieri și ciocoi* (1874), cu acțiunea în 1840—1846, face un *distinguo* în favoarea celor dintîi. Lipicescu, fost în „taraful ciocoilor", apoi ajuns „secretariul, omul de încredere al ministrului", începe prin a fi boierit șetrar. Vornicul Iorgu Hîrzobeanu își ia însă distanța, refuzînd să și-l facă ginere, deși e cu cuțitul la os :

„Ciocoii pot să ne fure, să ne calicească, să ne ucidă chiar... fie ! dar noi să nu ne-ngiosim a ne măsura cu dînșii niciodată".

Aparatul critic al lui Stancu Ilin este foarte bogat. Aducem o singură retușă la afirmația, în marginea *Odei la ciocoi*, după care formula „monstruoasa coaliție" (pentru răsturnarea lui Cuza), dintre conservatori și liberali, ar fi fost „numită astfel de către Hasdeu". Formula este însă a lui Mirabeau, revoluționarul care a vorbit despre „o coaliție monstruoasă între intrigă și probitate"

JAN URBAN JARNÍK : CORESPONDENȚĂ

Colaborator al lui Andrei Bârseanu la importanta culegere de *Doine și strigături din Ardeal*[1] romanistul ceh Jan Urban Jarník[2] (1848—1923) a fost un cald și statornic prieten al poporului și al folclorului nostru. Se abilitase ca docent pentru limba română la Universitatea din Viena, în 1879, cu teza *Importanța limbii române pentru studiul limbilor romanice*[3]. De la Paris, scriindu-i în 1875 lui Constantin Georgian, viitorul adversar al lui N. Iorga la concursul pentru catedra universitară, își afirma sentimentele sale față de limba noastră :

„D-stră știți prea bine că mi-a părut rău, neputînd să învăț cu d-stră această limbă română, care-mi place așa de mult".

Și încheia astfel :

„Finind această întîia a mea epistolă în românește, vă rog încă o dată să mă iertați".

Pasionatul novice își cerea scuze pentru stîngăciile în mînuirea idiomului nostru, iar corespondentul său român îi restituia scrisorile, la cerere, cu îndreptările solicitate. Astfel, în loc de latinismul *finind*, a corectat cu *sfîrșind*, iar din exces de zel „neaoșist", a propus *scrisoare* în loc de *epistolă*[4].

[1] În Editura Academiei Române, 2 volume, 1885, reeditate în 1964 și 1968.

[2] Jan Urban Jarník, *Corespondență*, Ediție îngrijită și studiu introductiv de Tr. Ionescu-Nișcov, Editura Minerva, București, 1980, în colecția „Documente literare".

[3] Iordan Datcu și S. C. Stroescu : *Dicționarul folcloriștilor, Foclorul românesc*, București, 1979, p. 249.

[4] Vocabulă frecventă în corespondența din trecut : „Doresc ca mica mea *epistolă* să vă găsească în cele mai fericite momente ale existenței".

Simpatizîndu-și corespondentul, C. Georgian respingea pluralul de politeță, înlocuind pe *ați* cu *ai*, și pe *să mă iertați* cu *să mă ierți*.

Mai tîrziu vom vedea că Jarník, în scrisorile către numeroșii săi corespondenți români, în majoritate transilvăneni, alterna în aceeași frază uneori, pe *dumneata* cu *tine*, dintr-un sentiment de adevărată prietenie.

Se remarcă, în aceste prime scrisori în limba noastră, către C. Georgian, că Jarník nu evita neologismele, folosindu-le fără greș. Ulterior, stilul său va evolua în direcția neaoșă și va înregistra o scădere simțitoare a neologismelor. Deoarece și-a făcut însă studiile în Franța, ne vor izbi unele particularități sintactice ale limbii franceze. Astfel, va scrie în 1883 lui Andrei Bârseanu :

„Mie mi-ar plăcea să facem așa cum ne era vorba, adică să o dedicăm[5] Asociațiunii transilvane etc., eu fiind membru onorar și d-ta *avînd avut* cîteva stipendii din partea societății".

Acest *avînd avut* e un calc după galicul *ayant eu.*

Este drept că în limba noastră avem echivalentul la verbul a fi, *fiind fost,* pe care Jarník îl întrebuințează corect, precum și forma veche a perfectului *„am fost trimis* cererea mea la Academie" (scrisoare către Bârseanu, Paris, 29 aprilie 1884).

Vrînd să spună că ai lui sînt sănătoși, Jarník scrie, calchiind din franceză *se portent bien* cu *se poartă bine*[6], sintagmă care în românește are înțeles etic : *se poartă frumos,* în sensul *bunei purtări.*

Pentru că a fost mai mult în contact cu transilvănenii, Jarník folosește multe ardelenisme. Dăm cîteva exemple de vorbe : a *corege,* part. trec. *cores,* pentru a *corecta,* a *escrie,* pentru a *publica,* a *delătura,* pentru a *înlătura,* a *asenta,* pentru a *recruta,* a *molesta,* pentru a *supăra,* a *congratula,* pentru a *felicita. Fișele* sînt numite *țidule, rețetele — recepte, extrasele — separate, logodnicii — findanțați* etc. Recunoaștem în aceste forme influența latinismului, pe care a combătut-o cu succes Titu Maiorescu, prin adeziunea lui Slavici și părăsirea acestui stil în coloanele „Tribunei" de sub conducerea acestuia.

[5] E vorba de lucrarea lor în colaborare.
[6] Scrisoare către Bârseanu, Viena, 11 octombrie 1881.

Pecetea stilului jarníkian este sfătoșenia. Corespondentul trimite adeseori scrisori foarte lungi, lăsîndu-se în voia plăcerii de a comunica, de a trece prin asociație de idei de la una la alta, în modul cel mai călduros și familiar.

Chiar cînd îi scria unui personaj important, cum era Titu Maiorescu, în 1877 fost rector și fost ministru al învățămîntului, Jarník se desfășoară pe larg, nu fără a-și cere scuze :

„Trebuie să mă grăbesc de a termina, ca să nu ostenesc paciența d-voastre. Într-acelaşi timp, vă rog pe d-stră să mă iertați că am îndrăznit să vă răspund românește și nădăjduiesc că aceasta nu-mi va fi luat în sens rău, chiar dac-ați găsi în rîndurile mele mai multe greșeli în contra gramaticei și spiritului limbii române, decît ați aștepta din partea unuia care s-a îndrăznit de s-a apucat de-un lucru așa de greu, adică de studiul limbii unui popor străin".

Fraza este însă foarte bine compusă, cu prea puține greșeli, ca acel verb la diateza reflexivă *s-a îndrăznit* în loc de cea activă, *a îndrăznit* și în finalul prea concis, în care a vrut să zică *de către un om de neam străin.*

Îngrijitorul ediției, Traian Ionescu-Nișcov, care semnează excelentul studiu introductiv, a corectat : „studiul limbii [de] un [ui] popor străin". Nu cred că este forma cea mai bună. În genere, d-sa abuzează de rectificări în paranteze drepte, [ ], chiar cînd nu e nevoie de nici o îndreptare. Dăm exemplul unei singure fraze din scrisoarea a II-a către Titu Maiorescu. Jarník scrisese :

„Știu eu foarte bine cît de *imperfect* este cărticica mea, că este un fragment foarte mic *de* o lucrare ce nu ar putea să fie decît rezultatul unei munci de mai mulți ani, dar important este, mi se pare, să se constate că autorul are niște calități și cunoștințe ce permit să se aștepte ceva de la el în viitor".

E corectată greșeala la cuvîntul *imperfect[ă]*, pentru respectarea acordului, dar nu și vechiul genitiv cu prepoziția *de*. Fie ! În schimb, sînt completate forme absolut corecte și citim cu mirare : „rezultatul[ale] unei munci" și „important[ul] este" și „să se constate[ze]".

Deoarece asemenea exemple se întîlnesc la tot pasul, adică mai la fiecare pagină, credem că era mai bine să nu se facă nici o intervenţie în scrisul lui Jarník, decît atunci cînd textul este oarecum sau cu totul neinteligibil şi cere neapărat o lumurire. De pildă, citim într-o scrisoare a lui Jarník către Bârseanu, la data de 9 iulie 1914 :

„...cele răsplătite sînt tocmai lucrările la care partea d-tale a fost *cutropitoare...*".

Jarník nu a înţeles să-i facă lui Bârseanu un repros, ci a vrut să spună despre contribuţia colaboratorului său, la *Doine şi strigături* şi la *Pavel Cătană*[7], că a fost *covîrşitoare*, adică mai însemnată decît a lui, a lui Jarník ! Aici era poate necesară o notă !

Evitînd neologismele, Jarník spunea, scriind dintr-o localitate balneară[8] :

„Mă găsesc de trei zile într-un *loc de baie...*"

Poate şi aci ar fi fost necesară o notă. Acum, la această dată, împlinindu-se patruzeci de ani de cînd romanistul ceh se pasionase de limba noastră şi o stăpînea aproape la perfecţie, asemenea naive sintagme, excesiv „neaoşe", surprind pe oricine.

Corespondentul e un bărbat înţelept, comunicativ cum spuneam, sfătos şi, adăugăm, adeseori spiritual. Iată ce impresie i-a făcut soţia lui Bârseanu :

„...cam rezolută[9] este, pare-mi-se, drăguţa d-tale ; ca cum o aş vedea, cu ce glas răstit şi hotărît ţi spunea să sfîrşeşti odată şi să te pui la masă. Ca nu cumva să te puie supt papuc (dacă se zice şi româneşte fraza[10] asta), că papuc, cît de frumos şi cît de mic să fie piciorușul care-l încalţă, tot papuc rămîne. D-ta prea eşti bun şi zău, mi-e frică... ba nu, nu mie-e frică, că şi eu crez că nu-s rău şi tot mă aflu, slavă Dlui în starea asta de plîns. Şi să zic adevăr, nevasta mea nici nu vrea, nu doreşte să fie aşa şi sînt convins că nici o femeie, care îşi iubeşte pe bărbat[11]

[7] O povestire a lui Jarník.
[8] Scrisoare din Poděbrady (Boemia), 22.IV.1914.
[9] Voluntară, plină de voinţă, dominatoare.
[10] De fapt expresie, nu frază !
[11] Editorul corectează „pe bărbat[u]" ! Corect : *bărbatul*, fără *pe* !

și-l stimă[12], nu poate să dorească una ca asta, fiindc-atuncea ar dovedi lămurit că nu-l onorează".

Din acest citat, se vede cît era de delicat Jarník. După ce a glumit pe seama bărbatului sub papuc, a simțit că gluma poate să jignească și atunci s-a pus în aceeași situație, de bărbat dominat de soție, iar la urmă, ca și cum ar fi văzut în aceasta un repros adus acesteia și de natură s-o pună pe ea într-o lumină echivocă, a retractat afirmația, cu o generalizare etică foarte justă. Lucrul reiese clar din fraza următoare :

„Dar să nu crezi că-ți dau o lecție, nici să crează așa drăgulița d-tale, tot ce scrisesem acum era numai de rîs".

Anul următor, la 1 februarie, după ce-i cunoscuse soția, Jarník o dregea de minune, dacă eventual o greșise :

„Să-ți spun adevărul fără nici o lingușire, că impresia ce-a făcut asupra noastră a fost din cele mai favorabile : ni se pare că este isteață, bunișoară, drăgăstoasă, drăgălașă, cuminte, frumușică, gingașă și cîte mai sînt *epitheta ornantia*".

Fiu al unui țesător boem sărac, Jurník nu își ascundea modesta origine și greutățile începuturilor, ca și lipsurile materiale, pînă ce titularizarea la catedra de romanistică de la Universitatea din Praga l-a pus la adăpostul nevoilor și i-a îngăduit să-și întrețină o familie numeroasă, ba chiar să se bucure de vilegiatura anuală la locul lui de naștere, Pottenstein (Potštýn), în al său Tusculum, după pilda lui Cicero.

A vizitat în dese rînduri Transilvania și în interval de patru decenii, de cinci ori, „țara", mîndrindu-se că la sărbătorirea semicentenarului Universității din Iași a cuvîntat și a luat masa în prezența suveranilor, cu care a stat de vorbă și pe care i-a uimit cu o frumoasă expresie tipică : „o rup pe românește".

Întîia oară cînd a fost la București, a asistat acasă la Maiorescu, la lectura comediei *O noapte furtunoasă* și a avut grija să-l felicite în 1912 pe Caragiale la împlinirea vîrstei de 60 de ani, cu o lungă și substanțială scrisoare, în care-și făcea și o sumară autobiografie.

[12] Ardelenism, pentru *stimează*. Scrisoarea este din 4 iulie 1883.

Nu avem pretenția să cîntărim activitatea prodigioasă a romanistului, a cărui bibliografie românească oferea în 1918 nu mai puțin de 180 de titluri, din care nu lipseau încercări literare și memorialistice.

În încheiere, ținem să prezentăm *ipsis verbis*, din mărturiile de prețuire a limbii noastre :

„Una din lucrări, care m-a interesat mai mult, a fost și este pînă în ziua de azi[13] constatarea de cîtă bogătate[14] se bucură limba română, bogătate care, cu părere de rău trebuie s-o spun, de multe ori este nesocotită și nebăgată în seamă, chiar de acei pentru care ar trebui să fie ca un fel de comoară nesleită de înșiși români".

Urmează mărturia :

„Chiar de la început mă simțeam atras de farmecul nespus al limbii poporului român cu tot amestecul cuvintelor de obîrșie străină, că tocmai împrejurării aceste limba română datorește vlaga și varietatea sa cea din cale afară de mare".

Să ne ierte merituosul îngrijitor al ediției critice că nu i-am adoptat corecturile, chiar pe cele juste[15], ca să lăsăm textului savoarea sa originară, uneori frustă.

Fotografia de pe copertă mi-amintește chipul iubitului meu dascăl de liceu, Dimitrie Horvat. Un motiv în plus să-mi fie drag Urban Jarník și să-i recomand corespondența ca pe o lectură savuroasă.

8 mai 1980

[13] Praga, 13.IV.1915, către umoristul bănățean Aureliu P. Bănuț.

[14] În *Dicționarul limbii românești* de August Scriban, Iași, 1939. „f. *Vechi. Azi Trans.* Bogăție". Încă un ardelenism !

[15] „Una din *lucrările*", „de înșiși *românii*", ai „împrejurării *acesteia*".

OPERA LUI AL. MACEDONSKI

I

În cadrul politicii noastre culturale de reevaluare a valorilor artistice din trecut, opera lui Alexandru Macedonski s-a bucurat de o deosebită atenție. Astfel, în anul 1946 se încheiase întîia ediție selectivă a operelor lui[1], sub îngrijirea lui Tudor Vianu, care-i fusese în tinerețe discipol, colaborator și prieten. După mai puțin de zece ani, apărea o antologie lirică[2], datorită tînărului poet Mihu Dragomir. I-a urmat o culegere de *Poezie și proză*, cu prefață și note de criticul Mircea Zaciu[3]. În sfîrșit, marii ediții selective de *Opere*, în șapte volume, apărută între anii 1966 și 1975, dusă la bun sfîrșit de Adrian Marino, cu un întins studiu introductiv, cu bogate note și variante, i s-a adăugat, de același talentat critic și istoric literar, în 1966, *Viața lui Al. Macedonski*, urmată în 1967, de *Opera lui Al. Macedonski*, ambele pe cît de judicioase, pe atît de animate de dorința reabilitării marelui poet ce se crezuse încă din trecut un hulit, atît de dușmani, cît și de prieteni.

Alexandru Macedonski, născut la București, la 14 martie 1854, a fost al treilea copil al căpitanului Alexandru D. Macedonski și al soției acestuia, Maria, fiica pitarului Dumitrache Pîrîianu. Dinspre partea mamei, așadar, poetul se trăgea din mica boerime olteană, dar ascendența paternă era balcanică : bunicul său, Dimitrie, fusese tovarăș, neloial, al lui Tudor Vladimirescu, pe care l-a predat lui Iordache Olimpiotul, iar unchiul său, Pavel, participase de asemenea la aceeași mișcare revoluționară. Tatăl a făcut

[1] *Opere*, I—IV, ediție critică, cu studii introductive, note și variante, 1939—1946, Editura Fundațiilor Regale, București.

[2] *Poezii*, ediție îngrijtă și studiu introductiv de Mihu Dragomir (ed. II, 1958).

[3] București, 1960, ed. II, 1961.

o carieră strălucită : ar fi jucat un rol hotărîtor în ziua alegerii lui Al. I. Cuza ca domn al ambelor Principate, fapt pentru care a fost înaintat general la vîrsta de 43 de ani (4 mai 1859) și numit ministru de război în cabinetul lui C. A. Krețulescu, apoi prim-aghiotant al domnitorului și șef al Marelui Stat Major, dar în august al aceluiași an, în neînțelegere cu domnitorul, demisionează, ca în anii următori să primească alte însărcinări, să se pensioneze în 1863, să fie reintegrat în armată în 1869 și în același an, după o suferință scurtă, de trei zile, să înceteze din viață, în vîrstă de 53 de ani. Familia a crezut într-o moarte provocată, prin otrăvire. Tînărul Alexandru, care avea, în toamna aceluiași an, să absolve gimnaziul, la Craiova, fără strălucire, a rămas traumatizat de sfîrșitul prematur al tatălui său, de altfel determinant pentru ruina treptată a averii familiale. Nu cu puțin a contribuit la aceasta seria de călătorii a tînărului, de pe atunci, poet, în această ordine : prima, la Viena, pentru studii universitare neîncepute, din iulie 1870, pînă în aprilie 1871, după un salt în nordul Italiei ; a doua din august 1871, la Geneva, pentru alte studii ipotetice, apoi la Florența, pînă la o dată nedefinită, tot în 1871 ; ultima, din februarie, pînă în mai 1872, de asemenea în Italia, la Florența, iar la întoarcere, via Veneția—Triest.

În toamna aceluiași an îi apare placheta de versuri, cu titlul complet : *Poesii, Prima-Verba* de Al. A. Macedonski, student în Litere la Bucuresci, Typographia E. Petrescu-Conduratu, 42, Strada Colței — Batiștei 42, 1872. Pe verso al titlului interior, sub însemnarea : „Toate esemplarele ce nu vor purta semnătura autorului se vor considera ca contra făcute și urmărite conform legii", urmează semnătura orgolioasă, cu caractere mari, dextrogiră, și cu o largă parafă de sublinieri, aproape în semicerc. De altfel scrisul lui Macedonski, care n-avea să varieze substanțial, cu vîrsta, nu-i reflecta fidel caracterul, izbind neplăcut prin lăbărțarea și mărimea literelor, prea puțin în concordanță cu rafinamentul unui artist, care a introdus în tînăra noastră literatură voluptățile civilizației și ale simțurilor. Placheta din colecția noastră conține 68 de pagini în —16°.

Dintre cele 32 de poezii de dimensiuni inegale, cele mai vechi sînt datate 1865, 1866 și 1867, cînd poetul era în vîrstă de 11—13 ani, dar cele mai numeroase provin din anul 1872, lunile iulie-august. Se adeverește expresia regretului lui Carol Scrob față de fecunditatea lui Macedonski, care putea turna „pe noapte / Cinci, șase poezii"[4] pe cînd el, viitor prim-textier al romanței, se plîngea de dificultăți de ordin artistic !

Din aceste 32 de poezii, Adrian Marino a selectat a patra parte, și anume următoarele : *Strigătul inimei, 1872 !*, *Tînărul bătrîn, Primăvara, Desperarea, Prin selbea-ntunecoasă,* (Nimic n-aștept aicea, nici glorie, nici mărire), și *Scriitorul.* Ceea ce frapează întîi este precocitatea poetului, iar apoi virtuozitatea sa, pe metri destul de variați, de la versul cel mai scurt, la alexandrinul de 13 și 14 silabe, specific liricii noastre tradiționale.

Asupra precocității ne luăm însă libertatea de a exprima un dubiu. Chiar Adrian Marino, critic circumspect, cu referire la *Strigătul inimei,* comentează astfel :

„Datarea «Ianuarie 1866», din volum[5] *pare a fi*[6] o indicație că poezia a fost scrisă sub impresia zvonurilor despre apropiata răsturnare a lui Al. I. Cuza, care se produce în noaptea de 10/22 spre 11/23 februarie 1866". Or, poezia își afișează, în final, indirect, oprobriul față de capul statului, cu deziderațul unuia mai potrivit și mai iubitor de țară :

„Române-ți trebuie, spre-a te conduce, / Un cap unde mintea, mai multe va străluce, / Și tu-l vei găsi ! / Un om ce renunță, la tot pentru țară, / Nu unul ce este o cumplită hiară !"

Mai curioasă este, în cuprinsul poemului, chemarea „la arme, române", ca împotriva unui dușman din afară, în acel ceas inexistent, iar nicidecum contra capului țării. Cel ce-n „trecere, pumnalu-și gătește", comparat cu o aspidă (viperă !), nu e altul decît același domnitor, care

[4] *Lui Macedonski,* versuri în *Poezii complecte,* București, 1883.
[5] Nota noastră : nu se dă eventuala apariție în vreun periodic ! Așadar, apare întîia oară în *Prima-verba.*
[6] Sublinierea noastră.

În numai şapte ani dăruise ţării reforme structurale progresiste şi instituţii moderne, dar se făcuse vinovat în ochii „monstruoasei coaliţii" liberalo-conservatoare, de a le fi înfăptuit pe cele dintîi împotriva voinţii lor, printr-o lovitură de stat !

Macedonski era prea tînăr, — n-avea încă 12 ani, cînd s-a produs actul de la 11 februarie —, prea tînăr ca să adere politiceşte la acesta, ba chiar să-l anticipeze, printr-un *pium desiderium*, în versuri impecabile.

Chemarea la arme, pentru toate vîrstele, e un straniu îndemn la războiul civil, care din fericire n-a avut loc, dar care, nu tocmai spre onoarea compatrioţilor, ar fi dus (dacă ar fi existat şi ar fi fost difuzată în acel moment) la silita abdicare, — care şi aşa a avut loc — dar sub presiunea unor ofiţeri ce-i juraseră domnitorului credinţă.

Macedonski a ţinut astfel, cu ocazia apariţiei plachetei, cînd atinsese vîrsta de 18 ani, după ce văzuse străinătatea şi se afiliase mişcării liberale, să treacă drept luptător din frageda adolescenţă, pe aceleaşi înaintate poziţii politice.

La această vîrstă, chiar dacă poeziile din anii 1865—1867, cum credem, au fost antedatate, poetul stăpînea frazarea poetică, dar primele lui versuri, necuprinse în această primă culegere, acuzau un retorism ce friza ridicolul. Numai astfel putea scrie poetul :

„În van vegheat-am fără-ncetare, / Scriind în versuri dulci lecţiuni. / *Lumea-şi rîse d-a mea cîntare, / Rîse d-a mele lamentaţiuni* ! Şi vai ! nu este streina lume : *Patria-mi rîse de chinul meu...*" (*Desperarea, 1872,* Florenza, iarna). Primele două versuri ne apar fără acoperire, dacă Scrob spunea adevărul : improvizatorul nu este acela ce veghează, iar versurile lui uşoare nu pot servi de „lecţiuni de stil".

În poezia nedatată şi fără titlu, care începe cu versul

„Nimic n-aştept aicea nici glorie nici mărire"

putem citi o recriminare mai gravă :

„Amicii mei cu toţii au rîs de ele"

adică de ale lui „cîntecele".

Aşadar Macedonski recunoaşte ecoul ilariant al primelor lui versuri, acelea ce n-au intrat în *Prima-verba*, ecou unanim al „patriei" (ca şi cum l-ar fi citit „ţara" întreagă) şi chiar al cercului său de prieteni.

Era vremea cînd solecismele, nejignitoare la ureche pentru generația precedentă, începeau să distoneze. Or, și în *Prima-verba*, ele se cam etalează. Le producem mai jos pe acelea din poemul *Tînărul-bătrîn*, 1872 :

„Amantă și prieten *apare* în jurul meu"
„Fantomele acestea insult-a mea durere /
Și pare că îmi *zice* văzîndu-mă plîngînd"
„Și umbrele fantome din juru-mi se răresc !
Dar încă parcă-mi *zice*..."

În al doilea volum, *Poesii*, 1882, autorul le va evita. Totuși, înainte de a-și limpezi idealurile estetice, Macedonski va oscila între elegia mai mult sau mai puțin sumbră, care-i va atrage porecla calamburistică Macabronski și satira socială, în care nu lipsește nota realistă, presimțită în ultimul poem din *Prima-verba*.

Maturizarea lui se produce mai încet ca la Eminescu, deși virtuozitatea se afirmă încă din această culegere. Viitorul partizan al armoniei imitative și teoretician, după René Ghil, al poeziei zise înstrumentaliste, dă exemple de acută percepție auditivă în versul scurt din *Sunetele bătăliei* :

„Bomba detună[7] / Precum în furtună / Tună ! / Sabia lovește / Omul răcnește / Gloanțele / Sfîrîie / Vîjîie / Bombele ! / Tunul detună / Precum în furtună / Tună !"

E un joc, desigur, însă semnificativ. Strofa epigramatică, în schimb e lipsită de poantă, în genul direct al zicerii :

„Vedem cu fața îmbătrînită / Umblînd prin strade niște copii / Generațiune de tot slăbită ! / Care trăiește numa-n orgii !" Eficiența acestui catren se anulează, la lectura elegiei *Tînărul-bătrîn*, datată, București, 22 iulie 1872, în care se măgulește cu multe aventuri amoroase, cu iubite reale sau imaginare, nominalizate[8], dar se și autoacuză, cu zece zile înainte, de aceleași fapte, ca și cele incriminate în sus-zisa epigramă. Printr-o ironie a crono-

[7] În plachetă : tetună (greșeală de tipar !).
[8] Isabela, Celestina, Margareta, Elisabeta.

logiei, dar și a tiparului, ambele poezii apar consecutiv, în ordinea : *1872 !*, *Tînărul-bătrîn ;* în aceasta, fantomele-i spun autorului :

„...Ești tînăr de etate, / Și vezi dacă la viciuri tu n-ai pus un frîu, / Cum palidă ți-e fața și mîinile-ți uscate / Și cum deși ești tînăr acuma ești bătrîn !“
Poetul exagera, calificîndu-și drept vicii zburdălniciile vîrstei, iar dacă oglinda îl arăta cu semne premature de bătrînețe, cauza era din naștere, structura leptosomă, după clasificarea tipologică a lui Kretschmer[9].

Din rîndul acestora, după opinia savantului german, se recrutau astenicii, și pe planul patologic, schizofrenicii. Macedonski a fost, desigur, un astenic, dar dintre cei dotați cu vitalitate, energie morală (în ciuda prea deselor recriminări) și voință, toate laolaltă susținute de o nedesmințită încredere în sine, în geniul său poetic (deocamdată, la vîrsta de 18 ani, în mugur).

Convenționalul din *Prima-verba* nu este însă de bun augur. Poetul erotic se lamentează în stil de romanță :

„Viața-mi simt că mi se stinge, / Dar cu tine voi să mor ; / Oh ! te rog nu mă respinge / Angel dulce de amor !“ *(Cîntec)*.

Premisele favorabile se vor preciza în *Poesii* (1882), dar maturitatea va birui abia în *Excelsior* (1895).

5 iulie 1984

II

În rîndurile de mai jos, vom urmări în ce măsură a evoluat talentul lui Al. Macedonski, deficitar în *Prima-verba* (1872), în interval de zece ani, marcați prin cuprinzătorul volum de *Poesii*[10]. Cartea cuprinde o importantă prefață, în care se teoretizează *sui-generis* poezia socială, circa 110 poezii originale, cîteva traduceri și imitații după Martial, Malherbe, Bürger, Arnould, Lamartine, Byron, Pușkin, Béranger, Musset și Marie Nizet, o „comedie ori-

[9] Dr. Ernst Kretschmer : *Körperbau und Charakter.* Untersuchungen zum Konstitutions-Problem und zur Lehre von den Temperamenten, ed. 5—6, Berlin; 1926 (întîia ediție în 1921).

[10] Precedate de o privire critică asupra poesiei. Librari-Editori Ig. Haimann & Schönfeld, București, 1882, in — 16°, XXII + +412 pagini.

ginală"[11], în două acte și versuri, *Iadeș*, precum și cîteva note finale. Dintre traduceri, *Vîlceaua*, după *Le Vallon* de Lamartine, e poate cea mai reușită : „Dar natura este-aicea și cu drag la tine cată ; / Te afundă dar în sînu-i sufletu-ți a-nsenina, / Ți-este mumă, și o mumă nu se schimbă nicicodată, / Mai curînd poate să-ncete soarele de-a lumina !" Poetul de limbă franceză se anunță cu *La Chaumière* (Coliba), Bucharest, 1880, în impecabili alexandrini, pe o temă erotică, evocînd un cuib părăsit al dragostei, comparat cu un sicriu gol (singura notă macabră !).

Lăsăm pentru la urmă examinarea ideilor din prefață și a conformării lor cu conținutul cărții.

Din grupul cel mai compact, de peste treizeci de poezii, Adrian Marino n-a reținut, în ediția selectivă, decît patru : *Noaptea de aprilie, Noaptea de septembrie, Întîiul vînt de toamnă* și *Ningea*. Este, în această severă (și justă) selecție o indirectă judecată de valoare. Într-adevăr, în această fază, încă tranzitorie, a evoluției sale literare, Macedonski nu excelează în poezia de dragoste, la nivelul prietenului său, Carol Scrob, ba chiar mai jos, deoarece cîteva din romanțele uitatului textier au făcut furori în vremea lor, pe cînd acelea ale viitorului maestru al erotismului viril au trecut neobservate.

Cîte una, ca *Barcarola*, folosește forme metrice frecvente la parnasianul Théodore de Banville (1823—1891) : „Marea lină, în tăcere / Cu plăcere / Șoaptele ne asculta, / Ș-a zefirilor suflare / Cu drag mare / Pe-amîndoi ne săruta !"

Cîteva din aceste poezii par a reflecta un sentiment mai serios către o franțuzoaică, pe care ar fi cerut-o chiar în căsătorie. Poetul era obsedat de „oichii"[12] acestei *Mari*[13] : „Ades lucind în umbră, / Doi oichi privesc la mine / Cînd noaptea e mai sumbră, / Cînd cuget lung la tine, / Doi oichi ce-n orice parte / Mă-mpinge[14] sorții răi, / Aproape sau departe, / Mă fac a tresări ; / Mari, sunt oichii tăi, / Sunt oichii tăi, Mari !"

[11] După I. Massoff, ar fi fost inspirată de o legendă arabă, ilustrînd șiretenia femeii culpabile.

[12] Oltenește, Macedonski scria cum pronunța : *oichi, ureichi, pereichi, roichi, veichi.*

[13] Marie, ortografiat românește, dar citit franțuzește !

[14] Fatalul solecism.

Dubletul antonimic, *Înger sau demon?*, e tratat epigramatic, adică în mod concis, de inscripție, nu fără inteligență artistică : „Cu ochii negri ca și iadul / În care m-aflu mistuit, / De-i înger sau de este demon, / Mă tot întreb necontenit ; // Și nu ghicesc, căci sărutarea-i, / Răpit, m-afundă chiar pe loc, / Din raiurile cele-nalte / În Iadul cel mai plin de foc ! — 1879, Sulina“.

Accentul mai profund, din cîteva puține elegii și poezii intime, l-a atras pe Adrian Marino, reținînd 7 din cele 18 „bucăți“. Un loc aparte îi revine poeziei, dedicată *Doamnei Jacksohn* și salonului ei, la care ajungea zgomotul mării : „cunoștința de-un minut“ rămasă însă vie „Într-a sufletului taină“.

Cîteodată, totuși, nota intimă, căreia i se adaogă cea socială, pare a prevesti un poet pe linia celuilalt parnasian francez, dar poet al *Umililor* (*Les Humbles*, 1872), François Coppée. Dar nu ! Macedonski n-avea să lunece pe această pantă.

Poetul s-a încercat și în legende, unele florale, ca aceea a miozotisului și a siminocului, sau topografice, ca *Legenda stîncei de la Rucăr*. Nici acestea, nici cîteva balade, din care Adrian Marino s-a oprit asupra uneia singure, *Calul arabului*, nu sînt printre poeziile cele mai bune ale acestei culegeri. Același lucru l-am spune și despre cele trei poeme de inspirație religioasă (una după psalmul CXLV, preluată de la Malherbe).

Două poezii bacchice au fost remarcate de Marino (într-adevăr, mai rezistente !). Prima, *După miezul nopții*, filosofează asupra vieții, ciocnind „cu Cotnarul și Drăgășanul“, și cu refrenul : „Cioc-cioc, pahare, — buze, cip-ci !“ Cea de a doua, *Filozofia Morții* (toast purtat la un banchet), pune problema vieții de apoi, cu optimista concluzie a perenității valorilor spirituale : „Sfintelor umbre care-ați trecut, / Nu, voi prin moarte nu ați murit, / Trăiți în totul ce e văzut / Din nevăzutul unde-ați pierit ; / Al vostru suflet este-n tot locul, / Zboară ca vîntul, arde ca focul, / Să află-n frunza care-n-verzește, / Respiră-n floarea ce-nbălsămește, / În noi trăiește, trăim într-însul : / Nume cernite, șterge-vă-ți plînsul, / Copiii voștri, sunt tot cu voi !“

Un sector mai bogat numeric, dar mai firav ca valoare, este acela al poeziei patriotice. Cu excepţia celebrului poem *Hinov*, pentru faptul de a fi folosit versul liber încă din anul 1879, adică înaintea promovării lui de către simbolişti, cu excepţia de asemenea a poemului *Reîntoarcerea*, din 1872, ambele remarcate de Adrian Marino, toate celelalte sînt anodine. Unul singur merită o menţiune, pentru versatilitatea poetului antidinastic : fostul director al revistei in —32°, „Tarara", şi judecat pentru delict de „Lèse-majesté", glorifică totuşi regalitatea, proclamată în ziua titlului : *10 Mai 1881*. Nu ne-am opri la acest act obedient, dacă în final autorul n-ar fi iperbolizat excesiv, urînd proaspetei monarhii să-şi găsească sediul... la Constantinopol : „O ! Românie, ţara mea !... / A poeziei dulce-aromă, / Îmi spune că te voi vedea / Reînviind străbuna Romă ! // Italia, în Occident, / Tronează-n Roma, triumfală ; / Dar Roma ta e-n Orient : / Constantinopol, capitală !" Nici mai mult, nici mai puţin ! Francezul ar numi această strivitoare iperbolă : „le pavé de l'ours" (cărămida !).

În *Două cuvinte* (mamă şi ţară !), poetul corectează solecismele din prima versiune, pe care le remarcasem, amintind epigrama lui Caragiale, care se-ntreba dacă autorul lor absolvise clasele primare. Erau, amîndoi, absolvenţi ai gimnaziului !

Este însă de observat că poetul, stăpîn pe vers, în poemele închinate războiului pentru Independenţă[15], nu se ridică la nivelul lui I. Neniţescu, nici la acela al lui V. Alecsandri. Una din ele, poate antedatată, 5 aprilie 1877, îndeamnă la intrarea în război : „Tunul duruie pe roate, / Săbiile licăresc / Roşiori, pedeştri, gloate, / Gata sunt sau să gătesc. / Ţară scumpă, sau tu vie, / Sau noi toţi, toţi în mormînt !... / Bate vînt de vitejie / Bate vînt !" Finalul nu e rău ! Numai că este desminţit de context : ţara e-ngrijorată, tristă şi abătută. Astea nu-s condiţii favorabile entuziasmului obştesc !

Apariţia *Poesiilor* coincide cu aceea a „Literatorului" (1882) Prima ideologie literară a lui Macedonski nu lasă a se întrevedea pe cea simbolistă, deoarece noul şef de şcoală preconizează poezia socială. Sintagma nu se referă

[15] *Armatei române, Stegarul, Plevna.*

exclusiv la clasa muncitorească, ci la tot și toți ce suferă în lume. Singurul pas înainte către viitoarea lui orientare estetică este inclus în acest paragraf : „Fiecare literă din alfabet reprezintă un ton muzical, am făcut asupră-i un deosebit studiu, și, în timp, va forma un volum care va fi citit de aceia cîți iubesc *muzica poeziei*."

Volumul n-a apărut, dar orientarea către poezia instrumentalistă, mai tîrziu, se întrevede. Ba chiar, două dintre poeziile lui, *Înmormîntarea și toate sunetele clopotului* și *Lupta și toate sunetele ei,* își revendică practicarea armoniei imitative.

Cea dintîi începe însă cu un cumul forțat de aliterații : „Un an, — dînd d-ani, leag-an d-an d-an vani..." Mai modestă, cea de a doua poezie nu găsește ceea ce caută : expresia impresionantă a tumultului bătăliei, cu excepția unui singur vers : „Tumultul tunului duduie..."

Să ne întoarcem însă la poeziile de inspirație socială : nici una din ele cîte sînt, nu este neglijabilă : *Ocnele, Accente intime, Poeții, Cîntece de renaștere, Plapumă și căpătîi, Templul bogăției, Un beneficiu, Providența.* Aceasta din urmă e istoria unei fete de la țară, a cărei providență (ironic vorbind) nu e alta decît eșuarea într-o casă cu felinar roșu ! *Un beneficiu* (la Caragiale, ca la oamenii de teatru, „benefisul" !), e istoria tristă a unui spectacol în folosul unei sărmane actrițe, altădată notorie, spectacol ce se soldează cu 40 de lei la casă. Tot în ironie e intitulat *Templul bogăției,* de fapt mausoleul celor ce și-au îndoit în viață spinarea. Luptătorul pentru progresul social, din anii primei tinereți, se arată dezamăgit în cele două strofe ce se încheie cu distihul : „Ce-mi tot spuneți vorbe late : «Patrie și Libertate» !... / Plapumă și căpătîi !"

Cu alte cuvinte, căpătuiala este resortul ideilor celor mai curate, în climatul social pe care poetul l-a cunocut de aproape. Lucrul putea fi justificat numai referitor la o anumită clientelă politică, dar generalizarea ni se pare excesivă. Chiar ideea de egalitate e mizantropic persiflată în finalul poemului *Munții și văile :* „Cînd nu e munte unde-i valea ?... / Egalitatea i-a pus cruce !"

Satira este de asemeni specia în care autorul *Poesiilor* se mișcă mai liber și mai eficace. Poezii ca *Formele, Satira*

epocei, Noapte de iunie (dedicată lui Musset), *Focul sacru* (care nu se fură !), *Familia* și *Răspuns la cîțiva critici*, merită atenția deosebită. În cea din urmă, găsim o curioasă profesie de credință estetică, a unui raționalist, declarat ca atare. Deși subintitulată *(Fragment)*, poezia e menită să-i definească poetului „genul“ : „Marturi zadarnici nu vă voi face / A suferinții care-n piept zace, / Adevărata durere, tace !“ Acest paragraf n-a fost respectat pînă atunci și nici ulterior ! Și mai departe : „Și-ascunde fața și plînge-n umbră. / O știe numai noaptea / Care-o-nvelește ca-ntr-o manta ! / În cît de visuri, vă cer iertare. / Nu pot să umblu pe nori călare / Cînd pot la dînșii a mă uita ! / Ca să bat cîmpii cum fac nebunii / Nu se mai poate ca să mă-nvăț... / Alții să umble călări pe băț... / Genul meu este al *Rațiunii* !“[16] Această idee e confirmată în continuare : „Nu e-ndoială pînă la ceruri / Nici de-astădată nu m-am urcat : / N-am pus enigme de deslegat : / În poezie nu am misteruri... / Tot ce-am scris este raționat !“

Nu putem să-l credem însă, cînd mîndrul hidalgo al poeziei scrie despre sine astfel : „Proză rimată, curată proză...“ Finalul e o luare în rîs a poeziei de imaginație, a prafului de aur ce-i decorează invențiile, a transfigurării naturii și a marilor avînturi interastrale. Curios !

Înainte de a-și întemeia un cămin[17], poetul atacase *Familia* (1879, dec. în București), ca o expresie a egoismului, dăunătoare umanitarismului : „Egoismul este floarea care-n inimă a prins... / Dragostea de omenire de-a familiei s-a stins ; / Tatăl își iubește fiul din iubirea către sine / Poate al altuia de foame ca să moară foarte bine !... / Ca și cum, deopotrivă, dacă banii și-ar păstra, / Nu l-ar fi născut pămîntul și-n pămînt n-ar reintra !“

Filosofia pesimistă a tînărului Macedonski, stăpînită de ideea nefericirii în viață și a ineluctabilității morții, își caută așadar un corectiv în sentimentul de milă a aproapelui, de fapt celula germinativă a așa-zisei sale poezii sociale.

[16] Subliniat în text.

[17] S-a căsătorit în februarie 1883 cu Ana Rallet-Slăniceanu, primind o modestă zestre, sub 50 000 de lei, deși soția era de neam boieresc.

Despre *Nopțile* lui Macedonski ne rezervăm o cercetare specială. De mirare este însă că una din cele mai marcante, și anume *Noaptea de noiembrie* (tema amară : ecoul public la moartea lui !), citită la Titu Maiorescu, căruia de altfel îi va fi dedicat volumul de *Poesii*, nu apare în acesta, găsindu-și loc altele mai nesemnificative : *Noaptea de aprilie* (erotic-sentimentală), *Noaptea de iunie* și *Noaptea de septembrie* (la Muză).

În *Noaptea de iunie* sînt recunoscuți ca poeți de talent Heliade (fără epitet !), Alecsandri „un astru", Bolintineanu „cu sfinte rapsodii" și „Deparațenii". Ideea finală este, că spre deosebire de Musset, care n-a murit de foame, acest sfîrșit ar fi rezervat poeților români, care n-au de ce să cînte, plînsul lor provocînd în public rîsul.

În concluzie, fără a-și fi confirmat numeric programul, dedicîndu-se în special poeziei sociale, acest sector este totuși, calitativ vorbind, cel mai bine reprezentat. Poetului social îi va urma artistul estetist. Poetul sentimental a sucombat în această a doua culegere de versuri și își va găsi o altă încarnare.

12 iulie 1984

III

În ediția de *Opere*, îngrijită de Adrian Marino, volumul al II-lea și ultimul, de *Poezii* conține creația lirică majoră, a maturității artistice relativ tîrzii, începînd cu *Excelsior* (1895, ed. a II-a, 1897, continuînd cu *Flori sacre* (1912) și sfîrșind cu *Poema rondelurilor* (postumă, 1927). După dibuiri destul de prelungite, ale poetului ce se exercitase din fragedă adolescență, publicînd multă vreme improvizații nesubstanțiale, s-a produs, în sfîrșit, procesul de integrare a unei personalități remarcabile, a unui înainte-mergător al evoluției liricii naționale.

În rîndurile ce urmează, ne propunem să examinăm exclusiv culegerea *Excelsior*, fericitul „turnant" al operei poetice macedonskiene. Textele de care dispunem, ale marii selecții critice mai sus numite, s-au servit, pe lîngă cele două ediții îngrijite de autor, și de caietele lăsate de acesta, chiar din anul morții, în forma definitivă la care se oprise poetul. Doar un singur manuscris, de care se folosise Tudor Vianu în ediția sa, nu i-a fost accesibil lui

Adrian Marino. În bogatul material de note și de variante, noul editor, totodată biograful și monografistul atitrat al lui Macedonski, se face „istoricul" pieselor principale de „dosar", introducîndu-i pe cercetătorii viitori în labirintul creației și al vicisitudinilor ei. Într-adevăr, puține cariere literare au fost atît de accidentate ca aceea a poetului *Nopților* și al *Rondelurilor*, dramatizîndu-i existența nu mai puțin decît aceea a lui Eminescu, diferențele fiind doar de ordin temperamental și de ecou în opinia publică, favorabilă unuia și multă vreme ostilă adversarului și emulului cestălalt.

„Clasificarea" poemelor din culegerea *Excelsior* ne aduce la constatarea inițială a predominării filonului intim, al poeziei „personale". Să luăm ca exemplu *Stepa*. Poetul dedicase întinsul poem, de 70 de versuri, „Ilustrului poet rus, A.S.I. marelui duce Constantin". Nota editorului nu ne lămurește asupra identității dedicatarului și a eventualelor raporturi ce au putut exista între reprezentantul dinastiei Romanovilor, care domneau autocratic în Rusia țaristă, și poetul român. Aflăm în schimb că poetul bilingv preciza în „Literatorul" de la 15 februarie 1892, că publicase întîi poezia într-o versiune franceză „în *terza rima*" (terține !), iar revista „L'Indépendance littéraire et artistique" îi acordase „locul de onoare".

La prima lectură, s-ar părea că poemul, la început descriptiv, și-ar fi propus, pe lîngă acest obiectiv, și acela al slăvirii reprezentantului firesc al stepei marelui imperiu euroasiatic. Dar nu ! acesta este un simbol al lumii autorului, pe care a trebuit s-o înfrunte, iar „eroul" ei este poetul român, și nu cel străin, căruia i-a fost dedicată poezia. Iată-l pe Macedonski, cum se vedea, la vîrsta eroică a debutului : „...Mă revăd băiatul tînăr cu superbe-nsufletiri, / Blond efeb[18] care cutează preursirile să-nfrunte, / Liberat de orășănismul subțiatelor simțiri, / Diezată nu mai țipă nici o voce pătimașă : / Stepa, Stepa se îmbracă cu solare răslățiri". Blondul efeb ce luptă cu destinul este așadar Macedonski, iar stepa figurează întinsul dezolant al unei existențe fără ieșire. Poetul care a

[18] În ortografia originală, din periodic și volume, *epheb*. Un studiu ar fi necesar asupra curiozităților etimologizante ale acesteia.

luptat, printre altele, pentru citadinizarea literaturii, cu rafinament și stăruință, combate în „orășănismul subțiatelor simțiri", propria sa structură, dar și mediul ostil al cetății capitale, care nu i-a recunoscut geniul și l-a supus calvarului (metafora nu lipsește în alte poeme din *Excelsior,* nici comparația cu Crucificatul). Să nu ne înșele cele ce urmează, și anume versurile 25—30, în care efebul „însuflețit" de-o „năpraznică vigoare" strunește armăsarul de stepă, ca și cum nici o putere din lume nu i s-ar putea opune (piedică hiperbolizată prin năvala caravanei mongole, „o stavilă prea mică" !).

Prada cea mai scumpă va fi însă de ordin erotic: „fidanțata" de „pe confine", căreia îi va împodobi „părul negru cu o spuză de rubine", sînul cu „diamantul sugestiv" și „grumazurile albe" cu „perle fine". Finalul acestui episod (v. 41—50), este însă unul intimist: „Fericirea este poate, într-un zîmbet fugitiv".

Dar nu! specificul macedonskian, la limita extremă a erotismului, este atitudinea de dominare, brutală pînă la viol, a virilității: „Înarmat cu bărbăția ce-nseta pe Michel-Angel[19], / Nimicită o vei ține sub triumful masculin, / Vis în care te va crede o-ntrupare de arhanghel". O va răpi și se va instala „pe ierburile stepei", într-un „palat miraculos". Finalul e însă brusc și neașteptat: „cu viscolirea lui brutală" (asprimile vieții !) îngheață pustiul.

Cu toate acestea, poemul se încheie optimist, dîndu-și pe față subiectivitatea: „Și mi-e inima, zadarnic, de răstriște încercată: / Pentru veci, sub deznădejde, / E tot traiul de-altădată, e tot cuibul de-altădată... // Ce-a-nflorit, reînflorește, ce-a cîntat, va mai cînta".

Traiectoria ciudată a poemului este sugestivă, ca să nu spun ilustrativă, pentru însuși destinul marelui poet, ale cărui zări, cum le-am mai numit, aurorale, au fost pe atît de îmbietoare, pe cît de sumbre au urmat peripețiile carierei sale publice și literare, cu alternanțe surprinzător de simultane (în cadrul aceluiași poem), de disperare și revitalizare.

[19] Bibliografii lui vorbesc însă și de devierile acesteia.

Cam acesta este graficul grupului celui mai compact de poeme subiective și intime, chiar cînd titlul, ca acesta, *Stepa*, și momentele succesive, ne-ar putea deruta și îndemna a deduce „mizantropia“ sau „pesimismul“ autorului.

Cînd vom trece la examinarea *Nopților*, vom recunoaște în cea de *mai*, conjugată cu *Vis de mai* și alte poeme, cheia temperamentului macedonskian, în care resortul vital biruie pînă la urmă necazurile materiale și morale de care s-a izbit, nu fără lamentările și incriminările de rigoare.

Iluzionistul din *Stepa* (1892), care se impune prin forța descriptivă și alternanța registrelor afective, adoptase și tonul umorului în *Castele-n Spania* (1882), pe tema eventualului cîștig la loterie. Ce ar face poetul în acest caz ? Un castel într-o Sahară, în care „fantasme“, i-ar servi la masă „ca-n basme“, cele mai bune bucate, pe „vase de-aur“ și pe „Cupe / De cornalină și agată“. „Fantasmele“ ar fi „silfi ușori, gentile trupe“, ce i-ar oferi, ca zeilor, „O ambrozie delicată“.

Aspirația la traiul bun nu l-a părăsit niciodată pe Macedonski. Scăpat momentan de sărăcie, în urma unui gest de generozitate, „gurmetul“ se aproviziona cu „delicatesurile“ cele mai scumpe, articole de import, ca să-și satisfacă familia și să se simtă alt om.

Altă perspectivă a cîștigătorului ar fi acel „cuib între verdeață“, întrevăzut la Neapole, probabil o vilă părăsită sau dărăpănată, care-i atrage reflecția amară : „Ruina trage la ruină“. Poetul n-avea, la acea dată (1882) decît 28 de ani, dar hiperboliza temperamental, cînd în bine, cînd în rău, necruțîndu-se nici pe sine. De teama, în final, că bogăția l-ar face om rău, ca în genere pe triumfătorii de pe planul economic al lumii, poetul încheie, cam ca sărmanul Dionis : „De-mi cîntă-n suflet poezia, / Să cînte-o face sărăcia“. Nu se putea o concluzie mai optimistă, după năruirea iluziilor : poetul nu cîștigase la loteria de Stat, cum nu avea, în timpul existenței sale, să cîștige la... loteria vieții (lozul mare, în acel moment, îl cîtșigase V. Alecsandri, dar i se si cuvenea !).

Două capodopere se pot izola din acest ciclu de poezie personală, și ambele se leagă de periple sumbre ale

vieții lui, desigur: *Plecare* (1892) și *Epigraf* (1883). Aceasta nu se poate abstrage momentului culminant al oprobriului public general în urma nefericitei epigrame, în care făcea aluzie directă la prăbușirea inteligenței lui Eminescu. Este riposta celui ce simte că nu va trăi să-și vadă opera recunoscută, cu certitudinea însă că-i va face dreptate posteritatea: „Dar cînd patru generații peste moartea mea vor trece, / Cînd voi fi de-un veac aproape oase și cenușe rece / Va suna și pentru mine al dreptății ceas deplin, / Și-al meu nume, printre veacuri, înălțîndu-se senin, / Va-nfiera ca o stigmată neghiobia dușmănoasă, / Cît vor fi în lume inimi și o limbă românească". N-a fost nevoie de atîtea generații. Discipolul său, Tudor Vianu, l-a repus, ca să zic așa, în drepturi, prin întîia ediție postumă și selectivă a operei, iar după o altă generație, Adrian Marino i-a edificat monumentala ediție critică, i-a reabilitat memoria și opera, așa cum nu și-ar fi putut visa victimatul propriului său temperament, adeseori intempestiv și iritant.

Cu *Plecare,* Macedonski inaugurează nostalgia simboliștilor după alte orizonturi, temă ce a fost cu succes exploatată către sfîrșitul vieții sale, de către Ion Minulescu (cu deosebire că la acesta, impulsul este gratuit, pe cînd la poetul *Nopților* îl justifică dramatismul existenței). Reproducem integral cele trei sextine: „Întindeți pînzele băieți... / Un vînt subțire se ridică, / Albastra mare se despică. / Pe cer alunecă nori creți... / Întindeți pînzele băieți, / Un vînt subțire se ridică. // Urcați în vîrful de catarg / Și puneți steagul de plecare: / Durerea mea dacă e mare, / Pămîntu acesta este larg... / Urcați în vîrfuri de catarg / Și puneți steagul de plecare. // De unde sunt și cine sunt / Voiesc să uit pe vecinicie... / Ah! de-ar sufla o vijelie / În valuri s-aflu un mormînt... / De unde sunt și cine sunt / Voiesc să uit pe vecinicie".

Poetul căruia i se recunoaște a fi introdus în versurile și în proza sa literară splendorile civilizației citadine n-a rămas străin farmecului bucolic și idilic, precum și al aceluia al naturii. Puțini poeți români au descris cu atîta forță și „sentiment" *Pădurea* (1883). Ca și vastitatea universului, în care „partenza" poate duce pînă la pierderea voită a sentimentului dureros al identității personale, dar

într-un mod mai puțin radical și mai pozitiv, pădurea este un „cordial", un leac împotriva suferințelor, acelui clasic *taedium vitae*.

Erotica e mai puțin reprezentată, pe două registre opuse : al iubirii romantice, ideale, și al aceleia naturaliste, instinctuale, în care Macedonski se voiește, ca și în poezie, un stăpîn absolut, un cuceritor, fie chiar brutal.

Baladele și legendele nu lipsesc, dar nu sînt printre cele mai bune realizări artistice *(Cele trei năluci, Valțul rozelor, Banchet la Curte, Vaporul Morței).*

Spre deosebire de Eminescu, Macedonski nu aspiră a fi și un gînditor, deși filosofează uneori și mai adesea în negru. Nota socială nu mai este aceea a compasiunii, ca în expunerea de principii din prefața la *Poezii* (1882). Este binecunoscută ieșirea lui, de esență romantică, împotriva, burghezimii", pe care o califică „tîmpită", adică nereceptivă artisticește vorbind, și supusă pîntecelui, setei de cîștig și dorului de parvenire.

Caracteristice sînt aceste versuri din *Noaptea de ianuarie :*

„M-am născut în niște zile cînd tîmpita burghezime / Din tejghea făcînd tribună, legiune de coțcari, / Pune-o talpă noroioasă pe popor și boierime... / Zile cînd se-mparte țara în călăi și în victime / Și cînd steagul Libertății e purtat de cîrciumari".

Să se rețină că aluzia ultimă e la alegeri și la rolul unui Niță Sterie în partidul liberal, dar mai ales că în viziunea socială macedonskiană, poporul și boierimea erau polaritățile între care gravita. Nu se simțea și el boier prin căsătorie și aristocrat prin propria ascendență (de unde ironiile lui Caragiale, încă din anii primei lor tinereți !) ?

O rubrică amestecată este aceea pe care aș numi-o de „diverse", în compoziția cărora ar intra o serie de preferințe și simpatii, plecînd de la aceea pentru pitorescul țiganilor și sfîrșind cu fata din „Arhanghel" (Arhanghelsk, port la Marea Albă) sau cu *Niponul*, autorul neuitîndu-și *Bastonul* și decretînd că nu este om cel ce nu fumează *Tutunul*.

Surprinzător la autorul unor *Psalmi*, satanismul din două sau trei poeme nu e decît o altă formă de protest împotriva destinului, precum și apologia revoltei.

Nota macabră culminează cu *Răsmelița*[20] *morților*, care prefigurează tema din *Cimitirul Buna Vestire* a lui T. Arghezi (remarcabilă e descrierea procesului de reconstituire a scheletelor din oasele disjunse, numite fiecare pe numele lui).

Nivelul artistic la care s-a stabilit Macedonski în culegerea *Excelsior* este constant, chiar cînd adoptă „discursul" liric. Rareori se etalează aliterațiile, armonia imitativă a simbolismului instrumentalist, preconizat în jurul anilor 1890.

19 iulie 1984

[20] (Mold.) Răzmerița, răscoala.

LITERATURA ÎN CORESPONDENȚA LUI CONSTANTIN DOBROGEANU-GHEREA

Cînd și cum și-a găsit omul politic și doctrinarul socialismului științific timpul de a citi atîta literatură, română și universală, în mai multe limbi ? Întrebarea rămîne fără răspuns. C. Dobrogeanu-Gherea se înscrie printre marii pasionați de literatură, nu numai pentru lecțiile de viață ce ni le dă, dar și pentru plăcerile spirituale prin care ne face să uităm cîteva ceasuri de toate grijile existenței. O scrisoare[1] către fiica sa (copilul preferat) Fanni, studentă la München, în 1897, ne sperie prin vastitatea recomandărilor de lectură :

„Am să-ți scriu, draga mea, pe larg ce să citești. Pentru moment trebuie să-ți spun că orice om cult trebuie să cunoască ce e mai însemnat în literaturi străine. Citește pe tot Shakespeare, Dickens, Thackeray, George Eliot. Citește *Ausgewählte Werke* de Goethe, Schiller, Heine, Lessing, citește Turgheniev, Tolstoi, Dostoievski, Korolenko. Din literatura italiană, pe Manzoni, Verga, Salvatore Farina[2], Matilde Serao, Ada Negri".

Lista este impresionantă. Părintele nu pregetă să continue cu considerente de natură educativă :

„La citirea romanelor e totdeauna un pericol : în loc să judeci romanele prin viața lor reală, începi să judeci viața reală după romane. Am să mai vorbesc despre asta altă dată, atuncea am să-ți scriu despre cărți mai instructive. Trebuie să citești asupra muzicii".

[1] În Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 8, Editura Politică, București, 1983, cu un *Cuvînt înainte* și un *Indice general.*
[2] În text, *Farin.*

Într-adevăr, Ștefania studia pianul și constituia o promisiune pentru profesorii ei. Ulterior, căsătoria cu Paul Zarifopol a pus capăt vocației, soția dedicîndu-se exclusiv copiilor și menajului.

Curînd, apoi, Gherea revine cu unele precizări :

„*Adam Bede*[3] ca lucrare de artă, e mai profundă și mai mare decît *Mon père Yves*[4]. Dar e mai multă poezie în Lotti. În *Yves* și în *Adam* se oglindesc două popoare muncitoare, cel francez și cel englez, după cum în aceste două romane se oglindesc literaturile respective, cu calitățile și neajunsurile fiecăruia. Caută să citești pe Turgheniev".

Turgheniev e scriitorul rus preferat de Gherea, ca, de altfel, și de Ibrăileanu, care-i prețuia mai ales gingășia morală a portretelor feminine.

Dintre englezi, revine numele lui Thackeray, după recomandări congruente de ordin sanitar :

„Aș fi de părere că la Curanstalt[5] să nu citești lucruri prea emoționante, că nu-ți face, pe urmă, nici un efect cura de hidroterapie. Thackeray e minunat, să citești numaidecît opera lui principală *Bîlciul vanității*. Cred că în franțuzește e tradus sub titlul *La foire des vanités* sau *La foire aux vanités*[6]. Asemenea, *Le livre des Snobs*[7] e minunat, foarte amuzant și nu te emoționează așa de mult. Citește pe Turgheniev".

În aceeași scrisoare, după noi recomandări de sănătate, revine la literatură, cu o caracterizare mai amplă :

„*Die einsame Menschen* a lui Hauptmann[8] e o piesă admirabilă, e unul din mărgăritarele prețioase din literatura germană, dar mi se pare că e prea adîncă pentru actorii nemți și nu cred că ei să fie în stare s-o joace cum trebuie. În piesa lui Hauptmann e ciocnirea a două morale familiale. Morala bătrînilor — mai veche, inferioară, dar clară, hotărîtă, nesovăitoare și morala tinerilor — pio-

[3] Roman de George Eliot.

[4] Corect : *Mon frère Yves*, roman de Pierre Lotti.

[5] Corect : *Kuranstalt*, stabilimentul de cură.

[6] În text, *foir*. A doua variantă e cea justă, cu subtitlul *roman fără eroi*.

[7] Credem că e vorba de *The Newcomes* (noii veniți).

[8] *Oamenii singuratici*, de dramaturgul și romancierul german Gerhard Hauptmann.

nierii unei morale superioare, dar nedeslușite, vagi, nehotărîte, și care tocmai din cauza acestei nehotărîri și nedeslușiri, duce pe tineri la pieire, soarta obișnuită a pionierilor. Nu știu dacă o vor pricepe actorii nemți".

Gherea nu avea o idee prea bună despre nivelul artistic al scenografiei germane. E de mirare însă că nu-i recomandă lui Fanni capodopera lui Hauptmann, *Die Weber*, reprezentată cu cinci ani înainte și înfățișînd tragedia țesătorilor (bunicul autorului fusese al însuși, în tinerețe, unul dintre aceștia).

Despre propriile lui studii critice e destul de scump la vorbă. O singură dată e mai deschis, într-o scrisoare către tînărul pictor Ștefan Popescu. Întîi glosează în jurul marilor școli literare :

„Îmi scrii că-ți plac grozav Baculin[9] și simboliștii, decadenții moderni și că te temi să nu ajungi la rîndul d-tale simbolist. Temerea în acest caz e absolut nefondată. Un artist adevărat nu poate să-și chinuiască talentul lui și trebuie să se ducă unde-l duce talentul și vocația, dacă ești artist apoi ești romantic sau clasic deja născut și... n-ai ce să faci. Un artist romantic poate să recunoască superioritatea artei clasice, ceea ce nu-l va împiedica de a rămînea un artist romantic și același lucru cu un artist clasic care va recunoaște superioritatea artei romantice. Vorbesc bineînțeles de artiști nu de meseriași".

Și mai departe :

„Și eu cred că articolul despre Coșbuc e mai complet decît toate celelalte, e primul articol în care în mod sistematic sînt aplicate teoriile mele estetice la critică. În volumul al patrulea voi arăta care sînt aceste teorii, atunci se va vedea cît de mult mă deosebesc nu numai de Brandes dar și de Taine".

Despre Coșbuc mai aduce vorba o singură dată, într-un context pe tema poetului național, văzut pe arie provincială sau pe una mai generală.

[9] În notă „neidentificat". Nu cumva e vorba de celebrul M. Bakunin, revoluționarul rus și scriitorul de avangardă ?...

După ce, într-o scrisoare către C. Sărcăleanu (C. Stere), vorbește despre pesimismul lui Eminescu, Gherea enunță aceste remarcabile disocieri :

„Nici un poet, nici un scriitor român n-a fost mai legat de sufletul poporului român ca Eminescu. Eminescu e adevăratul poet poporanist al Țării. Goga, desigur, e un însemnat talent și e un poet poporanist, dar al Ardealului [...]. Coșbuc și Goga sînt poeții poporaniști ai Ardealului, Eminescu — al Țării Românești".

Înțelegeți prin Țara Românească, nu vechiul concept Muntenia și Oltenia, ci România. Scrisoarea e din martie 1906, curînd după apariția primului număr din „Viața românească", în care apăruse entuziastul articol al lui Stere despre Octavian Goga.

Voi observa însă că n-aș putea fi de acord cu suprapunerea noțiunii de poporanist (derivată de la narodnicismul rus) peste aceea de poet național. Nici Coșbuc, nici Goga, și mai puțin decît toți, Eminescu, n-au militat, în sensul gherist al cuvîntului, poporanismul... Că Stere s-a aprins la lectura *Poeziilor* (1905) lui Goga e firesc, și tot atît de firesc e și faptul că l-a atras la cercul, în curs de înjghebare, al „Vieții românești" (periodic de factură europeană și remuneratorie mult peste meschina cotă a celorlalte periodice, printre care, pînă și „Convorbiri literare", pare-se, se înscrisese de curînd). Aici, însă, ca și pretutindeni, caracterul plenar al noțiunii de poet național e în funcție de înzestrarea poetului : Eminescu îi domină și pe Coșbuc și pe Goga nu prin program, ci prin genialitatea creatoare.

În aceeași scrisoare, moderatul (în genere) Gherea este excesiv în negație, cînd îl interpelează categoric pe Stere cu această întrebare :

„Unde a văzut Sărcăleanu niște intelectuali români chinuiți de probleme etice, însetați după idealuri abstracte și după armonie sufletească ?"

De la marea generație pașoptistă N. Bălcescu și pînă la epigonul eminescian Vlahuță (într-o vreme admiratorul necondiționat al lui Gherea) și la generația lui N. Iorga, numeroși au fost cărturarii noștri, setoși de idealuri în aparență nerealizabile sau foarte îndepărtate, care au luptat cu prețul vieții pentru libertățile publice. Unirea de la 1859, Independența și marele act de la 1 Decem-

brie 1918 (care l-a găsit pe Gherea în refugiu, la Zürich). „Trădarea“ celor ce și-au zis „generoși“, care a dus la o eclipsă de cîțiva ani în existența social-democrației noastre, nu îndreptățește viziunea neagră a sociologului moralist.

Interesantă este, fiindcă l-am pomenit pe Iorga, participarea tînărului, în 1892—1893, la gruparea din jurul periodicului „Literatură și știință“ (1893—1894). Cînd mai tîrziu, vrînd să dea adeziunii sale de atunci la socialism, un caracter afectiv, iar nu teoretic, a comis o clasică „Fehlleistung“ (lapsus verbal), cum ar zice freudiștii. În textul din periodic, strofa finală a unei poezii nu era chiar incendiară :

„Răbdare-n noapte visători, / Profeți cu ochi de foc, răbdare ! / Lumina *falnicelor* zori / Acum sau mai tîrziu, răsare !“

În palinodia de peste patruzeci de ani, din *O viață de om așa cum a fost* (1933), se putea citi însă o variantă mai revoluționară :

„Lumina *roșiilor* zori“.

Scriitorul român de care Gherea a fost mai apropiat este Caragiale. Nu a colaborat la sus-zisa revistă, deși făgăduise, dar s-au ținut de cuvînt Vlahuță și Delavrancea, în acel moment înregimentat în partidul național-liberal, alături de simpatizanți sau militanți ca Nicolae Beldiceanu, Ioan și Sofia Nădejde, Paul Bujor și Anton Bacalbașa. Cel din urmă va sfîrși tuberculos și, vai ! deputat conservator. De aceea, amărît, Gherea va scrie, în mai 1897, Ștefaniei :

«Rici, logodnicul Lelichii, îmi pare o secătură, un „lumpenproletarier“, cum ar fi la noi școala lui Caragiale— Tony — doctorul Urechia.»

Cel din urmă scotea, ca replică umoristică la „Lumea nouă“ socialistă, periodicul „Lumea veche“, antisocialist și antisemit, antrenîndu-l pe Caragiale la aproximativ inocente și anodine șarje versificate.

Orișicît, calificativul de lumpen-proletar e cam tare, nu se potrivește celor trei și nici tonului gherist în genere cumpănit, moderat, înțelept.

Dealtfel, corespondența lui e plină de numele lui Caragiale, cu care a rămas prieten pînă la urmă, marele

instabil neavînd contra lui nici una din acele ieşiri ce l-au făcut să-şi îndepărteze temporar prietenia lui Vlahuţă şi a lui Delavrancea.

Ştefaniei i-l recomandă în 1897 cu superlativul „cel mai mare scriitor român".

În 1898 îl deplînge exagerat, dar la temperatura maximă a prieteniei :

„Caragiale manifestînd acelaşi talent pe care îl are în literatură, în pictură ar fi o personalitate cu un nume european şi cu o situaţie materială splendidă, iar aşa îşi bat joc guşaţii politici de el şi moare de foame".

Nu era chiar aşa. Moştenitorul Momuloaiei era poate „pe liber", dar şi un incurabil risipitor. Iar „guşaţii politici" îi plăteau poliţele pentru comediile lui, în care-i trecuse la nemurire. Erau, vorbea aceea, chif pe chif !

Mare meloman, Caragiale a prevăzut vocaţia fiului mezin al lui Gherea, Ionel, viitorul filosof, dar şi pianist talentat (îl acompania uneori pe G. Enescu) :

„Caragiale, cît am stat la Berlin[10], mi-a bătut capul, zicînd că fac mare greşeală că nu pun pe Ionel să se specializeze în muzică — chiar ca meserie, zicea Caragiale, încă e preferabilă la multe altele. Ştiu eu ? Poate o fi avînd puţină dreptate."

În 1908, se arăta îngrijorat de sănătatea lui Caragiale, într-o scrisoare către ginerele său, Paul Zarifopol :

„În privinţa lui Caragiale, are dreptate d-rul Urechia, şi nu tu, Păvălucă. Se înţelege că se poate zice cum zici tu : iată un om care toată viaţa a băut mult, a fumat, a mîncat ardei, a petrecut şi aproape de 60 de ani se ţine încă bine. Dar se poate zice şi altfel : iată un om înzestrat cu mare rezistenţă, cu extraordinare calităţi fizice şi psychice şi care din cauza traiului pe care l-a dus, la 55 de ani[11] a ajuns istovit, nu mai poate munci, doarme pînă la unu după prînz, are un început de boală de ficat şi o meteahnă îngrijorătoare la inimă."

10 În 1907—1908.
11 Avea 56 ! Se întinerea cu un an.

Excesiv în toate, Caragiale barem trăise ! Mai departe, Gherea se arată pe drept cuvînt scandalizat de noua orientare politică a acestuia :

„Aici, mare tămbălău cu partidul cel nou[12]. Caragiale, cu telegrama de adeziune și cu articolul lui, mi-a belit obrazul. Nu-i vorbă, mă așteptam eu la asta. Să scrii o diatribă minunată și ucigătoare împotriva politicianismului român[13] și imediat după aceea să scrii un articol ditirambic[14] și să aderi cu entuziasm la cea mai pură și caracteristică esență a aceluiași politicianism — a dracului consecventă. Dar așa sînt artiștii, mai ales cînd au speranța să mai ciupească ceva de pe urma tachismului român“[15].

După o lună și jumătate, cînd Caragiale venise în țară, să participe la turneele electorale ale lui Take Ionescu, care s-au soldat cu un zdrobitor succes, atît contra guvernului liberal, cît și împotriva foștilor săi comilitoni, prin cucerirea tuturor mandatelor, la alegerile parțiale de la colegiul al II-lea, Gherea notează, scriindu-i tot ginerelui său :

„Pe Caragiale l-am văzut de mai multe ori — s-a făcut om politic și pace. «Mă Costică, nu știi tu cît mă iubește poporul !» Și ceea ce e mai nostim e că o spune pe jumătate serios. Adevărul e că la întrunirile publice e primit bine, dealtfel ca toți genabeții. Se înțelege, pentru Caragiale e o petrecere, dar pentru moment o ia în serios.“

În interval, îl recomandase pentru o altă nebănuită calitate :

„Dacă n-ai să pricepi bine partea comercială din scrisoarea asta să te repezi la Caragiale — el are spirit avocățesc.“

Acest gen de spirit îi mai lipsea, și nici acesta !

În sfîrșit, moartea subită a lui Caragiale, la 9 iunie 1912, la Berlin, îl pune iar pe drumuri. Bunului său prieten Korolenko îi scrie mereu la cald :

„Pentru țara asta este o pierdere imensă, iremediabilă, dar și pentru mine personal această pierdere este în-

[12] Conservator-democrat.
[13] *1907, din primăvară pînă-n toamnă.*
[14] Despre Take Ionescu.
[15] Caragiale se dorea deputat, ca să-l șicaneze prin întreruperi pe fostul său șef, P. P. Carp.

grozitoare. Nici pînă acum nu m-am putut dezmetici. A fost cea mai luminoasă minte și cel mai mare talent al României. Ca talent el se înalță la nivelul lui Gogol ; dar din punct de vedere al orizontului intelectual, al minții luminate și al înțelepciunii este nemăsurat superior acestuia. Eu am avut ocazia să stau cu Caragiale la un pahar de vin zile și nopți la rînd (Dar de băut, a băut numai el). Și așa, zile și nopți în șir Caragiale vorbea, vorbea necontenit, neobosit și tot ce spunea el, pînă și paradoxurile și prostiile, inclusiv, era neobișnuit de frumos și purta amprenta unei minți neobișnuite, a unei inteligențe sclipitoare, clare, luminoase pînă la orbire. Caragiale este omul cel mai mare, singurul supraom pe care am avut ocazia să-l întîlnesc în viață. În condițiile triste și mizere ale țării el nu a făcut și nu a scris nici a suta parte din ceea ce Atotputernicul Dumnezeu a sădit în el. Și iată, acest om cu o imensă inteligență și talent, moare, și în afară de mica Românie, nimeni nu a suflat un cuvînt despre el. Probabil că nici d-ta, Vladimir Galaktionovici, pînă acum n-ai aflat nimic despre moartea lui Caragiale. Sărmanele și nenorocitele noastre țări mici și înapoiate, dar și mai sărmani și nefericiți sînt acei oameni mari care se nasc în aceste țări mici".

Nu se putea mai limpede și mai frumos spus. Cine ar fi crezut însă că iubitorul de oameni și adversarul individualismului anarhic a putut vehicula noțiunea nietzscheană de „supraom" ?

16 iunie 1983

LITERATURA ÎN BUCUREȘTII DE ALTĂDATĂ

Prezentarea autorului[1] nu mai este necesară, după cuprinzătorul studiu al confratelui nostru Z. Ornea, din numărul penultim al „României literare“. N-aș putea contribui cu impresii personale despre omul pe care nu l-am apucat în redacția „Adevărului“, părăsită de el în 1924. Ca să spun adevărul integral, nici nu ni s-au încrucișat vreodată pașii, în strîmtul perimetru al capătului de jos al străzii Sărindar, care cădea în fațada „Universului“, în a cărui redacție intrase. Îi citisem însă, în intervalul dintre anii 1927 și 1934, cele patru volume din *Bucureștii de altădată* și prețuiam lucrarea, în parte numai memorialistică deoarece, cum s-a mai spus, ea fusese elaborată în bibliotecă, după periodicele unei jumătăți și mai bine de secol. Desigur, volumul acesta, care reproduce doar primii șapte din cei patrusprezece ani ai volumului întîi, este și cel mai interesant din cele patru, ale edițiilor precedente, prin însemnările cu caracter formativ ale adolescentului și tînărului, precum și prin prezentarea, în mare parte tot din memorie, a diverselor aspecte ale capitalei noastre, în ajunul războiului pentru Independență și după. Ne propunem însă, în rîndurile ce urmează, să spicuim notațiile memorialistice despre literatura noastră din acei ani. Ea face obiectul unor titluri speciale și i-a stîrnit autorului un permanent interes.

Ca bucureștean prin naștere și apoi prin domiciliul de o viață întreagă (1856—1935), s-a interesat mai ales de literatura de dincoace de Milcov, cu care era în curent. Scrisese în anii tineri și publicase, ca tot românul, cîteva

[1] *Bucureștii de altădată*. Vol. I (1871—1877) de Constantin Bacalbașa. Ediție îngrijită de Aristița și Tiberiu Avramescu, 1987, Buc., Editura Eminescu.

poezioare, dar n-a perseverat, simțindu-și vocație publicistică, în rîndurile presei socialiste și apoi conservatoare, în care și-a cucerit un loc de frunte. Singurul mare scriitor moldovean în atenția sa a fost Vasile Alecsandri. Ne-a dat afișul teatral al comediei *Lipitorile satelor*, a reprodus aproape integral poemul *Balcanul și Carpatul*, apoi cîteva versuri din *Peneș Curcanul* și, entuziasmat de participarea însuflețită a poetului la marile evenimente, a salutat într-însul pe „marele bard al românismului". Nu știam însă că, în calitate de deputat, același fusese raportorul legii prin care se acorda lui Crawley, concesiunea primelor noastre căi ferate. Bacalbașa se înșeală însă afirmînd : „Vasile Alecsandri combate în raportul său propunerea lui Crawley".

Or, în nota editorilor, una din cele nu puține la număr în care spusele autorului sînt rectificate, ni se spune contrariul : raportul fusese favorabil, iar P. P. Carp îl combătuse persiflîndu-l pe raportor. „...ademenit de idei mai mult poetice decît reale".

Alte texte, mai mult sau mai puțin marcante, cu caracter antidinastic, din cele ce proliferau în primul deceniu al domniei lui Carol, sînt reproduse în parte sau integral, de Constantin Bacalbașa. Principalul lor autor era N. T. Orășanu, zis și Nichipercea, după titlul periodicului umoristic pe care-l condusese. Unele din acestea au atras autorilor lor sau redactorilor responsabili, procese penale, de lezmajestate, dar juriul i-a achitat pe toți ; autorii se alegeau doar cu detenția de cîteva luni, codul penal decretînd-o legală pe cea preventivă. Unul din iluștrii eroi ai momentului respectiv a fost tînărul Al. Macedonski, judecat și achitat în 1875, pentru versuri de oarecare răsunet, ca acelea din refrenul

„Vodă Car... Vodă Car...
Crudul Vodă Caragea".

Publicul care îl repeta înțelesese caracterul său de actualitate. În notă ni se spune că însuși Alexandru Lahovary, ministrul justiției în cabinetul conservator al lui Lascăr Catargi, dispusese arestarea poetului, considerat recidivist în atitudinile sale publicistice.

La *Addenda,* în care editorii critici publică în completare textul memorialistic din periodic, suprimat în volum, ni se dau numeroase poezii antidinastice, cu titlul : *Nu a ta moarte... (Imitațiune), Cucuvaia* („Pentru publicarea acestor versuri girantul ziarului a stat în prevenție 2 luni și 5 zile", (*n.a.*) ! ! !, un fragment din „Telegraful" : *Du-te, Du-te, Paparudele* și *Ieri și azi,* din „Ghimpele", în fine, din *Gaspar Vodă.* Acest *Gaspar Vodă* era dalmatinul retoroman, Gaspar Graziani, care domnise în Moldova, fără să-i cunoască limba. Era și cazul lui Carol, a cărui vorbire, în noua sa calitate, făcea obiectul unanim al deriziunii.

Dintre veteranii mișcării literare din Muntenia, la locul de cinste cuvenit se află Ion Heliade-Rădulescu, denumit și de către memorialist „Părintele literaturii române...", dar care, literaricește „Trăia numai din trecut...".

Din anul 1870, el imaginase un gen literar „după tradiția evreie", anume *oracolele,* cu cei *104 oracoli,* de fapt, ierte-ni-se comparația, niște bilete de plăcintă mai dezvoltate, anticipînd destinul norocos al destinatarilor. Ni se reproduc acelea închinate cunoscuților oameni publici, Vasile Boerescu și C. Esarcu (căruia, mai tîrziu, îi va reveni meritoria inițiativă a ridicării palatului Ateneului din București).

Un al doilea motiv al relevării decadenței heliadiste îl constituie versurile omagiale, din anul premergător morții septuagenarului, către Albina di Rhona, „fostă primă subretă a unui teatru englez", în jargonul italienizant al ultimei maniere : „Ești bellă, Serafita, bellissimă-ntre zee", declama poetul la acea vîrstă a declinului, lipsit și de talent și de pathos viril, nesfiindu-se să-și afișeze pasiunea senilă, în nu se putea mai nimeritul epitet pentru fosta subretă —, pe atunci, după memorialist, „o foarte frumoasă dănțuitoare[2], de ea s-a amorezat Ion I. Heliade Rădulescu[3], făcînd excese pînă ce a căzut în demență" — decît unul de ordin celest !

[2] După un afiș teatral din 28 februarie/12 martie 1871, „prima subretă și dănțuitoare a teatrului St. James din Londra".
[3] Fiul ! ? *Nu figurează la Indice de nume de persoane.*

Aceasta n-a împiedicat, firește, marea emoție publică la moartea ilustrului bărbat, însoțit la „înmormîntarea națională“[4] de „mii și mii de oameni“. Ni se dă și sfîrșitul elocventului cuvînt funebru al lui Hasdeu.

Acestuia i se face un alt loc de onoare în carte, nu însă cu operele literare ale moldoveanului stabilit la București, ci în calitate de adversar al Junimii și al „Convorbirilor literare“, cărora le-a făcut cunoscutele farse cu publicarea în chiar paginile revistei junimiste a unor poezii scrise în deriziune, dar acceptate de redacție pentru pretinse motive extraliterare (cosmopolitism, filosemitism). Or, să ne fie îngăduită apărarea celei dintîi dintre poezii. *Eu și ea,* semnată cu numele imaginar M. I. Ellias, ca o tălmăcire din poetul neexistent, Gablitz. Reproducem mai jos textul celor două sextine : „Ca o liră fără sunet, / Ca un fulger fără tunet, / Ca un rîu fără murmur, / Ca o pasăre tăcută, / Ca o casă ce stă mută / Și pustie împrejur ; // Astfel sunt și eu, vai mie ! / Formă fără melodie, / Pur spectacol făr'idei ! / De cînd dînsa nu-i sub soare / Și puterea-mi cîntătoare / A perit cu moartea ei !“.

Hasdeu califică astfel improvizația lui : „...totul este vag, absurd, rece, mistificat, fără creier și fără inimă, o adunătură de silabe sonore“.

Nu sîntem de aceeași părere, după aproape 117 ani de la această farsă, atunci reușită. Poezia este modernă, iar valorile negative ale epitetelor, perfect explicabile prin șocul moral suferit la pierderea iubitei, autorizä ceea ce s-a numit nu de mult, cu jubilație, poezia „necuvintelor“, de altfel dintre cele mai temperate, în cazul de față. Așadar, și psihologicește și esteticește, poezia este a unui veritabil precursor, în ciuda intențiilor sale parodice, în acel moment nelipsite de eficacitate. Poezia a apărut, ca să zicem așa, înainte de vreme, dar sugestiile ei sînt astăzi de cu totul altă natură decît cele inițiale. Se știe că Maiorescu și-a declinat răspunderea, nefiind redactor responsabil al „Convorbirilor literare“. Editorii cei noi califică

[4] A fost înhumat „în curtea bisericii Cișmeaua Mavrogheni de la Șosea“ și ar fi luat parte „10 000 de persoane“. Hasdeu a vorbit în numele presei. Alte discursuri : Petrache Poenaru, fostul elev al defunctului și C. Esarcu, oraculatul !

acest act ca „nu foarte elegant". Pe noi ne surprinde altceva : că marele critic n-a găsit mai nimerit să apere nivelul literar al poeziei, superior multora din specimenele liricii junimiste curente, arătînd că nu numai logica afectivă, dar și expresia ei, sînt foarte onorabile. Bacalbașa ni-l prezintă pe Hasdeu simpatizat de bucureșteni, mai ales pentru că el combătea curentul literar junimist și îndeosebi pe Maiorescu, care în cunoscutul său studiu critic, *Beția de cuvinte* se legase de presa literară bucureșteană.

Noii editori se arată scandalizați că Bacalbașa, într-un loc, îl situează pe Carol Scrob, „alături de cei doi mari poeți de geniu", Alecsandri și Eminescu. Or, Scrob nu era o mare speranță a vremii numai pentru Bacalbașa. Îl susțineau, dintre academicieni, însuși Vasile Alecsandri și G. Sion, iar poetul, popularizat prin cîteva reușite, atunci, elegii, prieten cu Macedonski, cel din faza improvizațiilor, înainte de a-și fi format o conștiință artistică, îl felicita pe acesta că scrie ușor, pe cînd el, sărmanul, scria din greu ! Iată începuturile de poezii, prin 1877, „cîntecele la modă", popularizate la petrecerile de la Herăstrău și alte grădini, prin arcușul și gura lăutarilor, uneori în cor cu publicul : „Aș dori din piept să-mi scot / Inima cu dor cu tot / Și s-o pun în pieptul tău / Ca să simți precum simt eu", și „Luna doarme, luna doarme / Grațioasă / Peste dealuri, peste dealuri / Și cîmpii".

Poeziile ce ne par astăzi modeste, erau cantabile — în paranteză fie zis, cercul Junimii, deși aprecia înalta valoare a elegiilor eminesciene, se delecta, declarîndu-le cantabile și chiar cîntîndu-le în cor, înainte ca ele să treacă în domeniul propriu al compozitorilor de romanțe, pe temele respective ! Culpa lui Bacalbașa nu era prea gravă, mai ales că ea exprima pulsul sensibilității publice bucureștene, iar nu judecata sa estetică.

L-am numit pe Macedonski în calitate de erou al unor campanii antidinastice, care i-au atras constrîngerea corporală. Nimic la Bacalbașa despre producția lirică a debutantului, care-și publicase *Prima verba* în 1872 și era prezent în publicațiile literare bucureștene, încă înainte de a se erija în șef de școală și inițiator al simbolismului la noi !

Luptele politice, în special cele electorale, în care opera bîta ciomăgașilor conservatori, ca faimoșii popa Tache, Ilie Geambașu și Trancă Temelie[5], l-au determinat pe Bacalbașa să ofere niște mostre de versuri în temă, atribuindu-le uitatului stihuitor Demetru Nicolae Saphir (1847—1883)[6], ulterior militant socialist. Iată și catrenul-epitaf în chestiune: „Aicea răposează cu jale, în vecie, / Ilie zis Geambașul și Trancă Temelie. / Ei fură-n a lor viață iluștri căuzași[7] / Vestiți în reteveie și groaznici ciomăgași".

Dintre cupletiștii epocii, cel mai de seamă I. D. Ionescu, în 1877, „în apogeul carierii sale", face săli și grădini pline pînă la refuz, realizînd cîștiguri enorme, risipite însă cu generozitate, pentru ca la moartea sa să fie „îngropat cu talerul". La *Addenda* figurează un catren satiric și alte două catrene cîntate la grădina Union și integrate de cineastul Jean Georgescu în splendida sa creație filmică, *O noapte furtunoasă*: „Cu o botină / De cea mai fină / Și cu-n picior / Foarte ușor"[8].

În ziar, Bacalbașa îl descria în acești termeni: „Simpatic, cu o înfățișare impozantă, elegant și zvelt — deși era gras —, poseda o mască mobilă capabilă să înfățișeze cele mai fine nuanțe, niciodată triviale. Vocea-i, deși nu era mare, era destul de puternică — puțin cam tremurată — și bine timbrată. De obicei apărea în frac"[9].

Un alt favorit al Bucureștilor de altădată a fost marele actor moldovean Matei Millo, interpretul ideal al unei însemnate părți din repertoriul lui Vasile Alecsandri și pe care I. L. Caragiale îl considera artistul nostru dramatic neîntrecut. Lui îi atribuie editorii actuali, meritul de

[5] Aceștia doi au fost linșați, ca pedeapsă pentru violența lor. Popa Tache, caterisit și îmbătrînit, s-a aciuat pînă la urmă în tabăra adversă.

[6] Editorii critici pun sub semnul întrebării paternitatea acestor versuri, considerîndu-l pe autor un epigon al lui Bolintineanu.

[7] Epitet impropriu, dat de obicei militanților pașoptiști.

[8] Pățania unui berbant, urmărind o femeie necunoscută, care se dovedește a fi, cînd o acostează, propria lui soție.

[9] Reprodus la *Addenda*, în urma confruntării textului din volum cu cel din ziar.

a fi introdus „revista de actualitate“, cu *Apele de la Văcărești,* în 1872, fără mare succes, pe cînd în 1876, stîrni un veritabil scandal cu *Haine vechi* sau *Zdrențele politice,* o „satiră violentă a vechiului regim conservator“, interzisă totuși de cenzura guvernului I. C. Brătianu. Fu însă reprezentată, cu lumina tăiată, pe întunericul în care pîlpîiau două lumînări de seu. Interdicția provocă de altfel interpelări în Camera deputaților, pe tema încălcării libertăților publice, silind guvernul să ceară votul de încredere, odată cu adoptarea unei moțiuni liniștitoare.

Extrem de cheltuitor, cu toate însemnatele cîștiguri realizate, ca și emulul său de mai sus, Millo recurse la o stratagemă : lansă zvonul morții sale, dar încasă personal suma de 2 000 de lei, acordată pentru înmormîntare și scrise revista *Millo mort, Millo viu,* reprezentată la Teatrul Național în beneficiul său, la 8/20 iulie 1876. Mai avea să trăiască alți douăzeci de ani !

O altă celebritate a timpului, nu însă de aceeași calitate, a fost publicistul N. D. Popescu (Nedea), cu *Calendarul pentru toți românii*[10], în care a creat hibridul rudiment de roman istoric, cu viețile marilor noștri domnitori, prost scrise, dar călduros primite de publicul vremii „de a doua mînă“. Bacalbașa este însă de acord cu cele spuse despre autorul popular numit Nedea „...cum că : [...] a ucis romanul istoric în România“.

Fie și așa, dar observăm că nici viețile romanțate din anii tinereții noastre, deși scrise cu talent de un André Maurois sau un Stefan Zweig nu s-au bucurat de un statut literar recunoscut, rămînînd oarecum marginale creației artistice acreditate.

Autori citați sumar de Constantin Bacalbașa sînt G. Sion, membru în delegația românilor, în 1876, la înmormîntarea lui Jules Michelet, Nicolae Scurtescu, subapreciat, Al. Lăzărescu (Laerțiu), relevat ca autoritate în critica teatrală, Mihail Zamphirescu, menționat pentru satira sa antijunimistă, *Muza de la Borta Rece,* din care i se citează opt versuri, G. Baronzi, căruia i se reproduce poezia scrisă la moartea voievodului Unirii, și Pantazi Ghica, pentru revista *Ai cuvîntul* și unele canțonete comice. Cezar Bolliac e prețuit pentru ceea ce i s-a părut lui

[10] Între anii 1874 și 1906.

Bacalbașa „puternicul său talent de polemist și pentru fraza lui impecabilă. Era un scriitor de rasă. Era un stilist de mare valoare". Dintre cei mai vechi surprinde elogiul pentru Costache Bălăcescu, căruia i se reproduce aproape integral satira *Fă-mă, tată, să-ți seamăn sau Căftănitul de țară la București* (78 de versuri). Scrisă în 1838, poezia este remarcată pentru că a fost elaborată „într-o limbă pură lipsită de neologisme[11], lipsită de rătăcirile heliadiste[12], lipsită de slavonisme supărătoare, o limbă în care s-ar putea exprima și astăzi[13] orice scriitor de seamă".

Este cel mai mare elogiu ce se putea aduce unui scriitor uitat și el ne edifică asupra limitelor gustului literar al memorialistului.

31 martie 1988

[11] Pe atunci mai ales neogrecești.
[12] Mult mai tîrziu!
[13] Scris în 1927.

CAZUL VLAHUȚĂ

Există oare un caz Vlahuță ? Nimeni astăzi nu-și mai face din aceasta o problemă. Fost-a în literatura noastră un oarecare Alexandru Vlahuță ? Poate. Dacă astăzi însă, cărțile lui nu se mai reeditează decît la rare intervale și atunci fără vreun răsunet, ce ne mai interesează ? Aceasta este „problema" pe care ne-o pune recenta antologie de *Versuri și proză,* alcătuită de Virgiliu Ene în Editura și Biblioteca Eminescu, București, 1981, cu prefață, tabel cronologic și bibliografic de același, căruia îi mai datorăm o mai veche ediție, cam cu același profil, reeditarea volumului *În vîltoare* și chiar o monografie dedicată uitatului poet și prozator. Dacă mai ținem seama că adevăratul campion al literaturii vlahuțiene este Valeriu Râpeanu, care a prefațat printr-un cald studiu comprehensiv cea mai întinsă selecție de *Scrieri alese,* în trei volume, putem trage concluzia că nu lipsesc în zilele noastre prețuitorii aceluia care a jucat în timpul vieții sale un rol foarte însemnat, aș zice chiar unul îndoit : de scriitor și de director de conștiință.

Numele și literatura lui au fost obsesia generațiilor trecute. Manualele didactice îl spicuiau de zor, dascălii ni-l dădeau ca exemplu de limpezime, emoție și gîndire, universitarii dădeau tonul, în frunte cu G. Ibrăileanu, care i-a consacrat teza de doctorat. Mai tîrziu, discipolii acestuia șopteau că mentorul lor își distrusese stocul, — de unde raritatea bibliografică a cărții, — cu alte cuvinte că se dezisese (deși teza fusese difuzată, capitol cu capitol, în „Viața românească").

La moartea lui, emoția publică fusese enormă. Poetul se retrăsese într-un car cu boi în Moldova, așa se spunea, și acest episod de viață conferea monografistului lui N. Grigorescu o dublă aură, de bejenar din vechimea ime-

morială a neamului și de martir al unui exod simbolic. Acolo, retras la Bîrlad, în casa primitoare a unui profesor, devenise centrul unui pelerinaj, un fel de oracol al deznădăjduiților, care veneau „să ia lumină“ de la blîndul apostol și mucenic.

Din cei doi ani de reculegere ni s-a păstrat un singur mesaj în versuri, dar și acela de o rezonanță indiscutabilă. Este poezia *În zile grele*, singura de altfel pe care editorul ne-a dat-o, căutînd „În periodice“. După ce înfățișează ororile războiului și restriștea retragerii, poetul își pune problema răspunderii morale a tuturor :

„Și-atunci tresar cu gîndul că prea am trăit bine ; / Prea mult am rîs, prea-n toate vedeam numai un joc... / Și trebuia să vie acest năprasnic foc, / În larg să ne deschidă drum nou, printre ruine“.

Războiul și înfrîngerea conțineau, așadar, un avertisment, un învățămînt, o morală : aceea a redresării etice. Concluzia era astfel formulată, în ultimele două, din cele zece strofe :

„Fii binecuvîntată, fecundă suferință / Tu ce ne ești trimeasă de veșnica dreptate / Să cureți neamul nostru de vechile păcate, / Să faci din el o-ntreagă și singură ființă ! // M-ai învățat, durere, ce e să ai o țară, / Și-n inima-mi rănită adînc ți-ai scris cuvîntul : / *Cu sînge și cu lacrimi va să frămînți pămîntul / Din care-aștepți viața cea nouă să răsară*“. (Textul în italice.)

A fost ultima oară cînd glasul său s-a ridicat și a fost ascultat. Victoria finală, cu împlinirile ei peste toate așteptările, a dat însă impuls unei alte direcții de viață decît cea dorită și preconizată de austerul moralist. Comprimate din imperativele economice, fie ale ocupației, fie ale refugiului, instinctele de viață, deodată eliberate, și-au cerut toate satisfacțiile, inclusiv sau mai ales din cele neîngăduite de către rigoriștii vremii. Perioada interbelică și-a croit drumul plăcerilor, acela catifelat, cum spunea Remy de Gourmont, cam ca acela al moralei iezuite, mai umană în fond, chiar dacă mult prea concesivă, decît cea aspră, jansenistă. Or, Vlahuță fusese toată viața reprezentantul, în literatură, al unei morale pure, al unei linii drepte de viață. Schițele lui prindeau cu predilecție aspectele negative ale societății : fantele, parazitul, trîntorul, în oarecare paralelism cu „caracterele“ lui La Bruyère, înfățișînd ne-

gativul societății citadine a sfîrșitului de veac, care ispitea prin perspectivele păcii trainice, după cîștigarea independenței. De cealaltă parte, într-un diptic spectaculos prin contrastele oferite, era viața de mizerie a țăranului, exploatat de vechili și de boieri, căruia nu-i ieșea niciodată la capăt *Socoteala* (acesta este titlul schiței ce ar fi o replică tînguioasă a *Arendașului român*, în vremea aceea rămas fără ecou). La originea sămănătorismului a pus o piatră de temelie Vlahuță, cu schițele lui țărănești, în care parcă se stingeau înăbușit toate virtuțile neamului, poluate de atmosfera vieții citadine. Chiar dacă el n-ar fi figurat, în decembrie 1901, alături de Coșbuc, în calitate de codirector al revistei „Semănătorul", ideologia ei era înscrisă în crezul și scrisul permanent al lui Vlahuță. Așa se explică și marea considerație pe care i-a acordat-o din primul ceas N. Iorga, cel ce avea să devină animatorul mișcării.

Vlahuță debutase cu schițe satirice, care i-ar fi atras scoaterea din învățămînt. A rămas însă, în afara acestuia, prin definiție, un dascăl ce se dorea al neamului și ceea ce a și fost, pentru o largă pătură a conștiinței românești antebelice. Ca poet, a fost un entuziast eminescian. Și-a cunoscut maestrul și l-ar fi și apropiat, după mărturiile lui repetate. Unele conțin însă niște evidente contradicții de ordin cronologic. Să luăm, de pildă, din seria impresionantă de articole consacrate memoriei marelui său înaintaș, articolul cu titlul *Amintiri despre Eminescu* și să-i urmăm, rînd cu rînd, etapele acelei cunoștințe. Cînd era în gimnaziu, i-a citit primele poezii și *Sărmanul Dionis* care au exercitat asupră-i „o înrîurire extraordinară".

La terminarea liceului (după tabelul cronologic al lui Virgiliu Ene, în 1879, la vîrsta de douăzeci și unu de ani), își făurise despre zeul său o imagine cam convențional-romantică, dar memorabilă :

„un tînăr slab, înalt, palid și tras la față, cu ochii negri, visători, pe umeri îi cad plete ondulate, o haină lungă și veche îi acopere trupul pînă-n călcîie, el nu vede pe unde calcă, nu se uită la nimeni, și merge ca un somnambul, parcă-ar pluti".

L-a văzut abia după „trei ani“ de căutare „pe ulițele capitalei“. Atunci, în 1882, s-a suit după el într-un tramvai, unde poetul a fost recunoscut și abordat de „o cocoană slabă și sulemenită“ și a asistat la conversația lor. Întrebat de ea ce făcea, Eminescu i-ar fi răspuns că dădea lecții. Curios ! Era, din toamna anului 1877, în redacția „Timpului“, pe care apoi l-a dus aproape singur în spinare, timp de peste cinci ani.

Mai departe, Vlahuță nu ne spune cum l-a cunoscut, ci sare drept peste „cinci ani după asta“, adică în 1887. Și iat-ni-i pe amîndoi, tăinuind „la o masă în cafeneaua de la Imperial“, Vlahuță oferindu-i o garoafă, Eminescu făcîndu-i elogiul poeziilor incendiare ale lui Constantin Mille, din *Caietul roșu* și preconizînd un gen nou de lirism :

„— Degeaba, ne trebuie un poet care s-o ia peste cîmp, nebunește... ne trebuie ceva nou, cu totul nou... un nebun, dar un nebun de geniu, care să-și croiască el o formă a lui și-un drum neîncercat de nimeni...“

Apoi, pe ploaie, deși spusese că era grăbit să ajungă acasă, să facă „gazeta de mîine“, Eminescu s-a suit în camera de hotel a lui Vlahuță, la „Metropol“, unde i-a povestit ceva extraordinar și anume :

„o poveste a lui, o întîmplare curioasă, care i-a inspirat poezia *Luceafărul* și care nu se poate spune aici...“

Ne pare grozav de rău și în acest *ne* se cuprinde totalitatea iubitorilor și admiratorilor lui Eminescu, pe care nu i-a satisfăcut povestea genetică a *Luceafărului,* relatată de I. Al. Brătescu-Voinești. Se vede că pîrdalnicile de considerente morale l-au reținut pe Vlahuță ca să ne dea adevărata versiune a evenimentului din viața lui Eminescu, căruia îi datorăm *Luceafărul.*

Îl vedem apoi pe Eminescu plecînd în ploaie după cîteva ceasuri și aproape de ora două din noapte, ca să se întoarcă pe neașteptate, după ce Vlahuță stinsese lumînarea și se culcase, spre a-și lua garoafa uitată și să plece. Frumos gest, nu-i așa, al marelui poet care a făcut cale întoarsă, cu toată urgia de afară și ora înaintată, pentru o garoafă roșie ! Or, cumintele Vlahuță, prea cumintele cirac, are presimțirea declinului mintal al maestrului său :

„Pentru prima oară poetul îmi dă de gîndit“.

Sîntem, așadar, după cronologia lui Vlahuță, în 1887. Știm însă că Eminescu își pierde mințile în iunie 1883, cînd era în redacția „Timpului". Apoi, după însănătoșire, n-a mai lucrat la ziarul căruia-i crease o celebritate prin scrisul său.

Să fi fost însă gestul acela într-adevăr un semn intelectual regresiv sau pur și simplu unul de dragoste pentru floarea sîngerie, bine mirositoare, și de simpatie pentru cel ce i-o oferise? Altul ar fi fost fericit de acest gest, în puterea nopții și sub bătaia ploii, iar nicidecum ispitit de demonul constatărilor moralistice!

El însuși contaminat de „eminescianism", în strictul înțeles al sectorului elegiac, cu complementul său inevitabil, pesimismul, Vlahuță s-a ridicat cel dintîi împotriva curentului, rostind o conferință care a făcut zgomot și recitînd cu acel prilej mult răspîndita apoi poemă *Unde ni sînt visătorii?* Era la 12 martie 1892. Apogeul său, în conștiința publică, îl atinge însă anul următor, cu romanul *Dan*. În *Prefață*, Virgiliu Ene pledează pentru această carte, astăzi total devalorizată, ca în favoarea unei opere de valoare, pe care ar dori-o reintrată în conștiința literară, deși nu reține din roman nici o pagină în antologia sa. Putea să ne spună, fără nici o exagerare, că *Dan* a fost succesul mare al anului literar, că a fost ceea ce se numește astăzi, americănește, un *best seller,* ba chiar că s-a bucurat de tiraje pe atunci nemaiatinse și că autorul a cîștigat o sumă nesperată în acele vremuri, lipsite de cititori.

Cu puțin înainte, făcuse gestul cu totul insolit de a refuza locul de membru corespondent al Academiei Române, adevăratul motiv sau pretextul fiind supărarea că nu i se acordase cu un an înainte, premiul solicitat aceluiași suprem for cultural.

Se știe și din zilele noastre că refuzarea unui premiu, fie el cît de mare, ca acela Nobel de către Sartre, face în ochii opiniei publice o impresie mult mai mare decît acordarea lui.

Închinătorii postumi ai operei și persoanei eminesciene devin *in corpore* și aceia ai scrierilor și omului Vla-

huță, respectat pentru rigorismul și intransigența sa, pentru independența morală cu care-și permitea, deși funcționar public înalt (directorul Casei de Pensii a Funcționarilor), să înfrunte guvernul și însăși coroana în accentele viguroase, deși pedestre, din *1907* („Minciuna stă cu regele la masă"). Școala și-l însușește. Noi, elevii antebelici, îi învățam pe de rost versurile de slăvire a dragostei lucrețiene :

„Iubire, sete de viață,
Tu ești puterea creatoare..."

ne amăgea visînd la ochii iubitei :

„Ce ochi frumoși avea Margareta în seara aceea" (*Din durerile lumii*, nuvelă), învățam să ne iubim țara, citind *România pitorească* și *Din trecutul nostru*, sau arta noastră plastică, răsfoind monumentala monografie despre *N. Ggrigorescu.*

Cum l-am mai putea vorbi de rău ? Mulți poate din tinerii care au căzut pe fronturile înfrîngerii și apoi ale biruinței îi știau și ei pe de rost versurile, visaseră și ei la ochii Margaretei, iar unii din ei îl cercetaseră în refugiu și luaseră „lumină din lumină".

De la tînărul Nicolae Iorga, care în 1890 era fericit să facă de aproape cunoștință cu magul a cărui șuviță de păr negru căzută pe frunte îi amintea de corbul lui Poe, și pînă la Lucian Blaga, care cu ocazia primei lui vizite bucureștene se lupta cu sfiala sa, ca să ia și el lumină, el, poetul *Poemelor luminii*, și trecînd prin Vasile Voiculescu, care-l cercetase la Bîrlad și-l diviniza, generație după generație, în interval de trei decenii, au trăit în cultul omului și al operei, ambele considerate exemplare și orientative.

Am exemplificat dinadins cu aceste trei mari personalități literare care au gravitat în jurul lui Vlahuță cu fervoarea, la doi dintrînșii, păstrată și la maturitate, și numai la unul singur doar cu aceea a juvenilității. Cum au putut trei aștri de mărimea întîi să ia lumină și căldură de la unul de a doua ?

Iar apoi... totala uitare, desconsiderarea din partea noii critici și a tinerelor generații, pentru care și pro-

blema limbii şi aceea a artei nu se mai situau pe planul purităţii, care disociau între artă şi morală, între scrisul util şi gratuitate.

Avea-va vreun ecou în tineret noua tentativă de relansare a lui Virgiliu Ene şi a Editurii Eminescu, condusă de un alt mărturisit vlahuţian ?

Întrebaţi-mă ca să vă întreb...

11 martie 1982

DUILIU ZAMFIRESCU EPISTOLIER

Dacă mi-ar fi îngăduită o legitimă, dealtfel, hiperbolă, pentru caracterizarea autorului acestei corespondențe[1], aproape unanim admirată, a poetului și romancierului, l-aș numi pe Duiliu Zamfirescu „marele epistolier“ al literaturii noastre, fără rival, unicul ! Meritul său este cu atît mai mare, cu cît pînă la el se ivise genul hibrid al corespondenței cu caracter public, adică din capul locului destinată tiparului, ca aceea dintre Ion Ghica și Vasile Alecsandri, inițiată de acesta, care pe urmă nu a putut ține pasul prietenului său, revelat în această ocazie ca un mare memorialist, întrucît scrisorile nu se refereau la evenimentele zilei, ci ale trecutului, în parte văzute, în parte auzite, cu scopul de a nu lăsa uitării instituții, moravuri și ființe de altădată. S-a discutat în mai multe rînduri dacă *Epistolele Peregrinului transilvan*, ale lui Ion Codru Drăgușanu, au fost într-adevăr scrisori trimise unui prieten sau frate de peste munți sau au fost elaborate ulterior ; această din urmă teză a prevalat, mai ales după publicarea unei părți din carnețelul în care autorul, după trecerea munților, își nota, cît se poate de eliptic, întîlnirile și „mementositățile“.

Duiliu Zamfirescu a lăsat în conștiința celor ce l-au întrezărit, necunoscîndu-l de aproape, impresia destul de neplăcută a unui personaj rigid, „poseur“, atent la ținuta exterioară, distant, ușor iritabil și gata să rezolve pe calea armelor cea mai mică jignire. De aceea, uitatul autor al

[1] *Opere*, VII. Ediție îngrijită, studiu introductiv, note, comentarii și indice de Al. Săndulescu, *Corespondența*, A-M, Universitatea București, Academia de științe sociale și politice, Institutul de istorie și teorie literară „G. Călinescu“, Colecția Scriitorilor români, Editura Minerva, București, 1984, în — 8°, XLVI+ +818 pagini.

romanului *Babilon*, Radu Cosmin[2], îl prezenta aproape fără mască, sub numele Zamfir Duelescu. Acest *pun d'onor*, de hidalgo de pe malul Dîmboviței, a fost moștenit de generația masculină următoare, unul din fiii irascibilului bărbat plătind cu viața aceeași susceptibilitate. În corespondența completă pe care o publică Al. Săndulescu, nu dăm peste nici un duel, afară de relatarea aceluia dintre N. Filipescu și George Em. Lahovary, soldat cu moartea acestuia.

Poetul își trimite încercările lirice, înainte de publicare, lui Titu Maiorescu, principalul său corespondent și singurul mentor acceptat, cu latitudinea fie a modificării găsite de cuviință, fie, pur și simplu, a aruncării „la coș". În schimb, își apără romanul ciclu, al Comăneștenilor[3], în curs de elaborare, ca și pe cel antisocialist, *Lume veche și lume nouă*, ca să zicem așa, indefendabil (sub raportul valoric, se-nțelege).

Susceptibilitatea îi iese la iveală cu ocazia criticii, după apariția cărților lui E. Lovinescu, căruia îi mulțumește cam de sus pentru elogierea primelor romane ale ciclului, admonestîndu-l aspru, cînd îndrăznește să-i discute o piesă de teatru. De același regim se bucură, vorba vine, și Mihail Dragomirescu, căruia i se servește o lecție-corecție, mai puțin ceremonioasă, ambii aparținînd familiei „Convorbirilor literare".

Tînărul critic, la prima scrisoare, se simțise totuși umilit de tonul condescendent, ceea ce nu puțin contribui la fermitatea ulterioară, știind că-l va exaspera, criticînd piesa *Voichița* fără înconjur. Dealtfel, replica celui lezat nu i-a fost adresată direct, ci conducerii periodicului „Flacăra", cu disprețul afișat față de cel ce „...tulbură văzduhul, în fiecare an, cu cîte unul sau mai multe zgomote literare...".

Vă las să reflectați asupra naturii acelor „zgomote"...

Replica lui Lovinescu, în același număr al revistei, îi servește lui Duiliu Zamfirescu o lecție de bun-simț.

Autorul debutase în 1878, la vîrsta de 20 de ani, în ziarul „Războiul" al lui Gr. H. Grandea, cu două poezii.

[2] N. Tănăsescu, profesor secundar.
[3] *Viața la țară*, *Tănase Scatiu*, *În război*, *Îndreptări* și *Anna sau ceea ce nu se poate*.

îl lansează însă Macedonski, după doi ani, în „Literatorul", revendicîndu-şi-l ca pe un produs al şcolii sale, dar Duiliu Zamfirescu se arată de la prima scrisoare degajat, dezinvolt şi, ca să zic aşa, de la egal la egal, încheindu-şi-o astfel : „Aştept răspuns, sunt al dumitale bun prieten". Mai tîrziu avea să-şi acorde prietenia mai avar.

Primul într-adevăr bun prieten al primei tinereţi, tizul său, Duiliu Ioanin, precum ne informează Al. Săndulescu, „magistrat, poet, colaborator la „Literatorul", coleg de liceu şi facultate, cel mai bun prieten al tinereţii lui Duiliu Zamfirescu", e şi confidentul acestuia, în episodul iubirii lui pentru Eliza Ioanin, măritată însă între timp „cu un Ion Dănescu, după care se va îmbolnăvi de tuberculoză şi va muri". Iubirea pare a fi fost împărtăşită, cel puţin după impresia îndrăgostitului care pierduse trenul. E dealtfel singura iubire de care e vorba în acest volum de *Corespondenţă,* aşa încît ne îngăduie să luăm pulsul febricitantului, mai tîrziu stăpîn pe sine şi văzînd în femeie altceva decît obiect de pasiune nefericită, de tip romantic. Firea lui, încă de la acea vîrstă, este aceea a unui echilibrat, chiar dacă în scrisorile sale de intimitate asociază fericirii lui momentane o umbră de melancolie. Nu cumva era mai mult un răsfăţ de poet decît o realitate sufletească ? Orişicît, Eliza va fi fost obsesia lui, o bucată de vreme, *ante* şi *post mortem.* Mai puţin patetică i-a fost dragostea pentru frumoasa actriţă bucureşteană Anicuţa Popescu, căsătorită cu marele actor Gr. Manolescu şi divorţată, din cauza legăturii acestuia cu Aristizza Romanescu. Ni se mai pomeneşte despre o altă mare pasiune, pentru o divă italiancă, dar deocamdată, ca şi în cazul Anicuţei, fără ecouri epistolare.

Un alt bun prieten de tinereţe i-a fost diplomatul cu o strălucită carieră, Trandafir G. Djuvara, scrisorile lui fiind zmălţate cu „rînduri licenţioase ce nu se pot reproduce". Cum însă cunoaştem, încă de la prima lor publicare, de peste 50 de ani, aceleaşi picanterii, din scrisorile către criticul şi memorialistul N. Petraşcu, fratele mai mare al pictorului, nu ne arătăm atît de speriaţi ! E vorba de „crailîcurile" holteilor şi de a lor slobodă vorbire, fără perdea. Aceasta s-a epuizat de mult în comerţul intelec-

tual. I-aș atrage atenția informatului îngrijitor al ediției că acea „epistolie în versuri", de care vorbește Duiliu Zamfirescu, în scrisoarea cu numărul 10, către Trandafir, de la Roma, 2 septembrie 1891, am publicat-o cu mai mulți ani în urmă „Luceafărul" (5 decembrie 1977) și am și reprodus-o în *Amintiri*[4] ; poezia, o spirituală cronică rimată, cu titlul *Trei drîmbe și-un scalpel,* se referă la camaraderia Duiliu — Trandafir — N. Petrașcu și D. Ollănescu-Ascanio. Profit de ocazie să îndrept o singură greșeală de tipar, strecurată către sfîrșit : „Iar Excelența Voastră v-ați pus condeiu-n *brîie*" în loc de „brîu", care rimează cu „grîu".

Stihurile sînt datate „Venezia, 12 august/31 iulie '91", unde Duiliu își făcea vilegiatura ; în acel moment, Djuvara, rechemat de la Sofia, împlinea serviciul de secretar general al Ministerului de Externe, sub C. Exarcu, Ollănescu funcționa la Atena, Duiliu la Roma ; scalpelul era Petrașcu ! Una din marile suferințe profesionale ale lui Duiliu Zamfirescu, în diplomație luîndu-i înainte mai tineri concurenți, cu mai puțină vechime, îi este explicată lui Trandafir în cauza probabilă : faptul că nu-și plătise toate datoriile în țară, în interval de șapte ani (din 1884 pînă în 1891). Era, la acea dată, însurat de un an și mai bine cu fiica lui Antonio Allievi, personaj important, politico-economic, senator, director-general, președintele Consiliului de administrație al căilor ferate italiene etc.

Sprijinul său cel mai activ pentru promovarea în diplomație și în Academie, unde fusese respins de trei ori la alegerea de membru corespondent, i-a fost Titu Maiorescu, de-a lungul a unui sfert de veac. Duiliu i se adresează cu respect și cu iubire, neomițînd însă, pentru el singur, epitetul „supus" și „cu supunere"[5]. Îl admiră integral, pentru desăvîrșitul său echilibru moral, pentru puterea de gîndire și de expresie, pentru gustul literar fără greș, pentru generozitatea față de tineri, în fine pentru farmecul său personal. Nu poate fi vorba de nesinceritate !

[4] Editura Eminescu, 1981, *Duiliu Zamfirescu intim*, pag. 451—454.

[5] Respectiv scrisorile 13 (1889) și 141 (1900).

Atîta doar, își mortifica mîndria înnăscută, subordonîndu-se cu demnitate, dar și cu onestitate intelectuală, cînd era vorba să-și susțină gusturi sau opinii diferite.

Asupra romanului, ca specie literară, factură și coloratură, erau în genere de acord, mai ales în desconsiderarea romanului realist și naturalist al lui Flaubert și Zola. Maiorescu le reproșa că nu aveau „inimă caldă" (considerent anestetic, nu-și dădea seama ?). Întrebat de Duiliu, dacă ar fi bine să facă finalul *Vieții la țară* norocos sau ba, Maiorescu se declară pentru întîia soluție, ca mai pe placul cititorilor și al lui însuși :

„Cum să sfîrșească romanul ? Din cele scrise, impresia mea e foarte hotărîtă : *cu bine !* 3 argumente de valoare descrescîndă :

1) Felul împrejurărilor sufletești la noi[6] nu e tragic ; el poate fi prezentat ca tragic din partea celui ce le privește din punct de vedere străin, dar în chiar cercul său nu e tragic [...]. Noi nu sîntem astăzi nici în eroica sălbătăcie à la Richard III, nici în acreala histerică a pariziane-lor. Toate, și cele mai aparente contraste sfîrșesc cu „embrassons-nous, Folleville"[7] [...]. Cel mult o blîndă melancolie.

2) Ne-au prea amărît (unilateral, prin urmare fals) realiștii pretinși Flaubert-Zola-Maupassant cu urîtul, tristul și nefericitul... o suflare senină peste acești pîcloși, fie-le țărîna grea pe mormîntul literar ![8]

3) Vorba bătrînului Darwin (mare cetitor de romanuri) : «copiilor, citiți voi întîi romanul cel nou ; dacă se sfîrșește rău, nici nu mi-l mai dați»"[9]

Din partea marelui critic, argumentele nu mi se par tocmai convingătoare : tragismul nu ține de condiția specificului național, ci de aceea a omului în genere. Ca om, românul de ieri și de azi poate simți la egală intensitate cu omologul său de la orice coordonată geografică. Valoa-

[6] În România anilor 1893.

[7] Final de comedie lejeră, de vodevil.

[8] Nu-i iartă nici morți (la acea dată, 26 sept./8 oct. 1893, numai Zola mai era în viață !).

[9] Mulțumită lui Al. Săndulescu, în aparatul critic găsim și răspunsurile lui Titu Maiorescu.

rea unei opere de artă nu e în funcție de rezonanța ei, tristă sau tonică, ci de alte condiții, interne prin excelență.

Duiliu Zamfirescu teoretizează însă mai abundent despre roman decît Titu Maiorescu. Modelul său nemărturisit este Tolstoi. Romanul Comăneștenilor avea să fie replica românească la *Război și pace*, cu un sentiment divinatoriu al realizării unității naționale, în timp ce junimiștii, mai sceptici, o considerau, dacă nu o utopie, măcar un ideal îndepărtat. Maiorescu a murit cu un an și jumătate înainte de a-l vedea realizat. Duiliu Zamfirescu a avut norocul să-i fie contemporan, să ajungă ministru de externe în țara reîntregită și al doilea președinte al Camerei deputaților, sub regimul votului universal.

Cariera diplomatică i-a fost însă anevoioasă, deși avea „bossa" profesională. Grevat de acel motiv, mărturisit lui Trandafir Djuvara, a mai avut nenorocul să fie amestecat indirect în urmările idilei dintre principele moștenitor și Elena Văcărescu și atribuindu-i-se o corespondență indiscretă către un ziar din țară, pe acea temă și pe aceea a trecerii reginei prin Italia, la Veneția și Roma, să suporte, cu toate dezmințirile lui, o mutare disciplinară și alte pretexte împotriva avansării lui în „carieră".

Omul de litere, spre bucuria noastră, nu se lasă umbrit de aceste necazuri profesionale. Urmărește cu atenție evoluția literară din țară, intuiește talentul unor debutanți, ca I. Al. Brătescu-Voinești, I. A. Bassarabescu, N. Iorga, Cincinat Pavelescu, sprijină debutanți promițători, ca Ion N. Roman, dar se arată ostil față de „aberațiunea simboliștilor (pe care Omer îi ucide)" etc.[10]

Marele eveniment, alegerea sa ca membru titular al Academiei Române, în 1909, atrage în mod neprevăzut sfîrșitul prieteniei lui cu Titu Maiorescu, prietenie atît de bine „rodată" în timp de douăzeci și cinci de ani, încît părea indefectibilă. Citind discursul de recepție, căruia avea să-i răspundă și văzînd atitudinea negativă a lui Duiliu Zamfirescu, față nu numai de poporanism, dar mai

[10] Scris. 5 către I. Bianu, Galați, 13/26 mai 1912. Era reprezentantul României, cu gradul în sfîrșit, de ministru, în Comisia Europeană a Dunării.

ales față de întreg folclorul nostru, Maiorescu era gata să cedeze altuia rolul său, dar a renunțat pînă la urmă, rezervîndu-și dreptul la replică, cu îndemnul final, către creator, de a produce noi opere de valoare, lăsînd criticii calificate dreptul de a judeca în materie. Socotindu-se, la acea vîrstă de 51 de ani, și la calitatea de academician, egalul lui Maiorescu, Duiliu Zamfirescu s-a simțit jignit în amorul său propriu și a respins „lecția" ce simțea cu iritare că i se dăduse în public.

Nu vrem să judecăm de partea cui a fost vina acestei semi-rupturi, desăvîrșită peste alți patru ani, cînd, la intrarea noastră în războiul balcanic și la acuzația unui colonel, că Duiliu Zamfirescu ar fi avut o atitudine nepatriotică, Maiorescu, în calitate de președinte al consiliului și, mai ales, de ministru de externe, l-a suspendat pe Duiliu Zamfirescu, fără a-l fi lăsat să se apere (culpa lui se reducea la faptul de a fi protestat în tren, împotriva abuzurilor rechiziției)[11].

Duiliu îl provoacă pe acuzator în duel, acesta refuză „cartelul", dîndu-i satisfacție pe altă cale, a recunoașterii patriotismului său. Se anulează suspendarea, i se achită și salariul respectivului interval, dar prietenia n-a mai putut fi reînnodată. Păcat ! ea dăduse cele mai frumoase scrisori din literatura noastră epistolară : pe acelea ale lui Duiliu Zamfirescu, marea revelație de acum cincizeci de ani, cînd Emanoil Bucuța a publicat întîia oară scrisorile ambilor, dintre care mai tînărul s-a afirmat și cel mai sensibil la frumos, și cel mai talentat. Desigur, interesante sînt și scrisorile lui Titu Maiorescu, dar lipsite de încîntătoarea expansivitate a lui Duiliu Zamfirescu, poet și artist superior în scrisorile lui, celor ce-l prețuiau mai puțin în literatura lui de imaginație.

Nimic nu-i lipsește, nici chiar umorul și autoironia. Declarat cel mai mare romancier al nostru de către tînărul H. Sanielevici, în 1902, comentează astfel : „...opiniune pe care o împărtășesc deplin ; e așa de ușor să fii cel mai mare cînd ești singur"[12].

[11] Avea dreptate. La ce puteau folosi în război caii pur sînge ai lui Duiliu Zamfirescu ?

[12] Scris. 153. Roma, 10 dec. 1901, către Titu Maiorescu. În ortografia originalului : „cel mai mare romanțier al României".

Într-adevăr, la acea dată, n-avea rival, căci Slavici, care dăduse în revistă *Mara*[13] (în volum, abia în 1906), se denivelase cu romanele lui istorice.

În orgoliul său de creator, Duiliu Zamfirescu ar fi luat ca o proastă glumă judecata de valoare a posterității, care vede în scrisul său epistolar o realizare de artă, superioară literaturii lui de imaginație. Omul a fost mai interesant decît opera, dar s-a desfășurat în toată bogăția sa temperamentală aplecat peste hîrtia lui de scrisori. În filele acestora îl recunoaștem și-l recomandăm celor ce n-au luat cunoștință de ele : îl încununează.

20 septembrie 1984

[13] „Vatra", București, 1894.

GEORGE COŞBUC

Prestigiul lui G. Coşbuc, înainte de primul război mondial, a fost excepţional, deschizîndu-i, lui singur, porţile Academiei Române, ca membru titular (a decedat însă, în timpul ocupaţiei, la Bucureşti, fără să-şi fi ţinut discursul de recepţie). Era firesc : lirica lui, tonică şi htonică, a scos dintr-un impas tînăra poezie română, jelalnică şi pesimistă, care eminescianiza epigonic. N-a fost de mirare că acel care l-a chemat în ţară, după lectura *Nunţii Zamfirei,* a fost acelaşi Titu Maiorescu, care cu cincisprezece ani înainte, recunoscîndu-i superioritatea intelectuală, pe lîngă geniul liric, lui Eminescu, se străduia să-l îndrepte către o carieră universitară.

La data venirii în „ţară“ (1890), cu serviciul militar nesatisfăcut, Coşbuc îşi găsise, cum se spune astăzi, „vocea“, după încercări rapsodice minore, însă orientate folcloric şi popular, pe linie de inspiraţie naţională. Apariţia volumului de versuri *Balade şi idile* (1893), consfinţea reputaţia tînărului poet, în vîrstă de 27 de ani, reputaţie ce n-a putut fi ştirbită de învinuirea plagiatelor, prin campania obscurului versificator Gr. N. Lazu (în chiar anul apariţiei epocalei cărţi).

Calificarea de *poet al ţărănimii,* norocos enunţată de Gherea, a făcut multă vreme autoritate, iar ministrul Spiru C. Haret a ratificat-o, asigurîndu-i poetului mijloacele de existenţă, prin comenzi de cărţi pentru popor şi printr-un serviciu ce-i înlesnea contactul direct şi educarea acestuia. Coşbuc, într-adevăr, vedea în literatură nu numai un mijloc de delectare pentru puţinii amatori de frumos din vremea aceea, ci şi un apostolat, în spiritul luminist. S-au ridicat mai tîrziu glasuri care să conteste realitatea viziunii idilice a ţărănimii ardelene, aşa cum o văzuse Coşbuc. Credem că aceste întîmpinări n-au ţinut

seama de talentul cu care poetul intuise stilul erotic al tineretului țărănesc ardelean, dominat de timiditate, mai ales la flăcăi, și mai puțin la fete, adeseori mai întreprinzătoare și mai dezghețate. Gherea nu s-a înșelat nici asupra acestui aspect, care conferă sectorului idilic al volumului de debut verismul unui roman de dragoste, sub toate aspectele vesele sau triste, prin forța împrejurărilor, a tradițiilor și superstițiilor în vigoare. Coșbuc își cunoștea universul din care se ivise și i-a dat expresia cea mai vie, în variate forme metrice, cu o desăvîrșită stăpînire a meșteșugului versului.

Alte trei culegeri, la destul de rari intervale, ne-au comunicat, dintr-un acut scrupul artistic, cea mai bună parte din opera sa lirică : *Fire de tort* (1896), *Ziarul unui pierde-vară* (1902) și *Cîntece de vitejie* (1904). De altfel, poeții „călări pe două veacuri“, după expresia lui Sextil Pușcariu, nu aveau ambiția să scoată cîte un volum de versuri anual. În acel interval, nici una din aceste culegeri nu a fost reeditată, deși tirajul lor era modest. Nici în calitate de cumnat al editorului bucureștean Sfetea, Coșbuc n-a ținut să profite, înmulțindu-și cărțile și edițiile. Lucrările comandate de Spiru C. Haret (*Războiul nostru pentru neatîrnare* și *Superstițiunile păgubitoare ale poporului nostru*, 1909 etc.) nu i-au rentat mai mult decît lirica originală. Paralel, scriitorul s-a dedicat unor grele lucrări de tălmăcire, ca aceea a *Divinei Comedii*, care i-a absorbit truda ultimelor decenii de viață, impunîndu-i studii aprofundate de limbă italiană și de ermeneutică dantescă, duse la capăt cu eroism moral și cu vădit succes. Nici sanscrita nu i-a rămas străină, cînd a luat asupră-și traducera *Sacuntalei* și publicarea *Antologiei sanscrite*. Coșbuc ne-a dat și prima versiune a *Eneidei*, în versificația originalului. Nenumărate au fost și tălmăcirile din poeții germani, limba lor fiindu-i cunoscută din adolescență. Împărțit între munci profesionale ce-l obligau la deplasări în toată țara, în vederea inspectării cercurilor culturale de la sate, și creația personală, poetul a preferat să și-o sacrifice pe aceasta în folosul activității intense de traducător.

G. Ibrăileanu îi contesta lui Coșbuc meritul de a fi făcut școală, adică de a fi lăsat urmași ca poet. N-a avut dreptate. Și Șt. O. Iosif și Octavian Goga l-au continuat

original, dotînd, ca și dînsul, literatura noastră lirică, cu cîte o „monografie“ a satului, așa cum s-a spus despre Coșbuc. Ambii au întreținut viu interesul în „țară“ pentru frații noștri din Transilvania. Poezia „Semănătorului“ i-a fost de asemenea tributară, ce e drept, în registru minor.

Să ne întoarcem însă la creația lui majoră: poezia. Generația mea, școlită și ea călare, însă, pe vremea ante- și postbelică, a crescut în admirația egală a baladelor, idilelor și pastelurilor coșbuciene. Selecția mai severă a celorlalte rînduri de oameni ce s-au ridicat în interval reține din baladele lui, îndeosebi două : *Nunta Zamfirei* și *Moartea lui Fulger,* ambele din volumul *Balade și idile.* La valoarea lor artistică eminentă, se adaugă cea etnografică, prin ilustrarea a două mari polarități ale existenței : căsătoria și moartea. Ambele au cunoscut rituri, astăzi evanescente. Poetul le-a fixat în largi panouri de frescă. Paralel cu inventarea sau împrumutul unor subiecte de baladă, Coșbuc a crezut și în virtuțile poetice ale legendelor, ca aceea a *Rîndunelei,* a *Cicorii,* a *Zînei Pădurii,* sau a *Muntelui Retezat.* Istoria națională i-a impus figurile unui Ștefan cel Mare și Mihai Viteazul, glorioși pe cîmpurile de luptă, și înfierarea celui ce-l trădase pe Ioan-vodă cel Cumplit (cum îl botezase apologetul său, B. P. Hasdeu).

Mai rezistente decît baladele sînt totuși idilele, cu tot neajunsul noțiunii înseși, care implică un dozaj de convenționalitate. Poezii însă ca *Mînioasa, Nu te-ai priceput, Cîntecul fusului, Rea de plată, Fata morarului, Pe lîngă boi, Rada, La oglindă, Subțirica din vecini, Numai una* și *Dușmancele* își păstrează prospețimea, ca niște mici scene de teatru sau mimodrame autentice, jucate în doi sau de unul singur din perechea ce se caută sau se evită, din dragoste ori din pudoare.

Satul apare în toate cele patru anotimpuri, dar i se adaugă și alte priveliști, ca aceea a Prahovei, a Caraimanului și a Bărăganului. O notă personală se strecoară în *Nucul,* care-i evocă anii fericiți ai copilăriei și icoana ma-

mei părăsite. Începutul este edificator pentru disciplina antisubiectivă ce și-o impusese poetul :

„Tot mai ceri puțin — rămasei
Inimi să mai simtă mult ?"

La acea vîrstă, autorul n-avea decît 42 de ani (poezia apare în „Viața românească", ianuarie 1908), sau nici măcar atîta ! Cine dintre poeții noștri și-a văzut la acea vîrstă inima „puțin rămasă" ? Nici unul. Coșbuc s-a socotit bătrîn înainte de vreme. N-a lăsat nici o poezie de iubire... decît a celorlalți, a tinerilor care-și trăiau romanul de dragoste, exact intuit, poate pentru că, într-un fel, va fi fost și al lui, dar nu și l-a mărturisit, ca Alecsandri și Eminescu.

În *Cîntece de vitejie* (1904), poate și ele sugerate de dorința lui Spiru C. Haret, de a face din Coșbuc poetul național în viață, au fost evocate scene imaginare din războiul pentru Neatîrnare, slăvit și în proză. Curios ! Cea mai bună e răvașul către ai săi, al ostașului către „măicuța" lui : *O scrisoare de la Muselim-Selo,* scris însă de camaradul supraviețuitor. Nota emotivă e mai cuceritoare decît cea vitejească, din celelalte poezii, concepute eroic. Și mai curios ! Umoresca din același ciclu, *Cîntecul redutei,* ne revelează la Coșbuc darul sănătos al rîsului, care i-a dictat și cîteva reușite poezii pentru copii. Și *Cetatea Neamțului* e un plăcut prilej pentru Coșbuc să facă derizoriu asediul neglorios al victoriosului Jan Sobieski, în campania lui moldovenească.

Umoristul, original poet bacchic, interpreta sfîrșitul dacilor ca urmare a distrugerii viței de vie de către Deceneu *(Pieirea dacilor).*

Lui Coșbuc nu i-a lipsit o concepție de viață, și anume una energetică, cu prețul jertfei de sine, într-o serie de poeme normative, de edificație și de îndemn la luptă : *Gazel* (Picurii cu strop de strop), *Cîntec* (Traiul cînd ți se urăște), *Lupta vieții, Gazel* și *Umbră.*

Puține, dar excepționale ca forță, sînt poeziile sociale : *In opressores* (1895), *Noi vrem pămînt* (1894), *Dintr-o poveste* (1902), *Voci din public* (1902), *Pentru libertate* (1903) și *Oltenii lui Tudor* (1903).

Stabilit la București, între anii 1890 și acela al morții, 1918, Coșbuc a simțit bucuria de a-și vedea poeziile reproduse și peste munți, în periodicele din Brașov, Sibiu, Oradea, Bistrița, Orăștie, Cernăuți.

În discursul de recepție al lui Octavian Goga, care i-a succedat la Academie lui Coșbuc, momentul cel mai emotiv a fost acela în care „poetul pătimirii noastre" a povestit cum, după amnistia ce s-a acordat celor nesupuși la recrutare în Austro-Ungaria, l-a convins pe Coșbuc să și-i revadă pe ai săi, trecînd prin Sibiu și asistînd acolo, „incognito", la Cazină, într-o lojă, mai în fund, la o serată artistică. Coșbuc pusese condiția discreției asupra persoanei sale. Nu era cabotin. Nu se dorea sărbătorit. Cînd s-a făcut însă lumină în sala de spectacol, un preot l-a recunoscut, a început să cînte *Numai una* (Mlădic ca un spic de grîu) și a arătat înspre loja în care Coșbuc tot mai încerca să se ascundă. Atunci toată sala a intonat același cîntec, plîngînd, împreună cu cîntărețul și smulgînd pînă la urmă și lacrimi fiului risipitor, care nu voise să se taie, în cinstea lui, vițelul cel mai gras. Așa era de iubit peste munți, după atîția mari de ani de cînd îi trecuse.

În versul din *Poetul*, își exprimase crezul patriotic :

„Sînt suflet în sufletul neamului meu / Și-i cînt bucuria și-amarul. / În ranele tale durutul sînt eu, / Și-otrava deodată cu tine o beu / Cînd soarta-ți întinde paharul. / Și-oricare-ar fi drumul pe care-o s-apuci / Răbda-vom pironul aceleiași cruci, / Unindu-ne steagul și locul, / Și-altarul speranței oriunde-o să-l duci, / Acolo-mi voi duce altarul."

În anii culturii socialiste, au fost de nenumărate ori retipărite versurile lui. O ediție nouă, îngrijită de cunoscutul italienist Al. Balaci, a *Divinei Comedii*, a apărut în anii 1954—1957. S-au reeditat *Sacontala* de Kalidasa, în 1959. Monografii i-au consacrat G. Scridon, care s-a îngrijit și de editarea critică a operei lui Coșbuc în trei volume, Octav Șuluțiu (postum, 1970), D. Vatamaniuc și Petru Poantă. Gh. Vrabie, A. Fochi, V. Netea și I. C. Chițimia au publicat studii despre relațiile dintre poet și folclor. Dantologul a fost studiat de Mario Ruffini (*Coșbuc e l'Italia*, 1966), Al. Duțu, Pimen Constantinescu, Titus

Pîrvulescu și Al. Balaci. Th. Simensky a publicat în 1956 și 1967 studii despre *Antologia sanscrită*. I. Negoescu s-a ocupat de autorul de manuale didactice (1961). Corneliu Dima-Drăgan a urmărit activitatea poetului ca referendar la Casa Școalelor (1966). Al. Tosa i-a studiat versificația (1966). G. Călinescu a publicat în 1958 *Materiale documentare* despre Coșbuc.

Au apărut cărți de mărturii actuale despre Coșbuc, precum și sub unghiul contemporaneității. După o impresie a lui Ion Pillat a eșafodat Lucian Valea încercarea de a demonstra subiectivismul liricii coșbuciene, în răspăr cu opinia generală, a voitei ei impersonalități. Același a crezut că-i descoperă afinități în lirica germană cu un șir impresionant de poeți, în mare parte minori. În sens modern, același s-a întrebat : „Va fi trăit oare poetul o dramă a creației ?“. Chiar dacă răspunsul ar fi negativ, nu e mai puțin adevărat că G. Coșbuc și-a închinat viața exclusiv literaturii și culturii poporului său, care l-a răsplătit în timpul vieții cu onorurile cuvenite, iar posteritatea îi cinstește nu numai opera, de primul rang, a unui mare clasic al poeziei noastre, dar și persoana, de o rară demnitate (caracterul la înălțimea creației). Sfîrșitul i-a fost umbrit de moartea accidentală a unicului său fiu, Alexandru, tînăr în care-și punea mari speranțe.

Într-o viziune arhitecturală a literaturii naționale, ca aceea exprimată într-un rînd de E. Lovinescu, opera lui Coșbuc este unul din pilonii ei de susținere.

9 august 1984

IOAN AL. BRĂTESCU-VOINEȘTI

Reprezentant de frunte al prozei românești de la sfîrșitul secolului trecut și din prima decadă a veacului nostru, Ioan Al. Brătescu-Voinești este unul dintre cei mai de seamă nuveliști ai literaturii române. Debutului la *Convorbiri literare* și prieteniei lui Titu Maiorescu, care l-a remarcat de pe băncile Universității și i-a dat prețioase îndrumări începătorului, îi datorează scriitorul limpezimea cristalină a scrisului, respectul pentru perfecția artistică și simțul de răspundere etică. În adolescență, l-au atras mai mult științele naturale. La moartea tatălui său, trebuind să-și aleagă o profesie, a încercat medicina, dar s-a decis pentru științele juridice, iar după absolvirea dreptului, a exercitat întîi magistratura, iar apoi avocatura. Ambele profesii i-au exacerbat simțul acut al dreptății, nedistribuită așa cum se cuvenea, precum și înclinările către o privire mîhnită asupra destinului omenesc în societate. Spre deosebire însă de poziția maioresciană față de pesimismul schopenhauerian, Brătescu-Voinești l-a socotit din primul moment o doctrină nocivă și și-a propus să promoveze valorile pozitive ale vieții. La această disciplină tonifiantă l-a ajutat pasiunea *plein-air*-ului, care a făcut din melancolicul slujitor al templului Dreptății un pasionat vînător și mai ales pescar. Ca și Mihail Sadoveanu, mai tînărul și mai vitalul său prieten, a cultivat și șahul. Se pare că nu și-ar fi strîns din proprie inițiativă primele încercări în volum (*Nuvele și schițe*, București, Minerva, 1903), fără energica intervenție a unui bun prieten, Nerva Hodoș, autorul, alături de Ion Bianu, al monumentalei lucrări *Bibliografia românească veche*. Așa reiese limpede din schimbul de scrisori dintre cei doi amici, publicate în acest volum „În loc de prefață". Nerva Hodoș i-a strîns materialele, i-a găsit editorul și s-a îngrijit de corectură,

la cererea autorului, care și-a închinat cartea „d-lui T. Maiorescu, celui mai iubitor de artă om ce am cunoscut în viață, celui dintîi căruia le citeam după ce le scriam și care-mi ajuta să le dau cel din urmă lustru". Cartea conține bucățile următoare : *Cocoana Leonora, Microbul, Două surori, Inspecție, Pană Trăznea Sfîntul, Magheranul, Sîmbăta, Sminteala lui Radu Fînuleț, Moartea lui Castor, Întîmplare.* Am transcris aceste titluri, pentru că fiecare din ele evocă cititorului un moment sufletesc de „duioșie". Autorul lor a creat un univers de viață familială de altădată, de fericită compensație față de capcanele neîndurătoare ale vieții care, după concepția lui, sfărîmă pe cei mai buni și îi lasă numai pe cei răi să se descurce în viață. „Învinșii" lui Brătescu-Voinești au făcut epocă, după romanul de succes al lui Vlahuță, *Dan,* care deschisese seria discutabilă a unei specii morale de neadaptabili. Era, în bună măsură, o deviere, pe plan social, a teoriilor darwiniste, a faimoasei selecții naturale, prin lupta pentru existență *(struggle for life),* în care triumfă cel mai puternic. Experiența dezminte adeseori această teorie, iar omul din popor, „plebeul", și-a dovedit nu o dată superioritatea în literatură față de urmașii degenerați ai claselor posedante. Totul depinde de unghiul din care privește autorul.

Puțin fecund, așa l-a văzut Maiorescu de la început, spunîndu-i : „...d-ta ai să scrii foarte puțin, pentru că începi cu ce sfîrșește de obicei un scriitor, cu amintiri. Bucata *Sîmbăta* este o amintire". Eroii lui Brătescu-Voinești sînt variantele unui același tip de abulic, de om fără voință, dezarmat în viață și sortit înfrîngerii. Capodopera lui pe această linie tipologică este fără îndoială *Niculăiță Minciună,* în care drama geniului precoce și neînțeles este situată la țară, cu momente de netăgăduită forță dramatică. Un suflu tragic străbate nuvela, o capodoperă a literaturii noastre. Este de mirare că autorul, admirator al lui Caragiale și prețuit de acesta, și-a subestimat simțul umorului.

O altă capodoperă este povestirea *Călătorului îi șade bine cu drumul,* delicios „proverb", ilustrat narativ, pe tema năravului incurabil al băuturii. S-a observat că cealaltă nuvelă, *Un reghiment de antilerie,* ar fi caragialescă

la un nivel înalt. Ea pune în lumină tragică, duioasă și comică totodată, situația unui om de ispravă, care a înzestrat orașul său cu o unitate militară compactă, deschizîndu-i noi perspective economice, dar cu prețul pierderii onoarei lui de familist, el fiind însă o inimă bună, ca toate victimele universului lui Brătescu-Voinești.

Cine a citit *Metamorforza*, în care umorul este de natură lexicală, pe tema degradării succesive a cuvintelor străine, nu se poate să nu fi recunoscut la autorul lui *Niculăiță Minciună* o autentică vînă umoristică, pe care ar fi dorit-o mai intens exploatată.

După o absență de cîțiva ani din publicistica literară, autorul îi este recucerit prin stăruința lui G. Ibrăileanu, care-l cîștigă *Vieții românești*. Am văzut, din corespondența lui Brătescu-Voinești cu criticul său, cît de strîns s-a atașat fostul convorbirist, poporanismului. Ca avocat, el avusese prilejul să constate cum era exploatat și prigonit țăranul și să adere la un program de asanare socială, paralel cu acela de salubritate etică, propriu scriitorului. Darul povestirii ar fi fost ereditar, pe linie colaterală : „Moștenind de la fratele mamei meteahna de a povesti altora lucrurile amuzante sau înduioșătoare pe care le vedeam, m-am mulțumit cu rolul de a aduce cititorului o clipă de uitare de sine, un zîmbet sau o lacrimă de înduioșare pentru suferințele altora.“ Să se remarce că autorul nu-și mărturisește ambiția de ordin superior : aceea de a-i face pe oameni mai buni, prin virtuțile etice ale operei de artă. În mod surprinzător vedem că scriitorul pune zîmbetul înaintea lacrimii, amuzamentul înaintea înduioșării, ca un autentic umorist. După o amintire a lui Toni Bacalbașa, tînărul Brătescu-Voinești participase la prima serie a *Moftului Român* (1893) cu pastișe antimacedonskiene, de o mare îndrăzneală erotică.

În timpul neutralității (1914—1916), Brătescu-Voinești a publicat o serie de scrisori *În slujba păcei*, condamnînd războiul și preconizînd sarcini constructive recruților, în cursul serviciului militar. Scriitorul se afla pe o poziție justă, dar glasul său nu putea răsuna decît în pustiu, lucru

pe care-l prevăzuse : „Nu te aștepta la altă răsplată, decît la aprobarea propriei dumitale conștiințe, care trebuie să-ți spună că scriindu-ți cartea ți-ai împlinit o datorie“. Nu tot atît de justă a fost situarea sa ideologică în cursul celui de al doilea război mondial, cînd s-a lăsat sedus de false sirene. Atunci a crezut că trebuie să intervină și în probleme pentru care nu avea pregătirea necesară și să adere la teoriile protolatinității noastre, după N. Densusianu. „Poetul“, cum l-a calificat prietenul său D. Caracostea, credea și în vise. Poate și în alte „minuni“. Nu ne povestește oare într-un loc cum a făcut cunoștință cu pescarul care îmblînzea șerpi ? Ioan Al. Brătescu-Voinești ar fi dorit, desigur, să extindă puterea magică a scrisului asupra tuturor oamenilor, să-i facă mai buni și mai drepți. Într-o notabilă măsură, opera acestui clasic al nuvelisticii noastre și-a îndeplinit misiunea etică pe care și-a dorit-o. Îl recitim cu plăcere estetică și cu mai puțin mărturisite satisfacții de ordin etic.

9 decembrie 1971

INTERFERENȚE

(C. Rădulescu-Motru, P. P. Negulescu)

Editura Eminescu ne-a dat recent două foarte importante reeditări ale unor opere filosofice capitale, semnate de C. Rădulescu-Motru[1] și P. P. Negulescu[2]. În acest fel se aplică stăruitor principiul salutar al moștenirii culturale, în toate sectoarele activității spirituale creatoare din trecut. Contemporan cu ambii mari dascăli universitari, pe care am avut norocosul prilej să-i audiez în afară de specialitățile obligatorii, m-am bucurat oarecum de părinteasca afecțiune a celui dintîi, prieten din prima tinerețe cu tatăl meu, avînd ocazia, într-o unică întîlnire cu cel de al doilea, să-l apropii și să simt, în prezența sa, persistența stilului de viață maiorescian. Cînd am preluat, după sfîrșitul neașteptat al lui Paul Zarifopol, editarea, în continuare, a *Operelor* lui I. L. Caragiale, profesorul C. Rădulescu-Motru mi-a dăruit scrisorile ce le păstra de la marele său prieten, ca să le integrez volumului final, cuprinzînd *Corespondența*. Mai tîrziu, în 1947, mi-a cerut un memoriu de activitate, ca să mă propună membru corespondent al Academiei Române, cu toată stăruința mea să nu se expună unui eșec, ceea ce s-a și întîmplat, preferîndu-mi-se un distins folclorist și bibliograf al folclorului.

[1] *Personalismul energetic și alte scrieri*, studiu, antologie și note de Gh. Al. Cazan, text stabilit de Gheorghe Pienescu, București, 1984, in —8°, CXXXVI+808 pagini. Celelalte scrieri sînt: *Cultura română și politicianismul, Puterea sufletească, Elemente de metafizică pe baza filosofiei kantiene, Vocația, factor hotărîtor în cultura popoarelor* și *Studii și articole*.

[2] *Geneza formelor culturii*, Priviri critice asupra factorilor ei determinanți și studiu introductiv de Z. Ornea, București, 1984, in — 8°, 434 de pagini.

Filosoful avea la activul său și cîteva piese de teatru, din care fuseseră reprezentate pe scena Teatrului Național din București, *Domnul Luca*, în stagiunea 1909—1910 și *Păr de lup*, în cea următoare. Stagiunea 1918—1919 a fost deschisă sub direcția lui, numit fiind director-general al teatrelor în timpul guvernului Marghiloman, după pacea de la București. Făcuse parte, în ajun, dintre intervenționiștii care fuseseră internați sub ocupația inamică (1916—1918). Un alt titlu literar al lui C. Rădulescu-Motru a fost spațiul ce l-a lăsat literaturii în periodicul de sub conducerea sa, *Noua revistă română*, la care au colaborat și unii dintre poeții moderniști, deși criticul ei atitrat, Ion Trivale, le era ostil.

Nesocotindu-mă pregătit să judec asupra valorii lucrărilor reeditate, trimit pe cititori la excelentele studii introductive, semnate de condeiele autorizate ale lui Gh. Al. Cazan și Z. Ornea. Mă voi mulțumi să mă limitez la cîteva probleme de ordin literar pe care le-au atins în treacăt cei doi eminenți reprezentanți ai școlii românești filosofice din prima jumătate a secolului nostru.

Astfel, în drasticul rechizitoriu, întrevăzut din însuși titlul cărții *Cultura română și politicianismul*, este veștejit, printre alte racile ale organizației noastre de la sfîrșitul secolului trecut și începutul celui următor, nepotismul (sub toate formele !) prin care se promovau valorile. O adevărată pagină de comedie, prefigurîndu-l pe viitorul autor dramatic, e pusă în dialog pe leit-motivul întrebării :

— Ai pe cineva ? adică o proptea indispensabilă : la Tribunal, la Prefectură, la Bancă, la Credit, la Ministerul de Instrucție, de Interne, „omul care face și desface toate" și care „te sacrează om de știință, și chiar artist".

În acest cadru, talentatul filosof care avea și iscusința publicistului deplînge soarta „sărmanului artist român", sau, cu alte cuvinte, „trista lui odisee".

Era vremea cînd literatura noastră nu ducea lipsă de scriitori, ci de public[3], iar rarii amatori preferau lecturile în limbi străine :

[3] Această stare a relevat-o și Camil Petrescu, ca răspuns la o anchetă din anul 1923, cu întrebarea „de ce nu avem scriitori" ?

„În toate casele prin care am intrat am auzit vorbindu-se o limbă străină și am simțit că ceea ce interesează pe vorbitori nu are nici o legătură cu cultura națională. Bibliotecile asupra cărora mi-am aruncat ochii erau pline de romane franțuzești și de toate produsele unei imaginațiuni ațîțate de senzațiuni erotice. În puține saloane am găsit vreo carte sau revistă română : în schimb am găsit în foarte multe : *Fin de siècle, L'Indiscret, L'Amour, le Chic, Le Frou-Frou, Le Vieux Marcheur, Le Pêle-Mêle*... și toate picanteriile sensibilității pariziene. Pentru adevărata artă, nici un loc".

De aceste triste constatări vom lega rîndurile scrise de gînditor cu ocazia sărbătoririi lui Caragiale, de la 23 februarie 1901, pentru 25 de ani de activitate literară. În acest articol *(Jubileul lui I. L. Caragiale)* se arăta că momentul era cu totul nepotrivit, „țara întreagă", fiind „cuprinsă de frigurile politicei". Pe de altă parte, Caragiale nu trecea drept un om „respectabil", ca să fie sărbătorit, ci în calitate de „revoltat în contra societății", trecea și drept „imoral", deși „n-a înșelat pe nimeni, nici n-a furat, nici n-a omorît", dar „a comis ceva mai grav : nu și-a «cultivat prestigiul»", circulînd „pe stradă ca toți oamenii", arătîndu-se „glumind cu prietenii la un pahar de bere" și „scriind la gazete de cinci parale"[4].

Ce ar fi vrut, în definitiv, admiratorul marelui scriitor ?

„Aceea ce s-ar potrivi cu el ar fi o manifestare pornită din toate stratele societății ; o erupțiune sinceră de entuziasm care să arunce la o parte orice morală convențională ; un delir generos de cîteva momente..."

Cînd Caragiale, în ianuarie 1912, a împlinit vîrsta de 60 de ani, profesorul s-a gîndit la o subscripție publică, sugerată de faptul că lui H. Sienkiewicz, polonezii îi dăruiseră un castel istoric. Telegrafic, eventualul beneficiar a refuzat acest mod de sărbătorire.

[4] Aluzie la *Universul*, unde-și publicase în foileton schițele ce aveau să fie strînse în cartea cu titlul *Momente*.

Lui Caragiale, autorul *Personalismului energetic* i-a mai consacrat un articol revelator, în 1932[5]. În cursul unei plimbări la șosea, într-o dimineață însorită de primăvară, se așezaseră amîndoi pe o bancă, în apropierea Bufetului[6] : „Deodată Caragiale se ridică și punînd palma mînei dreaptă pe ceafă, cum făcea el adesea, privește îndelung spre soare, își încordează pieptul și cu mîna stîngă pe coapsă începe a juca. Mai întîi, încet cu pas mărunt, de bătută, apoi din ce în ce mai repede, cu chiote scurte și sacadate. Se învîrti în jurul meu ca un halucinat timp de cîteva minute".

Atunci, filosoful a citit mai adînc în inima scriitorului, decelîndu-i dragostea față de „viața expresivă", de „momentul ei dinamic", sensibilitatea lui față de „cele mai nuanțate expresii de viață". În sprijinul acestei intuiții, a citat și din faimosul monolog al Doamnei Abracadabrante din *Începem,* care cerea teatrului să fie „viu, cald, fierbinte", actorii să fie „niște posedați", să aibă într-înșii „un demon", acționînd „prin toți porii", așa fel, ca la sfîrșitul spectacolului, ochii spectatorilor „să fie împăienjeniți de emoție, umezi de plîns sau de rîs".

Atacînd mult dezbătuta problemă *Idealurile sociale și arta,* în 1900, și constatînd că societatea noastră oferă un cîmp întins de observație, pe tot parcursul scării sociale, de la „marele bolnav... poporul de la țară", pînă la „micii noștri tirani inculți", așadar dispunînd de „toate condițiunile cerute", nu ne mai lipsea decît „un mare artist", care „nu poate fi decît tendențios". Discipolul lui Titu Maiorescu se arată aci mai simțitor la tezele lui Gherea, cu condiția, firește, a unui înalt nivel de artă.

Fost-a C.R.-Motru, cum îi plăcea publicistului să semneze, și un bun scriitor — ceea ce nu se întîmplă prea des printre oamenii de știință, știut fiind că gînditorul era adeptul filosofiei științifice ?

Răspunsul nostru este afirmativ. Trimitem, pentru cine s-ar îndoi, la paginile din *Personalismul energetic,* tratînd

[5] Fragmentar reprodus în *Amintiri despre Caragiale,* antologie și prefață de Ștefan Cazimir, Editura Minerva, București, 1972.

[6] Opera marelui arhitect Ion Mincu.

despre „psihologia satelor românești" și „eterna lor imobilitate". Citām concluzia :

„Satul român nu este lipsit de personalitate. Pe cea istorică, sau etnică, el o are fără discuție. El nu are însă o personalitate energetică, adică o personalitate care, continuînd natura, să creeze, peste natură, forma nouă de energie. Brațele și creierul săteanului român nu transformă materia primă în creații originale, care, încorporate apoi culturii române întregi, să întrețină evoluția acestei culturi. Sunt țări, ne spun geografii, unde grîul nu ajunge niciodată să dea spic, și se înmulțește numai prin rădăcini. Așa este și personalitatea satului românesc. Ea se continuă prin rădăcini, nu prin spicele creațiunilor sale. Sufletul ei naște și moare în mediul strîmt al satului ; nimic din producțiunile ei nu răzbate în afară. Ca și grîul din pomenitele țări, sufletul săteanului român nu ajunge să rodească. El este o rezervă oblosită sub pămînt. Dacă această rezervă ar ieși la lumina zilei ! Dar cum și prin cine ? Conducătorii lui sunt orbiți. În loc de deprinderi profesionale, care să înnobileze munca săteanului, conducătorii lui îi dau frazeologie. În loc de ordonarea eului, conducătorii dau dezordonarea. În loc de conștiinciozitate profesională, conducătorii pregătesc misticismul revoluționar. Ca și cum eul lăsat de sine nu este îndeajuns de înclinat spre misticism și revoluție !"

Fără a împărtăși în toate finalul, găsim în comparația sociologului materialist, sîmburele germinativ al poeziei.

Geneza formelor culturii, de P. P. Negulescu, a fost fructul unor cursuri speciale, pe tema sugerată de studenții săi, în anii 1931 și 1932. Încă înainte de instaurarea regimului nazist, care avea să dezlănțuie al doilea război mondial, se arătau în publicistica germană semnele îngrijorătoare ale mentalității imperialiste. Ca să le combată, gînditorul democrat s-a gîndit să examineze din cele mai vechi timpuri, de la apariția omului pe pămînt, evoluția mentalității acestuia, adică de la gîndirea sau sensibilitatea magică la cea modernă, zguduită de ofensivele teoriei rasiste, care dinamizau o anumită politică de pe continentul nostru.

Înainte de a intra în temă, așadar, filosoful a trecut în revistă istoria culturală a omenirii, nu fără a stărui însă că pînă și în zilele noastre, o gamă întreagă de manifestări

ocultiste circulă chiar și în țările de veche civilizație; astrologia, misticismul aritmetic (simbolistica numerelor), prezicerile (chiromancia ș.a.) etc. Hitler nu s-ar fi decis poate să pornească la cucerirea lumii fără horoscopul unui celebru ghicitor, anume Jan Haussen. Ce putem deduce din aceasta? În cazul cel mai bun, imanența problemei destinului în fiecare om, din toate timpurile și recurgerea la străvechile mijloace de descifrare a acestuia (în lipsa altora, mai noi). Autor, în anii următori, al unei serii de volume, cu titlul *Destinul omenirii*, P. P. Negulescu a recurs, firește, la concluziile unui întreg evantai de discipline științifice, pentru elucidarea acestuia. În nici un fel însă, soluția social-politică nu poate fi de ordin rasial, întrucît noțiunea de rasă implică puritatea sîngelui, dar realitatea ne arată pretutindeni amestecurile de sînge, la toate popoarele, în decursul mileniilor, și la indivizi, adeseori, de la o generație la alta.

Cel mai național ca limbă și ca sentiment, dintre cronicarii noștri, Ion Neculce, era grec după ambii părinți și totodată cel mai înfocat dușman al grecilor. Ce dovedește acest lucru? Că apartenența națională este adeseori un act de adeziune spirituală.

Primii diletanți, apologeți ai rasei germane, au fost, unul francez, Arthur Gobineau, altul englez, Houston Stewart Chamberlain. Iar cel care a dus la extrema limită spiritul militarist prusac, arborînd totodată rasismul a fost austriacul Adolf Hitler. Biogenetica, fie cea din stadiul științific al momentului cînd scria P. P. Negulescu, informat ca nici un alt gînditor român în toate disciplinele auxiliare filosofiei, fie cea de astăzi, nu poate răspunde la întrebările de ordin rasial, decît printr-un alt semn de întrebare asupra falsului concept de rasă.

Aflăm din cartea sa că strămoșul matern cel mai îndepărtat al lui Goethe a fost turc sau sirian, iar aceia ai lui Tolstoi, germani.

Ereditatea este și ea un factor incalculabil. Din părinți geniali pot obîrși urmași mediocri, și viceversa, din ascendenți degenerați, coborîtori înzestrați.

În toate aceste probleme, care au dus omenirea pe buza prăpastiei, P. P. Negulescu s-a pronunțat cu prudența gînditorului relativist, ferindu-se să absolutizeze într-o di-

recție sau în alta. Despre specificul național, afirma că se reflectă mai ales în literatură și în artă.

În timpul copilăriei mele, cînd problema rasială nu înfierbîntase încă spiritele, se afirma, bunăoară, că după cinci minute de atenție încordată, la școală, un negru, supus experienței, își pierde cunoștința, leșină ! Or, mi s-a întîmplat, la Paris, într-o dimineață de lectură, la Bibliothèque Nationale, în 1927, să-l aud pe un tînăr student colonial, de culoare, protestînd legitim de întîrzierea serviciului, în cel mai pur accent și în cea mai aleasă exprimare :

— Mais, c'est d'un mauvais vouloir évident et manifeste !

Trecuse, probabil, prin toate treptele învățămîntului galic și nu se distingea de un francez decît prin culoarea pielii.

Mediul cultural e hotărîtor în evoluția spirituală a individului. S-a spus cu drept cuvînt — și exemplul nu lipsește din carte, că un copil de francez crescut din fragedă copilărie în Germania, și vorbind exclusiv germana, se va comporta ca un german.

Și la vîrsta ieșirii din copilărie, crescuți de lupoaică, Romulus și Remus n-ar fi vorbit limba părintească, ci ar fi urlat cu lupii laolaltă, în haită.

Soluția bunului-simț se dovedește superioară teoriilor inumane, ale rasismului.

La lumina gîndirii unui filosof de stil maiorescian, cum a fost P. P. Negulescu, știința e pusă în serviciul adevărului și numai al adevărului.

14 martie 1985

IORGA, PORTRETISTUL

Cine nu l-a ascultat pe Nicolae Iorga într-o sală de conferințe, stînd oarecum față în față cu vorbitorul și nu i-a simțit fixată mai mult decît o clipă privirea hipnotică, așa cum ni s-a hărăzit printre alții și nouă, în anii de studenție și apoi și în alte ocazii, nu-și poate face o idee de forța vizuală a celui ce-și forța astfel auditoriul de a-i împărtăși intuițiile, ideile și sentimentele sale, expuse cu o egală putere de persuasiune. În acei ochi mari, ce păreau rotunzi în procesul lor firesc de dilatare, se păstrează intacte imaginile tuturor oamenilor întîlniți și tuturor locurilor străbătute, ca într-un chivot sacru al amintirilor ce se cereau imperios așternute pe hîrtie sau rostite în fața unui public. Scrutător inflexibil al moravurilor și al indivizilor care li se supuneau, integrîndu-se unei societăți instabile, în curs de formație sau de adaptare la noi condiții de viață, Nicolae Iorga a fost din tinerețe un moralist care nu se împăca în nici un fel cu stările de lucruri de la noi, nu șovăia să ia atitudine, să mustre și să îndemne, transformîndu-se dintr-un neobosit scormonitor de arhive și dintr-un editor de documente atît interne cît și externe, culese din neîncetatele lui raite de cercetare, „peste mări și țări“, într-un apostol al românismului de pretutindeni, cunoscut în toate provinciile acestuia, din stînga Dunării. Dacă nu ne înșelăm, numai prin părțile balcanice în care elementul românesc mai stăruia în pofida încercărilor de desnaționalizare, nu umblase impenitentul drumeț, dornic să-și facă o idee justă despre stările de lucruri la fața locului. Din diversele sale cărți, în care-și descria călătoriile, nu știu să-l fi purtat pașii prin părțile vechii Turcii, iar apoi ale statelor care, după războaiele balcanice dinainte de întîia conflagrație mondială, mai cuprindeau dense nuclee de conaționali. Cunoștea însă bine Balcanii,

cu mentalitatea lor specială, cu fiertura neîncetată de popoare, în care adeseori se pierdeau originile și nu se mai recunoșteau între ei frații de un sînge. O dovadă de această adîncă înțelegere a rosturilor unei alte lumi decît a noastră este înălțimea de la care a văzut și judecat activitatea aromânului astăzi pe nedrept uitat, Apostolul Mărgărit, care în a doua jumătate a secolului trecut a izbutit să deștepte între ai săi ideea națională, să stîrnească în țara noastră interesul pentru frații îndepărtați și lăsați uitării, să deschidă școli și să înfrunte forțele adverse, cîștigîndu-și încrederea sultanului, ca finalmente să i se conteste de ai săi înșiși, din cauza metodelor lui autoritare și personaliste, orice merite. Necrologul ce i l-a consacrat Nicolae Iorga în primul său volum de *Oameni cari au fost*[1] este un model de largă comprehensiune și de dreptate față de omul care nu fusese lipsit de greșeli, dar ale cărui merite nu trebuiau trecute cu vederea. Cu atît mai important este verdictul de achitare cu elogii, dacă se poate spune, cu cît din cuprinsul lui nu reiese că acela care-l pronunțase l-ar fi cunoscut pe bărbatul neînfricat și i-ar fi păstrat pe retină chipul.

Cititorul inegalabilelor memorii din *Orizonturile mele, O viață de om — așa cum a fost*[2], dintre care cel mai patetic este întîiul volum, întrucît evocă anii grei ai unei copilării și adolescențe trăite în lipsuri, după moartea tatălui său, lipsuri ce n-au împiedicat totuși prodigioasa formație intelectuală de precoce *self made man*. Complexului de inferioritate al anilor acelora, de grele lupte cu adversitățile de tot soiul, i-au urcat însă, compensator, unul de superioritate, marele istoric considerîndu-se, dinspre partea mamei, coborîtor dintr-o viță împărătească bizantină, a Arghiropolilor, precum și din vechii viteji ai primelor decenii de după descălecare. Singur a învățat să citească și să scrie, singur a învățat mai mult de zece limbi, singur și-a adunat o bibliotecă de 40 000 de volume, căreia i-a închinat cel mai cald imn de devoțiune rostit

[1] *Un „idealist“ : Apostol Mărgărit.* Cu toate ghilimelele epitetului, încheierea necrologului nu-i contestă idealismul, de astă dată fără ironica încadrare între ele.

[2] Apărută în 1934, în Editura N. Stroilă și în trei volume : I. *Copilăria și adolescența*, II. *Lupta* și III. *Spre înseninare*, lucrarea totalizează aproape 900 de pagini de text dens.

în limba noastră de vreun cărturar, singur a peregrinat prin lume, făcîndu-și cunoscuți și prieteni printre învățații acelorași discipline, singur și-a făurit un nume și o operă.

De aceea nu ne mîră elogiul ce l-a făcut lui Henrik Ibsen, individualistului exacerbat, așadar la antipodul concepției marelui istoric despre relațiile firești și ca atare și necesare dintre om și societate, căreia cel dintîi cată să i se subordoneze. Fără să-l fi cunoscut personal, admiratorul operei l-a descris după clasicul său clișeu, reprodus în lumea întreagă și astfel interpretat cu nespusă fervoare simpatetică :

„Era de mult bolnav bătrînul cu ochii pătrunzători sub ochelari, cu favoritele răsfirate ca barba unui viching, unui rege al Mării bătut de vîntul vrăjmaș, cu părul alb ridicat pe frunte în neorînduială ca aureola de zăpadă a unui sălbatec zeu de sub cenușiile ceruri ale miază-nopții, cu gura tăiată ca de sabie, deslușită în rostul ei de energie neînfrîntă prin buza de sus rasă".

După acest magistral portret fizic, pe care nu-l putea scrie decît un poet, urmează o scădere de ton :

„Boala veche îl strămuta pe mulți ani de zile în buna Italie caldă, care cruță pe omul plăpînd, înfășurîndu-i slăbiciunea în raze de flori. Apoi, mînat, parcă de presimțirea sfîrșitului, el se întoarse la el acasă, în Cristiania norvegiană cu apa de leșie și aerul aspru. Avu norocirea să vadă ceea ce dorise în tinerețe : neatîrnarea țării sale, desfăcută de acea unire cu Suedia pe care patrioții norvegieni au privit-o totdeauna ca o umilință".

Finalul, imediat următor, prinde aripi : „Sub ochii lui obosiți a fluturat în sfîrșit steagul leului nordic fără de lanțuri. Apoi, după această ultimă răsplată a silințiilor sale, moartea cu ochii de ghiață a prins în giulgiul ei alb pe bătrîn și l-a lăsat, după o clipă de străbatere a luminilor, în cercurile veșnice ale lui Odin străbunul, ca pe un luptător tînăr și vînjos, care de la sine și-a luat locul la cupele de mied spumegător, lîngă marii războinici din toate timpurile, cari povestesc și cîntă, unul în auzul altuia, faptele mari săvîrșite de dînșii în vieață pentru Norvegia oamenilor de fier".

Nu se putea, din partea istoricului de universal răsunet, o mai înaltă situare a poetului dramatic neconformist, în ciuda singurătății lui voite. Oare patria lui, nu-l cinstise și ea, prin funeralii naționale, la data de 23 mai 1906 ? Să se ia însă aminte că necrologul scris de Nicolae Iorga, cea mai mîndră cunună peste trupul abia răcit al genialului dramaturg, data de la 21 mai 1906, ca unul dintre primele și cele mai înaripate omagii ce i se puteau aduce. Urmează o amplă caracterizare a operei, o comparație cu Tolstoi, care trăia încă la acea dată și, în încheiere, simfonizîndu-și viziunea în acorduri lirice și moralicești, această încheiere :

„Și de aceea nu-l putem vedea după moarte în Panteonul creștin al mîinilor încrucișate pe piepturi, al ochilor ridicați spre lumină, ci în păgîna Walhala a celor cari urăsc mai mult pacea decît înfrîngerea însăși, fiindcă și din înfrîngere și din robia brațelor sufletul își hrănește libertatea".

Altul este stilul portretistic al lui Nicolae Iorga, cînd l-a cunoscut pe dispărutul din ajun, oricît acesta ar fi fost de modest, — împrejurare nimerită ca necrologul să-și asume rolul unui act de dreptate postumă și oarecum de consacrare. Ochiul și urechea concură pentru fixarea imaginii în obiectivul sonor :

„Era în el tot ce osebia, ce osebește încă, în cîțiva supraviețuitori, pe acest superior exemplar de rasă, pe atît de tare în suflet, pe cît de modestă-i era înfățișarea materială : figura tăiată aspru ca de secure țărănească în lemn de tisă, ochi cînd strălucitori de veselă bunătate, cînd umezi de lacrămi, cînd scăpărători de mînie împotriva nedreptății și asupririi. Unul din aceste glasuri care parcă au în ele îngrămădite dureri de lungi generații cărora mîna dușmană li-a stat pe tarele grumaz"[3].

Nenumărate sînt portretele necrologice, variind în dimensiuni, despre defuncți, numai lui Nicolae Iorga apăruți sub acea lumină morală a personalității, al cărei criteriu nu mai era acela al zgomotoasei consacrări publice, ci dimpotrivă, al unei existențe șterse însă închinată binelui public și de o ireproșabilă ținută etică. Acestea erau măsu-

[3] XCVIII. *Un preot din vremea veche : protopopul Câmpeanu,* 27 ianuar, 1907, în *Oameni cari au fost,* IV, București, 1939.

rile celui ce însuși își consacrase existența, sporirii culturii naționale și a prestigiului țării lui, prin opere fundamentale.

Dacă *Oameni cari au fost*, cu cele patru serii ale lor, în interval de aproape patru decenii, fixează mai mult portretul moral al unei serii nesfîrșite de conaționali și de străini, mici și mari, de la umilul dascăl de țară, la suverani sau la glorii naționale ale spiritului, trebuie să căutăm în *Orizonturile mele, o viață de om, așa cum a fost*, schițe și portrete fizice ale unei alte impunătoare serii de cunoscuți, din anii fragedei copilării pînă dincolo de vîrsta de șaizeci de ani, retina păstrînd intacte trăsăturile fețelor și proporțiile trupurilor, iar pana fiind meșteră de a le restitui fizionomia și contururile. Ochiul reținuse și configurații topografice, case și căsuțe, maidane și locuri virane, grădini și piețe din „Botușanii" copilăriei, cărora avea, la douăzeci de ani să le consacre un roman, aruncat pe foc pentru că „desplăcuse" lui Caragiale, unul dintre asistenții la lectura unui capitol, alături de Vlahuță și Delavrancea[4].

Iată, din chinuita copilărie a memorialistului pictor și potretist, o scenă de tablou flamand :

«O odaie umbroasă : s-au tras „transparentele" de la ferești. O masă rotundă în mijloc. Două paturi care se taie în unghiu drept : unul e „crevatul" nostru de fier, cu ocrotitoarea rețea care închide cușca de păsări zburdalnice. Ceva scaune risipite. Un om înalt, drept se ridică. A adus pentru noi o cutie de halva de Adrianopol. O întinde. Nu văd fața : fața aceasta, odată plină de tinerețǎ și voioșie, cu ochii mari, umezi, dulci ai mamei sale, ai Mariei Bucur, cu favoritele nemțești fluturînd pe obrajii delicați pînă la bărbia deosebit de mică, de blîndă, gata de iertare și după zguduirile celei mai oarbe mînii, apoi prelungă, devenită tristă de oboselile pasiunii, de prevederea bolii, aceia răsare numai în fotografii ; prietenul anilor lui tineri, doctorul Isac, istețul, spiritualul și binefăcătorul refugiat polon[5], mi-a dat o a treia visiune, din anii încă

[4] Cf. *O viață de om*, I, p. 252.

[5] Sub numele ortografiat Francisc Iszac, figurează la n-rul 297 și la rubrica „Doctori care au îngrijit pe poet în diferite perioade", în albumul Mihai Eminescu, de Constantin-Liviu Rusu și A. Petrescu-Vicoveanu, Editura Junimea, Iași, 1976.

senini, cu aceeași expresie în ochii care parcă rîd în lacrimi. În vedenia mea se vede numai umbra înaltă și dreaptă și mîna care, alintător, se întinde spre mine. Mîna care, mai tîrziu, lovită, la o trezire din somn după amiaza, de trăznetul unei premature și neexplicabile paralisii, a trecut stîngii putința de a scrie, pentru ca, un timp, amîndouă să se poată pune de o potrivă la acest lucru. Mîna blîndă și bună, cu care, în lunile de suferință, deprinsese ca un copil pe canarul său favorit».

Mîna cea bună este a tatălui său, mort înainte de vreme, și de la care i-au rămas cîteva neuitate „vedenii", sau, mai precis vorbind, imagini fixate pe retină, însă într-un cadru complet : camera, mobilierul, lumina zilei, momentul de vîrf, cu magia cutiei de halva, ce i se va fi părut micului copil enorm de mare, extensibilă, acoperind masa.

Oprim aci, din lipsă de spațiu, expunerea ce nu se dorește atîta „studiu", cît succintă semnalizare a unor calități ce nu sar în ochii tuturor cititorilor, cum sînt darul vederii și acela al auzului, vocile celor dispăruți însoțind nu o dată portretele lor. Asupra memoriei fantastice a celui ce a apărut încă din tinerețe ca un alt Pico della Mirandola, nu mai trebuie stăruit, ea asociindu-se văzului și auzului, într-o fuziune desăvîrșită. Am observa însă, că atunci cînd reproduce din memorie poezia-manifest socialist de tinerețe, minimalizîndu-i importanța, comite două erori, și anume :

„Celui ce predică-n *deșert*", în loc de *pustiu,* care rimează cu „viu", și *acte manqué*[6] revelator, „Lumina *roșiilor* zori" în loc de *falnicelor*[7].

Desigur, tema ce ne-am propus-o pentru evidențierea celei mai pregnante calități literare a celui comemorat este prea importantă ca să fie deplin luminată într-un mod fugitiv. Iubitorii de frumos vor găsi în *Oameni cari au fost* și *O viață de om* multiple peisaje umane și cosmice, ale unui mare artist al limbii române.

18 decembrie 1980

[6] Așa traduc francezii noțiunea freudiană *Fehlleistung,* care pe românește s-ar putea tălmăci mai exact cu sintagma : *prestare eronată* (datorită unui proces elucidabil al subconștientului).

[7] *Ibîd.,* p. 254.

DIN PORTRETISTICA LUI N. IORGA

I

Ce aș putea adăuga, — se-nțelege, mai nou și personal —, la admirabilul *Studiu introductiv* și totodată exhaustiv, semnat Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, la recenta retipărire[1] a monumentalei cărți memorialistice cu titlul *Orizonturile mele, O viață de om așa cum a fost*, de N. Iorga ? Nu-mi amintesc să mai fi citit vreodată, între aceleași coperți, o lucrare atît de încărcată de materie, dar și de spirit, cu un aparat de note atît de bogat și de congruent, implicînd nu numai cunoaștera *intus et in cute* a unui autor de o atît de derutantă complexitate, ci și a societății noastre, între două date, implicînd mai mult de o jumătate de veac de frămîntări de ordin socio-politico-cultural. Or, în istoria vieții lui Iorga, strîns legată de aceea a țării noastre, din *O viață de om*, ediția critică și-a găsit perechea cu o perfectă cunoaștere a țării, a oamenilor și a moravurilor ei, întru totul corespunzătoare grelei sarcini asumate. Pe de altă parte, lucrarea editorială cerea, și a împlinit această condiție, înțelegerea atît a imenselor calități ale memorialistului, spre a le prezenta cu căldură, cît și a slăbiciunilor omenești, asupra cărora, firește, nu trebuia să se apese prea mult (și această delicată operație s-a efectuat în optime condiții de discreție, nestăruind asupra traumelor și complexelor ilustrului subiect uman). Asupra cărții, la apariția ei, cu o jumătate de veac în urmă, am scris și noi, la cald[2], întrevăzîndu-i un loc deo-

[1] Pe pagina de titlu, Editura Minerva, București, 1984, dar bunul de tipar, la sfîrșitul cărții (in — 8° ; de LXII+826 de pagini) este datat 1 iunie 1985 !

[2] Cf. „Literatura română în *Orizonturile mele*", 1934, în *Prozatori români de la Mihail Kogălniceanu la Mihail Sadoveanu*, 1977, Editura Eminescu.

..bit în opera genialului polihistor și pe cel de frunte în memorialistica noastră. Menținîndu-ne pe aceeași prudentă linie, de evitare a lunecoaselor terenuri politico-sociale, ne propunem să cercetăm fugitiv, din întinsă gamă a talentului portretistic, în sectorul literar, ilustrat în vasta autobiografie, figurile lui Caragiale, Delavrancea și Vlahuță.

N. Iorga îi pune pe același plan, ca trinitatea dominantă a ultimului deceniu a secolului trecut, cînd le-a făcut cunoștința și i-a frecventat. Credem că ordinea descrescîndă în care i-am trecut este cea axiologică astăzi unanim recunoscută, salutîndu-se în cel dintîi un scriitor genial, în cel de al doilea, un foarte talentat, iar ultimul, fără descoperirea capului, un norocos contemporan. Nu sîntem însă dintre cei ce-l disprețuiesc pe autorul lui *Dan*, al *României pitorești* și al primei monografii despre *Grigorescu*, găsindu-i nota proprie, în concertul literar respectiv, pathosul etic, ca duhovnic de conștiințe. Este ceea ce l-a atras, pesemne, și pe N. Iorga, care l-a iubit și l-a respectat, lăsîndu-ne despre chipul său o neuitată imagine, pe un întins registru cronologic. Iată-l, de pildă, în jurul anilor 1890, la vîrsta de 32 de ani, cînd poetul, oprit o clipă în cercul „Convorbirilor literare", se fixase la „Revista nouă" a lui Hasdeu, căruia, ni se spune „i-a dat cele mai frumoase poezii ale lui" (astăzi cu totul pe nedrept desconsiderate !). Deși se vor fi întîlnit în aceeași redacție, Vlahuță și Iorga, acesta ne spune : „Atunci, cînd prin legătura între *cei trei corifei ai mai noii literaturi* (sublinierea noastră !), am ajuns a-l cunoaște, liricul cu glas adînc vibrant, cu vorba socotită, care ducea cu sine un trist mister, cu toată momentana viață fericită, și cu ochii adînci, cîteodată străbătuți de scîntei, care răsăreau impresionant din întunecata față, tăiată de multe brazde, asupra căreia se lăsa pe frunte aripa de corb, ruptă parcă din pasărea lui Edgar Poe, se oprise în cariera lui literară, după nuvelele pline de dureri sociale ca și de suferinți omenești, și vădit își căuta o cale".

Într-o singură frază, nu dintre cele mai întinse, care au creat legenda ilizibilității prozei lui N. Iorga, acesta ne

dă atît portretul fizic, cît și cel moral al autorului cercetat, cel dintîi reflectîndu-l pe celălalt. Ce l-a izbit și impresionat pe portretist? Probabil ceea ce i se va fi părut un acord intim între trăsăturile brăzdate ale feței și suferințele respective. Registrului adînc al vocii îi corespundea și acela al privirii, ba chiar și șuvița de păr, lăsată în jos, care i-a sugerat poetului disponibil, metafora aripii de corb, cîntat de marele poet american, citit și revelat în continentul nostru prin tălmăcirile lui Baudelaire. Așadar, „întunecata față", brăzdată, ochii adînci, „glasul adînc vibrant", meșa poescă, economia verbală în elocuție, toate se îmbinau în sensibilitatea receptivă a portretistului, cu impresiile favorabile de lectură a nuvelisticii vlahuțiene.

Mai tîrziu, se va simți la unison cu același, printr-un „crez național" comun.

Un număr de ani, se vede însă nu prea mare, nu s-au mai întîlnit. Despre scrierile lui ulterioare, nici o apreciere, ca și cum nu i-ar fi prețuit decît primele poezii și nuvele.

În timpul conducerii paginii duminicale, literaro-artistică, la ziarul „l'Indépendance roumaine", în 1893—1894, relațiile înnodîndu-se iarăși, și în urma menționării favorabile a picturii lui Grigorescu de către criticul plastic ocazional, acesta i-a „procurat apoi ceva mai pe urmă neașteptata vizită a lui Grigorescu, adus de Vlahuță însuși, cu care mă unea același crez național, stăpîn și pe inima lui caldă și, împleticindu-se pe scările înguste ale popasului meu din aleea Alexe Marin, el îmi aducea minunatul tablou de flori care împodobesc și acum casa mea".

În treacăt fie zis, cînd ocupația dușmană din anii 1916—1918 i-a atras lui N. Iorga pagube mari, nu a dispărut decît rama tabloului, acesta fiind regăsit intact, pe podea, desconsiderat de către jefuitori!

Războiul a intensificat în ochii iscoditori ai memorialistului, portretul patetic al lui Vlahuță, refugiat, în momentul exodului, cu bruma de obiecte ce le salva de la pieire, într-un car cu boi și stabilit la Bîrlad, unde a polarizat viața literară, păstrîndu-și credința fermă în dreptatea cauzei noastre și în justiția imanentă.

Trecînd la al doilea membru al treimii, la Delavrancea, ne vom exprima uimirea față de ocazia pierdută de N. Iorga de a ne lăsa un portret fizic al personajului, nu mai puțin interesant ca acela al lui Vlahuță, portret leonin în momentele de acțiune ale marelui orator. Despre acesta nu lipsesc mențiunile. La începuturi, cu oarecari rezerve : „Voi învăța a cunoaște și prin propria mea experiență ce era supt această paradă care, la zile mari, cînd se ridica vibrantul glas al lui Maiorescu, cînd Carp își arunca formulele sfidătoare, cînd Delavrancea, încă puțin apreciat ca orator, dar încîntîndu-se de elocventa sa, își desemna în aer pitoreștile capricii, aduna în loje tot ce lumea feminină a vechilor București avea mai fin și mai fermecător".

Ciudată prezentare a oratoriei politice de la începutul secolului nostru, în care, pe de o parte, ni se prezintă un Delavrancea, orator *in nuce*, ascultîndu-se vorbind, iar pe de alta, spectacolul parlamentar atrăgînd și pasionantul interes monden, în zilele ce se anunțau mai acătării, sub raportul duelurilor oratorice !

Mai curios ni se pare faptul că, după alți cîțiva ani și la douăzeci de pagini distanță, culegem o altă impresie, prezentată ca primordială ! Iată textul surprinzător, din timpul guvernării junimiste (1904—1906) — frază periodică din care extragem doar atîta : „...și Delavrancea, a cărui măiestrită elocvență, cu mijloace scenice rafinate, o auzeam întîia oară vrăjind unui auditoriu uimit descoperirea de către Leonardo da Vinci a chipului, necesar pentru *Cina* din Milan, a lui Iuda — și trebuie să-l fi auzit cum rostea, profund și sinistru, aceste două silabe Iu-da !".

Așadar, deși înzestrat de la natură cu un talent oratoric excepțional, Delavrancea și-l stiliza oarecum teatral, cu o elocuție actoricească.

Cu toate că sărim peste alte cîteva zeci de pagini, sîntem în același moment, anterior răscoalelor țărănești, cînd găsim aprecierea deosebită a aceluiași talent, subliniindu-se „...scînteierile, așa de uimitoare și totdeauna nouă, ale elocvenței acestuia...".

Nimic de rîndul acesta, teatral !

La întrunirile politice ale conservatorilor junimiști, tot pe atunci, N. Iorga menționează „...raliarea lui Delavrancea [...] la o dată din viața acestuia în care el putea

să aducă, desigur, un așa de mare talent oratoric și un nediscutat prestigiu literar, dar nu și tumultul de idei și soliditatea de convingeri ale tinereței și primei maturități".

Se-nțelege că pe acestea din urmă le aducea din plin autorul rîndurilor de mai sus, ceea ce ar fi atras, anticipativ, la întrunirea de la Teatrul Liric, la care a luat cuvîntul și N. Iorga, următoarea impresie din coada ochiului : „Delavrancea părea indispus, și nu arăta deloc bucuros că întîlnește pe aceleași scînduri pe prietenul literar cu care nu se mai vedea deloc, vechile zile ale cercului de conversație și de întîmplătoare lectură fiind de mult uitate".

Să fi fost într-adevăr indispus marele orator de prezența unuia mai tînăr, chemat întîia oară să-și expună într-o adunare populară crezul politic? Nu ne vine a crede. Poate că au fost alte cauze ce-l vor fi „indispus" pe incomparabilul orator, care nu avea să se îngrijoreze de nici o rivalitate.

Cu un salt cronologic mai mare, în darea de seamă a istoricei ședințe a Camerei, la Iași, în 1917, cînd s-au luat în discuție reforma agrară și votul universal, un singur rînd ne satisface deplin : „Pentru ultima oară s-a auzit atunci miraculosul glas al lui Delavrancea".

A fost cîntecul lebedei. Atunci clocotul de pasiune al vorbitorului a determinat votul favorabil al lui Matei Cantacuzino, strălucitul jurist și orator, nu însă și pe acela al lui A. C. Cuza, singur rămas pe poziții reacționare.

Delavrancea a fost prețuit de N. Iorga și ca scriitor, și anume încă de la apariția nuvelei *Sultănica*, citită poate pe băncile gimnaziului : „...viața țăranului pe care-l înălțase așa de mult, cu atîta entuziasm poetic, de la *Sultănica* înainte, Delavrancea numindu-l «acest aur curat al neamului nostru...»".

Într-un final, N. Iorga își exprima interesul pentru „o altă lume, atît de respectabilă și demnă de iubire, mai presus chiar de pitorescul romantic care-i plăcea așa de mult lui Delavrancea".

Caracterizarea avea să se mențină și relativ la trilogia dramatică a aceluiași, într-un curios context, în

care memorialistul, totodată dramaturg, ca și în alte rînduri, se prezintă cu complexul frustrării : „Dar cine să se oprească atunci asupra unor asemenea încercări ale omului pe care toată tînăra literatură, recomandată și ajutată de dînsul, îl renega cu patimă, și pe care vechii prieteni, despărțiți de scrisul literar, deși Delavrancea își reprezenta pitoreștile înjghebări dramatice, îl uitaseră cu totul...".

Să întrezărim în aceste rînduri, compensativ, un complex de superioritate ? De ce ne-am lega însă de așa de gingașele ispite ale sondării subconștientului ?

Ultimele cuvinte despre Delavrancea le găsim într-o frază dintre cele periodice, nu și cele mai organice, în care nu lipsește nici sfîrșitul acestuia, nici un moment penibil din timpul ceremoniei funebre : „Dintre prietenii pe care-i putusem cîștiga în lunga mea viață, era la Iași Delavrancea, dar cu omul care jucase mari roluri politice legăturile nu mai erau cele de odinioară ; îl vedeam uneori pe stradă aproape ca pe un străin ; și în casa refugiului său am călcat o singură dată, atunci cînd *frumosul lui cap abia încărunțit* (subl. n.) se odihnea pe perna unei scurte agonii și pe cînd la serviciul său de înmormîntare din biserica Banu [...] un ciudat autor dramatic, complet beat, făcea scandal în biserică".

Ne pare rău că meșterul portretist nu ne-a dat despre acel frumos cap rînduri tot atît de inspirate ca acelea dedicate lui Vlahuță. Am observat însă că „lunga viață", în acel moment, nu atinsese vîrsta de 47 de ani, iar în celălalt, al redactării, cea de 63 ! Cît despre ciudatul autor dramatic, acela era Mihail Sorbul, de la care dețin această versiune a „scandalului". Se cinstise reciproc cu mai tînărul Mircea Dem. Rădulescu, al cărui volum de poezii patriotice, din anii neutralității, obținuse un premiu academic, prin susținerea lui Delavrancea. Erau la al nu mai știu cîtelea pahar, cînd au aflat de la un cunoscut că la acea oră se săvîrșea serviciul funebru al ilustrului dispărut. Atunci s-au ridicat și, iavaș-iavaș, au ajuns la biserică și și-au făcut loc prin numeroasa asistență pînă la catafalc. Acolo, izbucnind în hohote de plîns, au început a se boci zgomotos :

— Te-ai dus, nene Barbule, și pe noi cui ne lași ?

Sincerele lamentări au luat repede sfîrșit, grație energiei prefectului de poliție, generalul Nicoleanu, care a dat dispoziție să fie evacuați nepoftiții „scandalagii".

Agonia lui Barbu Delavrancea va fi fost scurtă, dar boala a durat mai multe zile, fără ca medicii — după cîte ne-a spus Cella Delavrancea — să-i fi putut găsi diagnosticul. Marele patriot își încheia zilele la vîrsta de 60 de ani, curînd după aflarea condițiilor draconice ale păcii de la București, victoria aliaților, în care credea, neavînd să întîrzie mai mult de șase luni.

Despre portretul lui Caragiale, săptămîna viitoare!

24 octombrie 1985

II

În *Orizonturile mele, O viață de om așa cum a fost*, referințele la Caragiale sînt foarte numeroase. Se știe că tînărul autor debutase la „Lupta" lui G. Panu cu un articol de apărare a *Năpastei*, drama aproape unanim condamnată de critica teatrală. În semn de mulțumire, Caragiale i-a trimis prin Petre Missir un exemplar al piesei, cu următoarea dedicație :

„Criticului inteligent și conștiincios care a binevoit, *ca un om rar ce este*, întîi să citească *Năpasta* și să gîndească asupra ei și apoi s-o critice, —

Domniei sale Domnului N. Iorga, ca semn de înaltă stimă din partea autorului, Caragiale".

Cu omisiunea incidentei în aldine și cu mici variante în text, reprodusă din memorie, dedicația i s-a părut totuși lui N. Iorga o „prețuire acordată de așa de sus".

Bucuria i-a fost astfel umbrită. Așa s-au întîlnit, spiritualicește, două structuri orgolioase, parcă sortite, cu timpul, să se ciocnească.

La mai puțin de un an, socrul său, V. Tassu, îl conduce pe N. Iorga la Caragiale, în strada Polonă, cu o invitație la masă, memorabilă mai ales prin „arhitectura măiastră a unor neuitate torturi de castane". Noul venit a fost prezentat „ca un negustor de nu știu ce", dar fixîndu-și asupră-i „acei străbătători ochi negri de supt fruntea largă", Caragiale l-a identificat de îndată. Din această

primă vizită, Iorga a cunoscut „comorile de improvizație, cu atîta vervă și culoare și umor și simulată violență, cu un rafinat simț, moștenit, de mare actor“, în care a văzut, în operă, „ca și în neîntrecuta conversație, un romantic de o formidabilă imaginație și de un strălucit capriciu“, însă „îndărătnicit, contra firii sale, să fie, și în comediile realiste, și în povestirile cu subiecte din același mediu, și în observațiile corosiv de critice, un clasic pînă la obsesie și manie, rafinînd necontenit cel dintîi scris, chiar cu riscul să-i ia tot ce e proaspăt în spontaneitatea creatoare“.

Despre nici un alt scriitor român n-a mai dat N. Iorga, în memoriile lui, o caracterizare atît de cuprinzătoare, în corpul unei singure fraze. În completarea acestui splendid portret, ni se mai spune că i s-a recomandat „reținutul scriitor genevez Rodolphe Toepfer“, apoi i s-a făcut o demonstrație „cu bucățele de chibrituri răpede manevrate pe masă“, ca să i se „învedereze cum arta nu e decît o aproximație pe care cu un singur gest ușor poți ajunge s-o distrugi“.

Ulterior, N. Iorga l-a cunoscut pe Caragiale în legăturile lui cu Vlahuță și Delavrancea, vizitîndu-i pe tustrei și bucurîndu-se să-i și primească, făcîndu-le lecturi din încercările sale literare. La una din acestea, la asonanța „lacrimi-patimi“, impenitentul umorist a recomandat ca o rimă perfectă pentru primul cuvînt, inexistentul „pacrimi“. I-a cerut însă, compensativ să-și recitească poeziile *Perikles* și *Tirol*, din care ni se dau și nouă două scurte citate, ca apoi „...și el însuși, cu glasul cald, catifelat, învăluitor“ să treacă „prin magia dicțiunii lui versurile fără pretenție ale «Iorguțului»“.

Cum s-a stricat însă prietenia între tînărul prea susceptibil și necruțătorul Caragiale ? N. Iorga le-a citit celor trei „corifei“, într-o seară, cînd îi invitase la dînsul, dintr-o încercare, din timpul studiilor pariziene, de schițare din „viața botușăneană a copilăriei [...] cu acele tipuri“ ce-i „rămăseseră în minte“. Un roman „contemporan și realist, de vreo două sute de pagini“. După lectura sfioasă a unui capitol. „sentința lui Caragiale a venit, batjocoritoare : — Foarte bine ! tot așa ceva poate să placă ; așa ar trebui să scriu și eu“. N. Iorga a trecut „în odaia de alături“, unde ardea focul, „în acea zi de rece toamnă, la începutul lui septembrie“ și și-a aruncat manuscrisul în sobă.

„Cînd au aflat cum mă pedepsisem pentru greşeala mea, a fost o sinceră părere de rău, dar era prea tîrzie, deşi poate că mai bine a ieşit aşa".

Reflecţia finală este aceea a memorialistului în vîrstă, dar tînărul, credem, va fi simţit încă în acea seară regretul unei pierderi ireparabile, de pe urma unui aşa-zis „coup de tête" — o hotărîre bruscă, iraţională.

De altfel, urmează această exclamaţie : „O, nu mai era plăcut să fii în această tovărăşie care ea însăşi trebuia să se desfacă". Ruptura dintre corifei a fost văzută ca o mare pierdere „pentru o nouă îndrumare a literaturii româneşti". Cum însă acea prietenie n-a fost o asociaţie, întemeiată pe o comunitate de principii literare şi pe o colaborare corespunzătoare, nu sîntem de aceeaşi părere. Fiecare şi-a urmat propria cale, ca şi în ajun, fără să se schimbe nimic, în definitiv.

N. Iorga credea că au fost şi lucrăturile unor intriganţi : „Vina a fost desigur a tuturora, dar mai ales a acelora care-şi făceau de lucru împrejur, trăgînd pe fiecare în altă parte".

Caragiale, într-adevăr, se rupsese de Vlahuţă, după apariţia romanului *Dan*, pe care-l vorbea de rău pretutindeni, dar ocazia fusese alta : scrisese o şarjă, *Cum vorbesc ţăranii*, cu repetiţii şi monosilabic, îngînîndu-se reciproc, la care, în revista lui Vlahuţă, „Vieaţa", comentariul îl făcu pe autor, iar nu pe ţăran, adevăratul „prost". A urmat din partea lui Caragiale o provocare de duel polemic pe viaţă şi pe moarte, propunere însă respinsă de Vlahuţă, care nici nu era autorul replicii. Se pare că ea aparţinea lui Delavrancea, de la sine indicat de a fi apărătorul din oficiu al ţărănimii aparent calomniate.

Simţul de dreptate al lui Iorga s-a dovedit mai puternic decît resentimentele de ordin subiectiv literar, cu prilejul calomnioasei campanii a lui Caion. Acea „tăgăduire violentă" l-a „lovit la inimă". Nu ne-o spune, dar presupunem că a jucat un rol principal în sancţiunea universitară, prin eliminarea studentului ce se făcuse unealtă răzbunării lui Macedonski împotriva seriei de parodii din „Moftul român", unde, de altfel, nici el, Caion, nu fusese cruţat.

N. Iorga mai vorbeşte de o tîrzie întîlnire cu Caragiale, din vremea anilor de surghiun voluntar (1905—

1912) : „...îmi făcea în tren elogiul civilizației berlineze, întrupată în servitoarea lui care iscălea caligrafic în foaia ei de la poliție".

Era, se vede, unul doar din *n* motive de prețuire a unui alt climat spiritual decît cel părăsit.

Lui N. Iorga, deși nu lipsit de simțul umorului, îi era nesuferit acela al lui Caragiale, al cărui rîs i se părea că ar fi fost străin de iubirea de țară. Cel puțin aceasta ne-o sugeră fraza de mai jos, din primul paragraf al capitolului *Călătorii nouă și nouă lucrări*: „Am descoperit, vale de vale, povîrniș de povîrniș, tot cuprinsul țerii mele, care atingea așa de puțin pe drumețul bucuros să-și poarte picioarele aiurea iar, aici la noi, găsind, în contacte întîmplătoare, numai prilejul de a rîde, *în felul lui Caragiale* (subl. n.), dar dincolo de epoca acestuia de tot ce e strîmb, pretențios, disarmonic, uitînd că pe alături este o altă lume, așa de respectabilă și demnă de iubire, mai presus chiar de pitorescul romantic care-i plăcea așa de mult lui Delavrancea".

Caragiale a fost, așadar, pentru Iorga, un fel de cap de serie, ca să nu spunem prototipul celor ce nu găseau decît să critice realitățile din țara noastră.

De aceea, mai tîrziu, la o recepție de început de an, la legația din Paris, a părăsit-o ostentativ, cînd s-a dat citire unei bucăți din Caragiale. Se prezentase, ne spune N. Iorga : „...ce e mai acru și mai amar în criticile lui Caragiale, întovărășind o asemenea lectură pentru o zi mare, înconjurată de așa frumoase datini, și de alte manifestări nepotrivite, în sunetul viorilor țigănești gîdilate la urechi ; n-am putut răbda și, ca semn de adîncă indignare, am părăsit sala".

Nici lectura, nici muzica, n-au izbutit să aibă asupra scriitorului memorialist, efectul cathartic ! În notă, ni se dau după *Memorii*, IV, la data de 1 ianuarie 1924, precizări asupra scenei, cînd și Victor Eftimiu s-a simțit dator să reacționeze, fluierînd „de două ori" la lectura așa-ziselor „insulte" aduse țării.

Literatura de observație socială a lui Caragiale mai este menționată cu ocazia manifestărilor publice legionare : „Caragiale era învins, și Ponson du Terrail, Xavier de Montépin înviau".

Omologii francezi erau de fapt romancierii care cuceriseră largi mase de cititori, cu romane detective senzaționale și melodramatice ca *Isprăvile lui Rocambole* și *Vînzătoarea de pîine.*

Mai este pomenit, dintre scriitorii noștri, ca „vrednic în seria imitatorilor lui Caragiale", maiorul Gheorghe Brăescu, colaborator, la sfîrșitul anului 1918, la „Neamul românesc", scriitor „cu un instinct al ironiei".

Interesant, nu-i așa, acest nou instinct ?

Incompatibilitatea flagrantă dintre cele două temperamente l-a împins pe N. Iorga la judecăți categoric injuste, ca aceasta : „...el desfăcîndu-se tot mai mult de țară, pe care o disprețuia pînă la marginile urii..."

Cu alte cuvinte, disprețul său, manifestare de ordin intelectual, se învecina cu ura, de ordin afectiv ! Mai sus, însă, pe aceeași pagină, ne izbește o interesantă pătrundere a secretelor resorturi ale omului : „Caragiale — suflet veșnic nemulțămit și de alții și de sine..." ceea ce ni se pare vrednic de meditație. Urmează însă, acuzator : „...răspîndind tot mai mult în jurul lui amărăciune, neîncredere, dezgust, ceea ce pentru unii din admiratorii săi a ajuns să fie un adevărat piedestal, dar singurul..."

Viziune sumbră a omului care pentru generațiile succesive, prin scrisul său, a răspîndit numai voie bună și rîs sincer !

Mai este nevoie să amintim de permanenta obsesie a țării, în anii berlinezi, culminînd cu epocalul pamflet *1907, din primăvară pînă-n toamnă?* N. Iorga nu se referă la el, în aceste amintiri, dar în istoria sa literară din 1934 pomenește, printre reacțiunile literare ale răscoalelor țărănești : „acea amară broșură de critică defetistă".

Noțiunea „defetist"* îl vizează pe capitulardul ce se împacă cu ideea înfrîngerii sau chiar o dorește, în timp de război, ca o soluție preferabilă continuării lui. În împrejurările tragice din 1907, defetist ar fi fost Caragiale

* Creată de țaristul Alexinski în 1916.

dacă n-ar fi găsit nici o soluție problemei țărănești, capitulînd înaintea rezultatului neglorios al represiunii. Știm însă că s-a pronunțat în favoarea împroprietăririi țăranilor și a votului universal. Lui N. Iorga i-au mai trebuit zece ani de gîndire, ca să țină pasul cu „defetistul" din 1907.

Pe aceeași pagină în care memorialistul depistase nemulțumirea de toate, dar și de sine, a lui Caragiale, îl mai vedem recunoscuîndu-se în acel „...harnic idiot care scoate apă cu ciurul, pierzîndu-și vremea cu scrisul..." Cine era acesta ?

În vizita ce i-o făcuse Caragiale lui Goga, la închisoarea din Seghedin, îi spusese printre altele : „...ce-mi tot vorbești de cutare, că-i harnic, că-i activ, că scrie cărți... zic, știu eu unu și mai activ, așa-i și zicea Iliuță activu', era la Mărcuța... Dimineața la patru el în picioare... la fîntînă... Își sufleca mînecile și dăi, scotea apă... găleată după găleată... O vărsa în troacă... troaca n-avea fund... se făcea opt... Haide, mă Iliuță, de îmbucă și tu ceva... N-am vreme, lucrez... Și nădușea, și-i da înainte și apa se ducea... Era nebun Iliuță, da, vorba, era activ ? Era".

Acesta era textul, din articolul necrolog al lui Goga, *A murit Caragiale* (*Precursori,* 1930, Editura „Cultura națională"), pe care N. Iorga nu i-l putea ierta lui Caragiale, deși nu-l numise.

Într-o notă aflăm însă că Virgil Madgearu, vizitîndu-l pe Caragiale la Berlin, acesta și-a afirmat în acest fel adevăratele sentimente față de N. Iorga : „Eu sînt prieten vechi al lui Iorga... oricîtă deosebire de vederi ar fi astăzi între noi, eu tot îl admir..."

Nu puține sînt cazurile în care notele rectifică erorile eventuale din monumentalele amintiri. Astfel, N. Iorga afirma că deși au gravitat în jurul lui Gherea, tustrei corifeii, „articolul sperat nu l-a avut nici unul". Afirmația, ne spune informata notă, „nu se verifică în ce-i privește pe I. L. Caragiale și Al. Vlahuță". Numai lui Delavrancea nu i-a consacrat Gherea nici un studiu.

N. Iorga, ne mai indică altă notă, l-a omis pe Caragiale, cu privire la conducerea „Vetrei", alături de Coșbuc și de Slavici.

Am văzut și felul în care e rectificată dedicația la *Năpasta*. Memoria lui N. Iorga era fenomenală, dar nu răspundea totdeauna la apel. În privința memoriei afective, însă, impresia globală este covîrșitoare.

31 octombrie 1985

III

Unui scriitor, cu totul uitat, dar cunoscut în tinerețe, i se consacră, în *Orizonturile mele, O viață de om așa cum a fost,* o cuprinzătoare frază portretistică, urmată de alta, de un înalt umor antimedical :

«Din noii junimiști nu mai vedeam pe nimeni, dar de la „Revista nouă" era la Paris Vasile Cosmovici, poet nu fără însușiri și autor al unei piese istorice în versuri, ciudată ființă cu tragica față albă, tăiată de linii cumplit încrucișate, care, avînd și în viață imaginație poetică, și poate mai mult chiar decît în poezie, se însurase cu o franțuzoaică, deschisese cu cumnatul său o fabrică de produse chimice și a ajuns să fie complet despuiat de acesta, pierzîndu-și și nevasta, rătăcindu-și copilul și trebuind să ceară de la bogăția mea taxele pentru un doctorat în medicină pe care nu l-a trecut niciodată, distrugîndu-se și fizicește, peste puțin. Ca semidoctor, pentru o statornică naso-faringită, cu atît mai blajină, cu cît era mai puțin tratată, cu o serie de specialiști, mari și mici, care-mi luau regulat, în schimbul celor mai diverse și mai zadarnice tratamente, napoleonul pe săptămînă, pe care l-am redus la jumătate napoleon, pînă ce, în clipa cînd trebuia să plec la Berlin, mi s-a spus, cu cea mai sinceră durere pentru despărțire, că acuma toate operațiile magice s-au terminat ; eram destul de cuminte — și de pățit — ca să nu reîncep în Germania, cu alți binefăcători ai omenirii, dar cred că din acest moment încrederea mea în arta lui Hipocrat și a lui Machaon a fost simțitor zguduită».

Despre Vasile Cosmovici ni se dau în *Bibliografia românească modernă*, 1831—1918, vol. I (A—C), 1984, următoarele amănunte :

„(?—1909).

14 860 ~ *Domnița Olena,* tragedie în cinci acte [...]. București [...], 1898.

14 861 ~ *Goana după gineri,* comedie în patru acte [...], București, 1904.

14 862 ~* *Miron Costin,* tragedie [...], București, 1905 (*Dicț. lit. rom.* — Iași, p. 221)".

Memorialistul creează vocabula *semidoctor,* după *semidoct,* pentru a dezigna pe medicinistul ce nu și-a luat diploma.

Mai puțin cunoscut decît Hipocrate, Machaon, fiul lui Esculap, figurează în *Iliada,* ca medic al elinilor ; fusese pretendent la mîna frumoasei Elena.

Critica textualistă ar putea, din cele două fraze mai sus integral reproduse, să studieze „scriitura" autorului și să ne lumineze, totodată, asupra structurii gîndirii asociaționiste în încrengăturile lor numai aparent inextricabile.

Fulgurante sînt cîteva din schițele de portret ale celor întrevăzuți, nu și frecventați. Începem cu idolul memorialistului : „...nu cunoscusem pe Eminescu decît prin legenda nenorocirii lui și prin apariția, deodată, lîngă Otel Traian, a trupului îngroșat și greu la mers, a feței bugete de pe care smulgea furios orice urmă de mustață, pe cînd bățul căuta să lovească în diformele «turnure»[3] ale doamnelor".

Mai departe ne aduce un omagiu indirect efectului precumpănitor al edițiilor de *Poezii,* îngrijite de Maiorescu, pentru punerea în valoare a mesajului eminescian : „Ne-a trebuit timp ca să-l înțelegem, și a trebuit ca poezia lui atît de nouă și de adîncă să iasă din sepulcrul anilor vechi ai „Convorbirilor" de la Iași în eleganta ediție bucureșteană a lui Socec"[4].

În prealabil însă, colaboratorul „Contemporanului" putuse citi în paginile acestuia numeroase poezii ale lui Eminescu, în reproducere.

[3] Pernuță pusă de elegantele vremii sub fustă, ca să le rotunjească formele.

[4] Ediția I, 1884, II. 1885, III. 1888, IV. 1889 cu prefața capitală a lui Maiorescu.

Continuăm cu Creangă : „Astfel m-am oprit asupra lui Creangă[5], pe care-l văzusem o dată la o adunare de dascăli[6], gras, gros, roşu, stîngaci şi şiret, spuind atîta cît să îndreptăţească un vot de «pentru contra», apoi, ca viu, rumăn la faţă, liniştit, cu trăsăturile înnobilate, în sicriul înconjurat de cîţiva prieteni, ca magistratul Alexandrescu, care s-a ocupat de manuscrisele lui, palidul, visătorul Eduard Gruber, autorul cărticelei *Stil şi gîndire* şi care observa în însăşi psihologia sa anormală rarul mecanism al audiţiei colorate".

Încă o dată, asociaţionist, stiliceşte vorbind, N. Iorga adaugă dublului portret, în viaţă şi pe catafalc, al lui Creangă, pe acelea ale admiratorilor literari ai celui decedat în noaptea de 31 decembrie 1889, care aveau să se ocupe de prima ediţie a operei lui literare.

Urmează, în continuare : „Poate că şi azi, cînd se scormoneşte mai mult în biografia lui Creangă, ar fi ceva de găsit în acest studiu de concentrare, pe care Vîrgolici, primindu-l cu un bun zîmbet fericit, îl trimisese glorioasei reviste a junimiştilor săi, *«Convorbirilor»*".

Iată că-l vedem pe N. Iorga, martor la acea expediere, surprinzînd bucuria lui Vîrgolici, dar şi variind asupra periodicului, cînd sepulcral închis, cînd glorios !

Lui Creangă, în *Istoria literaturii româneşti*, Bucureşti, 1934, autorul i-a consacrat trei pagini şi jumătate pentru *Poveşti* şi una singură pentru *Amintiri din copilărie*, punîndu-l, cu acest prilej, în inferioritate faţă de Slavici. Ne surprinde apoi, în treacăt, cum protestează împotriva învinuirii de critică depreciativă : „...o dată am fost chiar denunţat, chiar ca — vină de neiertat ! — insultătorul lui Creangă !"

De cine ? se subînţelege, de M. Sadoveanu, care-şi împărţea cultul între Eminescu şi Creangă, în timp ce N. Iorga nu se închina decît celui dintîi, considerînd că se exagerează valoarea celui de al doilea ![7]

[5] Cf. *Schiţe din literatura română*, Iaşi, 1893...
[6] Institutori.
[7] Pare-se că N. Iorga l-a aprobat pe O. Densusianu, într-o serie de opinii, ca aceea, „despre Creangă, care desigur nu trebuie exagerat" (*Ist. lit. rom. cont.*, vol. II, p. 149).

Din respectarea memoriei lui Slavici, credem a putea deduce că în *Orizonturile mele* nu este vorba nicăieri de colaborarea acestuia la „Gazeta Bucureştilor" (1916—1918), sub ocupaţie. Aceeaşi faptă e însă imputată lui T. Arghezi, pentru eliberarea căruia însă, ca şi a celorlalţi, memorialistul a stăruit, obţinînd numai graţierea, iar nu amnistierea lor. Nu e totuşi uitată ieşirea tînărului poet, în 1904, la „Linia dreaptă", împotriva cărţii închinate lui Ştefan cel Mare, cu prilejul celor 400 de ani de la moarte. Numai că, în acel moment, pamfletarul *in nuce* nu era „un fost călugăr", ci ierodiacon la Mitropolia din Bucureşti şi că nu „iscălea pornografiile sale favorite : Tudor Arghezi", acestea lipsind cu totul din *Agate negre*, iar cele viitoare fiind artisticeşte transfigurate, ca atare gratuit descalificate.

„Peste treizeci de ani — adaugă memorialistul — netrebnicia unui tineret corupt era să facă din el un nou Eminescu".

Nu peste treizeci, ci mai puţin de douăzeci, prin B. Fundoianu, apoi prin subsemnatul şi F. Aderca în 1926, iar după apariţia *Cuvintelor potrivite* (1927), prin M. Ralea şi alţii, reprezentanţi ai acelui tineret. Astăzi, comparaţia este un loc comun al criticii, ba chiar şi al şcolii de toate gradele, şi nu mai supără pe nimeni.

Dintre adversarii lui N. Iorga, după ce-i fuseseră devotaţi, un loc special de înţelegere îl ocupă Ilarie Chendi, căruia i se recunoaşte siguranţa gustului literar (element esenţial pentru calificarea criticului, mai ales cînd este dublat de pamfletar). Schiţa de portret s-a oprit asupra profilului „fin tăiat, cu ochii plini de foc şi obrajii îmbujoraţi de patimă".

N. Iorga se înşeală însă în afirmaţia după care Şt. O. Iosif ar fi fost „robit şi stăpînit de dînsul" — adică de Chendi — şi că sub direcţia lui „încerca primii săi paşi în poezie". Era încă în liceu cînd făcea acele exerciţii şi nu a fost nevoie de îndrumarea unui critic, Chendi sau altul. Iată cum îl prezintă N. Iorga pe autorul *Patriarhalelor :* „...palidul tînăr slab, cu figura vagă şi marii ochi trişti, care spuneau dezorientare şi vis, dădea noii poezii o notă cu totul specială, în care Eminescu nu era cu nimic şi nici, mai ales, filosofia lui, credinţele lui, lărgimea lui de orizont".

Numai că referirea poeziei lui Iosif la aceea a lui Verlaine e forțată, tălmăcirea „sărmanului Lelian“, în colaborare cu D. Anghel, nefiind suficientă pentru a-l califica pe poet (nici comparația dintre cele două vieți nu ni se pare justă !).

Plecarea lui N. Iorga, animatorul „Sămănătorului“, de la conducerea revistei s-a făcut, cum însuși spune printr-o scrisoare de demisie, văzîndu-se dezavuat de colaboratorii săi pentru o ieșire zgomotoasă la serbările jubiliare din 1906. Se vede că acea scrisoare avea ca scop o întărire a autorității sale, dintre cele mai dominante. Or, demisia a fost primită, printr-o foarte respectuoasă scrisoare a lui Șt. O. Iosif, „proprietarul“ periodicului. N. Iorga consemnează astfel întorsătura neașteptată. „În scris demisionasem, în scris am fost concediat din serviciu“. Or, una este concedierea, cu caracter forțat, și alta, demisia, prin definiție benevolă.

Iertător însă în fața misterului morții, N. Iorga arată că a urmat sicriul lui Iosif și i-a întins mîna lui Chendi, pe care-l credea autorul moral al acceptării demisiei (dar și D. Anghel[8] a fost bănuit de rolul decisiv !).

Romanticul nemărturisit transpare în pasajul în care ni se destăinuiește cum, de pildă, scria pe manșetă (atunci din celuloid, așadar lavabilă), din „totala [...] inaptitudine de a învăța pe de rost, a versurilor odiosului Boileau...“. Ați înțeles că manșeta ținea locul fițuicii ! Clasicistul traducea însă cursiv, oriunde i se deschidea cartea, din epopeile homerice, uimindu-și profesorii la examenul de licență, trecut cu *brio* la vîrsta de 18 ani ! A fost singurul licențiat care s-a pomenit benchetuit de către comisia examinatoare. Nu s-a mai văzut nici în urmă așa ceva... De regulă, noii licențiați sînt cei care oferă profesorilor respectivi o masă omagială.

Am releva, pe lîngă erorile surprinse de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, una singură, de ordin istoric. N. Iorga afirmă la pagina 10 : „Calimachii, cari au dat trei Domni Moldovei...“. Numai că ei au fost patru la număr : I. Ioan Teodor Callimachi sau Calmășul, 7 august

[8] Despre el, nimic în *O viață de om* !

1758 — 11 iunie 1761 ; II. Grigore Callimachi, 11 iunie 1761 — 29 martie 1764, și 3 februarie 1767 — 14 iunie 1769 ; III. Alexandru Callimachi, 6 mai 1795 — martie 1799 ; IV. Scarlat Callimachi, august — octombrie 1806, 4 august 1807 — 13 iunie 1810 și 17 septembrie 1812 — iunie 1819[9].

O altă eroare de istorie literară ! Cum explică N. Iorga descoperirea *Peregrinului transilvan* ? „Într-o zi, uitîndu-mă prin vechile rafturi proaste ale părții din bibliotecă pe care o dusesem cu mine, am găsit rarisima carte a *Peregrinului transilvan* de Ioan Codru Drăgușanu, grozavă la înfățișare în ortografia ei cipariană și cu amestecul nebănuit al cuvintelor latine pe care le-a răspins limba. Dar era acolo un izvor așa de puternic și limpede de tinerețã, de spirit popular, de observație atentă a lucrurilor străine, de simpatică filosofie proprie...".

Altfel ne-a prezentat însă realitatea lucrurilor ferventul admirator al peregrinului, Emanoil Bucuța : în raitele lui N. Iorga peste munți, notarul din Drăguș, Vasile Jurcovan, la el acasă, i-a arătat volumul, dar pe care vizitatorul nu l-a reținut, urmărit fiind, pare-se, de jandarmii chezaro-crăiești și plecînd în grabă din Făgăraș. „În 1910, studia la București un Sofonea din Drăguș, care-l asculta și pe Iorga. I-a vorbit despre satul lui și mai ales despre Ion Codru Drăgușanu. Așa i-a venit marelui cărturar gîndul și hotărîrea să tipărească o nouă ediție, puțin înnoită, a scriitorului din Drăguș [...] Sofonea a trebuit să se ducă anume la Drăguș și să ia, în acest scop, exemplarul lui Vasile Jurcovan, care nu l-a mai văzut de-atunci...".

E de notat că în 1909, în *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea* — de la 1821 înainte, vol. III, se afirmă, după *Conspectul* lui V. Gr. Pop despre carte : „descrie, între altele, mănăstirile muntene de pe plaiuri". Conținutul îi scăpase, la întîia răsfoire a *Peregrinului transilvan*, deși titlul cărții era transcris exact, dovadă că fișa fusese făcută la fața locului.

7 noiembrie 1985

[9] N. Iorga, *Tabla cronologică a Domnilor din Țara Românească și Moldova*, cf. *Istoria românilor și a civilizației lor*, București, 1929.

TINERETUL ÎN CORESPONDENȚA CU N. IORGA[1]

Uimitoare îi va părea, oricui va avea curiozitatea să citească recentele *Scrisori către N. Iorga*, enorma putere de polarizare în jurul marelui profesor a tineretului școlar de toate gradele, ca să nu mai vorbim de cadrele didactice, în mare parte foști studenți, dar și dintre cei mai vîrstnici. Astfel, cînd la 13 martie 1906, studențimea bucureșteană a împiedicat, după o cuvîntare însuflețită a mentorului ei, reprezentarea la Teatrul Național a unei piese franceze, de către diletanți din lumea zisă „cea bună", în beneficiul Societății de binefacere „Obolul", și cînd s-au ridicat baricade în piața respectivă și a curs sînge, printre nenumăratele adeziuni ale marilor înaintași a putut surprinde aceea a lui Bogdan Petriceicu Hasdeu, deși gloriosul veteran, la a cărui „Revistă nouă" colaborase N. Iorga, dar ale căror relații fuseseră rupte, își încetase cu totul activitățile publice. Telegrama avea acest conținut :

„Iubiți colegi,

Fapta studenților a fost un frumos, adevărat avînt francez. Francezii ar fi făcut întocmai. Felicit însă nu pe studenți care și-au împlinit o sacră datorie, dar felicit pe floarea profesorimii curat românească, din care fac parte și nu voi înceta de a face parte.

Hasdeu"

Acel „avînt francèz" e transpunerea liberă în limba noastră a faimoasei *furia francese* prin care însuși Machiavelli caracterizase impetuosul avînt militar al învingătorilor de la Fornoue.

[1] *Scrisori către N. Iorga*, vol. II (1902—1912), Ediție îngrijită de regretatul Barbu Theodorescu, în Colecția „Documente literare", Editura Minerva, 1972, in — 8°, 647 pagini.

Să nu uităm că Hasdeu întemeiase, cu treizeci de ani înainte, Societatea *Românismul*. Așa se explică însuflețita sa adeziune.

Nu stăruim asupra îndreptățirii sau neîndreptățirii acelei faimoase manifestații, care a fost prilejul afirmării personalității răscolitoare a incomparabilului profesor, deoarece însuși acesta a ținut să ofere societății respective de binefacere o compensație, printr-o similară acțiune, firește, într-o replică românească. De altfel, nu mai puțin patriot decît N. Iorga, Barbu Delavrancea a ținut o cuvîntare în favoarea culturii franceze, ca să atenueze caracterul galofob al mișcării studențești. Mai tîrziu, unul dintre cei mai înfocați manifestanți din jurul lui N. Iorga, — l-am numit pe Mihail Sadoveanu, cel mai strălucit al său colaborator la „Sămănătorul" —, a ținut să dezavueze ieșirea sa juvenilă, recunoscînd perfect îndreptățită inițiativa societății „Obolul" (cf. *Anii de ucenicie*, 1945). Oricum ar fi, în urma „luptei pentru limba românească", N. Iorga înființă organizația *Frăția bunilor români*, la care aderară un mare număr de entuziaști, din toate straturile societății.

Al doilea moment al creșterii popularității lui N. Iorga a fost acela al răscoalelor țărănești din 1907, a căror sălbatică represiune a fost dezaprobată de dînsul prin faimosul articol „Să nu-i ierte Dumnezeu". Amenințat în însăși existența lui, pentru „crima" de a fi luat apărarea celor năpăstuiți, profesorul a trebuit să se închidă în casele sale din strada Buzești, apărat de o gardă de studenți, dar aceasta nu l-a împiedicat să organizeze colecte publice pentru familiile celor uciși, iar ales în Camera deputaților, la 28 mai 1907, să ceară amnistierea celor arestați. Atunci, printre cei ce s-au dus la sate să împartă ajutoare, s-a distins poeta Elena Farago, însoțită de bărbatul ei, care au și fost într-un rînd arestați, pînă s-a lămurit „cazul" lor. Culmea culmilor, însuși prefectul de Dolj a ținut să fie printre subscriitorii publicați ! Tot atunci, unul dintre prefecții care au reușit să evite vărsările de sînge, și anume profesorul C. Stere, la Iași, a primit felicitările lui N. Iorga, marcînd astfel momentul culminant al bunelor lor relații, curînd apoi deteriorate.

Dintre tineretul școlar mediu, reținem vibranta scrisoare semnată Titi Bălăcioiu, Pensionul Urziceanu din Cra-

iova, cu data de 26 aprilie 1906. Viitoarea soție a lui E. Lovinescu, ulterior profesoară, autoare de manuale și inspectoare generală în învățămîntul secundar, încheie astfel misiva ei :

„Dacă școlarilor le e permisă adeziunea la «Frăția bunilor români», vă rog să mă considerați și pe mine societară, iar dacă nu se poate, atunci voi adera cu gîndul și cu sentimentele de adevărată romancă, voi urmări cu același drag progresul ideilor unui suflet ce a știut să subjuge țara întreagă și voi fi tot acea admiratoare înflăcărată care îndrăznește să arate «Marelui Iorga» sentimentele ei de respect și de admirație".

Însuși E. Lovinescu, antisămănătorist declarat, aderase din primul ceas, dimpreună cu corpul profesoral al liceului de băieți din Ploiești, la actul de la 13 martie 1906.

Elev la Școala agricolă din Roman, în vîrstă de numai 14 ani, dar volubil și cu condeiul alert, precum și cu referințe nu numai la „Cei doi luceferi mai luminători ai literaturii noastre, Alecsandri și Eminescu", dar și la scriitorii contemporani, „Aldea Sandu, Agârbiceanu, Goga [...], Delavrancea, Vlahuță, Stavri și Șt. O. Iosif", — e vorba de Cezar Petrescu —, la sfîrșitul anului 1906, după retragerea lui Iorga de la „Sămănătorul", solicită trimiterea viitoarei reviste a aceluiași „Floarea darurilor", în condiții avantajoase... sau... „ați înțeles, gratuit. Nici un cuvînt, însă, nici despre 13 martie, nici despre «Frăția» !".

Ca și Cezar Petrescu, elev în clasa a IV-a, însă a Liceului Traian din Turnu-Severin, viitorul ilustru istoric al matematicilor, Petre Sergescu, mulțumește, la 30 martie 1907, pentru publicarea unei povești în „Floarea darurilor" și trimite alte materiale care nu aveau să mai apară.

Fost colaborator la „Sămănătorul", de pe băncile aceluiași liceu, G. C. Ionescu, care avea să se ilustreze, cu particula toponimică Șișești, ca mare savant în agronomie, trimite în calitate de student din Germania, la 9/22 iunie 1907, un adevărat apel de S.O.S., pentru obținerea bursei promise de fostul prefect, Theodor Costescu. Județul Mehedinți îi înscrisese în buget o bursă anuală de 600 de lei ! În cabinetul N. Iorga (1931—1932), G. C. Ionescu-Șișești va

figura ca ministru al agriculturii. Deocamdată solicită o intervenţie pe lîngă Casa Şcoalelor !

Numeroşi alţi solicitanţi vor stărui pe lîngă N. Iorga să obţină ajutoare şi recunoaşterea unor drepturi. Omului public, de pe acum notoriu, i se atribuie, de către naivitatea multora, miraculosul mijloc de forţare a tuturor uşilor : iarba fiarelor !

Dintre viitorii miniştri, care apelează la Nicolae Iorga, ca elevi sau studenţi, vom menţiona .pe Petre Tomescu ; elevul de la liceul din Ploieşti, care propune trimiterea de la Vălenii de Munte, la 9 septembrie 1906, a unor „corespondenţe", va fi profesor de neurologie la Facultatea de Medicină din Bucureşti şi ministru al Sănătăţii.

Asasinat de legionari în aceeaşi zi cu Nicolae Iorga, Virgil V. Madgearu scrie de la Galaţi la 3 ianuarie 1907, ca elev, cu autorizaţia directorului liceului ,şi întreţine în tot cursul anului corespondenţă cu directorul „Neamului românesc" şi al „Florii darurilor". Peste cîţiva ani, ca student la doctorat, în Germania, stă de vorbă cu Caragiale, care dezminte o ieşire verbală contra lui Iorga, relatată de un redactor al „Dimineţii", şi-l asigură de bunele amintiri ce-i păstrează, se declară vechi prieten şi admirator al istoricului, de la care îşi aminteşte că a auzit „istoria lui Petru Şchiopul". Era în 1910 şi lui Caragiale îi trecuse supărarea din 1907, cînd cu vizita lui la Ronetti-Roman, persiflată în „Neamul românesc" şi ca urmare îi inspirase epigrama *Savant* (a eruditului cu biblioteca, metaforic, răvăşită).

O altă victimă a legionarilor, Victor Iamandi, îi trimite lui N. Iorga, cu ocazia zilei onomastice, în 1909, din partea elevilor claselor a VII-a şi a VIII-a a Liceului Naţional din Iaşi, „expresiunea multelor lor sentimente de respect şi neţărmurită dragoste". Barbu Theodorescu aminteşte în notă de debuturile publicistice ale viitorului lider parlamentar al partidului liberal, în „periodicele lui N. I.", precum şi de prefaţa dată de profesor la broşura : *Poporanismul literar al „Vieţii româneşti"* (1913), scrisă în spirit sămănătorist.

Colaborator la „Sămănătorul" şi la „Neamul românesc" a fost şi G. Tătărăscu, student în 1904, iar peste trei decenii de mai multe ori şef al guvernului. Acelaşi, de alt-

fel, a colaborat și la revistele literare ale lui Mihail Dragomirescu și și-a văzut reprezentată pe scena Teatrului Național piesa *Cînd vine viforul.*

Singurul în viață, astăzi, dintre cunoscuții publiciști, care au fost, ca elevi și studenți, în corespondență cu N. Iorga, în acei ani, este Ion Clopoțel, în 1910 elev al liceului din Brașov, iar mai tîrziu directorul revistei progresiste *Societatea de mîine.*

Dintre poeții simboliști, a debutat la „Sămănătorul", în 1905. Alex. Th. Stamatiade *(sic),* ulterior atașat cercului macedonskian, iar Șerban Bascovici, ca elev de liceu, în 1905, a bătut și el la ușa aceleiași reviste.

Un alt poet, mort la vîrsta de 28 de ani, premiant în liceu și orfan de tată, eliminat fiind de către maestrul de muzică, apelează cu sfîșietoare accente pe lîngă N. Iorga, ca să i se facă dreptate. E vorba de Oreste Gh. Georgescu, afirmat sub numele Oreste (1890—1918). Nu știm ce urmare a avut acest emoționant S.O.S.

„Mai mulți elevi", în 1905, se adresează lui N. Iorga, raportîndu-i vorba lui Titu Maiorescu, în defavoarea lui Ion Heliade-Rădulescu :

„Domnul de vizavi în piatră și azi întinde mîna și cerșește public puțină glorie, pe care nu o merită".

Editorul nu ne spune dacă li s-a răspuns elevilor, doritori de un cuvînt de reparație, în favoarea vrednicului urmaș al lui Gheorghe Lazăr la ctitoria școlii naționale.

Ziua onomastică a lui Nicolae Iorga e sărbătorită prin scrisori și telegrame nu numai de către cunoscuți și prieteni, dar și de către admiratori de toate vîrstele, ca, de pildă, elevii clasei a VI-a a Școlii normale „Vasile Lupu", din Iași, în 1909.

Dintre personalitățile viitoare ale diplomației, Victor D. Cădere, ca elev în clasa a VIII-a a Liceului Internat, strînge bani în 1909 pentru ridicarea statuii lui Alexandru Ioan Cuza la Iași și trimite rezultatul colectei din comuna sa natală, Buhalnița : 30,60 lei, din care membrii familiei lui de săteni au contribuit cu 7,50 de lei (se colectau 5,10 și 20 de bani !). Așa s-a ridicat statuia domnitorului Unirii și al împroprietăririi, cu obolul celor umili, care nu uită binefacerile !

În calitate de fost elev al Liceului Traian din Turnu-Severin, care s-a ilustrat cu absolvenți de talia lui Gh. Ionescu-Șișești și Petre Sergescu, voi mai aminti de criticul *Ramurilor*, D. Tomescu, care în clasa a VIII-a a aceleiași școli îi scria lui N. Iorga, trimițîndu-i „actele referitoare la Gheorghe Lazăr — aflate de mine la Avrig", se înțelege, în copie.

Dintre foștii mei profesori, voi aminti că au avut corespondență cu N. Iorga în aceeași perioadă Dimitrie Horvat, C. Armașu și Pandele Pârșcoveanu. Primul s-a înscris în „Frăția bunilor Români", al doilea scria despre corespondențele interșcolare inițiate de dînsul în Ardeal și la Bitolia, iar ultimul credea că mormîntul lui Șerban Cantacuzino se afla nu la mânăstirea Cotroceni, ci „în altă parte a țării românești".

Cel mai ilustru dintre toți foștii mei dascăli a fost însă G. Oprescu, profesor de franceză și director al liceului, înainte de a face o strălucită carieră universitară și academică. Semnatar al felicitărilor pentru ziua de 13 martie 1906, G. Oprescu îl firitisește pe N. Iorga și pentru alegerea de deputat la Iași, în 1907. Era, în acel moment, profesor la Giurgiu. La Turnu-Severin, s-a dovedit nu numai un foarte bun profesor de franceză, ci și un director energic și un educator sever, dar drept. Bătaia la palmă, cu rigla, era pe atunci în vigoare. Și încă cu cîtă !

5 iulie 1979

D. ANGHEL

Autorul acestei antologii critice[1], M. I. Dragomirescu, are titluri deosebite la recunoașterea meritelor sale în procesul de reconsiderare a lui D. Anghel : a pregătit primele ediții după obnubilarea sociologistă a poetului și a susținut o teză de doctorat despre autorul său, cu remarcabile contribuții biobibliografice și critice, teză pe care am dori-o cît mai curînd tipărită. În recenta carte, cu studiul despre *Receptarea critică a operei lui D. Anghel*, trecînd în revistă totalitatea opiniilor despre acesta, restabilește unele puncte de vedere din cele mai controversate, ca acela, de pildă, asupra părții acestuia în colaborarea cu Șt. O. Iosif, culminînd cu pretinsa simbioză din *Caleidoscopul lui A. Mirea*, în care contemporanii au crezut a vedea un „poet nou", sau cum se spune astăzi printr-un epitet de mare circulație „neconfundabil". Un foarte concis *Tabel cronologic* urmărește etapele vieții lui D. Anghel, curmată, după cum se știe, prin sinuciderea bărbatului, după ce, rănindu-și ușor consoarta, crezuse că o ucisese. Drama s-a petrecut la Buciumeni, în județul Tecuci, la părinții soției, veleitara poetă Natalia Negru, care-l sedusese pe naivul Șt. O. Iosif, atunci custode la Fundația Universitară, îl luase de soț, îl părăsise, cedîndu-i demonicului său cola-

[1] *D. Anghel interpretat de* Rodica P. Anghel, Perpessicius, Sextil Pușcariu, Victor Eftimiu, Mihail Sadoveanu, Ion Minulescu, E. Lovinescu, Natalia Negru, Tudor Arghezi, N. Iorga, O. Densusianu, Mihail Dragomirescu, G. Bogdan-Duică, Silvia T. Bălan, G. Călinescu, Pompiliu Constantinescu, Valeriu Râpeanu, Const. Ciopraga, D. Micu, Ilarie Chendi, Izabela Sadoveanu, I. Bianu, Șerban Cioculescu, Teodor Vârgolici, Ion Vlad, Tudor Vianu, D. Anghel, C. D. Anghel, G. Ibrăileanu, Duiliu Zamfirescu, Al. Ciorănescu, Vladimir Streinu, Ion Roman, M. I. Dragomirescu. Studiu introductiv, antologie și ediție de M. I. Dragomirescu, Editura Eminescu, Biblioteca Critică.

borator, fugind cu el la Paris, divorțînd apoi, ca să cunoască ambii infernul geloziei reciproce în căsătorie și să ajungă la tragicul deznodămînt.

În *Tabel*, printr-o discreție tot atît de vrednică de admirație ca și conștiinciozitatea autorului ei, biografia se oprește la părinții poetului : Dimitrie A. Anghel (1833—1888) și Erafilia Leatris (1845—1879). Nimic despre bunicul său patern, care-și cucerise celebritatea prin tragicomicul episod al încercării de desfacere a Unirii, petrecută la Iași, în 1866, sub conducerea pretendentului Nunucă Rosetti-Roznoveanu, cînd mitropolitul Calinic Miclescu (Cînilic al lui Creangă), nesocotit partizan al mișcării, după sîngeroasa ei reprimare se refugiase într-unul din butoaiele cîrciumarului A. Anghel, unde a fost însă descoperit și ridicat.

Poetul nu avea să se rușineze de această onorabilă ascendență, ba chiar era singurul indicat să și-o arboreze, în *Caleidoscop*, comentînd *Protestul cîrciumarilor* la o măsură legală vexatorie :

„Da, mă revolt cu voi alături, chiar eu umilul cronicar, / Căci nu-mi tăgăduiesc strămoșii, da, sunt nepot de cîrciumar ! // Era vestit la Sfînta Vineri din Iași, printre negustorime, / Bunicu ce vindea rachiuri, ca mine care vînd azi rime. // În mine s-a trezit strămoșul și-i natural să mă revolt, / Deși sunt rudă de aproape cu Prefectura de la Olt".

Poetul îl numește pe bunic, din nevoi metrice, strămoș, ca francezii care înțeleg prin „aïeul" atît pe bunic, cît și pe ceilalți ascendenți. La Olt era prefect fratele său, C. D. Anghel, fost socialist, numit anume în timpul răscoalelor, ca să încerce evitarea vărsării de sînge, ceea ce, de altfel îi și izbutise. Cîrciumarii protestatari erau însă din Pitești, limitrofi celor administrați de fratele poetului, distins jurist (1867—1935). Celălalt frate, Paul (1869—1937), medic și profesor universitar la Iași, avea să încerce în zadar să-l salveze, după gestul fatal de la Buciumeni (27 octombrie 1914).

Tatăl lor, Dimitrie, mare proprietar și arendaș, se hazardase printre primii să folosească mașini agricole cu coloniști italieni, anume angajați, dar nu reușise decît să-și compromită marea avere și să moară pe jumătate ruinat. Le rămase însă destul celor doi dintîi născuți, să-și

facă studiile superioare la Paris, iar mezinului, nici măcar absolvent de gimnaziu *(horror !)*, să hălăduiască aproape 9 ani în Orașul-lumină, fără nici un rost (încă o dată *horror !)*, decît acela de a se pregăti pentru o strălucită carieră literară, sub semnul negru al necunoscutului.

În țară, poetul își făcu, nu fără *brio*, al doilea și temeinicul debut, după ce primul eșuase, cu doisprezece ani înainte, în impasul pernicioasei vrăji eminesciene. D. Anghel înfiripă din primul moment legătura literară cu Șt. O. Iosif, poetul consacrat al *Patriarhalelor*, traducînd împreună din Verlaine. Trece apoi alături de el în redacția „Semănătorului", proprietatea colaboratorului său, spre a o părăsi după condescendent-mustrătoarea cronică a lui N. Iorga la primul său volum de versuri, *În grădină* (1904). Imperiosul dascăl al neamului fusese șocat de caracterul boieros al puiului de rață ieșit din clocitoarea de sub recenta lui dominație, condamnase caracterul așa-zicînd străin al florilor evocate și-i servise o lecție finală intolerabilă pentru tînărul maturizat, susceptibil ca un hidalgo și rumeninîndu-și *pundonorul* refulat. Or, cartea nu avu ecoul așteptat. Tipărită luxos de un prieten bogat, ea vegetă în vitrine și pe galantare, ca apoi să reintegreze podul primitor al autorului și stocul rămas, după moarte, să fie împărțit printre rarii amatori de poezie, de către urmașii colaterali. Așa mi-am obținut exemplarul legat și semnat de autor, prin gestul generos al unui contraamiral pensionar, cumnat al poetului.

Cartea îl impusese însă printre cei mai buni poeți ai generației sale, atît prin tematică, atrăgîndu-și epitetul invariabil de „poet al florilor", cît și prin rara virtuozitate muzicală a versului melopeic.

Al doilea volum de versuri, *Fantazii* (1909), relevă un poet nou, mai rafinat, — dacă era posibil, și a fost —, cu asociații neprevăzute, ale unui univers decorativ, lărgit de la spațiul grădinii părintești la întregul univers, văzut prin ochiul unui magician.

Era consacrarea definitivă a poetului, într-un avatar nou, foarte avantajos, într-un moment cînd lirica noastră se primenea și cînd baba Dochia, lepădîndu-și cojoacele, prezida la o altă primăvară literară decît aceea anunțată în spirit sămănătorist, de învățatul Simion Mehedinți.

Fructuoasa colaborare cu Şt. O Iosif luă o întorsătură defavorabilă acestuia. În prealabil voi preciza că Tudor Arghezi greşea, crezînd că Iosif era mai vîrstnic decît Anghel[2]. Nu, Anghel era cu trei ani mai în vîrstă decît Steo, dar primul trecu peste handicapul consacrării celui de al doilea şi păru pe drept cuvînt contemporanilor omul de la volanul tandemului.

Prietenii ştiau că din scrupul artistic exagerat, Anghel elabora nespus de trudnic şi că, dimpotrivă, asistat de un colaborator ce binevoia să stea la masă şi să scrie, se plimba nervos în odaie, dictînd însă cu o vivacitate uimitoare, cele mai strălucite improvizări lirice, ca sub lucrarea „inspiraţiei".

Aşa au mărturisit dintre colaboratorii săi ocazionali mai tineri, Ion Minulescu, Vasile Savel şi Leon Feraru, căruia i-a dictat o adevărată capodoperă, *Vezuviul*.

Criticii timpului vedeau că nu numai „maniera", dar şi „materia" textelor de versuri şi de proză îi aparţineau aproape exclusiv lui Anghel, iar N. Iorga, deşi prieten al lui Iosif, îi reproşă totuşi acestuia că semna ce nu era al lui (de asemenea, Mihail Dragomirescu).

Rezultatul a fost, înainte de desfacerea colaborării, scăderea de prestigiu a lui Şt. O. Iosif, considerat beneficiar al unei colaborări mai mult sau mai puţin iluzorie şi creşterea în ochii colegilor scriitori a celui ce uimise prin parada imaginaţiei creatoare, de o neînchipuită vivacitate.

Astfel le apăru A. Mirea, pseudonimul aproape integral al lui Anghel ; deşi, intervievat, acesta răspunse zîmbind mefistofelic şi acoperindu-şi prietenul, că unul din ei scria vocalele, iar celălalt consoanele. Aş zice, scuzîndu-mi jocul de cuvinte, că gestul era cavaleresc, dar nu consuna cu adevărul.

Dintre criticii moderni, ulteriori acestui proces deschis şi închis încă din timpul vieţii celor doi şi chiar înainte de desfacerea colaborării, Vladimir Streinu a încercat să dovedească o parte importantă de colaborare a lui Iosif, notoriu polimetrist, pînă la virtuozitate. Mai timidă, pe

[2] „[...] Anghel [...] a trebuit să expieze greşeala tragică, de-a fi iubit cu o sinceritate mîndră, pe *femeia prietenului său celui mai mare* [...]". Tudor Arghezi, *D. Anghel*, în „Cronica", I, 1 : 12 februarie 1915, citat după antologia lui M. I. Dragomirescu, p. 76.

urmele lui Streinu, a fost intervenția similară a lui I. Roman, cu ocazia reeditării *Caleidoscopului* (1974). Aceste voci singulare n-au reușit să schimbe verdictul criticii în genere și sentimentul actual al scriitorilor contemporani, care au depistat covîrșitoarea personalitate a lui Anghel, atît în versuri, cît și în proză.

Aceasta, semnată de el numai sau de amîndoi, în prima fază a receptării operei lui Anghel, a trecut pe planul al doilea. Posteritatea a fost însă și este de altă părere, văzînd în varietatea instrumentației prozaice a lui Anghel o contribuție substanțială la modernizarea scrisului nostru. Lui G. Călinescu și lui Tudor Vianu le revine meritul de a fi luminat filiera Macedonski-Anghel-Arghezi în acest proces fecund, în care neologismul, dar și asociaționismul fantastic, al unei intelectualități dublate de o mare acuitate a simțurilor, au jucat norocosul rol pregnant, în sensul plenar al cuvîntului.

S-a mers însă prea departe, văzîndu-se în unele aspecte ale umorului anghelian premisele inovațiilor lui Urmuz. Nu, oricît ar fi de îndrăznețe unele caricări ale realului, în proza lui Anghel ele își păstrează logica firească, neescaladînd pe meterezele șubrede ale absurdului. Poetul care trecuse prin Roma înainte de a se stabili pentru mai mulți ani la Paris, nu a fost ispitit de încercările futuriste ale lui Marinetti. Dacă ar fi trăit să-l citească pe Urmuz, mă îndoiesc că i-ar fi trecut prin gînd să-și revendice paternitatea micilor lui proze.

Oricum ar fi, respins ca poet de tînăra generație, a cărei lirică este la mai multe poște departe de molcomele melopei florale, dar și de prea inteligibilele fantazări angheliene, prozatorul e însă înfățișat de ele ca un autentic precursor (n-aș garanta reciprocitatea, dacă aceasta n-ar fi de ordinul imposibilității).

Se știe că una din tendințele criticii tinere este aceea de a depista „actualitatea“ înaintașilor, în procesul de valorificare a moștenirii literare. În acest cadru, D. Anghel este favorizat exclusiv ca prozator. Astfel, Ion Vlad scrie :

«Anghel anunță și pregătește substanțial proza de mare plasticitate, vigoare și mobilitate a lui Arghezi și, în

ultimă analiză, a creatorilor de felul lui G. Galaction. Degajînd vocabularul, trecînd peste pragul care desparte lirica de epica obiectivă, Anghel deschide calea spre proza *artistică*, în diversele ei direcţii şi cu un registru mult mai bogat decît pînă la el. Pe Arghezi îl anticipează mai ales în direcţia pamfletului şi a stilului satiric. Există şi la Anghel un martor la actele demne de a fi sancţionate ; e prezent un „mandatar" al conştiinţei scriitorului. Papagalul din proza lui Anghel, Coco (amintind ciclul „tabletelor" argheziene şi revista unde au început să apară : „Bilete de papagal !") amendează cu severitate compromisurile morale care devastează familia»[3].

Alt critic al aceleiaşi generaţii, Virgil Ardeleanu, vede în Anghel „creatorul poemului în proză, dar şi al pamfletului", şi îşi încheie studiul cu întrebarea care nu mai are nevoie de răspuns :

„Nu este laboriosul Dimitrie Anghel un precursor autorizat al prozei moderne ?"[4].

Critica feminină i-a fost deosebit de favorabilă atît poetului cît şi prozatorului : în zilele lui, Izabela Sadoveanu, iar în zilele noastre, se disting printre vocile cele mai calde şi mai comprehensive.

Încadrîndu-şi cartea între două proprii studii substanţiale, M. I. Dragomirescu relevă nu numai impresionantele proporţii materiale ale operei, edificată într-un timp destul de scurt (abia zece ani de la al doilea debut pînă la încheierea carierei literare), dar şi „valoarea artistică conferind creaţiei lui D. Anghel dimensiuni şi semnificaţii noi, avînd importanţă în evoluţia literaturii române, a speciilor şi stilurilor".

Aşa se încheie valoroasa antologie, pe care o dorim urmată de teza de doctorat a editorului, rămasă inedită, spre paguba criticii şi istoriei noastre literare.

8 iulie 1982

[3] *Ibid.*, Ion Vlad, *Dimitrie Anghel, Prozatorul*, pp. 165—174, din 1963.
[4] Ibid., Dimitrie Anghel, pp. 174—178, din 1968. Mai mult sau mai puţin, cînd dicta, laborios !

SCRISORI CĂTRE OVID DENSUSIANU

În recentul volum[1], publicat cu aceeaşi meticulozitate ca şi precedentele, figurează la rubrica *Scrisori personale, nefamiliale*, de la Emil Isac la Pericle Papahagi, aşa cum ne avertizează Nota asupra Ediţiei, „100 de emitenţi ai scrisorilor", din care „69 români şi 31 străini". Vom menţiona, după specialitatea adresantului, mare romanist şi şeful şcolii lingvistice bucureştene, cîţiva iluştri corespondenţi dintre aceştia din urmă, în ordinea cronologică: Wilhelm Meyer-Lübke (1861—1936), celebrul romanist german, Eduard Koschnitz (1851—1904), alt romanist german, Paul Meyer (1840—1917), notoriul romanist francez, Jacques-Raoul Montmitonnet (1869— ?)[2], fost coleg al lui Densusianu la École Pratique des Hautes-Etudes, slavist, Adolfo Mussafia (1835—1905), romanist austriac, la care audiase şi Eminescu, Hertrik Jarnik (1877—1938), fiul lui Jan Urban, romanist ceh, Maximilian Krepinsky (1875—1971), romanist şi balcanolog ceh, Jan Jakubec (1862—1936), mare istoric şi critic literar ceh, Georges Millardet (1876—1953), dialectolog romanist francez, Fritz Krüger, cunoscut romanist german, Jakob Jud (1862—1952), romanist elveţian etc.

O strînsă legătură s-a stabilit între Densusianu şi un grup de felibri, în frunte cu Frédéric Mistral (1893—1966) avocat al baroului din Avignon, nepotul marelui poet pro-

[1] *Scrisori către Ovid Densusianu*, Vol. III, Ediţie îngrijită, introducere, note, tabel cronologic şi indice de Liviu Onu, Ileana Vîrtosu şi Maria Rafailă, sub redacţia lui Liviu Onu, în colecţia Documente literare, Editura Minerva, Bucureşti, 1984, VIII+288 de pagini in — 8°.

[2] Datele sînt luate din bogatele note ale lucrării.

vensal, a cărui primă scrisoare din cele opt, datînd din 1926, conține această interesantă mărturie (în tălmăcirea noastră) :

„Aflarăm din tradiție orală și prin studiu legăturile de neam care unesc pe români cu popoarele latine din Europa și, cu deosebire, ne amintim de Serbările latine din 1878, cînd se întîlniră catalanul de Quintana, provensalul Mistral și românul Vasile Alecsandri, știm pe de rost versurile lui Mistral către România. (Iles d'or)".

Alături de el, sînt numiți poeții Jouveau, Azéma, Farnier, Ripert[3] și „gasconii". Prietenul său, Marius André[4], a participat în ultimul lui an de viață la Congresul Presei latine din București.

Militant de la catedră și în revista sa, „Viața nouă", în favoarea simbolismului, Densusianu a cultivat relații cu fruntașii francezi ai curentului literar respectiv. La 4 octombrie 1909, aflîndu-se la Paris, e invitat la o cină de poetul francez, de origine american, Stuart Merrill, care-l poftise și pe comilitonul și conaționalul său, Vielé-Griffin, „cu alți doi sau trei amici".

La revista franceză, simpatizantă a simbolismului, „Mercure de France", Densusianu a avut corespondenți literari pentru literatura română pe Pompiliu Păltînea, cu care a întreținut o vie corespondență și pe francezul Marcel Montandon, care i-a fost devotat, păstrînd și țării noastre o caldă amintire.

La 14 aprilie 1905, îi scria din München :

„Născut la București și rămas foarte român cu inima, am păstrat legături foarte intime cu țara — în care-i mai am pe părinții mei — și n-am pierdut niciodată contactul cu producția scriitorilor noștri. Asta vrea să spună că voi vorbi de lucrurile românești — oameni și opere — nu în calitate de străin, ci ca unul care le cunoaște, care le-a simțit și care le-a păstrat în inimă.

Voi fi, poate, domnule, străinul pe care-l doriți („Viața nouă", la martie)[5] care a trăit destul viața d-stră,

[3] În text, Rijut, și în notă „lectură incertă".

[4] A trăit între anii 1868 și 1927, după *Dictionnaire des Littératures* de P. Van-Tieghem.

[5] Cuvintele dintre paranteze în românește.

viața și a țăranului, ca să vă înțeleagă și să vă înfățișeze așa cum sînteți și să dea o idee fidelă a activității d-stră intelectuale".

În calitate de admirator al revistei „Viața nouă", întreținînd rubrica sa timp de 11 ani, Montandon a adus mari servicii atît grupării literare a lui Denusianu, cît și literaturii și artei noastre, rareori în divergență cu acesta[6]. Recomandăm întinsa notă (p. 150—155) despre Montandon, din care nu lipsesc datele despre tatăl său, Arnold L. Montandon (1852—1922), originar din Besançon, administrator al unor domenii ale Coroanei, dar și „excelent cunoscător al presei românești", autor al mai multor cărți de entomologie și despre țara noastră, și membru corespondent al Academiei Române, din 1905.

Despre acel Ritter, de care vorbește în scrisoarea de la 22 septembrie 1907, nota ne spune că se numea William Ritter, „publicist și critic de artă francez". Poate de la acesta va fi luat Montandon părerea optimă despre Grigorescu, căruia îi consacrase un studiu, părere combătută de Densusianu, din considerente moderniste.

O ultimă notă despre Montandon : în 1913, se arată cuprins de „un imens interes" pentru *Dacia preistorică* a lui Nicolae Densusianu, apărută recent și-l întreabă pe Ovid „pînă la ce punct" ar putea să se încreadă în „datele[7] ei, în amănuntul filologic".

Mă despart cu greu de Montandon, care scria la 14 decembrie 1920 : „Sufletește, spiritualicește, din toată inima mea, trăiesc mereu în România".

Dintre foștii săi colegi francezi de studii pariziene, cel mai apropiat de Densusianu a fost desigur slavistul Jacques-Raoul Montmitonnet, căruia îi destăinuia succe-

[6] Îl găsește pe Densusianu „cam dur față de transilvăneni" și chiar față de Goga, acuzat că n-ar fi „gînditor". Se înșeală însă crezînd că romanul lui Fogazzaro, *Il santo*, „n-a fost dezavuat la Roma". A fost totuși, poate mai tîrziu pus la *Index* de Congregația respectivă.

[7] „Données" în limba franceză are un sens mai larg decît datele cronologice și cele ideologice, tezele ! Se știe că acestea au fost total înlăturate de V. Pârvan, dar tracomanii noștri le iau drept literă de evanghelie.

rile sale de flăcău, primind acest răspuns jovial : „Drăguțule Ovidiu ! ești mereu norocos în dragoste. Noile mele felicitări".

La rîndul său, îi comunica știri din recentul său sejur din Siam. Pe siameze le vede ca pe „niște roabe bune ca la Roma, supuse, respectuoase, foarte dibace în îngrijirea lor și în a-ți face viața plăcută. Fiecare european are cîte una în casa lui" (scris. de la 28 decembrie 1898).

Sub raportul sentimental al vîrstei noastre, sînt de meditat scrisorile primite în anii 1930—1935 de Ovid Densusianu de la asistenta sa, Alexandrina Istrătescu (1901—1979). Nota vorbește cu discreție de „expresia unei alese și creatoare comuniuni spirituale între cei doi". E prea frumos ca să nu fie adevărat, nu-i așa ?

Fără a-l cunoaște personal, Al. Macedonski, șeful școlii simboliste române (rivală, pe undeva, cum se spune astăzi, celei conduse de Ovid Densusianu), îi scrie la 4 iulie 1912, intervenind pe lîngă profesorul universitar, în favoarea unui „tînăr, student însă și fiu al Muzelor", care nu era altul decît... Al. T. Stamatiad, în recomandație „Alex. Stamatiade"[8] se vede, nu prea bine pregătit pentru examenul de filologie.

A doua și ultima misivă de la șef la șef datează din 1915 și referindu-se la o serbare de binefacere, i se adresează lui Ovid Densusianu cu epitetele „mult amabilul" și „înaltul poet". Se știe că autorul *Nopții de Decembrie* nu era măsurat în epitetele lui, mai ales cînd erau adresate ciracilor săi. După încheierea războiului de întregire, Densusianu îl propunea pe Macedonski în scaunul vacant al lui G. Coșbuc, ca membru al Academiei Române, retrăgîndu-și însă recomandarea la aflarea elogiului adus în „Literatorul", lui Mackensen[9].

Dintre poeții moderniști, cel mai asiduu corespondent a fost ardeleanul Emil Isac, aprins adversar al cîte unei reviste, pe nedrept acuzată ca „o publicație de șantaj" și ca „oficiosul opincărismului valah" (dublet memorabil

[8] O notă ne spune că poetul-student semnase pînă în 1907 „Al. T. Stamatiade", chiar în revista „Viața nouă".

[9] Cu toată împotrivirea lui Stamatiad, redactor șef, și a lui Vianu, secretar de redacție.

al „pășunismului“, epitet pus în circulație de Ovid Densusianu). De fapt „Flacăra“ lui C. Banu era eclectică : promova pe tinerii moderniști, dar cinstea pe reprezentanții tradiției. Emil Isac era prieten cu noii poeți lirici maghiari „Ady, Ignotus, Kosztolányi și Szomory“, considerîndu-i, pe drept cuvînt, „foarte demni pentru a-i recomanda publicului nostru“ (scrisoare din Cluj, 1914). Recomanda în același timp un număr omagial al „Vieții noi“ pentru Eminescu, la împlinirea a 25 de ani de la moartea acestuia. Încheia cu o justă observație față de una din noile inițiative oficiale : „Cu teatrul sătesc nu va progresa cultura poporului“.

Să fi fost ideea lui G. Diamandy, unul dintre foștii socialiști, trecuți la liberali și dramaturg ocazional ?

În 1930, Emil Isac se bucura că la Berlin îi fuseseră traduse poemele în proză, și anume „în esperanto“. Se legăna cu iluzia „și va urma publicarea în celelalte limbi“.

A rămas pînă la urmă un mare admirator al lui Ovid Densusianu, considerat „un rar suflet alimentat de genialitate“ și ca „o rară stea pe cerul nostru tricolor“ (scris. din 10 decembrie 1936).

De la colaboratorii la „Viața nouă“ s-au păstrat două scrisori, din 1907, de la Barbu Nemțeanu, acceptînd schimbările propuse în textul poeziilor trimise (*Printre vedenii* și *Bordeiul*). Se vede că și Densusianu proceda ca M. Dragomirescu cu debutanții, colaborînd discret pentru îmbunătățirea versurilor unul, pentru realizarea capodoperei, celălalt.

Dimitrie G. Nanu, cu un an mai în vîrstă decît directorul „Vieții noi“, se simte fericit, în 1914 (avea 42 de ani !) că „poezia trimisă“ plăcuse. „Meremetisirea“ bucății — după „vorba lui Maiorescu“ — ar fi ținut șase luni.

Un alt colaborator, poet în tinerețe, a fost C. Narly (1896—1956), viitorul profesor universitar de pedagogie. La moartea lui Paul Papadopol-Calimach, la Tecuci, în 1918, raporta cu umor acest dialog cu unul din prietenii defunctului :

„— Știi ? îmi zice.

— Știu, răspund.

— S-a dus și el, ne ducem toți, nu mai sînt oameni.

— Nu mai sînt, răspund.

— Şi vinu-i scump, şi ţuică nu mai este ; — dar mai ales nu mai sînt oameni".

Acest adagiu este tipic bătrînilor de altădată. Pedagogul în mugur avea şi simţ psihologic şi umor (mai mult decît talent poetic).

Unul dintre cei mai buni foşti studenţi ai lui Ovid Densusianu, G. Oprescu, funcţionînd la una din comisiile Societăţii Naţiunilor la Geneva, îi cere, la 27 noiembrie 1929, o prefaţă la traducerile în limba engleză, din poeziile lui Eminescu, de cunoscuta luptătoare laburistă, Miss Silvia Pankhurst. Profesorul refuză, temîndu-se tocmai de o interpretare „prea unilaterală despre opera lui". Datorită admiraţiei lui explozive pentru *Împărat şi proletar*, cuvîntul introductiv a fost dat de însuşi G. B. Shaw !

Premiul mare, oferit de juristul C. Hamangiu pentru tălmăcirea *Poeziilor* lui Eminescu, o ispiteşte pe Margareta Miller-Verghy în 1932, mai veche traducătoare a aceluiaşi, dar Ovid Densusianu, solicitat să o sprijine, îi recomandă o versiune în proză, aşa cum obişnuiesc francezii.

Cu referire tot la Eminescu şi faţă de nedumerirea îngrijitorilor ediţiei asupra identităţii unui D. Mazilu, corespondent din anul 1908, precizăm că nu poate fi vorba decît de D. P. Mazilu. „Colaborator temporar la V/iaţa N/ouă", iar nu de D. R. Mazilu, fostul nostru coleg de Facultate de filosofie şi litere din Bucureşti de acum peste 60 de ani, „editor al unui valoros volum de poezii şi variante de M. Eminescu (Bucureşit, 1940)".[10]

Alt eminescolog, negativist din principiu faţă de omologii săi mai valoroşi, profesorul universitar Leca Morariu, salută în 1925 „întîiul congres al filologilor români" şi cere să fie înscris ca participant. La acel congres, a luat apărarea istroromânilor, cărora li se mai spunea *ciribiri*, pentru persistenţa rotacismului în dialectul lor (*ciri* pentru *cine* şi *biri* pentru *bine*). Trimite în 1927 şi 1928 salutări din localitatea istriană Susnievіţa (Valdarsa), iar în 1932 propune spre publicare texte culese cu prilejul acelei călătorii.

[10] Criticat de Perpessiclus.

Despre statutul aromânilor se interesează, ca reprezentant al lor, studentul C. Lița, în 1919, fost elev al liceului român din Bitolia. Era și autorul (sau posesorul ?) unor cărți de filologie, bune de înlocuit, dacă profesorul nu le-ar găsi „de competență“.

Ultimul, în ordine cronologică, dintre corespondenți, și el aromân, eminentul lexicograf, folclorist și dialectolog Pericle Papahagi (1872—1943), este invitat în 1915 de Ovid Densusianu să facă parte din comitetul de redacție al „Vieții noi“. Și el adera la inițiativa ținerii sus-numitului congres, la care însă nu face nici o comunicare.

Multitudinea și varietatea corespondenților din acest volum, remarcabil prin ținuta sa științifică, alături de precedentele, îi asigură interesul, în continuarea lucrării.

27 decembrie 1984

OVID DENSUSIANU, TEORETICIAN ȘI ISTORIC LITERAR

În continuare, volumul IV de *Opere* sub îngrijirea lui B. Cazacu, Ioan Șerb și Florica Șerb, apărut în Editura Minerva, ne prezintă texte alese de „Teorie, estetică, istorie și critică literară, publicistică“ ale marelui lingvist care a fost Ovid Densusianu (1873—1938). Apar întîiași dată, dacă nu ne înșelăm, în volum, articolele, studiile și eseurile de teorie și estetică literară, în mare parte constituind campania de la revista sa „Vieața nouă“ (1905—1925), în favoarea simbolismului. Cursul de istorie a literaturii române moderne, făcut la Universitatea din București în anii 1899—1901, publicat în trei volume abia în anii 1920—1933, este acum reeditat a treia oară, fapt deosebit de rar și de semnificativ, dacă ținem seama că în genere asemenea specimene didactice dispar din circulație odată cu destinația lor imediată : examenele de sfîrșit de an. Ca să fi rămas totuși o lucrare de referință, după optzeci de ani de la încheierea ei, aceasta îi dovedește necesitatea, într-un domeniu prea puțin abordat de alți universitari cu aceeași competență.

Acestui de-al patrulea volum de *Opere* îi este așadar dat, pe de o parte, de a prezenta pasionanta dezbatere în jurul unei școli literare, din primul deceniu al secolului nostru, iar pe de alta, de a da asupra literaturii noastre moderne, de la Școala latinistă pînă la Nicolae Filimon și Grigore Alexandrescu, o privire circulară exactă (cu absența doar a unor poeți de seamă ca D. Bolintineanu și V. Alecsandri).

Între cele două mari secțiuni ale cărții a fost intercalat discursul de recepție la Academia Română, pe locul vacant prin dispariția lui Barbu Delavrancea, a cărui operă, cu acest prilej, a fost cît se poate de judicios

apreciată. Vom da un singur exemplu, referitor la un sector din aceasta, mult discutat și mereu actualizat : „După o lungă tăcere și cînd activitatea sa de scriitor părea că se oprise, l-am văzut revenind la literatură, și de data aceasta ca autor dramatic. Trilogia sa istorică venea să reamintească însușirile sale de a zugrăvi personajele în linii viguroase și de a îmbina realul cu fantasticul, făcînd mai mult concesii acestuia, cum îl îndemnau și aici predispozițiile lui romantice. *Apus de soare, Viforul* și *Luceafărul* sînt totuși mai puțin o operă dramatică decît o evocare narativă și lirică prin care trece statornic gîndul de a preamări sufletul străbunilor...".

Această judecată, rostită la 31 mai 1919 în ședință solemnă, este în genere admisă. Cu excepția *Luceafărului*, căruia îi lipsește acțiunea, celelalte două s-au impus însă repertoriului nostru dramatic, tocmai prin rarele calități lirice și epice, în care realul se împletește cu imaginarul (ca să întrebuințăm cuvîntul mai recent importat de critica noastră cea tînără). Am spus „imaginarul" pentru că Delavrancea nu a făcut apel la fantasticul propriu-zis, ci numai la imaginație, eroii săi rămînînd exclusiv în ordinea naturii omenești, firește potențată în bine (Ștefan cel Mare și Petru Rareș) sau în rău (Ștefăniță, în cronică Ștefan cel tînăr), acesta din urmă prin prisma viziunii shakespeariene. Am constatat un fapt ciudat : în *Apus de soare*, cînd Ștefan îi recheamă pe tovarășii de arme căzuți în luptă și respectivele bătălii, onomastica și toponimia, ambele de o neașteptată forță evocatoare, zguduie deopotrivă pe spectatori, fie că rostirea era, mai de mult, la Constantin Nottara, cu pauzele cuvenite, fie că, mai recent, cu G. Calboreanu, mi s-a părut oarecum precipitată.

Cu tot caracterul ocazional al acestui discurs de recepție, el poate servi cititorului ca o excelentă introducere în opera astăzi prea puțin frecventată, a Trubadurului (i-a rămas sau merită a-i rămîne acest nume metaforic lui Delavrancea, așa cum i se spune lui Eminescu, Luceafărul !). Sub răceala aparentă a expunerii, nu nepotrivită cadrului academic, se dezvăluie însă o fină sensibilitate literară, receptivă și la alte forme ale frumosului decît acelea în favoarea cărora milita.

Înainte de a intra în miezul acestei lupte, amintim că primele studii ale tînărului de douăzeci de ani, care-și luase licența cu un an înainte, au fost consacrate evoluției, cu aplicație la critica literară. Nu prea favorabil lui Ferdinand Brunetière, care făcuse primele încercări în această direcție, Ovid Densusianu pleacă de la *Primele principii* ale lui Herbert Spencer, cu aplicații la sociologie, biologie și psihologie. Nereținînd de la criticul francez decît observația că individualismul și diferențierea merg crescînd în literatură, comentatorul român ia în considerație unele idei scientiste, ca acelea ale lui Emile Hennequin, spre a le respinge, ca și teoriile mai vechi ale lui Hippolyte-Adolphe Taine, sau cele recente ale lui Jean-Marie Guyau, esteticianul „simpatiei". Din același an ce se afirmă foarte fecund, 1893, sînt și studiile despre roman, genul în plină forță expansivă, în care Brunetière este iarăși respins, despre *Factorii evoluțiunei criticei literare* și, curios, ultimul cu titlul *Anarhia în literatura noastră de astăzi*. Or, termenul prim e în genere frecvent, în tot cursul primelor decenii ale secolului nostru, în scrisul criticii tradiționaliste, pentru cauze ce nu mai trebuie expuse (cauza cauzelor fiind intoleranța la orice afirmare a noului). Nu ne așteptam așadar să întîlnim la cel ce avea să ia în piept o acțiune de curaj literar, această noțiune a anarhiei, pe care eram obișnuiți să o receptăm ca un strigăt de alarmă la teoreticienii unor forme conservatoare de artă. Densusianu avea oarecum dreptate, observînd că adesea izbește „lipsa de orientare fixă și lipsa de disciplină cu care scriitorii ies, fîlfîind și bojbăind ca liliecii, pe arena publicității". Avea dreptate parțială, deoarece în acest sfîrșit de veac, tinerii noștri scriitori, din generația lui Traian Demetrescu, să zicem, se caracterizează printr-un simț de orientare superior celei anterioare, știind ce vor și prin ce mijloace artistice s-ar putea realiza. Faptul că în literatura din acel moment, cum ne spunea Densusianu, „nu se vede nici o unitate de vederi" era tocmai semnul unui proces dialectic între nou și vechi, primul fiind reprezentat de școala lui Macedonski, iar cel de-al doilea de grupările ce-și făceau din Vlahuță, purtătorul lor de cuvînt. Studiul, de altfel, nu

nominalizează, plutind în vag, cu o generalizare pe care aş numi-o aprioricä.

În ultimul studiu despre evoluţionism, ca metodă de studiu al genurilor literare, un paragraf ne relevează coexistenţa poetului în persoana tînărului critic şi istoric literar :

„În legendele germane ni se spune că, pe locul unde Tristan a fost înmormîntat, crescu un vlăstar de viţă, care, întinzîndu-se mai departe, se cuprinse cu un trandafir ieşit din mormîntul Isoldei. Aceasta poate fi imaginea înfrăţirei de astăzi dintre literatură şi ştiinţă. Răsărite amîndouă pe mormîntul în care zac uitate şi părăsite multe din vechile formule din trecut, gîndirea noastră le vede întinzîndu-şi de departe cîteva ramuri ale lor, pentru ca să se cuprindă şi să se strîngă una împregiurul alteia".

Cuvîntul penultim trădează originea transilvană a autorului, deşi forma aceasta circula şi în Moldova, poate chiar în cea mai mare parte a ariei dacoromânei.

Întrepătrunderea dintre ştiinţă şi literatură va fi o idee pe care o preia cu înţelegere Densusianu şi cînd va fi vorba de poezia nouă, simbolistă. Ea cere însă un „tuşeu" delicat, cu prezenţa mai discretă a celei dintîi, deoarece, exceptînd marele poem al lui Lucreţiu (care a popularizat materialismul, în stadiul vremii respective) pînă în zilele noastre, toate celelalte încercări de a pune ştiinţa în versuri n-au cules decît rezultate negative.

Din acelaşi an (1894) este articolul *Setea de volum* (din vieaţa literară de astăzi), în care este condamnată cu excesivă severitate dorinţa legitimă a debutanţilor, de a-şi vedea „prima verba" strînse sub coperte. Chiar dacă e îndreptăţită observaţia după care „puzderia de volume trăind de pe o zi pe alta" este destinată „a se pierde în cimitirele literaturii" nimeni nu i-ar putea obliga pe tinerii debutanţi să aplice primelor lor încercări cruda formulă „se aruncă întîii căţei ca nu cumva să turbeze".

În anul 1905 începe polemica necruţătoare cu „Sămănătorul", în care N. Iorga, cu temperamentul său vulcanic, sprijinind exclusiv literatura de inspiraţie ţărănească, ataca tot ce i se părea o abatere de la această dogmă :

dovadă condamnarea plachetei de poezii a lui Dimitrie Anghel, *În grădină,* sub cuvînt că florile acesteia erau... exotice (statistic vorbind, inexact)! Lupta a fost inegală. Luptător înnăscut, cu o năvalnică propulsie a ideilor și a sentimentelor, N. Iorga își strivea adversarii, covîrșindu-i temperamental, așa cum în arenă „ușorii“ nu-i pot înfrunta pe „grei“. Or, Ovid Densusianu era un mare cărturar, om exclusiv de bibliotecă și de birou, al cărui verb nu vibra nici la rostire nici sub condei, un om, evident, de ferme convingeri, care impun și astăzi respect cititorilor, dar nu se puteau măsura cu capacitatea explozivă a celor puse în baterie de adversarul său. S-ar spune că susținătorul pasionat al mișcării simboliste nu-și formula cu aceeași forță pasională vederile, ba chiar că polemica sa — spre cinstea lui —, evitînd orice jignire, omitea numele irascibilului său adversar, care putea vedea în această formă de cruțare, una dimpotrivă, de supremă desconsiderare. În nici unul din cele șase articole de directivă ale anului 1905, și anume: *Rătăciri literare* (cu citate din lirica „Sămănătorului“), *Critici și scriitori, Stilul nostru, Literatura sentimentală, Un rol contestat al criticei* și *Puriștii noștri în artă,* nu apare numele lui N. Iorga, dar atitudinile și idiosincraziile lui fac obiectul unor acidulate note, la sfîrșitul revistei, spre exasperarea victimei, care considera atentatoare orice observație critică. Anturajul lui N. Iorga, făcîndu-i corp de apărare după seara sîngeroasă de la 13 martie 1906, din Piața Teatrului Național, e ridiculizat în articolul *Gardele pretoriene în literatură,* sfîrșindu-se cu alaiul lui „Ciubăr-Vodă al lui Alecsandri“.

La reflecție, poate că această tactică, a scurtelor incizii în adîncime, aplicate unui adversar de o teribilă hiperestezie și de un imens orgoliu, a fost calculată să compenseze loviturile herculeene de măciucă, aplicate adesea în vid.

Pasiunea lui Ovid Densusianu pentru literatura simbolistă franceză se traduce practic prin recomandarea versului liber și a asonanței, fără jertfirea, însă, a muzicalității:

„Versul liber trebuie să aibă ritmul lui, să condenseze în cuvinte bine alese, în imagini puternice, ceea ce

se poate numi «ritmul gîndirei, ritmul sufletesc». Pentru că poeţii adevăraţi sînt cei care dau în formă armonică, muzicală, ceea ce s-a armonizat, s-a limpezit în sufletul lor".

Cu acelaşi curaj cu care teoreticianul noului s-a ridicat împotriva crezului comun sămănătorismului şi poporanismului, susţinînd că toate clasele sociale, nu exclusiv ţărănimea, au dreptul la cetăţenie în literatură, cu alte cuvinte, că nu una singură este pură şi vrednică de interes, iar toate celelalte intuşabile. Ovid Densusianu nu s-a sfiit să înfrunte cultul închinat lui Grigorescu, observînd în stereotipie partea vulnerabilă „de cîte ori tablourile lui ne fac impresia unor abţibilduri". Se ştie că sub acest cuvînt se ironizează imaginile în serie, parcă trase mecanic.

Ovid Densusianu exagerează însă cînd deduce din cîteva versuri şchioape ale poemului *Egipetul,* nişte „monstruozităţi ritmice", trăgînd concluzia : „pentru ritm Eminescu avea o ureche detestabilă". Contrariul este adevărat : Eminescu a fost şi rămîne cel mai muzical dintre poeţii noştri. Magia lui verbală este mai adesea de natură muzicală decît plastică.

Din poezia simbolistă franceză, teoreticianul noii arte lirice deduce şi farmecul vieţii citadine, al oraşelor „tentaculare", cîntate de Verhaeren. Superioritatea acestei tematici este de ordin etic :

„Astăzi poezia superioară nu mai poate fi decît aceea care exprimă stări sufleteşti complexe, intense, şi cu atît mai mult se va accentua această notă în viitor, ca urmare a evoluţiunei generale".

În cursul său universitar, din care a rezultat prima încercare valabilă de istorie literară modernă, e întîia oară pus în valoare Vasile Cârlova, recomandat „cel dintîi poet modern". Mai tîrziu, N. Iorga va încerca să-l deprecieze, ca „poet pentru domnişoare", opunîndu-i-l pe G. Asachi. Concluzia pozitivă mi se pare inatacabilă : „De-la Cârlova poezia noastră a ajuns să capete mai multă mlădiere, mai multă muzicalitate — el i-a dat ritmul mo-

dern". N. Iorga avea dreptate numai cu cea de-a doua ipostază a lui Asachi, ulterioară însă apariției și dispariției meteorice a lui Cârlova. Prioritatea a fost așadar a celui mai tînăr, a năzdrăvanului Prîslea.

Într-un apendice, criticul atribuie lui Conachi paternitatea poeziei lui Iancu Văcărescu *Dorul deplin*. Demonstrația sa ni se pare concludentă. Este un model de critică atributivă.

3 septembrie 1981

PAUL ZARIFOPOL

O apariție singulară, îndată după încetarea războiului nostru de reîntregire, a fost desigur, în presa noastră beletristică, aceea a lui Paul Zarifopol. De fapt, cu puțin înainte de intrarea noastră în acțiune, el publicase cîteva articole în *Cronica* lui Tudor Arghezi și Gala Galaction. Se întorsese de curînd în țară, după o lungă absență, de peste cincisprezece ani, petrecuți în Germania, unde își luase doctoratul la Halle, în Wittemberg, cu o teză despre *Cîntecele lui Richard de Fournival*, un trubadur francez. Fiu al unui bogat proprietar din Moldova, se născuse la Iași, la 30 noiembrie 1874. Mama lui, o Culiano, făcea și ea parte din familiile boierite ale unor greci, stabiliți de cîteva generații în țară. A urmat școala medie la Institutele Unite, de sub direcția unchiului, junimistul N. Culianu. A păstrat o bună amintire profesorului său, Alexandru Philippide, care le citea elevilor din *Moftul român* (1893), recomandat drept cel mai serios periodic românesc. Ca și acest mare dascăl, eseistul avea să devină un „dușman instinctiv al mofturilor", al tuturor fenomenelor culturale suspecte din punctul de vedere al calității. Nu ne-a lăsat amintiri despre profesorii săi universitari : Aron Densusianu și junimiștii Anton Naum și A. D. Xenopol.

După absolvirea Facultății de litere și filosofie de la Iași (29 septembrie 1898) și după un debut publicistic la *Arhiva* aceluiași Xenopol, a plecat în străinătate, pentru completarea studiilor. Nu s-a dus la Paris, ca frații săi mai mari, Iorgu și Ștefan, ci în Germania, unde erau vestite cursurile de filologie. La Halle, urmă variate discipline, cele mai multe axate în jurul specialității alese, dar și altele, ca istoria filosofiei, și logica și psihologia cu Riehl. Era un pasionat amator de muzică și un bun pianist. În această calitate cunoscu la Lipsca, unde se și fixă după

doctorat, pe Ștefania, fiica lui Gherea, și ea pianistă talentată, cu care se căsători. Viața lui se împărți între lecturi foarte întinse și rare publicări, în *Süddeutsche Monatshefte* din München, și frecventarea spectacolelor muzicale din vestita Gewandhaus, care-l atraseră și pe melomanul Caragiale. Marele eveniment intelectual al acestei epoci a fost cunoștința și apoi prietenia lui cu genialul autor al *Scrisorii pierdute*, cu care se vedea des și corespondа frecvent, în misive la fel de acidulate. Ceea ce i-a apropiat pe bărbații de vîrstă inegală, — în 1905, anul cunoașterii lor, „Herr Direktor" avea 53 de ani, iar „Herr Doktor" numai 31, — era spiritul lor critic, la fel de dezvoltat și necruțător, precum și, cum am spus, pasiunea lor comună pentru muzică. Zarifopol era un wagnerian rezolut, iar Caragiale un ahotnic beethovenian, prevăzut, în lipsa unei culturi muzicale propriu-zise, cu un auz absolut, cu o fantastică memorie, capabil să fluiere fără greș, părți întregi dintr-o simfonie, dar și să distingă, de la prima audiție, „trucurile" compozitorilor și să uimească tineri cunoscători, cum era Cella Delavrancea. Nu e de mirare așadar, că trăind în apropierea marelui nostru clasic, Zarifopol a fost și editorul său ideal, prevăzut nu numai cu mijloacele celei mai stricte metode filologice, dar și cu antenele cele mai sensibile la variațiile umorului caragialian (el spunea „caragelian").

Speriat de consecințele reformei agrare, înscrisă în Constituție de I. I. C. Brătianu, față de absenteiști, Zarifopol se înapoie în țară, înainte de începutul războiului mondial, își vîndu partea de moșie și o investi în rente de stat. Pacea, cu inflația ce a urmat, reduse la mai nimic avutul lui Zarifopol, care cunoscu și suportă eroic sărăcia, scriind din greu, făcîndu-și un nume redutat în publicistica interbelică, refuzînd însă catedra universitară ce i-o oferea G. Ibrăileanu. Între cei doi se legă o strînsă prietenie, în cursul căreia își făceau, epistolar, mărturisiri reciproce asupra neurasteniei ce-i bîntuia pe ambii mari intelectuali și sensitivi. În timp însă ce Ibrăileanu și-a dezvăluit în romanul *Adela*, întreaga capacitate de simțire, Zarifopol și-a frînat-o pînă la refuzul total, ba chiar ilustrîndu-se printr-o campanie susținută contra sentimentalismului în literatură. Prima și cea mai ilustră a lui victimă, încă din timpul colaborării la *Süddeutsche Monatshefte*, a fost Guy

de Maupassant. Depistîndu-i, la lumina privirii sale radioscopice, rudimente de sentimentalism, a scris împotriva marelui prozator un studiu destructiv, care nu convinse pe nimeni, dar impunea prin talentul polemic.

Nu mai puţin senzaţional a fost studiul despre Ernest Renan, cu ocazia centenarului naşterii acestuia, în 1923, cînd cu excepţia cercurilor catolice care nu-i iertau fostului seminarist, defecţiunea, autorul *Vieţii lui Iisus*, al *Originilor creştinismului*, al *Istoriei poporului lui Israel*, şi al *Dialogurilor filosofice*, a fost universal sărbătorit. Se cam ştia că celebra lui *Rugăciune pe Acropole*, vibrant imn de slăvire a spiritului elin, fusese o aşa-zisă „bucată de bravură", ticluită post-festum, dar nimeni nu s-a înverşunat împotrivă-i ca Paul Zarifopol, care i-a subliniat cu ferocitate, retorica şi procedeele stilistice vetuste.

Este de mirare că Paul Zarifopol, cărturar cu o foarte temeinică cultură generală, cunoscător al tuturor stilurilor artistice, filosof al culturii, în sensul pătrunderii în atmosfera specificului fiecăreia, judeca operele trecutului din perspectiva gustului modern, condamnînd fără drept de apel, tot ceea ce fusese unanim admirat nu numai în epocă, dar şi ulterior, de cei ce ştiau să se abstragă ocazional, de sensibilitatea proprie şi să admită ca fireşti şi fenomene străine acesteia. Or, Zarifopol ştia că Renan era breton şi că părăsise la timp seminarul, dar afecta a-l numi gascon şi preot, luînd în derîdere rarele lui manifestări insolite şi ignorîndu-le pe cele permanente.

Medievistul era un tot atît de bun cunoscător al clasicismului francez, care a dat în secolul numit de Voltaire, „al lui Ludovic al XIV-lea", o mare eră literară şi artistică. Lui Zarifopol i-a căşunat însă şi împotriva momentului începuturilor, cu Malherbe, cît şi al realizărilor majore, minimalizîndu-i pe Corneille şi Racine ca retorici şi nerecunoscîndu-le valorile pozitive, şi chiar pe Molière, ale cărui capodopere nu-l impresionau plăcut.

Literatura franceză, aşadar, a fost cîmpul său de luptă, în care filosoful culturii şi mai ales, esteticianul, a lăsat un adevărat masacru, prea adesea al inocenţilor. Dacă avea în parte numai dreptate, condamnînd vieţile romanţate ale lui André Maurois (apoi, şi ale lui Stefan Zweig şi Emil Ludwig), dacă avea deplină dreptate nimicind cu o mare

putere de dispreț scriitori mediocri, din ajun sau de atunci, ca Georges Ohnet și Maurice Dekobra, care-și aveau un vast public neliterar, nu s-ar putea spune același lucru despre toate idiosincraziile lui Paul Zarifopol.

Lista lor este impresionantă. În fruntea lor l-am înscrie pe Goethe, căruia mofturosul critic nu-i gusta decît pe Mefistofel, din Noaptea Walpurgiilor și moartea lui Faust. Ce a fost Goethe, după severul său judecător? Un *poseur*, un „impecabil poseur". Scrisul său era un tabiet. Era „îndrăgostit de toate clasicismele". Dormitive erau versurile din *Hermann și Dorothea.*

Septuagenarul era ridiculizat că se îndrăgostise de o fată de 17 ani, Ulrike von Leventzow, și-i închinase o elegie... la Karlsbad sau altă localitate climaterică! Zeflemistul știa însă că vestitul poem se numea *Elegia de la Marienbad,* dar găsea și în voita confuzie o ucigătoare armă a disprețului.

Altă victimă de predilecție a lui Zarifopol este Stendhal, căruia îi tot aplică tratamentul contraindicat de el însuși, partizan al studiului exclusiv estetic, răscolindu-i biografia și deducînd din neputința eroului din romanul *Armance,* aceeași carență a autorului. Nici Baudelaire nu-i place, găsindu-l retoric și scoțîndu-i în vileag excentricitățile omenești, și, vai! ingnorînd că marele poet, recunoscut la originea modernismului, a fost și un mare critic de artă, în pictură și în muzică, ba chiar primul wagnerian francez!

Unul din epitetele cele mai rare pe care îl manevrează Zarifopol, este puțin uzitatul *hapsîn.* Artiștii „de natură mai *hapsînă*" sînt așadar cei de o ireductibilă strictețe (ca el însuși!). Simpatizatul Flaubert, în persoana căruia saluta artistul de mare conștiință profesională, avea însă, ni se spune „izbucniri adeseori copilăros *hapsîne*" (adică violent negativiste, ca atunci cînd îl respingea pe Musset). Dezbinat de public, citim în Zarifopol, artistul european „a început să-l disprețuiască pe față și s-a făcut om singuratic, uneori foarte *hapsîn*" (adică foarte răutăcios).

Urmaș al criticismului junimist (îl admira necondiționat pe Maiorescu), dar mai ales al celui caragialian, Zarifopol folosește foarte des cuvîntul moft, pentru a stigmatiza neautenticitatea unui fenomen cultural, ca și vocabula

grimasa, prin care înțelege poza celui ce afectează a prețui valorile din snobism, iar acestui fenomen, căruia îi acordă o atenție deosebită, îi spune *mitocănie* sau *mahalagism*.

Lui Zarifopol i s-a reproșat că nu se interesa de fenomenul literar românesc, din dispreț sau din necunoaștere, iar cînd a condescins la acesta, n-a găsit cuvinte de laudă decît pentru autorul romanului *Roșu, galben și albastru*, Ion Minulescu (la care l-a atras nonconformismul). Ca să-și dezmintă adversarii, Zarifopol și-a mărturisit admirația pentru Tudor Arghezi, Ion Vinea, Adrian Maniu, George Călinescu (prin derogare, i-a plăcut *Viața lui Mihai Eminescu*), iar dintre debutanți, i-a remarcat pe Dragoș Protopopescu, pe Teodor Scorțescu, autorul lui *Popi* și pe Grigori Sturdza, al lui *Pygmalion*. Aceasta pentru contemporani. N-a scris nimic despre Mateiu I. Caragiale, deși artistul, credem, nu putea să-i fie indiferent.

Ulterior, s-a coborît, cronologic vorbind, la începuturile noastre literare, la Văcărești, Conachi, Asachi, Eliade, Alecsandri, Bolintineanu, cu puncte de vedere, ca totdeauna personale, și relativ cu puține rezerve. De rîndul acesta, filosoful și istoricul culturii a ținut seama de stadiul societății noastre, abia ieșită din faza feudală a regimului social, politic și economic. Eminescu, în schimb, a întrunit admirația sa necondiționată, cu excepția nefericitului vers „o oară de iubire", căruia i-a imputat „mitocănia" deși nu era, fiziologic vorbind, decît expresia imperativă a geniului speciei, după conceptul schopenhauerian.

Despre limba noastră, într-un loc, se exprimă de asemenea superlativ.

Monografistul viitor al lui Zarifopol va avea de furcă asupra conceptului *burghezie* sau *burgezie*, foarte frecvent în gîndirea socială a eseistului.

Ca fenomen european, noțiunea e privită adeziv, recunoscîndu-i-se puterea de muncă și creație de valori, în toate direcțiile civilizației. Ba chiar, într-un loc, burghezia e prezentată ca precursoare a socialismului, prin respectul muncii, gînditorul apolitic ignorîndu-i raporturile de clasă. Într-un singur eseu, Zarifopol pare a înclina către stînga, cînd examinează raportul inegal al condamnaților politici,

din acel moment: cei de dreapta, sancţiuni de închisoare calculate pe luni, cei de stînga, pe ani.

Apoliticul primează, cînd se arată insensibil faţă de pedepsele capitale, aplicate lui Socrate şi lui Giordano Bruno, calificaţi imperturbabil „genii agitate" şi observînd :

„De obicei înţelepţii se ţin departe de fierberile vieţii".

A fost cazul său, dar gînditorul era politic fără să vrea, preconizînd toleranţa şi condamnînd violenţa. Era crezul unui umanist, nu însă şi al unui umanitarist. Prietenia dintre Romain Rolland şi Panait Istrati, de pildă, e privită de sus. Fără a-l numi pe scriitorul român de limbă franceză, îl menţionează însă pe acest „proletar român care a învăţat franţuzeşte şi are energia, adevărat înduioşătoare, să scrie în această limbă atît de inospitalieră încît adeseori străinii nici nu iau seama că truda lor pentru a fi primită de dînsa e cu desăvîrşire zadarnică".

„Înduioşarea" lui Zarifopol nu meneşte a bine. A doua oară, nu-i numeşte pe niciunul, într-o proză de condensat dispreţ : „Puţină vreme după armistiţiu, un muzicograf util, care are slăbiciunea onestă să se creadă romancier filozof, împreună cu un cvasi povestitor"... etc. Romain Rolland nu era muzicograf, ci muzicolog : predase istoria muzicii la Collège de France. Cu *Jean Christophe,* s-ar fi crezut romancier mai curînd umanitar şi pacifist, deoarece încercase, prin prietenia dintre germanul eponim şi francezul Olivier să împace duşmănia dintre cele două popoare. Acest obiectiv era respins de Zarifopol ca aliterar şi anartistic.

Pe plan artistic, *burghez* este, după vorba lui Flaubert, „cel ce gîndeşte josnic", cel lipsit de gust artistic. Antiburghezismul lui Zarifopol nu este deci social, ci pur estetic. În acest sens, burghezul e adeseori snob, simulînd doar interesul pentru artă.

Paul Zarifopol s-a remarcat mai ales prin multele lui idiosincrazii şi ca atare, ca un critic prin esenţă negativist. Or, el a militat constant pentru autonomia artistică şi pentru studiul estetic al operelor literare. Cea dintîi era dominantă în acel moment, la ambele generaţii ale criticii, dintre seniori Mihail Dragomirescu, Ovid Densusianu, Eu-

gen Lovinescu și chiar Garabet Ibrăileanu, care după înfăptuirea reformei agrare și-a suspendat „țărănismul“ literar și a preconizat și el artă pentru artă ; iar dintre cei tineri, Perpessicius, Pompiliu Constantinescu, Vladimir Streinu, George Călinescu, Mihail Sebastian, Ion Biberi, Octav Șuluțiu etc.

Se putea vorbi chiar de un front comun al criticilor, dedicați în același spirit, aceleiași discipline. Numai că Zarifopol îl reproșa, fără a nominaliza, generalizînd, că acea critică lipsea de la datoria ei, nestăruind în examinarea tehnică și metodică a textelor literare, și alunecînd adesea în biografism, psihologism, istorism, filosofism.

Obiecția nu era lipsită de temei. Critica și-a îndeplinit datoria principală : aceea de a despărți operele, dintre creațiile autentice și cele neautentice (din care unele făceau totuși primă pe piața literară).

Nu s-a ținut însă prea strict de obligația analitică, sau dacă a făcut-o, a acordat prea puțin studiului stilistic, așa cum considera Zarifopol că se cuvenea.

Nu ne vom despărțit de cel sărbătorit, fără a menționa maeștrii pe care și i-a recunoscut în cîteva rînduri și operele lor, care l-au orientat : „...tratatul arhitectului Gottfried Semper despre originea stilurilor, încercarea sculptorului Hildebrand asupra formei în arta plastică, manualul frumuseții muzicale al lui Eduard Hauslick, notele pictorului Fromentin despre arta flamandă și cea olandeză, studiile esteticianului Conrad Fiedler asupra experienței estetice, critica dramei lui Schiller, făcută de poetul Otto Ludwig, și, nu mai puțin — poate, mai mult decît acestea toate, teoretizările artiștilor literari francezi, de la Flaubert pînă la Mallarmé.

Școala estetică germană, așadar, și filiera modernă a artiștilor literari francezi, au stat la baza formației ideilor estetice ale lui Zarifopol. În serviciul acestora a adus un impresionant talent de polemist, cu o forță de dispreț, neobișnuită, și cu o intransigență în care nu încăpea spiritul de toleranță, admirat la Anatole France, de pildă. Prietenul și editorul lui Caragiale a dus pe alt plan, lupta acestuia contra „moftului român“.

Scriitorul care a tradus din prozatori ai genului fantastic, a făcut elogiul unuia singur : Gustav Meyrinck,

autorul romanului *Golem*. A contribuit însă la opera de inițiere în dificila proză a lui Proust, cu sondaje în sintaxa lui. Ar fi fost la Iași, un profesor dintre cei mai frecventați. A preferat însă „profesiunea nerentabilă" a criticii și a relatat cu umor felul în care editorii postbelici îi refuzau publicarea în volum a eseurilor lui.

Și-a încheiat cariera, ca redactor șef al *Revistei Fundațiilor Regale*, la recomandarea lui D. Gusti. În ziua apariției celui de al V-lea număr mensual, a expiat. Cu el a dispărut cea mai originală figură a esteticii române interbelice, partizanul și luptătorul cel mai temut *pentru arta literară*. Așa și-a intitulat volumul ce-l reprezintă mai bine și care a apărut la cîteva zile după moartea să. Tot așa se cheamă și ediția excelentă, în două volume, a eseurilor lui critice, sub îngrijirea criticului și istoricului literar Alexandru Săndulescu.

Îmi cer iertare pentru evaluarea desigur insuficientă a bărbatului care a tulburat ca niciunul altul, apele literare interbelice în scopul limpezirii lor. A fost o personalitate puternică, adeseori iritantă, dar niciodată indiferentă, expresie supremă a criticismului celui mai intransigent, necruțător față de tot ce intră în conflict cu valorile inteligenței și ale frumosului.

3 mai 1984

CENTENAR GEORGE RANETTI

Talentatul umorist „s-a născut la 18 octombrie 1875 la Mizil, oraș pe care-l va evoca de atîtea ori cu o ironie mereu estompată de duioșie". Am citat după substanțiala prefață a lui Mihu Dragomir la culegerea de *Versuri*, apărută în Biblioteca pentru toți în toamna anului 1956. Artizan virtuoz al versului și cu plăceri polimetrice, George Ranetti debutase în revistele literare din ultima decadă a secolului trecut, iar în pragul celui nou la „Moftul român", seria a II-a, din 1901. A fost, așadar, prețuit de marele Caragiale, care și-a lăsat colaboratorii, în această nouă serie a periodicului său, să semneze (în 1893, nici un articol și nici o bucată literară nu primise numele autorului). La rîndul lui, ciracul l-a cinstit în două rînduri cu versuri omagiale : întîia oară, în 1905, cînd expatrierea lui Caragiale a stîrnit emoție în rîndurile scriitorilor de toate vîrstele, și în 1912, cînd surghiunitul benevol împlinea vîrsta de 60 de ani. Scrisoarea se remarcă prin norocosul refren :

„Ce noroc, maestre, că stai la Berlin !

Fiecare din cele 11 catrene cu acest refren conține o aspră satiră la năravurile societății burgheze și la condiția căreia aceasta îi supunea pe scriitori. Poezia continuă și se încheie astfel :

„Noroc pentru tine ; păcat pentru țară,
C-ar putea să uite ceva din ocară
Surîzînd în vraja duhului tău fin...
Ce păcat, maestre, că stai la Berlin !

Ca un bici de flăcări robusta-ți satiră
Ar roși obrajii ce-n veci nu roșiră.
Hai, maestre-n luptă ! Facem cruci — și-amin !
Jertfește-ți odihna dulce din Berlin !

Pristanda și astăzi de la steaguri fură
Trahanache este tot o secătură.
Cațavencii calea zilnic ne-o ațin.
Nu-i răbda, maestre, sau... ia-i la Berlin !"

Poanta finală e de mare efect, menită să-l pună pe cel omagiat în dilema : sau de a reintra în luptă, sau de a-și lua clientela cu sine, în străinătate, spre a dezbăra țara de ea.

Cu ocazia jubileului de patruzeci de ani a dinastiei străine, în 1906, George Ranetti a găsit nota cea justă, punînd în viu contrast fastul sărbătoririi și mizeria țărănimii. Printr-o altă fericită ficțiune, autorul îl închipuie pe Vlahuță, după ce scrisese fulgurantul său poem, chemat la masă de suveran, dar, la intervenția slugarnică a administratorului domeniilor coroanei, dat pe ușă afară, ca unul care nu poate inspira încredere. În anul răscoalelor țărănești, George Ranetti ia din nou atitudine fermă în favoarea celor exploatați și împotriva clasei exploatatoare. După scurta fabulă a lui Caragiale („Un mare anonim", cum l-a semnat Mihail Dragomirescu în ale sale *Convorbiri*), Ranetti reia tema mai pe larg, ca o dispută zadarnică dintre cele două unelte, una de război, tunul, cealaltă de pace, plugul, ca să încheie cu intervenția împăciuitoare a țăranului :

„Dar iată, după un tufan
Le iese-n cale un țăran
Care le zice : — Pace vouă !
Unelte sînteți amîndouă
Deopotrivă de utile :
Tu, mîndre Tun, ești vitejia,
Tu, plug umil, ești hărnicia !
Și trebuie să vă legați
Ca frați !
Și mai ales, să nu uitați
Că eu, țăranu-n veci jertfit,
Ca mucenicul osîndit
Să piară pe aprinsul rug
Eu mînuiesc și tun și plug !"

Mihail Dragomirescu a privit cu ochi răi cutezanța lui Ranetti de a trata aceeași temă după Caragiale și a încercat, într-o scrisoare, să-l monteze pe maestru împotriva ciracului, dar n-a găsit ascultare la înțeleptul autor al pamfletului *1907, din primăvară pînă-n toamnă.*

Cu ocazia plănuitei sărbătoriri a lui Caragiale, în ianuarie 1912, pe care „jubilatul" a refuzat-o cu demnitate, Ranetti l-a omagiat, rostind cu brio Toastul „Cetățeanul turmentat", singurul indicat, din toată galeria de eroi ai teatrului caragialian, să-i vorbească drept în față, ca unicul om cinstit din tipologia marelui dramaturg.

„Mai nimeni n-ar îndrăzni azi să confere lui G. Ranetti (1875—1928) calitatea de literat". Așa își începe G. Călinescu, în *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent* (1941), puținele rînduri închinate autorului. Mai departe recunoaște însă „jurnalisticei" celui ce întemeiase revistele umoristice „Zeflemeaua" și „Furnica", „un nivel care nu s-a mai atins". Alta este, mi se pare, „problema". Este de a răspunde la întrebarea dacă G. Ranetti a fost sau nu un poet (deoarece a scris mai mult versuri decît proză !).

La nivelul onorabil al versului satiric și al fabulei (ea însăși o formă a genului satiric), multe din poeziile lui Ranetti rezistă și astăzi. Evident, a fost un singur La Fontaine pe lume, dar a rămas loc și pentru Krîlov și pentru Grigore Alexandrescu, iar dacă fabulele lui Arghezi n-au dat un al doilea La Fontaine, cine e de vină ? Desigur că nu George Ranetti. Cel puțin zece-douăsprezece fabule dialogate, din culegerea lui Mihu Dragomir, rezistă și astăzi, putînd figura cu cinste într-o amplă antologie a fabulei române. Astfel, în disputa dintre 0 și 1 (zero și unu), autorul reia morala din fabula lui La Fontaine, și anume, zicala :

„Vechi de cînd cu tata Noe
E-un proverb ce spune bine :
Totdeauna ai nevoie
De unul mai mic ca tine".

Matematic vorbind, unitatea, cifra 1, covîrșită de următoarea cifră 2, își înzecește puterile dacă i se alătură la dreapta nula (zero). Ceea ce era de dovedit. Putem însă afirma că Ranetti avea o sensibilitate de poet, la lectura

versurilor care-i trădează consonanța cu aspectele naturii, în desfășurarea anotimpurilor, precum și cu gingașul domeniu al florilor. Contemporan cu Dimitrie Anghel, care a rămas etichetat cu epitetul de „poet al florilor“, cu toate că și-a depășit prima fază a carierei sale lirice, Ranetti simte cu intensitate farmecul universului floral și-l exprimă cu gingășie și discreție, ca un autentic poet intimist. Pînă și nedreapta lui idiosincrazie olfactivă pentru *Narcisele* îi inspiră versuri interesante :

„Nu pot să sufăr albele narcise !
Nu pui în glastre, nici la piept nu port,
De Cosînzeana chiar de-ar fi trimise :
Narcisele au un parfum de mort.

Nu știu de ce !... Mania mea-i barocă,
Nu știu de ce, pasionat de flori,
Năluca morții sumbre îmi evocă
Narcisele și recii ei fiori.

Prieteni dragi ! La groapă cînd m-ați duce,
Să-mi respectați acest din urmă cînt :
Să nu-mi puneți narcise lîngă cruce
Să nu-mi puneți narcise pe mormînt !

Căci de-oi simți narcisele-s în stare,
De frica morței, din al meu sicriu
Să mă scol iarăși chiar la-nmormîntare...
Și-ar fi păcat : căci... iar încep să scriu !“

Poetul cultiva, așadar, cu același succes autoironia, ca și ironia și sarcasmul. În timpul refugiului, la Iași, și-a pus talentul în serviciul ridicării moralului, atît al trupelor, cît și al necombatanților (*D-atunci și d-acolo,* versuri ușurele scrise-n clipe grele, București, Casa Școalelor, 1921). Poet militant, Ranetti reușise mai bine în trecut decît în acel *intermezzo,* de certă valoare civică.

Lui George Ranetti i-a izbutit și madrigalul. Odată măcar cu poemul poate inedit, *Pe evantaiul unei cochete,* el l-a concurat în fantezie pe Cincinat Pavelescu, maestrul genului. Mulțumesc și pe această cale generosului meu co-

respondent, Georges Kirmaler, care mi-a dăruit, în manuscris — autograf al autorului — prețiosul specimen:

„Doamna S. K.

Un evantai ? E, Doamnă,
O aripă de vînt...
Ah, nu un vînt de toamnă,
Ci dulce, precum sînt
Zefirii primăverei
În calmul roz al serei.

Un evantai ? E-o mască
Subt care, într-un bal,
Discret gurița cască
La fadul madrigal
Al snobului pe care
L-asculți cu resemnare.

Un evantai ? Oriunde
E micul paravan
Ce un sărut ascunde
Furat d-un Don Juan,
Cînd stă pîndind în umbră
Un soț cu fața sumbră.

Un evantai ? E-o armă !
Dantela de Bruxelles
Mai crud adesea sfarmă
Ca cel mai greu șrapnel,
Cînd cade violentă
Pe-o mutră insolentă.

Dar cel ce-ți dau azi ție,
Modest și mititel,
O, nu, n-aș vrea să fie
Cu altele la fel :
Nici armă, nici aripă,
Nici paravan de-o clipă !

Cînd recea-i adiere
Pe fruntea ta de foc
Simţi-vei cu plăcere,
Aş vrea să simţi pe loc,
În inima-ţi fragilă,
Mustrarea fără milă

C-odată, pe-o văpaie
Din sufletu-mi curat,
Ca mii de evantaie,
Tu, Doamnă, ai suflat
Cuvintele de ghiaţă
Ce sting pe veci o viaţă.

1916, August 2".

Nu se putea o mai spirituală mustrare!

O LUPTĂ LITERARĂ
LĂMURIRI NECESARE
(C. Kirițescu)

Nu l-am frecventat de loc pe Constantin Kirițescu (1876—1965), în calitatea mea de profesor secundar, iar a lui de director-general al învățămîntului, apoi consilier și în sfîrșit, secretar-general. La numirea mea în învățămînt, după trecerea examenului de capacitate în primăvara anului 1924, s-a arătat foarte uimit că, șef de promoție, am ales gimnaziul din Găești, deși puteam să optez pentru o catedră de liceu la Cernăuți sau Brașov. N-am ținut să-l lămuresc asupra motivelor de ordin familial care mi-au determinat alegerea. Ulterior, în mod sistematic, suspectîndu-mă de idei de extremă stîngă, deși însuși fusese socialist în tinerețe, s-a opus transferării mele la București, pe care totuși am obținut-o printr-un proces în contencios, care a durat aproape șase ani (1931—1937). În interval nu m-am sfiit să atac în periodicul *Vremea*, sub titlul *Noul Index*[1], măsura sa coercitivă, căreia îi dăduse largă publicitate și prin care interzicea ca imorale opere ale lui Tudor Arghezi, Camil Petrescu, Gib I. Mihăescu, Mircea Eliade, Ionel Teodoreanu, Cezar Petrescu, Damian Stănoiu, F. Aderca etc. Să fiu bine înțeles. Nu-i contestam directorului-general dreptul de control asupra lecturilor școlare, ci caracterul publicitar al circularei sale, prin care condamna ca imorale opere literare de incontestabilă valoare.

Om de mînă forte, confortabil instalat de peste două decenii în posturi administrative înalte, C. Kirițescu nutrea nu numai ambiții literare, dar și aceea de a se impune ca cenzor în literatură și cinematografie.

[1] La 1 iulie 1934 ; cf. articolul în volumul *Aspecte literare contemporane*, Editura Minerva, 1972, p. 493—497.

În această din urmă calitate, la cenzura filmelor, a condamnat o capodoperă : *Îngerul albastru*, în regia lui Joseph von Sternberg, cu Emil Jannings și Marlene Dietrich, protagoniști. Dacă s-ar redeschide problema „moralității" acestui film, situîndu-mă pe același teren cu acuzatorul, aș pleda pentru și aș arăta că școala nu iese de loc micșorată prin înfățișarea existenței unui dascăl model dar naiv, care a căzut victimă „eternului feminin", în persoana unei cîntărețe de cabaret, s-a căsătorit cu ea, a cunoscut infernul decăderii, dar s-a dus într-un tîrziu de noapte să moară pe catedra de la care fusese eliminat. Cînd capul lui s-a lăsat pentru totdeauna pe pupitrul catedrei, regia i l-a încununat cu o aureolă de martir. Sfîrșitul, așadar, nu numai ni-l reabilitează, dar ne stîrnește revolta împotriva destinului care nu cruță pe cei mai buni dintre oameni. C. Kirițescu a vrut zgomot și l-a avut. Reviste străine de specialitate i-au înregistrat opinia, iar autorul romanului, după care fusese făcut scenariul filmului, celebrul Heinrich Mann, fratele mai mare al lui Thomas, s-a simțit obligat să-și apere opera, care nu era în nici un fel apologia desfrîului și ca atare, un rău exemplu pentru tineretul școlar, spectator al filmului. În prealabil, C. Kirițescu se simțise îndemnat să atace repertoriul Teatrului Național și a înregistrat, în urma interpelării lui N. Iorga, care i-a cîntat în strună, un mare succes : scoaterea de pe afișul primei noastre scene, a pieselor *Amantul anonim* de Ion Minulescu, *Papagalii* de Constantin Râuleț și *Coriolan Secundus* de Mihail Sorbu (stagiunea teatrală 1928—1929).

Vîntul îi bătea în pînze. Funcționarul superior era, cel puțin în timpul guvernării liberalilor și sub ministeriatul d-rului C. Angelescu, adevăratul conducător al ministerului. Anecdota spune că, într-o bună zi, cinicul C. Argetoianu, *per tu* cu titularul ministerului, avînd de pus o „pilă" pentru un profesor secundar, l-a întrebat pe d-rul C. Angelescu :

— Ascultă, Costică, ești bine cu C. Kirițescu ?

Butada avea un substrat real. Ministrul nu ieșea din cuvîntul subalternului său. Numai sculptorul Oscar Han, în calitate de deputat, intrînd în cabinetul ministrului și găsindu-l în obișnuitul „tête-à-tête" cu C. Kirițescu, a refuzat să-și expună în prezența acestuia, doleanțele. Mi-

nistrul l-a rugat atunci pe C. Kirițescu să-i lase singuri. Așa ceva nu se mai văzuse în Ministerul Educației Naționale!

În anul 1936, se pregătea sărbătorirea lui C. Kirițescu, secretar general ajuns la vîrsta de 60 de ani. Tot atunci s-a propus ca membru al Societății Scriitorilor Români. Răspîndindu-se știrea că în comitet, cererea sa a fost acceptată și că avea să fie supusă curînd, adunării generale, scriitorii s-au alarmat. Semnalul reacțiunii l-a dat subsemnatul, în interviul acordat ziarului *Facla*[2]. Relevam afirmația injurioasă, după care *Strada Lăpușneanu* de Mihail Sadoveanu, *Întunecare* de Cezar Petrescu și *Roșu, galben și albastru* de Ion Minulescu „pot lua loc cu necinste alături de cele mai urîte pagini din antologia[3] prin care germanii voiau să demonstreze putreziciunea României". Aminteam pe scriitorii, în frunte cu Tudor Arghezi, a căror lectură o interzisese nu numai școlarilor, precum și campania sa contra *Îngerului albastru*, „arătînd că în operele sale așa-zicînd literare ca „Printre apostoli" și „Porunca a zecea" a înfățișat o icoană degradată a învățămîntului în care noi nu vrem după dialectica sa reversibilă să-i recunoaștem propria imagine". Interviul lansa lozinca: „Nici un vot pentru d. C. Kirițescu". Peste două săptămîni, în ajunul alegerilor, același ziar publica *Un manifest împotriva d-lui C. Kirițescu*, semnat Șerban Cioculescu, Mircea Damian și Zaharia Stancu, prin care se enumerau motivele de incompatibilitate între atitudinile candidatului față de cei mai buni dintre scriitorii noștri și calitatea de confraternitate cu cei insultați, în cadrul Societății Scriitorilor Români.

A doua zi, ziua alegerii, cu o oră înainte de vot, cei trei semnatari împărțeam în mici foi volante același *Manifest*. Rezultatul? Din totalul de 75 votanți, C. Kirițescu n-a obținut decît 26 voturi. Printre noii aleși menționez pe criticii Vladimir Streinu cu 62 voturi, Pompiliu Constantinescu cu 54 voturi, Octav Șuluțiu cu 60 de voturi.

[2] În numărul de la 17 aprilie 1936, la rubrica *Literatură-Artă-Teatru: De vorbă cu d-l Șerban Cioculescu.*

[3] *Das Fäunlis Rumäniens (Putreziciunea României)* antologie de H. Kienzl, prietenul Mitei Kremnitz, traducătoarea.

Într-un alt interviu ce mi l-a luat *Facla* la 7 mai, „despre alegerile de la S.S.R.", ziarul comenta astfel rezultatul votului :

„D. Cioculescu, cel dintîi care a dat alarma și a lansat cuvîntul de ordine «Nici un vot pentru d. Kirițescu» a reușit să realizeze un adevărat front al demnității purtătorilor de condei. Cel dintîi front bine închegat care s-a putut realiza de-a lungul anilor la S.S.R."

Iată cum avea să comenteze C. Kirițescu evenimentele acestei căderi :

„În aceeași perioadă și ca un reflex al campaniei ce duceam pentru apărarea școlii împotriva literaturii decadente, s-a petrecut și un incident pe care l-aș putea numi tragicomic.

Doi scriitori de talent și cu reputație mi-au propus candidatura la alegerea ca membru în «Societatea Scriitorilor». Am rezistat, invocînd atmosfera nefavorabilă, dar, la insistențele lor, i-am lăsat să facă à leurs risques et périls.

Consecința a fost organizarea unei campanii zgomotoase împotriva mea, fiind denunțat ca «dușman al scriitorilor». Cei mai activi denunțători, erau, bineînțeles, cei ce se simțeau vizați de atitudinile mele. Masa adversarilor o formau o mulțime de scriitori cu nume și activități literare necunoscute. Propunerea de alegere a fost respinsă cu o majoritate de cîteva voturi.

Eugen Lovinescu, criticul literar binecunoscut, a consemnat în memoriile sale următoarea explicație pentru acest — după expresia lui — «fapt anormal» : «Situația, în timp de peste douăzeci și cinci de ani, a d-lui Kirițescu, de coloană vertebrală a învățămîntului, proeminența culturală, calitatea cu totul eminentă de istoric al războiului, probitatea acurată a literaturii lui de evocator liric sau satiric al unei epoci revolute umpleau și depășeau condițiile optime ale unei societăți de scriitori plină de atîtea prezențe pasive... Originea stă numai în caracterul categoric și imperios al omului... Scriitorii mai tineri și mai inexperimentați s-au crezut însă atinși în interesul lor profesional și, abia scăpați din școală, n-au voit să mai înfrunte teroarea nuielei pedagogice și, ca să nu fie puși la colț, s-au răzbunat și ei cum au putut...»" (E. Lovinescu, *Memorii*, vol. III, pg. 63—69.)

(Cum n-am devenit membru al Societății Scriitorilor Români[4].)

Aș vrea să relev unele inexactități. Întîi, dacă îmi revendic meritul de a fi declanșat campania contra alegerii lui Constantin Kirițescu, merit recunoscut de *Facla* și ușor controlabil în coloanele presei din acel moment, nu mai poate fi vorba de nu știu cîți „denunțători" și mai puțin de „cei ce se simțeau vizați de atitudinile" celui combătut, întrucît nu eram nici romancier, nici dramaturg, nici cineast și nu fusesem personal lovit de campaniile cenzorului autoinvestit cu această calitate. Al doilea, nenorocosului care obținuse 26 de voturi, după cîte mi-amintesc, îi trebuiau 38 ca să se aleagă, deci „propunerea de alegere" nu a căzut „cu o majoritate de cîteva voturi" numai.

Mai curioasă a fost atitudinea lui E. Lovinescu, din păcate, atunci și mai tîrziu, numai profesor secundar. Rîndurile citate de C. Kirițescu au apărut și în monumentalul volum omagial, închinat în anul 1937 lui C. Kirițescu, cel mai amplu din cîte apăruseră pînă atunci : de 882 pagini în —8°, cu 76 semnături, din care majoritatea erau ale unor profesori secundari, în frunte cu Ion Zamfirescu, unul dintre inițiatori.

E. Lovinescu era prea legat de principiul autonomiei literare și de acela, mai general, al libertății artei, ca să aprobe campaniile lui C. Kirițescu, așadar, neputîndu-i da asentimentul pe acest plan, a încercat și a reușit să-i îndulcească pilula, cu afirmația cum că nenorocosul candidat ar fi fost trîntit de scriitori „mai tineri și mai inexperimentați", cică „abia scăpați din școală" etc. Or, prim semnatar al manifestului, eram profesor titular definitiv, cu vechime de 12 ani, Mircea Damian și Zaharia Stancu erau scriitori consacrați în vîrstă de 36 și 34 de ani, iar celui dintîi, în același an, 1937, E. Lovinescu avea să-i consacre o pagină plină în a sa istorie a literaturii de după 1900 și celui de al doilea, tot o pagină plină și cîteva rînduri (lui Zaharia Stancu, afirmat numai ca poet pînă la acea dată,

[4] Constantin Kirițescu. *O viață, o lume, o epocă*, memorii, Editura Sport-Turism, 1979, cu o *Notă asupra ediției* de Costin C. Kirițescu și *Restitutio* de Marian Ștefan, în —8°, 304 pagini.

un spaţiu mai mic, dar o menţiune foarte onorabilă). Dintre votanţi nu ştiu dacă erau 5 sau 6 de aceeaşi vîrstă cu semnatarii manifestului. Cei 49 de scriitori care nu i-au acordat votul erau aproape toţi în puterea vîrstei şi nu se temeau nici de „nuia“, nici de „punerea la colţ“, ci au înţeles să sancţioneze cu sentinţa lor, amestecul cenzorului necalificat.

septembrie 1979

ȘTEFAN PETICĂ — 100

Reprezentant de seamă al mișcării noastre simboliste de la sfîrșitul secolului trecut și începutul celui de al XX-lea, Ștefan Petică s-a născut la 22 ianuarie 1877 în satul Bucești din fostul județ Tecuci, dintr-o familie de răzeși care a transmis fiului orgoliul de a se fi ilustrat pe cîmpul de bătălie în armatele lui Ștefan cel Mare și de a-și fi tras numele din „petica" de cămașă a înaintașului, arborată ca un steag, se înțelege, de luptă, iar nu de capitulare. Școlarul, trecut șontîc-șontîc prin gimnaziul din Tecuci, iar apoi, absolvind liceul la Brăila, cu aceleași accidente, a fost desigur un refractar împotriva programei didactice, vestindu-l pe luptătorul socialist, încă de pe băncile școlii, în corespondență cu fruntașii centrali ai mișcării, dezvăluindu-și un deopotrivă talent de agitator și de publicist precoce. Ca și Caragiale și Sadoveanu, Petică a păstrat amintirea vie a institutorului său, Chirvăsuță, al cărui elogiu l-a scris în 1900 sub pseudonimul semnificativ, *Trubadur*. Un paradox, într-adevăr, al structurii sale scriitoricești, a fost setea nestinsă de cultură postșcolară, care l-a impresionat profund pe Vladimir Streinu (ed. II din *Istoria literaturii române moderne*, în colaborare cu Tudor Vianu și subsemnatul), și temperamentul de cîntăreț medieval al femeii și al iubirii. În poeziile lui, din unicul volum publicat, *Fecioara în alb*, defilează făclii de ceară, „La Sinaia-n mănăstire", rafaelice fecioare, cu „ochii mari și melancolici", dar și fete botticelliene, nu dintre cele mai vitale, ci selectiv, cele împalidate de melancolie, mlădii ca lujerele de crin, apoi „marile pasionate", adică „tragicele Magdalene" fără a stărui însă, ca Baudelaire, asupra mizeriilor condiției lor, sanctificate prin capacitatea lor de suferință, încadrate de un suav univers floral, în ritmuri

de cantilenă impecabilă. Poetul este prin excelență liric, proiectînd dintr-o nesfîrșită aspirație către puritate, simfonii în alb major, în care iubitele se întrec în palidități de cloroză și atitudini de madone. Cînd se încearcă în baladă, ca în piesa IX din *Fecioara în alb*, care începe cu versurile :

„Era odată-un prinț vestit,
Cu ochii triști, cu fața blîndă..."

statura acestuia nu se înalță eroic, în fapte de arme, ci se prăbușește în vidul contemplației, care-l consumă pînă la extincție.

Stăpîn pe o concepție limpede, de muzicalitate interioară, dar în cadențe fără greș, neavînd nimic de a face cu inovațiile metrice ale experiențelor simboliste, Petică a putut fi trecut, pe nedrept, credem, printre „parnasienii" noștri, ca un adept statornic al perfecției formale. Publicistul recomandă însă cu căldură „Noul corent literar", în „Literatorul" (1899), al cărui secretar de redacție era, la vîrsta de 22 de ani, salutîndu-și reverențios patronul : „Capul acelei grupări, ilustrul meu amic, d. Alexandru Macedonski..." Acesta avea, la acea dată, din păcate, o celebritate defăimată, iar faptul de a se declara prietenul său literar era unul de curaj, ba chiar de sfidare a opiniei publice, care nu-i ierta poetului *Nopții de mai* nefericita epigramă, veche de peste cincisprezece ani. Ca să justifice reapariția revistei, după un timp de sincopă, noul ei animator amintește de „legenda fermecătorului Hameln" care tîrî după el, în subterane, „o ceată de copii", iar cînd îi scoase din beznă la lumina zilei, ei „erau aproape bătrîni și ținuturile în care se găseau le erau cu totul necunoscute". Tot astfel a ieșit din penumbră „Literatorul", „mai gata la luptă și mai oțelit ca oricînd". Ștefan Petică nu avea însă stofa polemistului literar, gata să înfrunte furtuna unanim dezlănțuită împotriva insultătorului, a cărui producție, după Maiorescu, ataca însăși „sănătatea" literaturii noastre. Cu același prilej, el înșiră nume glorioase ale lirismului universal : „Walt Whitman, Ibsen, Maeterlinck, Verhaeren, D'Annunzio, Verlaine, Mallarmé, Vielé-Griffin, Jean Moréas, Léon Dierx", care „au impus ome-

nirei pecetea geniului lor". Totodată, el încetăţeneşte la noi conceptul de estetism printr-o vibrantă pledoarie :

„Estetismul nu mai e un cuvînt ; estetismul e o putere. El e o măreaţă şcoală de emoţiuni literare unde se învaţă a iubi lucrurile preţioase, a dori ceea ce nu s-a văzut încă şi a înţelege pasiunea pentru ce e nou".

Parcă intuind caracterul donquijotesc al şefului mişcării, în paragraful final anunţă preschimbarea cavalerului Tristei Figuri „în Campeador", adică în neînvinsul Cid.

Reprezentantului european de frunte al acestui concept, John Ruskin, îi închină Petică în anul următor, în receptivul organ al profesorului C. Rădulescu-Motru, „Noua revistă română", un adevărat studiu *(Estetismul lui Ruskin)*. Petică exagerează, ca un zelator entuziast, valoarea doctrinei prerafaelite a gînditorului englez, precum şi răspîndirea ei, care în realitate nu corespundea acestei afirmaţii :

„De aici prerafaelismul, care s-a răspîndit atît de repede nu numai în Anglia, dar în toată lumea cultă şi care a dus numele lui Ruskin în triumf pretutindeni unde arta şi problemele sale se puneau cu o adîncă şi încordată pasiune...".

Aceste din urmă cuvinte caracterizează însăşi pasiunea literară a lui Petică, după ce, odată cu schimbarea la faţă a unor fruntaşi din ajun ai mişcării muncitoreşti române, se produsese propria lui defecţiune politică şi strămutarea capacităţii sale de fervoare pe acest nou teren de activitate, pur literară. În curent cu toate avatarele estetismului, care au dus curînd la decăderea lui, neprevăzută de Petică, acesta elogiază nu numai *„Balada Închisoarei* de Wilde", dar şi „superba poemă *Apollon* de Lord Douglas", prietenul şi geniul rău al precedentului. Tot ce se leagă de simbolism este obiect de însufleţită afirmare pentru noul teoretician român al simbolismului, foarte informat şi informînd la rîndul său publicul nostru despre aştrii mişcării, ca „genialul estet belgian Maeterlinck", ca Verhaeren, în care vede un „uriaş", un faur de legendă „care căleşte de douăzeci de ani o unealtă stranie şi magică, într-o peşteră de munte, unde bate fierul roşu, radios de reflexele focu-

lui, aureolat de scîntei“, și de mulți alții. Doritor să rămînă credincios crezurilor sale sociale, după ce le părăsise, Petică afirmă asertoric : „Arta adevărată cuprinde în sine profunda sa moralitate, căci emoția estetică are un caracter social“. Ca și tînărul filosof francez, decedat în 1888, Guyau, Petică este încredințat de caracterul social al frumosului, prin „sentimentul solidarității“, dar uită că Guyau nu era un estetist și că el punea valorile umane la baza creației literare și preconiza arta pentru om, iar nu, ca estetiștii, omul în serviciul unei arte dezumanizate.

Într-un al treilea important eseu, *Critica noastră literară,* polemistul inventă un personaj român prudhommesc, pe care-l botează „Prostan“, de fapt, pentru Petică, simbolul cecității publicului nostru, la răscruce de veacuri, față de luminile noului curent literar.

O altă latură interesantă a activității poetului este orientată către poemul în proză, în care sar în ochi procedeul leit-motivului, cadențele melodioase și chiar integrarea, conștientă sau nu, a unor unități metrice în text.

Iată, de pildă, endecasilabul, iambic în prima lui parte, cu care se deschide poemul în proză cu titlul *Florile cari se duc :*

„Parfum de flori uitate, părăsite“.

Mai frecvenți sînt alexandrinii noștri de 14 sau 13 silabe :

„De cîte ori în viață n-am așteptat adesea“ (ibid.) sau dublul alexandrin :

„Să plec cu roze albe în mînă și să las / din ochi naivi să cadă surîsuri clare ca / niște petale...“ (Nopțile de legende).

Alteori surprindem în proza poetică a lui Petică versuri de 16 silabe :

„De pe coardele ghitarei se desprind note duioase...“
(Bătrînul care cîntă)

Exemplele se pot înmulți, dar este suficient să tragem concluzia că Petică a fost prin excelență poet în tot ce a

scris : versuri, proză poetică, publicistică politică sau cu caracter social, articole teoretice, etc. Autodidact de impresionantă informaţie în numeroase domenii, printre care şi sociologia, „veche şi nouă", participant la congrese ştiinţifice, familiarizat şi cu matematicile, interesat de metodele specifice fiecăreia dintre disciplinele ştiinţelor naturii şi ale omului, Ştefan Petică a lăsat o întinsă operă publicistică, risipită în periodicele vremii, şi o mai avară recoltă lirică, în care urmaşii şi-au recunoscut pe unul dintre învăţători.

Mai puţin izbutite au fost încercările sale dramatice : *Solii păcii*, tragedie în cinci acte, şi *Fraţii*, dramă în patru acte, ambele în versuri, excelent adaptate nevoilor dialogului. Nereprezentate, ele constituie, prin desăvîrşirea formei şi acurateţea expresiei, plăcute „spectacole într-un fotoliu", pentru lectorul care i-a îndrăgit *Fecioara în alb* (1902) şi postumele *Cîntecul toamnei* şi *Serenade demonice* (1909).

Demonul poetului al cărui centenar îl sărbătorim a fost acela al purităţii ideale şi al unei umanităţi fericite, eliberată de spaima războaielor şi de inechitatea socială.

20 ianuarie 1977

PERIFRAZA ÎN STILISTICA ARGHEZIANĂ II

Se știe ce este așa-zisa „prezență de spirit". Este darul replicii prompte, cum zic francezii, „du tac au tac", metaforă împrumutată jocului de biliard, între doi adversari de aceeași forță, care-și întorc „vizita".

Despre șefii partidelor politice din trecut, în tableta *Un încuiat*, a cărui victimă era Vintilă Brătianu, Arghezi scria în 1930, la 22 iunie :

„...ei au avut inteligența tardivă a *omului de pe scară*"[1]. Acest om nu e altul decît cel implicat în formula galică „l'esprit de l'escalier", pentru „replica tardivă".

Despre un șef politic de altădată, reputat pentru talentul său oratoric, se spune că, înconjurat de cîțiva fideli, aceștia-i elogiau ditirambic măiestria.

— Ei da, răspunse el, dar n-am prezență de spirit : cînd sînt întrerupt, îmi pierd șirul. Vă invidiez pe voi, amicii mei, că aveți această calitate.

Atunci unul din anturaj încuviință :

— O am, ce e drept, dar îmi vine pe urmă.

Era, care va să zică, în acea privință, de o seamă cu șeful său : lipsit de „prezență de spirit".

Antonimul galic al sintagmei „l'esprit de l'escalier" este „l'esprit d'à propos".

Și fiindcă a fost vorba de un șef de partid (primul din cei doi !), despre nepotul acestuia, Ion Pillat, în loc de a preciza că era poet și cumulard, Arghezi spunea, în aceeași tabletă :

„...un nepot inofensiv care scrie versuri și grupează tantieme...".

[1] *Scrieri*, 34, *Proze*, Editura „Minerva", București, 1985, p. 419. Sublinierea aceasta și cele următoare sînt ale noastre.

Credem că Arghezi n-a jucat în viața lui cărți — n-a fost un cartofor. Numai așa se explică faptul că într-o altă tabletă, „Butoiaș“, dă cifra aproximativă :

„În *cincizeci de cartoane,* mi se pare, se cuprindeau *destinele încîlcite* ale omenirii întregi“.

Destinele încîlcite sînt o perifrază pentru ceea ce aș numi *patima funestă* a cartoforilor. Cărțile de joc, însă, „cartoanele“ respective, sînt sau 52 (cincizeci și două), cu toatele, sau la anumite jocuri, numai 32 (treizeci și două). Circula, în copilăria mea, pentru cărțile de joc, circumlocuția „biblioteca lui Grimaud“. Acesta a fost, în secolul trecut, un „cartist“, adică un specialist, care a inovat în industria cărților de joc, fixîndu-le definitiv structura.

În tableta *Jocul* e vorba de niște recente, pe atunci, „...denunțuri și plîngeri împotriva jocului“.

Urmează precizarea :

„Știți care joc : *mașina învîrtită* și *cărțile pe manșetă*“. Ați înțeles, mai ales acei dintre cititorii mai vîrstnici, care au vizitat cazinourile din Sinaia sau Constanța, ori dintre acei ce au și cunoștințe în afară de propria experiență, că *mașina învîrtită* era *ruleta,* iar *cărțile pe manșetă,* năravul jucătorilor incorecți : trișatul, adică scoaterea cărții cîștigătoare din mîneca hainei.

Acesta-i tîlcul celor două perifraze argheziene.

Radiofonia antebelică, la microfonul căreia marele scriitor și-a citit numeroase proze, este astfel numită indirect, în mai multe cuvinte :

„Gigantica descoperire a *undei purtătoare de muzică și de grai...*“ *(Carnet).*

Mai sus, în aceeași tabletă, Arghezi pomenește de „așa numita «boîte à musique» din vechime, o cutie cît o tabacheră de cristal, în care se învîrtea un sul cu ghimpi minusculi și care cînta cu *glasuri de insectă*“.

Sunetul nu era chiar atît de slab, cum spune autorul, ca un bîzîit de insectă. Arghezi consacră micului instrument un interesant paragraf al tabletei, cu referiri la scula din „gările Elveției“, existente, pare-se, chiar la acea dată (1935).

În altă ordine de idei, alveola din stup e numită de Arghezi, cînd pomenește de „albina muncitoare“, cu eufemismul ...„*gingașa ei încăpere poligonală*“ *(Degenerări).*

Gingășia e atributul dimensiunii alveolei, pe mărimea lucrătoarei. Poetul *Florilor de mucegai* vede și „...stupul cotropit pe jumătate de mucegai..." chiar dacă nu este părăsit.

Este cunoscută puțina stimă a lui Tudor Arghezi pentru cărturari. Ratarea, crede marele antiintelectualist în tableta cu acest nume :

„nu vine de la ignoranța, din aerul mare, vine din mireasma închisă a *odăii cu cărți*".

Sensul apare limpede. *Biblioteca* ar fi marea vinovată a ratării, nu însă cea necercetată, ci dimpotrivă, aceea în care cărturarul, lipsit de „aerul mare" (fr. „le grand air" în aer liber), se sufocă. Or, ne aducem aminte de o vorbă a lui Paul Zarifopol. Editorul critic eminent al lui Caragiale, întrebat dacă nu cumva a exagerat în caldele-i mulțumiri publice, adresate în prefețele sale lui Barbu Lăzăreanu, ne-a răspuns :

— Îi datorez enorm. Nu puteam rezista, răsfoind periodicele, mai mult de o oră-două, în căutarea materialelor, uneori nereeditate. Ei bine, amicul meu, deși tebecist în tinerețe, lucra neobosit, ceasuri întregi, respirînd fără habar colbul și împărtășindu-mi rezultatele".

Mai puțin aerisită decît Biblioteca Academiei, în 1926—1928, cînd cercetam vestita Bibliothèque Nationale din Paris, cam opt ore pe zi, „inefabila" miasmă a zisului „aer confinat", adică închis, nu era asociată primejdiei de a rata. Studenții care ocoleau însă marea bibliotecă și practicau... „plenerismul", bătînd trotuarele, în Bois de Boulogne și în alte locuri de verdeață, bune de picnicuri, aveau o mai vastă perspectivă de ratare. *Odaia cu cărți* le-ar fi închis-o.

Arghezi avea însă dreptate în observația după care „Ca să ratezi, era nevoie de literatură. Ea dă temperatura și morbul".

Într-adevăr, în artă și în literatură, proporția celor ratați este superioară față de aceea din alte tărîmuri de muncă și de „creație".

Creionul, prima unealtă a scriitorului, predilectă, de pildă, lui Coşbuc, e numit în tableta[2] cu titlul *Manuscrise*, şi pe numele său, dar şi printr-o perifrază, în acest notabil context :

„După cincizeci şi ceva de ani de *creion*, am căpătat, poate, o înlesnire a ţine *băţul de grafit* între degete, dar în cealaltă privinţă sînt tot atît de începător ca şi începătorii care mi se adresează". Arghezi ne învaţă că debutăm cu fiecare nou manuscris încredinţat tiparului. Mare lecţie de modestie din partea unui poet şi prozator genial !

Cu un alt eufemism, în tableta *Polemică literară*, aceasta este numită „...*o gală de box cu creionul...*"

E însă condamnată disputa ce degenerează în trivialităţi sau injurii, cu „mă-ta", sau altfel zis, cu *„teritoriul matern"*. De bună seamă, polemica nu-i altceva decît un duel în scris, cu reguli de bunăcuviinţă, de care însă adeseori pamfletarii se dispensează. Eminescu îi numea pe afaceriştii din epocă, cu o vocabulă din epocă, picpocheţi, adică hoţi de buzunare, o umilitoare insultă adusă celor ce lucrau în stil mare, uşurînd bugetul ţării de supranumerar.

Economia naţională, în această nouă ordine de idei, nu-i altceva, la Arghezi, decît „...*vaca noastră cu ugerile pline...*" *(Finanţele)*, deşi calificarea venea într-un moment (1932) de control bugetar din afară, efectuat în vederea unui împrumut extern, aşadar într-o împrejurare cînd, din păcate, vacii noastre îi secase ugerul.

Bugetul general al ţării, în anul următor, comportînd numeroase scripte, este calificat în tableta *Cu capu-n două opinii* „...*marea enciclopedie a cheltuielilor...*"

Prestigios eufemism, nu-i aşa ? Cel din titlu sugeră unul mai vulgar, pentru oportunistul, confortabil instalat în... două luntri !

Adversar hotărît al pletorei de impozite, directe şi indirecte, pentru echilibrarea bugetului, de regulă deficitar, pamfletarul începe specificarea acelei pletore cu „...*birul fiecărui individ*, un *bir pentru că s-a născut...*"

[2] Scrisă în 1947, după 51 de ani de la debutul publicistic (*Liga ortodoxă*, 1896).

Or, *capitația*, cum se numea într-un cuvînt birul pe cap de locuitor, aparținea trecutului feudal de pretutindeni, dar financiarii noștri, fecunzi în imaginarea cît mai variatelor impuneri, nu mai aveau nevoie de ea ! Din interes demografic, și astăzi sînt taxați celibatarii, dar compensativ, primesc alocații oamenii muncii cu unul sau mai mulți copii, corespunzător mărite.

Poetul manevrează uneori eufemismul metaforic aproape impenetrabil. Astfel, ca să-și exprime gratitudinea față de „Butoiaș"[3], scrie :

„Dacă-i vor cădea pe masa de lucru aceste însemnări, culeagă de-aci, aristocraticul lui personaj sufletesc, o *pojghie de sidef, în care se trezește un vechi reflex"*.

Nu e totuși prea greu de înțeles că acea „pojghie", în cvasiimaterialitatea ei, nu-i altceva decît expresia omagiului de gratitudine pentru un vechi serviciu amical.

Încheiem cu două perifraze de foarte înalt ordin meteorologic. În prealabil, compulsînd tableta *De închiriat... gratis*, reținem interpelarea Lunii, cu această amabilă perifrază :

„...prietenă inefabilă a lui Pierrot..."

Pe Pierrot îl știm îndrăgostit de Columbina, dar îi făcea, ce e drept, serenade, și la lumina lunii !

Mai la vale, cum obiectul tabletei era o afacere în jurul Observatorului astronomic, astronomia e numită de Arghezi „*...meșteșugul lui Galileu...*", iar apoi, de noi slujitori ai aceleia „*...adepți ai lui Zoroastru...*"

Ca mag și profet, Zoroastru cultiva, se vede, și astronomia. Galileu a fost un mare fizician și astronom, care a conspectat luna cu o lunetă de fabricație proprie, descoperindu-i protuberanțele. Urmașii noștri vor face alpinism pe ele. Să le fie de bine !

4 septembrie 1985

[3] Porecla doamnei Margareta Benderly.

ION MINULESCU

Ion Minulescu s-a născut la București, în 1881, în noaptea de 6 spre 7 ianuarie st. v. (respectiv 18—19 ianuarie st. n.), ca fiu postum al lui Tudor Minulescu, negustor la Slatina, și al soției lui, Alexandrina Ciucă, din același oraș. Și-a petrecut în tîrgul de pe malul stîng al Oltului copilăria și vacanțele. I-a păstrat o bună amintire, pomenind cu umor, în stihuri memorabile

„...fetele din Slatina
Cu ochii mari cît strachina..."

precum și Oltul, cel mai evocat dintre rîurile țării, altădată, cum amintea poetul, cîntat de popor în culori negre :

„Oltule... rîu blestemat...
Ce vii așa turburat ?"...

(Nu sînt ce par a fi...)

După trecerea claselor primare și a șase clase de liceu la Pitești, cu o corigenție la limba română pe care avea s-o arboreze cu permanenta sa voie bună într-un roman, tînărul absolvă învățămîntul mediu la București în 1899 și în anul următor pleacă la Paris, unde, în loc de a se deda studiului juridic, cum dorea familia, se pasionează de literatură, frecventează cafenelele, muzeele, teatrele și îl cunoaște pe Moréas, care-l îndeamnă să scrie versuri în limba pe care el însuși o cucerise cu greu, dominînd-o însă suveran. Întipărirea liricii franceze pe linia precursorilor simbolismului și a maeștrilor acestui curent literar se învederează prin *numeroasele motto*-uri la poeziile lui, după întoarcerea în patrie (1904). Într-adevăr, după ce de-

butase sub covîrşitoarea influenţă a lui Eminescu, a cărei pustiitoare suflare avea s-o releveze mai tîrziu, şi-a recunoscut drept înaintaşi pe Gérard de Nerval, Charles Baudelaire, Jules Laforgue, Paul Verlaine, Tristan Corbière, Tristan Klingsor şi Jehan Rictus. Adevăratul său debut, în care-l găsim scuturat de directe înrîuriri, se produce în revistele lui Ovid Densusianu „Vieaţa nouă" şi Ilarie Chendi „Viaţa literară şi artistică", într-un moment cînd se ivesc abia timide reacţii împotriva tradiţionalismului, militat de N. Iorga cu autoritate în paginile „Sămănătorului". Personalitatea lui Ion Minulescu se conturează de pe atunci sub chipul unui tînăr înalt şi voinic, cu barbă roşcată, aşa cum îl schiţase Galanis, cu lavalieră şi costume fantezie, jovial şi cordial, cu veşnica ţigară de foi, nonşalant în gesturi, dar tăios şi intransigent în principiile sale literare, amator de un interior confortabil şi artistic împodobit.

Anul 1908 este hotărîtor în cariera sa scriitoricească. La 20 martie scoate „Revista Celorlalţi", ce avea să sucombe după trei numere, dar în care îşi publică manifestul literar în favoarea unei arte noi, cu acest răspicat crez :

„Libertatea şi individualitatea în artă, părăsirea formelor învăţate de la cei mai bătrîni, tendinţa spre ceea ce este nou, ciudat, bizar chiar, a nu extrage din viaţă decît părţile caracteristice, a da la o parte ce este comun şi banal şi a nu da atenţie decît actelor prin care un om se deosebeşte de altul, iată cîteva din principalele jaloane cu care cei cîţiva au curajul să-şi însemne calea lor. Dacă tradiţia literară găseşte revoluţionară coloana acestor jaloane, fie, noi o primim".

Sînt cuvinte mîndre, cu care cavalerul noii estetici ridica mănuşa, înconjurat de o grupare de prieteni : Mihail Cruceanu, Nicolae Davidescu, Eugeniu Speranţia, Eugeniu Ştefănescu (-Est), Donar Munteanu, Theodor Cornel.

La 10 aprilie apărea întîiul volum de poezii al lui Ion Minulescu, *Romanţe pentru mai tîrziu*, cu coperta de Iser, dedicate lui Tilică Burilianu, viitorul guvernator al Băncii Naţionale şi cu *motto* din *La Beauté* de Charles Baudelaire : „Je hais la mouvement qui déplace les lignes : / Et jamais

je ne pleure et jamais je ne ris"[1], *motto* de esență parnasiană, implicînd un suprem ideal de frumusețe plastică, dar și de impasibilitate.

O bună parte din aceste poeme fuseseră deosebit de apreciate pentru muzicalitatea lor de către dificilul Dimitrie Anghel, cu care Ion Minulescu se cunoscuse și petrecuse un an, 1906—1907, de tovărășie funcționărească la Constanța : ele erau toate închinate zărilor nesfîrșite ale Mării Negre și nostalgiei după alte vaste orizonturi, după expresia autorului, *„Spre țările enigme"* :

„Plutim spre răsăritul unde se face prima dimineață !... [...] Și-așa pluti-vom toată ziua... / Și-așa pluti-vom noaptea toată... / Și-așa pluti-vom vreme multă — / Căci *prea mult* nu e niciodată / Cînd ne-ndreptăm spre *țări enigme* — / Spre țări, în care, mîine-n zori, / Găsi-vom poate — *Aureola* eternei noastre sărbători !..."

Poezia plecărilor fusese inaugurată în lirica noastră de Alexandru Macedonski, pe care Ion Minulescu l-a cunoscut în cafeneaua Kübler, frecventată de scriitorii din gruparea *Literatorului*. Tema corespundea la prigonitul magistru unei disperări explicabile, luînd accente impresionante în poezia *Plecare* (1892) :

„Întindeți pînzele, băieți ! / Un vînt subțire se ridică, / Albastra mare se despică, / Pe cer alunecă nori creți ! [...] / Urcați în vîrfuri de catarg / Și puneți steagul de plecare : / Durerea mea dacă e mare, / Pămîntu-acesta este larg !".

Desigur, setea de alte orizonturi, care constituie tema principală a *Romanțelor pentru mai tîrziu,* trădează acea neliniște sufletească a epocii, proprie așa-zisului *fin de siècle*, dar nu numai sfîrșitului de veac, ci și începutului secolului nostru, ce avea să culmineze încă din preajma primului război mondial, cu sfîșietoarele accente ale expresionismului liric german. Nimic din aceste sfîșieri lăuntrice, în accentele liricii minulesciene, dar însăși noțiunea de neliniște implică o stare de criză a conștiinței, o fisură de ordin etic, o neîmpăcare cu viața și cu con-

[1] În tălmăcirea lui Al. Philippide : „Urăsc tot ce e zbucium tulburător de linii / Și nu plîng niciodată și nu rîd niciodată".

diția noastră, precum și cu rosturile sociale. Gîndul cel mai cald e adresat memoriei obscurilor, pentru publicul cel larg, dar neuitaților pentru purtătorii mai departe ai noului mesaj, Ștefan Petică și Iuliu Săvescu, cărora le e dedicată *Romanța marilor dispăruți,* ba chiar cărora le este atribuit acest veritabil testament literar :

„Cîntați frumosul îngropat de-acei / Ce n-au putut să-l re-nvieze-n vers, / Cutreerați întregul *Univers* / Și-n cîntecele voastre îngropați / Toți vechii zei !".

„Zeii cei vechi" sînt reprezentanții liricii tradiționale, fără excepție, în frunte, desigur, cu Eminescu, a cărui muzicalitate nu se mai regăsește în această fază nouă a poeziei lui Minulescu, deși critica a relevat mai de mult, că sub aparența grafică a versului liber se ascunde și nu prea, metrica tradițională, impecabil ritmată și cu nelipsitele rime.

Poezia lui Minulescu se impune, grație lui Constantin Stere, însăși *Vieții românești,* care-i cere și-i obține colaborarea, după ce-i respinsese versurile trimise, precum și lui Mihail Dragomirescu, directorul *Convorbirilor* (1907) și apoi al *Convorbirilor critice* (1908—1910), care-i deschide coloanele revistei sale și e bucuros să-l anunțe că, de la Berlin, marele Caragiale se interesase de autorul poemului *În orașul cu trei sute de biserici,* trimițîndu-i totodată salutul călduros. Comunicînd textul acelei scrisori, observăm că, întors la uneltele sale de tinerețe, cu o serie de fabule, inspirate de răscoalele țărănești din 1907, Caragiale a și pastișat „Clopotele" lui Ion Minulescu, într-una din diatribele lui contra marilor latifundiari. O așa de ilustră adeziune nu și-o putea visa nici unul din noua generație literară !

Ion Minulescu dedică mării o serie de poeme, în această ordine a volumului : *Tomis, Sosesc corăbiile, Romanța celor trei corăbii* și *Romanța celor trei galere.* În ciclurile ulterioare, vor urma : *Romanța yahturilor, Romanță nordică, Marină estivală, Pastel banal, Partenza, Olandezul zburător* (simbolul poetului, mînat de dor de ducă), *Epilog* ș.a. Nota dominantă a poeziei minulesciene este neîmpăcarea cu condiția stabilității în viață și aspirația către mereu alte zări și alte moduri de existență, fie

chiar cu jinduirea vechilor civilizații dispărute, dar mai ales cu năzuința noului, a nedefinitului, în decoruri de lux și de miraj.

În același an 1908, apare în Biblioteca pentru toți, nr. 437, culegerea de nuvele *Casa cu geamuri portocalii*. Una din acestea, *În grădina prietenului meu*, e un simplu pretext pentru autor de a-și exprima din nou convingerile literare, centrate pe sugestiile sonetului baudelaireian *Les Correspondances* și pe acela al lui Gérard de Nerval, *Les Vers dorés*. În primul era exprimată secreta analogie dintre sunete, culori și miresme, iar în al doilea, ideea că înseși plantele și universul geologic sînt animate ca și omul, că totul în lume este însuflețit și simte întocmai ca și cel ce se crede unicul înzestrat. Noul inițiator trage aceste concluzii :

„Ce zici ?... Nu ți se pare că întreaga formulă a simbolismului este cuprinsă în versurile a doi poeți care cel puțin nu erau simboliști ?"[2]

Poetul își va mai spune cuvîntul în culegerea *De vorbă cu mine însumi* (1913), accentuîndu-și structura de poet citadin, al confortului modern și al unei afișate indiferențe față de etica burgheză, al unei sensualități rafinate și al unei concepții noi de iubire fără obligația statorniciei, în aceleași somptuoase cadențe muzicale, care i-au asigurat difuzarea și chiar popularitatea.

Paradoxul operei minulesciene (poezie, romane, teatru, publicistică, dar mai ales poezie) constă în contrastul aparent dintre nivelul sensorial și intelectual al autorului și larga putere de difuzare a mesajului său neconformist. Am numit aparent acest contrast pentru că puterea de seducție a unei opere seamănă adesea cu aceea dintre oameni, nu prin forța similitudinii, ci prin aceea a contrastului, prin farmecul complementarității. Cu alte cuvinte, răsunetul poeziei minulesciene, după întîiul război mondial, în rîndurile maselor de cititori se explică tocmai prin nevoia acestora de a ieși din cotidian, de a fi spectatorii altor vederi și viziuni decît cele obișnuite, de a se emancipa de stricta regulă de fiecare zi. Așa se explică

[2] Într-adevăr, Gérard de Nerval moare în 1855, iar Baudelaire în 1867. Simbolismul francez își ia anul de naștere 1866, cu un manifest al lui Moréas.

marele succes al romanului *Roşu, galben şi albastru* (1924), confesiunea unor „laşităţi" de care s-au făcut vinovaţi necombatanţii în timpul războiului de reîntregire (1916—1918). La consultarea cititorilor, în periodicul *Ideea europeană*, romanul obţinu cel mai mare număr de voturi, depăşind cu mult întîia capodoperă a lui Rebreanu, *Ion* (1920). „Eroul" îşi împărtăşeşte aceleaşi date biografice ca acelea ale autorului şi aceleaşi gusturi rafinate.

Publicistul scrie cronici bucureştene cu un viu simţ al actualităţii şi cu acelaşi neconformism ce avea să-i ilustreze activitatea dramatică, în care se resimte consonanţa cu concepţia pirandelliană a sciziunii personalităţii. În cele mai marcante din piesele lui de teatru, *Pleacă berzele* (1921) şi *Manechinul sentimental* (1926), se strecoară vechea pasiune pentru „partenza" şi paralela dintre viaţă şi teatru, în comedia existenţei noastre. Un anumit teatralism viţiază în genere operele scriitorilor, dar la Minulescu surprindem trăsătura adîncită structural de poetul-actor, care-şi debitează cu un uriaş succes poemele în şezătorile literare şi este pretutindeni sărbătorit, atît ca un „clasic în viaţă", ale cărui versuri sînt în memoria auditoriului, cît şi ca un contemporan în toată puterea cuvîntului, intrat însă în legendă, în legenda simplificată, a boemului ideal, deşi scriitorul a fost un om de strictă disciplină literară şi a făcut faţă mai mult decît onorabil ca director-general al teatrelor şi ca director în Ministerul Cultelor şi Artelor, încurajînd şi promovînd creaţiile originale şi noul în arta plastică.

În viaţa particulară, alături de soţia lui, poeta Claudia Millian, şi de fiica lor, Mioara Minulescu, artistă în mozaic şi graficiană, marele diletant de artă şi-a alcătuit un interior apreciat ca muzeal şi devenit la cîţiva ani după încetarea sa din viaţă (11 aprilie 1944) o casă a amintirii, în care vizitatorilor li se înlesneşte să intuiască personalitatea seducătoare a poetului care a dat impulsul de viaţă simbolismului şi a familiarizat publicul cel larg cu noua sensibilitate artistică.

Centenarul naşterii lui Ion Minulescu găseşte astfel un larg ecou în publicul de astăzi, care face coadă la librărie, la fiecare din reeditările cărţilor lui.

15 ianuarie 1981

PAGINI DE PUBLICISTICĂ
(Ion Minulescu)

Variatele „materiale" ale acestui volum[1] au fost judicios împărțite de Emil Manu în următoarele rubrici: *Articole literare, Articole și cronici dramatice, Articole de artă plastică, Reportaje și impresii, Mărturii și interviuri.* Această bogată activitate a poetului (liric, epic și dramatic, ar fi spus Mihail Dragomirescu), mai puțin cunoscută, se eșalonează între anii 1907 și 1943, în numeroase periodice, reflectîndu-l așadar pe autor, de-a lungul întregii sale cariere literare. Puțini dintre publiciștii din rîndurile literaturii s-au desfășurat atît de sinceri și comunicativi ca Ion Minulescu, încît cei ce l-au cunoscut și apropiat îi regăsesc în stilul său oral, personalitatea cuceritoare.

Cartea se deschide cu faimosul manifest literar, apărut în primul număr din „Revista celorlalți", la 20 martie 1908, care începe cu îndemnul „Aprindeți torțele să luminăm prezentul literar!". Poetul *Romanțelor pentru mai tîrziu,* publicate în același an, își rezumă programul în această cuprinzătoare frază:

„Libertatea și individualitatea în artă, părăsirea formulelor învățate de la cei mai bătrîni, tendința spre ceea ce este nou, ciudat, bizar chiar, ce nu extrage din viață decît părțile caracteristice, a da la o parte ceea ce este comun și banal și a nu da atenție decît actelor prin care un om se deosebește de altul; iată cîteva din principalele jaloane cu care cei cîțiva au curajul să-și însemne calea lor"[2].

[1] Ion Minulescu, *Opere, IV. Publicistică,* Ediție îngrijită și note de Emil Manu, în colecția *Scriitori Români,* Editura Minerva, București, 1983.

[2] *Cu d. Ion Minulescu despre el și despre alții,* în op. cit., p. 533.

Pînă cu puţină vreme înainte, poetul refuzat de toate periodicele literare trebuise să recurgă la o stratagemă, prezentîndu-i lui Ilarie Chendi una din compunerile sale drept o tălmăcire dintr-un autor necunoscut, din antichitate, şi numai astfel reuşind să forţeze uşile ce-i erau închise. A dat astfel „lovitura" cu *Celei care minte,* poezie de care-şi amintea că o dăduse ca „tradusă după un papirus egiptean". Mistificarea a prins. „A doua zi", adăuga autorul, „toată cafeneaua o ştia pe dinafară". Spirit independent, deşi mai aproape de tradiţie decît de inovaţie, Chendi fu cucerit şi-i publică lui Minulescu „toate marinele" ce l-au făcut celebru pe autorul lor, scrise la Constanţa, unde funcţionase ca „secretar" al lui „Iancu Păucescu, administratorul Domeniilor statului din Dobrogea". Tot acolo se împrietenise cu Dimitrie Anghel, care-i admira muzicalitatea versurilor şi cu care tradusese cîteva poezii din simboliştii francezi, oferite sub pseudonim şi publicate la „Semănătorul". Cînd criticul Ion Scurtu află că sub acel pseudonim se ascundea, alături de D. Anghel, plecat de la revistă, şi Ion Minulescu, „a avut un atac de apoplexie".

Şi paginile „Vieţii româneşti" îi fuseseră închise, pînă ce Constantin Stere, auzindu-l pe poet recitînd în cerc intim cîteva din „romanţele" sale, le impuse redacţiei ostile, care apoi, la apariţia lor în volum, şi-a reluat libertatea de a nu înţelege noul.

Cu tot succesul lor, Ion Minulescu afirmă în altă parte că prima lor ediţie nu s-ar fi epuizat decît după întîiul război mondial.

În interval, după efemera „Revista celorlalţi", urmă o altă publicaţie, „Insula", la 18 martie 1912, în care nu mai apare un program, ci hotărîrea, în acelaşi spirit, de a călca pe „drumuri neumblate" şi de a născoci „motive noi", din „necesitatea sufletească de singularizare". Acest din urmă cuvînt este cheia tuturor inovaţiilor : expresia dorinţei de a se deosebi de înaintaşi, de a-şi găsi o fizionomie proprie. *Singularul şi singularizarea* sînt noţiuni pe cît de seducătoare pentru toţi începătorii, pe atît de odioase gardienilor tradiţiilor literare şi artistice, care suspectează îndărătul lor farsa, impostura şi maladivul. Însuşi

a toate înțelegătorul Goethe, avînd a disocia între clasicism și romantism, a reținut în cel dintîi termen sănătatea și în cel de al doilea nesănătatea (ca să nu zic insanitatea).

Printre cele mai interesante din ciclul de *Articole literare* ale lui Ion Minulescu, sînt cele consacrate poeților francezi, ce i s-au relevat în cei patru ani de ședere la Paris, după obținerea bacalaureatului, îi citez în ordinea din volum : Arthur Rimbaud, Albert Samain, Charles Baudelaire, Jean Moréas, Paul Verlaine. Dintre prozatori : Jules Renard (poet și el, în „tabletele" lui și în „istoriile naturale" de notație lirică) și Remy de Gourmont, criticul simbolist, el însuși poet, prin sensibilitatea receptivă. Futurismul lui F. T. Marinetti e salutat la 25 octombrie 1909, în „Viața literară și artistică" a lui Ilarie Chendi, care se arată încă o dată binevoitor neutral față de formule literare și artistice foarte avansate. Cînd Duiliu Zamfirescu s-a manifestat ostil simbolismului, Minulescu nu s-a sfiit a-l caracteriza „poetul bătrîn" — nu atît ca vîrstă de viață, cît ca vîrstă literară.

Un alt act de curaj al poetului a fost modul în care, de două ori la scurt interval, i-a desmințit pe editorii ce afectau a face comerț în pierdere cu literatura. Nu e însă mai puțin adevărat că în acei ani antebelici, cartea nu-și găsea ușor amatorii, dovadă chiar destăinuirea lui Minulescu, asupra insuccesului de librărie a *Romanțelor pentru mai tîrziu*. Generos în entuziasmele lui, poetul exagerează valoarea lui Damian Stănoiu, al cărui nonconformism îl îndeamnă la această amicală apostrofă :

„Nu știu dacă ești popă adevărat sau diavol. Ești însă un mare scriitor".

Nu era nici una din cele trei ipostaze, ci un călugăr care călcase la început în literatură cu dreptul, ca apoi să se repete în clișee mereu mai șterse și stereotipe. Un mare scriitor se valorifică prin neîncetata putere de primenire (în inovație și în expresie). Asupra lui Panait Istrati se înșală însă cînd crede că s-ar fi stabilit la Galați și că din amintirile acelui port dunărean și-ar fi înfiripat opera. Istrati era brăilean. Dacă Minulescu nu fabulează, afirmînd că l-a căutat în zadar la Galați, era firesc să dea greș, dar s-ar fi găsit cine să-l orienteze a trece pe malul celălalt al fluviului. Mișcătoare rămîne, la aflarea bolii

lui, în 1933, urarea caldă de însănătoșire și „o caldă strîngere de mînă, cu multă prietenie și tot atît de sinceră admirație".

La moartea lui Ibrăileanu, Minulescu explică, în calitatea sa ultimă, de director-general în Ministerul Cultelor și Artelor, avatarele[3] ediției de *Poezii*, la semicentenarul morții lui Eminescu (apărută în editura *Ramuri*, la Craiova, în 1941, ilustrată de Al. Brătescu-Voinești)[4]. Nu era însă „textul complet al poeziilor", ci unul selectat de cel ce se arătase ostil publicării integrale a postumelor.

Tot G. Ibrăileanu a fost acela care acceptase să publice primul roman al lui Minulescu, *Roșu, galben și albastru*, totodată întîiul său mare succes de public, obținînd de departe preferința în concursul instituit de „Ideea europeană", în concurență cu *Ion* al lui Rebreanu.

Cronicarul dramatic, la mari intervale antebelic și mai regulat în anii 1920—1922, ne apare extrem de judicios, atît în aprecierea pieselor din variatul repertoriu al teatrelor bucureștene, cît și în aceea a jocului actoricesc. Caracterizarea lui Ștefăniță (la Grigore Ureche, Ștefan cel Tînăr), din *Viforul* lui Delavrancea, este tipic „minulesciană" :

„...un om jumătate nebun, jumătate îndrăzneț și laș și de două ori canalie".

Autorul dramei își luase libertatea față de marele cronicar, care-l caracterizase pe fiul lui Bogdan cel Orb și nepotul lui Ștefan cel Mare, cam în aceiași termeni ca și cei consacrați acestuia, și anume :

„Acest Ștefan vodă întru tot simăna cu firea moșusău lui Ștefan cel Bun, că la războaie îi mergea cu noroc, că tot izbîndiia și lucrul său îl știia purta, măcară că tînăr de zile, amintrilea era om mînios și pre lesne vărsa sînge".

Cîteva din cronicile dramatice ale anilor 1920—1922 ne-au împrospătat propriile impresii și ne-am bucurat să

[3] Pluralul conform normelor Academiei. La G. Călinescu : „*Avatarii* faraonului Tla" de Eminescu.

[4] Vezi nota lui Emil Manu, la p. 615. A fost prima ediție de lux a *Poeziilor* lui Eminescu, mai reușită decît aceea a Municipiului București, 1939, sub îngrijirea lui L. Dauș.

ne simţim, după 60 de ani de la spectacolele respective, la unison cu strălucitul cronicar teatral : *Vlaicu-Vodă* cu Demetriad, *Regele Lear* cu Nottara, *Domnişoara Iulia* cu Dida Solomon şi G. Ciprian, *Nora* cu Agepsina Macri-Eftimiu, *Scrisoarea pierdută* cu Ion Brezeanu, Ion Petrescu, Vasile Toneanu, Ion Morţun şi Maria Filotti, neuitate reprezentaţii, la cel mai înalt nivel artistic.

Tot atît de revelatorii sînt şi cronicile plastice ale lui Ion Minulescu, care a promovat pictori mari, ca G. Petraşcu, Th. Pallady şi Iser, iar dintre sculptori, pe Brâncuşi şi Paciurea. Înainte de a ajunge „la modă", icoanele pe sticlă au fost relevate de Ion Minulescu, nu fără a sublinia meritele Institutului Social Român al lui D. Gusti, „cu prilejul unei campanii iconografice prin ţinutul Făgăraşului". E vorba, desigur, de ancheta sociologică din satul Drăguş. Comentatorul explică puterea de vrajă a acelor icoane prin „misterul degajat din privirile sfinţilor pictaţi pe sticlă". Este un punct de vedere, sprijinit pe vederea, subiect şi obiect totodată.

Reporterul ocazional nu căuta senzaţionalul, ci găsea interesul în umilul cotidian. Poetul face pelerinajul la mormîntul lui Eminescu şi înregistrează uimirea unei doamne care se miră că n-a văzut şi pe acela al Veronicăi, deşi tot ea afirmă despre femei că nu ar şti „iubi un artist". Contrariul este adevărat : femeile sînt foarte simţitoare faţă de această categorie versatilă de bărbaţi şi le jertfesc adeseori tinereţea. Tot la cimitirul Bellu, poetul zăboveşte de vorbă cu gardianul, vechi în serviciu de douăzeci de ani, care beneficiază de „aldămaşul"..., „de sufletul morţilor".

Reportajele lui Minulescu ne poartă, poetic, prin toate anotimpurile şi pe variate meleaguri ale ţării.

Ne surprinde însă anticipaţia cu patru luni, a vizionării *cometei — 1910,* de fapt cometa Halley, vizibilă la Bucureşti abia pe la jumătatea lunii mai, dar căutată pe cer încă din prima decadă a lunii ianuarie, cînd este „foarte scumpă la vedere". Cu alte cuvinte, s-a lăsat aşteptată. Poetul a privit şi el, din piaţa Sărindar, pierdut în mulţime, ivirea astrului, urmărit cu spaimă timp „de patru seri consecutive"[5].

[5] *Cometa,* în ziarul „Viitorul", 10 ianuarie 1910.

Dintre interviuri, cel mai reușit este cel luat de F. Aderca și apărut în „Viața literară" a lui Ion Valerian, în 1926. Adevărata confesiune literară apare însă în fața Institutului de istorie literară al lui D. Caracostea, în 1940. Formația sa lirică a fost, după o scurtă influență eminesciană[6], exclusiv franceză. Din literatura română mai puțin cunoscută, i-a iubit pe Depărățeanu pentru „faimoasa baladă literară", în „Un" și „O" și pe Mihail Zamphirescu, pentru *Romanța realistă* (Cînd ziua trece, cînd noaptea vine...). Întors în țară, a frecventat cafenelele literare : Kübler, Terasa[7], Capșa[8]. La cea dintîi, ambele grupări literare îi excită verva : „Tradiționaliștii erau siniștri, iar moderniștii erau caraghioși". Grupul de la „Revista celorlalți" a strîns laolaltă un mare număr de poeți, în această ordine alfabetică : G. Bacovia, Șerban Bașcovici, Nic. Budurăscu, Mih. Cruceanu, Dim. Karnabatt, N. Davidescu, D. Iacobescu, Emil Isac, Claudia Millian[9], Adrian Maniu, Eugen Ștefănescu-Est, Mihail Săulescu, Eugen Speranția, Theodor Solacolu și Al. Vițianu[10]. Poetul a trecut pe la „Sîmbetele literare" ale lui Mihail Dragomirescu, care a crezut de cuviință să-i dubleze, cu o proprie versiune, poemul clopotelor, cu care prilej Caragiale s-a entuziasmat de aceea a lui Minulescu, rezervîndu-și libertatea de a da și el o variantă, cu iz politic, la formarea partidului conservator-democrat. Adeziunea marelui clasic la genul său, care-i speria pe criticii-profesori, a fost suprema bucurie literară a lui Minulescu. Originalul scrisorii lui Caragiale către Dragomirescu, prin care se interesa cine este autorul poeziei, se găsește expus sub geam în casa din bd. dr. Gh. Marinescu, conținînd Colecția Minulescu, la dispoziția publicului în fiecare duminică dimineața. Întrebarea a fost astfel formulată :

„P.S. Rogu-te, cine o fi Ion Minulescu. *În orașul cu trei sute de biserici* este ceva neprețuit. Ăsta nu mai e domnișoară ! ăsta e bărbat ! Bravo lui ! De mult n-am avut

[6] Poetul semna atunci, semnificativ : I. M. *Nirvan.*
[7] Oteteleșanu, pe locul actualului Palat al Telefoanelor.
[8] De la Colțul Căii Victoriei cu str. Edgar Quinet.
[9] Viitoarea soție a poetului.
[10] Mai sînt în viață Mihail Cruceanu și Alexandru Vițianu.

așa impresie. Îl salut călduros și-i mulțumesc pentru înalta plăcere ce mi-a făcut-o cu ciudatele-i versuri ! Dar despre el mai pe larg, cînd voi avea plăcerea să te revăz"[11].

Ca să închei cu confesiunea literară în fața studenților, menționez că ea s-a încheiat pirandellian, vorbitorul citindu-și poemul *Nu sunt ce par a fi.* Să ne întrebăm și noi care va fi fost „eul profund", cum se zice, al conferențiarului ? Ar fi greu, mai ales în marginea acestor foarte vii și interesante pagini publicistice, în care poetul ni s-a înfățișat liber, neconstrîns (stilisticește vorbind), în fuga condeiului, dar cu atît mai delectabil, deși lipsit de... mister.

26 ianuarie 1984

[11] Textul complet a scrisorii în I. L. Caragiale, *Scrisori și acte*, Colecția *Studii și Documente*, publicate de subscrisul în 1963, la Editura pentru Literatură, p. 48.

G. BACOVIA : „OPERE“

Avem binevenitul prilej să ne împrospătăm mesajul lui G. Bacovia, la apariția masivului volum in —8° de LXVI + 732 pagini, în colecția Scriitori români, Editura Minerva : *Opere* prefață, antologie, note, bibliografie de regretatul Mihail Petroveanu, text stabilit, variante de Cornelia Botez. Cartea cuprinde culegerea epocală de versuri *Plumb* (1916), urmată de celelalte : *Scîntei galbene* (1926), *Cu voi* (1930), *Comedii în fond* (1936), *Stanțe burgheze* (1946), de poezii din periodice și postume, de poemele în proză, *Bucăți de noapte* (1926), editate de soția lui, poeta Agatha Grigorescu-Bacovia, de cele două fragmente din proiectate romane și alte proze și articole, în încheiere cu însemnări autobiografice, cuvîntarea poetului la sărbătorirea de 65 de ani de viață și interviuri.

Opera propriu-zisă cuprinde nu mai mult de 470 de pagini. În rest, la cele mai sus menționate, se adaugă bibliografia operei, referințele critice, indicii și sumarul.

Interesanta prefață a lui Mihail Petroveanu, autorul și al unei apreciate monografii despre Bacovia, e urmată de un tabel cronologic. Din capul locului ne izbește o flagrantă eroare de cronologie. Bunicul patern al poetului nu putea fi cronicarul Mustea, din prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Filiația, dacă e reală, trebuie să urce mai sus și să fie vorba de un îndepărtat strămoș. Dacă ne-am încrede în paharnicul Constantin Sion, ale cărui bîrfeli conțin totuși uneori un sîmbure de adevăr, mama lui ar fi fost fiica sau nepoata nu a unui pîrcălab de Iași, funcție dispărută în secolul trecut, ci a unui polcovnicel (un fel de subcomisar), de origine ardeleană. George a fost al cincilea născut din cei treisprezece copii ai lui Gheorghe Vasiliu, „mic negustor cu băcănie și cîrciumă“ din Bacău, și ai Zoiei Langa, „de famile înstărită, cu

anume instrucție școlară și gust pentru lecturi și muzică". Dacă este așa, vocația literară se datorează mamei. Copilul, plăpînd și bolnăvicios, născut la 5 septembrie 1881, e dat la școală tîrziu, absolvă liceul la 22 de ani și Facultatea de drept din Iași la 30 de ani, se înscrie în baroul din Bacău, dar nu practică, mulțumindu-se, mereu la nevoie, cu funcții mediocre, de birocrație, incompatibile cu temperamentul său artistic. Vocația literară este însă la el precoce. Primele poezii care aveau să se integreze culegerii *Plumb* au fost scrise în anii gimnaziali. Poetul adolescent citește pe poeții români și pe simboliștii francezi, de la Baudelaire, precursorul, pînă la discipolul acestuia, Rollinat, a cărui sumbră atmosferă avea să-l influențeze. De unde își va fi putut procura, în acel fund de provincie, edițiile lui Léon Vanier, extrem de rare în circulația cărții franceze la noi ? Colecția „Les hommes d'aujourd'hui", de care vorbește tabelul cronologic și în care ar fi apărut operele simboliștilor francezi, nu a existat. E o confuzie cu colecția de micromonografii, de circa 50 de pagini, „Les célébrités d'aujourd'hui", în editura lui E. Sansot & C-ie, în care, de pildă, aceea despre Henri de Régnier a fost scrisă de Paul Léautaud și a apărut în 1904, la cererea prietenului său, Adolphe van Bever, din comitetul de direcție (printre acele celebrități, la acea dată, nu figura nici un alt poet simbolist !). Concomitent cu inițierea lui Bacovia în ale mișcării lirice contemporane, ar fi fost contactul cu presa și doctrina socialistă, ceea ce explică unele răspicate atitudini protestatare din lirica lui ante- și interbelică.

Semnînd V. George poezia *Și toate*, și trimițînd-o „Literatorului", în 1899, are bucuria să o vadă publicată. Pe șeful mișcării simboliste române, Alexandru Macedonski, avea să-l vadă abia în 1903, cînd se înscrisese la Facultatea de drept din București. „Printre admiratorii săi", scria poetul în 1928, într-o pagină consacrată lui Alexandru Macedonski, „întîlneam pe atunci pe Mircea Demetriade, Ștefan Petică, Caion — literatori destul de apreciați astăzi de publicul cetitor". Despre Petică, lucrul era adevărat, dar nu și despre Demetriad, rămas necunoscut publicului literar, nici, mai ales despre Caion, al cărui

nume se bucura, dacă se poate spune, și se bucură încă de tristă celebritate, a defăimării lui Caragiale, prin cele mai reprobabile mijloace. Ce a vrut să spună însă poetul, nu știm, cînd afirma următoarele :

„Poeți, pictori, ziariștii formau mediul său obișnuit, astfel că își apropia o cultură artistică serioasă, cu care a luptat la formarea unei poezii sociale agreabile".

Macedonski era într-adevăr înconjurat de „poeți, pictori, ziariști", dar își făcuse singur cultura artistică, iar poezia socială în sensul celei axate pe sentiment, era o fază depășită a esteticii sale în preajma vîrstei de treizeci de ani. Cînd l-a cunoscut Bacovia, Macedonski era un estetist incarnat. În finalul articolului din 1920, poetul mărturisea că i-a citit opera, dar nu recunoștea în el pe maestrul său, căruia i-ar fi fost discipol. Cel de al doilea articol începe cu o mustrare ce și-o adresează :

„Cu cît indiferentism mă gîndesc la acest poet care a trecut în lumea celor cinstiți..."

Adică a celor onorați de către posteritate !

Bacovia continuă să-l considere un poet social :

„Contemplativ, Macedonski, considerat de unii critici mai mult ca un poet al formei, din resemnările sale se ridică însă cu un fond de poezie socială în care ne arată nedreptățile politice ale vremii noastre".

Discutabilă despre Macedonski, afirmația lui Bacovia, la acea dată, 1928, corespundea mai mult propriei lui situații cu puțini ani înainte de lansarea culegerii lui *Cu voi*, în care domină nota protestatară. Poezia cu care se deschide volumul ar fi fost scrisă încă din 1900, deși a fost publicată tocmai în 1929. O reproducem pentru accentul ei introvertit, specific bacovian, nu lipsită de un amar sarcasm :

„Mai bine singuratec și uitat, / Pierdut să te retragi nepăsător, / În țara asta plină de humor, / Mai bine singuratec și uitat. // O, genii triste care mor / În cerc barbar și fără sentiment, — / Prin asta ești celebră-n Orient, / O, țară tristă, plină de humor...".

Într-unul din manuscrise, poezia are titlul „Hübsch", după expresia pejorativă, la adresa țării, de pe la finele veacului trecut și la începutul secolului nostru : „țara lui Hübsch" (numitul era un german, naturalizat român, șef de orchestră militară). La prima apariție, în periodicul bu-

cureştean „Orizonturi noi“, poezia avea titlul latinesc *Vobiscum* (poetul avea o predilecție pentru titlurile în limba latină).

O altă poezie, dacă legenda e adevărată, i-ar fi plăcut marelui ministru al școalelor, Spiru Haret : *Liceu*. Refrenul poeziei : „Liceu — cimitir / Al tinereții mele“, reflecta caracterul independent și insubordonabil al autorului, care nu s-a putut adapta la nici unul din cadrele societății, în structura ei din trecut. Același dezgust față de caracterul venal al acestei societăți îl exprimă a treia poezie a culegerii, în care „Amorul, hidos ca un satir“, moare „De zurnetul de bani înăbușit, / În lumea asta cu dugheni“ (adică în lumea preponderent comercială). Amorul, astfel văzut, nu mai e mica divinitate a Olimpului, ci un „copil degenerat — / Învinețit, transfigurat“. Îmi exprimă o rezervă față de acest ultim epitet, deoarece poetul a gîndit contrariul : desfigurat, adică urîțit, exact sensul opus transfigurării, pe care-o vedem numai în frumos.

Desigur, la lumina criticii socialiste, pe care poetul și-o însușea, societatea în mijlocul căreia a trăit i-a putut pe drept repugna, dar și structura introvertită, de care vorbeam, a jucat un rol important în neadaptarea poetului, al cărui temperament artistic foarte acut, dar dublat de o tot atît de categorică lipsă de voință, l-a predispus nevrozei și pesimismului. Nu și mizantropiei ! În fond, Bacovia a simțit laolaltă cu toți suferinzii, fie de pe urma inechității sociale, fie de natură somatică, similară cu aceea proprie. Acea „grea mizantropie“ din poezia *Ego*, scrisă în 1899 și publicată în 1904, deși vorbește de „Aceeași nepăsare / De oameni, și de tine“ (de iubită !), este desigur o avantajoasă poză de tinerețe.

Dacă disociem omul de operă și chiar dacă admitem ca posibilă imaginea contradictorie a acesteia față de autorul ei, cu greu îl putem înțelege pe tînărul poet, care-și scrisese aproape în întregime volumul *Plumb*, cea mai sumbră imagine, nu numai a orașului de provincie din zorii veacului nostru, dar și a „victimei“ acestuia și în genere a universului său cosmic. Îl înțelegem cu greu la lumina amintirilor poetului I. M. Rașcu, prietenul său

ieșean, din anii studiilor universitare, care ni-l prezintă ca pe un tînăr plin de vitalitate, de voioșie, de inițiativă în dragoste, petrecăreț și glumeț, la antipodul viziunii sale lirice, de pe atunci viguros conturată în cele mai întunecate culori. Nevroza și boala, cu recidivele ei, au survenit ulterior, conferind impresia de unitate funciară între operă și autorul ei, cea dintîi reflectîndu-l cît se poate de fidel.

Poetul deplin sănătos, din anul cînd îl cunoscuse pe Macedonski, scria cele două catrene cu titlul *Vobiscum*, publicate cu puțin înaintea apariției volumului *Plumb*, în revista „Flacăra", receptivă față de producția simbolistă :

„În cercul lumii comun și avar... / Mă zguduie de mult un plîns intern ; / Și-acest fel de a fi / va fi etern / Și de nimic pe lume nu tresar. // ...Dar vai, acei învinși, pe veci pierduți... / Ori în taverne, ori în mansarde ; / Și acei nebuni, rătăcitori, tăcuți, / Gesticulînd pe bulevarde..."

După amintirile Agathei Grigorescu-Bacovia, care l-a anchetat pe poet asupra genezei fiecăreia din poeziile lui, aceasta s-ar fi grefat „pe imaginea unui veteran de la 1877, care, șocat mintal în război, bîntuise Bacăul copilăriei lui Bacovia cu strigătul : Înainte, copii ! Ura ! Înainte !". Acest amănunt e desigur relevabil, dar nu e mai puțin adevărat că marele poet trece de la cazul de excepție la generalitatea celor dezmoșteniți, la toți cei „învinși" sau „pe veci pierduți", la oamenii socialmente irecuperabil, distruși trupește și moralmente. Vinovat este „cercul lumii comun și avar", adică atît determinismul cosmic, cît și cel social.

Momentul de vîrf al protestului social poate fi acel *Amurg*, din 1914, publicat în 1930, cu acest final, în care descifrăm prezența însăși a poetului, în actul de acuzație, mai mult procuror decît „filosof" :

„...Dar notează-n cartea vremii / Filosoful proletar : / Greve, sînge, nebunie, / Foame, / Plînset mondial... / Pe cînd lasă-amurgul flăcări / Pe-un final ce se anunță / Pe-un decor miliardar".

Enormul decalaj dintre marile averi, strînse prin exploatare, și mizeria celor explotați, stă desigur la baza

sentimentului de revoltă socială, fără îndoială mult mai real la Bacovia decît la Macedonski, rămas pînă la urmă un preponderent estet și estetist.

Latura de estet pe care unii critici i-o contestă lui Bacovia este însă evidentă în savanta orchestrare, cu deosebire în poemul unitar cu numele *Plumb (1916)*, în muzica secretă sau aparentă, în bogata paletă a tonurilor depresive, negru, violet, galben, în frecvența leit-motivelor, în tot ceea ce ne semnalează grija atentă a artistului.

Este evident că influența lui Rollinat, el însuși, înaintea lui Bacovia, un desăvîrșit muzician al versului și un talentat compozitor, a putut influența în negru viziunea lui Bacovia, înaintea unei reale experiențe de viață. Aceasta din urmă, de atîtea ori dureroasă, i-a devenit apoi organică și i s-a integrat, așa fel încît bacovianismul în sine și în repercuția sa asupra tinerelor generații a corespuns nu numai unei psihoze, ci și unei viziuni de viață, unei autentice „Weltanschauung". Artistul își revizuia însă atît versurile cît și prozele, dovadă pentru cel ce scrie aceste rînduri, a unui volum din *Bucăți de noapte*, din proprie colecție, cu suprimări și adausuri. Și, în mod curios, scrisul, „ductul" lui a rămas armonios și limpede, în pofida nevrozei și a violentei introvertiri de care a fost dominat în a doua jumătate a vieții sale. S-ar putea vorbi chiar de o caligrafie, în sensul plenar al cuvîntului, privind atît forma exterioară, cît și demersul poematic.

Am afirmat și repet că apariția culegerii *Plumb* este o dată istorică în literatura noastră. Niciodată o poezie ca aceasta, amară și monocordă, n-a putut confirma atît de strălucit caracterul cathartic al artei. Poezia lui Bacovia ne eliberează de propriile nevroze.

25 mai 1978

95 DE ANI DE LA NAŞTEREA LUI PANAIT CERNA

La 25 septembrie 1881 s-a născut, în comuna Cerna din Dobrogea, fiul lui Panait Stanciof, învăţător, şi al Mariei. Copilul nu şi-a cunoscut tatăl, dispărut, pare-se, fără urme, înainte de naşterea lui, dar a crescut sub privirile duioase ale mamei, căreia i-a închinat unul dintre cele mai patetice poeme (*Mamă,* în „Convorbiri literare", octombrie 1911). Cu un an înainte, poetul adresase o suplică, rămasă inedită, către mitropolitul primat al ţării, plîngîndu-se de preotul din satul natal, la grădina căruia slujise, dar cînd s-a dus să-şi primească plata, el „a primit-o cu cele mai murdare sudălmi". Mama lui, aşadar, al cărei nume îl aflăm cu acest prilej, Maria Naum Costea (poate în interval divorţată sau remăritată) îşi cîştiga pînă şi la bătrîneţe din greu pîinea, cu munca braţelor. După ce absolvi clasele primare în comuna natală, adolescentul urmă cursurile — gimnazial şi secundar — la Brăila, întreţinîndu-se probabil din meditaţii. Grija traiului îl urmăreşte şi ca student, silindu-l să se retragă de la matematici iar apoi, temporar, să-şi întrerupă cursurile la filosofie. Boala necruţătoare de care va muri la vîrsta de 32 de ani, tuberculoza, se anunţă încă cu doisprezece ani înainte, cu „un junghi în dreptul inimii", La figurat, tot un junghi în dreptul inimii avea să-i dicteze o serie de frenetice poezii de dragoste, către o Marie care l-a respins şi căreia-i adresează, cu prilejul logodnei o generoasă, dar sfîşietoare urare :

„Nu te uita că ochiu-mi s-aprinde peste fire,
Că sufletu-mi se rupe de-atîta fericire —
Nu te uita : sărută-l, sărută-l înainte —
Simţire-aş gura morţii pe fruntea mea fierbinte".

(*Logodna,* în „Sămănătorul", 8 febr. 1904)

Cînd își luă licența în filosofie, cu mențiunea „magna cum laude“, poetul Panait Cerna își și făcuse un nume în literatură, revendicat fiind deopotrivă de cercurile „Sămănătorului“ și „Convorbirilor literare“. Curînd apoi, Mihai Dragomirescu avea să se laude că a „colaborat“ la definitivarea unora din poeziile lui, iar G. Ibrăileanu nu va șovăi să-l anexeze poporanismului. Nici unul dintre poeții contemporani, poate chiar de-a lungul întregii noastre literaturi, nu s-a putut bucura de un asemenea tratament preferențial. Poet de sentiment direct și de gîndire, ca și Eminescu, el a fost comparat cu marele lui înaintaș și nu puțini au fost aceia care au văzut într-însul pe succesorul mult așteptat. Ca și în cazul lui Eminescu, Titu Maiorescu i-a destinat o catedră universitară și i-a obținut pînă la urmă o confortabilă bursă, de 300 de mărci lunar (375 de lei aur !). Plecat pentru obținerea doctoratului în Germania, Cerna ezită între „vechiul Heidelberg“ și Berlin, ca să se fixeze la Lipsca și să lucreze sub conducerea ilustrului estetician Volkelt, la teza despre *Lirica de gîndire* (Die Gedankenlyrik).

Înștiințat de alegerea acestui subiect, Maiorescu se declară cu totul de acord, cunoscînd în această temă nu numai o veche preocupare a poetului, dar chiar o conformitate cu propria lui poezie. De aceea îi răspundea în acești termeni la 24 noiembrie 1910 :

„Iubite Domnule Cerna,

Îmi pare bine de scrisoarea D-tale din Lipsca : te văd vesel, că ai scăpat de filologie și ai intrat mai liber în filo..., în fine în alte filii... Și eu cred, ca d. Volkelt, că „Lirica filozofică“ (a lui Eminescu, a D-tale, în cîteva poezii, a lui Schiller etc.) ar fi cea mai interesantă temă și pentru D-ta cea mai nemerită, anume pentru D-ta [...].

Și încheia, după atîtea semne de considerație :

„Al D-tale prietenește

T. *Maiorescu*“

(scrisoare inedită)

La 17 februarie 1913, Cerna își susține teza, acceptată de Volkelt și de nu mai puțin cunoscutul Spranger (cu un an mai tînăr decît candidatul), obținînd și la doctorat mențiunea „magna cum laude“, ca să cadă grav bolnav la 26 martie și să înceteze din viață după două zile de îngrozitoare luptă cu moartea, asistat de Paul Zarifopol, pe care-l întreba stăruitor dacă a avut sau nu talent. A doua zi apărea și teza, spre a-l însoți în mormîntul provizoriu de la Lipsca.

În 1910 apăruse în Editura Minerva volumul de *Poezii*, primit cu aproape unanime elogii (firește, cu abținerea presei simboliste, poetul fiind considerat de cei de la „Vieața nouă“ ca un „pășunist“). Academia Română îi premiază volumul, în urma raportului reticent al lui Duiliu Zamfirescu, care exprima rezervele marii proprietăți rurale, relevînd păcatele autorului :

„Și imagini riscate, idei răzvrătitoare are destul dl. Cerna în poezia sa *Poporul*, pentru care n-aș greși să cer a nu i se da nici un premiu“.

Autorul lui *Tănase Scatiu* și-a călcat însă peste inimă și a greșit de partea cea bună, cu norocoasa inconsecvență proprie poeților.

Poetul, într-adevăr (este vorba de Cerna), publicase în „Convorbiri literare“ din septembrie 1907, un grupaj de trei sonete, cu titlul *Zile de durere*, în care luase partea țăranilor răzvrătiți, cerînd pentru ei dreptate, fie chiar cu prețul celor mai mari catastrofe :

„Dispar-o lume, tron de tron să ardă ;
Dar nici o lacrimă să nu se piardă
Din plînsul și din sîngele vărsat !“

Tot în „Convorbiri literare“ (la care se fixase poetul) din ianuarie 1909, apăruse amplul poem *Poporul*, în care la evocarea trecutului de epopee a neamului nostru se adaugă amintirile recentei tragedii a sîngerosului 1907, cu această impresionantă interogație retorică :

„Cum am să cert osînda soartei tale,
Neam al răbdării, vecinic al răbdării ?“

Apologia lui 1907 se strecoară în *Poporul* cu accente de certă elocvență, impunîndu-se totuși redacției, care nu-l putea refuza pe poetul în care-l presimțea pe noul Eminescu.

Nota socială era în cinste la Cerna de mai veche dată. În macedonskiana „Revistă modernă" din 19 august 1901, ei publicase poezia *Triumf*, în care slăvea truda muncitorului de la țară

„...vesel c-a izbutit să cheme
O auroră nouă dintr-un pămînt trudit".

Poetul care surprindea în munca țăranului

„Făgăduinți de pace și dragoste de viață"

a închinat Păcii un imn, în vremea lui, unanim admirat, *Către pace* („Sămănătorul", 19 decembrie 1904), iar opera sa lirică, cu toate încercările grele prin care trecuse autorul, respiră un robust optimism, încrederea în om și în viață. Poetul vestește vremea apusului tiranilor :

„Și nu va fi pe lume nici sclav nici domnitor", ba chiar revoluția socială :

„Cu torțe aprinse robii, zburînd din loc în loc,
Vor îmbrăca pămîntul într-un vestmînt de foc ;
Vijelioase flăcări vor mistui palate,
Vor șterge orice urmă din vechea nedreptate..."

Poezia lui Cerna a fost în repetate rînduri reeditată pînă în 1944, iar după Eliberare a fost trasă în ediții de masă. A doua ediție din Biblioteca pentru toți, din 1968, sub îngrijirea atentă a lui Valeriu Râpeanu, conținînd, pe lîngă textul din 1910, alte poezii „din periodice" și „postume", a atins cifra de 56 175 exemplare broșate.

Poezia lui Cerna, generoasă în principiul ei vital și în aspirațiile ei, nutrită cu idealurile generoase ale marilor romantici, a căror serie a încheiat-o în modul cel mai onorabil, poate nu mai corespunde stilului modern al liricii, dar nu și-a pierdut cu totul ecoul în public. Teza de doctorat, *Lirica de idei*, întîia oară publicată în românește de Marin Găiseanu în 1974 (Editura Univers), purtînd viza marilor dascăli Volkelt și Spranger, contribuie po-

zitiv la întregirea imaginii poetului și gînditorului, indisolubil legați. Teoreticianul a văzut „ideea și intuiția sensibilă" ca și Maiorescu, în vechiul său studiu *(Poezia română,* cercetare critică, 1867), aparținîndu-și „de la început una alteia, ca trupul și sufletul". Teoreticianul ignora însă noțiunea de sugestie și, mai în genere, noile orientări poetice, de la simbolism la expresionism, iar universitatea lipscană, eminamente conservatoare, s-a declarat satisfăcută cu teza în care predomină citatele din Goethe și Schiller. Totuși, autorul își ia libertatea, într-un loc, să critice „acumulările culturale" ale celui din urmă, ca dăunătoare poeziei.

Dispărut înainte de vreme, la vîrsta de maturizare a lirei, Cerna nu și-a dat toată măsura minții și inimii, amîndouă de o mare înălțime și puritate. Cinstim amintirea lui de poet, de gînditor și de poet-cetățean, care a știut să vadă în zare viitorul, și să-și facă glasul ascultat în ceasul său.

30 septembrie 1976

O SUTĂ DE ANI DE LA NAŞTEREA LUI E. LOVINESCU

Eugen Lovinescu s-a născut la Fălticeni, la 31 octombrie 1881 ; era „al patrulea fiu din cei şapte ai lui Vasile T. Lovinescu, pe nume adevărat Vasile Teodorescu, fiul preotului Teodorescu, din comuna Forăşti, nu departe de Fălticeni, înrudit însă cu Lovineştii, neam de gospodari şi de preoţi din bogata comună a Rădăşenilor, tot din vecinătatea tîrgului“[1]. „Profesor de istorie la gimnaziul din Fălticeni“, apoi director timp de peste douăzeci şi cinci de ani, deputat şi senator liberal, tatăl a fost portretizat de Mihail Sadoveanu, care i-a fost elev, sub numele de Vernescu, în *Însemnările lui Neculai Manea :*

„Nalt şi uscat, numai pielea şi oasele, nalt de parcă nu se mai sfîrşea, şi adus puţin din şele, umbla domol, numărîndu-şi parcă pe nisip paşii. Îşi sălta din cînd în cînd paltonul între umerii încovoiaţi şi-şi trăgea spre urechi, friguros, căciula de blăniţă de miel“. Confirmînd acest portret, E. Lovinescu preciza că într-adevăr, în tinereţe, aşa fusese tatăl său : „slab, nalt, cu figură melancolică şi nas coroiat : „pastramă cu suflet“, cum îl poreclise un mucalit ; încetul cu încetul îşi consolidase sănătatea şubredă ; devenise un bărbat destul de voinic, sănătos şi poate chiar impunător, după cum îl arată fotografiile“.

Mai tîrziu, în *Anii de ucenicie,* portretul este mai amplu şi creionat cu o deosebită simpatie retrospectivă :

„Tatăl lui Eugen, domnul Teodor V .Lovinescu, fusese director al gimnaziului în timpul cînd învăţasem eu acolo[2].

[1] Datele acestea, ca şi cele următoare, fără menţiune, după schiţa autobiografică a autorului, semnată Anonymus Notarius, în volumul omagial *E. Lovinescu,* la care au colaborat Şerban Cioculescu, Pompiliu Constantinescu, Perpessicius, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, edit. Vremea, 1942.

[2] Mihail Sadoveanu a absolvit gimnaziul la Fălticeni, urmînd apoi cursul superior la Liceul Naţional din Iaşi.

Era coborîtor din gospodarii de la Rădășeni : bărbat nalt, sprinten și frumos. Întreprinzător și chibzuit, întemeiase în Fălticeni un fel de casă de economii, pentru sprijinul funcționărimii. Către sfîrșitul carierei și-a orînduit în malul Șomuzului, lîngă Iazul Botoșanilor, o fermă ș-o livadă de toată lauda. Întreaga rîvnă și hărnicia răzeșilor din neamul său, care tînjiseră după moșii pierdute și luptaseră pentru pămînturi cotropite, renășteau în bătrînul meu profesor de istorie".

Despre mama lui, Eugen ne spune că „era și ea fiică de preot, Manoliu de la Bărăști, tot din preajma orașului", că fusese o căsătorie dintre cele mai armonioase, „femeie exclusiv devotată soțului, casei și numeroasei sale familii", și că „făptură sănătoasă, fizic și moral", trăise pînă la vîrsta de 85 de ani.

În același loc, Mihai Sadoveanu o menționa pe scurt, astfel :

„Soția sa era o cuminte odraslă de neam de presviter : cucoana Profira".

Lucid analist, E. Lovinescu și-a caracterizat copilăria „închisă, retractată, fără nevoie de expansiune, fără elasticitate fizică". A fost premiantul întîi atît în clasele primare, cît și în gimnaziu, „contemplativ, visător, melancolic, rezervat, timorat, incapabil de a se întovărăși, de a participa la o colectivitate, la orice colectivitate, a camarazilor, a familiei, în sînul căreia practică o absență voluntară, morocănoasă", trăind în „solitarism și în individualism, fără să însemne un temperament refractar, revoltat în contra comprimării, o tendință de evadare din colectivitate pentru a se afirma".

Puiul naturii, crescut printre alții, ca el, precoce pescar și vînător, colegul său, Mihail Sadoveanu, pe cît de mult l-a admirat pe profesorul și directorul său, pe atît a fost șocat de firea colegului său descriindu-l ca pe „un pui de rață", ieșit din „cuibarul acestor cumsecade găini răzeșești", ca pe un „coconaș" care își informa colegii „că se hrănește numai cu prăjituri", care „își pipăia cu o satisfacție precoce hainele, îndemnîndu-ne să ne încredințăm și noi că stofa e „lînă-n lînă", ca pe un băiețaș „cuminte ca o

duducă", văzîndu-și exclusiv de „bucoavne"[3], abținîndu-se de la „zburdălniciile noastre, la oină și la haiducie", necoborînd niciodată, ca aceștia, la iaz, ca să înoate „pînă în plăvii" și „să se scufunde cu capul în jos și să scoată scoici", vînzîndu-și „demonului cărților sufletul", aprecia la urmă marele povestitor, „a fost rob tipăriturilor pînă la sfîrșitul vieții".

Portretul, nu ne îndoim, este exact, dar redactat, ca să spunem așa, de pe poziții temperamentale total opuse, din care însă reținem că în copilărie și adolescență, lectura a fost pasiunea exclusivă a lui Eugen, ca apoi, în tinerețe, să se dubleze cu aceea a scrisului.

Să își fi renegat într-adevăr „seminția", așa cum afirmă mai departe Mihail Sadoveanu despre fostul său coleg, pentru opera căruia își declară o prețuire „într-o măsură mai mare decît a putut el s-o prețuiască pe a mea ?"

Dacă i-ar fi citit mai cu luare aminte cărțile, și mai ales memoriile, ar fi putut vedea că la maturitate, E. Lovinescu își făcea aproape anual „vilegiatura" în casa părintească, pe lîngă mama sa, cu care semăna fizicește izbitor și pe care o iubea cu tandrețâ, că întoarcerea la vatră avea și un caracter, ca să spunem așa, intim regionalist, ca într-o baie de moldovenism, pe care-l putem „decoda" atît temperamental, cît și lexical, memorialistul văzînd în sufletul Moldovei de Sus o predispoziție nativă către visare și melancolie, învecinată sufletului slav spre deosebire de acela al Moldovei de Jos, mai rece și mai pozitiv. Dacă cei doi adolescenți nu s-au putut potrivi, dacă apoi, în decursul carierei lor scriitoricești paralele, anume direcții literare i-au putut îndepărta, fără însă a-i și învrăjbi, la o mai atentă privire i-am putea apropia *post mortem* pe cei doi mari dispăruți, frați sufletești ignorați de ei înșiși, dar pe care îi putem așeza alături, în aceeași familie de spirite, cum spunea Sainte-Beuve, chiar dacă unele din pozițiile lor ideologice erau diferite.

Să ne întoarcem însă la anii de studiu ai eminentului adolescent, urmați cu strălucire la Liceul Internat de la Iași, continuați cu același *brio* la Facultatea de litere și

[3] Cu înțelesul de cărți de școală, dar și de lectură extrașcolară.

filosofie din București[4]. Paradoxal, viitorul critic literar, taxat de modernism și ca atare atrăgîndu-și fulgerele concentrice ale tradiționaliștilor, a urmat filologia clasică : limbile și literaturile greacă și latină. În acei ani, ne informează foarte corect memorialistul, facultatea era dominată de două mari personalități : Titu Maiorescu „în amurg" și N. Iorga „în auroră"[5]. Celui dintîi i-a admirat „vechea lui structură junimistă" și marele talent de expunere", iar celuilalt „dinamismul, vehemența pasională a cursurilor, nu ideile" (timiditatea înnăscută, la care se adăuga și o nemărturisită doză măricică de mîndrie împiedicîndu-l însă de la contactele personale și de la ceea ce se mai numea încă, cu o vorbă veche, de la ciraclîc). Așa-numitul de el însuși „refuz organic de a recunoaște un patronat" nu l-a împiedicat însă pe strălucitul absolvent al facultății să-și recunoască o „structură maioresciană încă din epoca formației (...) intelectuale".

Nu știm ce scriitor francez a spus că fericirea constă în realizarea unui vis al tinereții. La întrebarea ce și-a pus-o Maiorescu, scriind despre Eminescu, dacă genialul poet a fost fericit, tot el și-a răspuns : Cine este fericit ? Dacă așadar fericirea este un fals concept al minții noastre, dar care corespunde unei adînci năzuințí a fiecăruia, pe planul literar și în cazul lui Lovinescu, el și-a realizat desigur îndoita aspirație de a fi un mare critic și un scriitor de mare talent. Cum însă una este reușita pe plan spiritual și alta áceea pe planul vieții sociale, nu este nici un secret pentru nimeni, nedreptatea ce i s-a făcut permanent lui E. Lovinescu, închizîndu-i-se atît porțile Universității, cît și acelea ale Academiei.

După o scurtă predare a limbilor clasice la Liceul Sf. Petru și Pavel din Ploiești, E. Lovinescu a călătorit în Occident, a suferit de o „infiltrație pulmonară", care i-a conferit ani de-a rîndul o sensibilitate prethanatică, crezîndu-se predestinat unei morți timpurii, ceea ce nu l-a împiedicat și la Paris, să tenteze marea încercare : doctoratul de Stat la Sorbona, cu o teză principală despre criticul J. J. Weiss și cu cea secundară despre călătorii fran-

[4] După o înscriere la Universitatea din Iași.
[5] Asupra vieții intime ne impunem tăcerea.

cezi în Grecia în secolul al XIX-lea. Legat afectiv de conducătorul tezei, criticul Émile Faguet, care i-a apreciat superlativ rezultatul cercetărilor și farmecul expunerii în limba franceză, E. Lovinescu s-a entuziasmat de profesorul său, prezentîndu-l cititorilor români ca pe cel mai mare critic al Franței și o minte de vastă cuprindere.

Înainte de șederea la Paris, încă necomplet vindecat, E. Lovinescu își desfășurase o fecundă activitate critică, al cărei rezultat au fost cele două volume *Pași pe nisip*..., în anul 1906. Scrise cu vervă cursivă, cu imaginație poetică și reminiscențe clasiciste, unele afectînd dialogul platonician, cu o degajare elegantă, care nu excludea spiritul adesea mușcător și recursul la anecdotă, parcă mai mult din intenția de a plăcea decît a forța convingerea cititorului, primele critici i-au revelat talentul ce i s-a recunoscut permanent, dar în fond l-au deservit, creîndu-i imaginea unui spirit blazat, sceptic, neîncrezător în judecata de valoare.

De la Paris, tînărul critic își continuă colaborările în țară, mai ales în paginile *Convorbirilor* (1907) și apoi ale *Convorbirilor critice*, revistele profesorului Mihail Dragomirescu, despărțit de *Convorbiri literare* și scuturat de tutela lui Maiorescu. Ambițios, noul titular al catedrei de literatură română urmărea o „direcție nouă", și își făcu în curînd iluzia de a o fi și realizat. Cu o înțelegere destul de largă, el îngădui lui Lovinescu să-și desfășoare punctul de vedere al unei critici profund subiective și impresioniste, rezervîndu-și însă dreptul de a-i opune de pe cealaltă parte a baricadei, critica „științifică" și obiectivă.

Poziția impresionistă, cu o falsă spoială de bravadă de superioritate avu darul să indispună atît cercurile tradiționaliste, care nu fuseseră cruțate, în frunte cu sămănătorismul iorghist, cît și cele moderniste, de la *Vieața nouă* a lui O. Densusianu și revistele minulesciene. Astfel se fixă din capul locului în opinia literară, nu numai antebelică, imaginea unui critic fără axa unei convingeri, cu un netăgăduit dar al condeiului, eșuat însă în numeroase încercări literare concomitente, într-un cuvînt, a unui diletant. Cercul *Vieții românești*, după o scurtă perioadă de colaborare, îi rămase permanent ostil, mai ales după ce E. Lovinescu, temporar suplinitor al catedrei de literatură română, s-a simțit frustrat prin numirea lui G. Ibrăileanu, îndată după obținerea doctoratului, cu o mediocră teză

despre Al. Vlahuță, precum și după imprudentul atac împotriva lui G. Topîrceanu, „copilul răsfățat" al grupării poporaniste.

Este de remarcat ca un paradox psihologic, în structura criticului impresionist, persistența unui spirit înclinat surprinzător către ironie și sarcasm, adeseori îndreptate împotriva unor personalități literare și științifice majore, ca Vasile Pârvan, Simion Mehedinți și N. Iorga. Dușmănia vindicativă a marelui istoric avea să-l urmărească toată viața cu respingerea candidaturii lui academice, la intervenția lui N. Iorga, pentru motive extraliterare, de pretinsă imoralitate și pornografie a criticului, care îndrăznise în romanele lui să ponegrească memoria sacră a cui ? a lui Eminescu însuși !

Înainte așadar de a-și încheia cariera cu o serie de admirabile volume memorialistice, E. Lovinescu se remarcase cu un rînd de „Figurine", care avuseseră darul să placă gusturilor literare subțiri, dar și să indispună pe unii dintre cei portretizați, îngroșînd astfel rîndurile dușmanilor literari.

În timpul războiului pentru Întregire, ca și alți scriitori, mobilizați în servicii de presă, la Iași, Lovinescu își dăduse contribuția la ridicarea moralului public, foarte scăzut în urma primei părți a campaniei.

La întoarcerea din Moldova, E. Lovinescu înființă revistele magazin *Lectura* și *Sburătorul,* prima serie, cu colaborări eclectice. Cu cea de a doua serie, din 1921, luă ființă longevivul cenaclu literar, care strînsese în jurul șefului său, încă din ajun, ca secretar de redacție, pe viitorul autor glorios al lui *Ion,* iar apoi o serie întreagă de poeți, prozatori și critici, recomandați călduros, în scurtele, dar cuprinzătoarele sale „anticipații" : Ion Barbu, Camil Baltazar, Ilarie Voronca, G. Brăescu, Camil Petrescu, F. Aderca, B. Fundoianu, Vladimir Streinu, Pompiliu Constantinescu, ș.a. Un produs specific al noii direcții, care recomanda în proza epică, orientarea citadină și obiectivitatea, a fost Hortensia Papadat-Bengescu, ale cărei creații din acea fază au situat-o pe întîiul plan, alături de Liviu Rebreanu. Marele merit al lui E. Lovinescu a fost acela de a fi abătut pe talentata scriitoare de la întîia ei manieră, subiectivă și lirică, nelipsită însă de darul observației și al

notației precise, către o privire rece, lucidă, masculină și feminină totodată — masculină prin fermitate, feminină prin finețe — de o desăvîrșită obiectivitate și de o adîncă pătrundere psihologică, reușind a configura în tetralogia familiei Hallipa, o parte din societatea burgheză, cu pretenții aristocratice, însă foarte amestecată în fond, plină de vicii și de tare, descriind magistral procese maladive, de degenerescență și de agonie ale personajelor.

N-a fost însă numai schimbarea la față a scriitoarei, care se afirmase în cadrul *Vieții românești* ca o prezență predominant lirică. Însuși E. Lovinescu, după strălucitele proze fluente și discursive din tinerețe, și-a creat postbelic un alt stil, de calitate latină, tacitiană, concentrat, concis, definitoriu, cu o mare bogăție de neologisme, prin care a contribuit mai norocos decît reprezentanții Școlii latinești la romanizarea limbii noastre intelectuale, în sensul speculativ al cuvîntului. Nimeni ca el n-a reușit, într-o singură frază, de o mare claritate, dar și de un înalt nivel spiritual, să definească o operă și un scriitor. Iată, de pildă, începutul paginii pe care i-o acordă aproape în întregime lui Victor Eftimiu în *Istoria literaturii române contemporane* (1900—1937) :

„Un val cald de lirism molcom și sentimental se revarsă în toate poeziile lui Victor Eftimiu (n. 1889), în versuri clasice, corecte și chiar perfecte, sau în versuri libere, rimate sau fără rimă[6], într-un cuvînt în toate formele imaginare, expunînd toate ideile și toate atitudinile posibile, în ample dezvoltări retorice, impecabile, turnate într-o limbă de o puritate desăvîrșită și exprimate cu claritate dezolantă“.

Să se remarce cum singur epitetul final cade ca o ghilotină peste producția lirică a talentatului dramaturg, care ne afirma cu reținută mîndrie că scrisese una mie de sonete[7].

În cenaclul său, alături și pe urmele Hortensiei Papadat-Bengescu s-au aliniat o serie impresionantă de tinere talente feminine : Ticu Archip, Lucia Demetrius, Ioana Postelnicu, Sorana Gurian, Ada Orleanu.

[6] Versuri albe.
[7] I-am răspuns : — Eminescu n-a scris decît 25 !

Cu Ion Barbu a luat ființă școala liricii ermetice de la noi. Deși prin structura latină, Lovinescu era adeptul clarității solare în expresie, cu condiția economiei verbale și excluderea oricăror rezvoltări parazitare, în poezie fusese cucerit nu atît de ermetism, cît de ceea ce a numit „muzica interioară" a versului. De aceea, s-a lăsat cucerit, la început, de versurile melopeice ale lui Camil Baltazar, ca apoi, după apariția *Cuvintelor potrivite* (1927), să salute în Tudor Arghezi, alături de critica tînără, pe cel mai de seamă reprezentant al liricii noastre contemporane. A fost și un act de o mare conștiință critică, deoarece nici el nu fusese cruțat de vitriolantele diatribe ale pamfletarului. Întîlnirea lor întîmplătoare, fiecare cu cîte un copil de mînă, pe una din aleile Cișmigiului, și împăcarea lor, cu acel prilej, a fost un moment simbolic în etica noastră profesională, de la care E. Lovinescu nu s-a abătut niciodată. Dovada ? A scris cu comprehensiune despre temperamentul și talentul lui N. Iorga, marele său dușman, care în schimb, în *Istoria literaturii românești contemporane*, II, *În căutarea fondului* (1934), l-a minimalizat, neiertîndu-i atitudinile de independență și francheța stilului său critic[8].

Omul era un mare muncitor, care nu-și îngăduia, după îndeplinirea datoriei profesionale[9], decît o scurtă plimbare pe jos și trecerea prin libraria Alcalay, ca în fiecare zi, credincios normei latine, *nulla dies sine linea,* să-și aștearnă, în cîteva ceasuri, scrisul său armonios pe lucrarea în curs : critică, scenetă, piesă de teatru, nuvelă, roman, memorialistică, traduceri din clasicii elini și romani, manuale didactice. A fost, desigur, un poligraf, dar unul de calitate, ca și necruțătorul său adversar, N. Iorga.

Împrejurările incalculabile ale vieții au făcut din acești doi mari bărbați, dușmani ireconciliabili, deși, ca în cazul cu Mihail Sadoveanu, ei aveau atîtea puncte comune : nativi ambii în aceeași Țară de Sus a Moldovei, amîndoi iubind-o fierbinte, amîndoi mari patrioți, ambii mari muncitori, desbinați în viață printr-o neînțelegere care n-a fost reciprocă, sfîrșind tragic și unul și celălalt :

[8] Alții ar spune : neiertîndu-i (...) scriitura !

[9] A murit ca profesor secundar pensionat, la 15 iulie 1943, de ciroză ignorîndu-și boala și sperînd în însănătoșirea sa.

unul asasinat mișelește, cel de al doilea minat de perfidul morb ucigaș. Răsfoiesc, scriind acestea, cele douăzeci de pagini din volumul I de *Memorii, 1900—1916*, referitoare la Nicolae Iorga, regăsindu-mi sublinierile vechi de peste cincizeci de ani[10]. Nimic nu s-a învechit, esteticește vorbind, din măiestritele pagini în care este evocată puternica personalitate electrizantă a profesorului, al cărui verb înflăcărat i-a scos, la 13 martie 1906, pe studenți în piața Teatrului Național, ca să împiedice reprezentația în limba franceză, a unor artiști amatori, din „înalta societate", în scopuri filantropice — manifestație care s-a încheiat cu ridicarea de baricade, intervenția forței publice și vărsare de sînge. Printre adulții care au aderat la „lupta pentru limba românească", luptă ce avea să facă din N. Iorga un om politic de prim plan, s-au numărat, dintre cei de pe alte poziții, bătrînul B. P. Hasdeu[11] și însuși tînărul E. Lovinescu.

Memorialistica lui Lovinescu este excepțional de bogată și plină de agrement, deși oarecum încărcată cu balast anecdotic și prea adesea centrată pe intuiția vanității individuale, factor după cum credem, nesemnificativ, deoarece stă în firea fiecărui scriitor sau mai în genere artist, de a se socoti unic și superior celorlalți.

Iată cum e portretizat P. Cernea, colegul său de universitate :

„Mic, îndesat, cu aparență de sănătate, deși cu plămînii ciuruiți încă de pe atunci : cu umerii obrajilor înfloriți și cu trupul gîlgîind de hemoptizii, vioi, inteligent, cu ochii de mărgele albastre, mobile, Cerna purta în mersul lui trepidant nevoia frenetică a risipirii vieții ; afrodiziac, rostogolindu-se prin sîngele tînăr, bacilul dădea o apetență erotică acestei febre active ; tenacea floare a ginestrei evocată de dînsul, spinteca lava Vezuviului, spre a se legăna în văzduh, căutîndu-și bucuria de a fi, de a se încălzi la soare, de a iubi, spînzurată deasupra gurii vulcanului asasin".

[10] Dedicația poartă data de 7 decembrie 1930.

[11] Iorga colaborase la *Revista nouă* a magului de la Cîmpina, dar relațiile dintre ei se rupseseră de mult.

Cu aceste splendide rînduri de caracterizare poetică, încheiem însemnările noastre în cinstea marelui critic, care a dominat viața literară bucureșteană în cele două decenii interbelice și pînă în zilele lui din urmă, cînd condeiul lui, niciodată atît de harnic, plătea tributul recunoștinței, într-o vastă serie de lucrări privindu-l pe Maiorescu, „Junimea" și posteritatea maestrului său și al nostru al tuturora.

1981

E. LOVINESCU, „OPERE", I, II[1], III

I

La 8 decembrie 1909, E. Lovinescu își susținea la Sorbona, în fața unui juriu compus din elenistul Alfred Croiset, decanul Facultății de Litere, Émile Faguet, raportorul tezei și prefațatorul ei, Gustave Lanson, autorul celebrului manual de istorie a literaturii franceze, Augustin Gazier, autorul unei monografii asupra jansenismului și Gustave Fougères, arheolog, tezele sale de doctorat de Stat, pregătite în intervalul de numai doi ani de ședere la Paris. Am spus *numai* doi ani, pentru că pregătirea unei teze de vastă erudiție și proporție, cum se cădea îndeobște, cerea circa cinci ani de documentare și de redactare. Lui E. Lovinescu, grație bunei voinți a lui Émile Faguet, i s-a acceptat lucrarea, de dimensiuni modeste, dar scrisă cu fină înțelegere și cu talent, într-o impecabilă limbă franceză care a uimit juriul, cu excepția unuia singur : istoricul jansenismului. Acesta, cred, nici nu i-a citit teza, dar s-a bucurat să-i descopere în dedicația lui Lovinescu, a tezei principale către principele George Știrbei, fiul mai vîrstnic al domnitorului, două pleonasme : „offerte et dediée" și „compatriote roumain". Cu o dezarmantă sinceritate, autorul tezei a răspuns, ca să se scuture de răspunderea acestora, că dedicația fusese redactată de însuși principele. Această greșală de tact a fost speculată triumfător de neîn-

[1] Ediția de Opere I—II—III îngrijită de Maria Simionescu și Alexandru George, studiu introductiv și note de Alexandru George, Colecția Scriitori români, Editura „Minerva", București, 1982, 1983, 1984. Volumul II (1983) conține tezele de doctorat de Stat susținute la Sorbona în 1909, în limba franceză. Teza principală : *Jean Jacques Weiss et son oeuvre littéraire,* avec une préface de Émile Faguet de l'Academie française, cea secundară : *Les voyageurs français en Grece au XIX siècle, 1800—1900,* avec une préface de M. Gustave Fougères.

duplecatul Gazier, reducîndu-și victima la tăcere. A trebuit ca raportorul tezei secundare să spună ultimul cuvînt, relevînd și el marile merite ale cercetătorului și scriitorului de limbă străină. Dispunem de aceste amănunte, ca și de tot ce se leagă de obținerea titlului mult rîvnit în lume, datorită lui E. Lovinescu însuși, care a consacrat un dens capitol episodului respectiv, în primul său volum de amintiri[2].

E. Lovinescu era îndatorat lui G. Știrbei, prietenul intim și executorul testamentar al lui J. J. Weis[3], care îngrijise de editarea postumelor lui și acoperise cheltuielile editării tezei.

Cine era însă Jean-Jaques Weiss, asupra căruia căzuse alegerea tînărului critic român, autorul *Pașilor pe nisip?* În prefața lui Faguet la teza principală, marele critic îl tratează de la egal la egal, calificîndu-l „l'illustre critique". Posteritatea i-a fost însă mai severă : în *Dictionnaire des littératures*, redactat sub conducerea lui Philippe van Tieghem, în 1968, i se consacră numai cinci rînduri : „Jurnalist și critic literar francez, mai întîi profesor de istorie și colaborator politic la ziare liberale. I se datorează un *Essai sur l'histoire de la littérature française* (1865), în care ia atitudine cu vigoare, precum și o istorie a teatrelor în 4 vol. (1892—1896)".

Weiss a fost totuși, în vremea lui, o personalitate și, după Faguet, un „original care nu-și dădea seama de excentricitățile lui, pentru că erau rezultatul firesc al discordanțelor sale, dar care, instinctiv, cam profita de ele ca să nu fie ca toată lumea, ceea ce servește a atrage atenția lumii întregi".

Or, meritul lui Lovinescu a constat în a nu stărui asupra variațiilor temperamentale și ideologice ale publicistului și omului public, insistînd mai mult asupra realelor calități spirituale și morale ale bărbatului, de o mare independență de caracter și de o largă înțelegere. Cu o

[2] *Memorii 1900—1916*, Editura „Cugetarea", București, f.d. (1930) cap. XV. Doctoratul meu la Sorbona. — Prințul G. Știrbei — A. Gazier.

[3] Decedat în 1891, în vîrstă de 64 de ani.

pătrundere deosebită, monografistul i-a surprins contradicțiile interne, dar și „constantele" sale. Citez concluzia la capitolul final :

„Moralist, Weiss era și aceasta, și era să zic, mai ales. Înțelegea însă morala puțintel în felul său. Acest burghez, am spus-o, era dublat de o grizetă[4], ceea ce îl îndemna să facă în judecățile lui ciudate, țopăieli. I se întîmpla și să creadă că lipsa milei este singura imoralitate ce trebuie combătută... N-are a face ! Cele mai bune pagini pe care le-a scris sînt acelea ce se ocupă de morală ; studiile sale de moravuri sînt foarte amănunțite, foarte pătrunzătoare, vrednice de un la Bruyère sau de un Vauvenargues, din spița cărora aparținea. Către sfîrșitul vieții, a fost numit la Sorbona, la catedra de poezie franceză.... A trebuit să părăsească Aix-en-Provence ; a făcut-o cu părere de rău, căci viața provincială îi convenea de minune, cu înlesnirile, liniștea și poezia ei. Veni la Paris, unde continuă să ducă viața provincială. A fost ales la Academia franceză, la primul scrutin. La optzeci[5] de ani, muri glorios, înconjurat de copiii și nepoții săi. Opera lui literară cuprinde peste treizeci de volume de critică, de studii morale și de istorie, fără a socoti nenumăratele articole răspîndite în reviste. N-a scris niciodată în jurnale, deoarece le ura, ca și politica".

În momentul redactării tezei, Lovinescu s-a mărturisit sub influența covîrșitoare a lui Faguet. Există, în colecția Academiei R. S. România o misivă a lui, dacă nu ne înșelăm, către M. Dragomirescu în care-l numește „divinul Faguet". Ulterior, stilul relaxat, oral și uneori prolix, al mult prea productivului său idol l-a îndepărtat de modelul ce se resimte oarecum și în rîndurile de mai sus. Teza e însă remarcabilă prin libertatea de spirit a judecății omului și operei, deși nu lipsită de simpatie, sau cum se spune curent, de „empatie". Faguet avea dreptate să-și încheie prefața cu aceste cuvinte :

„D. Lovinescu a făcut portretul acestui om captivant și abundent în surprize interesante, cu stăruința și simpa-

[4] Tînără lucrătoare cochetă.

[5] Atît *Dicționarul literaturilor*, cît și *Marele Larousse* dau data nașterii 1827 și aceea a morții 1891.

tia unui explorator lucid, îndrăgostit de tărîmul străbătut și recunoscător de atîtea greutăți întîmpinate".

Într-adevăr, nu erau ușor de surprins mobilurile variațiilor omului public, ca și unitatea secretă a personalității strălucitului profesor, critic și publicist, care a fost Jean-Jacques Weiss. Teza a rămas, după atîtea decenii de la apariția ei, lucrarea de referință asupra uitatului scriitor.

Despre teza secundară a lui E. Lovinescu a rostit N. Iorga o nedreaptă judecată : „...d. Eugeniu Lovinescu, folticenean, format la București și la Paris, unde-și publica teza, mediocră, despre Călători francesi în Orient..."[6]

Las' că și titlul e greșit reprodus, din memorie, în loc de *Călătorii francezi în Grecia în secolul al XIX-lea (1800—1900)*. Mai autorizat să o judece, prefațatorul ei, savantul specialist Gustave Fougerès, încheia, după arătarea meritelor lucrării, astfel : „...d. Lovinescu a binemeritat de amicii Greciei scriind această carte".

Ea cuprinde, după o *Introducere* care aruncă o privire asupra călătorilor francezi în Grecia, înaintea secolului trecut, o serie de 51 de lucrări, eșalonate cronologic, dinainte de războiul pentru independență, de după, din timpul domniei regelui Othon I și regelui George I. Nu lipsește dintre ei românca Dora d'Istria (1828—1888), fiica marelui ban Mihalache Ghica, prin căsătorie, Elena Kolzof Massalski, autoarea, printre altele, a „o mie de pagini consacrate Greciei sub titlul *Excursii în Rumelia și în Moreea*".

Metoda lui Lovinescu e cea mai bună : după ce expune planul fiecărei lucrări, caracterizează spiritul ei, valoarea documentară și pe cea literară. Astfel, despre *Sanctuaires d'Orient*, cartea scriitorului francez Edmond Schuré, ale cărui opere au fost foarte răspîndite și în țara noastră, scrie următoarele :

„Plecînd de la ideea că Grecia a creat trei arte necesare vieții : I° — *gimnastica*, pentru frumusețea trupului ; 2° — *tragedia*, pentru purificarea sufletului prin durere ; 3° — *misterele*, pentru eliberarea lui și ridicarea sa la adevărul suprem, d. E. Schuré s-a consacrat exclusiv evocării vibrante a Olympiei, cu faimoasele-i jocuri, Athenei, cu teatrul lui Baccus, și Eleusisului și misterelor sale. În toate

[6] *Istoria literaturii românești contemporane, II. În căutarea fondului*, București, Editura „Adevărul", 1934, p. 145.

aceste pagini palpită un suflet foarte înalt, dar nelipsit de oarecare supărătoare exaltare".

Nu putea să-i scape tînărului critic perspicace, nota supărătoare a scrisului lui Schuré.

Cum explică Alexandru George puţina atenţie ce s-a acordat tezei principale a lui Lovinescu ?

„Caracterul minor şi prea inactual al personalităţii şi activităţii lui Weiss a făcut ca studiul capital despre el să nu fie amintit în critica noastră decît în cazurile rare în care vreun autor s-a ocupat de personalităţile mai mărunte din succesiunea lui Sainte-Beuve".

Aşa minor însă, în cadrul marii literaturi franceze, cum a fost într-adevăr Weiss, el a oferit talentatului E. Lovinescu, neaşteptat de bun scriitor şi în limba franceză, un cîmp fertil de investigaţie critică şi psihologică. De altfel, omul a fost poate mai interesant decît opera, corespunzînd dezideratului pascalian de a-l descoperi pe autor la citirea cărţii lui. Învierea personalităţii foarte vii, în epocă, a lui J.J. Weiss, contemporanul căruia a fost Faguet, i-a atras preţuirea deosebită a acestuia. Nici prefaţa lui, nici acea a lui Fougerès, nu au timbrul fals al complezenţei. Ambele au fost scrise din toată inima, conştienţi amîndoi de valoarea excepţională a tînărului român, atît de bun cunoscător al limbii şi literaturii franceze.

Integrarea celor două teze, întîia oară, în culegerea integrală de *Opere* a lui E. Lovinescu este aşadar o iniţiativă fericită, pentru care felicităm atît pe Alexandru George şi Maria Simionescu, cît şi conducerea Editurii Minerva[7].

2 mai 1985

II

Cele trei volume apărute în anii trecuţi au darul de a prezenta tinerelor generaţii personalitatea complexă a marelui critic, ţinut totuşi departe de forurile oficiale ale culturii naţionale : Universitatea şi Academia Română. Cea dintîi părea a-i fi fost favorabilă, conferindu-i, încă

[7] Şi pentru recordul, în minus, al greşelilor de tipar !

de foarte tînăr, proaspătului doctor în litere de la Sorbona, titlul de docent și suplinirea unei catedre vacante. Aceasta a fost tot. Pe urmă, ușile învățămîntului superior i-au rămas închise, deschizîndu-se însă larg altora, de o clasă net inferioară. Încă o dată, mediocritatea, aurită sau ba, trecea înaintea superiorității. Cît despre Academia Română, ea a preferat autorului unei vaste opere, care făcea epocă, micul bagaj științific de împrumut al lui A. C. Cuza, drapat în tricolorul cu svastică. Este adevărat că acestea nu s-ar fi petrecut, dacă temerarul critic, încă de la începuturile sale, nu s-ar fi încumetat să înfrunte mîniile neiertătorului N. Iorga, sfidîndu-i apostolatul și dogmatismul. Poate că și nonșalanța tonului cu care debutantul își exprima rezervele, nu fără a-i recunoaște însă redutabilului său adversar forța, printre celelalte calități, nonșalanță nuanțată sceptic, să-i fi dăunat și pe lîngă un anumit public literar, doritor de certitudini exprese, fie ele chiar eronate.

Or, volumul întîi al *Operelor*[8], la care ne vom limita acum, ni-l arată pe E. Lovinescu deplin format în ceea ce privește cultura literară și mai ales ceea ce se cheamă gustul și nu este alta decît perspicacitatea. Chiar dacă am proceda invers decît excelenta ediție de față și am examina articolele de la rubrica finală, *Pagini diverse de critică și polemică,* adică cele neincluse de autor în cărțile sale, am constata cele de mai sus, adică precocea maturitate a criticului și justa lui orientare, într-un moment de carență (sau mai bine-zis de inexistență) a criticii periodice. Astfel, E. Lovinescu a fost primul care a intuit de la început calitățile excepționale ale lui Mihail Sadoveanu, consacrîndu-i o serie de recenzii divinatorii. Cu acest propriu debut ferm, în trei numere consecutive din *Epoca* (16, 17 și 18 iunie 1904), constituind de fapt un singur studiu despre recentul volum de *Povestiri,* E. Lovinescu își dezvăluia o receptivitate deosebită și o capacitate rară de analiză la obiect, deși teoretic avea să-și etaleze, nu fără oarecare cochetărie, atitudinea unui cititor ce-și împărtășește pur și simplu impresiile, fără pretenția de a judeca scrierile examinate. De fapt, această nouă față a tînărului

[8] În ediția la care ne referim, vol. I, 1982.

critic se va răsfăța în cele două volume cu titlul *Pași pe nisip,* ambele apărute în anul 1906, constituind, în ediția Maria Simionescu — Alexandru George, partea cea mai întinsă din volum. Acest amplu studiu despre Sadoveanu, retipărit de regretatul Alexandru Oprea, așa cum foarte judicios observă Alexandru George, a fost greșit interpretat și de Oprea și de alții, ca negativ. Este adevărat că în concluzie, E. Lovinescu releva slăbiciunea lui Sadoveanu, în calitatea de „creator de suflete", dar o atribuia cu justețe școlii romantice, căreia îl îngloba, recunoscîndu-i însă „un temperament de poet și de cîntăreț al naturii de o mare *vizualitate,* aplecat mai mult înspre dramă și înspre descripție". Acesta a fost însă pînă la urmă marele Sadoveanu : poetul incomparabil al naturii, dar ale cărui romane nu se susțin prin autenticitatea personajelor, ci tot prin infuzia de lirism și aura poetică a prozei sale. Departe de a fi fost un detractor al lui Sadoveanu, cum a putut trece pentru unii critici, Lovinescu i-a cunoscut de la început structura, cu calitățile și limitele ei, cele dintîi însă compensînd cu prisosință pe acestea din urmă.

Semnalînd *O carte spaniolă mai veche despre români,* și anume raportul academicianului Pedro Felipe Monlau, din anul 1868, despre *Peregrinul transilvan* de „Sr. Juan German Codru-Dragusianulu, vice capitan del distrito de Fagaras etc. ofreció á la Real Academia", Lovinescu mărturisea că nu putuse găsi cartea la Biblioteca Academiei Române și nici „informații mai precise din însuși raportul asupra ei". Dacă e însă adevărat că Monlau fusese pe la noi, îl cunoscuse personal pe autor și învățase puțin limba noastră, fapte ce l-au îndemnat să încerce un excurs asupra întregii noastre literaturi, ba chiar exagerîndu-i, prietenește, importanța, se explică și solicitudinea lui pentru cei doi tineri români, debarcați la Madrid în 1864, pentru a se specializa în limba și literatura spaniolă. Al doilea, Ștefan Vîrgolici (1843—1897) s-a ilustrat și nu prea ca junimist și profesor universitar de limba franceză la Universitatea din Iași. Primul, Andrei Vizanti, cu un an mai tînăr, nu și-a valorificat nici el studiile hispaniste, obținînd, prin protecția lui V. A. Urechia, catedra de limba, literatura și istoria poporului român, unde a predat timp de treizeci de ani, ca apoi, în urma unui delict de drept comun, să emigreze în America, pierzîndu-i-se urmele.

Lui i se datorează, desigur, dispariția de pe piață a „Peregrinului transilvan“ (Sibiu, 1865), operă pe care a stigmatizat-o ca pornografică. Monlau rămîne însă primul prețuitor real al cărții, rămasă necunoscută, pînă în 1910 (prima ediție N. Iorga—C. Onciu, Vălenii-de-Munte), și tot așa întîiul spaniol ce s-a interesat de literatura noastră. Nu puțin a contribuit însă și acest moment cultural, prin repercuție, să-l irite pe N. Iorga împotriva celui pe care-l credea „școlarul“ său (e vorba de E. Lovinescu, nu de Ion Codru-Drăgușanu !).

Dintre celelalte recenzii, mă voi opri un moment asupra aceleia consacrate unicului roman al memorialistului N. Petrașcu, *Marin Gelea*. Printre alte obiecții, toate îndreptățite, o rețin pe aceea prin care E. Lovinescu relevă „caricatura unor persoane ce trăiesc încă și le cunoaștem cu toții“, și în deosebi în capitolele *Oameni politici, O primire la familia Simici* și *Salonul d-nei Secaly,* cu observația că ele pot fi „eliminate spre folosul povestirii“. Cartea a fost retipărită în zilele noastre, fără să se releve însă că eroul titular era calchiat după arhitectul I. Mincu (1852—1912), învietorul stilului național în clădirile construite de el, iar ceilalți după I. L. Caragiale și Barbu Delavrancea ! Mai marii lui prieteni apăreau mai mult caricați decît înțeleși cu simpatie.

Asupra lui Sadoveanu revine Lovinescu într-un articol din *Epoca,* 2 februarie 1906, tot nereprodus în volum, poate, crede Alexandru George, pentru „un spirit de suficiență și orgoliu aristocratic, pe care nu-l vom mai reîntîlni în scrierile autorului nicăieri“. Totuși, să reținem aceste rînduri :

„Țăranii — dar cine nu-i iubește ? cine nu ar dori să-i vadă într-o stare înfloritoare ? cine mai de curînd sau de mai tîrziu nu vine din rîndurile lor ?“

Tatăl lui, într-adevăr, se trăgea dintr-un neam de răzeși, adică de țărani liberi și proprietari, a căror apologie străbate ca un fir de aur literatura lui M. Sadoveanu. Încheind despre modul în care țăranul se reflectă în literatura acestuia, Lovinescu relevă „o lumină personală de duioșie și de milă“, ce urmează a fi studiată. Acest studiu însă nu l-a mai întreprins.

Dintr-o cronică literară, consacrată pretențioasei cărți a lui Macedonski, *Le calvaire de feu* și *Constructorului*

Solness, aflăm că Lovinescu dăduse o tălmăcire, rămasă inedită, a piesei lui Ibsen. Marele dramaturg își dăduse consimțămîntul pe o carte de vizită : *Dr. Henrik Ibsen* „nu are nimic de obiectat împotriva plănuitei traduceri a bucății mele în românește"[9].

Ce va fi devenit traducerea ?

Le calvaire de feu i-a făcut criticului tînăr impresia foarte justă „de o încercare stilistică penibilă, și, cînd te gîndești și la conținutul ei imoral, îți vine să zici : — E imorală și nici măcar interesantă nu e ! Aceasta e pedeapsa cea mai crudă a scriitorilor de acest gen".

Trecînd acum la textul celor două volume de *Pași pe nisip*, voi divulga că Lovinescu și le renega, între prieteni, disimilînd prima vocală din întîiul cuvînt al titlului. Nu avea dreptate. Atît partea teoretică (capitolele *Mișcarea literară, Teoria mediului și literatura noastră* și *Literatura și critica noastră)*, cît și studiile din primul volum, închinate lui Octavian Goga, St. O Iosif și M. Sadoveanu, rezistă și azi la lectură, ba chiar, prin revelarea a ceea ce am numit precocea maturitate a criticului, suscită admirația. Stilul este limpede, cursiv, expozitiv, presărat cu tușe colorate, nuanțînd scrisul dens, concentrat, sintetic, al maturității, din perioada interbelică. Marginal, criticul face și literatură. Un singur exemplu :

„...desigur polemica are și ea zeul ei protector : un zeu mărunt și răutăcios, cu surîsul pe buze și cu gînduri ascunse ; un zeu glumeț ce conduce mîna scriitorului, abătîndu-i condeiul prin lucruri străine de subiect.

Și după ce zeul cel răutăcios a văzut curgînd picături de sînge, se retrage mulțumit de lucrul său și așteaptă altă ocazie. Așteptarea lui nu e lungă. O altă polemică începe, mai subtilă și mai ascuțită".

A fost într-adevăr, acel prim deceniu al secolului nostru, unul prin excelență al polemicilor literare, nu chiar sîngeroase cum, metaforic, le prezintă scriitorul de mare talent care mijea în critic, dar necruțătoare și lăsînd victimelor resentimente nestinse, ca să nu spun, cum ar fi zis autorul, răni deschise. Lovinescu a fost un polemist

[9] (Germ.) : *Dr. Henrik Ibsen* „hat nichts gegen die beabsichtigte Übersetzung meines Stückes ins Rumänische einzuwenden" (în volum : einzüwenden).

născut, iar nu făcut, cu toată nonşalanţa aparentă a impresiilor lui, care acopereau, de fapt, judecăţi de valoare nu numai implicite, dar şi motivate.

Problema centrală din ambele volume de *Paşi pe nisip* este aceea a „ţărănismului", pe care Lovinescu o urmăreşte iniţial „în literaturile străine", iar apoi „în literatura noastră". Partea originală a acestei din urmă cercetări este constatarea că impulsul curentului a venit din Transilvania, a cărei literatură, ni se spune, „este *ţărănească*, şi e firesc", deoarece, spre deosebire de „noi (...) un popor cu mai multe straturi sociale (...) Ardealul nu e decît un imens plai ţărănesc". Urmează, exemplificat, în pas milităresc, dar în monom :

„Din Transilvania ne-a venit d. *Coşbuc*, şi iată-l ţăran întronat în poezia cultă !

Din Banat ne-a venit d. *Popovici-Bănăţeanu*, şi iată pe meşteşugarul bănăţean introdus în nuvelă !

Din Transilvania ne vine d. *Goga*, şi iată suferinţa ţăranului ardelean cîntată în poezie !"

E. Lovinescu a văzut în noul curent (sămănătorist) „prelungirea curentului ardelenesc — şi deci e foarte puţin nou prin ceea ce aduce !"

Putea această judecată să-i placă lui N. Iorga ?

Fireşte că nu, mai ales cînd noua literatură, de sub pulpana apostolului era prezentată ca una „foarte înnourată".

Latura pozitivă a acţiunii lui E. Lovinescu, interbelică, avea să fie rolul său efectiv în citadinizarea literaturii noastre.

Referenţial, studiul introductiv al dotatului şi activului critic Alexandru George.

9 mai 1985

III

Cel de al treilea volum de *Opere* ale lui E. Lovinescu[10] conţine cele trei, — preţuite la vremea lor şi, dacă nu ne înşelăm, şi în zilele noastre, — monografii despre Grigore

[10] Ediţia citată, vol. III, 1984.

Alexandrescu, Costache Negruzzi și Gh. Asachi. Prima apăruse în 1910 (ed. II, 1928), a doua în 1913 (ed. II, 1924, ed. III, 1940), iar a treia în 1921 (ed. II, 1927). În interval, cercetările istoricilor literari au mai putut îmbogăți datele biografice și mai puțin pe cele bibliografice, fără a modifica simțitor nici fizionomia autorilor, nici judecățile de valoare, dintre cele mai pertinente, ale lui E. Lovinescu. Ca atare, considerîndu-le, pe drept cuvînt, lucrări de referință, editura „Minerva" le-a integrat operei marelui critic, în ordinea cronologică a primei ediții. Comentariile și notele lui Alexandru George ne dau, printre altele, și opinia lui G. Călinescu, el însuși autor al monografiilor închinate lui N. Filimon (1959) și aceluiași Grigore Alexandrescu (1962) :

„Este lăudabil că E. Lovinescu a fost cel dintîi care să-și dea seama de necesitatea monografiilor literare, și, cu studiile asupra lui Gr. Alexandrescu, C. Negruzzi, Gh. Asachi se începea școala istorică pe care o întreținea, e adevărat, în acel timp, G. Bogdan-Duică, însă într-o formă latentă. Evident, plecarea era în istoriografia literară a lui N. Iorga. De data aceasta făcea istorie un critic propriu-zis, cu puncte de vedere estetice".

Ce vrea să zică „o formă latentă" ? Epitetul nu ne lămurește. De fapt, G. Bogdan-Duică nu a scris lucrări despre clasicii noștri, ca E. Lovinescu, ci referitoare la cîte un modest condeier, ca Ioan Barac, sau despre personalități culturale proeminente, ca Simion Bărnuțiu și Ion Ionescu de la Brad. Existat-a o „școală istorică", se înțelege, literară, așa cum afirmă G. Călinescu ? Nu avem cunoștință de așa ceva înainte de N. Cartojan, care a dat un strălucit discipol în persoana lui Emil Turdeanu. Mai plauzibilă pare afirmația lui Alexandru George, după care modelul lui E. Lovinescu ar fi fost examinatorul său, la examenul de doctorat (1909), ilustrul Gustave Lanson, care a publicat cîteva monografii despre clasicii francezi. Cum însă E. Lovinescu avea alt temperament artistic decît acela al lui Lanson, nu poate fi vorba de o filiație între criticul român și istoricul literar francez, într-adevăr șef de școală în țara lui, lipsit însă de consonanță pentru literatura și mai ales poezia modernă, începînd cu aceea a lui Baudelaire. Or, E. Lovinescu întrunește ambele condiții exigibile unui istoric literar : pe aceea de a-l situa pe

autor în epocă şi de a distinge între gustul acesteia şi acel contemporan, cu o egală comprehensiune.

Să nu-i căutăm, aşadar, modelele lui E. Lovinescu, care şi-a croit singur tiparele : în prima parte, mai redusă, viaţa scriitorului, în cealaltă, expunerea cronologică a operelor, tematic. Mai liber e tratat Grigore Alexandrescu, studiindu-i-se şi „Cuprinsul emoţional şi de idei al poeziilor" şi sondîndu-i în adîncime structura morală. Era, desigur, dintre cei trei mari, cel mai interesant sub raportul vieţii interioare şi al mesajului poetic. Mai metodic decît G. Călinescu, E. Lovinescu acordă cuvenitul spaţiu fabulisticii lui, pe care autorul monumentalei istorii literare o expediază cam fără o cercetare atentă. De bine de rău însă, Grigore Alexandrescu rămîne cel mai bun fabulist român, singurul ce şi-a găsit urmaşi, iar cel mai ilustru a fost însuşi Caragiale, care i-a parafrazat *Boul şi viţelul.*

E. Lovinescu îi cercetează metodic, ca să nu spun didactic, „poezia erotică", „sentimentul religios", „poezia socială şi patriotică", „elementul satiric" (epistolele şi fabulele), iar în concluzie, „morala". Probabil, ca o introducere la nivel înalt, primul subcapitol ne familiarizează cu structura scriitorului, un melancolic, totuşi meliorist şi un spirit critic.

Nu lipseşte nici cercetarea asupra influenţelor literare în opera poetului. Această problemă e, dintre toate, cea mai delicată. Vom da un singur exemplu, pentru a sugera dificultatea de a găsi soluţii certe, acolo unde oscilăm între probabilitate şi posibilitate. Iată, în poezia ruinelor, ne spune E. Lovinescu, Grigore Alexandrescu a fost influenţat de Cârlova. Tot el adaugă însă, că izvorul ambilor poeţi a fost Volney, care a creat tema. În acest caz, influenţa lui Cârlova devine problematică, rămînînd certă numai precedenţa sa cronologică. G. Călinescu, sensibil la elementele terifiante ale poeziei naturii, crede a putea releva în *Răsăritul lunei, la Tismana,* „o neagră scenerie stil Mrs. Radcliffe" fără însă a deduce din această apropiere lectura poetei engleze, nu-i vorbă, citibilă şi în versiuni franceze.

Asupra urechii nemuzicale, după Eliad, a lui Grigore Alexandrescu, perceptibilă uneori în versurile lui, E. Lovinescu nu vorbeşte direct, dar relevînd unele defectuozităţi şi disonanţe, trece peste ele pe drept cuvînt, accen-

tuînd valoarea acelor „idei îmbrăcate într-o formă plastică și imagini fixate într-un vers definitoriu“.

Mai departe ne spune :

„Începutul *Umbrei lui Mircea, la Cozia* e măreț“ și citează faimoasa strofă, una dintre cele mai impresionante, esteticește vorbind, din literatura noastră, strofă pe care o știau și o spuneau pe de rost personalități atît de diferite ca I. L. Caragiale și Ion Barbu. Strofa nu e numai remarcabilă prin perfecția prozodică a versurilor trohaice, dar și prin „uvertura“ sonoră a celor trei *u*, prevăzuți cu accent tonic, care dezminte incriminata infirmitate a poetului muzician :

„Ale túrnurilor úmbre peste únde stau culcate“...

Frazarea este atît de măiestrită încît impune și dublul epitet care încadrează substantivul :

„Ș-ale valurilor *mîndre* generații *spumegate*“...

Primul epitet, abstract, se încadrează măreției relevate de E. Lovinescu, al doilea este plastic, iar succesiunea valurilor, văzute ca niște generații, sugeră personificarea Oltului, în fiecare din valurile lui.

Dacă Grigore Alexandrescu ne-a fost prezentat cu o deosebită reverență pentru adîncimea duhului său, Costache Negruzzi este văzut cu un sentiment mai apropiat de simpatie. În conflictul dintre istețul elev și pedantul profesor de limba română al autorului lui *Alexandru Lăpușneanu*, monografistul nu ezită să respingă replica în versuri, nesărată, a victimei. Se știe că acest dascăl își punea la încercare școlarul cu stupide versuri, spre a-l încuia cu o serie de paronime : „Fată Sară ! / Eu ți-am zis asară / Să vezi oul cum se sară“.

Sarra cu dublu r e soția din *Vechiul Testament* a lui Avram, patriarhul (*Sara* sau *Sarah*). Alboteanu a răspuns făcîndu-l țigan, după sugestia tenului și a numelui. Mai comică e proza altui nesărat, G. Săulescu, „primul filolog român“, cu acest limbaj macaronic :

„Mi s-a zis mie să compun eu în proză un răspuns *defensitor* bătrînului profesor. Acesta gata fiind a se tipări, aflînd d-l. Negruzzi, dispărură și *tabla* compusă din presă și manuscriptul meu, încît nu se știe pînă azi ce s-a făcut, rămînînd în *anima* d-sale numai *rancoarea* din care nu pregeta a voi să-și răzbune la toată ocaziunea ce-i veni în minte“.

Nu-l credem pe Negruzzi atît de ... negru. De fapt, Săulescu era un pseudo-savant, care nu s-a sfiit să participe la celebrul fals al *Cronicii lui Huru* sau *Izvodul lui Clănău*.

E. Lovinescu stăruie asupra precocităţii eroului său, indiscutabilă dacă data naşterii lui (1808) ar fi certă. Adevărul este că istoria noastră literară se loveşte de grele piedici cînd e vorba să fixeze, în lipsa actelor de stare civilă (precedată la noi de formularele bisericeşti). Scriitorii, în regulă generală, se întinereau şi numai la nevoie, pentru împlinirea unor condiţii de vîrstă, şi-o dădeau pe cea adevărată, sau chiar se „îmbătrîneau". Astfel, fie-ne îngăduit să ne îndoim asupra relaţiilor puştanului de 13—14 ani, cu Puşkin, atunci în vîrstă de 22—23 de ani, dar de pe atunci notoriu, exilat la Chişinău pentru ideile sale progresiste. Debutase, de altfel, la 16 ani. Precocitatea lui este indiscutabilă, a lui Negruzzi sub semnul întrebării.

Poetul a fost inferior prozatorului (la Gr. Alexandrescu, invers !), dar ne-a rămas versul :

„Ciocîrlia cea voioasă în văzduh se legăna" remarcabil prin valoarea sa plastică, deşi zborul ciocîrliei este vertical şi sonor, ca al singurei păsări care cîntă în chiar timpul ascensiunii sale.

Prozatorul scrisese, în 1840, nuvela istorică *Alexandru Lăpuşneanu,* pînă astăzi, după 145 de ani aşadar, nedepăşită. Are, ca şi soarele, pete, dar ca şi el, străluceşte. Petele sînt unele anacronisme în titluri şi în limbajul eroilor, dar nuvela este de o construcţie dramatică impecabilă şi pune în lumină conflicte sociale esenţiale. Eroul apare odios, dar abil om politic, jertfind maselor răsculate pe sfetnicul său cel mai apropiat. Mai tîrziu, într-un eseu din *Păcatele tinereţelor* (1857), Negruzzi va retuşa portretul sîngeros al voievodului, din nuvelă, justificîndu-i, politiceşte, fapta. Istoriografia modernă i-a confirmat această palinodie, care-l onorează. A-ţi recunoaşte o eroare, într-adevăr, nu poate fi luat ca un act de inconsecvenţă, ci ca unul de conştiinţă.

Nu ştim prea bine de ce imaginea epicureului se asociază la Negruzzi cu aceea a diletantului, elocvent respinsă de Lovinescu. Desigur, un creator de valori, în direcţia activităţii lui principale, nu poate fi suspectat de diletantism. Deşi a urcat toate treptele ierarhiei boiereşti,

sărind din modesta dar orgolioasa clasă răzeșească în protipendadă, Negruzzi nu poate fi socotit un om politic în felul lui Kogălniceanu, temperamentul său fiind al unui sedentar reflexiv, neîmpăcat cu larma forului. De aceea s-a ținut de o parte cu ocazia mișcării pașoptiste și a celei unioniste. Proza sa este însă magistrală, deși nu a unui poet, ca aceea a lui Alecsandri și a lui Eminescu.

După Lovinescu, a fost „un scriitor impresionist, împletind din firul de mătase al cuvintelor cea dintîi horbotă de proză literară".

N-o puteam spune atît de frumos.

Gh. Asachi ni se impune mai mult ca personalitate culturală, decît ca poet și prozator. Primul nu este însă neglijabil — era superior, desigur, lui Costache Negruzzi, dar ca și el, n-a avut o influență asupra generației următoare. Și G. Călinescu, și subsemnatul, i-am găsit însă nu puține versuri preeminesciene, sub raportul sonor, al muzicalității. Format la școala poeziei italiene, în prima tinerețe, Asachi i-a captat, cum spun francezii, „armonicele". În schimb, nuvelele sale istorice sînt ilizibile, atît prin vetustatea limbajului, fără pitorescul cronicăresc, cît și prin lipsa de interes epic. Totuși, Asachi a creat un mit : al Dochiei, și a încercat să închegbe o mitologie națională, cu un Olimp propriu, Ceahlăul, numit de el, muntele Pion. Almanahurile sale, bogat ilustrate, au întreținut cultul istoriei naționale, deși patriotul era retrograd, omul Regulamentului organic și al protectoratului, antiunionist și separatist (curînd însă „raliat" și gata oricînd să-și arate talentul în genul odios, adică al odei către stăpînire, oricare ar fi fost ea).

Un rol de seamă l-a jucat însă în direcția creării unui teatru la Iași, cu compuneri naiv originale și cu tălmăciri, mai ales din pe atunci celebrul August von Kotzebue.

Remarcabilă a fost și activitatea sa de pionier în ale gazetăriei, dar *Albina românească* a sa n-a avut nici pe departe însemnătatea *Daciei literare* a lui Kogălniceanu.

Ziaristul a întemeiat și prima fabrică de hîrtie, în Moldova.

Ca și omologul său muntean, Eliad, Asachi avea spiritul enciclopedic, nu însă și pe cel critic și autocritic.

Cu un act desăvîrşit, E. Lovinescu îşi ascunde antipatia firească faţă de omul ursuz şi în contratimp cu istoria.

Cartea se încheie cu remarcabila lecţie de deschidere a lui E. Lovinescu, ca docent universitar. Maniera impresionistă persistă prin dialogul platonician dintre profesor şi Ion Heliade Rădulescu, căruia-i sărută dreapta, într-un elan de entuziasm.

16 mai 1985

VASILE PÂRVAN — POETUL IMNIC

La 28 septembrie va fi sărbătorită amintirea lui Vasile Pârvan, cu ocazia centenarului nașterii marelui om de știință, șeful școlii arheologice române, autorul monumentalei lucrări de protoistorie, *Getica*. Nu știu dacă în alte ramuri științifice s-a mai produs acest fenomen, și anume că la mai bine de cincizeci de ani de la dispariția unui bărbat ca acesta, discipolii săi, ei înșiși eminenți și acum la sfîrșit de carieră, să-i continue opera și să lase, la rîndul lor, succesori ai cercetării pe teren, urmînd exemplul incomparabilului magistru. În aceste împrejurări, cînd țara întreagă este un șantier arheologic, cu mereu alte și alte descoperiri, în urma vastei campanii de săpături și de lucrări de specialitate, se poate vorbi, nemetaforic, ca în uzualele panegirice la zile mari, de *prezența* lui Vasile Pârvan, inițiatorul și animatorul cercetării științifice a perioadei cele mai obscure a trecutului nostru național. Prezent în fiii săi spirituali cîți mai sînt în viață și în putere, datorîndu-i deschiderea adevăratului orizont al formării poporului român, prezent în elevii acestora, care au preluat în a treia generație secretele nobilei discipline a deshumării trecutului îndepărtat, Vasile Pârvan, putem spune, după Horațiu, nu a murit cu totul, ba chiar conduce mai departe, prin delegație spirituală, cercetarea științifică atît de rodnică și de prețioasă. Cine ar fi prevăzut, într-adevăr, pe de o parte că o propagandă tendențioasă nu va dezarma în aserțiunea necontinuității elementului dacoroman pe teritoriul patriei noastre, iar pe de alta, că argumentelor istorice și lingvistice aveau să li se adauge noi dovezi contrarii, mereu mai numeroase și mai convingătoare, prin descoperirea pe tot întinsul ariei respective a unor așezări umane datînd din secolele ulterioare așa-zisei părăsiri a Daciei romane? Arheologia,

așadar, venită să-și dea concursul în interesanta controversă, va avea ultimul cuvînt pînă la urmă, cînd dreptatea nu va mai fi expusă sofisticărilor propagandistice. Atunci se va putea recunoaște că la originea acestei acțiuni de lămurire a opiniei mondiale, științei arheologice, instaurată cu metodele ei moderne la noi de către Vasile Pârvan și pusă în condiții de a-i continua meritoriu opera, prin distinșii reprezentanți ai școlii sale, i se datorează sfîrșitul unui proces în revendicare a vetrei noastre naționale înseși.

Om de știință de reputație mondială, egalul celor mai buni dintre omologii săi de la congresele de știință la care a participat, Vasile Pârvan n-a fost numai un mare savant. Învățatul care trăia spiritual în tovărășia marilor clasici ai literaturii eline, a fost și un poet, *poeta vates*, care s-a revelat și desfășurat, din păcate, pe spațiul strîmt al cîtorva ani, îndată după norocoasa încheiere a războiului de întregire. Acesta reintegrase neamul nostru în totalitatea aproximativă a spațiului regatului lui Decebal și a celei ce-i urmase : *Dacia felix*. Mai mult decît cu dublarea suprafeței țării și a populației, victoria finală punea, printre alte probleme, pe aceea a fructificării nu numai materială a țării, în curs de refacere după distrugerile războiului și ale ocupației. Ne trebuie, își spunea Vasile Pârvan, un suflet nou, după atîtea jertfe de avuții și, mai ales de oameni, un suflet în care pilda celor ce căzuseră cu arma în mînă să fie mereu prezentă și să purifice atmosfera vremilor, astfel calificată de dînsul la deschiderea sesiunii generale academice din anul 1923 :

„În vreme ce, anume, omenirea de azi, sălbătăcită de suferințele războiului și de lipsurile și amărăciunile de după război, se afundă tot mai mult în *utilitarismul brutal*, în *egoismul epicureic*, în *violența și dezechilibrul* moral, Academiile, oaze singuratice ale gîndului înseninat de continua contemplare a realităților perpetue, duc, statornic, lupta pentru mîntuirea umanității din *animalitate*, alcătuind o înaltă lumină, vestitoare de vreme bună, în văzduhul întunecat al zilei de acum".

Am citat și vom cita mai departe din recenta carte de *Scrieri* ale lui Vasile Pârvan, text stabilit, studiu introductiv și note de Alexandru Zub, apărută în 1981, la Editura Științifică și Enciclopedică din București, cu o

Prefață de Radu Vulpe, decanul de vîrstă și de valoare al școlii noastre arheologice, fost student al profesorului și membru al Școlii române de la Roma, de sub conducerea aceluiași.[1]

Desigur, academiile au rosturi înalte, dar din nefericire lucrările lor suferă de un caracter oarecum intim, ca să nu spunem confidențial, fără influență asupra vieții contemporane. Reținem complimentul de rigoare, dar mai ales, în afară de aspra condamnare a racilelor morale ale acelor ani, atît de just caracterizate, reținem, repetăm, stilul figurativ al poetului, din partea secundă a frazei, care conferă academiilor în genere, și celei române în special, atribute din cele mai măgulitoare. Numai că la oazele din deșerturile Saharei aleargă toți însetații, istoviți de dogoarea soarelui și a secetei, pe cînd la luminile academice nu se adapă decît prea puțini, iar aceștia nu se recrutează dintre contemporanii vizați de severul moralist, care-l dublează pe poet.

Vasile Pârvan nu-și făcea însă iluzii, deoarece, oricît era de idealist, nu-i lipsea luciditatea omului de știință și mai ales a observatorului. De aceea, acțiunea sa avea să fie, în scurta vreme postbelică în care a viețuit printre noi, aceea a unui adevărat apostol al redresării morale. Neobosit, la cursuri, în conferințe publice, în articole și apeluri, Vasile Pârvan și-a cheltuit prisosul de energie spirituală cu care natura îi înzestrase învelișul trupesc, care nu era al unui atlet. Dimpotrivă, oricine l-ar fi privit mai atent, ar fi descoperit în marele dascăl un om de factura unui schimnic sau a unui pastor protestant cu înfățișare severă în haine de culoare închisă, prematur brăzdat de privațiuni voite, de veghe și de meditații, deși șeful de șantier practica bucuros plenerismul, dînd exemplu în mînuirea sapei și a tîrnăcopului.

Ca toți modernii, Vasile Pârvan era un om complex, solicitat de un public de mondene, care au asistat în primele bănci la cursul său din anul universitar 1920—1921, despre originea tragediei, ispitit de șuierul sirenelor cu

[1] Nefigurînd pe titlul cărții, am ținut să-i menționez colaborarea, care este și un gir profesional, în favoarea, după expresia sa, a „tînărului și dotatului cercetător ieșean", ce a luat asupră-și dificila sarcină a editării operelor lui Vasile Pârvan (trei volume apărute).

nume istorice, invitat să se pună în fruntea unui tînăr partid în plină ascensiune sau în capul nu mai știu cărei înalte instituții ; pînă la un punct numai tentat, știa să-și ia distanțele, ca să-și reintegreze cabinetul de studiu, catedra, șantierul și fotoliul academic. Om prin excelență al meditației și al studiului, avea o idee foarte înaltă despre rolul educativ al omului de știință, investit în misiunea sa cu verbul de foc al poetului și al prorocului, unul și același în estetica elină.

De aci capodopera scriitorului, *Memorialele*.

Prin cele șapte cuvîntări rostite între anii 1918 și 1923, literatura noastră encomiastică face întîia oară cunoștință cu cea mai puțin accesibilă dintre categoriile estetice : sublimul. Cunoașteți zicala : de la sublim la ridicol nu este decît un pas. Chiar dacă ar fi așa, Vasile Pârvan n-a făcut acel pas în gol. Sublimul său se reazimă pe tărîmul sigur al realităților spirituale de totdeauna : dragostea de viață (*Laus vitae*, gînduri despre lume și viață la greco-romanii din Pontul Stîng), închinarea în cinstea oamenilor de bine (Constantin Erbiceanu, căruia i-a succedat la Academie și Dimitrie Onciul, fostul său profesor), slăvirea celor căzuți în marele război (*Rosalia* și *Epinikion, panta neuikhkamen*)[2], lauda lui Traian și aceea a lui Dedal, sculptor și arhitect.

Primul din aceste memoriale analizează starea de spirit a localnicilor pontici, după inscripțiile funerare, „atitudinea pe care poporul greco-roman din Pontul Stîng o lua în fața morții", Rosaliile, „marile sărbători cu praznice, pentru vii și morți, deopotrivă", aduse din Italia, pentru pomenirea morților, „aveau loc în toate tîrgurile și satele greco-romane din Pontul Stîng", prelungindu-se și sub creștinism, „în ziua de azi", la „țăranii daco-romani". Este cel mai științific dintre memorialele a căror serie o deschide.

În discursul său de recepție, Vasile Pârvan a făcut tradiționalul elogiu al predecesorului său, elenistul Constantin Erbiceanu, după un amplu preambul filosofic asupra raportului dintre om și operă. Am surprins în carac-

[2] În greaca veche : *Cîntec de biruință, în toate am învins.*

terizarea dispărutului, prin contrast, felul în care se vedea pe sine însuşi ocazionalul panegirist :

„Prin biografii, Erbiceanu îşi găsea, indirect, un chip de exprimare a propriilor gînduri asupra lumii şi oamenilor".

Pînă aici, cei doi bărbaţi se asemănau perfect. Unde începe însă diferenţa ? Vom vedea îndată :

„Sufletul său nu era însă dintre cele cu rezonanţă lungă şi amplă, în cari fiecare idee şi sentiment al altui suflet deşteaptă o mulţime de gînduri şi sentimente proprii, atît de amănunţit cît mai ales generale, ci el făcea parte dintre sufletele cari răsună scurt şi precis ca ecoul clar, redînd cele primite din alt suflet în chip credincios şi însoţindu-le de sincerul sentiment de simpatie, deplin înţelegătoare".

În prima parte a perioadei, recunoaştem autoportretul moral al succesorului, ale cărui gînduri şi sentimente băteau mai personal şi mai departe decît acelea ale predecesorului, ale cărui mijloace mai modeste erau subliniate prin comparaţia cu „ecoul clar", care, în definitiv, este acela al spiritului ştiinţific, neînnobilat de suflul poetic.

Discursul de recepţie se încheie cu un vibrant imn închinat muncii în libertate şi, am adăuga, în bucuria ce naşte din libertate.

Poetul are viziunea muncitorului, de umărul căruia se reazimă femeia lui, iar la picioarele căruia zburdă copilaşii. Finalul încunună viziunea poetică :

«În înălţimi se roteşte măreţ un vultur, la orizont marea luceşte ca aurul, presărată de corăbii uşoare ca nişte păsări albe. Pe ogoare scînteie plugul, săpi şi coase purtate de mîini voinice în mişcări armonios ritmate ca valurile mării.

E pretutindeni pace, seninătate, lumină. În cer ca şi pe pămînt. Şi din milioane de suflete porneşte acelaşi avînt de recunoştinţă către cel atotputernic, părintele tuturor celor de pe pămînt : *„gloria in excelsis Deo"*.»

Mistica muncii, dacă se poate spune, fundamentată fireşte pe disciplina ei, se îmbină cu slăvirea zeului suprem al pantheonului lui Pârvan, — care, ca şi acela al omului pontic de acum două mii de ani, era păgîn — Zevs. Cu acest avîntat final se încheie lauda unui bărbat care muncise, ce e drept, cu seriozitate şi folos, dar fără

a-și pune problemele gînditorului și ale poetului ce avea să-i facă elogiul.

La mormîntul lui D. Onciul, discipolul și-a făcut indirect autoportretul de poet naiv, adică născut, nu făcut :

„...noi rămînem mereu aceiași copii naivi și nu pierdem neprețuitul dar de a ne mira de necunoscut și a admira sublimul".

Este darul prospețimii de simțire, specific poetului și artistului în genere. Vasile Pârvan l-a avut cu prisosință, încărcat, firește în expresia lui, cu reminiscențe livrești și cu toate procedeele retoricii clasice : apostrofa, invocația, hipalaga, metonimia, sinecdoca și alte figuri de stil, cărora, în momentul norocos al destinderii, le urma scrisul neornat al omului de știință sau pur și simplu al gînditorului.

Stilul imnic este îndeosebi acela al panegiristului celor căzuți în războiul pentru întregire. Întristat, vorbitorul mustră pe cei ce i-au uitat :

„Ce trist e că putem uita. Copacii nu uită [...] Ce trist e că putem uita pe morții cari ne-au dăruit viitorul".

Urmează un șir de antiteze :

„Noi am iubit traiul bun. Ei au îndurat foamea. Noi am fost leneși ; ei s-au sfîrșit de oboseli". Ș.a.m.d.

Poetul se supune însuși mustrării, deși în nici o vreme nu a cunoscut odihna, huzurul, sau măcar acea dulceață a vieții, care n-a fost numai a veacului al XVIII-le, jinduită de „divinul" Mateiu, dar și a burgheziei noastre, mici, mijlocii și mari, de la sfîrșitul secolului trecut și pînă în preajma războiului balcanic. Fiu de învățător, Vasile Pârvan cunoscuse însă mizeria țărănimii și a fost simțitor și la suferințele muncitorimii de la oraș, a avut viziunea exactă a antagonismelor de clasă și a crezut un moment în soluția solidaristă a problemei.

Vasile Pârvan n-a fost un pacifist, dar recomandase de la început neutralitatea, împotriva entuziasmului celor ce preconizau intrarea imediată, alături de Tripla Înțelegere, neutralitate într-adevăr necesară pentru pregătirea temeinică, singura ce ar fi putut exclude retragerea și exodul din toamna anului 1916. El credea însă în virtuțile de purificare ale războiului, dezmințite tocmai de acel materialism brutal, contra căruia s-a ridicat cu vigoare, dar fără succes.

În închinarea către împăratul Traian, poetul invocă rînd pe rînd pe Clio, muza istoriei și a poeziei epice, pe Melpomene, muza tragediei, la moartea voluntară a lui Decebal și, în încheiere, jubilant, pe Euterpe, muza muzicii :

„Cîntă Euterpe, cîntecul Daciei".

Istoricul urmărește într-o viziune strict științifică, dar și poetică, reviviscența dacică pe teritoriul țării părăsite sub Aurelian de administrație și de armată, dispariția vieții urbane, de tip roman, în secolele următoare și reînvierea satelor de veche structură autohtonă, dar acum de limbă romană. Omul nu poate fi situat la rădăcina valurilor succesive de thracomanie, interbelic și, ulterior, în zilele noastre. Profesia sa de credință, în acest splendid panegiric, este categorică :

„[...] eu, preotul cultului Romei, îți ridic azi elogiu, îți aduc închinare, Părinte".

Nimeni, de la Pliniu cel Tînăr încoace, nu a rostit un mai vibrant ditiramb împăratului ctitor, ca și în corpul aceleiași închinări, de la 20 septembrie 1916, lui Romulus, simbolicul mire al Dochiei.

Laus Daedali, ultimul memorial[3], este un monolog închinat tăcerii. Substitutul autorului, grecul Alegenor, și el „săpător în piatră", meditează asupra omului și destinului său, în timp ce Daedalus muncește de zor la ridicarea palatului lui Minos, regele Cretei. Lecția pe care ne-o dă elocventul Alegenor dă de gîndit :

„[...] tot avîntul liric este o inițiere întru tăcere".

Aici și-a spus Vasile Pârvan ultimul cuvînt al filosofiei sale istorice.

Stilistului ce ar fi curios să surprindă secretele talentului imnic al lui Vasile Pârvan nu i-ar trebui decît să studieze totalitatea operei lui encomiastice, privind de aproape varietatea mijloacelor bunei retorici greco-latine. Sub aparatura uneori zornăitoare a acestei desuete poetici a bătut o inimă. Să nu uităm !

6 mai 1982

[3] Bogatul material din *Scrieri* mai cuprinde articole socio-culturale, apeluri, cronici istorice, Studii și eseuri (printre care *Idei și forme istorice*, Introduceri, prefețe și Addenda).

N. DAVIDESCU — POETUL

Editura Minerva a readus în actualitate pe scriitorul uitat care a fost N. Davidescu, remarcabil eseist, poet și romancier, strîngîndu-i laolaltă, într-un masiv volum in-8°, de XXVII+829 pagini, o selecție de *Poezii, teatru, proză,* cu o prefață de Const. Ciopraga, ediție, note și bibliografie de Margareta Feraru. Prin sintagma „N. Davidescu *în căutarea totalității*", prefațatorul a înțeles, desigur, prezența scriitorului în toate genurile literare : schiță, nuvelă, roman, teatru, critică literară, eseu, pamflet. Am întîlnit de mai multe ori, de altfel, epitetul de „total", alipit cîte unui scriitor, cu admirația pe care o nutrește cel cantonat într-o singură disciplină, față de acela care le atacă, uneori mortal, pe toate. Trăim în veacul specializării stricte, ce e drept, mai cu seamă în domeniul științelor zise exacte sau ale naturii, care beneficiază de instrumente de precizie și își proiectează cercetările în laboratoare. Alta este situația literaturii, ai cărei fervenți își simt disponibilitățile cele mai variate și mai extinse, pe spațiile a mai multor genuri, dacă nu chiar ale tuturora.

Din aparatul de note, un schimb curios de scrisori dintre poeții Al. T. Stamatiad și Ion Minulescu, conținînd încriminări grave, dar nedovedite, asupra comportării începătorului N. Davidescu, aflăm că acesta ar fi debutat încă de pe băncile învățămîntului mediu, în 1905, că era avid de lecturi literare și că primea să-i fie corectate poeziile. Ce are a face ? Cam aceasta este situația tuturor învățăceilor Polymniei, și nici Eminescu nu s-a putut sustrage acelorași servituți, înainte de a-și cuceri dreptul de a refuza orice intervenție, oricît de autorizată, ca aceea a lui Maiorescu, în textele propuse publicării. Tot Stamatiad își informează prietenul că l-a recomandat pe tînărul debutant, rînd pe rînd, „maestrului Alexandru Macedonski,

care pe atunci avea serate literare", apoi lui Ovid Densusianu și lui Mihail Dragomirescu, că debutantul a profitat de experiența literară a tuturor, spre a le întoarce vizita cu ingratitudine. La acea vîrstă, acest nărav este corolarul dorinței de independență și de afirmare personală, cu respingerea oricărei tutele.

Cînd l-am cunoscut pe N. Davidescu, cu exact cincizeci de ani în urmă, bărbatul de patruzeci de ani trăia din gazetărie, dar își făcuse un nume în literatură. Manifestîndu-mi uimirea pentru densitatea stilului său ziaristic, mi-a răspuns :

— Un articol nu-mi ia mai mult de o oră. Îl scriu la colțul unei mese, în redacție. În jurul meu e forfotă și fum gros de țigară, dar nici una, nici alta nu-mi împiedică lucrul. Dimpotrivă, este o ambianță.

Cînd, mărturisindu-mi că citise ultimul meu foileton din „Adevărul", m-a văzut sceptic, m-a convins, pînă la urmă, că nu era o simplă politețǎ, subliniind cu aprobarea sa una din observațiile mele critice. Atunci mi-a formulat acest aforism profesional, de al cărui temei m-am luminat ulterior :

— Noi, scriitorii, ne citim între noi, ca să ne avem reciproc la mînă.

Era un bărbat înalt, masiv, smead, cu un profil roman de medalie, cu un debit verbal lent, dar substanțial și cu un tic nervos : își rodea unghiile. Tudor Arghezi n-a avut dreptate cînd, într-un pamflet din „Bilete de papagal", a pretins despre Davidescu că diluează picătura de cerneală pe spații infinite de hîrtie. Nu, hotărît nu, „victima" lui nu făcea deloc parte din tagma scriitorilor cursivi și nesubstanțiali, despre care se spunea că scriu „gazetărește". Chiar primul său roman, *Conservator & C-ia* (1924), cu subiectul prins pe viu, și în care unul din principalele personaje, Matei Rotaru, este un eminent gazetar, nu este scris în fuga condeiului, ba chiar acuză, ca și versurile din a doua perioadă, plăcerea unor contorsiuni sintactice și patinarea în abstracții, nu totdeauna pe înțelesul tuturor.

Calitatea dominantă a scriitorului era inteligența critică, hrănită cu temeinice lecturi, care-și lăsau uneori amprenta prea vizibilă asupra „scriiturii" poetului și mai în genere a scriitorului de imaginație.

Debutul poetului s-a săvîrșit, ca și acela a lui Bacovia, sub semnul „morbidezzei“ lui Baudelaire și al minorantului său, Rollinat, cu o predilecție susținută pentru mediile citadine ale vieții de noapte, ale tavernelor cu băuturi tari, ca absintul, cu femei de consumație,

„încătușate de destin“

(Arabesc ritmic)

și cu boema literară în căutarea Himerei, ca și în aceea zadarnică de „senzații de infinit“ *(Stihuri)*, sau de acea senzație sugrumătoare

„ca două mari
Pantere negre morfinate“

(Spre himericul aiurea)

în care simțul mirosului este cel mai exasperat dintre toate, cu conștiința iremediabilității „spleen“-ului și, mai în genere, a deșertăciunii universale. Ca și la Baudelaire, despre a cărui artă robustă, în contrast izbitor cu caracterul maladiv al lirei lui, a referit Anatole France, putem remarca încă de la debutul publicistic al poetului Davidescu, tiparele tradiționale ale versului, riguros respectate, cadența sigură, varietatea metrică și strofică, finitul fiecărei poezii, solid arhitecturată. Cîte una, ca *Un cram se prăbușește*, apărută întîi în „Flacăra“ de la 12 aprilie 1914, ar fi putut fi interpretată ca o sensibilă orientare către poezia htonică, a pămîntului nostru, deși aspectul „cramului“, cum arată titlul, este acela al paraginii.

Poetul va străbate însă mai multe etape, pînă ce, în cadrul poemului ciclic *Cîntecul omului*, cel de al cincilea panou al frescei sale va fi dedicat țării noastre.

Îndrăgostit de o actriță-poetă care strălucise în roluri de doamne, în teatrul nostru de inspirație istorică, poetul va compune mici giuvaiere de gingășie în poeme de cîte două strofe și va numi culegerea cea nouă *Leagăn de cîntece* (1929). N-aș jura că măcar în această circumstanță, de suavă creație, poetul a renunțat la unele din prețiozitățile sale predilecte și la cuvintele rare, ca epitetul *„thalogene* nopți“ *(105)*, adică acelea propice creșterii plantelor talofite, din ținuturi umede sau acvatice.

Cîntecul omului îl trece pe cititorul de escală lungă prin *Iudeea* (1927), cu un simț acut al peisajului biblic arid, care a dat naștere profeților, prin *Helada* (1935), prin *Roma* (1936), prin *Evul Mediu* (1937), cu un ultim popas în *Țara Românească* — înțelegeți România (1944). Critica nu s-a arătat prea favorabilă acestei tentative ambițioase de a da o nouă „Légende des siècles“, însă fără darul viziunii uriașe a lui Victor Hugo, ci numai cu însumarea, piesă cu piesă, a unei serii de momente lirice, mai adesea descriptive, de epocă.

Virtuozitatea covîrșește spontaneitatea, afirmîndu-se mai ales prin variații ale metricei, uneori cu rime dintre cele mai rare și cu răsuciri sintactice dintre cele mai riscante, dar și prea ădeseori cu rime gramaticale (substantive, verbe ori adjective, rimînd între ele).

Voi da ca exemplu de tratare a unei teme, divulgată întîi de Herodot, iar apoi speculată de Schiller : inelul pe care Policrate, tiranul din Samos, eroul unui sfîrșit tragic, după o domnie glorioasă, l-a aruncat în mare, ca să-și cîștige favorul zeilor, dar care i-a fost restituit, în semn de respingere. Poetul român și-a intitulat poezia *Destin* : „Prietenii l-au sfătuit / Să nu se-ncreadă cu orbire / Într-un atît de copleșit / Destin de lungă fericire, // El a lăsat cu nepăsare / Ca-n poalele unei femei / Inelul său de preț în mare / Și-a spus : — «o jertfă pentru zei !» // Pescarul său însă-l găsește, / Umplut de alge și noroi, / În pîntecele unui pește / Și i-l aduce înapoi“.

Finalul nu e lămurit decît pentru cel ce cunoaște faimoasa legendă și replica funestă a destinului.

Un exemplu mai pregnant de perfecție formală, în același ciclu, *Helada*, este sonetul neregulat, dar de o certă sugestivitate, *Așteptare* : „Facă Notos, care mișcă / Algele-n adînc, să fie / Luntrea ei trandafirie / Sigură ca o podișcă. / Nereidele să-i spună / Bunătatea naltei pronii / Și să-i fluture alcionii / Scăpărări de clar de lună. // Fie-i gîndul meu prielnic / La dus jertfă și jertfelnic, / Iar la-ntors făclie fie-i ; // Cratere cu vin adastă / Înfundate-n crama viei / Gura ei de floare castă“.

Ai zice că este o traducere magistrală din *Antologia greacă*. Nu, este inspirația, savant nutrită cu umanioare, a unui poet român, care adaugă la noțiuni de cultură

antică, autohtonele vocabule „podișcă“ și „jertfelnic“, fără a strica totuși impresia globală, de autentică urare păgînă.

Neînzestrat natural cu varietatea suverană de registre, ca „lira heptacordă — a lui Orfeu“ *(Anacreon în drum spre Samos)*, ba chiar stricînd uneori armonia pură cu stridența unei duble cacofonii, ca aceea din *Europe*, în care Zevs, întrupat în taur, asaltează pe fiica lui Cadmos

„Și-n *furca coarnelor încarcă cer*“,

poetul ne-a dat, cu ciclul *Helada*, momentul de vîrf al măestriei sale artistice. În ciclul *Roma*, de altfel, cele mai bune poeme sînt acelea ce i-au fost integrate artificial, dar aparțin prin temă și atmosferă, celui precedent *(Mirtul lui Polidor, Marsyas, Sufletul naiului)*.

Detractorul lui Caragiale, de pe o poziție strîmt naționalistă, reușește totuși să nu polueze ciclul *Țara Românească*, speculînd temele folclorice, sculele etnografiei specifice, istoria patriei, cu marii ei ctitori și ctitoriile lor, cu aceeași virtuozitate, mereu disponibilă la toate variațiile formale. Chemarea fetei de către flăcău, în abile *terze rime*, n-are însă nimic din autenticul vieții de la țară :

„Auzi fată, pițigoiul / Spune să mai uiți războiul / Ca să desfundăm zăvoiul. // Amintește pitpalacul / Că e ceasul să rupi acul / Să vedem cum doarme lacul. // Flutură-n zori ciocîrlia / Că să lași din lucru iia / Și să colindăm cîmpia. // Să ne ducem împreună / Și pe soare și pe lună / Cu luceferii cunună. // Să vedem crai noi în țară / Și din macii mari de vară / Să-ți fac brațului brățară // Din îmbrățișare fașe / Pentru carnea ta trufașe, / Și din mîngîieri cămașe. // Apoi ofiliți la față, / Ca doi trandafiri de gheață / Să ne legănăm prin ceață“.

„Carnea trufașă“, ofilirea fețelor, desfundarea (?) zăvoiului ne duc îndărăt, către primele inspirații ale poetului „decadent“ (sever cenzurat de neoclasicul Duiliu Zamfirescu), ulterior teoretician al simbolismului și antologist al parnasianismului nostru.

Formula poetului „total“ se poate înlocui cu aceea a celei mai largi disponibilități lirice.

23 noiembrie 1978

ÎNTÎLNIRE CU EROII DIN LITERATURĂ ŞI TEATRU

(Alice Voinescu)

Amplul şi substanţialul studiu preliminar al lui Dan Grigorescu introduce pe cei ce n-au ascultat-o la cursuri sau conferinţe, ori la emisiunile Radiodifuziunii, pe incomparabila profesoară Alice Voinescu, în opera ei, aproape integral prezentată într-un singur volum[1], care strînge la un loc cele trei cărţi : *Montaigne, omul şi opera* (1936), *Aspecte din teatrul contemporan* (1941) şi *Eschil* (1946), precum şi cîteva eseuri şi conferinţe. Am avut norocul să cunosc, prin relaţii de familie, încă din copilărie, pe tînăra de 28 de ani, care-şi luase doctoratul în filosofie la Sorbona, cu o teză despre Hermann Cohen şi şcoala de la Marburg. Cariera ei didactică de profesoară de istoria teatrului universal la Conservatorul de artă dramatică din Bucureşti, a revelat abia după încheierea întîiului război mondial o personalitate culturală, înzestrată cu darul cuvîntului, — aş spune, dacă expresia n-ar fi răsuflată, cu magia verbului. Vorbitoarea îşi ţinea auditoriul sub vraja uneori de taină, a unei expuneri riguros gîndită, logic înlănţuită, dar şi învăluită într-o aură de confesiune intimă. Rareori profesor s-a apropiat mai mult de inimile studenţilor şi studentelor, într-o vreme cînd un duh nesănătos bîntuia universităţile noastre şi cînd sălile de cursuri se populau din greu. Valorile umane, cu rădăcinile în antichitatea greco-latină şi cu tulpină în Renaştere, care ilustrează umanismul secolelor următoare, însufleţesc scrisul şi verbul Alicei Voinescu, iar opera ei le urmăreşte creşterea, de la tragedia lui Eschil pînă în

[1] Alice Voinescu, *Întîlnire cu eroii din literatură şi teatru*. Studiu introductiv, antologie şi note de Dan Grigorescu, Editura Eminescu, Bucureşti, 1983, in — 8°, 844 de pagini.

zilele noastre, ale teatrului problematizant, trecînd prin expresia cea mai aleasă a spiritului renascentist, *Eseurile* lui Montaigne.

Care ar fi însă punctele de contact ale gîndirii acestei femei excepționale, cu literatura propriu-zisă ? Se înțelege, întrebarea nu poate trece peste faptul că filosofia culturii și-a aplicat meditația și asupra literaturii și a domeniului ei de activitate. Strictețea acestuia, rigoarea, nu exclude însă, nici nu elimină, acolo unde primează pasiunea pentru frumos, înmugurirea talentului. Este cazul Alicei Voinescu, care s-a încercat cu discreție în dificilul gen al dialogurilor platoniciene, ilustrate postbelic de Paul Valéry cu cele două capodopere : *Eupalinos ou de l'architecte* și *L'âme et la danse.* Un grupaj de scurte dialoguri, în care-i ascultăm rînd pe rînd pe eroii tragici Agamemnon, Clytemnestra, Oreste, Electra, Prometeu, Casandra, corul, Hamlet, Antonio și într-un rînd pe însăși autoarea, de vorbă cu Prometeu, pune în cauză tema ontologică a omului, față cu destinul său, a luptei eroilor cu atotputernicia acestuia sau a zeilor, dar și cea cosmologică, a legii ce guvernează și universul.

Prometeu, în dialog cu profetesa Casandra, enunță categoric :

„Legea este ordinea din Cosmos și din Om. Cine descoperă aceasta, din rob devine om liber."

Cei mai buni dintre convorbitori sînt dominați de iubirea de oameni. Același Prometeu îi spune Antigonei, devotatei fiice a lui Oedip :

„Ca și mine, ți-e dor de oameni — ți-o fi și milă de ei."

Dorul, într-o accepție foarte largă, e dominanta gîndirii și scrisului Alicei Voinescu, care a preferat cuvîntul specific sensibilității neamului nostru, unor alte noțiuni, echivalente sau similare.

Lui Prometeu îi e dor de cei ce visau să-i semene, adică de oameni iscoditori și temerari, pînă la expunerea propriei vieți, în folosul semenilor și al progresului. Casandrei, veșnicei prevăzătoare de catastrofe, îi recomandă să ardă „năpraznic", adică la limita supremă, ca să-și însuflețească închipuirile (cele de bine, firește !), cu concluzia :

„Fără poezie nu este creație !"

Focul, răpit de către Prometeu, spre a-l transmite oamenilor și a-i face deopotrivă cu zeii, care-l sancționează cumplit, n-a fost alta decît expresia *dorului*, care-și îmbogățește sfera noțională cu aspirația larg umanitară, cu dragostea bietei omeniri, supusă tuturor încercărilor și părăsită propriilor ei slăbiciuni.

Antigona a trebuit să-și sacrifice *dorul*, fericirea casnică, perspectiva unui soț iubit și a unui cîrd de copii, pentru a-și călăuzi tatăl orb și fără căpătîi.

Protagoras speculează asupra *dorului* de viață și de natură a lui Aias, sinucigașul.

Antonio, din *Neguțătorul din Veneția*, de vorbă cu Hamlet, îl întreabă :

„— De ce ne-o fi atît de *dor*, Hamlet, de făpturile lumii eline, ce sunt și solide și ideale totodată ?"

Același enunță legea ideală a iubirii :

„...*dorul* nu cere, el dăruiește."

Mai departe însă, vedem că, pentru el, *dorul* nu este restrîns la perechea celor ce se iubesc, ci se extinde asupra umanității :

„Mă simt împlinit, simt cum din mine se revarsă *dorul* — aș vrea să mă dăruiesc omenirii întregi."

La Montaigne, autor și al unui eseu despre educație *(Institution des enfants)*, autoarea întrevede „cît *dor* i s-a strîns în inimă", deși omul nu s-a prăpădit cu firea, pierzîndu-și patru sau cinci fete neviabile, iar răspunsul său însuflețit, către bătrînețe, la apelul Mariei de Gournay, „fiica lui adoptivă", o face să creadă că „vom vedea cum crește în el simțămîntul adînc și cald al paternității sufletești".

Datorită acestui mod de participare la elanul viitoarei lui editoare o mai îndeamnă pe Alice Voinescu ca în al doilea capitol ce i-l consacră *(În castelul Gournay)*, cel mai întins dintre toate, să intercaleze, ca și cum ideile lui Montaigne s-ar fi limpezit și concretizat în acest cadru primitor, subcapitolele : 1. *Despre om, viață și moarte*, 2. *Despre Femeie, dragoste și căsnicie*, 3. *Despre viața socială*, 4. *Despre intransigență și fanatism*, 5. *Despre religie*, 6. *Despre frumos, poezie și stil*, cu alte cuvinte, mai toată sfera gîndirii lui.

Autoarea crede că „din comerţul său intim cu eroii lui Plutarh"[2] l-ar fi cuprins pe Montaigne „*dorul* de faimă şi de nemurire", sentiment care excludea însă „ambiţia de a parveni în timpul vieţii la ranguri superioare şi tristeţea de a fi exclus din acea glorie [ce] nu se traduce nici prin amărăciune, nici prin buderie"[3]. Onoruri i-au venit, căzute ca din cer, deşi nu alergase după ele. Frecventase însă curtea, după ce se retrăsese din magistratură. Henric de Navara, viitorul Henric al IV-lea, l-a făcut gentilom de cameră, din proprie iniţiativă, deşi îl ştia că depinde de partida catolică, însă fără fanatism. Era loial regelui său catolic, dar suspectat de poziţie între două luntri, spunea că trecea drept ghelf pentru gibelini şi drept gibelin pentru ghelfi. Vremurile erau groaznice, ale unui nesfîrşit război civil, în care catolicii luptau cu protestanţii, dar erau divizaţi între ei, iar partida catolică dizidentă apela la intervenţia armatelor spaniole. Spirit prin excelenţă tolerant, Montaigne dorea împăcarea taberelor şi reinstaurarea ordinei în ţara pustiită de bătălii sîngeroase, fără perspectiva păcii interne. N-a fost însă închis la Bastilia ca partizan al lui Henric de Navara, cum afirmă autoarea, ci ca represalii, dictate de ducele de Elbeuf, pentru că regele Henric al III-lea îl deţinea pe partizanul său, un Rohan. Aflînd de acest abuz, regina-mamă, Catherina de Medicis, interveni îndată pe lîngă Henric, ducele de Guise, stăpîn peste Paris în acel moment, iar acesta porunci eliberarea, în aceeaşi zi. Asasinarea acestui pretendent legitim, răzvrătit contra coroanei, în 1588, din ordinul regelui, care avea la rîndul său să fie ucis, peste un an, făcu din cumnatul acestuia, Henric de Navara, succesorul său neaşteptat. Montaigne era şi în bune relaţii cu frumoasa Corisande din vremea cînd era măritată cu contele de Grammont şi de Guiche. Alice Voinescu se înşeală cînd afirmă că autorul *Essais*-urilor ar fi încercat să o separe de Henric al IV-lea. Ea a fost marea pasiune a acestuia între anii 1583 şi 1591, iar Montaigne, cînd nu putea ajunge la rege, pentru un

[2] Montaigne n-a fost numai pasionat cititor al *Vieţilor paralele*, în faimoasa versiune a lui Amyot, ci şi a scrierilor adunate sub titlul *Les oeuvres meslées de Plutarque*, pline şi ele de anecdote şi de citate, ca şi *Eseurile* (în versiunea aceluiaşi !).

[3] În trecut, noţiunea curentă era *paraponul*.

sfat sau o sugestie, beneficia de accesul la dînsa, ca un sfetnic loial, doritor de binele public.

Urmărind curba destinului *Essais*-urilor, Alice Voinescu consemnează :

„Veacul al XVII-lea a renegat pe Montaigne cu glasul lui Pascal și al tuturor de la Port-Royal".

Este adevărat că genialul fanatic bigot care a fost Pascal, deși obsedat de *Essais*-uri, perceptibile în numeroase fragmente din ale sale *Pensées,* nu știa cum să se lepede de tot atît de genialul său înaintaș, confortabil instalat într-un conformism nesuspectat în vremea lui. Montaigne îl vizitase pe Papă, îi sărutase papucul, primise binecuvîntarea lui, trebuise să asculte micile rezerve cardinalice, relative la cîte un pasaj din *Essais,* dar se strecurase cu dibăcie în climatul de redutabilă intoleranță religioasă. În al șaptelea deceniu al secolului următor însă, cartea lui a fost pusă la index de Biserica romano-catolică, iar din rîndurile ei, a atacat-o atît Port-Royal, în *Logica* lui Nicole și în *Pensées* de Pascal, cît și filosoful Malebranche, în *Recherche de la Verité.* Albert Thibaudet, în ediția sa din 1936[4], notează :

„1669—1724. Mare interegn al lui Montaigne. Pe cînd între 1595[5] și 1650 apare cîte o ediție a Essais-urilor în medie la doi ani o dată, trec 56 de ani[6] fără ca să mai iasă de sub tipar."

Aceasta nu vrea să zică însă, dacă n-a fost reeditat timp de peste o jumătate de secol, că Montaigne n-a fost citit în acel interval. „Libertinii", adică liber cugetătorii veacului, făceau din *Essais* cartea lor de căpătîi și rîdeau de propoziția lui Pascal :

„Le sot projet qu'il a de se peindre !"[7].

[4] Completată de Maurice Rat în 1962 (Ediția Gallimard, colecția Pléiade).

[5] Prima ediție postumă, adăugită și îngrijită de Pierre Brach și Marie de Gournay.

[6] În 1669 apăruse ultima ediție. Următoarea va apărea la Londra în 1724, sub îngrijirea atentă a lui Pierre Coste, urmată, după un an, de alta, a aceluiași, la Paris (în trei mari volume în — 4°, ediție ce figurează și în biblioteca noastră).

[7] Prostul proiect ce-l are de a se zugrăvi.

Ca un substitut de inchizitor, mai preciza :

„Cartea lui nu era făcută să îndemne la cucernicie, nu era obligat la aceasta : dar ești totdeauna obligat să nu îndepărtezi de la ea cu nimic."

Să rostim vorba cea mare, de care s-a ferit Alice Voinescu : *Essais*-urile lui Montaigne, prin liberul examen criticist, prin raționalismul lor funciar, cu toate asigurările de ortodoxie romano-catolică, erau în germene manualul cugetării libere, atît de așteptat. Dintre femeile luminate ale veacului al XVII-lea, Ninon de Lenclos (1620—1705) făcute din *Essais* cartea ei de căpătîi, din care citea în fiecare zi, ca dintr-un ceaslov.

Mai evaziv, Alice Voinescu formulează astfel, sintetic, efectul gîndirii lui Montaigne :

„Montaigne își întrece veacul : el face legătura între morală și logică, unește curentul raționalist cu cel practic[8], pune bazele unui sistem de filosofare, și cel mai nesistematic dintre toți gînditorii devine astfel strămoșul sistemelor filosofice din veacul al XVII-lea".

Acesta ar fi raționalismul lui Descartes (laic, în fond) și acela, catolic, al lui Malebranche.

Mai mult însă decît părinte al unor sisteme filosofice ulterioare, îl socotim pe Montaigne învățător al unei metode de gîndire și de cercetare, și primul mare psiholog european (se înțelege, nesistematic !).

Am stăruit asupra *dorului*, în ultimă instanță expresie subiectivă a marii iubiri de oameni care o însuflețea pe Alice Voinescu și o transfigura, înfrumusețînd-o și făcîndu-se iubită de studenții și studentele ei. Al doilea concept, care adesea revine în cartea aceasta, este *elanul* și chiar *elanul vital*, deși gînditoarea nu era bergsoniană, ci, în calitate de urmașă a lui Hermann Cohen, o neokantiană.

Elanul vital devine însă un factor fecund de cunoaștere :

„În univers e elan, în animal e pornire, în om elanul și pornirea se fac *înțelegere limpede* și *voința* e *voință de adevăr*"[9].

[8] Empirist.

[9] Sublinierile sînt ale autoarei.

Atribuindu-l lui Montaigne, autoarea continuă :

„Aceasta e morala care într-o vreme de fantezie dezmățată și de dominare a temperamentului pregătește spiritul științific prin virtutea lucidității."

Aceluiași spirit științific, aceleiași virtuți a lucidității, datorăm Alicei Voinescu adîncile analize ale tragediilor eschiliene și ale dramaturgiei contemporane. Eram ca și dînsa, cu mai puțină pregătire, ca să nu zic cam fără voie, cronicar dramatic, și împreună cu ea am strigat : „Jos măștile !", la reprezentația lui *Macbeth* în 1946, în regia lui Ioan Sava. Într-adevăr, enormele măști dădeau scenei un aspect carnavalesc, obstruînd chipurile personajelor și suprimînd efectul emotiv al replicilor.

Emotivă prin excelență, Alice Voinescu nu și-a ascuns repulsiunea pe care ne-au inspirat-o măștile, recunoscînd însă „că spectacolul a avut un stil, acea ținută fermă, datorită fără îndoială, în primul rînd, unei concepții foarte precise a regizorului".

Feminitatea ei discretă s-a manifestat însă rezolut în eseul intitulat *Umanismul feminin*, în care, neîmpăcîndu-se cu caracterul revendicativ al feminismului, inaugurat de sufragetele engleze, vedea în acesta „diminuarea stilului feminin în viață", tocmai prin nivelarea lui cu cel bărbătesc.

„Pentru a salva cultura", scria autoarea, „care e de esență umanistă, femeia are îndatorirea imediată de a-și regăsi, de data aceasta perfect lucidă și pătrunsă de simțul răspunderii ei culturale, menirea ei eternă : formarea omului și mediului uman."

Felicitîndu-i călduros, pe directorul Editurii Eminescu, precum și pe îngrijitorul ediției, pentru resuscitarea figurii nobile a Alicei Voinescu, îmi exprim regretul că nu am fost întrebat dacă aș putea contribui cumva documentar la completarea acestei admirabile cărți, adevărat manual de înțelepciune. I-aș fi comunicat editurii capitolul unic de *Amintiri*[10] din cîte poate ne-a rămas de la ea. Este

[10] Apărut în „Revista Tineretului", editată de Oficiul Educației tineretului, București, Anul I, Nr. 6, 25 august—25 septembrie 1943.

emoționantă solicitudinea pe care în 1908 i-a arătat-o Titu Maiorescu absolventei ce ezita să se prezinte la examenul de licență, îndemnul său de a nu șovăi și participarea sa discretă din băncile studențești, la acela înaintea temutului profesor de istorie, D. Onciul. Examenul a fost „trecut frumos" iar Maiorescu a contribuit, prin prezența sa neînchipuită, „ca direcția unei existențe omenești să se hotărască !"[11].

A doua amintire îl privește pe Hermann Cohen, al cărui curs l-a urmat în 1911, iar a treia, cursul de la Sorbona, cu profesorul de psihologie Georges Dumas.

În fragmentul privitor la cursurile de la Marburg, e vorba de filosoful Nicolai Hartmann, atunci tînăr Privatdozent[12], iar memorialista pomenește de recenta lui vizită la București „astă toamnă" (1942). Era prea discretă ca să amintească de gestul bărbatului aproape sexagenar, care a sărit peste poarta închisă a unei case din București, ca să-i ofere colegei sale românce, un trandafir.

Henri Bergson ar fi recunoscut și în acest gest un indiciu spiritualizat al „elanului vital." Ce ar fi zis însă dacă ar fi aflat că zelului Mariei de Gournay i-a răspuns, după 325 de ani, de peste ocean, acela al unei tinere americance, miss Grâce Norton, care-i trimitea celui mai bun cunoscător al lui Montaigne, lui Pierre Villey, viitorul coeditor, alături de Fortunat Strowski, al monumentalei ediții a *Essais*-urilor, după exemplarul de la Bordeaux[13], munca ei ferventă de douăzeci de ani, consacrată lexicului *Essais*-urilor (lucrare pusă la punct de Villey, „montanistul" orb, care-i depistase izvoarele erudiției și-i reconstituise catalogul bibliotecii, al „librăriei" de o mie de volume)[14] ?

18 august 1983

[11] În text, semnul de exclamație precedat de cel de întrebare !

[12] Conferențiar privat, ținînd cursuri facultative.

[13] Ediția în 5 volume, Bordeaux 1906—1933, t. 5, *Lexique de la langue des Essais.*

[14] Alice Voinescu și-a ignorat emula.

UN CENTENAR APROPIAT...

Și o recenzie întîrziată...

La 16 octombrie st. v., 1885, s-a născut în comuna Șișești din județul Mehedinți, Gheorghe C. Ionescu, care și-a adăugat numelui patronimic pe acela al locului natal. A fost, după cum se știe, un mare savant în domeniul agriculturii. Alții din specialitatea sa îi vor slăvi așadar meritele de ordin științific. Nu am avut cinstea să-l cunosc. Am fost însă coleg, la același liceu, vestitul liceu Traian din Turnu-Severin, unde-și făcuse studiile și cel de mai sus, cu mezinul, Benedict, latinistul de forță al clasei, la secția modernă. La căpătîiul lui Arghezi, în vara anului 1939, am făcut cunoștință cu doctorul Nicolae Ionescu-Șișești, eminent neurolog. Nu l-am mai văzut de atunci. Mi-a făcut însă impresia unui perfect „gentleman", dar pacientul nu se arăta încîntat de nici unul dintre medicii ce-l îngrijeau. Mi-am spus : iată una din acele familii de la țară, considerate obscure și fără orizont, care au dat însă culturii naționale o contribuție importantă.

Gheorghe C. Ionescu-Șișești părea destinat unei cariere umanistice. În preajma ultimei clase de liceu, plecat cu alți doi colegi la sărbătorirea celor 400 de ani de la moartea lui Ștefan cel Mare, la Putna, — la 3 iulie 1904 —, cu itinerarul la înapoiere prin Maramureș, Transilvania și Banat, s-a descoperit scriitor. Mai exact vorbind, N. Iorga a fost acela care a relevat surprinzătoarele merite ale însemnărilor de călătorie. Totuși, în *Istoria literaturii românești contemporane,* II, evenimentul nu e consemnat printre contribuțiile beletristice următoare piosului pelerinaj, ci ulterior, în anul următor, cu prilejul altor festivități :

„Și serbările de la Sibiu pentru sfințirea catedralei ortodoxe au fost tot așa de cercetate[1]. Acum tinerii din școli încep, cu osteneli și jertfe, călătorii pe jos prin tot Ținutul românesc, pînă în Banat și Maramurăș, însemnîndu-și impresiile pe pagini care se vor răspîndi, așa cum face „Gh. C. Ionescu, clasa VIII, Liceul Traian, T. Severin", care e viitorul agronom și ministru al Agriculturii Ionescu-Șișești ; și Coșbuc îi dă bucuros o prefață".

După ultimul cuvînt, nota 4 trimite la rîndurile ce i-a consacrat în „Sămănătorul", IV, pp. 858—859.

Tinerii plecaseră însă cu trenul, înfruntînd, după primele rînduri ale cărții *Note de drum,* „zăduhul și seceta", dar și bucuroși de viteza cu care :

„Ca într-un cinematograf ne zburau pe dinainte sate pierdute în păduri de pomi, orașe sticlind în culori și lumină în mijlocul unei pături de verdeață, rîuri ce curg pe albii nisipoase, holde de cele mai multe ori pipernicite și slăbite din cauza unui an de secetă, pe care o muncă cu sistemă și prevedere n-au putut-o înlătura nici măcar în parte".

Citez din cartea apărută în 1982, la Craiova, în Editura Scrisul românesc : Gheorghe C. Ionescu-Șișești, *Probitate,* Ediție îngrijită de Eleodor Popescu și Victor Rusu, cu un *Cuvînt înainte,* un *Tabel cronologic* și o *Notă asupra ediției,* și anume din *Note de drum, Mînăstirea Putna, Bucovina, Maramureș, Ardeal, Banat,* datate „29 august 1904, Șișești". Broșura, scrisă la cald și ca atare, călduros prefațată de G. Coșbuc, a apărut în Editura revistei „Șezătoarea săteanului", a Societății culturale „Luminarea săteanului", care apărea la Bumbeștii-de-Jiu, sub direcția lui L. Arjocianu și Gh. Dumitrescu-Bumbești (unul din primii preconizatori ai cooperativelor sătești).

Să fi fost scrise și apoi comunicate marelui poet, așa cum afirmă substanțialul *Cuvînt înainte,* la îndemnul colegilor și al prietenilor, exclusiv ? Nu cumva talentatul licean fusese stimulat de distinșii profesori de limba română, Șt. V. Nanul și Dimitrie Horvat, fie de ambii sau numai de unul ? Oricum ar fi, climatul liceului era prielnic ecloziunii unor înzestrați scriitori. Și nu cumva cei

[1] Ca și acelea jubiliare ale *Astrei* din Sibiu.

trei elevi au fost, în acea împrejurare, trimiși de conducerea liceului ? După prefața lui G. Coșbuc, acțiunea lor a fost coordonată prin corespondența interșcolară, cu elevii români ai școlilor noastre din Ungaria și din Turcia, una din originalele inițiative ale liceului, care a dat roade, prin cunoașterea reciprocă și lărgirea orizontului cultural. Ceremonia sărbătoririi de la Putna, a doua după aceea inițiată de Eminescu, ca student la Viena, s-a efectuat cu mare fast și în prezența a zece mii de participanți, în marea majoritate țărani „răsculați *(sic)* din toate părțile Bucovinei".

La Petrova, în Maramureș, tînărul observă asemănarea caselor „de bîrne de brad, încheiate la colțuri, cu tindă, cu streașină, cu stîlpi cioppliți în brîuri și înflorituri...", cu acelea din Oltenia. Totodată e izbit de „provincialisme oltenești", neîntîlnite în Muntenia și în Moldova, precum și

„terminologia unei mori, unei pive, unei stîni",
o recunoaștere identică cu cea întîlnită
„în stînile din munții Gorjului".

Remarcabile, printre altele, sînt paginile consacrate peșterii de gheață de la Scărișoara, casei Iancului, de la Vidra, portului de la Buciumani, șteampurilor de aur de la Gura Barzei, precum și rămășițele Ulpiei Traiane, unele risipite la Grădiștea, prin case particulare. Bun observator tînărul stăpînea cîmpul vizual.

Gh. C. Ionescu-Șișești a avut vocația de călător și chiar și pe aceea de turist, *per pedes apostolorum*, cum se spunea în junețea mea. Dovadă a doua sa lucrare beletristică, cu titlul *Călător*, 1913, Craiova, Ramuri.

A străbătut Germania și Franța, via Württemberg, Stuttgart, Hohenheim, Tübingen, împrejurimile Stuttgartului, Lichtenstein, Plieningen bei Stuttgart, unde a asistat la „Naufragiul lui Zeppelin", Hohenzollern, Dunărea pînă la Sigmaringen, Pădurea-Neagră, Freiburg, Heidelberg, Mannheim, Jena, Lipsca, Dresda, Berlin, Potsdam, Weimar, apoi Lunéville, Épinal, Nancy și Paris.

La Tübingen, nu i s-a atras atenția asupra turnului din casa tîmplarului Zimmer, în care marele și nefericitul poet Friedrich Hölderlin, cu mintea rătăcită, și-a petrecut peste 35 de ani de viață, privind apa Neckarului și improvizînd, la cererea vizitatorilor, versuri corecte, contra-

semnate, „Bibliodecarius". Pasămite, la acea dată, nu fusese încă „descoperit" și ridicat la treapta supremă a liricii germane.

Paginile despre căderea Zeppelinului, coborîrea contelui, zîmbitor, înainte de incendierea finală a dirijabilului său, sînt vrednice de un strălucit reporter.

Turistul a străbătut, „cu toiagul în mînă", ținutul din jurul Lunéville-ului, după ce vizitase castelul fostului rege al Poloniei, Stanislas I Leszcynski, apoi suveran al ducatelor Bar și Lorena, în calitate de socru al lui Ludovic al XV-lea. La teatrul din Épinal, capitala departamentului Vosges, asistă la reprezentarea dramei La *Femme nue* de Henry Bataille. La Nancy admiră centrul înfrumusețat de același Stanislas, cu primăria (sau palatul guvernamental ?), construită de arhitectul Emmanuel Héré, autorul planurilor și lucrărilor de înfrumusețare sub aceeași domnie. Catedrala Notre Dame din Paris, pe care Goga o văzuse cu cele două turnuri ale ei, ridicate ca niște brațe, în chip de blestem, îi apare și autorului, dojenind

„cu muzica gravă și solemnă a clopotelor lor, imensul Babilon".

Aș menționa o ezitare a scriitorului, cu privire la viitorul rezervat antagonismului de atunci, dintre Germania și Franța.

La Jena, contemplînd „turnul lui Bismarck", impresionant prin masivitatea pietrei, capabilă „să reziste tunurilor, să trăiască veșnic", încheie :

„Semnul groznicei revanșe care a creat cel mai puternic imperiu din Europa, așa de puternic că nu va mai îngădui o a doua".

Cu alte cuvinte, Germania lui Bismarck, prin anexarea Alsaciei și a Lorenei, a săvîrșit în 1870, „o revanșă", cu caracter de definitivat, de perenitate, față de Franța.

La Strassbourg, însă, ortografiat franțuzește, pe cînd era sub dominația germană, se arată dubitativ asupra eternității hotarelor :

„...noii stăpînitori au ridicat o gară monumentală, cu vulturul german sculptat în piatră deasupra intrării, pentru veșnicie parcă. Cine știe... istoria rezervă adesea extraordinare surprize — cea de la 70 a fost una din acestea".

Dubiul e mai înțelept decît certitudinea. Într-adevăr, revanșa a fost posibilă în 1919, de partea Franței, apoi în 1940, de partea celui de al treilea Reich, iar în 1944, iarăși de aceea a Franței.

Ocazional, Gh. C. Ionescu-Șișești a făcut și critică literară și teatrală. A recenzat *Martirii* de Constanța Hodoș, o tălmăcire din Sienkiewicz, aparținînd lui Gr. Tăușan, alta din Gogol, de V. Caraivan, *Chipuri și suflete* de Al. Cazaban, *Caleidoscopul lui A. Mirea, Război și pace* de Lev Tolstoi, *Fabule* de Ranetti, un roman de Vasile Pop și altul de N. Rădulescu-Niger, apoi, după Th. de Wyzewa, *Romanul german* (în 1907), *Povestea lăcrămioarei* de Eugen Boureanu, *București-Cairo* de dr. C. Istrati, *O istorie de demult* de M. Sadoveanu, *Pescar de Islanda* de Pierre Loti, în traducerea lui C. Sandu-Aldea, *Un divorce* de Paul Bourget etc. A comentat reprezentațiile teatrelor bucureștene, în corespondențe adresate „Gazetei Transilvaniei", cu piesele *Apus de soare, Cocoșul negru* și *Akim*. A aplaudat jocul actorilor în *Ovidiu*, considerînd piesa drept capodopera lui Alecsandri, iar pe acesta, „poetul național al nostru".

Nu e de mirare. La acea dată, era opinia oficială. Am povestit cîndva că vizitîndu-l la Paris, în 1926 sau 1927, pe un văr primar al mamei, mai demult stabilit în Franța, m-a întrebat textual :

— S-á mai ivit în țară un poet mare, după Vasile Alecsandri ?

Expatriatul rămăsese la judecățile de valoare ale primului deceniu al veacului.

O altă opinie comună, în arta plastică, era admirația față de pictura lui Kimon Loghi. Gh. C. Ionescu-Șișești o împărtășește, în 1913, vizitînd Expoziția Tinerimii artistice și văzînd în autorul acestei picturi un „poet, de o fantezie bogată și fecundă". Însuși Dimitrie Anghel, care-și rafinase gustul în zece ani de ședere la Paris, era de aceeași părere !

Fost de trei ori ministru al Agriculturii, între anii 1931 și 1938, Gh. C. Ionescu-Șișești a preconizat totuși depășirea fazei de „țară eminamente agricolă", susținînd atît industrializarea, cît și nivelarea standardului de viață al țăranului cu orășeanul. Articolele lui din trecut reflec-

tau adesea puternica priză a personalității lui N. Iorga asupra gîndirii sale social-politice.

După 1954, a publicat în periodicele *Scînteia, România liberă, Scînteia tineretului, Contemporanul, Îndrumătorul cultural* și *Agricultura socialistă.* Aceste articole, completîndu-le pe cele anterioare apărute în volumul *Probitate* (Craiova, Scrisul românesc, 1935), sub același titlu, constituie prima parte a noului volum. Centenarul nașterii coincide cu semicentenarul apariției acestei prime ediții.

Ilustrul om de știință și cetățean a decedat la 4 iunie 1967, în vîrstă de 82 de ani, unanim regretat. A fost și al nostru, al literaturii.

26 septembrie 1985

TEATRUL CLAUDIEI MILLIAN

Recenzînd, la 7 ianuarie 1923, al doilea volum de poezii al Claudiei Millian, *Cîntări pentru pasărea albastră*, Lucian Blaga exprima această judecată critică :

„Aici, în Ardeal, numele Claudiei Millian e puțin cunoscut, deși e numele celei mai de seamă poete ce-și ciopleşte astăzi sufletul în marmura cuvîntului românesc. (...) Din partea femeilor rar putem aștepta viziuni transcendentale. Claudia Millian are, totuși, o înclinare aproape pătimașă de a arunca priviri în abisuri stelare"[1].

În acel moment, părerea oficială, dar și aceea a lui E. Lovinescu, înclinau balanța către poeta Elena Farago, dar preferința lui Lucian Blaga rămîne semnificativă.

Pasiunea literară a Claudiei Millian se împărțea între poezie și teatru. Dăduse, pînă la data de mai sus, două culegeri de versuri[2] și i se reprezentaseră la Teatrul Național din București două piese : *Masca,* comedie dramatică într-un act, în aprilie 1914, și *Rozina,* comedie dramatică în 3 acte, la 18 februarie 1919. Își manifestase interesul pentru teatru și prin cronicile dramatice, apărute în cotidianul *Viitorul* (1919—1920)[3], atacînd și probleme de ordin general. Poeta era și profesoară, ceea ce se putea întrevedea din seriozitatea documentării și a tratării atît a tematicelor în genere, cît și a celor ocazionale. Astfel, conștientă de răspunderea specială, de ordin estetic și etic totodată, a Teatrului Na-

[1] Citat după Prefață la *Vreau să trăiesc,* piese de teatru și cronici dramatice de Claudia Millian, Ediție îngrijită, prefață și bibliografie de Nina Stănculescu, Editura „Minerva", București, 1983, pp. 6—7.
[2] *Garoafe roșii* (1914) și *Cîntece pentru pasărea albastră* (1922)
[3] Semnate cu pseudonimul Dim. (sau D.) Șerban.

țional, Claudia Millian scria, la *Deschiderea Stagiunii* cu *Viforul* de Delavrancea și cu *Rața sălbatică* de Ibsen :

„După *Rața sălbatică*, Teatrul Național, care va deveni Teatrul Educativ, va reprezenta clasicismul străin și național, va dezgropa fragmente de artă pierdută sub vraful pieselor de bulevard, va cerceta toată producția uitată în sertarele nepăsării, și va pomeni de Hasdeu, Alecsandri, Caragiale, Delavrancea, alături de mari nemuritori ai lumii pentru care teatrul a fost o nouă biserică".

Este de reținut protestul atît contra invaziei pieselor bulevardiere în repertoriul teatrelor noastre, cît și împotriva activității rutiniere a comitetelor de lectură, care întîrziau sistematic în cercetarea manuscriselor unor debutanți. Metaforele cronicarei teatrale : „vraful pieselor" și „sertarele nepăsării" trădează formația poetică a scriitoarei.

Claudia Millian va continua să dea cronici dramatice în decursul anilor la următoarele periodice : *Adevărul literar și artistic* (1922) și *Cuvîntul liber* (1935—1936). Ultima cronică, din cartea îngrijită de Nina Stănculescu, se încheie în același stil, care îmbină seriozitatea profesională cu farmecul harului poetic :

„Este desigur, în cariera dramatică a domnului Fintesteanu, acest moment, o grea și bine cîștigată biruință. În întregul distribuției, fiecare rol a contribuit la frumoasa reușită a serii și, cu deosebită grație, doamnele Marietta Anca și Elvira Godeanu au adus zîmbete și frumusețe în viața lui Harpagon".

Depășind faza debuturilor în creația dramatică — ne referim la *Masca* și la *Rozina* —, Claudia Millian și-a făcut o magistrală și totodată senzațională reintrare cu *Șapte gîște potcovite*, comedie provincială într-un act, reprezentată la Teatrul Național din București la 29 februarie 1932. Critica și-a manifestat legitima surprindere plăcută față de realismul prezentării unui cadru în care mișună, creionate veridic și uneori crud, modeste personaje ale unui orășel oltenesc, cu ocazia unei înmormîntări, în cafeneaua necercetată de obicei, sau cu consumatori „pe cretă" a numitului Stan. Este în fond, această „comedie dramatică", drama unui om cumsecade, îndrăgostit de soția lui, o tînără frivolă, doritoare de aven-

turi și de lux, cînd descoperă infidelitatea ei și o repudiază, cu inima sfîșiată. Comicul de situație culminează, cînd, după înmormîntare, cafeneaua se umple cu clienți insolvabili, dintre care unul singur face excepție, și în care strălucește prin pretenție veleitarul Bran, publicist și poet ratat, fratele lui Stan. Simbolic contrast, nu-i așa, între fratele cumsecade, dar nefericit și cel de ridiculă boemă, dublet național onomastic neașteptat ?

Capodopera creației teatrale a Claudiei Millian este desigur *Vreau să trăiesc,* piesă în 3 acte și patru tablouri, reprezentată la Teatrul Național din București la 22 martie 1937. Cuvintele titlului au fost rostite în piesă nu de protagonista Agata, cum crede Nina Stănculescu, ci de Radu, fiul din prima căsătorie a soțului ei, arhitectul Tudor Nour, salvat de la o grea boală de buna lui și prea tînără mamă vitregă și violent îndrăgostit de ea, atrăgînd prin legătura lor culpabilă, pînă la urmă, cu toată rezistența inițială a celei iubite, deznodămîntul tragic : fratele primei soții a arhitectului, doctorul legist Voinea, o împușcă în momentul cînd ea oferă soțului bolnav care vrea să se sinucidă, paharul cu apă solicitat.

Spre deosebire de Fedra, a tragediei raciniene, care urmărește cu dragostea ei vinovată pe fiul lui Teseu din prima căsătorie, dar este respinsă de el, ceea ce o determină pe femeia lezată în amorul ei propriu să-l acuze pe nedrept pe Hipolit și să obțină sancționarea pretinsei tentative de incest, cu pedeapsa capitală, în *Vreau să trăiesc,* nu mai avem de a face cu un Hipolit cast, ci cu un tînăr dezlănțuit pasional, care învinge scrupulele „mamei" sale adoptive ce-l iubea pur și simplu spiritualicește, dar a căzut pînă la urmă și a plătit ea cu viața, în locul celui într-adevăr responsabil de incest.

S-a rostit și numele lui Tristan și al Isoldei, dar situațiile sînt mai puțin paralele ca în *Fedra,* prin rezistența opusă o bucată de vreme de Agata, pasiunii vinovate a lui Radu.

Spre deosebire de teatrul amoral al lui Ion Minulescu, ca atare uneori învinuit de imoralitate, acela al Claudiei Millian, prin final, sancționează culpa femeii necredincioase. Caracterele personajelor sînt bine contu-

rate : arhitectul, sublim în intenția de a lăsa calea deschisă fiului și soției ce-i trădaseră încrederea, cumnatul său, justițiarul, un înțelept, suspectat de cinism, fiica arhitectului, din prima căsătorie, o fire închisă și severă, decisă pînă la urmă, ca bună țintașă, să-i facă de petrecanie femeii vinovate, cu ocazia unei proxime vînători proiectate și, în fine, Agata, buna infirmieră, platonic îndrăgostită de fiul soțului ei și abia la urmă tîrîtă în același vîrtej al patimilor de Radu, convalescentul brusc însănătoșit.

Vreau să trăiesc este una din cele mai puternice drame ale căminului, minat de inegalitatea de vîrstă a soțului, el de 56 de ani și ea de 28, expusă, cum am spus, tentației față de fiul acestuia, în etate de 25 de ani. Problema căsătoriei este tratată într-un spirit etic de către autoare, care putea fi bănuită, prin primele ei versuri, de o sensualitate aprinsă, că ar fi mai „înțelegătoare“ față de ravagiile pasiunii, iubirea fiind una din cele ce nu s-a încadrat niciodată moralei sociale.

Claudia Millian a închinat totdeauna un cult Veronicăi Micle, căreia artista plastică, dublînd-o pe poetă, i-a și făcut un bust, expus în Colecția de artă Ion Minulescu din bulevardul dr. C. Marinescu. Piesa în care iubita lui Eminescu figurează ca protagonistă, *Veronica*, în 5 tablouri, o prezintă îndrăgostită, după legendă, de la simpla vedere, a primei fotografii eminesciene (de tînăr iluminat, la baza aproape a întregii plastici naționale), apoi cunoscîndu-l la Viena, ulterior la Iași. Pasiunea reciprocă se adîncește, ca în tabloul al patrulea, proiectul lor de căsătorie să fie torpilat (iarăși după legendă) de către Maiorescu. Piesa se încheie cu sinuciderea sugerată a Veronicăi, la o lună și jumătate după moartea lui Eminescu. Liviu Rebreanu a ezitat să o prezinte pe scena Teatrului Național, în 1943. Veronica s-a bucurat și nu prea de focul rampei la Teatrul din Botoșani, în 1970—1971. Ea ridică problema dificilei învieri pe scenă a unor vieți de oameni iluștri, istoricitatea nefiind o înlesnire, ci o piedică liberei creații a imaginației. Claudia Millian a plecat de la cele mai curate sentimente de cult pentru ambii eroi, cărora li se adaugă, în tabloul al treilea, Creangă, dar viziunea ei rămîne una romanțioasă și ermeneutică, fără rezultatele scontate.

Mai reușită este nejucata pînă astăzi, impresionanta frescă a mișcării pașoptiste din București, axată în jurul Anei Ipătescu, piesa istorică cu același titlu, în 3 acte, scrisă în spirit principial. Totul este bine văzut în desfășurarea acțiunii, din ziua declarației de la Islaz, pînă la aceea, inclusiv, a eliberării guvernului provizoriu, arestat de colonelul Odobescu. Stau față în față progresiștii cu reacționarii și cu nehotărîții, în dialoguri veridice și adeseori pitorești. Rolul maselor este bine înfățișat. Aș face obiecția că în acel moment cultul pentru N. Bălcescu este prematur. Alții erau marii animatori ai maselor. Or, numele lui este rostit cu o fervoare unanimă de mai mulți participanți, în frunte cu Ana Ipătescu, ce se declară pătrunsă nu de spiritul revoluționar al lui Tudor, ci de cel al lui Bălcescu. Piesa merită a fi jucată, mai nimerit în anotimpul potrivit, în aer liber, cu o largă desfășurare a maselor.

Portofoliul teatral al Claudiei Millian se completează cu comedia dramatică *Fericirea mea*, reprezentată la Teatrul Național din București la 25 octombrie 1939 și cu două piese în manuscris, una, închinată amintirii lui B. Fundoianu *(Poetul de la Buchenwald)* și cealaltă, neterminată, *Dioscurii*, tratînd prietenia încheiată cu o dublă tragedie, dintre Șt. O. Iosif și D. Anghel.

Opera dramatică a Claudiei Millian, din care ar putea subsista în repertoriile teatrelor noastre *Șapte gîște potcovite* și *Vreau să trăiesc*, precum și *Ana Ipătescu*, într-o îndrăzneață viziune regizorală, este dintre cele mai remarcabile ale creației teatrale interbelice și de după 23 August.

1983

ÎN CADRUL MOŞTENIRII LITERARE — ARON COTRUŞ

Venită la trei ani după cuprinzătoarea culegere de poezii[1] ale lui Aron Cotruş, cu o prefaţă de Ion Dodu Bălan, monografia recent apărută, tot sub semnătura acestuia[2] şi închinată în spirit critic, dar cu entuziasm, aceluiaşi, este menită să ne fixeze chipul nefericitului „tribun al poporului", pe care-l consideră capul de serie al poeziei noastre sociale. L-am numit nefericit, aşa cum ni-l arată frămîntata sa existenţă, din greu reconstituită, poetul nefiind dintre aceia care-şi etalează bucuros toate datele autobiografice, înlesnind astfel posteritatea să-i urmărească viaţa, aproape pas cu pas. Fiu de preot ardelean unit, Aron Cotruş s-a născut în satul Haşag (azi Loamneş), şi-a făcut clasele primare în comuna natală, apoi în satul Lupu, gimnaziul şi o parte din liceu la Blaj, de unde ar fi fost silit să se mute la liceul din Braşov, pentru că publicase la 15 noiembrie 1908, „în revista «Ramuri» din Craiova, o poesie *Tisa*". Poetul licean debutase cu cîteva luni înainte în revista „Luceafărul". Poemul incriminat era debitor în spirit şi vocabular, mesajului iredentist al lui Octavian Goga, ceea ce se străvede uşor din primele versuri : „Ursită în lume-ai fost Tisă, să fereci în strune de valuri / Jelirea nădejdilor frînte, străbătîndu-te-n tristele maluri. / Accentele grele de zbucium din iarna durerilor noastre / Le mesteci cu lacrimi de jale-n povestea de valuri albastre".

Încheierea îl anunţă pe viforosul poet naţional şi social, însă tributar în acel moment, aceluiaşi tînăr îna-

[1] *Versuri*, antologie de Ovidiu Cotruş, prefaţă de Ion Dodu Bălan, Bucureşti, Editura Minerva, 1978, 471 p.

[2] Ion Dodu Bălan, *Resurecţia unui poet : Aron Cotruş*, Editura Minerva, 1981, 240 p.

intaş, ale cărui *Poezii* (1906), distinse cu un premiu al Academiei Române, în urma raportului prezentat de Titu Maiorescu, îl consacraseră : „Sub tunete grele și fulger, revoltă-ți a apelor oaste, / Căci urlă-n adîncuri pămîntul și-n gemete codrii pe coaste, / Războinic voinicii pe vale s-alerge cu armele-n mînă / Și-n urmă tăria dreptății, pe toate să fie stăpînă".

Nesemnată, poezia n-ar fi putut fi atribuită altuia decît lui Goga ; cu numai opt ani înainte, acest final anunța, profetic, războiul.

Cu toate acestea, deși încă din primul moment al debutului, începătorul părea a-și fi deslușit misiunea, chiar dacă nu-și găsise încă timbrul propriu, cum se mai spune, neconfundabil, Aron Cotruș își dibuiește calea, sub influența atît a lui Eminescu, cît și a înaintașilor acestuia, ori a urmașilor lui, de la Dimitrie Bolintineanu la Ion Minulescu. Sub acest semn, al căutărilor nefructuoase, prima sa culegere de versuri[3] trece neobservată, iar abia a doua, *Versuri*, apărută la Arad, în 1915, atrage atenția lui Ovid Densusianu, care nu ezită să recunoască în presupusul debut al poetului ardelean o speranță a liricii noastre. Or, Aron Cotruș debutase sub zodia sămănătorismului, dar *Sărbătoarea morții*, din acel volum, i l-a recomandat promotorului modernismului, ca pe un tînăr aliat. Așadar, înainte de a se fi deslușit ca un meșter al poeziei sociale, poetul a reușit, cu a doua culegere a sa, să treacă drept un înnoitor al liricii noastre, ipostază, pînă la urmă, autentică.

În interval, Aron Cotruș urmează numai două semestre la Facultatea de litere din Viena, „de unde însă", precizează într-o notă autobiografică acordată profesorului universitar clujean G. Bogdan-Duică, anchetator neobosit al contemporanilor, „lipsa mijloacelor m-a izgonit și m-a dus (în 1913) la Arad, în redacția ziarului «Românul»[4]. De atunci voind nevoind am rămas credincios gazetăriei".

[3] *Poezii*, Orăştie, 1911.
[4] Organ oficios al Partidului Național Român din Transilvania.

Să se rețină că jurnalistica n-a fost o vocație, ci numai o profesiune alimentară la Aron Cotruș, ca și la cei mai mulți poeți ai vremii.

Ion Dodu Bălan menționează că ziarul „a realizat o uimitoare mobilizare a celor mai de seamă forțe creatoare românești", publicînd „scriitori din toate provinciile noastre, din toate generațiile și de toate orientările estetice", în frunte cu Caragiale. Acestuia i-a încredințat Vasile Goldiș, cu ocazia unui număr festiv, obținerea colaborărilor citate (în arhiva lui a rămas, printre altele, bucata lui I. Al. Brătescu-Voinești, *Bietul Tric*, pe care Caragiale o păstrase în manuscrisul autograf, după apariție).

Războiul mondial din 1914—1918 îl găsește mobilizat în armata chezaro-crăiască din Italia, de unde însă patriotul trece frontul, după intrarea noastră în război, și face întîi parte dintr-o „comisiune italiană de propagandă împotriva inamicului, cu sediul la Padova", ca apoi să se înroleze în Legiunea Română de pe lîngă armata italiană. Mai norocos decît Emil Rebreanu, martirul aceluiași proces de conștiință și prototipul lui Apostol Bologa din *Pădurea spînzuraților*, Aron Cotruș și-a riscat și el viața, ca să lupte alături de frații săi, căzuți prizonieri pe frontul italian, pentru cauza comună, a biruinței principiului statelor naționale, sfărîmînd închisoarea națiunilor, monarhia habsburgică și imperiul bicefal.

Stabilit după victorie pentru scurtă vreme la Arad, ales în 1920 membru al Societății Scriitorilor Români, căsătorit în 1923 cu o pianistă, pe care a întovărășit-o, ea fiind acompaniatoare a lui G. Enescu, într-un turneu în America, suferă o dramă familială : după divorțul din 1930, soția lui se sinucide, dar îi lasă prin testament o frumoasă vilă și cîteva acțiuni la o fabrică de încălțăminte din Timișoara. Fie zis, în treacăt, după un al doilea divorț, și-a găsit abia în a treia soție, o tovarășe definitivă de viață, căreia avea să-i închine cîteva duioase poezii. Viața familială, așadar, nedăruită cu copii, avea să-i fie la fel de frămîntată ca și viața sa publică și profesională. Aron Cotruș a fost ales în 1928 „președinte al Sindicatului Presei din Ardeal și Banat", iar din ianuarie 1929, numit la început „diurnist în Mi-

nisterul Afacerilor Străine", va rămîne, pînă la Eliberare, în cadrele aceleiași instituții, în țară sau în străinătate, trecînd prin toate treptele, pînă la aceea, inclusiv, de consilier de presă principal și activînd succesiv la legațiile române din Italia, Polonia, Spania și Portugalia.

În interval, Aron Cotruș și-a publicat, printre alte culegeri, *Mîine*[5] și *Printre oameni în mers,*[6] cele mai bune poeme ale sale, opere ale maturității, neviciate de nici o ideologie pernicioasă, ci dimpotrivă, închinate muncitorilor de la țară și de la oraș, eroii muncii nerăsplătiți, sortiți mizeriei, bolilor și morții pretimpurii. Acești eroi constituie mitologia sa lirico-socială, cu nume care au lăsat dîre de foc în producția literară interbelică : Pătru Opincă, „țăran fără țarină, / plugar fără plug, / ciurdar fără-o vită", care a „slujit cu cinste și-omenie / satului, / și împăratului" și care, înfometat atît de „groful putred", cît și de „ciocoiul mișel", suduie „vîrtos, mocănește" și scuipă „pe toată rînduiala asta"[7] ; voievodală autoprezentare, „Io, Ion Ciura, / neam de mineri români", șomer „de nouă săptămîni", și-a făcut „cea din urmă plită / din dinamită", decis, din mizerie, să-și risipească trupul în aer[8] ; altul, omonim cu peregrinul transilvan, a slujit și el „la oi / la grofi, la ciocoi...", dar fără spor, nerămînîndu-i decît „dorul de ducă, / un fluier bătrînesc și-o măciucă..." ; un al treilea miner, nenumit, vestește, profetic, ziua de stăpînire a clasei sale : „mîine, / EL / cu glas de vifor și de oțel, / va porunci stăpîne : / puștilor, ciocanelor, plugurilor, sapelor, / satului și-orașului, / piticului și uriașului, / uscatului și apelor... / azi n-are pat, n-are pîine, / dar, — mîine / va stăpîni pămîntul, cerul, — / rodnic ca natura, atletic, de-oțel, / el / MINERUL"[9] ; alt Ion nemaipus să vor-

[5] Versuri sociale, Ediția a II-a, revizuită și întregită, Editura Revistei Societatea de Mîine, Cluj, 1928.
[6] Sosnowiec, Polonia, 1939.
[7] *Pătru Opincă,* în *Mâine,* p. 24.
[8] *Minerul, ibid.,* p. 30 ; *Ion Codru, ibid.,* p. 34.
[9] *Minerul, ibid.,* p. 71.

bească la persoana întîi și neștiutor că „spicul lui de grîu și firul lui de păpușoi / îi poate-ngenunchia pe grof și pe baron", nedîndu-și seama de forța sa, „le va ști toate astea într-o zi. / Atunci cu vrerea, cu puterea și dîrjenia lui adîncă / patria și-o va schimba din temelii.."[10]; altul, cu același nume, ales, poate, pentru că e cel mai răspîndit în popor, „țăran pietros cu pași voinici" e visat de poet „pe petecu-ți de glie" stăpîn, „împărat, / zidind sub sori de foc, cu sîrg într-aripat, / lumi noi pe temelii de neclintit"[11]; Todor Săcure, tăietor de lemn, descurajat că a fost „în mîinile altora — biată unealtă", crede că va fi fost așa, „și pe lumea cealaltă... / că lumea așa-i pentru unii iad; pentru alții — rai..."[12]; omonim cu țăranul, sărutat de voievodul Unirii pe obrazul scuipat de cîinosul boier, plugar și el, înfățișîndu-se ca-n uricele domnești, „Io, / Ioan Roată", deși „tîrît din ziua de ieri, / fără-averi, / fără somn", sîngerînd încă „de palme, / de paturi de puști, de sudalme, / fără-ogor, fără pîine / dar mîine, / ca niciodată, / fi-voi mare, darnic Voevod și Domn / peste țara românească toată"[13].

Astfel, galeria de eroi-mitici, reali totuși, cu toții victime ale muncii de pe ogor sau din fabrică, unde sînt pîndiți și de accidente de muncă[14], unii plecîndu-și capul în fața nedreptăților, dar alții ridicîndu-și-l cu mîndrie, vestesc ziua de mîine, a revoluției sociale, care-i va face pe muncitorii cu brațele și cu palmele, stăpîni și, metaforic vorbind, voievozi și împărați.

Pînă în 1935, poetul militase în presa politicii naționale, fără a fi însă înregimentat aceleia de partid. Numirea sa în diplomație s-a făcut în timpul guvernului Maniu, dar partidele celelalte, care i-au urmat la putere, nu s-au lovit nici de persoana, nici de ideologia „subversivă" a poetului, ale cărui versuri erau recenzate cu prudență și suspiciune de G. Călinescu, printre alții. În anul 1935, apare, fără însemnare de loc și dată,

[10] *Ion*, în *Printre oameni în mers*, p. 19.
[11] *Ion, ibid.*, p. 20.
[12] *Todor Săcure, ibid.*, p. 22.
[13] *Ion Roată, ibid.*, p. 25.
[14] Ion Pantea, doborît *În fabrică*, de un drug de fier, *ibid.*, p. 32.

dar la Varșovia, ca și *Oameni în mers*, culegerea *Horia*, retipărită, în același an, la Brad, în Editura „Pantheon", cu ilustrații de Mac Constantinescu. O serie de douăzeci și șase de scurte fragmente lirice slăvește amintirea viteazului moț, în versuri libere, dar pietroase, de maturitate, punîndu-l alături de Doja, cu care „în gînd și-n faptă s-au întîlnit / peste prăpastia ce-ntre neamul lui Arpad și noi / de veacuri se sapă necontenit".

Poetul este așadar pentru înțelegerea frățească între popoarele conlocuitoare, dar se întreabă ce-ar zice eroul său, dacă înviind și ieșind din mormînt și-ar vedea „atîția moți zdrențoși pe munți goi / Și neamu-ți flămînd ca acu ?" Ce-ar zice, văzînd că „lupta curge de-atunci înainte : / mare de foc prin vremuri pîn' la capăt..." În concluzie, e așteptat, din aceiași munți, „un Horia uriaș al gîndului, / cu străfulgerările și văzul lui / să lumineze drumul nostru orb și strîmb..."

Revoluția nu mai e vestită ca în ajun, ci numai sugerată. Spre surprinderea noastră, în 1937 apare, în *Colecția naționalistă* și în tipografia ziarului „Universul", cu titlul *Minerii*, o culegere organică, de optsprezece poeme, în același stil incendiar ca în *Mîine* și *Oameni în mers*, cu unele poeme retipărite, ca *Ion Ciura*, dar și cu altele de aceeași factură viguroasă, cu un *Iacob Hampu*, hotărît să înhațe „pe trîntorii toți de gîturi" și „cu pumnii-i de fier", să le ceară crîncenă socoteală, „io, Iacob Hampu, rob neghiob / miner / cu inima și vorba verde, / om care nu mai are pe lume ce pierde", așadar unul din mulții *desperados* ai muncii.

În același an, spre uimirea mai mare a celor ce-l prețuiau, apărea într-o colecție legionaroidă, *Rînduiala*, poemul *Țară*, apologie a șantierelor de muncă demagogică, din inițiativa sinistrului „căpitan", slăvit în poem ca alesul din mulțimi, salvatorul mult așteptat ! ?

Scurta guvernare legionară nu și-l recunoaște însă ca aliat și e gata să-l recheme în țară, poate pentru că, inconsecvent, deplînsese moartea reginei[15].

După Eliberare, poetul rămîne în Spania, unde își traduce sau i se tălmăcesc poeziile, găsindu-și prețuire,

[15] *Maria Doamna*, Poem, București, 1938.

pare-se, și în încercările lui în limba spaniolă, ca apoi, bîntuit de sfîșieri lăuntrice, să se stabilească în America și să flămînzească, pînă ce o boală necruțătoare îl doboară, la 1 noiembrie 1961, la Long Beach, în California (reproducerea fotografică ni-l înfățișează, schimnicește, pe catafalc, în rasa ordinului terț, franciscan). Trist sfîrșit pentru luptătorul care la urmă și-a greșit tabăra și nu și-a găsit liniștea și locul de veci, așa cum și-l dorise, într-o splendidă poezie, în țara sa, pe care a iubit-o atîta și a menit-o, a celor ce o clădesc prin muncă.

Monografia lui Ion Dodu Bălan e într-adevăr o cuvenită resurecție a celui ce omenește a greșit, dar ale cărui versuri de foc și pucioasă, în cea mai mare parte, reintegrează patrimoniul național.

26 martie 1981

ION PILLAT : „POEZII“

Dacă nu l-ar fi răpus fulgerător un atac de cord, în plină putere creatoare, la vîrsta de 54 de ani, Ion Pillat ar fi îngrijit singur de editarea operelor lui complete, după un plan bine cumpănit, în opt volume, cuprinzînd creația sa originală, vasta campanie de tălmăciri din poeții preferați și proza, în mare parte închinată studiului și propriei poziții teoretice în cadrul literaturii naționale și al lirismului contemporan. Debutase într-o zodie norocoasă, la „Convorbiri literare“, îndată după obținerea, la Paris, a bacalaureatului, cu recomandarea lui Titu Maiorescu însuși, al cărui gir echivala cu o consacrare. În același an, 1912, „cunoaște, prin Horia Furtună, pe Alexandru Macedonski, al cărui cenaclu îl frecventa mai tîrziu cu asiduitate, devenind unul din discipolii favoriți ai maestrului“. Am citat după excelentul *Tabel cronologic* redactat, ca întreg volumul, cu o adîncită cunoaștere a vieții și operei lui Ion Pillat, de nora sa, Cornelia Pillat, care și-a asumat sarcina de a duce la bun sfîrșit realizarea proiectului editorial.

Coborîtor din familia Pillateștilor, așa cum figurează în lista boierimii moldovene, prezentată de Dimitrie Cantemir în *Descriptio Moldaviae,* marele poet se născuse la București, la 31 martie 1891. Părinții săi erau Ion N. Pillat, proprietar rural și parlamentar liberal, iar mama lui, Maria, fiica a doua a lui Ion C. Brătianu. După absolvirea claselor primare, ca elev particular, la București, urmă clasele gimnaziale la Colegiul Național Sfîntul Sava, iar cursul superior la Liceul Henri IV din Paris. După strălucitul examen de bacalaureat se întoarse în țară, spre a-și face serviciul militar ca voluntar. După îndeplinirea acestei datorii, își continuă studiile superioare la Paris, obținînd în 1913 licența în Litere, iar în 1914,

licența în Drept. Strînsese încă din 1912 la un loc o parte din poeziile primei tinereți, sub titlul *Visări păgîne*. Cu această carte, poetul își lichidează întîia fază experimentală, sub semnul școlii parnasiene, care punea accentul pe perfecțiunea formală și pe reprimarea efuziunilor subiective. Consecvent păgînismului afișat de șeful școlii, Leconte de Lisle, în ale sale *Poèmes barbares* și *Poèmes tragiques,* Ion Pillat, „sub boltele catolici în umbra catedralei", a catedralei Notre-Dame, își proclamă același crez păgîn :

„Azi am pierdut credința în tine, Nemurire ! / O, Dumnezeu din ceruri, azi cerul Tău e gol, / Dar sufletul îmi cere cu spaimă un idol, / Căci blestemat-ai omul să creadă în iubire". *(În catedrală.)*

Poetul vizitase, dimpreună cu mama sa, cu fratele lui, Nicolae, și sora sa, Pia, în 1907, o serie de catedrale, de la Chartres, Reims, Beauvais și Amiens, pe lîngă Notre-Dame din Paris și avusese revelația artei gotice, fără ca aceasta să-i determine vreo conversiune, fie de ordin religios, fie de natură literară. Era, această a doua încercare a lui, din cele selectate publicării, scrisă la vîrsta de 16 ani, după propria-i mărturisire și după citirea poeziei lui O. Carp, *În vechea catedrală*. Dealtfel, precoce ca mai toți autenticii poeți, Ion Pillat scria versuri de la vîrsta de 14 ani, așa încît, după doi ani de exerciții și de bogate lecturi corespunzătoare, ajunsese la o virtuozitate ce-l predestina orientării sale parnasiene.

În noua grupare a poeziilor[1], întocmită strict de Cornelia Pillat, după indicațiile autorului, cu caracter testamentar, versurile perioadei adolescentine, dintre anii 1906—1910, au fost grupate sub titlul *Casa amintirii*. După două poezii *În catedrală* (respectiv cele două Notre-Dame, din Paris și de la Chartres), din ciclul *Prima verba,* urmează *Cîntec de demult,* cu o pretimpurie nostalgie a trecutului și cu frecvența vocabulei *dor,* făcută

[1] Ion Pillat, *Poezii, I,* 1906—1918. Studiu introductiv de Adrian Anghelescu, Ediție îngrijită, tabel cronologic, note, tabele sinoptice și postfață de Cornelia Pillat, 1983, Editura Eminescu, in — 8°, XL+512 pagini. (La *Addenda* — *Poeme în proză.)*

parcă să-i aline înstrăinarea provizorie, se insinuează în inspirația debutantului noțiunea obsedantă a Timpului, remarcată cu luciditate de către Cornelia Pillat. La Leconte de Lisle, pesimismul său, pe care nu și l-a însușit poetul nostru, era nu numai de esență temperamentală, dar și de natură filosofică : poetul francez, adept convins al determinismului, care nega libertatea individuală, protesta totuși împotriva factorilor acestuia, reduși la treimea : timpul, numărul și spațiul. Primul și ultimul nu au nevoie de nici o lămurire. Numărul însă reprezintă universul nostru cantitativ. În disperarea sa, poetul chema Moartea, spre a-l elibera de cele trei constrîngeri nesuferite :

„Affranchis-nous du temps, du nombre et de l'espace"[2] și cu aceasta :

„Et rends-nous le repos que la vie a troublée"[3].

Parcurgînd însă, cu imaginația, civilizațiile trecute, Leconte de Lisle se împăca exclusiv, în pofida teoriei sale filosofice și a disperării radicale, cu civilizația greacă, sau mai bine zis cu concepția păgînă a vieții.. Ura lui contra creștinismului s-a desfășurat în ciclul *Poèmes barbares* (1862), cu viziunea sumbră a unui Ev-Mediu obscurantist, spre deosebire de vasta deschidere a orizonturilor păgîne din *Poèmes antiques* (1852), vîrsta libertății de gîndire și a simțurilor.

Ion Pillat, cum a observat editoarea, reține din factorii limitativi ai Cosmosului, numai Timpul, dar acesta este un izvor nesecat de sentimente, de la nostalgicul *dor* al literaturii orale, la speculațiile cele mai variate, care nu împrumută însă la poetul român nicicînd tonusul vital amar. Ba chiar, într-una din poeziile lui, ne-a izbit versul :

„Pe noi ne-mbată numai Timpul".

(*Unei amfore,* Miorcani, 3 septembrie 1918).

E semnificativ faptul că în ciuda tratatului de la București din mai 1918, Ion Pillat a găsit acest final exploziv în poemul *Unei amfore,* care-i exprimă crezul

[2] Eliberează-ne de timp, de număr și de spațiu.
[3] Și redă-ne odihna pe care a tulburat-o viața.

în valorile civilizației umaniste. Pentru acest caracter indirect de manifest literar, găsim nimerită reproducerea integrală a poeziei :

„Tu amforă, ce porți pe tine / Pecetea visului elin, / Desmormîntată din grădine / Umbrite încă de măslin. // Turnat-ai vin bălai ce face / Un cer de nouri, înstelat, / Și din greoaie minți opace / Alcibiade și Socrat ? // Vărsat-ai, galben, untdelemnul / Pe trupul sculptural al forții ? / Păstrat-ai pe altar îndemnul / Luminilor în lampa morții ? // Ai fost o urnă cinerară / Sau vasul fraged de parfum ? / S-a scurs prin tine apă clară ? / Ai scuturat pămînt și scrum ? // Nu știu și nimeni n-o să știe, / Căci, amforă, rămas-ai goală. // Și înălțîndu-te la gură, / Sorbim Hellada și Olimpul, / Cu toate setele ce fură ; / Pe noi ne-mbată numai Timpul".

Așadar păgînismul lui Ion Pillat, chiar dacă i-ar fi fost sugerat inițial de exemplul lui Leconte de Lisle, îl reprezintă totuși în personalitatea sa, optimistă, încă din tinerețe însetată de viață și de cunoaștere, cele două mari polarități umane : sensibilitatea și inteligența, ambele remarcabile în structura poetului român.

Astfel se explică poate tîrzia întoarcere lirică la vatră, cu volumul *Pe Argeș în sus* (1923), cu care s-a conturat precis originalitatea autorului, fixîndu-se în cadrul liricii tradiționale, pe linia Vasile Alecsandri, George Coșbuc și Duiliu Zamfirescu — tîrzie numai în aparență, dacă ne ținem strict de cronologia volumelor : 1. *Visări păgîne* (1912) ; 2. *Eternități de-o clipă* (1914) ; 3. *Amăgiri* (1916) ; 4. *Gîndirea între ziduri* (1919) ; 5. *Pe Argeș în sus* (1923).

Una din revelațiile acestui prim volum de *Opere complete* (nefigurînd însă în titulatură !), este ivirea timpurie a filonului autohton în lirica lui Ion Pillat, filon descoperit abia în 1923, cu ocazia culegerii *Pe Argeș în sus*. Într-adevăr, încă din anul 1910, aflîndu-se în vatra maternă a familiei, la Florica, poetul își afirmă legătura morală cu *Casa amintirii*, descriind-o anticipativ, în miezul chiar al inspirațiilor sale parnasiene :

„E casa amintirii o casă cu pridvor, / Cu brîne și chilimuri pe încăperi zidite, / În drumul către dînsa țin

strajă dreaptă plopii, / Și în pereți icoane de morți bătrîni veghează : / Strămoși din altă vreme de cari, uitînd de jocuri, / Copii, ne apropiarăm privind cu ce sfială / La fețele lor șterse de sfinți în mănăstiri".

Poemul întreg, de 33 de versuri, merită să fie citit și recitit, ca o introducere timpurie în miezul chiar al operei pillatiene. Cultul său nu este de ordin religios, ci de ordin familial, cuprinzînd într-o singură acoladă numai aparenta înstrăinare a autorului, din acest final :

„Și închizînd în urmă odăile străine, / M-am dus, m-am dus în lume, cu-atîția morți în mine".

Să nu ne înșele nota finală melancolică : prin opera sa ulterioară, se adeverește că, încă din acei ani nouăsprezece ai vîrstei, tînărul bacalaureat și sublocotenent în rezervă nu părăsise o vatră străină și dacă purta în suflet „atîția morți", aceștia aveau să reînvie la o viață nouă, prin sămînța încolțită norocos și care avea să dea roade bogate.

Auguste Comte spusese cîndva : „Omenirea e alcătuită mai mult din morți decît din vii"[4].

Periplul imaginației, nutrite încă de pe băncile liceului cu vaste lecturi de geografie și de istorie, urmărite și în anii vieții universitare, purtîndu-l pe toate meridianele lumii și în toate epocile istoriei, evocînd antichitatea și civilizația elină, dar mai apoi stepa, mările și oceanele, migrațiunile Evului Mediu, Renașterea și omul modern, nu l-a înstrăinat nici un moment. Embrionar, poetul tradițiilor naționale se ivise încă din peregrinările prin parcurile Parisului, de pe cheiurile Senei și din scurtele evaziuni în provinciile acelei „doulce France", care i-a revelat, în sonetul *Din Bretania,* un colț caracteristic al vechiului neam de navigatori.

Nostalgia infinitului, concretizat în vastitatea universului nostru, o regăsim în numeroase poezii ale acestei perioade (1906—1918), cînd imaginația nu-i refuză nici un tărîm din lume, ridicîndu-se pînă la cei mai îndepărtați aștri :

„Antàres, Altair, Arctùr, Aldebaràn".

[4] L'humanité se compose de plus de morts que de vivants.

(*Năzuinți*, Paris și București, 1911—1912, *Visări păgîne*, 1912)

Datată „Florica, 14 iunie 1910", este poezia, și ea oarecum declarativă, *Templul meu*, cu precizarea că nu e nici

„moscheea sfîntă, în nopți de Ramazan"

nici

„catedrala scăldată în amurg"

dar nici biserica de la Miorcani sau de la Florica, ci

„E casa bătrînească sădită printre nuci, / Pe-un vîrf de deal. — În toamnă, pe gardul de uluci / Atîrnă-n grape[5] grele, dulci strugurii și-n vii / Își împletesc albastrul cu frunze ruginii..."

La culesul viei, din 1914, aparține aceluiași ciclu al vetrei, proslăvind, totodată, anotimpul preferat :

„Toamna și-a întins marama de aramă pe zăvoi".

Aliterația e unul din procedeele artistului, dar nu acuză excese, ca acelea ale școlii macedonskiene, în ultimul deceniu al secolului trecut, sub influența „instrumentalismului" lui René Ghil, care abuza de armoniile imitative.

Necredinciosul privește cu ochi de artist și cu o sensibilitate melancolică, vestigiile noastre de artă :

„Pe tîmpla din Văratec, din vremuri legendare, / O sfîntă-i zugrăvită de un necunoscut, / Icoana tăinuită ce farmec straniu are ! / Tăcut o șterge veacul, dar tot mai blîndă pare / Cu fața ei asemeni iubirii ce-a trecut".

(*Sfîrșit de toamnă*, Paris, 1910)

Sezisînd *Farmecul evanescent al melancoliei*, poate nota esențială a acestui prim volum, Adrian Anghelescu introduce pe cititori în poezia lui Ion Pillat printr-un eseu cuprinzător.

Editura Eminescu a dat evenimentului, marcant în cadrul acțiunii de reconsiderare a moștenirii literare, o haină festivă. Bibliofilii pot găsi și ei o delectare în ceremonialul lecturii.

15 septembrie 1983

[5] Ciorchinii.

LUMINA ÎN „OPERE 2", 1918-1927, DE ION PILLAT[1]

L-am numit cîndva pe Ion Pillat „poetul strălimpezimilor". Vocabula aceasta rară e de altfel, cred, creația sa ; ea revine și în acest volum, care strînge laolaltă „materialele" din culegerile *Pe Argeș în sus* (1918—1923), incluzînd și ciclul *Bătrînii* (1918—1922), *Satul meu* (1923), *Biserica de altădată* (1923—1926) și *Limpezimi* (1923—1927). Am notat, citind și recitind acest volum, recent apărut, familia de cuvinte *limpede*, cu derivatul său, *strălimpede*, neatestat de *Micul dicționar enciclopedic* (ed. a II-a, revăzută și adăogită Editura Științifică și Enciclopedică, 1978, București). Limpezimea, la un artist, este o calitate a viziunii și, ca urmare, a expresiei. Ochii privind clar asupra lumii, o proiectează cu claritate, așa cum în logică, $a = a$. Sugestia, modalitate modernă a expresiei lirice, nu implică în nici un caz obscuritatea, putînd fi obținută comunicativ, cu cele mai directe mijloace de expresie. Este cazul lui Ion Pillat, format, în prima tinerețe, sub influența parnasianismului (mai mult decît sub aceea a simbolismului), adică la școala perfecției formale și al cărui „discurs" poetic, cum se spune astăzi, a aspirat totdeauna către claritate. Știu, există și „obscura claritate", — oximoronul folosit de Pierre Corneille cu mai bine de trei secole în urmă —, care nu „cade din stele", ca la marele tragedian francez, ci din pritoceala elaborării și a colaborării dintre autor și un anumit public, ce se crede de elită, pentru că este snob. Poezia lui Ion Pillat nu și-a propus nicicînd să dea citi-

[1] Ediție îngrijită, tabel cronologic, tabel sinoptic, note, variante și comentarii de Cornelia Pillat, 1985, Editura Eminescu, in — 8°, XIV+578 de pagini.

torului bătăi de cap și satisfacție amatorului de rebusuri literare. Creația sa, sub semnul luminii, va face obiectul spicuirilor noastre.

Poetul Ion Pillat este unul din maeștrii peisajiști ai literaturii noastre. Alături de numeroasele reveniri asupra vetrelor familiale, Florica și Miorcani, încetățenite astfel în geografia noastră literară, figurează priveliști din toate ținuturile românești, străbătute cu evlavie. Melancolia se strecoară mai cu seamă în *Satul meu*, nu dintre cele mai răsărite, în care poetul nu-și mai recunoaște impresiile din copilărie. Reținem totuși din acest ciclu-album, cele două catrene, cu titlul *Lumina,* în care stăruie procedeul personificării : „Te întîlnesc și-aici — Ce drag mi-e ceasul ! / M-am aurit acuma de chindii. / Îți măresc umbra, sufletului și pasul / Spre satul unde trebuiai să vii. // Te duc pe tălpi de soare pînă-n noapte / Și vei păși-n condurii lunei noi, / Cînd răsărind din lanurile coapte / Bătrînii nuci vor întreba de noi".

Aici *lumina,* după cum se vede, își invită poetul la vatra părăsită, îmbiindu-l cu imagini familiare.

Avatarele personificării sînt destul de numeroase în acest volum. În *Lumina, iarna,* „eroina" dănțuiește :

„...atîrnînd marame subțiri de promoroacă / De ramurile joase, *lumina goală joacă* / Azi numai pentru mine și pentru Dumnezeu. // Apoi își dă pe spate tot părul de beteală / Și sare învîrtindu-și al razelor hanger / Și unde talpa-i roză atinge albul ger / Fulgerător scînteie pe nea cîte-o petală".

Cu indicații coloristice precise, este o viziune decorativă, care se lipsește lesne de ilustrație, ajungîndu-și cu prisosință.

În alt anotimp, toamna, *În vie,* alta-i tonalitatea luminii :

„Prin foi *lumina* zboară ca viespi de chihlimbar".

E lumina gălbuie de toamnă, pe care o vom regăsi mai jos.

Lumina joacă, lumina zboară, lumina „calcă" omenește.

„...prin aurite ganguri / În crîngul plin de cintezi, de mierle și de granguri..."

Gangurile crîngului ? Nu cumva cuvîntul a fost căutat pentru rimă ?

Pătrunderea insidioasă a luminii lunii pretutindeni i-a inspirat lui Ion Pillat cea mai curioasă poezie din ciclul *Limpezimi*. O reproducem integral :

„*Lumina* lunii pline alunecă în casă. / Toţi înecaţii nopţii şi-nalţă în oglinzi / Ca-n ape faţa albă şi iar la fund o lasă / Cînd, luna ca să iasă, obloanele le prinzi. // Şi iat-o şi mai albă, tiptil ca o pisică / Se suie pe burlane, pătrunde prin ferestri, / Sărută lung şi ochii închişi şi gura mică, / Şi cea mai tăinuită iubire n-o fereşti. // Dar părăsind oraşul, răzbate pe cîmpie, / Se scutură deodată de praf să n-o mai văz, / Măsoară iepureşte păduri, livezi, moşie, / Ciulind urechi de raze prin verdele ovăz". (*Lumina lunii*).

Anotimpul preferat al lui Ion Pillat este toamna. Cel mai expresiv poem ce i-l închină se intitulează *Cişmigiu de toamnă*, cu un accent mai grav în strofa finală :

„Verde dor al primăverii, foc al dragostei din vară, / Toamnă, părul de-aur moale al iubirii mi-e mai drag / Cînd strivesc şi ani şi zile ce covorul tău presară / Şi-mi foşneşte-a moarte-n suflet mătăsos şi *galben* steag".

Această clauzulă funebră e contrazisă însă, în corpul poeziei, de un vers ca acesta :

„Zi senină, zi rodită ca o *poamă de lumină...*"

Să fi fost poezia, cu toată gama contradictorie de sentimente, fructul unei plimbări prin vechea grădină, în zi de toamnă ? La cuprinzătorul critic, e datată „Bucureşti, 26 oct. 1927".

Pendularea simfonică între bucurie şi tristeţe, specifică toamnei, se precizează în *Toamnă la Miorcani*, cu această „uvertură" :

„Peste dealuri, peste ape, pretutindenea se lasă / O *lumină* învelită în marame de mătasă".

Poetul îşi frazează astfel antinomiile morale, atribuindu-le toamnei :

„Toamnă-amară, toamnă dulce pentru cine te-nţelege, / Pentru cine ştie gîndul ce-a sorbit să se dezlege / Frunza galbenă şi coaptă ca un rod cules de vînt, / Toamnă, care legi prin moarte cerurile de pămînt / Şi sub foaia veştejită pregăteşti o primăvară, / Toamnă dulce ca iubirea, ca iubirea de amară, / Fie-ţi milă de făptura mea de om şi fă să fiu / — Pe sub nuci, lîngă femeie, lîngă fată, lîngă fiu".

Lumina revine însă în continuare, după această implorare :

„În grădina aurită de *lumină* și de frunză / Rodu-n care o dulceață înțeleaptă să se-ascunză".

Propoziției lipsindu-i predicatul, nu cumva cu ea se încheie fraza poetică de mai sus ?

Am văzut cum personifică Ion Pillat lumina. În altă poezie autumnală, poetul se simte

„Singur cu *lumina,* care *galbenă* venea din soare" *(Toamnă).*

Altă antinomie :

„*Lumina* e mai caldă, deși e mai răcoare" *(Septembrie).*

Versul face parte dintr-un scurt poem, de patru distihuri, din care cel de al treilea subliniază o altă contradicție în aspectele naturii :

„Culorile învie pe moartea frunzăturii, / Dînd farmecu-nflloririi declinului naturii".

Versul final ar fi putut figura, prin forța sa plastică, în faimosul ciclu de *Poeme într-un vers* ce și-a găsit imitatorul în Franța :

„O pasăre de aur e frunza cea mai mică".

Pastelist ca și Vasile Alecsandri, poetul său preferat, Ion Pillat a fost, în anii studiilor pariziene (liceu și universitate), martor primirii în muzee a impresioniștilor, pictori refuzați la vremea lor. Ca și acești interpreți originali ai luminii, pe care s-au străduit să o transpună cu vibrațiile ei, poetul nostru le surprinde cu o rară acuitate.

Piersicul, în „limpezimea lui Prier" e văzut

„Cum se desface neted din *lumină* / Și-i frînge *clarul tremur* cu nesaț".

Ubicuitatea dorului e percepută cu aceeași atenție la vibrația luminii :

„De stau buimac, la fiece vitrină / Îi văd în *tremur pînza de lumină" (Dor).*

Satul sărac este totuși „zi de aur *tremurat"* (adică de vibrații galbene ale luminii), „zi bogată în *lumină" (Morții).*

Lumina, la Ion Pillat, are *ape,* ca în aceeași manieră picturală :

„Iar *apele luminii* se joacă pe zăvoi" *(Cuptor).*

Cum vibrația aerului e redată uneori prin juxtapuneri de mici tușe, poetul le percepe în mișcare, picurînd sau curgînd, la diferite trepte de intensitate :

„Pe scrinul scund, pe masa de mahon, / Cleștarul cupei *picură* amurg. / Pe liniștea lăutei fără zvon, / Piezis *petale de lumină curg*" *(Interior).*

Spuneam că *galbenul*, pe paleta lui Ion Pillat, e culoarea dominantă a toamnei :

„...*galbena lumină* a toamnei argeșene" *(Comoara),* sau :

„zi de toamnă cu *lumină / Galbenă* ca de sulfină" *(Morții).*

La intensitatea maximă „*Lumina* lasă *aur* pe coarnele de plug" *(Înălțarea).*

Pluralul *lumini*, de o frecvență inferioară singularului, apare întîi ca să materializeze *Stelele*, cu „...mii de ace / *Sclipind lumini* ca piatra de olmaz".

Sclipirea aparține aceleiași viziuni plastice impresioniste. Regăsim tremurul, vibrația, în *Pluta :*

„Prin frunza verde-nchisă de anini / Privești în ape *limpezi* pînă-n fund / Nisip de aur *tremurînd lumini*[2] / Și pești de-argint încremeniți pe prund".

Oprim aici trecerea în revistă a bogatului registru plastic al *luminii*, la poetul prin excelență al luminozității.

1985

[2] Toate sublinierile în text sînt ale noastre.

AL. ROSETTI : „CĂLĂTORII ŞI PORTRETE“

Şef al şcolii lingvistice bucureştene, strălucit urmaş al lui Ovid Densuşianu, autor de lucrări fundamentale, universal preţuite, acad. Al. Rosetti a rămas, la vîrsta patriarhilor, un neobosit călător[1], cu aceeaşi prospeţime de impresii ca în anii maturităţii, cînd umanistul a avut bucuria să urce pe colina sacră a Acropolei. Spre deosebire de neuitatul Paul Zarifopol, căruia i-a încredinţat, în calitate de editor, publicarea *Operelor* lui Caragiale, de paradoxalul denigrator al celebrei *Prière sur l'Acropole*, peregrinul nu se sfieşte să înscrie în fruntea *Notelor din Grecia* (1935) cugetarea lui Ernest Renan : „Este un loc în care perfecţia există : nu sînt două ; acesta este“. Sensibil la toate formele culturii plastice, dar mai ales la acelea ale arhitecturii, Al. Rosetti excelează în descrierea lor. Cine a văzut şi a ştiut să privească minunile artei eline, renaşte la o viaţă nouă, primeşte botezul unei iniţieri tonifiante.

O similară emoţie a resimţit peregrinul cercetînd ruinele anticului oraş Delfi :

„M-am purificat, în cursul zilei, în apa Castaliei, în care se purifica odinioară Pithia, prin impunerea apei deasupra creştetului, şi m-am întors în cîmpul ruinelor în decursul aceleiaşi nopţi. În această atmosferă despuiată de orice atracţie vulgară, nicăieri nu am resimţit ca în acea noapte înstelată atracţia nelimitată a singurătăţii ; ci, ademenit de spaţiile siderale, regăseam în mine simţiri şi cugetări îngropate sub scrumul anilor, vagi stră-

[1] Al. Rosetti, *Călătorii şi portrete.* Note din Grecia, Israel, S.U.A., Albania, Africa, Brazilia, Diverse. Cartea albă, Ediţie definitivă : Prefaţă şi tabel bibliografic de Liviu Călin, Editura Sport-turism, 1983.

fulgerări ce-mi apăreau acum într-o lumină orbitoare... Am urcat încet calea sacră și am regăsit în incinta Templului lui Apolo, încă fierbinte de razele soarelui, piatra prăvălită din cine știe ce parte a frontonului, pe care mă așezasem în cursul zilei ; mi-am reluat locul pe acest jilț improvizat, cu negrăită emoție, gata să asist la celebrarea vreunui rit sacru...".

Este o pagină antologică, de poet și de memorialist, ambii prezenți, la diverse intensități, în paginile cuprinzătoarei cărți, ce prezintă vocația la care omul de știință a renunțat.

Iată invidiabilul periplu al străbaterii spațiului Greciei antice de unică vrajă artistică : Atena, Delfi, Corint, Micene, Tirint, Epidaur, Nauplia, Patras, Olimpia, Naxos, Santorin, Tinos, Miconos și Delos.

Alt univers, greu de înțeles de către europeni, este acela al Indiei, cu toată „gentilețea" cu care, ne spune autorul, „e întîmpinat pretutindeni străinul". Un alt stil de artă, barocul asiatic, domină în vechea arhitectură religioasă, desigur monumentală, în contrast izbitor cu mizera viermuială omenească și cu stăruința practicilor mistice, cu aceea a vacilor sacralizate și lăsate să străbată toate căile, să oprească în loc circulația, să intre în temple și să-și depună și acolo obolul fiziologic.

Ni se propune această explicație, poate numai în aparență neverosimilă :

„Ținînd seama de acest climat de intensă spiritualitate, înțelegem de ce majoritatea populației poate trăi în condiții de subnutriție, mulțumindu-se cu un culcuș găsit la întîmplare, clima permițînd aceasta (în afara epocii ploilor, care durează trei luni).

Față de aceste considerații, aparenta «mizerie» a populației, despre care vorbesc călătorii grăbiți, este vroită".

Autorul s-a situat așadar printre cei negrăbiți și și-a cîntărit bine judecata etnosociologică. Îl confirmă acest scurt dialog, între călătorul român și un bătrîn bărbos, păzitor al templului de la Mahabalipuram :

„— Unde dormi, l-am întrebat.

— Aici, răspunse el, și îmi arată solul".

Să mai credem că omul este, a fost și va fi mereu același, pretutindeni, conform preceptului clasic?

Altul este peisajul uman în Israelul zilelor noastre, unde mîna omului a schimbat fața pămîntului — peisajul propriu-zis, aducînd pămînt arabil, făcînd productiv solul arid, presărînd spațiile urbane noi cu gazon, ridicînd o civilizație nouă, de alt tip decît acela al epocii biblice, lăsîndu-i însă acesteia intactă amintirea și prestigiul.

În America de Nord, la Institutul de artă al orașului Chicago, Al. Rosetti a vizitat expoziția retrospectivă Brâncuși. Filologul ne avertizează că în graiul local, numele genialului sculptor „francez, de origine românească“, se pronunță Brenkiüzi. Aș adăuga că francezii îl rostesc Brancüzi, trisilabic, cu accentul pe ultima silabă, pe cînd pe englezește (și americănește), cuvîntul e bisilabic și *i* final scurt. Aș mai aminti că la prima sa vizită în America, cu cincizeci și cinci de ani în urmă, aducînd cu el cîteva sculpturi în bronz, vameșii au crezut că au de-a face cu o contrabandă de metal impozabil, nedeclarat, și a fost nevoie de certificatul congenerilor artistului, ca să nu i se impună o strașnică amendă. Compensația a venit mai tîrziu, cota artistică brâncușiană a datorit Americii urcarea amețitoare (ca zborul pasării măiastre).

La Chicago, vegetația, de o mare bogăție, varietate și magnificiență, l-a impresionat cu osebire pe autor.

Numai o pagină, dar foarte densă, e consacrată Albaniei. Regretatul profesor și coleg al povestitorului, Emil Petrovici, vizitînd împreună țara, cu ocazia inaugurării Universității din Tirana, în 1957, auzind limbajul localnicilor, a exclamat:

„Ai auzit, exact ritmul frazei românești“.

Omul nostru de știință, mai precaut, reflectează: „«Același ritm»? — Se poate. În toate cazurile, în acest domeniu cercetările ne lipsesc încă“.

Dacă nu mă înşel, îi lipsea magistrului foneticii experimentale aparatura necesară, ca să facă pe loc expertiza verificatoare.

În Africa, turistul a făcut o escală la Tripoli, în Libia, în drum spre „Lagos (capitala Nigeriei, în Africa centrală de vest)". Copiii mici proliferează, purtaţi într-o glugă, de mamele lor, în spate, dar „fetele tinere realizează ansambluri statuare demne de admiraţie". Să nu uităm că ochiul privitorului român de marcă este acela al unui estet, căruia nu-i scapă nici o formă a frumosului.

În Benin, fostul Dahomey, rămas cu limba franceză, curentă şi oficială, vizitatorul a putut vedea, la nord de capitala Cotonou, o aşezare lacustră, cu stîlpii în apă, cu „pereţii din nuiele împletite şi acoperite cu paie". Comentariul ? „Privelişte impresionantă, de civilizaţie primitivă, reînviată în această aşezare din zilele noastre".

În modestul palat al reşedinţei de odinioară a regilor, la Abomey, alt semn impresionant de primitivitate :

„«Tronul» reginei-mame se sprijină pe 4 cranii umane, despărţite din trupurile duşmanilor dinastiei".

Mai poţi în faţa acestui spectacol, să practici preceptul horaţian „nil admirari" ?[2]

În drum spre Brazilia, călătorul a avut unicul prilej să contemple „Crucea Sudului", cu o stea de dimensiuni neobişnuite, „glob aprins deasupra apelor Oceanului, care întrece cu mult în mărime şi strălucire Luceafărul nostru".

La rubrica de *Diverse,* umanistul cultivă ocazional dialogul platonician. Reţin ca remarcabil elogiul ce-l face Socrate, platanului, arbore proslăvit în zilele noastre de Paul Valéry, el însuşi autor de memorabile dialoguri platoniciene : *L'âme et la danse* şi *Eupalinos ou de l'architecte.*

Trec peste etapele : Leningrad (1946), Franţa (1946), Londra (1946), ale primelor călătorii, după coşmarul celui de al doilea război mondial, adevărate oaze ale civili-

[2] Nu te mira de nimic !

zației, ca și Oxford, cetatea universitară engleză ce i s-a părut călătorului „un adevărat Schlaraffenland"[3], prin grădina interioară a severului colegiu. Germania cea nouă, în curs de refacere, Florența, Roma, Palma de Mallorca, alte etape ale turistului modern, cu aripi la glezne, ca miticul Mercur !

Memorialistul ne evocă mai ales pe iluștrii dispăruți, cu care a venit cîndva în contact sau pe care i-a avut și-i mai are la inimă : Ion Bianu, G. Ibrăileanu, Paul Zarifopol[4], Mateiu I. Caragiale, G. Șapcaliu, savantul cîmpulungean, Vasile Bogrea, cei trei Giurești, Mihail Sebastian, d-rul Al. Slătineanu, d-rul Ulieru, Camil Petrescu, Emil Botta, S. Stoilov, Th. Pallady, d-rul Fr. Rainer, Tudor Vianu, Mihail Ralea, soția lui, „Fetița" (n. Suchianu), Ion Barbu, G. Călinescu, Martha Bibescu (nu persoana, ci jurnalul), H.H. Catargi, Grigore G. Moisil și Liviu Călin, poetul, se perindă evocați cu căldură. Pe mulți din ei, mai ales scriitori, în calitate de conducător, succesiv, a două mari edituri, i-a publicat, i-a sprijinit și le-a suportat, cu o răbdare incredibilă, toanele de mari instabili : Ion Barbu, Camil Petrescu și G. Călinescu. Dacă s-ar hotărî să părăsească genul conciziei maxime, care-i caracterizează „scriitura", Al. Rosetti ar putea face o carte numai cu acești trei mari nervoși, cu sensibilități de jupuiți de vii. Despre G. Călinescu, parcă, a consimțit să ne arate și cîte ceva mai intim din cîte i-au văzut ochii, cărora nu le scapă nimic, dar sînt frînați prea adesea de legea discreției, singura pe care însuși și-o impune cu strictețe memorialistul.

Mi-aș îngădui, la lectura paginilor, consacrate unor mari scriitori, să articulez cîteva obiecții. Astfel, călăuzit de un gust sigur și de o judecată ponderată, Al. Rosetti se vădește surprinzător de nedrept cu Victor Hugo, poetul și memorialistul, ambii geniali, nu însă și pentru dînsul. Îi admiră, ce e drept, *Mizerabilii*, dar atît. Poetului îi concede versurile inspirate de moartea fetei sale Léo-

[3] Echivalentul galicului „pays de Cocagne" (țară în care curg mierea și laptele, loc de basm, ireal !).
[4] Mort nu la 55, ci la 60 de ani (1874—1934).

poldine *(À Villequier)*. Unde a văzut însă „prozaismul" și „didacticismul" lui Victor Hugo, care e o fîntînă arteziană, uneori excesivă, de metafore și de „trouvailles"-uri, cîteodată redundant, mai ales în proza sa, dar poet incomparabil, pe toate registrele, de la cel grațios și intimist, la sublim și metafizic. Intervievat, care e cel mai mare poet francez, modernul André Gide n-a răspuns nici Baudelaire, nici Rimbaud, nici Mallarmé, ci „Victor Hugo, hélas !". Acel „hélas" se referea desigur la călcîiul lui Achille, mai sus remarcata redundanță, la retorismul său, dar acestea au fost din plin compensate de poetul-natură, cum l-aș numi pe șeful școlii romantice.

Nu sînt nici de părerea că proza celui pe care Al. Rosetti îl crede totuși „cel mai mare scriitor francez", ar fi „dintre cele mai banale". Astfel, din cartea cu fragmente memorialistice neuitate, *Choses vues*, pe care o analizează, n-a reținut cele două pagini magistrale (Păstorel le debita pe de rost), despre moartea lui Talleyrand și aruncarea la canal a creierului care surpase trei regimuri, acelea consacrate agoniei și înmormîntării lui Balzac, sau cele despre crima unui „pair de France", care-și asasinase soția.

Invenția poetică a lui Hugo fiind aproape infinită, mi se pare hazardată afirmația după care :

„Inefabilul nu l-a exprimat nicăieri, dar nici nu s-a preocupat să-l caute".

Ultimul corp al frazei este just, tocmai pentru că este inexact (și verificabil) cel dintîi, inefabilul găsindu-se la el pe fiecare pagină de *n* ori. Desigur, trebuie să reintegrăm climatul romantismului, ca să găsim acel „inefabil", care nu este, în definitiv, decît pragul de sus al intuiției poetice, la Victor Hugo, cum ar fi spus G. Călinescu, innumerabilă.

Nu pot fi de acord nici cu afirmația că ceea ce găsim la Eminescu și la Blaga, i-ar lipsi lui Arghezi : simțul misterului, al transcendenței.

Sînt însă de acord cu privire la admirația lui Al. Rosetti față de Rabelais, autorul incomparabilei epopei în proză *Gargantua et Pantagruel*, dar sînt surprins că marele lingvist n-a menționat pe lîngă invenția verbală a acestuia, meritul de a fi introdus în limba franceză un mare număr de cuvinte noi. Dicționarul etimologic al lui

Dauzat, Dubois și Mitterand, în Edit. Larousse, 1964, dă cîteva sute de asemenea specimene, unele cîte 2 și 3 pe o singură pagină, cu textul pe două coloane.

Exemple ? La p. 220 : *damasquin* (1546), locuitor din Damasc ; *daphné* (din gr. *daphné),* laur p. 221 : *dauber* (1552) „a maltrata verbal" ; *davrer* (1540), dimin. după *david* (pronunță *davi),* unealtă de tîmplar ș.a.m.d.

Alte figuri de contemporani completează bogata galerie memorialistică, în ultima parte a cărții lui Al. Rosetti, lectură dintre cele mai plăcute și totodată referențială, pentru generațiile noi, născute și crescute sub altă constelație.

3 noiembrie 1983

LIRICA „SEMĂNĂTORULUI“

Într-un volum impunător, in-8°, de 435 de pagini, cu un Cuvînt înainte de Al. Piru, Petru Homoceanul a prezentat un număr de 63 de *Poeți de la „Semănătorul“* în Editura Minerva, București, 1978. Din acești 63 de versificatori, cîți au fost într-adevăr poeți ? Aceasta ar fi întrebarea inițială. Primii stîlpi ai revistei, apărută la sfîrșitul anului 1901, au fost G. Coșbuc și Al. Vlahuță. Noile generații s-au arătat neîndurătoare față de autorul lui *Dan*, negîndu-i opera globală. În momentul apariției periodicului, reputația sa era însă impresionantă și cuvîntul lui se impunea cu autoritate. Îl putem considera nașul revistei, după sonetul cu același titlu, apărut în primul număr, la 2 decembrie 1901. Alegoria nu-și ascundea caracterul etic. Cele două terține exprimă programul unei activități cu caracter tradițional :

„Trudește, făcătorule de bine, / Veni-vor, roiuri, alții după tine, / Și vor culege rodul — bogăția. // Tu fii soldatul jertfei mari, depline : / Ca dintr-un bob să odrăslească mia, / Cu sîngele tău cald stropește glia“.

G. Coșbuc dădea în același număr întinsul *Fragment epic*, care evocă un rînd compact de mari figuri istorice ale trecutului nostru : legendarul Negru Vodă, Dragoș, Mircea cel Bătrîn, Mihai Viteazul cu vitejii săi căpitani, Fărcaș, Stoica și Buzeștii, Ștefan cel Mare, „Ion Cumplitul Vodă“, Țepeș, „Petru Rareș a lui Maja“, cu această încheiere :

„Ne avem și noi Olimpul, și pe-a veșniciei poartă, / Am intrat și noi ; și-ntr-însul zei fără de moarte-avem ! / Ce-ți aluneci plin de jale ochii umezi pe ruine, / Neam al nostru, ca să judeci drumul schimbătoarei sorți ? / Soarele din noapte iese, din mormînt puterea vine : / Nașterea cea viitoare ne e-n lumea celor morți“.

Colaborarea lui Coșbuc, la „Semănătorul", a fost mai darnică decît aceea a lui Vlahuță, dar ambii se retrag după un an și Șt. O. Iosif preia proprietatea revistei, pe care avea s-o păstreze pînă la trecerea ei în mîna lui Aurel C. Popovici.

Ponosul revistei, după încetarea ei din viață, l-a tras însă N. Iorga, animatorul ei între anii 1903 și 1906, deoarece atît doctrina cît și nivelul artistic al prozei și mai ales al versurilor i-au fost imputate exclusiv.

După Alexandru Piru, patru au fost temele semănătoriste și anume : „elogiul boierimii patriarhale și osîndirea asupririi arendașului venetic, opunerea satului idilic, orașului invadat de mașinism, dezrădăcinarea și drama luminătorilor satului". S-ar mai putea adăuga slăvirea trecutului nostru istoric, la majoritatea poeților din antologie, cu excepția bătătoare la ochi a lui Dimitrie Anghel, cu care se deschide, în ordine alfabetică, antologia, a lui Panait Cerna, care pledează „Către pace" și a Elenei Farago, la începuturile ei în strînsă legătură cu Nicolae Iorga.

Poeme eroice găsim la Ion Bârseanul *(Steagul)*, Ion Borcia *(La moartea unui viteaz)*, Alexandru Davila *(Balada strămoșilor)*, Al. G. Doinaru *(Înainte)*, A. Forgaci *(Cîntec de război)*, Const. Al. Giulescu *(Patria)*, Oct. Goga *(Cîntăreților de la oraș)*, A. Mîndru *(Călugărenii)*, Corneliu Moldovanu *(Cîntec războinic)*, G. Tutoveanu *(Lui Ștefan-Vodă)*, G. Vâlsan *(Podul Înalt)* și mai ales N. Vulovici, poetul-erou, căzut pe cîmpul de luptă, la 8 septembrie 1916, lîngă Miercurea Ciuc *(Crezul ostășesc, De-o fi să mor, Roibul, La arme !)*.

Semnificativă e colaborarea lui Alexandru Davila, în același an cu răsunătorul succes al apologiei tradiției, în *Vlaicu-Vodă*. *Balada strămoșilor* nu nominalizează pe voievozi, ci șirul glorios al biruințelor :

„Cu Gherghița, Baia, Rovine, / Nicopol, Grumazi, Războieni, / Cu vadul din Călugăreni, / Cu roșile braniști cosmine, / Crestat-ați prin veci neguroși / Răboj în istoria lungă : / Crestă și Curcanul o dungă ! / Ne-aducem aminte, strămoși".

Cu cîteva luni înainte de publicarea întîiului său volum, care avea să-l consacre, Octavian Goga dă revistei poezia-program *Cîntăreților de la oraș*. Ex-abrupto, acești poeți, ai liricii citadine, sînt chemați „în alte zări" :

„Veniți, veniți, să-ngenunchem cu toții ; / Pămîntul negru-i vechiul nostru tată ; / La sînul lui să rîdem și să plîngem / Cu sufletul și inima curată / Să fim copiii iscusiți ai firii, / Să învățăm din sfînta ei cîntare / Și să asculte sufletele noastre / Mult-înțeleapta firii îndrumare".

Poetul gliei propunea „Semănătorului" o nouă și generoasă temă, aceea a poeziei htonice, a liricii pămîntului natal :

„Din freamătul dumbrăvii-nlăcrămate, / Din curcubeul zărilor albastre, / Din șopotul izvoarelor de munte / Să împletim noi cîntecele noastre, / Și trăsnetul ce înfioară bolta, / Cînd fulgere potrivnice se-ncaier, / Și mugetul înfricoșat al apei / Să ferece al strunei noastre vaer".

Toate elementele liricii semănătoriste erau însă revelabile în lirica anterioară a lui Șt. O. Iosif, care a îngrijit revista în anii ei de început și pînă la înființarea *Cumpenii* (1909). Poetul publicase un prim volum de versuri, *Poezii,* în 1897, apoi marcanta culegere *Patriarhale* (1901), iar un nou volum de *Poezii* (1901—1902) cuprindea versuri publicate înainte de apariția „Semănătorului". Șt. O. Iosif este poetul reprezentativ al grupării. Din cele trei sonete care compun, la apariția revistei, mesajul său *Către tinerii poeți, 1901,* cel din urmă îi caracterizează modestia, dar prevede, cu un evident caracter profetic, pe marele poet ce avea să-i urmeze :

„Eu nu-s decît un singur glas din satul / Pierdut în noapte... Numai o ființă / Din miile ce-așteaptă-n suferință — / Dar va veni o dată mult visatul ! // Veni-va — și cîntări de biruință / Vor izbucni de-a lungul și de-a latul / Din munți și văi gonind pe Necuratul / Ce vrea să stingă-n voi orice credință ! // Eu nu-s decît un sol — eu sînt drumețul / Grăbit — și noaptea înapoi mă cere.... / Sînt flacăra pe care-o poartă vîntul, / Dar va să vie, — vine Cîntărețul ! / El va sfinți măreața noastră Înviere... / Veniți cu toții să vestim Cuvîntul !..."

Cuvîntul a fost Octavian Goga, singurul deținător al unui pathos liric major, chemat să întoarcă poezia la matca tradiționalistă, în curs de părăsire.

Putea însă un singur poet, oricît de mare, să abată cursul firesc al unei literaturi ? Desigur că nu.

Dintre cei 63 de colaboratori ai „Semănătorului", 16 nu și-au strîns versurile în volum. Să-i numim, în ordine alfabetică : Traian Anghelovici (1884—1907), Ion Borcia (1880—1912), Romulus Cioflec (1882—1955), Ana Codreanu (1880—1929), A. Forgaci (1878—1905), Zoe G. Frasin (1872—1940), C. Sp. Hasnaș (1888—1919), Lazăr Iliescu (1887—1977), Ana Manolache-Holda (1879—1945), I. M. Marinescu (1880—1965), G. Orleanu (1879—1911), M. Paleologu (1886—1956), A. de Herz (Dinu Ramură, 1887—1936), Ecaterina M. Sadoveanu (1879—1942), Aurel Seca (lipsesc datele nașterii și morții) și C. Teodorescu (1884—1927).

Îngrijitorul ediției a recurs direct la periodic, a schițat cîte o notă bibliografică a fiecărui colaborator, și a ales poeziile din colecția revistei.

Din datele biografice, mai putem trage cîteva curioase concluzii de natură statistică. Deși revista a apărut la București, numărul colaboratorilor moldoveni este, relativ, cel mai mare, ridicîndu-se la 26 ; urmează muntenii 14, ardelenii 12, oltenii 6, bucovineni 2, un bănățean, un dobrogean, unul neidentificat. Psihologicește, marele număr al moldovenilor confirmă încă o dată vechea lor structură morală, înclinată în acel moment către reverie, tradiție, cultul trecutului istoric. Aderarea ardelenilor, în număr aproape egal cu acela al localnicilor, denotă însuflețirea lor față de un program foarte apropiat de lupta lor culturală, inspirată de zelul pentru păstrarea și sporirea naționalității.

Ca la orice mare revistă literară, configurația ei nu a încercat să fie desăvîrșit unitară. Mai aproape de simbolism decît de semănătorism s-au arătat D. Anghel, El. Farago, N. Budurescu, Oreste (Gh. Georgescu) și Eug. Ștefă-

nescu-Est. Finalul poeziei *Simfonie,* de acesta din urmă, îl amintește pe D. Anghel din *Fantazii :*

„E o beție dulce concertul meu ! Se pare / Că sînt pe o planetă albastră de cobalt, / Că rătăcesc fantastic prin regiuni bizare, / Pe coama unui munte prăpăstios și-nalt, / Că văd cîmpii de stele și flori ce luminează, / Pîraie parfumate și vînturi de parfum, / Orașe ne-nțelese de zgomote și roze, / Și gheizeri, ce aruncă coloane verzi de fum... / Și pare că-nserează. În aer se destramă / O arie suavă cu glasul de metal, / O simfonie fină de clopote de-alamă, / Un zîmbet fără formă, un plîns de madrigal".

Mai departe, autorul evocă „Sicilia-nsolată" (însorită ?), „rîuri de absint" și scrie „pe clape [...] versuri rafinate".

Evident, asemenea versuri nu au nimic de a face cu idealul estetic semănătorist, denotînd însă eclectismul grupării, în care se mai disting și alte „insule" izolate. P. Cerna și D. Nanu sînt mai mult înclinați către poezia de meditație filosofică decît către genul elegiei paseiste și al bucolicei autohtone.

O. Carp (doctorul G. Proca) provenea de la mișcarea „Contemporanului", dar trecuse și pe la „Convorbiri literare" și s-a adaptat convenabil, programului semănătorist.

Asemenea proteism este comun poeților, în disponibilitate tematică de ordinea imprevizibilului.

D. Teleor, readus la actualitate de G. Călinescu, colaborează cu *Sonete* bine meșteșugite, cu un viu simț al pitorescului, fie autohton, fie exotic, mai ales oriental. Era prieten și cu Macedonski și cu Caragiale, colaborase și la „Literatorul", și la „Moftul român".

Viitori economiști notorii, ca M. Paleologu și Lazăr Iliescu, debutează cu versuri impecabile.

Un ideal parnasian, iar apoi mai ales unul eroic, aveau să-l facă celebru pe Mircea Dem. Rădulescu (1889—1946). Poet laureat și autor dramatic aplaudat, nu s-a putut înțelege cu tineretul suprarealist, care-l contesta. Atunci a exclamat teatral :

— Bine, bine, înțeleg ca tinerii să fie frondeuri. Dar să se lege și de noi, clasicii ?

Clasicul „Semănătorului“ a rămas pînă la urmă singur Şt. O. Iosif. Ceilalţi dintre poeţii notabili s-au clasat pînă la urmă în alte curente sau bisericuţe literare. Ca orice antologie, cea conştiincios alcătuită de Petru Homoceanul are meritul deshumării unui mare număr de poeţi, cărora li se potriveşte însă, pe plan artistic, vorba lui Eminescu :

„morţi sînt cei muriţi“.

8 mai 1978

RECITIND „VLAICU VODĂ“

Recenta apariție a capodoperei unanim recunoscute, în noua ediție pe care ne-a dat-o cercetătorul literar C. Ciuchindel, în colecția „Texte comentate“ a editurii bucureștene Albatros[1], ne-a oferit plăcerea unei noi lecturi. Ca mai toate dramele în stil romantic, piesa este scrisă în versuri, într-o plăcută cadență, rareori căzînd în capcana retoricii, chiar în tiradele personajelor. Conștient de acest neajuns și convins de rezistența spectatorilor la limita maximă de trei ore, autorul a tăiat fără milă, în edițiile ulterioare celei originale (1902), nu numai în tiradele ce i s-au părut prea lungi, ci și unele replici mai scurte, sacrificînd și altele ce i s-au părut de prisos. Am colaționat textul noii ediții, conformă celei de a cincea, din anul 1929, actul I, cu ediția originală, din anul reprezentării, și am constatat că Al. Davila a renunțat și la unele versuri din cele mai bune, în virtutea acelui principiu de adaptare a textului la limita rezistenței publicului.

Vlad sau Vladislav, în piesă Vlaicu-Vodă, e așadar prezentat chiar de la începutul actului prim, al expoziției, cu totul subordonat celei de a doua soții a tatălui său, voievodul Nicolae-Alexandru, catolica maghiară Clara, de care, în dialog cu ea, se mărturisește totuși mai vîrstnic (situație de două ori umilitoare !).

Pentru cititorii noștri care n-au văzut, nici n-au citit drama lui Al. Davila, credem că este necesar un scurt rezumat al ei. Editorul critic ne-a înfățișat schema dramei, act cu act și scenă cu scenă, pentru înlesnirea publicului crud[2], căruia ediția cea nouă îi este adresată.

[1] Tabel cronologic, prefață, note, referințe, critice și bibliografie de C. Ciuchindel, text stabilit de Ion Nistor.

[2] *Crud* sau *crudac*, în sensul de prea tînăr, necopt, ca în domeniul vieții vegetale.

Doamna Clara, care și-a consolidat situația de stăpînă de fapt, prin anturaj și sprijin militar din afară, intenționează să-și mărite fiica din prima căsătorie, domnița Anca, cu nepotul de frate al soțului ei, Mircea, mai tîrziu cel Bătrîn[3], asigurîndu-și astfel, în continuare, dominația. Vlad are însă alte intenții, din rațiuni de stat, și anume să-și întărească țara printr-o alianță utilă, în speță cu fiul lui Simon Stareț, craiul sîrbesc. Acesta este de fapt așteptat să sosească la curtea domnească de la Argeș, peste trei zile, ca pețitor și cu o armată, suficientă la număr ca să curețe Țara Românească de agenții și trupele străinătății. În acest fel va salva țara de influența nefastă a mașterei, care urmărea catolicizarea țării, întocmai ca omologul moldovean al lui Vlaicu, Lațco, care trecuse personal la catolicism și schimbase și religia strămoșească oficială, cea ortodoxă, cu cea papistășească.

În treacăt, fie zis, sîntem în plină ficțiune! Istoria nu ne-a lăsat despre doamna Clara, văduva lui Nicolae Alexandru (1352—1364), mai nimic. N-a jucat nici un rol politic. N-a intrat, așadar, în conflict cu Vlaicu, care a succedat tatălui său, mai sus numit, între anii 1364 și circa 1377. Problema catolicizării nu s-a pus în Țara Românească, precum în Moldova lui Lațco, din considerente politice conjuncturale, și ca atare, trecătoare (Lațco murind, a fost îngropat în credință sa cea veche, la care se reîntorsese !).

Așadar, premisele principale ale piesei sînt, cum spuneam, imaginare, dar se susțin prin talentul dramatic al autorului, care a reușit să eșaloneze un multiplu conflict patetic între domn și Clara, între domn și boierii care-l credeau pierdut cauzei naționale, între domn și nepotul său de frate, Mircea, cîștigat un moment cauzei străine.

Corelația de ordin confesional dintre stările moldave și cele muntene l-a decis pe autor să trimită la Curtea de Argeș o delegație de boieri răzvrătiți împotriva lui Lațco și hotărîți să-i ofere lui Mircea, care se distinsese (în piesă) într-o bătălie, domnia țării surori. În acel moment însă, Mircea, arzător îndrăgostit de Anca, refuză

[3] Titlu ce se dădea nu după criteriul vîrstei, ci după prioritatea onomastică : Mircea I.

domnia. E inutil să precizez că nici această patimă a viitorului domn nu este istoricește confirmată (nu cunoaștem viețile sentimentale ale voievozilor decît indirect și foarte sumar, prin bastarzii lor, după legea nescrisă, adică prin tradiție, îndreptățiți la scaunul țării ca și fiii legitimi). Autorul a tăiat o replică utilă din actul I, scena I, cînd Pala catolicul, își exprimă uimirea că nepotul își iubește mătușa. Moș Neagu, ungurul, cunoaște însă situația și-l lămurește : „Însă numai despre tată, cum e și domnița soră / Cu Vlad vodă și cu Radul"[4].

Prin urmare, înrudirea era prin alianță, nu sangvină, mătușa fiind, desigur, puțin mai tînără decît nepotul, iar pasiunea lor plauzibilă pe același plan al ficțiunii.

Doamna Clara a simțit însă ostilitatea boierilor patrioți împotriva tendințelor ei politice centrifugale și l-a pus la încercare pe domn, „fiul" ei, care i-a dat satisfacție, trimițîndu-i la închisoare, ca să-i adoarmă ei suspiciunea, dar ferm decis să întoarcă foaia cînd va avea sprijinul efectiv al craiului sîrbesc.

Sîntem deci într-un „suspans", de trei zile ce despart începutul acțiunii, dominat de personalitatea tiranică a Clarei, de sfîrșitul ei, prin reintrarea domnitorului în toate drepturile sale firești, cînd o va înlătura pe străină și se va descotorosi de anturajul acesteia, pînă atunci atotputernic. Conflictul este, deci, îndoit : de natură națională și totodată, confesională. Domnitorul, în aparență plecat supus mașterei, este considerat trădător de către boierii ce nu i-au intuit caracterul și jocul prefăcutei smerenii. Singur confidentul lui Vlaicu, românul Gruie, cunoaște intențiile lui reale, izvorîte din cel mai curat patriotism, primește de la el misiuni secrete și le execută fidel, pe muțește. În piesă, Vlaicu are scurte aparteuri cu el, cînd îi șoptește ordinele la ureche, în consensul tacit al credin-

[4] Radu I, fiul lui Nicolae Alexandru, a domnit aproximativ între anii 1377 și 1383, ca un voievod feudal, cum atestă mormîntul său din biserica domnească de la Curtea de Argeș, descoperit la 1910, neviolat, de Virgil Drăghiceanu, cu scheletul întreg, costum și podoabe de proveniență occidentală.

ciosului său sfetnic de taină[5]. Acest personaj, și el fictiv, este poate cea mai interesantă figură din cele create de autor, în „imaginarul“ său, cum se spune astăzi. El simbolizează, cum s-a mai spus, credința poporului umil, care n-are acces direct la conducerea țării, în domnitorul, unsul lui Dumnezeu, în vechea lui credință, inviolabil[6]. Or, pînă la urmă cînd Vlaicu și-a dat pe față într-un dramatic dialog cu Clara, actul IV, scena 6, hotărîrile, călcînd peste voința ei și cînd ea îi hotărăște înlăturarea prin moarte, Gruie îl acoperă cu trupul său pe domnitor, murind pentru el, ca un credincios gvard personal, în ultimă instanță. În efectuarea odioasei crime este ales brațul lui Mircea, înnebunit cînd află că unchiul său a hotărît să o dea altuia pe Anca. E. Lovinescu a condamnat această alegere a autorului, ca neconformă cu marea, nepătata figură istorică a lui Mircea cel Bătrîn, gloriosul stăpînitor peste cea mai largă întindere teritorială a Țării Românești. C. Ciuchindel încearcă să-l apere pe dramaturg, însă neconvingător. Al. Davila trebuia să-și aleagă un alt, eventual neexistent personaj, fictiv, decît să se sforțeze a face din marele om de acțiune care a fost Mircea cel Bătrîn, un personaj în bătaia vîntului, cînd denunțînd lui Vlaicu intenția criminală a Clarei, cînd făcîndu-se, în cursul aceleiași zile, brațul ei crunt, după o serie de hamletizări, cînd refuzînd domnia de dragul ochilor frumoși ai Ancăi, cînd lepădîndu-se de ea, amețit de fumurile tari ale perspectivei domniei. A ne fi prezentat astfel, în Mircea cel tînăr, încă de pe atunci călit în lupte, o fire slabă, nehotărîtă, trecînd de la o extremă la alta, a fost o greșală a autorului și-i dăm deplină dreptate lui E. Lovinescu. Firește, însă cum acțiunea lui Mircea, gravitînd la început în jurul Ancăi, iar apoi în jurul scaunului domnesc, înainte de vreme și prin mijloace criminale, este una secundară și nu atacă miezul celei principale, în care este în joc însăși conservarea patriei, amenințată de înstrăinare, imixtiunea ei nu slăbește tensiunea dramatică a piesei, publicul nepunînd

[5] De obicei, acesta era un boier influent sau al doilea logofăt, care-i ținea corespondența secretă.
[6] Suveranii absoluți, în trecut își spuneau „din grația (mila) lui Dumnezeu“. Cei constituționali adăugau : și voința națională.

la inimă, ca E. Lovinescu și subscrisul, substituirea unui alt Mircea, celui ridicat de istorie pe treapta cea mai înaltă.

Așadar, drama se încheie, de bine de rău, cu uciderea lui Gruie de către Mircea, care încercase a-și asasina domnescul unchi, dar și cu iertarea, cam pripită, a vinovatului, pocăit și însărcinat a lua locul mortului în preajma lui Vlaicu. Așa se încheie piesa. Nu tot același a fost deznodămîntul la prima reprezentație, și nici în prima ediție, unde domnul îl izgonește pe nevrednic. În ediția de față, din scena finală a actului V, la pagina 182, după tirada lui Vlaicu sfîrșind cu : „Grue, Grue ! Vai ! Sărmanul !“ urmează o „explicație“ cu Mircea, înaintea prea generoasei iertări și acordări de încredere.

Editorul critic uită, în comentariul său, să menționeze varianta ediției *princeps* și a primelor reprezentații. Era dator cu această mențiune ? Desigur, ea era menită să deschidă calea reabilitării celui ce avea să urmeze la domnie fratelui său mai mare, Dan (cca 1383 — septembrie 1386), după ce fusese asociat de acesta la domnie.

Editorul a mai scăpat din vedere să-și avertizeze cititorii studioși de importanța ce o ia datina în drama lui Al. Davila. Despre ea vorbesc, rînd pe rînd, Groza, moldoveanul, apologetic, apoi, tot așa, Vlaicu-Vodă, în mai multe rînduri, Miked, banul, în controversă cu doamna Clara, care-i opune un fals argument progresist (dialectic, progresul și tradiția se corelează, ca prezentul cu trecutul), însuși Mircea, iar la urmă, domnul, adresîndu-se poporului, încheie astfel, în ambele versiuni : „...Drag norodul meu, / Ține datina străbună ca credința-n Dumnezeu ! / E nemernic cine-o uită ! / Datina e legătura / Sfîntă dintre domn și țară...“

Cu alte cuvinte, domnul este și trebuie să fie expresia datinei, iar, la rîndul lui, poporul vede în domnitor garanția respectării legilor nescrise ale țării, dar trecute în moravuri, care de fapt constituie tradiția.

Cultul autorului pentru aceasta rezultă inițial din dedicația cărții, către defuncta sa mamă, din neamul domnesc al Racovițeștilor : „Mamă, care, mai presus de toate /

Datina străbună proslăvind-o, / Ne-ai sădit în suflete credința / Întru reînvierea neamului. / Acest rod al învățămîntului tău închin / POMENIRII TALE".

Pluralul nu e unul de modestie, ci familial. În *Tabel cronologic,* editorul critic comite cîteva erori, unele, poate, datorite culegătorului, de pildă, ortografice : *Feudeau*, pentru *Feydeau* și *Férandy* pentru *Féraudy*, pag. VI, alta mai gravă, primul copil al lui Al. Davila cu Ortansa Keminger nefiind fată, *Citta,* născută în 1886, p. IX, ci băiat, viitorul diplomat. Ultimele aparțin cronologiei, Al. Odobescu nemurind în 1889, ci, în 1895, iar G. Călinescu nenăscîndu-se în 1889, ci în 1899. Scriitorul A. de Herz (baronul !), e de două ori greșit ortografiat, A. D. Herz. Din greșelile de tipar, relevăm la p. 15, „*Dar*-ar avea", în loc de „*Dac*-ar avea" și la p. 61, „orice *foc*", în loc de „orice *fac*".

Editorul scoate în evidență cele cîteva reminiscențe eminesciene, uitînd-o pe aceasta, din gura lui Mircea, amețit de perspectiva pretimpurie a domniei, chipurile fidel cititor al lui Eminescu : „A fi dătător *de lege,* și *de datini,* și de slavă" (pagina 94).

Bine pregătit este însă editorul în direcția nouă a criticii textuale, analizînd piesa din punctele de vedere gramatical și stilistic, cît se poate de congruent, spre folosul profesorilor din învățămîntul mediu, eventual mai puțin orientați disciplinar, dar mai ales elevilor conștiincioși, doritori să fie la zi cu metodele didactice curente.

Ar fi fost poate nevoie și de o notă în care să se remarce că de două ori vocabula *letopiseți*[7], rostită o dată de spătarul Dragomir, iar a doua oară, de însuși voievodul, apare anacronic — întrucît nu existau cronici ale Țării Românești în vremea lui Vlaicu-Vodă.

Poate ar fi fost necesară și o notă la tirada lui Mircea din actul III, scena 4 : „... Voi, *viteji* de viță, boieri între boieri".

[7] Cronici.

Or, *Vitejii* (cavaleri, instituiți pe cîmpul de luptă, pentru acte ostășești meritorii), nu erau „de viță“, ca în sintagma curentă ; adică din moși-strămoși, neconfundîndu-se cu boierii, care beneficiau de alt statut.

Vocabula ***răsbun,*** în nota autorului, însemnînd „întîrziere, răspuns, păsuială“, avea ca prim sens chinul, iar în context păsuiala, întîrziere, nu și răspuns !

Al. Davila, citat în *Tabel cronologic,* anul 1913, confundă „*ascendența* pe care o are teatrul pentru publicul românesc“, cu *ascendentul* (prestigiu !, *ascendența* este antonimul *descendenței,* în succesiunea generațiilor !).

Piesa lui Al. Davila a realizat pe scena Teatrului Național din București, 100 de reprezentații între anii 1902 și 1925, în interval de 25 de stagiuni. (*Scrisoarea pierdută* — n-a atins această cifră decît în 32 de stagiuni). Și ea a figurat în interval la deschideri de stagiune ale primei noastre scene. Încercarea ,prin campania lui Al. Șerban (C. Banu), în 1913—1914, de denegare a paternității piesei lui Al. Davila, în persoana lui Al. I. Odobescu, n-a reușit din lipsă de dovezi materiale. Marele om de teatru care a fost autorul ei, ocazional și actor, a rămas în patrimoniul nostru literar cu această capodoperă dramatică. Cealaltă producție literară a sa, inclusiv memorialistica, nu sînt de primul ordin.

7 aprilie 1988

PORTRETUL LUI LUCIAN BLAGA

I

Bun cunoscător al vieții și operei lui Lucian Blaga, I. Oprișan ne dă în cartea recent apărută[1], douăzeci și patru[2] de convorbiri (ca să nu spunem interviuri), cu membri ai familiei, cu prieteni și cu discipoli ai marelui scriitor, completate, la aparatul de note, pe lîngă cele strict necesare pentru identificarea unor nume proprii, autohtone sau străine, cu numeroase extrase din corespondența rămasă, publicată în parte sau depusă în biblioteci publice. În acest fel, cititorii mai puțin introduși în materie își vor fixa mai bine imaginea celui ce s-a autodefinit într-o poezie „mut ca lebăda". Evident, comparația trebuie acceptată nuanțat, în sensul că autorul ei nu era un expansiv, nici un vorbitor, în calitate de profesor universitar. În intimitate însă, mai ales cînd se simțea într-o caldă atmosferă prietenească sau de respect, pînă la venerație, se mai deschidea, se arăta dispus la glume și chiar calambururi, nefiind lipsit de umor. Îi plăcea, cînd întîlnea un prieten sau un cunoscut, să fie temă unică de conversație, el și opera lui, se-nțelege, la un înalt nivel de apreciere. Foarte conștient de valoarea sa, era un orgolios, considerîndu-se cel mai de seamă filosof român, iar ca poet, întrecut exclusiv de Eminescu. Cu riscul de a mă contrazice, va trebui să-i recunosc și dubletul, adeseori inseparabil, al orgoliu-

[1] *Lucian Blaga printre contemporani*, dialoguri adnotate, Editura Minerva, București, 1987.

[2] Aurel Avramescu și Maria Avramescu, Alexandru Balaci, Vasile Băncilă, Corneliu Blaga, Dorli Blaga, Radu Boureanu, Șerban Cioculescu, Tudor Ciortea, Vera Proca Ciortea, Ioan Didilescu, Ștefan Augustin Doinaș, Ovidiu Drimba, G. Ivănescu, D. Micu, Teohar Mihadaș, Vasile Netea, Ovidiu Papadima, Edgar Papu, Grigore Popa, George Sbârcea, Eugen Tudoran, Ștefana Velisar Teodoreanu și Pan M. Vizirescu.

lui, și anume vanitatea, deoarece gusta cu voluptate tămîierile verbale sau scrise. Fondul omului social, ca să zicem așa, era timiditatea, notă caracteristică, rostită de mai mulți dintre cei interogați. Nu se simțea tocmai bine, în calitatea sa de diplomat, la recepțiile oficiale, întrucît nu-și stilizase persoana în această direcție a mondenității. Surprinzînd, la intrarea sa într-un salon, că se întrebau convivii dacă era monden, răspunse prin nevinovatul joc de cuvinte că e demi-monden[3]. Îi plăceau plimbările cu caracter peripatetic, lăsînd însă partenerului sau partenerei să se desfășoare, se-nțelege, afectiv sau admirativ. A avut numeroase prietenii feminine, dintre care cea mai notorie a fost aceea pentru Domnița Gherghinescu-Vania, căreia i-a adresat o sută de misive, cu însemnate precizări asupra lucrărilor lui. Soția lui, după expresia uneia din rude, închidea un ochi, ba chiar i-a prezentat-o pe succesorea celei de mai sus. Domniței i-a dedicat primele sale poezii de dragoste și cele mai frumoase, în ciclul *Nebănuitele trepte* (1943). Apoi, în vremea vacanței publicistice nedorite, a suferit de ceea ce numeam cîndva, după expresia franceză, vara Sfîntului Martin, adică o recrudescență a juventuții, rezervînd în poezia sa un loc larg poeziei erotice. Citadinul avea o slăbiciune pentru viața la țară și își clădise un cuib în părțile bistrițene, distrus în timpul ce a urmat diktatului de la Viena. Era un patriot aprins, din tinerețe, cînd a participat, cu delegația, la actul marei Uniri de la Alba-Iulia, mărturisind că niciodată n-a mai strigat „hura", înnebunit de entuziasm. După pierderile teritoriale din 1940, a găsit o splendidă formulă a țării integre „din inimile noastre".

Dacă putem afirma că s-a bucurat de o carieră lirică norocoasă, devenind celebru de la o zi la alta, după apariția primului volum de versuri, *Poemele luminii* (1919), nu același lucru se poate spune despre cariera sa universitară. Dușmănit de Gh. Bogdan-Duică, a fost respins la un concurs, deși era doctor în filosofie și-și publicase primele eseuri de filosofie a culturii. Mediul universitar clujan l-a primit mult mai tîrziu, dar dacă ar fi să cre-

[3] Noțiunea, la feminin, este pejorativă. Nu se aplică la bărbați, adică la masculin.

dem pe unul dintre cei inițiați, la o catedră de... sociologie morală. După o strălucită lecție de deschidere, celelalte au decepționat, din cauza lecturii monotone a unor texte, în mare parte capitole din lucrările sale pe șantier. Prestigiul i-a fost totuși mare printre tinerii studenți și chiar liceeni. Unul dintre aceștia, viitorul critic și profesor universitar la București, D. Micu, pe atunci poet, îi scria, intră în relații cu dînsul, primea să i se corecteze versurile și-și mărturisea față de Lucian Blaga o atitudine de pietate filială.

Primele monografii asupra operei sale se datoresc filosofului Vasile Băncilă și lui Ovidiu Drimba. Cel dintîi a consacrat o lucrare și lui C. Rădulescu-Motru. Despre acesta, aflînd că-i desconsidera opera, Lucian Blaga a făcut regretabilul calambur : Mortu, pentru care a fost public dezavuat de o serie de academicieni[4] și chiar de cîțiva dintre cei interogați în carte. Aflăm însă de la Vasile Băncilă că la un an de la această ieșire violentă, s-a dus și vizitîndu-l pe bătrînul său înaintaș, a făcut amendă onorabilă, recunoscîndu-se literal „măgar" (aceasta-l onorează !). Aceeași vehemență avea și față de alți critici, nu și cînd rezervele lor erau exprimate cît se poate de civilizat, ca acelea, de pildă, ale filosofului I. Brucăr. Lebăda prindea în acel moment glas, cu accente pamfletărești surprinzătoare. Așadar, pe cît era de fericit la primirea elogiilor superlative de altfel perfect meritate, pe atît îl scoteau din fire obiecțiile sau denegările. Atunci înțeleptul intra în pană, revenindu-și însă la stilul mutismului și al introvertirii, care-i era consubstanțial.

Avea și alte curiozități : era fricos la boală și „dormea cu manuscrisul sub cap" (Maria Avramescu), temător că i-ar putea fi sustras. Nu suferea să fie comparat cu Tudor Arghezi. Într-o scrisoare către Melania Livadă, a trasat un diptic, firește avantajos pentru propria-i figură de poet : „După oarecari ocoluri de circumstanță, fiind vorba de a vorbi despre sine, a intrat astfel în temă : «Eu simt doar că cei doi autori, pe lîngă un fel de modernitate și de înrădăcinare a lor în ceea ce a fost,

[4] I. Al. Brătescu-Voinești, D. Caracostea, N. Cartojan, G. Enescu, D. Gusti, C. I. Parhon, I. Petrovici, D. Pompei, L. Rebreanu, Tr. Săvulescu și I. Simionescu

au un foarte deosebit sentiment al artei. În meșteșugul lor unul[5] purcede de la întreg, celălalt[6] de la detaliu. Unul de la substanță, celălalt de la accident. Unul are un stil de ansamblu și cultivă în primul rînd viziunea (cuvîntul decurge din ea) ; celălalt are un stil de detaliu și cultivă în primul rînd cuvîntul (cu plasticitatea și savoarea[7] ce rezultă din cuvînt). Unul are un sentiment diminuant al necesarului, celălalt al jocului. Unul tinde spre mare simplicitate, celălalt spre întortocheat, spre belșugul amănuntelor, pînă la prinderea firului călăuzitor. Unul are arhitectonică (a se vedea îndeosebi operele mari, dramele și filosofia), celălalt o egală tare subliniere a concretului plastic, fără de accente distribuite ierarhic într-o largă viziune de ansamblu etc»".

Lui Barbu Cioculescu, în acel moment tînăr, needitat, la 12 februarie 1956, răspunzîndu-i binevoitor la primirea unor manuscrise lirice, îi dădea acest sfat :

„Ferește-te de ticuri argheziene, adică de jocul cu cuvintele. *Cuvinte* «potrivite» scrie numai unul, a cărui problematică nu depășește pe aceea a «cuvintelor încrucișate»[8]. Și am să strig : bravo !"

Nu am fost de acord cu mai sus citata paralelă, în care cel interesat își rezerva partea leului, dar se va observa că distincțiile formulate sînt mai mult de natură filosofică decît propriu-zis estetică, deși implică, firește, concluzii axiologice favorabile celui dintîi : *unul* (și „unicul" !).

L. Blaga nu era meloman, dar aprecia arta Mariei Tănase. Colecționa pictură. Îl admira pe Țuculescu și pe primul Ciucurencu. Avea o bibliotecă de specialitate. Se ținea în curent mai mult cu mișcarea filosofică, decît cu cea literară. Îl cunoscuse pe Rilke, cu care avea unele afinități. Respinsese cu violentă indignare campania lui I. U. Soricu, care-l declarase imitator al marelui poet ceh Otokar Březina. Nu lipsesc însă paralelisme de ordin spiritual, chiar dacă Blaga nu-l citise.

[5] Lucian Blaga.
[6] Tudor Arghezi.
[7] În text : savoare.
[8] T. Arghezi colaborase la un volumaș de „Cuvinte potrivite și încrucișate" (cf. *Scrieri*, 30 și comentariul nostru din 19.I.1978, în *Argheziana*, 1985).

Ardelenii i-au păstrat un adevărat cult. Singurul care își ia libertatea tonului degajat și al rezervelor motivate, deși îl recunoaște ca mare poet, ca și filosof original, este Grigore Popa. Ca gînditor, îl apreciază ca pe Platon ! Consideră *Eonul dogmatic* „cartea fundamentală" a gînditorului, dar „tot ce a urmat, *Censura transcendentă* și toate celelalte sînt de acolo"[9]. Se miră de pasiunile lui extraconjugale, găsindu-le „amorfe" față de soția „care era, într-adevăr, extraordinară". Ce e drept, a fost o femeie superioară ! În polemica dintre Blaga și Stăniloaie, apreciază că acesta ieșise cu bine. Despre *Diferențialele divine* afirmă că ar fi „un chix". Categoric în respingerile sale, spune despre esteticianul francez al muzicii și al literaturii în raport cu viața, Charles Lalo, că era „un mare zero la Paris". Este adevărat că, filosoficește, nu era de forța lui Basch* dar avea, vorba lui Montaigne, „părțile" lui. Mai aflăm de la Grigore Popa că epitetul „mioritic" l-ar fi luat Blaga de la Radu Dragnea (eseistul tradiționalist care a dat prima bună monografie a lui Kogălniceanu). La Paris, l-a cunoscut pe Berdiaev, cu care a discutat în contradictoriu și pe ceilalți mari existențialiști Gabriel Marcel, Louis Lavelle și René la Senne. A dorit să apară o versiune în limba franceză a *Spațiului mioritic*, pentru includerea ei în serialul „Philosophie de l'Esprit", editat de cel de mai sus, dar s-a ales cu un refuz din partea autorului. Socotindu-l pe Blaga egoist, ba chiar egolatru, îl vede și „foarte nedrept cu filosofii" români, negați verbal în bloc. Consideră versiunea din *Faust* a lui Ștefan Augustin Doinaș superioară celei blagiene. Îl recunoaște însă pe poet legat foarte adînc, aș zice ființial (dar nu-mi prea place termenul) de țară. Pentru filosoful transcendent care a fost Blaga, „neamul este expansiunea spre cer". Da, dar spre cerul lipsit de divinitate, poate însă nu și de Marele Anonim, care i-a luat locul pentru structurarea armonioasă a Universului (în sensul cel mai larg al cuvîntului). Sînt de acord cu Grigore Popa cînd afirmă că în filosofie nu se poate să pornești de la conceptul de mister. Sau în cazul

[9] „De acolo", sintagmă în context pejorativă.

* *Victor* (1863—1944). Filosof și estetician francez, profesor la universitățile din Nancy, Rennes și Paris. Asasinat de naziști, în timpul celui de al doilea război mondial.

afirmativ, te situezi printre metafizicieni spiritualiști și renunți la rațiune. În concluzie, crede că viitorul operei lui Blaga va fi favorabil poetului și dramaturgului, nu și filosofului. Cam acesta este și punctul nostru de vedere, cu precizarea că nu scontăm în viitorul mai îndepărtat o soartă mai bună pentru sistemul filosofic al lui Blaga, caduc, dealtfel, ca toate sistemele.

Cea mai patetică dintre toate mărturiile este aceea a lui Teohar Mihadaș: relațiile dintre el și Blaga „erau acelea dintre adorator către adorat". Era „muncitor necalificat, manipulant de lăzi la depozitul I.C.R.A.", când se întîlnea cu poetul la braseria Melody, fie, mai frecvent, la Biblioteca Academiei, unde acesta avea un modest post, care-i îngăduia însă să lucreze mai departe la operele lui. Lucian Blaga „era trist, dar își purta cu demnitate tristețele". Poetul era mîndru de ascendența maternă a familiei Moga, macedoneană, refugiată în Transilvania după distrugerea Moscopolei de către gealații crudului Ali-Pașa. L-a văzut ultima oară la spital, Medicala II, secția dr. Moga, din Cluj, cu cîteva zile înaintea morții poetului:

„Era alb și nu deosebeai albul oaselor lui — căci doar oasele mai rămăseseră din el —, de albul cearceafului. Din această masă albă — arătare a morții —, se detașau farurile ochilor mari, negre și mistuitoare, aidoma unor cercuri Bermude".[10] Arătîndu-i fotografia fiului său, Blaga „a privit lung, cu drag, poza, apoi a zis: «e un pui de pinguin», și i-a surîs îndelung, de departe și din adîncuri. A zîmbit pentru ultima oară, adresînd ultimul zîmbet chipului unui copil". După cîteva zile, a primit telegrama văduvei: „Soarta ne-a învins". Adoratorul nu s-a lăsat și el învins. S-a dus la morgă, depunînd „buchetul de lăcrimioare" și a pornit „a plînge ca un nemernic". A asistat apoi la vizita Veturiei Goga, rudă cu defunctul, a pictorului maramureșan Mihai Olos și a unei comisii medicale, pentru ultima verificare, pînă la sosirea cioclilor. A intervenit pe lîngă Aurel Rău să nu se facă dificultăți înhumării, pentru motivul că sicriul nu era căptușit cu hîrtie gudronată. Telefonic, președintele Uniunii, a spus clujenilor: „E al vostru și faceți ce știți cu el". Ultima dorință a lui Lucian Blaga a fost să fie înhumat la Lancrăm, lîngă

[10] *(Sic).* Mărturisim că nu înțelegem!

părinții săi. În camionul ce i-a transportat trupul neînsuflețit mai era un membru al familiei, necunoscut. În momentul plecării, Mihadaș s-a aruncat în vehicul și a ajuns la Lancrăm, unde „satul era strîns în fața bisericii îmbrăcat de sărbătoare". Ca să coboare sicriul, Mihadaș a ales trei flăcăi, punînd și el umărul „din șosea pînă-n biserică". Este titlul de mîndrie al celui ce s-a bucurat de atenția marelui dispărut. Vrea în consecință să fie trecut în notele lui biografice faptul că „l-a purtat pe umeri împreună cu trei feciori neprihăniți din Lancrăm pe Lucian Blaga".

II

Autor al primei monografii despre Lucian Blaga[11], Vasile Băncilă a acordat lui I. Oprișan cel mai amplu dintre „dialoguri". L-am cunoscut din vremea studenției. Era președintele cercului studențesc brăilean, unde i-am audiat o conferință despre *festiv*. A fost o revelație. Era un excepțional vorbitor, fără efecte retorice, sondînd tema în adîncime, pe înțelesul tuturor, dar la un înalt nivel intelectual. Eram în relații cordiale, însă foarte rare. Mă pomenește în mărturiile lui, dar despre una, măcar, cată să mă... disculp. Zice :

„Te uiți la Blaga care a fost acuzat pe nedrept — chiar și de Cioculescu — că este ermetic etc. Unde vezi hermetism la Blaga ? ! Cum a fost acuzat pe nedrept și Iorga. Iorga e greu de înțeles ? Păi, pentru noi, în liceu— eram elevi în cursul superior de liceu —, nimic nu era mai clar decît ce scria Iorga ! Așa eram de obișnuiți cu stilul lui !"

Să distingem între cei doi mari. Nu l-am „acuzat" însă niciodată pe Blaga că ar fi ermetic. Băncilă s-a referit desigur la studiul nostru din *Revista Fundațiilor* (1934), *O privire asupra poeziei noastre ermetice*, care era, însă, tematic vorbind, favorabil. Plecam de la fenomenul literar netăgăduit, obscurizarea poeziei. Împotriva însă a lui N. Iorga, care cita versuri din Blaga și din Barbu, ca enigmatice sau pentru toți neinteligibile, ne-am luat îndrăz-

[11] *Lucian Blaga, energie românească*, 1938.

neala să i le explicăm (și tot astfel, față de Const. I. Emilian[12], autorul unei teze de doctorat, *Anarhismul poetic*, am luat apărarea poeziei lui Ion Vinea). Alta este chestiunea cu scrisul lui N. Iorga. Faptul că între anii 1907 și 1916, electrizase tineretul, prin formidabila sa campanie pentru unitatea culturală a românilor de pretutindeni, implicînd firește un ideal național mobilizator, este una. Alta era însă situația cititorului candid, în fața unor forme stilistice de frazare periodică, ce e drept, rareori greu descifrabilă și din cauza digresiunilor incidentale, care au dus la greșita idee că Iorga, în realitate unul dintre marii noștrii prozatori, ar scrie prost.

Nu avem altă „chestiune personală" în afară de restabilirea adevărului în privința atitudinii noastre față de poezia lui Blaga. Nu-i mistuiam filosofia, care în definitiv nu era altceva decît transpunerea în sistem a faimoaselor versuri programatice din pragul *Poemelor luminii* :

„Eu nu strivesc corola de minuni a lumii / (...) eu cu lumina mea sporesc a lumii taină..."

Se știe că sistemul său filosofic, axat pe ideea misterului, își propunea tot astfel să-l amplifice, iar nicidecum să-l reducă sau să-l elucideze (ceea ce le reușește atît de bine științelor pozitive). Această consecvență a poetului, transformat în filosof, poate fi admirată de unii, fie pentru construcția sistematică întreprinsă, fie pentru poziția sa gnoseologică, pe alte căi comună cu antiintelectualismul și antiscientismul din acea vreme. Nu-i vedem însă un viitor filosofiei blagiene, iar în cazul unor traduceri, ea ar părea depășită. Firește, ca nespecialist, nu punem deosebit temei pe acest pronostic. Ca român, aș fi încîntat să văd sistemul lui Lucian Blaga recunoscut în tratatele viitoare de filosofie sau de istoria filosofiei, iar terminologia sa, introdusă în dicționarele filosofice, ca acela al lui Lalande[13]. Niciodată nu este prea tîrziu. Se

[12] Prof. secundar doctor Emilian Constantinescu, fost asistent al lui M. Dragomirescu.

[13] În textul cărții și la *Indice, Lande !* Alte stîlciri onomastice și de toponimie : *Gontar*, în loc de *Gontard* (Suzette), *Ștefan*, în loc de *Stefan* (George), *Montell*, pentru *Montel* (Paul), *Mont d'or*, pentru *Mont-Dore*, *Laussane*, pentru *Lausanne*, *Boulogne-sur Mere*, pentru *Mer*, *Lucian*, Ștefan, pentru *Luchian*.

cunosc cazuri în filosofia universală, de tardive recunoașteri, ca aceea a spiritualistului Maine de Biran (1766—1824), valorificat după cincizeci de ani de la moarte.

O „problemă“ frecventă în publicistica noastră literară este aceea a generațiilor. Nu lipsesc erori nici în această carte. De pildă, criticul D. Micu afirmă despre Blaga că, la Cluj, „...se întîlnea cu scriitorii clujeni din generația lui (Agârbiceanu, Isac)...“

Se știe că Lucian Blaga s-a născut în 1895, Ion Agârbiceanu în 1882, iar Emil Isac în 1886. Cei doi din urmă erau notorii înainte de începutul primului război mondial, cînd Blaga încă nu debutase !

Or, ideea de generație presupune o oarecare aliniere cronologică, pe baza contemporaneității stricte, din punct de vedere publicistic și editorial.

O curioasă inadvertență s-a strecurat în convorbirea lui Edgar Papu cu Ion Oprișan, cînd afirmă că Lucian Blaga ar fi dat „...un răspuns foarte violent...“ studiului lui I. Brucăr, apărut în paginile *Gîndirii,* în 1935.

Se vede că nu l-a citit. A fost retipărit de Mircea Popa în *Ceasornicul de nisip,* în colecția *Restituiri,* de sub îngrijirea lui Mircea Zaciu, în editura Dacia, în 1973. Departe de a fi fost „foarte violent“, se distinge prin deosebita civilitate, nelipsind expresia finală a recunoștinței

„...pentru osteneala impresionantă ce și-a luat-o, făcînd o întîie savantă încercare de a pătrunde în climatul filosofiei mele“.

Lucian Blaga a imputat criticului său doar „cîteva excese de erudiție“, care l-au dus la prea numeroase apropieri de ideile unor filosofi, ca și cum l-ar fi influențat. Blaga a răspuns astfel într-un exemplar stil polemic, în primul număr ce a urmat, al aceleiași reviste. Nici urmă de violență, încă o dată !

Luîndu-se după G. Călinescu, Vasile Băncilă afirmă despre Eminescu

„...n-a scris decît zece ani !“

Însă poetul a publicat între anii 1866 și 1883, începînd și chiar sfîrșind în paginile aceleiași reviste : *Familia* a

lui Iosif Vulcan. Operația elementară a scăderii ne dă nu zece, ci șaptesprezece ani. Va fi scris și înainte și după, cîte ceva!

Despre viața sentimentală a lui Lucian Blaga, tot Vasile Băncilă afirmă :

„...nu era un om urît! Însă nu era un om care să producă *l'éclair d'amour*...[14] Cu alte cuvinte, nu putea inspira o pasiune, de la prima vedere. Sintagma franceză n-o cunosc. Binecunoscută este însă aceasta : *le coup de foudre* (trăznetul), adică pasiunea ivită instantaneu și irezistibil.

Asupra misticismului blagian nu trebuie să stăruiască nici o îndoială, întrucît atît poezia, cît și filosofia lui sînt axate pe ideea misterului, pe care, cum am arătat, își propunea nu să-l elucideze, ci să-l amplifice. Tot Băncilă ne spune însă că lui Blaga

„îi părea rău că-i acuzat că este «mistic»".

Vasile Băncilă merge mai departe cu afirmația :

„Blaga a fost un om chinuit din punct de vedere metafizic, chinuit în sens filosofic".

Este un punct de vedere, nesusținut însă cu texte probante, nici în versuri, nici în proză. Credem că, din fericire, n-a fost bîntuit de „angoasă", n-a fost cîtuși de puțin existențialist. Pentru el, misterul cosmic nu era un obiect de teroare, ci, dimpotrivă, de încîntare spirituală, cu o terapeutică morală tonică. Dacă i-a repugnat pozitivismul științific, era tocmai pentru că acesta pretinde a explica orice fenomen și, cum se spune astăzi, de a deconspira misterul. Credem că gîndirea lui Haeckel, autorul pozitivist și transformist al „Enigmelor universului", i se părea cu totul sumară.

Ateu, Lucian Blaga i-a substituit lui Dumnezeu și religiilor revelate, în genere, pe Marele Anonim, adică un fel de surogat tot atît de mistic. Vorba francezului : C'est Jeannette autrement coiffée (în traducere liberă : ce mi-i Sanda, ce mi-i Manda ?).

Aduc încă o dată elogii lui I. Oprișan pentru bogatul și foarte utilul său aparat de note. Este însă completabil. Cînd Lucian Blaga, în ultima pagină a notelor și a cărții,

[14] Fr. : fulgerul iubirii.

spune, în momentul marii Uniri, cu îngrijorare civică, despre oamenii publici transilvăneni :

„N-avem o singură capacitate, numai pretenții : mai pe urmă iarăși Mihali o să fie ministru"... indicele omite a-l integra pe acest misterios Mihali, Teodor, foarte stimabil membru al inteligenții ardelene, fost memorandist, care, însă, n-a fost niciodată ministru : nici înainte de 1 decembrie 1918, nici după !

Alteori, indicele propune pentru aceeași persoană două nume, unul al stării civile, celălalt, pseudonimul, în loc să trimită pe cel mai puțin cunoscut la cel cunoscut. Astfel, *Dobre, Ion* nu e altul decît *Crainic, Nichifor,* pe adevăratul său nume. Cînd, sub ministeriatul său, Vasile Goldiș, la Culte și Arte, în 1926, l-a ales pe Nichifor Crainic ca secretar general și acesta a semnat acte publice cu pseudonimul său cunoscut, a trebuit să și-l legalizeze și s-a numit oficial Ion Nichifor Crainic (prenumele rămînînd numele de botez).

Sînt unele nume predestinate confuziei. La *Indice*, Cantacuzino, dr. Ion, este cunoscutul specialist în cinematografie, la paginile 113, 512 și 588, dar și celebrul microbiolog, la pagina 390, iar la pagina 438, cunoscutul arhitect și eseist G. M. Cantacuzino. Acesta din urmă figurează, alfabetic, mai sus.

Contemporanul nostru Ion I. C. Brătianu, familiar numit și Ionel, figurează în *Indice* sub numele Brătianu, Ionel C., ca și cum C. (Constantin) ar fi fost tatăl său : era bunicul, Dincă, pe linie paternă !

Este adevărat că urmașii lui Arghezi, din a doua căsătorie, sînt cunoscuți sub numele Arghezi, Baruțu (la *Indice*, Baruțiu !) Mițura. Prenumele lor respective sînt Iosif (numele călugăresc al tatălui) și Domnica. Mama lui Arghezi, citată în text, nu figurează în *Indice*. Ovidiu Papadima raporta, în convorbirea lui cu I. Oprișan, o vorbă a lui Arghezi către dînsul :

„Dragă Papadima, am învățat să fiu rău, cînd eram copil mic. Mama mea era spălătoreasă de lux și mă ducea și pe mine, cu ea, în zilele de spălat, în subsolurile caselor boierești, și intram acolo, în mizeria, în ordurile acelea, ale cămășilor și ale toaletelor de lux, pătate de toate păcatele bucureștene. De-atunci am rămas c-o impresie groaznică despre oameni..."

Ovidiu Papadima continuă :

„Mai tîrziu am aflat că maică-sa n-a fost spălătoreasă de lux".

Credem că Arghezi a vrut să spună că prin simplul fapt că Rozalia Argheși spăla rufe la case mari din București, era „spălătoreasă de lux". A fost, desigur, unul din avatarurile acestei biete femei chinuite, pe care nici unul din cei doi bărbați cărora le-a dăruit cîte un copil, nu a luat-o de soție, iar zilele și le-a isprăvit într-un azil de bătrîni. Ovidiu Papadima se pronunță mai departe în alt sens :

„Documentele spun că, fără să fie bogătașă, nici măcar înstărită, a dus o viață omenească".

Nu știm la ce „documente" se referă în genere informatul critic.

Revenind la *Indice*, la numele Stahl, Henric H., cunoscutul sociolog, membru corespondent al Academiei, figurează la pagina 437 H. Stahl, acela al tatălui său, scriitor, grafolog și stenograful lui N. Iorga. Despre Basil Munteanu afirmă Corneliu Blaga că a fost

„...profesor de literatură franceză, la Sorbona...."

Este inexact. A fost succesorul lui Charles Drouhet la catedra de limbă și literatură franceză de la Universitatea din București.

Adevărat e că protopopul ortodox al Clujului, sub ocupație, a scos

„...o impozantă carte-album despre *Cazania lui Varlaam*..." dar nu în 1943, cum spune D. Micu, ci în 1944, cu puține zile înainte de eliberarea capitalei transilvane.

Tot el ne spune că Blaga

„...cu inocență, avea să preia, în *Noapte la mare*, un vers al lui Barbu : «capăt al osiei lumii»".

Așa este. N-a fost însă o preluare, inocentă sau culpabilă, ci un caz de „falsă memorie". Autorul al doilea, cînd l-a folosit, credea că găsise o metaforă originală ! Sînt frecvente aceste fenomene !

În convorbirea noastră, I. Oprișan lămurește definitiv ceea ce nu putem numi decît legenda în jurul premiului Nobel, ce i-ar fi fost refuzat lui Blaga, în 1956, în profitul poetului spaniol Juan Ramón Jiménez. Or, iată ce ne-a spus Oprișan :

„Vreau să vă fac o mărturisire asupra unui lucru, pe care nu l-am mai comunicat nimănui. Eu am scris Academiei Suedeze și am rugat să mi se transmită în copii eventuale documente aflate în dosarul Blaga pentru Premiul Nobel. Mi s-a răspuns că nu există nici un dosar Blaga în arhiva Premiilor Nobel“.

Așadar, îi datorăm lui I. Oprișan închiderea discuției pe această temă. Merita, desigur, Blaga, această distincție, nu mai încape îndoială !

CALEIDOSCOP BUCUREŞTEAN

(G. Potra)

Cum aş putea numi altfel recenta carte[1] a cunoscutului istoric George Potra ? Fără a coborî în protoistorie şi în preistorie, deşi atît oraşul cît şi suburbiile atestă o mare vechime a aşezărilor omeneşti, autorul începe cu „viaţa socială în ultimele patru veacuri" (XV—XIX), continuă cu „podgoria şi viile oraşului Bucureşti", ca apoi, într-o serie bine chibzuită de capitole, să înfăţişeze în mod plăcut toate aspectele de viaţă — îndeletniciri, edilitate, petreceri, mijloace de transport, hanuri, vechi case, cu figuri populare bucureştene, cu fotografii şi anticarii de altădată. Înşirarea aceasta e departe de a fi exhaustivă : astfel n-aş putea trece nici peste antonimul petrecerilor, adică peste calamităţile care au bîntuit în trecut cetatea de scaun a Ţării Româneşti : „răzmeriţi, incendii, cutremure, inundaţii, foamete, molimi şi lăcuste". Nefiind lipsită de accidente de teren, ca să mă exprim „savant", cu alte cuvinte, mai concrete, de dealuri, capitala noastră a numărat pînă la bîntuirea filoxerei, de la sfîrşitul secolului trecut, numeroase vii, aşezate nu numai pe dealuri, ca acelea al Filaretului şi Cotrocenilor, dar şi pe locurile şese, în inima oraşului, lăsînd pînă astăzi sau în ajun, nume de artere. Regretatul meu prieten, preotul paroh de la Visarion şi savant muzicolog, I. D. Petrescu, care a fost şi un colecţionar de pictură şi un avizat bibliofil, cultiva o viişoară din puţinele rămase în periferie şi prindea puteri din propriile nectaruri. Nu de mult, o coardă de viţă de vie s-a agăţat şi de caisul din curtea noastră şi ani de-a rîndul ne-a ispitit nepoţeii de a-i încerca agurida, nemairămînînd bob care să dea în copt.

[1] *Din Bucureştii de altădată*, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1981, in — 8°, 471 de pagini.

Fericită copilărie care-și face ucenicia vieții, necăutîndu-i, ca adulții, dulceața !

O altă curiozitate a Bucureștilor din trecut erau vastele curți boierești, unele întărite cu ziduri ca de cetate, care se întindeau pe cîte două sau trei străzi de astăzi, cîte una păstrînd numele stăpînului de mai acum trei sute de ani, Brezoianu. Alte străzi din zilele noastre poartă nume care nu spun nimic, cum este strada Nuferilor, pe care nicicînd nu au crescut asemenea plante acvatice, în loc de a se numi, ca la începutul secolului trecut Cișmeaua Roșie, și să evoce întîiul teatru înființat în București de fiica domnitorului Caragea, domnița Ralu, la colțul Căii Mogoșoaiei (calea Victoriei). Cînd s-au săpat temeliile noului bloc, astăzi mare magazin de confecții feminine, trecătorii indiscreți, care priveau printre crăpăturile „parapeților“, se uimeau de adîncimea vechii construcții și de calitatea materialelor, parcă sortite perenității. Zidurile cu cărămidă dublă caracterizează de altfel urbanistica noastră incipientă, după ce se părăsise construcția mai veche, în lemn, din cale afară prielnică incendiilor. Despre ultimul și cel mai mare dintre acestea, de la 23 martie 1847, care a distrus tot cartierul comercial al orașului, din dosul fostei Poște Centrale pînă la Obor, ne spune G. Potra că a izbucnit din casele unei boieroaice Drugănescu, din neglijența unui copil. Așa este. Cînd afirmă însă că nu s-a putut salva nimic, exagerează. Sîntem în stăpînirea *Bibliei* de la 1688, descrisă de Șt. Greceanu, în ediția lui a Cronicii brîncovenești oficiale, dar unde nu ni se spune că prețioasa „mobilă“ sacră (nu servea la cult, dar era podoaba casei), expusă și ea flăcărilor, a fost salvată de pojarnicii (pompierii) cu tulumbele lor, iar apoi, uscată filă cu filă, grijuliu, a fost din nou legată, printr-o remarcabilă restaurare pentru acea vreme.

Grădinile de vară erau destul de numeroase în veacul al XIX-lea. Numai în perimetrul dintre actualul Palat al Republicii și strada Blanduziei erau trei, una mai moțată ca cealaltă : Grădina Union (din *O noapte furtunoasă !*), ne spune G. Potra, „era situată pe str. Câmpineanu, colț cu str. Sf. Ionică, unde se afla, pînă acum 35 de ani, hotelul Simplon și grădina restaurantului Viticola“.

Altă vestită grădină, zisă Rașca, în imposibilitatea concetățenilor noștri de a-i spune numele ceh al proprietarului, cumplit consonantic, Hrstka, se afla în spatele vechii Universități și ocupa un teren destul de mare care, în 1897, a fost cumpărat de Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice pentru a clădi pe el o nouă aripă a Universității, cuprinzînd Facultatea de Litere și Facultatea de Științe, un muzeu și o bibliotecă centrală.

Patronul era un adorator al lui C. A. Rosetti. Admirîndu-i acestuia, într-un rînd, ne spune Caragiale[2], sîngele rece, cînd a fost arestat chiar în localul său, Rașca s-a repezit „să sărute mîna martirului", iar cînd, intervenind și elemente meteorologice spectaculoase, ca fulgerul și „răcnetul formidabil al trăznetului", a căzut în genunchi, s-a crucit și a exclamat :

„Jesus ! Maria ! Das ist ein Christus !"[3]

O a treia grădină, Stavri, era închiriată pe o parte din curțile marelui ban, generalul Constantin Năsturel-Herescu, pe actuala strada Academiei și între bisericile Dintr-o zi și Enei. O parte din acest teren, după desființarea localului, a fost „transformată în Sala Liedertafel", cum arată numele, pentru melomani.

Nu mai vorbim de cea mai recent dispărută, Grădina-parc Oteteleșanu, pe locul unde s-a clădit Palatul Telefoanelor, și care a fost timp de mai multe decenii locul de întîlnire al scriitorilor, mai ales al celor din jurul lui Al. Macedonski. Era însă redusă la proporții rezonabile, față de celelalte, de mai sus, atît de spațioase, încît puteau servi și au și servit ca localuri de teatru, sub cerul liber, în lunile de vară.

Las cititorilor plăcerea să citească întreg capitolul, iar celor, aproximativ de vîrsta noastră, să scotocească prin sertarele amintirilor, atît ale celor personale, cît și ale lecturilor, ca să-și facă o idee de ce străinii traduceau uneori Bucureștii, nu orașul lui Bucur, strămoșul

[2] *C. A. Rosetti*, în „Epoca", 26 noiembrie 1896, retipărit în *Calendarul Dacia*, 1893, apoi în *Opere*, III, 1932, ediția Paul Zarifopol.

[3] Isuse ! Maica Domnului ! E un Christos ! (germ.).

medieval, ci al bucuriei, al petrecerilor nesfîrșite, de care beneficiau și cei de la centru, dar și periferícii.

Cea mai de pomină dintre acestea a fost multă vreme Tîrgul sau Bîlciul Moșilor, și el obiect al glumelor lui Caragiale, începînd cu acel cumul de zgomote și de reclame, în scurte sintagme nepredicative și terminînd cu apetitul pantagruelic al cucoanei moașe care pînă la urmă a dispărut, ca să „tragă o planetă". Bucuria era nu numai a părinților, dar și a copiilor de toate vîrstele, care descopereau o gamă întreagă de ispite și se zmiorcăiau să li se facă mereu pe plac. Cine n-a păstrat în albumul de familie, o fotografie „la minut", dacă timpul nu a șters-o cu desăvîrșire ? Aceea a lui Caragiale, cu consoarta dumisale, coana Didina, e de toată nostimada, prin poza țeapănă, marțială, ce și-o luase marele ironist. Aș fi dorit-o reprodusă, în atît de bogatul material ilustrativ al cărții, neîntrecut pînă astăzi, în alb și negru, în text și în afară de text, pe hîrtie cretată și cu multe reproduceri, foarte reușite, în culori. Colecționar de documente vechi de tot felul, G. Potra dă din propria sa colecție un mare număr de fotografii din cele mai sugestive, despre locuri, case și figuri bucureștene. Știința sa este uimitoare cînd perindă înaintea noastră începuturile fotografiei, — mai întîi a daghereotipiei, cu imaginea pe plăci de cupru argintat — și zilele ei de glorie, datorită pictorului Carol Popp de Szathmari, care și-ar fi început noul meșteșug poate chiar din anii 1843—1844 și ar fi fost, succesiv, „pictorul și fotograful următorilor domnitori : Alexandru Dimitrie Ghica, Gh. Bibescu, Barbu Știrbei, Cuza Vodă și, pînă la sfîrșitul vieții, și al familiei regale". G. Potra pledează convingător pentru teza, în ajun contestată, după care Szathmari ar fi făcut și portrete, nelăsîndu-le, cum spunea acad. G. Oprescu, pe seama exclusivă a lui Chladek. Aceasta nu împiedică faptul ca mulți vizitatori de marcă ai Parisului să-și dorească o „poză" cu semnătură internațională, ca aceea a lui Nadar (prietenul lui Baudelaire), de la care ne-a rămas o excelentă fotografie a lui M. Kogălniceanu. Szathmari a fost serios concurat de Franz Duschek, specializat în fotografii feminine în mare toaletă de bal sau de recepție (din care avem și noi o bogată colecție).

Cafenele numeroase au „funcționat“ în Bucureștii de altădată, reflectînd realitățile lumii apuse, în care munca nu era un comandament unanim. Documentele interne atestă existența celei dintîi abia în 1667, sub domnia lui Radu Leon. Primii cafegii au fost turci, iar apoi armeni. Cafenelele deveniseră sub fanarioți localuri de opoziție contra samavolniciilor curente. De aceea, domnitorul Nicolae C. Caragea edictă la 1 septembrie 1782 următorul pitac, în termeni cominatorii și cinici:

„Io Nicolae C. Caragea V. V.

„D-ta Vel Agă, am luat Domnia mea înștiințare cum că pe la Cahvenelele din București șed oamenii la mușaverea[4] și vorbesc multe felurimi de halturi cari nu li se cade, pentru care am poruncit Domnialui Vel Spăt, dar mai vîrtos Domniei tale îți scriem, ca unul ce D-ta ai zabitlicul în lăuntrul tîrgului, să poruncești strașnic celor ce țin prăvălii de cahvenelele, că de acum înainte să nu cuteze a mai îngădui înăuntru cahvenelelor pre nimeni să facă vorbă de Domnie, pentru devlet[5] și pentru alte havadișuri[6] căci de vom auzi, nu vom căuta nici vom cerca pre cel ce au făcut vorba aceea, ce însuși pre cei ce țin cahvenelele îi vom pedepsi strașnic. Și pentru ca să știe de aceasta mai dinainte, să la arăți că avem a orîndui spioni într-adins pentru aceasta și de vom găsi că tot nu s-au părăsit și iarăși se urmează, să știe că noi am eșit din păcatul pedepselor cu arătarea ce le facem mai înainte. Tolco pis. Godm.[7], 1782 sep. 1“[8].

Cea mai celebră dintre cafenele, către sfîrșitul veacului al XIX-lea, a fost aceea a polonezului Fialcowski, situată la colțul străzii Câmpineanu cu Calea Victoriei. Localul oferea, în jargon franțuzit, „rafreșimente“ (*rafraichissements,* răcoritoare), patiserii și cofeturi, precum și întreaga gamă a cafelei: șvarț, turcească, filtru, capuținer. Despre „capuținiști“ ne-a lăsat o savuroasă pagină

[4] (turc.) discuție.
[5] (turc.) guvern.
[6] Svonuri false.
[7] (Slav.) atît scrie domnia mea.
[8] După V. A. Urechia, *Istoria Românilor,* vol. I, p. 245.

Caragiale, în schița sa nedialogată *Intelectualii*, precizînd că Fialcowski luase locul lui Brofft (ocazie ca umoristul, versificator la nevoie, să observe că este singura rimă posibilă cu... moft!). Desigur, acești pretinși intelectuali nu erau decît niște semidocți, dar localul era frecventat și de o specie superioară de adevărați intelectuali, așa cum ne-au lăsat amintiri C. Bacalbașa, D. Teleor și Al Obedenaru. În vastul local erau săli de biliard, de table și ghiulbahar, de domino etc. Nu lipseau farsele, ca aceea făcută de Cilibi Moise, cînd a pus în mișcare tot localul, cu afirmația că plătise ghiata (nu perechea de ghete!) la jumătate preț.

Același Cilibi Moise a fost apreciat, ne spune G. Potra, de însuși B. P. Hasdeu, care a văzut în el un nou Mendelssohn (Moses), filosoful german și iudaistul modernizant, desigur nu pentru știința lui de carte, care era elementară, ci pentru înțelepciunea lui. Și Caragiale îl prețuia, citînd din el, în „Epoca literară", cîteva din duhliile lui sentențe, „apropourile lui Cilibi Moise", pe care le tipărea în broșuri mici și le debita la taraba de pe locul unde s-a ridicat apoi, pe cheiul Dîmboviței, Palatul Justiției. G. Călinescu l-a socotit un Anton Pann evreiesc și de aceea portretele celor doi bărbați de duh față în față pe contrapaginile cărții monumentale închise se alipesc cordial.

Unul din aforismele lui Cilibi Moise l-a inspirat poate pe Caragiale. „Apropoul" avea acest conținut:

„Domnilor și doamnelor, am descoperit mijlocul de a mă îmbogăți și iată-l: voi da tuturor ce vor vorbi adevărul cîte un sfanț (circa 1 leu) și toți cei care vorbesc minciuni, îmi vor da (mie) numai cîte un ban".

În schița *Norocul culegătorului*, acesta se îmbogățește în urma unui vis, în care o maică stariță înalță rugăciune ca bietul om să primească „pentru fiece bîrfire ce-a trecut p-în degetele și p-în vingalacul lui cîte trei parale, două pentru fiecare minciună și cîte o para pentru fiecare două nerozii". Astfel s-a trezit bogat, în posesia unei adevărate comori. Prelucrarea lui Caragiale s-a limitat la presa timpului său, pe cînd aforismul lui Cilibi Moise se referea la raportul numeric dintre adevăr și minciună, în lumea întreagă.

Din biografia lui Anton Pann, schițată de G. Potra, aflăm că a fost însurat de trei ori și că la moartea lui, procesul de moștenire dintre fiul său, Lazăr, din prima căsătorie, și dintre văduvă, a durat 24 de ani, stingîndu-se cu moartea femeii. Cheltuielile reciproce de judecată ar fi întrecut obiectul litigiului ! Înțelepciunea cîrcotașilor a rămas de pomină.

Lui Tunsu și sfîrșitului său pe nedrept năpraznic, deoarece haiducul nu ucisese niciodată, îi dedică G. Potra cîteva pagini călduroase. Cel ce i-a speculat memoria, într-un vodevil, Simeon Mihălescu, scriitor ocazional, dar de profesie politician liberal, a fost ținta permanentă a atacurilor lui Eminescu în „Timpul". Vodevilul lui era o adaptare după *Le Capitaine des voleurs* de F. A. Duvest și A. Th. Lauzanne.

Alte pagini, virulente de rîndul acesta, îl vizează pe căpitanul Costache Chihaia sau Chihăiescu, teroarea agiei (poliției) bucureștene împotriva nu numai a celor bănuiți, politicește sau penalicește, dar și contra cetățenilor nevinovați. Cum a putut muri la bătrînețe, nesupărat de nimeni, mă face să cred că legenda depășea, ca totdeauna, realitatea. În acest sens a contribuit, desigur, romanul talentatului Al. Antemireanu.

Vizitatorii actuali ai hanului lui Manuc, restaurat în zilele noastre, vor afla despre acesta și altele ce au fost strămoașele hotelurilor bucureștene. Vestitul Manuc bei a fost boier român de origine armenească, creditorul domnitorilor, acreditatul întîi al turcilor, care-l făcuseră domn al Moldovei (aflată atunci sub ocupație țaristă), apoi al rușilor, cărora le solicita mari avantaje materiale, primind, cum am arătat cîndva, după documente inedite, bobîrnace din partea lui Capodistria, ministrul de externe al Rusiei.

M-aș lungi nesfîrșit asupra anticarilor, despre care ne vorbește atît de frumos G. Potra, dar spațiul nu-mi mai îngăduie.

Mă despart cu regret de frumoasa carte a istoricului Bucureștilor, lectură dintre cele mai delectabile și utile.

13 august 1981

PARADOXUL

(Solomon Marcus)

Paradoxul este la ordinea zilei, literaricește vorbind. La scurt interval s-au urmat, în aceeași editură, o antologie a lui, din ultimele trei secole și o lucrare științifică, menită să-i cuprindă întreaga sferă, nebănuită de cei profani*. Într-adevăr, învățatul Solomon Marcus, matematician și logician de marcă, ne inițiază în modul cel mai precis și succint, despre invazia (termenul e al nostru) paradoxului în toate ramurile științelor naturii și ale omului, fapt firesc, dacă avem în vedere contradicțiile lumii noastre, antinomiile de ordin individual și social, cu repercusiunile lor gnoseologice. Așadar va trebui să renunțăm la înțelegerea rutinară a paradoxului, unilateral privit ca negația unui adevăr unanim acceptat, ca o formă de anarhie a gîndirii. Nu este greu de altfel a întoarce lucrurile pe dos, din dorința de a epata, ca într-un joc de societate, la care ar lua parte strălucite inteligențe. Aș aminti în acest sens, participarea faimosului duce de La Rochefoucauld (1613—1680), după ce se făcuse celebru în tabăra Frondei, la adunările din salonul marchizei de Sablé (1598—1678), unde se stabilise un fel de concurs de maxime. Or, ale lui, devenite clasice, se axau toate pe amorul-propriu, adică pe egoismul inerent firii omenești, înverșunîndu-se autorul lor să dovedească stăruința iubirii de sine chiar în faptele cele mai virtuoase și pătrunse de generozitate. Cu alte cuvinte, cunoașterea omului, în viziunea celui de mai sus, introducea, dacă nu identitatea dintre noțiunile antino-

* *Trei secole de paradox*, 1983, Editura Albatros, București, Prefață de Silvian Iosifescu. Selecție și traducere de Eugen B. Marian. Colecția „Cogito"; Solomon Marcus, *Paradoxul*, Editura Albatros, București, 1984; N. Iorga, *Cugetări*, ediție îngrijită de Barbu Theodorescu, în aceeași editură și colecție, 1972.

mice : egoism-altruism, întrepătrunderea lor inevitabilă, așa cum, după faimoasa lui maximă, otrăvurile intră în compoziția leacurilor farmaceutice. Oricum ar fi, fapt este că dintr-un rafinat joc de societate pariziană, din secolul lui Ludovic al XIV-lea, a ieșit cea mai celebră culegere de *Maxime* (Haga, 1664, Paris, 1665 și 1678) din literatura universală.

Forma cea mai răspîndită a paradoxului, după Solomon Marcus, se bazează pe surprinderea simțului comun. În sistemul geocentric, apărea firească fixitatea planetei noastre și rotirea soarelui în jurul ei, iar teoria heliocentrică a părut la început paradoxală (iar Bisericii, o erezie).

Paradoxurile grecilor antici ne apar, la prima vedere, ca niște sofisme. Ni se dă acela al lui Zenon eleatul, cu imposibila depășire, în întrecere, a broaștei țestoase, de către Achille, „cel iute de picior", sau, mai puțin cunoscut, acela al lui Eubulide din Milet, care spunînd „mint", ridică dilema dacă spune sau nu adevărul.

Aș obiecta lui Solomon Marcus că în istoria modernă a științei, și ca să fiu mai precis, în aceea a zilelor noastre, revoluționară în toate domeniile, paradoxul noilor teorii față de cele din ajunul exploziei științelor constă mai ales în caracterul său dilematic. Spre a depăși acest impas, a fost introdus terțul, contrar logicii curente altădată, a neacceptării acestuia (cu binecunoscutul dicton : *tertium non datur)*. Această derogare de la logica aristotelică (mai precis, cu două secole înainte, parmenidiană), se datorește logicianului polonez Jan Lukasiewicz. Nu apare ca un paradox însăși noțiunea cea nouă, de „logică intuiționistă ?" În limbajul comun, spunem despre cineva, care nu gîndește logic, că este un intuitiv. Acum intuiția a ajuns să regleze logica !

Triada se substituie dihotomiei și în gîndirea compatriotului nostru Ștefan Lupașcu (în știință Stéphane Lupasco), în care Solomon Marcus vede „unul dintre cei mai importanți gînditori contemporani".

Dacă așadar paradigmele științelor din zilele noastre depășesc gîndirea binară din ajun, prin introducerea unui *tertium quid*, paradoxul e de fapt eliminat din toate domeniile lor, rămînînd să hălăduiască mai departe în li-

teratură. Am zis paradoxul și l-am înțeles pe acela uzual, al „simțului comun“, dar și al inteligențelor strălucite, care și-au făcut din emiterea lui o celebritate (dintre englezi Oscar Wilde, G. B. Shaw, H. G. Welles).

Cunoscător tot atît de „à la page“ al literaturii noastre, ca și al științei universale, Solomon Marcus ne dă, printre altele, o serie de titluri „paradoxale“ ale celei dintîi. Cel mai vechi titlu literar este *Harap Alb* de Creangă, iar unul din cele mai recente, *Bunul simț ca paradox* de Alexandru Paleologu. Ambele par antinomice la prima vedere : harapul, se-nțelege, negru, iar bunul simț, în conflict firesc cu paradoxul. Primul poate ilustra, dintre figurile poetice, vechi de cînd lumea, dar denumite în poetica elină, așa-zisul oximoron, pe care l-am relevat într-un breviar din 1975, cu ocazia atunci recent apărutei *Mică enciclopedie a figurilor de stil,* de Gh. N. Dragomirescu. Ulterior, depistarea oximoronului a făcut furori în presa noastră literară.

În titlul *Flori de mucigai,* Arghezi, maestrul oximoronului, adică al epitetului antinomic, s-a lăsat poate impresionat de expresia „oțetul a făcut floare“, cînd de fapt s-a alterat. Floarea, care va să zică, în vorbirea comună, nu e numai o noțiune vegetală, ca să zic așa, pozitivă, de elecție, ci și una negativă, dezignînd descompunerea. Florile de mucigai argheziene transfigurau viziunea în genere sordidă a micului univers uman care este închisoarea de drept comun, pe care autorul o întrezărise în 1919.

„Poezii fără titlu“ de A. Fet amintește cartea de tinerețe a lui Duiliu Zamfirescu : *Fără titlu,* București, 1883.

La rubrica *Autori și paradoxuri,* întîlnim unele foarte vechi. O victorie a lui Pyrrhus, regele Epirului, din secolul al III-lea î.e.n., la Heracleea, soldată cu mari pierderi, a fost numită „victorie à la Pyrrhus“ pentru că învingătorul a rostit cuvintele :

„Încă o victorie ca aceasta și sîntem pierduți“.

Istoricul latin Suetoniu a recomandat : „Grăbește-te încet“ *(festina lente).*

Juvenal a pus întrebarea relativă la siguranța ce o inspiră paznicii :

„Cine-i va păzi pe paznici ?“

Rubrica noastră judiciară recentă a confirmat legitimitatea întrebării.

Privind cursul ineluctabil al vieții către moarte, Engels a spus :

„A trăi înseamnă a muri".

Din fericire, preceptul lui Suetoniu nu e nicăieri mai riguros aplicat ca în actul însuși al vieții : ne grăbim încet, iar unii dintre noi prea, prea încet !

De la Karl Marx citire :

„Rațiunea a existat totdeauna, dar nu totdeauna într-o formă rezonabilă."

Așa este, mai ales în dictonul lui La Fontaine :

„Rațiunea celui puternic e totdeauna cea mai bună."

Ni se dă și cugetarea estetistului Oscar Wilde :

„Viața imită arta mai mult decît arta imită viața."

În memoria mea joacă varianta în care primul termen este natura. Cine a spus că la început critica artistică a contestat viziunea deformantă a lui Corot, dar ulterior copacii strîmbi au început să prolifereze ?

Nu cunosc deloc engleza, pe care Solomon Marcus o posedă la perfecție și mă încred în versiunea sa, din paradoxul lui Oscar Wilde :

„Cel mai bun mijloc de a scăpa de o tentație este de a obține satisfacția ei."

În versiunea franceză, finalul este :

„de a-i sucomba".

Lordului John Russel, celebrul lider liberal, i se atribuie replica :

„Ați fost remarcabil prin absență."

Frecventă e sintagma paradoxală, ilustrînd o absență remarcată :

„A străluci prin absență."

Faimosul om de spirit german din epoca luminismului, G. Chr. Lichtenberg, autor al unor clasice *Aforisme*, a spus :

„Prima carte care ar trebui să fie interzisă este catalogul cărților interzise."

Este o aluzie directă la acela al cărților condamnate de Congregația catolică a Indexului, de la care a rămas sintagma :

„a pune la index."

Marele dramaturg Bertolt Brecht se întreba :

„Ce se întîmplă găurii cînd șvaițerul s-a terminat ?"

Umorul anonim explica în acest fel fabricația acestui gen de brînză :

„Iei mai multe găuri și pui brînză împrejur."

De la N. Iorga a păstrat Solomon Marcus un singur paradox :

„Ce trebuie să rămîie în chip firesc, după sfîrșitul lumii ? Un reporter."

Răspunsul îi va fi fost suscitat profesorului — om politic, de omniprezența inevitabilă a acestui gen de publiciști, care nu-i vor fi respectat timpul rezervat muncii.

N. Iorga a lăsat, dintre toți scriitorii noștri, cel mai mare număr de cugetări, în două reprize : *Gînduri și sfaturi ale unui om ca oricare altul,* București, 1905, și *Cugetări,* Vălenii-de-Munte, 1912. Marele muncitor, care n-a cunoscut odihna decît pe cea din urmă (scuzați-mi involuntarul paradox), și-a exprimat astfel oroarea față de lene și de leneși :

„Mi-ar fi lene să fiu leneș."

Aci vocabula *lene* are înțelesul *imposibil,* întrucît acea rea deprindere i-a fost totdeauna străină, structural vorbind.

Reținem ritmul cugetării, pare-se aplicată sie-și :

„Oricum ai merge, tot fugi de lene."

Nu sînt de acord cu enunțul :

„Leneșul uită că fericire *negativă* nu se poate."

Aci nu-și dădea seama marele muncitor că nu numai napolitanii gustau acel *dolce far niente* ce li se atribuia în special, că siesta prelungită, mai ales în zilele de lucru „trase la fit", constituie pentru mulți elementul pozitiv al fericirii. Să fie oare o reminiscență de natură ereditară, din vremile cînd munca era atributul exclusiv al robilor și apoi al șerbilor, iar astăzi încă, al celor exploatați ?

Mai profundă mi se pare apropierea lenei, la N. Iorga, de neliniștea *(Tinquiétude)* contemporană.

„Este și o activitate fără scop, neastîmpărul care te face să prețuiești lenea."

Paradoxul ar rezida în această cugetare, în stabilirea relațiilor de la cauză la efect, dintre două elemente, de regulă disjuncte. Un vers iambic al lui N. Iorga, din cartea de *Cugetări,* din care am cules și precedentele, poate exprima însăși metoda de lucru a oamenilor de știință :

„Pe scări de ipoteze pătrunzi în adevăr."

Antologia lui Eugen B. Marian ne propune 2 144 cugetări, față de aceea a regretatului Barbu Theodorescu. 2 384, aparținînd în propriu lui N. Iorga (peste acestea, spicuirile din alți cugetători și din folclor ating numărul 3 110).

Curios ! Cel mai antologat dintre toți este la Marian scriitorul francez Jules Renard (1864—1910), și mai ales cu citate din *Jurnalul* său, bizar amalgam de note autobiografice, se-nțelege, și de scurte notații, fulgurante impresii pe viu, ale unui observator al naturii, dublat de un poet. Găsim totuși, din cele 204 „cugetări", numeroase paradoxe, enunțate cu arta economiei verbale, obligatorie în speță.

Se știe că ceea ce numim prejudecată e anterioară așa-zisului adevăr. Jules Renard o spune în felul său, paradoxal :

„O prejudecată este un adevăr afirmat prea devreme."

Aci noțiunea *prejudecată* se substituie *paradoxului,* dacă luăm sensul *literal* al enunțului.

Nu mai consider paradox această cugetare :

„Claritatea este politețea omului de litere."

Și totuși, în zilele noastre este mai plauzibilă versiunea următoare :

„Obscuritatea este politețea omului de litere."

Cîte o cugetare a lui Renard pare cinică, a unui „esprit rosse", cum spun francezii :

„Moartea celorlalți ne ajută să trăim."

Privit însă sub unghiul economiei demografice, paradoxul se transformă într-un adevăr banal.

Pudoarea e de ordin intim și de ordin social. Renard observă cu justețe :

„Creierul nu are pudoare."

Într-adevăr, domeniul gîndirii fiind nelimitat, nici sectorul zis al instinctelor joase nu-i poate fi interzis. Vorbirea și scrisul implică însă oarecare pudoare : de aci cuvintele *tabù*. Închei, din bogata recoltă renardiană, cu acest paradox :

„Nu promit niciodată nimic, fiindcă am prostul obicei de a-mi ține făgăduiala."

Tehnica acestui paradox îmi comandă integrarea lui în tipul aceluia al lui Eubulide din Milet, care spunea „mint", supunîndu-ne chinului dilematic dacă în acel moment spunea adevărul sau mințea (vezi, în cartea lui Solomon Marcus, *Paradoxuri la vechii greci*).

Este însă posibilă tălmăcirea acestui paradox, la nivelul bunului-simț : omul care-și respectă promisiunile, făgăduiește rar, și numai atunci cînd știe că se poate ține de cuvînt. Ce e drept, una este a făgădui cu măsură, și alta a nu făgădui niciodată ! Bunului-simț fie-i însă îngăduit să substituie cîte un termen al paradoxului cînd acesta ia chipul sofismului.

„Prostul obicei", în loc de „bunul obicei" e o formă a ironiei (antifraza !). Se vede din acest exemplu că un bun paradoxist este și un ironist abil.

În fond, paradoxul ține și de inteligență, dar și de cunoașterea magistrală a limbii materne, singurul mijloc de a se juca inteligența cu toate posibilitățile semioticii. Celebra sintagmă : „Curat murdar" confirma buna părere pe care autorul lui Kir Ianulea o avea în cunoașterea de către acesta, măcar că „arvanit", a limbii române. Este o sintagmă de șoc, așadar foarte izbutită, dar și o notă caracterologică a comisarului, prin natura slujbei sale, în strictă obediență față de ierarhii administrației. Pristanda e omul-ecou, și „curat murdar" nu e un „bon mot", nici un paradox (decît aparent), ci rezultatul unei triste situații în subordine. Dacă cuvîntul „curat" n-ar însemna și „într-adevăr", în românește ca și în franceză (*proprement* de la *propre*), vorba lui Pristanda n-ar avea nici un sens și am rîde poate doar ca la un gag teatral.

Mă despart de admirabila carte a lui Solomon Marcus, atît de bine gîndită și de bine scrisă, cu un singur regret : acela că d-sa consideră normale licențele, unele abominabile, prin care regia contemporană, la noi și cam peste tot, îi masacrează pe clasicii dramaturgiei (vezi ultimele rînduri, la p. 29).

9 februarie 1984

N. IORGA, CĂLĂTOR : II-III

II

Am evidențiat, nu de mult[1], talentul lui N. Iorga în descrierile sale de călătorie : spirit acut de observație, largă perspectivă a trecutului și chiar, în pofida legendelor malițioase, scrisul, sau cum se spune astăzi, scriitura magistrală, a unuia dintre cei mai de seamă prozatori ai noștri, cu dese notații lirice. Cel de al doilea volum, apărut în același an, dimpreună cu al treilea, ultim, conține impresiile de călătorie dintre anii 1926 și 1930, în Franța, Danemarca, Suedia, Elveția, Italia, Serbia, Portugalia, Norvegia și Spania. Nepracticînd drumeția *per pedes apostolorum,* N. Iorga a fost totuși, în numeroasele sale călătorii, nu numai ambasadorul culturii noastre, dar și apostolul credințelor lui, fără nici o concesie față de ceea ce i se părea nociv, așadar condamnabil.

La tot pasul, izbindu-l specificul peisajului, al oamenilor și al moravurilor, precum și al artelor, vechi și noi, N. Iorga notează asemănări neașteptate cu ale noastre, precum și diferențieri. Să începem cu o noțiune istorică, la noi veche, datînd din vremea cronicarilor, și anume descălicatul. În timpul școlarității noastre, mai dăinuia ideea că ambele noastre principate, Țara Românească și Moldova, s-au creat prin coborîrea strămoșilor noștri, a Carpaților, pentru cea dintîi, din Transilvania, pentru cea de a doua, din Maramureș, cu Dragoș Vodă, legendar ilustrată cinegetic, cu urmărirea unui bour. Istoria noastră mai modernă recunoaște ca valabil, pentru Moldova, descălecatul lui Bogdan, iar pentru Țara Românească se pronunță negativ, întrucît au existat înainte de consolidarea

[1] În breviarul nostru de la 11 iunie 1987, despre volumul I din *Pe drumuri depărtate 1890—1926,* Editura Minerva, Buc., 1987, ediție îngrijită de Valeriu Râpeanu.

statului, formații în părțile Argeșului. N. Iorga se folosește de aceeași noțiune a descălecatului, atît pentru Spania cît și pentru Portugalia, ba chiar și pentru Navara franceză :

„La Alsasua (...) sîntem în vechea Navară, pe aceeași linie cu Pampeluna (...) ; e țara refugiaților veniți din jos[2] Franța de astăzi spre sud, în lumea «burgurilor» (Burgos) și a castelelor (Castillia), precum Argeșul nostru colonizează Țara Oltului ardeleană și se coboară spre șesul muscelelor Dîmboviței, spre largul luminiș al Ialomiței târgoviștene. Sîntem la înălțimea Pampelunei, capitala acestui întîi sălaș politic, după punerea în mișcare a «recuceririi contra maurului, supt steagul crucii, cu pribegii de sînge gotic în frunte»". (p. 38)

Și mai departe, *În Castilia :*

„În gară la Miranda, hotarul se trece. Alte tipuri omenești apar. Foarte frumoase fețe ovale, cu tenul cald, cu ochii negri scînteietori. Neamul descălicătorilor cu toate calitățile unei rase aristocratice. Dar sînt și goticii ochi verzi ai năvălitorilor din veacul al IV-lea. La urechi părul se strînge cochet în rozetă de împletitură". (p. 40)

N. Iorga folosește des cuvîntul *rasă*, dar nu-i acordă în mod neștiințific puritatea ; sensul pare a fi tipul specific local.

Mai departe continuă comparația cu cele petrecute în țările noastre :

„În mijlocul acestui ținut roditor, la Burgos, șefii recuperației, ai *reconquistei* contra maurilor — asemenea cu tătarii respinși în Moldova — și-au așezat încă din veacul al XI-lea reședința (...) Acești castelani, oamenii cetăților, ca moldovenii față de munteni, scapă de strînsoarea Navarei (...) «Burgenlandul», «Muntenia», făcu unitatea națională, contra Aragonului, țară de rîu ca și Moldova. O cultură se creează în jurul puterii politice, dar, dacă ea impune o limbă, castilană, nu poate crea și o artă decît numai cea populară a bisericuțelor din nord, — creațiune locală care s-ar fi putut dezvolta, dacă n-ar fi fost oprită,

[2] Sud.

cum a făcut arta Moldovei (...). Acum la patru sute cincizeci de ani de la plecarea regilor, strămutați la miazăzi, ca domnii noștri de la Argeș la Tîrgoviște... (p. 41)".

„Descălecatul spaniol" mai e amintit la p. 113, unde istoricul explică „atîtea puncte de atingere cu propria noastră istorie, atîtea dezvoltări paralele", cu specificarea că „meritul concentrării în munți (...) revine poate vechii rase de la noi, care se poate pune alături cu rasa aceea arhaică a bascilor și cu altă rasă, foarte veche în Europa, total deznaționalizată, care, azi, vorbește în întregime latinește, rasa ligură. În regiunea de munte, mai ales a Hațegului, s-a păstrat tipul dacic pînă astăzi, într-o țărănime care reprezintă încă, după atîtea secole, pe dacul de pe vremea lui Decebal (p. 113)".

Alta este situația cu descălicatul Portugaliei :

„Ea nu este țara descălecată de la munte la șes, către țerm, cum se crede în mod greșit, și despre Muntenia noastră, care s-a creat de la sine prin unele organizații mici locale, spre deosebire de Moldova care este într-adevăr descălecată, din Maramurăș : *Portugalia este o țară care a purces de la coastă și s-a oprit în drumul ei spre munte pentru că nu mai avea de ce să înainteze* (p. 259)".

Scriindu-și impresiile despre Barcelona, N. Iorga revine la aceeași temă :

„Din munte a descălecat la această mare[3], ca Roman-Vodă și Alexandru cel Bun, la Cetatea Albă, baronul[4] aragonez de la apus și prizonierul său politic, regele[5] (p. 401)".

Fiindcă a venit vorba și de dacii noștri, vom da și alte referințe ale călătorului despre ei. Astfel, trecînd în Portugalia :

„Lipsește, se pare, stratul roman și adausul maur. Iberul, celtiberul primitiv se conservă, așa cum la noi, de la Hațeg pînă în Mehedințul de Sus, dacul persistă (p. 214)".

[3] Marea Mediterană.
[4] Poate contele Raymond Berenguer.
[5] Socrul său, regele Ramiro II. Abdicat în folosul fiicei sale Petronilla.

Fără a fi fost tracoman, N. Iorga crede a putea găsi la poporul nostru calităţile fundamentale ale străvechilor noştri înaintaşi :

„...noi sîntem într-o parte din alcătuirea noastră traci deznaţionalizaţi, dar calităţile tracului de odinioară : avîntul, entuziasmul, dorinţa de a se jertfi, trecerea repede de la bucurie la tristeţe — ceea ce a pătruns şi în religia grecească prin cultul lui Bacchus, prin ceea ce este mister[6] în religia elenă, şi care vine de la traci —, aceste note s-au conservat (p. 112)".

Comparaţia se lărgeşte :

„După cum la noi baza o formează daco-geţii, deci tracii, şi, în celelalte ţinuturi ale Peninsulei Balcanice, pentru «aromâni», baza este iliră, tot aşa şi aici[7] baza poporului portughez o formează mai mult celţii, iar pe aceea a poporului spaniol mai multe iberii (...)".

Totuşi, înainte de ocupaţia romană de un secol şi jumătate la noi, menţionează pe aceeaşi pagină :

„...o veche infiltraţie de elemente populare care dau pînă azi caracterul acesta profund roman rasei noastre (p. 266)".

Determinantul „acesta" nu a fost însă în prealabil precizat, ca acela, multiplu, de mai sus, atribuit tracilor.

Alături de analogia descălecatului, în istoria noastră naţională şi în aceea a ibericilor, spanioli şi portughezi, de mai sus, mişună în impresiile de călătorie ale lui N. Iorga, notaţiile de asemănări şi deosebiri între noi şi celelalte naţiuni europene, de pe toate meridianele.

Astfel, menţionînd politeţea spaniolilor, care

„...nu vorbesc decît cu «Senioria Voastră» şi cînd văd că unui străin îi place «vreun lucru din casă», i-l dăruiesc, N. Iorga povesteşte o întîmplare similară de la noi : la Snagov, un ofiţer francez admirînd «un tort de mătasă», femeia i l-a oferit îndată, iar la refuzul primit, l-a făcut eşarfă şi i l-a trecut peste piept". (p. 121)

În Suedia, a dat peste nişte

„...ţerani, unii cu şaisprezece strămoşi..."

[6] Orfismul.
[7] În Lusitania.

așadar cu o genealogie de aproape trei secole, pe care o aseamănă cu aceea a răzeșilor și mazililor noștri, amintind și de vorba istorică :

„Vodă da și Hâncu ba“ (p. 359).

Despre una din cele două cărți ale regelui portughez Eduard (1391—1438), *Leal Conselheiro*, N. Iorga afirma :

„...samănă cu cea scrisă, la noi, de Neagoe Basarab“. (p. 276).

După neînsemnata noastră părere, *Învățăturile* lui Neagoe au fost scrise de un călugăr care a compilat numeroase opuri teologice, ce nu erau la îndemîna voievodului, scriind însă și cîte un capitol mai intim sub dictare.

Cît despre acel

„...fel de misticism numit „sebastianism“, prin care se credea că don Sebastian, regele Portugaliei (1557—1578), căzut în luptă cu maurii, n-a murit, fiind nemuritor, N. Iorga îl compară cu

„...credința despre Ștefan cel Mare, care nu este mort, ci doarme și vîrful spadei lui va străbate mormîntul, cînd va fi nevoie, și țărna se va da la o parte, arma strălucind din nou în mîna eroului (p. 279)“.

Se vede că din această legendă s-a iscat zguduitorul apel al lui Eminescu din *Doina* (1883), pe care o consideră testamentul său politico-literar.

N-am înțeles cînd, tot în impresiile despre Portugalia, N. Iorga spune :

„...viteji, ca să întrebuințeze o expresie veche moldovenească, adusă din Maramurăș...“ (p. 274).

Întîi, *viteji* nu este o expresie, ci un *cuvînt*, care însă nu ne-a venit din Maramureș, fiind de origine veche slavă. Primii apar, nominal, cu diplomă, pe timpul domnitorului Roman (1391—1394), aliatul lui Mircea cel Bătrîn.

Ne surprinde și afirmația cum că

„— în Moldova caișilor li se zice zarzări — (p. 201)“.

Zarzărul este o specie de caise mai puțin cărnoase, mai mici și pistruiate. Ambii pomi sînt din familia rozaceelor, pe latinește poartă denumirea comună de *armenica vulgaris ;* vulgară e numai zarzărea, care nu se oferă musafirilor decît, poate, în lipsa caiselor.

Despre gusturi, inclusiv cele literare, nu se discută. N. Iorga vedea în Edgar Quinet, marele filoromân căsătorit a doua oară cu fiica lui Gh. Asachi, Hermiona, care i-a editat, de altfel, opera postumă

„...un scriitor de un foarte mare talent literar (p. 102)".

Dicționarul literaturilor, apărut sub conducerea lui Philippe Van Thieghem, îi impută însă tocmai lipsa a ceea ce se numește „darul stilului, claritatea în expunere" și „caracterul vaporos al ideilor lui în dezvoltări adesea nouroase".

Pe cine să crezi ?

Nu înțelegem prea bine afirmația :

„Nu sîntem balcanici, dar peninsulari, ai peninsulei a treia din sudul Europei (p. 104)".

Să fie balcanismul o noțiure pejorativă ? O merită unii dintre noi, desigur nu toți, în acest caz. Se poate însă a nu fi peninsular și nici balcanic ? Credem că da, cu condiția să se admită, cum credem, că geograficește, nu facem parte din peninsula balcanică, decît dacă o extindemn din vest, de la granița italo-iugoslavă, pînă în est, către Odessa ! Mai judicios, *Larousse*-ul îi subsumează peninsulei balcanice Bulgaria, Jugoslavia,Albania, Grecia și Turcia europeană. Desigur, N. Iorga vedea în România, ca urmașă culturală și politică a Bizanțului, mentorul balcanicilor, iar integrarea noastră printre aceștia, singurul mijloc de a fi recunoscuți ca atare. A și luptat pentru înființarea Institutului de Studii respective.

Mai multe diferite contradicții sînt consemnate în notele din subsol, ale lui Valeriu Râpeanu, foarte informat în ceea ce aș numi „domeniul Iorga", domeniu ce nu ne este nici nouă străin sau indiferent.

La asertiunea autorului că finlandezii

„...nu s-au manifestat ca o rasă creatoare în domeniul culturii... (p. 357)", Valeriu Râpeanu îl menționează pe compozitorul Sibelius

„recunoscut drept un nume al muzicii universale", și

„școala arhitecturii finlandeze", afirmată „în țara de baștină, dar și în Statele Unite ale Americii", citînd trei nume notorii : Eerno Saarinen, Eliel Saarinen și Alvar Aalto.

Încheiem, provizoriu, cu o metateză fatală : o biserică spaniolă din São Vicente, este asemănată pentru proporțiile ei greoaie, cu pariziana *„Saint-Suplice"*, în loc de Saint-Sulpice ! e, într-adevăr, cel puțin la cea de a doua, pe care am văzut-o, în contemplarea ei, un supliciu !

III

Cel din urmă volum al descrierilor de călătorii de N. Iorga[8], între anii 1930 și 1939, conține revelatoarele pagini din *America și românii din America*, note de drum și conferințe, *Priveliști elvețiene, Vederi din Grecia de azi* și cinci conferințe despre viața grecească actuală, *Franța* 1931, *Italia-Franța* 1933, *Polonia* 1933, *Franța-Italia* 1934 și 1935, *Franța* 1936, *Despre Olanda*, trei conferințe, *Nancy, Viziuni de Italie, Biennala din Veneția*, cîteva note, 1938, *Instantanee venețiene, Taina Elveției, Cei mai mici frați ai noștri : „ladini", Pe vechea linie romanică Reims-Trier, Spre Luxembourg, În Luxembourg, O călătorie care nu a mai avut loc, Alger, Marea, cum am cunoscut-o și sfaturi, Cum să călătorim.* Am ținut să dăm cititorilor noștri o privire cît mai completă asupra amplitudinii periplelor marelui cărturar, nu atît din pasiunea călătoriei pentru călătorie, cît pentru îndeplinirea unei misiuni culturale, ocazie însă binevenită de a privi realitățile din alte lumi, de a le compara cu ale noastre și de a propune învățăminte folositoare. Aceasta nu înseamnă însă pur pragmatism. N. Iorga era, firește, dascălul neamului său, căruia i-a închinat toată activitatea titanică, dar și un ochi ager, deschis asupra universului, cu voluptatea de a-i pătrunde tainele infinitei varietăți etnopsihologice a cît mai multor popoare. Savantul istoric național și universal înțelegea să-și verifice cunoștințele prin propria observație a locurilor și oamenilor, cu urmele trecutului și cu particularitățile prezentului. Adeseori invitat, ca în cazul românilor din America, în semn de omagiu, sau la conferințe

[8] *Pe drumuri depărtate*, 3, Editura Minerva, București, 1987, Ediție critică îngrijită, selectarea textelor, note și postfață, comentarii, de Valeriu Râpeanu, care a dat, la sfîrșitul cărții, și strălucitul eseu *N. Iorga și fascinația realului*.

internaționale, alteori cercetînd școala română de la Veneția, înființată de el și locul său de predilecție, călătorea uneori modest, în clasa a doua, cu trenul, distrîndu-se de varietatea priveliștilor și a tovarășilor de drum, notînd cu acel prilej, ca și în altele, fizionomiile, „rasa“ (tipologia specifică grupurilor omenești), îmbrăcămintea, moravurile, datinile, limbajul, cu raportare constantă la ale noastre, similare, identice sau diferențiate. Era prodigios prin puterea de observație și prin aceea de expresie, în toate stilurile, de la cel laconic, fulgurant, pînă la perioadele ce-i fixaseră o injustă reputație de „ilegibil“. Pentru cine este cît de puțin filolog, adică iubitor al limbii sale și ager în „decodarea“ dificultăților ei, lectura din N. Iorga este o delectare, chiar dacă unele preferințe lexicale atestă persistența moldovenismelor, altele, ortografice, de rostire fonetică. Dintre acestea din urmă, ediția cea nouă n-a păstrat forme ca *mieu* și *miei* pentru *meu* și *mei*, sau *s* intervocalic în loc de *z*, ori *i* în loc de *j*, sau, în combinație, ca pentru ambele, de pildă, *iapones* pentru *japonez*. N. Iorga ținea la aceste particularități regionale, strict respectate și ortografic în propria editură de la Vălenii-de-Munte sau în aceea a librarului-editor, fidelul său Pavel Suru. Să fi știut N. Iorga că acestea contribuiau la rezerva marelui public față de cărțile lui ? În orice caz, i-am întîlnit, în acest volum, o semnificativă mărturie, după îndemnul final, din Conferința de la Radio, la 2 ianuarie 1936 :

„Cetiți înainte de a pleca ! Doar de aceea am dat eu, cu cheltuială și trudă, cărți ca acele *Cinci conferințe despre Veneția,* ca *În Franța* ca atîtea altele despre *Grecia de astăzi,* despre *Serbia,* despre drumul *Prin Bulgaria la Constantinopol,* despre *Țerile Scandinave,* despre Spania și Portugalia, despre America. Toate cărțile absolut necetite, și îndrăznesc să cred că meritau o privire“.

Acest „absolut“ este întristător, nu atît pentru autorul, conștient de adagiul cu glasul profetului care sună în pustiu, cît pentru publicul care a pierdut la vremea lui, cea interbelică, ocazia de a se delecta și de a profita de lecturi pe cît de plăcute, pe atît de utile. Desigur, cărțile meritau nu numai o privire, dar și un loc de predilecție în mica bibliotecă a orișicărui cititor de literatură frumoasă și instructivă. Adevărul este că, din păcate, pentru

tineret, mai ales, cota interesului scăzuse foarte jos, după ce, între anii 1905 și 1916, fusese foarte ridicată. Acea junime care ridicase baricade în piața Teatrului Național, în martie 1906, asculta acum de șuierul unor sirene malefice, ce aveau să ducă mai tîrziu țara mutilată, în aventuri nedorite, pe marginea precipiciului. Călătoriile acestea, ale lui N. Iorga, iscate din cald patriotism, ca mai toate din acțiunile sale, au putut fi ignorate mai cu seamă de acei care aveau nevoie de bogata lor substanță educativă : studenții.

Am încercat, la lectura masivului volum in-octavo, pe lîngă plăcerile dezinteresate, ale amatorului de frumos, și una de ordin subiectiv : confirmarea, din partea atît de autorizatului istoric, la recenta noastră afirmație ce ni se părea pur asertorică, de neapartenență a românilor la aria teritorială balcanică. Ce ne spune N. Iorga ? Invitat să ia parte la Congresul interbalcanic, refuză, cu această argumentație : după ce afirmă că sîrbii nu sînt balcanici deoarece „se găsesc în partea apuseană a celei din urmă peninsule cu care se termină Europa", susține că „Grecia are și ea o bază continentală", iar despre noi :

„...ori sîntem balcanici și atunci trebuie să ne mutăm din Carpați, ori sîntem carpatici, și n-avem nimic în Balcani"[9].

În schimb, N. Iorga s-a dus la Congresul de studii bizantine și a întemeiat un Institut de studii sud-est-europene, iar într-o lucrare cu titlul-manifest a spus despre noi că sîntem *Byzance après Byzance*, prin autentică moștenire spirituală.

S-a spus, nu mai știm cu ce ocazie : niciodată să nu spuneți niciodată ! Desigur, fac excepție cei cu temperament apostolic și profetic. Unul dintre aceștia a fost cu siguranță N. Iorga, care în același capitol, după ce vorbește despre portul țăranului grec, spune despre al nostru :

„Noi vom rămînea întotdeauna săteni, ei vor rămînea întotdeauna orășeni".

Vremurile noi nu-i confirmă previziunea. Țăranul nostru și-a schimbat portul, și-a îmbogățit vocabularul, își părăsește unele datini, iar satele de mîine par a se anunța

[9] *Cinci conferințe, Introducere-Pămîntul*, la Capitolul *Vederi din Grecia.*

cumva de tip urban. De altfel, încă de la sfîrşitul secolului trecut iscată din ţărănime, elita trecută prin şcoli superioare se citadiniza cu desăvîrşire, reprezentîndu-ne cu strălucire şi în străinătate, pe picior de egalitate. Acelaşi lucru se poate spune astăzi despre elementele de la ţară trecute în industrie, calificîndu-se şi uneori luînd diplome universitare. Ele confirmă capacitatea poporului nostru prin spectaculoase salturi calitative. Istoria nu stă pe loc. Însăşi evoluţia a dovedit-o. Cu atît mai mult, epocile revoluţionare.

Călătoria în America a fost o dublă revelaţie : referitoare la progresele poporului american, devenit fruntaş în producţie, deşi vizita s-a efectuat în perioada marii crize economice şi înainte de New-Deal, şi privitor la comunităţile noastre, dintr-o populaţie de 120 000 de locuitori, rămaşi români „în cuget şi în simţire", care l-au primit sărbătoreşte. Nici evreii români nu s-au exceptat. Unul din ei, care-şi făcuse serviciul militar în ţară, spunea că „face drepţi" în faţa tricolorului. Mulţi dintre emigranţi lucrau în oţelării, stîrnind compătimirea profesorului faţă de condiţiile muncii. De aceea, îndemna de fiecare dată, pe cei ce-l înconjurau, să se întoarcă în ţară. Unii doreau, dar nu-şi puteau îngădui luxul biletului de călătorie. Noua generaţie însă vorbea mai mult limba engleză sau, ca să zicem aşa, americănească. N. Iorga nu se împăca însă cu „...această fatalitate pe care mintea o înţelege, dar înaintea căreia inima se revoltă". Se vede că la dînsul precumpănea inima ! Îşi încheia gîndul de regret cu întrebarea : „De ce să pierdem pe oamenii muncii, atunci cînd ne mănîncă paraziţii politici ?"

A vizitat numeroase familii în locuinţele lor mobilate „ca în ţară", cu limba bătrînească tot din „ţară", ospătat „cu gustoase sarmale ca acasă", a asistat la serviciile religioase din bisericile ortodoxe, unite şi baptiste, a fost plimbat de la estul atlantic pînă la ţărmul Pacificului, a urcat pînă la hotarele Canadei şi a coborît pînă la acelea ale Mexicului, în intervalul a două luni, cercetînd şi marile institute de cultură şi muzeele americane, încărcate cu incalculabile tezaure. Acestora le-a dăruit covoare româneşti. S-a distrat pe seama păţaniei lui Brâncuşi, căruia i se imputase, cu operele lui, la vamă, că importă clandes-

tin „fragmente de fier vechi". Erau de bronz! Nu i-a înțeles arta și nici faima genialului țăran gorjean:

„...admiratorii păsărilor măiestre care sînt numai o linie geometrică, ai figurilor de răposați refuzați de prin cimitire, fiindcă samănă cu un ou de Paști și, alături, creațiile pe care oamenii din Statele Unite le-au luat drept fragmente de fier vechi..."[10].

Idiosincrazia lui N. Iorga față de arta modernă și surprinderea de a o găsi etalată în marile muzee europene și americane se conjugă cu atitudinea față de ecourile ei în creația literară și plastică de la noi. În schimb, receptează cu căldură arta clasică, cea renascentistă, pictura flamandă, tot ce vorbește inimii, tematic, reprezentînd tradițiile sănătoase. Perspectiva nu este personală, dacă ne gîndim că însuși Goethe a definit clasicismul în artă ca sănătatea, iar romantismul, ca pe o boală. Evident, o anumită tendință, de la romantism încoace, denumită estetica urîtului, poate șoca nu numai pe calofili, dar și pe cei ce pretind de la artiști și scriitori să vadă cu dioptriile omului comun și să respecte viziunea normală. N. Iorga felicită, de pildă, sculptura lui Josef Wagner și a lui Mary Duras, pentru că „scapă de tirania acestei groaznice mode al vastului ireal". Moda i se părea tiranică în artă, ca și în costum, ca și cum nu coexistau toate stilurile și nici unul nu se impunea „tiranic" în accepția exactă a cuvîntului (semiologic, tirania implicînd sila). România a concurat, cu acel prilej[11], cu un Grigorescu, din colecția N. Iorga, adăugîndu-se „printr-o greșeală de alegere, numai un nud Andreescu".

Veneția, spuneam, a rămas lîngă inima profesorului, care o descoperise încă din prima tinerețe, cu ocazia întîiei burse ce se acordase celui ce, la 19 ani, după un strălucit examen de licență, îndată, luase prin concurs rîvnita catedră vacantă de latină și greacă, la liceul din Ploiești[12].

[10] Conferință la Radio București, 20 mai 1938. Se repetă interpretarea negativă într-o altă conferință, la Liga Culturală din Brașov, în octombrie 1939.

[11] *Bienala din Veneția*, p. 419 și 472.

[12] Unde însă n-a funcționat nici o zi, calificîndu-se curînd apoi la un concurs pentru o catedră universitară de istorie, la Iași și optînd astfel, pentru disciplina în care s-a ilustrat.

În *Instantanee venețiene*, din 1938, începe cu propoziția :

„Veneția e a copiilor".

Copiii îi erau dragi, ca unuia care avea o spuză, acasă ! Se bucura că dispăruse „copilăretul zgomotos și obraznic din vremuri". O splendidă pagină ni-l arată aruncînd, de la fereastra hotelului, rămășița unei cutii de rahat, adusă din țară, bucurîndu-se de surpriza fetițelor, în jurul cărora, la gustarea cofetului exotic, „s-a strîns un întreg mic popor", ca să le ofere, apoi, și pesmeți, iar „în sfîrșit, în actul decisiv, ciocolata".

Nu mulți sînt scriitorii și artiștii care iubesc copiii. Oscar Han, rău de gură, dar mare la inimă, se arăta mirat că pe Liviu Rebreanu îl lăsau indiferent copiii frumoși, cu ocazia unei vilegiaturi comune. N. Iorga se uită cu dragoste la ei, oriunde călătorește. Estetul după canoanele clasice ale frumuseții este sensibil și la farmecul feminin, nu numai în artă, ci și în viață. Numeroase citate ar putea ilustra această receptivitate, lipsită de libidine. La Veneția, observă acest fenomen de stabilitate :

„Cele care erau tinerele anilor mei tineri păstrează încă șalurile lungi cu franjuri, cocurile înalte și papucii de care răsunau treptele podurilor. Aceste atribute ale unui trecut care se stinge încep însă a fi peste măsură de rare, și nu mai e nevoie să spun ce păcat e că se duc ultimele semne ale unui trecut de mai mult ca milenară vechime. În loc, vine rochia largă și scurtă, influențată, în culorile ei vii, cu toate florile din lume, de kimonoul japonez, care a cucerit toate continentele"[13].

N. Iorga era, prin urmare, un tradiționalist și în materie vestimentară, vechiul părîndu-i-se preferabil noului. Sub titlul *Gondolierul de odinioară*, în care a văzut „un artist", ni-l prezintă pe numitul „Chiozza Valeriano, gondolier nr. 10 al otelului «Danieli» în limbaj comercial", conducîndu-l pe povestitor, însoțit de ministrul nostru la Roma, tînărul fiu al lui Duiliu Zamfirescu, și pe soția sa, olteancă, un gondolier disert, care condusese mai multe mărimi și dispunea de lumini în diverse direcții, ba chiar și de oarecare individualitate politică, nearătînd încredere

[13] *Ibid.*, p. 480.

în „axa" (ce ar fi putut fi fatală Italiei, în cazul în care aceasta nu s-ar fi dezmeticit la timp). Explicația fenomenului de înțelepciune este și ea originală : „sîngele nobil nu-l mai știi cît de adînc a pătruns" în popor. Istoricul credea astfel într-un proces eugenetic de aristocrație, infiltrată în straturile de jos ale societății, altădată ierarhizată în caste, dar totuși nu integral separate.

Iubitorul pasionat al orașului lagunar, istoricul, nu s-a arătat plictisit de pisicile venețiene, nenumărate, cărora le-a consacrat simpatice impresii într-un scurt capitol, ba chiar s-a oprit cu emoție în fața agoniei uneia bătrîne, cu funingine în blană, probabil o mîță de pripas, murind de aceeași moarte ca și noi :

„În muțenia ei animalică, fără idei abstracte și iluzii religioase, murea și ea în aceeași profundă și cu totul nenorocită umilință dureroasă, ca și noi".

Ateul sau indiferentul religios vorbește apriat despre „iluziile religioase", dar cercetează bisericile din interes istoric și artistic, bucurîndu-se cînd le vede frecventate. Să fii fost și N. Iorga adeptul unei religii, bună doar pentru popor ? Categoria era numeroasă în trecut, printre ideologii conservatori.

Ca să spunem adevărul, nebănuind caracterul belicist și revizionist al fascismului, N. Iorga îi acordase, la început, un credit nemeritat, iar cînd Italia a atacat Abisinia, el a dezaprobat sancțiunile economice împotriva agresorului. Desigur, diktatul de la Viena i-a deschis ochii celui ce nu văzuse din primul ceas ce se ascundea în dosul frazeologiei mussoliniene și al Axei Roma-Berlin. Credem că semnele tipografice de omisiune a unor texte, în croșete, cuprindeau anume iluziile îngăduite, vorba lui Valéry :

„Aux meilleurs esprits,
Que d'erreurs promises ![14].

Le-a plătit eroic[15] cu viața, pentru că, în momentul agresiunii hitleriste, ridicase vocea cu toată energia, deși curentele de dreapta dominau în presa noastră, iar cea democratică fusese brutal suprimată.

[14] Minților celor mai bune, / Cîte erori le sînt făgăduite !" (*Le sylphe*, în *Charmes*).

[15] La instauarea regimului Antonescu, respinsese sugestia expatrierii.

„CĂLĂTORI ȘI EXPLORATORI ROMÂNI“

Întîiul dicționar de acest gen[1], pe care ni-l oferă Editura Sport-Turism, conținînd în ordine alfabetică un număr de 209 călători, dacă i-am numărat bine[2], din vechime pînă în zilele noastre, umple un gol, spre bucuria amatorilor unui gen, nu totdeauna literar, dar foarte adesea instructiv și distractiv.

Toate categoriile sociale și profesionale sînt reprezentate : voievozi și boieri, clerici și laici, civili și militari, literați și artiști, oameni de știință și diletanți, bărbați politici, avocați, medici, ingineri, gazetari, în fine sportivi, turiști și globtroteri.

Dintre voievozi, sînt prezenți Petru Cercel (la litera *C*), Gheorghe Ștefan (la litera *Ș*) și Dimitrie Cantemir. Primii doi n-au scris însemnări de călătorie, dar ni se dau *referințe* despre viața și călătoriile lor. Pe Cantemir, N. Iorga l-a prezentat în calitate de călător străin, deși savantul domnitor și-a cunoscut țara ca nimeni altul și ca un meșter cartograf i-a ridicat prima hartă foarte exactă. De la Petru Cercel, poet ocazional de limbă italiană, n-a rămas decît o odă sacră. Gheorghe Ștefan n-a lăsat nimic despre pribegiile lui. Lipsește Despot Vodă (ca domnitor *Ioan)*, de la care a rămas relatarea unei campanii în Flandra, la Thérouanne (1553), sub conducerea lui Carol Quintul, care-l răsplăti împărătește. Și el a făcut drumuri multe, din insula Samos la Montpellier, unde a studiat medicina, și pînă în Baltica ,unde a predat matematicile. N. Iorga ne-a dat itinerarul pribegiei rămas de la Petru Șchiopu.

[1] *Călători și exploratori români* de Valentin Borda, Editura Sport-Turism, București, 1985, in — 8°, 502 pagini, cu un *Cuvînt înainte* și *În loc de postfață*, precum și *Bibliografie de orientare generală.*

[2] Cartea n-are tablă de materii.

Dintre boieri, cel mai celebru călător a fost spătarul Nicolae Milescu, care-și spunea *moldavolacone*, adică moldovean după unul dintre părinți și lacon (spartan) după celălalt. A străbătut centrul, nordul și occidentul european ca emisar al pribeagului Gheorghe Ștefan, iar apoi, ca șef de misiune economică, a străbătut Siberia și a ajuns la Beijing, lăsînd o remarcabilă lucrare despre călătoria lui și o alta, neoriginală, despre China.

Stolnicul Constantin Cantacuzino, frate cu domnitorul Șerban Cantacuzino, ne-a lăsat o schiță a călătoriei lui, de la Constantinopol la Padova, prin Veneția, descoperită de N. Iorga, care l-a identificat și ca autor al unui important letopiseț anonim. A fost și primul cartograf al Țării Românești (harta sa tipărită la Padova, în 1700, a fost descoperită la Londra).

Nu știm nimic despre boierul oltean cu ciudatul nume Romani, din secolul al XVIII-lea, autorul unei ample călătorii agricole „prin diferite părți ale Europei", publicată în limba germană, în patru volume (fără dată, la rubrica *Scrieri*). Ar fi studiat la Istanbul și în alte centre europene și a călătorit în Germania, Italia, Spania, Portugalia, Anglia și Olanda. Ridicat de turci, dimpreună cu un frate al său, de la moșia din Negrești, a fost închis timp de doi ani în închisoarea de la Ediculé. A fost primit în audiență, la Londra, de regele George al III-lea. L-a cunoscut pe exploratorul James Cook. Ar fi, dacă jurnalul său de călătorie corespunde titlului, primul agronom român de formație occidentală, înaintea lui Ion Ionescu de la Brad.

Din familia Ghica (în alb. Gheorghe), care a dat zece domnitori în Țara Românească și Moldova, s-au recrutat numeroși scriitori și o polihistoră, Elena Ghica (Dora d'Istria), scriitoare de limbă franceză și italiană, cu inima împărțită între cele două patrii ale ei.

Un Alecu Ghica, despre care ni se spune că era fiul lui Grigore Ghica, „Herțanul",[3] fourierist, în conflict cu tatăl său, și-a pierdut urma în India, unde „în 1885, în

[3] Nu figurează printre Ghiculeștii moldoveni din cartea lui Octav George Lecca, *Genealogia a 100 de case din Țara românească și Moldova*, București, 1911, planșele 45 și 45 b.

cronica templului brahman Jagannath din Puri (Bengalul de Vest), se menționa despre sosirea lui aici, în chip de pelerin străin". I s-ar fi găsit urmele la mînăstiri „de la izvoarele Gangelui", fără să știm exact care a fost orientarea lui spiritualistă.

Interesanți sînt cei trei Ghika-Comănești : frații gemeni Dimitrie (1840, Iași — ?) și Eugen 1840—1914), și fiul celui dintîi, Nicolae (1875—1921). Dimitrie a lăsat cartea *O expediție română în Africa* (1897), iar fiul său, în același an, alta, în limba franceză, despre Somalia, cu fauna și flora ei, descrise de doi colaboratori germani, precum și articolul *O călătorie în pădurile Americii de Nord* (1912). Mai interesant este Eugen, care a luptat ca voluntar într-un regiment american, împotriva sudiștilor, în timpul războiului de secesiune (1861—1863). N-ar fi lăsat însă impresii din campaniile lui, decît pe cale orală.

Alt luptător pentru aceeași cauză, pierzîndu-și viața în război, a fost Nicolae Dunca, mort la Cross Keys, în statul Virginia, la 25 de ani. Demisionase în 1859 din armata austriacă (în care se angajase voluntar cu cinci ani înainte), ca să lupte alături de cei o mie ai lui Garibaldi, pentru unitatea Italiei. A trimis din America o corespondență de război ziarului „Românul".

Transilvăneanul George Pomuț (1828—1882), după ce a studiat la academiile militare din Viena și Saint-Étienne, a colaborat cu Kossuth, părăsind Ungaria după înăbușirea revoluției și ajungînd în America, devenind fermier. A participat și el în același război civil, obținînd gradul de colonel și comanda unei brigăzi. A lăsat bune impresii șefilor săi. Generalul Gresham îl califica „un ofițer valoros și brav care se bucura de o mare popularitate între camarazii și soldații săi [...] un ofițer de valoare, foarte la curent cu toate problemele militare, dar, de asemenea, un savant și un gentleman cu maniere elegante". Andrew Johnson, succesorul lui Lincoln la prezidenția S.U.A., l-a numit consul-general la Petersburg, calitate deținută timp de 12 ani. N-a lăsat nici o scriere.

Cel mai vechi ofițer român în serviciul unui stat străin a fost Sandu Colțea,[4] pe locul căruia armata lui Carol al XII-lea al Suediei a ridicat celebrul turn, dărîmat în 1889

[4] **Figurează în dezordine alfabetică după Comarnescu, Petru !**

sub primariatul lui Pache Protopopescu. Colțea a căzut prizonier la Poltava și a fost deportat în Siberia, de unde a încercat să evadeze, izbutind să scape de abia după zece ani. Era colonel în armata suedeză, cînd s-a pensionat, primind și o casă în Stockholm. Nu se știe cînd a murit. Odiseea lui a fost povestită de N. Iorga, în 1912.

Mă întreb însă de ce asociază informatul autor al cărții[5] „gestul ofițerului muntean“ cu acela „al fiului banului Mărăcine“, care este de natură legendară ? Urmează menționarea judicioasă a participărilor unor români, „C. Pruncu și Albert Ghica în Maroc [...] și Hilarie Mitrea, un medic militar, în Mexic etc.“.

Dintre ofițerii secolului nostru, un loc special îl ocupă generalul Nicolae M. Condiescu, care a făcut parte din suita principelui Carol în 1920, în călătoria sa în jurul lumii (calitate nemenționată în acest dicționar). Cartea sa, *Peste mări și țări,* în două volume, I, *Grecia — Egiptul,* 1922 și II, *Indiile,* 1923, l-a consacrat scriitor. Fiul mikadoului, primindu-l la Tokio, îi întoarse vizita la București : este vorba de actualul împărat al Japoniei[6], din 1926 Hiro-Hito. I-am văzut pe cei doi principi trecînd pe Calea Victoriei, în trăsură à la Daumont. Era în anul 1923, îmi pare.

Autorul face o pertinentă distincție între turiștii *per pedes apostolorum* și călătorii iubitori de comodități. Desigur, călătoria în jurul pămîntului, ca aceea de mai sus, cu transatlantice, cu trenuri de lux și cu automobilul, face parte din această privilegiată categorie. Nu am fost însă lipsiți de globtroteri, care au făcut cea mai mare parte din ocolul lumii pe jos. L-am cunoscut, octogenar, pe faimosul profesor Dan Dumitru (1890—1978), care mi-a dat, cu semnătură, cartea poștală ce-i consemnează performanțele. A fost primul laureat, cu un premiu de 100 000 de franci, al Touring-Clubului francez, care stipulase condiția străbaterii pe continente a cel puțin 40 km pe zi, certificîndu-se cotidian de către autoritățile locale respective trecerea competitorilor. Dintre cei patru români concurenți, plecați din București, la 1 aprilie 1910, n-a ajuns

[5] A mai tipărit *Călători în vreme,* 1979.
[6] Decedat în ianuarie 1989.

decît Dumitru Dan, în 1915, cu 96 000 de km parcurşi. Restul de 4 000 km i-a parcurs în 1923, smulgînd premiul. Trecuse prin 74 de ţări şi 1 500 de localităţi ale planetei Terra. Performerul nu şi-a scris periplul de pomină, dar l-a popularizat prin peste 2 000 de expuneri publice, la ţară şi în oraşele ţării. Supravieţuind 55 de ani isprăvii sale cvasi-fabuloase, nu i-a lipsit timpul să se desfăşoare verbal, cu bogate impresii : era doar un intelectual !

Mai popular însă decît Dumitru Dan, pentru că turistul a fost dublat de un talentat reporter şi scriitor, îl credem pe Mihail Tican-Rumano (1895—1967), despre care autorul apreciază că avea „talentul nativ“ al lui Panait Istrati (poate, dar fără patosul prieteniei şi al simţului dreptăţii). A călătorit sucesiv în Argentina, în Spania, în America de Nord, Australia, Noua Zeelandă, Antile, Grecia şi Turcia, apoi în Africa, pînă în Angola, repetîndu-şi expediţia pînă în Zair, iar a treia oară în Etiopia, primit fiind de rasul raşilor şi decretat ofiţer onorific. Dimpreună cu soţia, a efectuat ultimele călătorii pînă la Barcelona, via Istanbul, Pireu, Salonic, Napoli, Genova, Marsilia. După 1936, s-a dedicat peregrinărilor întru „redescoperirea“ patriei. A fost cel mai fecund călător şi turist român. Cîteva din cărţile lui cele mai senzaţionale au apărut întîi în limba spaniolă. A cultivat, de altfel, senzaţionalul.

Avocat şi pianist înzestrat, Ioan Timuş (1890—1969) a stat în Japonia patru ani (1918—1922), după ce a străbătut Asia cu transsiberianul, s-a stabilit la Tokio, s-a familiarizat cu limba, obiceiurile şi literatura niponă, a dat lecţii de pian, a concertat, a conferenţiat şi a scris patru cărţi de referinţă despre Ţara lui Soare-Răsare. Au urmat, interbelic, alte călătorii în Europa şi „drumuri fără număr în ţară“, cu care prilej era solicitat să conferenţieze despre Japonia.

Ioan Timuş a fost iniţiatorul nostru numărul unu în problemele nipone. Al doilea a fost juristul Gheorghe Flaişlen (1885 ? — 1931 ?), consilier la Înalta Curte de Casaţie, care a întreprins ocolul lumii din ianuarie în august 1930, către sfîrşitul vieţii, mai găsind răgaz să-şi scrie impresiile, în cartea *De peste nouă ţări şi nouă mări* (1931). A străbătut Japonia pe linia Nagasaki—Osaka—Kyoto—Tokio. Autorul îl caracterizează drept „un adept al como-

dităţilor asigurate de companiile de voiaj străine cu itinerare dinainte stabilite, cu înnoptări la hoteluri de lux, cu locuri rezervate, cu cuşete de clasa I ale trenurilor prin deşerturile africane".

Să nu-i împărtăşim jindul ?

30 ianuarie 1986

HABENT SUA FATA LIBELLI[1]

Binecunoscutul dicton latin cere poate cîteva exemplificări din literatura noastră și din cea universală, pentru a ilustra unele spectaculoase oscilații ale valorizării cărții, de-a lungul anilor. Cea mai curioasă pățanie mi se pare aceea a primei noastre capodopere umoristice : *Țiganiada,* de Ion Budai-Deleanu, prietenul și comilitonul lui Samuil Micu, Petru Maior și Gheorghe Șincai. Redactat către sfîrșitul secolului al XVIII-lea și la începutul celui următor, poemul eroicomic a rămas needitat pînă în anii 1875—1877, iar valoarea sa excepțională a fost pusă în lumină după alte cîteva decenii. I-a cășunat acestui monument literar un destin dintre cele mai vitrege. Paguba nu a fost a cărții, atît de tîrziu apărută, cît a literaturii noastre, care a fost lipsită în interval de efectele forței generatoare a capodoperei, ce i-ar fi influențat favorabil evoluția. Altul ar fi fost, desigur, conspectul hărții noastre literare, în prima jumătate a secolului trecut, dacă *Țiganiada* ar fi apărut încă din timpul vieții autorului ei (1760—1820). Ca o curiozitate atrag atenția că eminentul critic literar francez Ferdinand Brunetière (1849—1906), în manualul său de istorie literară, a omis voluntar acele opere, neapărute la data compunerii lor, ca *Scrisorile* d-nei de Sévigné și ca faimoasele *Memorii* ale ducelui de Saint-Simon, socotindu-le neintegrate cronologic evoluției literare și deci străine temei !

O altă mare figură ardeleană, din nefericire viciată de teoriile lingvisticii latiniste, adică scriitor într-o limbă în mare parte artificială, Ion Codru Drăgușanu, a murit la vîrsta de 66 de ani, în 1884, cu mîhnirea, desigur, că *Peregrinul transilvan,* apărut, ce e drept, fără nume de autor,

[1] Latină : Au și cărțile soarta lor.

în 1865, ar rămîne și în viitor o încercare nenorocoasă, sortită uitării. Reeditată în limba curentă, de N. Iorga, în 1910, apoi de subscrisul, într-o versiune mai puțin retușată, în 1942, cu încredere în „clasicitatea“ ei, lucrarea s-a bucurat, în 1956 de retipărirea, de către Romul Munteanu, în cadrul unei colecții de clasici români. I-au trebuit, așadar, remarcabilei cărți, aproape nouă decenii ca să i se facă dreptate deplină.

În literatura franceză, fără a fi fost un necunoscut, Gérard de Nerval (1808—1855) a fost multă vreme integrat romanticilor minori. Penultima lui carte, „*Les filles du feu*, nouvelles“, apărută în 1854, cuprinde la sfîrșit *Les Chimères*, o serie de sonete : *El Desdichado, Myrtho, Horus, Antéros, Delfica, Artemis, le Christ aux Oliviers* (cinci sonete) și *Vers dorés*. Cartea n-a stîrnit senzație în momentul apariției, iar autorul ei a fost găsit, după un an, spînzurat, într-un cartier declasat al Parisului, moartea sa stîrnind regretul doar al unui mic grup de prieteni și admiratori. Or, după mai bine de o jumătate de veac de la sfîrșitul tragic al scriitorului, atît proza lui, în care s-au descoperit mari valori inovatoare, ale unui precursor, precum și versurile lui din *Les Chimères*, o revelație pentru modernitatea lor, l-au ridicat pe nefericitul Gérard la treapta cuvenită, alături de marii săi contemporani.

Nu mai puțin curioasă a fost situația literară a lui Friedrich Hölderlin (1770—1843), a cărui operă lirică l-a situat multă vreme printre modeștii poeți ai școlii suabe. Ca prea supus discipol al lui Schiller, prezentat lui Goethe, acesta l-a sfătuit să treacă de la poemele de suflu la cele scurte, ca mai potrivite talentului său. Or, în al doilea deceniu al veacului nostru, un tînăr cercetător german, Norbert von Hellingrath, care avea să cadă în luptele de la Verdun, scotocind printre manuscrisele rămase de pe urma poetului, ce-și petrecuse jumătate din viață în stare de demență, descoperi o splendidă serie de poeme fluviale, de o mare îndrăzneală în concepție și de o noutate extraordinară. De la o zi la alta, Hölderlin deveni idolul tineretului german, iar noua istorie literară îl situează pe poet deasupra lui Goethe însuși !

Cam același a fost și destinul unui alt mare nefericit, contemporan cu Hölderlin, anume Bernd Wilhelm Heinrich von Kleist (1777—1811), nuvelist și dramaturg fără deose-

bită faimă, mort prin sinucidere. Secolul nostru descoperi însă în autorul nuvelelor și al pieselor, majoritatea primite pînă atunci cu răceală, pe cel mai de seamă dramaturg german, genialul prozator și precursor.

Oprim aici cele cîteva exemplificări spectaculoase, pentru a trece la alta, în care, — *păstrînd simțul proporțiilor* și cerîndu-mi în prealabil iertare pentru caracterul ei strict subiectiv și, ca atare, suspect de nemodestie — voi sublinia cinstea ce mi s-a făcut prin publicarea unei noi ediții, a V-a din *Viața lui I. L. Caragiale* (ed. I-a, 1940), în prestigioasa colecție *Patrimoniu*.

Ce ni se spune, de către editura „Minerva", despre seria *Patrimoniu?* „Scriitorii *clasici* români într-o largă selecție cuprinzînd operele lor *fundamentale*[2], însoțite de repere istorico-literare, tablou sinoptic al receptării lor de la apariție pînă în contemporaneitate".

Eram etichetat de critica actuală binevoitoare ca un critic și istoric literar clasicizant. Iată însă că editura „Minerva" mă promovează printre clasici! Spiritul autocritic îmi tempereaza eventualul păcat de vanitate. Sînt, chiar, după cum mi se spune, primul autor în viață căruia i s-a făcut această integrare în colecție. Asta îmi va atrage, nu mă-ndoiesc, pe lîngă o copleșitoare onoare, și unele reacții publicistice malițioase. Sînt însă bun „încasator", ca boxerii profesioniști și după laurii neprevăzuți, voi avea de suportat și loviturile joase.

Revenind însă la formula „păstrînd proporțiile", din introducerea ce-mi va fi și ea luată în nume de rău, voi atrage atenția că prima ediție a fost în genere bine primită, dar nu au lipsit nici opiniile separate. Mai tînărul meu coleg din G.C.L.R. (Gruparea criticilor literari români, în care cu onor ambii participam), Octav Șuluțiu, a decretat cartea un eșec, ba chiar un mare eșec, și și-a manifestat tristețea în urma impietății mele: Caragiale a rămas același mare scriitor fără noroc! Însuși cel mai bun prieten al meu, Vladimir Streinu, temător ca nu cumva amiciția să prevaleze asupra adevărului, mi-a servit un condescendent frecuș, relevîndu-mi grave erori de metodă, numeroase improprietăți verbale și imputîndu-mi

[2] Amintesc că ediției din 1977, la Editura Minerva, i se adăugase suita de articole și studii *Caragialiana*.

chiar intuiții fundamental eronate, ca aceea a sociabilității lui Caragiale, pe care o contesta ritos.

Nu m-am supărat pe nici unul din cei doi, nici n-am încercat un răspuns, lăsînd cartea să-și urmeze drumul, surprinzător elogiată de însuși N. Iorga, apoi binevoitor, ca întotdeauna, de Perpessicius, iar dintre ceilalți, pe lîngă cei de mai sus, din „reperele istorico-literare", Mihnea Gheorghiu, Pompiliu Constantinescu, Romulus Demetrescu și Al. Piru au stăruit mai ales asupra valorii documentare a cărții, fără însă a-i imputa expres lipsa celei literare.

După un an, în monumentala sa istorie literară, G. Călinescu îi recunoștea autorului un oarecare talent, nu și „folositoarea documentație", deoarece *ipsis verbis*, cartea era „o anchetă literară făcută în familia scriitorului (soția trăiește)". La Bibliografie, menționa însă despre *Viața lui I. L. Caragiale* : „fundamentală".

În 1943, ediția fiind epuizată, noul director al Editurii Fundațiilor, D. Caracostea, deși nu se afla în relații bune cu noi, a consimțit, la recomandarea secundului său, Barbu Theodorescu, să încheie un contract pentru reeditarea cărții. După un an, prezentîndu-mă în fața prestigiosului director reintegrat, Al. Rosetti, oarecum nașul literar al cărții, domnia-sa mi-a atras atenția că lucrarea nu e cerută în comerț (era criteriul d-sale, fără replică). Am renunțat așadar. Între data apariției primei ediții și a celei de a doua (1969), au trecut nu mai puțin de 29 de ani. Atunci s-a produs neașteptatul reviriment. Noua generație de critici, Nicolae Manolescu, Ov. S. Crohmălniceanu, Valeriu Râpeanu, M. Ungheanu, Zaharia Sângeorzan, Magdalena Popescu și Ion Vlad au recenzat-o cu o neașteptată căldură, spre uimirea mea (pînă astăzi, la fel de vie).

Seria recenziilor sare peste ediția a III-a (1972) la cea de a IV-a (1977), cuprinzînd, pe lîngă *Viața lui I. L. Caragiale* și *Caragialiana,* în ed. a II-a). Seria recenziilor o deschidea regretatul Aurel Baranga, ditirambic, văzînd în carte peste ce-mi propusesem, adică „uriașa panoramă socială, politică și culturală a unei epoci istorice, studiată, analizată, scrutată pe toate fețele ei de un judecător lucid, comprehensiv, cu o grijă fanatică să respecte adevărul și să-l redea integru, liberat de mitologii dubioase".

Urmează recenziile, care de care mai elogioase, semnate Constantin Ciopraga, Eugen Simion, Florin Manolescu, Gheorghe Grigurcu, Ion Maxim, Alexandru George. Cel mai tînăr, Florin Manolescu, ulterior autorul unei interesante prezentări personale a operei caragialiene, a fost și cel mai elogios. Începea astfel :

„Am citit de trei sau de patru ori *Viața lui I. L. Caragiale*..."

Și încheia :

„...este o carte ce se citește cu plăcera cu care se parcurg marile romane".

Mi se recunosc, de noile generații, merite literare la care nu aspiram, iar cărții, calitatea de „lucrare *clasică*" și „o atitudine *modernă*" (Constantin Ciopraga), ba chiar, de către dificilul critic artist Gheorghe Grigurcu, delicii ale lecturii !

Aceleași plăceri le mărturisește severul apărător matein, Alexandru George, împotriva rigorilor mele :

„E, oricum, o desfătare a lecturii monumentalul[2*] tom, în care esențialul nu se pierde din cauza erudiției, nici *arta* de a spune nu exclude ironia și stilul uneori mai slobod, îndrituit de însuși subiectul abordat..."

Nu am înregistrat însă, ca d-sa, acele voci ce „au pus stilul modern, detectivistic și deductiv al acestei cărți pe deasupra celui pur literar și de sorginte clasică din *Viața lui M. Eminescu* de G. Călinescu".

Evident, cartea acestuia nu suferă nici o comparație. Este, cum spun francezii, *hors pair*, — nepereche, unică. Primească, aci, încă o dată, salutul meu reverențios, pentru valoarea în sine a capodoperei, salut fără nici o legătură cu gratitudinea ce i-o păstrez autorului ei, pentru talentul ce mi l-a acordat cel dintîi, trăgînd și pe urmașii săi fideli pe aceeași linie.

În concluzie, consider *Viața lui I. L. Caragiale* un mare noroc în activitatea mea, depășindu-mi așteptările și propria prețuire. Primită cu rezerve capitale în 1940, ce e drept, de o parte numai din critica vremii[3], refuzîndu-i-se, de însuși inițiatorul ei, retipărirea, după epuizare,

*** nota (2) autorului, Al. George.**

[3] E. Lovinescu s-a abținut de a mă felicita măcar convențional, după lectura cărții.

destinul favorabil al cărții începe după aproape trei decenii, la apariția ediției a II-a, cucerește totalitatea frontului critic, și tot așa, mereu mai departe, i se acordă clasicitatea și onorurile la care autorul ei nici nu năzuise, nici nu visase.

Cu riscul de a oferi noi arme neprietenilor literari, voi cita cazul marelui dramaturg austriac Frantz Grillparzer, (1791—1872), considerat *post-mortem* poet național, dar prețuit abia către sfîrșitul vieții, cînd a rostit cuvintele dezolante : „zu spät"[4]. Spre deosebire de acesta, m-am bucurat de la început de o destul de bună primire cu *Viața lui I. L. Caragiale*, dar destinul ei major, din 1969 pînă astăzi, mereu ascendent, nu-mi poate face decît bucurie, chiar dacă înrădăcinata mea metodă dubitativă i-ar reduce temeiul la portativul cel just.

Mulțumesc din inimă Editurii Minerva, pentru grava răspundere ce și-a luat[5] !

15 ianuarie 1987

[4] Prea tîrziu !

[5] *Errata :*
Alceu, nu *Alecu* Ureche, p. 17 și 22 ;
patru *ori*, nu patru *ani*, p. 56 ;
Totdeuna, nu *totdauna*, p. 103 ;
ținteşte, nu *țintuiește*, p. 105 ;
obținè, nu *obține*, p. 165 ;
vizează, nu *vizitează*, p. 231 ;
le mors., nu *de mors* / (fr.), p. 247 ;
la main, nu *le* main *(id., ibid.)* ;
la Lipsca, nu *de* Lipsca, p. 256 ;
se *arată*, nu se *arăta*, p. 259 ;
romanică, nu *romantică*, p. 306 ;
Petru *Maior*, nu Petru *Moiar*, p. 325 ;
moșneanul, nu *moșneagul*, p. 390 ;
turneele, nu *turmele*, p. 398 ;
nasul asa, nu *pasul are*, p. 405 ;
Boicescu, nu *Boeșteanu*, p. 439 ; cititorul se va descurca singur la cuvintele cu litere lipsă, adaose sau inversate etc.

Aici se încheie sumarul predat Editurii Eminescu în ziua de 15 aprilie 1988. De atunci și pînă la internarea sa în spital Șerban Cioculescu a mai scris și publicat articolele care urmează.

ÎNTRE ION NECULCE
ȘI DIMITRIE CANTEMIR

Istoricii noștri literari au menționat faptul că domnia a doua[1] a lui Dimitrie Cantemir este foarte pe larg expusă în *Letopisețul* lui Ion Neculce, parcă în raport invers cu durata ei de numai nouă luni ; prima, după moartea tatălui său, Constantin Cantemir, nici atîta : trei săptămîni[2]. Lucrul este explicabil : viitorul cronicar se lăuda, din capul locului, că fusese principalul sfetnic al domnitorului. Într-adevăr, după ce enumeră, în primul paragraf, boierii din divanul voievodului, exclamă : „Iar mai de credință și mai ales toate trebile domniei era după mine, Ioan Niculce vel-spătar".

Așadar, cel ce-i relatează domnia, în ochii noștri, ai posterității, și-ar fi luat răspunderea principalelor acte domnești, dacă nu a tuturor. Cum se explică încrederea ce i-o acordase Dimitrie Cantemir ? Erau cimotii, cu un ușor decalaj de vîrstă în favoarea lui Neculce, născut în 1672, față de Cantemir, în 1673, deși acesta îi era, prin alianță, unchi : o soră a lui ținea pe hatmanul Lupul Bogdan, socrul cronicarului. Deci domnia cea nouă avea să înceapă sub auspicii bune, ștergînd amintirea beizadelei, care nu fusese pe placul boierilor : „Și atunce dintîi era boierii can grijiți de numeli lui Dumitrașco vodă din tinerețe, cînd era beizadè, la domnia frăține-său, lui Antohie vodă[3]. Că era atunce nerăbdătoriu și mînios, zgelbiv[4] la beție, și-i ieșise numele de om rău. Iar acmu, viind cu domnia, nu știu, să-și piiardă numele cel rău[5] : au doar

[1] Din toamna anului 1710, pînă în vara lui 1711.
[2] Înainte de 17 martie 1691.
[3] Antioh Cantemir a domnit de două ori (1695—1700 și 1705—1707).
[4] Rău.
[5] Frază curios construită : domnul dorea să se reabiliteze !

la mai vîrstă venisă, au doar chivernisisă viiaţa lui, unde nu era pace ? Că aşè să arăta de bun şi de blînd ? Tuturor uşe deschisă şi nemăreţ, de vorovie cu toţi copiii".

Influenţa cronicarului se arată în paragraful următor, printr-o serie de măsuri economice, întru uşurarea tuturor categoriilor sociale : „Atunci au scos pre ţară[6] 2 civerturi, banii steagului. Şi de cum era soma la Neculai-vodă[7], au mai scădzut pe ţară la un civert, cîte 3 000 de galbeni. Aşijderea şi mazililor li s-au scădzut tot pre giumătate şi mai bine dăjdile. Şi le-au făcut şi carte de giurămînturi, să nu dè desetină[8] boierii, după cum n-au dat mai nainte boierii. Că să făcuse obicei de la Mihai-vodă[9], de da desetină boierii. Şi el apoi i-au iertat".

Nimeni altul nu era mai savant în privinţa evoluţiei fiscului în Moldova şi nici mai înverşunat apărător, atît al încălcării unor scutiri, cît şi al înfiinţării unor noi dajdii, pe seama „ţării". Este deci firesc să-i atribuim lui Neculce rolul hotărîtor în aceste măsuri ale lui Cantemir, menite să-i cîştige toată moldovenimea. Chiar în schimbarea la faţă a voievodului, altădată aprig, iar „acmu" blînd, nu se poate să nu fi intervenit sugestiile sfătuitorului intim.

Totul părea în regulă, Dimitrie Cantemir fusese, în calitatea lui de ostatec la Ţarigrad, preţuit pentru harurile lui de om de lume, dar şi de muzicolog şi de cîntăreţ în tambură. Era preferatul vizirului şi al sultanului, ca şi al întregii Sublime Porţi, încredinţîndu-i-se rolul de a-l prinde pe vechiul său duşman (deşi se împăcaseră, Brâncoveanu servindu-i 5 000 de lei pe an), în propriul folos (domnia Ţării Româneşti fiind mai rîvnită decît aceea a Moldovei). Lui Dimitrie Cantemir i se deschidea astfel perspectiva unei domnii mai asigurate decît acelea ale predecesorilor săi, mereu ameninţaţi cu mazilirea, pentru vini adeseori imaginare. Cu toate acestea, din patriotism, dar şi din calcul, mizînd pe prestigiul militar al lui Petru cel Mare, învingătorul lui Carol al XII-lea al Suediei, el intră în tratative cu ţarul şi încheie cu dînsul cunoscutul tratat de la Luck, prin care Dimitrie Cantemir devenea dom-

[6] Pentru ţărani.
[7] Predecesorul său, Nicolae Alexandru Mavrocordat.
[8] Zeciuială pentru stupi.
[9] Mihai Racoviţă domnise între anii 1703—1705 şi 1707—1709.

nitor pe viață, cu urmași în linie dreaptă, pe tot întinsul Moldovei de altădată.

Printr-o derogare bizară de la afirmația categorică : „...mai ales, *toate trebile domniei era după mine*, Ioan Niculce vel-spătar", cronicarul deneagă orice participare la acest act deosebit de important, în care se juca soarta țării, nu numai a domniei. Ba chiar, cînd a aflat că armata țaristă se apropia de hotarele Moldovei, mult s-ar fi mirat și l-ar fi îndemnat pe Cantemir să revină asupra hotărîrii lui. Denegația rolului său în acordul intervenit ia caracterul solemn al jurămîntului, fapt de toată gravitatea din partea dreptcredinciosului cronicar theocratic : „Pui pe Dumnedzău martur că așè i-am dzis, și tare am stătut, că doar l-oi întoarce".

O scenă întreagă între domn și cronicar, dar în vorbire·indirectă, vine în sprijinul afirmației sale că s-a împotrivit voievodului, supărîndu-l și temîndu-se să nu cadă „în vro primejdie a vieții".

Ne este greu să-l calificăm pe Neculce sperjur, să-l învinuim adică de neadevăr, agravat prin jurămînt. Dar tot atît de greu ne este, nouă ca și altor istorici literari, să-l credem, întrucît negociatorul lui Dimitrie Cantemir n-a fost altul decît cumnatul cronicarului, vistiernicul Ștefan Luca, plecat cu proiectul de tratat și înapoiat cu istoricul act, întărit cu semnătura țarului tuturor Rușilor.

Dacă, într-adevăr, Neculce, n-a cunoscut intenția ascunsă a lui Cantemir, înseamnă că domnitorul nu-i acorda încrederea necondiționată și că s-a încrezut mai mult în discreția unui boier de rangul al doilea, vistiernic (iar nu mare vistiernic !), decît în intimul său sfătuitor și nepot ! Greu de crezut ! Mai ales ceea ce ne întărește îndoiala este faptul că, atunci cînd a fost comunicat boierilor, după sosirea țarului la Iași, actul conținea clauze prin care boierimea era pusă la adăpost de arbitrariul voievodului-despot, asigurîndu-i-se un regim echitabil, în caz de conflict cu capul statului[10]. Cine altul decît un mare boier ar fi

[10] „Pre boieri să nu-i mazilească domnul din boierie pîn'la moarte, sau cu mare vină să-l (sic) scoată (...) Domnul pre boieri să nu fie volnic a-l pierde, orice greșeală ar face, fără sfatul tuturor și fără iscălitura mitropolitului"

putut formula acele clauze ? Cine altul decît cel mai apropiat de domnitor, vel spătarul Ioan Niculce, cum semna ? Sîntem, așadar, într-o dilemă, ca să nu spunem într-un impas, peste care alți istorici literari au trecut mai ușor, nesezisîndu-se de gravitatea sperjurului, care-l stigmatiza, moralmente, pe cel ce se făcea vinovat de această nelegiuire.

Revenind la tratat, așa cum ni-l prezintă, rezumativ, cronicarul, drepturile domniei ar fi fost stabilite în consens cu principiile de clasă ale boierimii și, în consecință, cu reducerea privilegiilor domnești la acelea ale unor suverani constituționali. „Sfatul tuturor boierilor" ca organ de judecată penală în cazul conflictului dintre domn și un boier, aduce cu jurisprudența polonă, cu dreptul poate chiar de veto ! Aceasta sună a capitulare a domnitorului față de clasa boierească stipulîndu-se, întocmai ca dreptul pe viață al celui dintîi, stabilitatea în funcțiuni a divaniților, fără dreptul de revocare.

Să vedem cum prezintă N. Iorga și C. C. Giurescu acest tratat. N. Iorga : „...alături de punctele care interesau monarhia ereditară a lui Dimitrie-Vodă, între care și cele privitoare la condițiile refugiului, în caz de neizbîndă, din partea boierilor asigurarea lor exclusivă în ranguri, garantarea de osîndă la moarte, care nu se va putea rosti decît în Consiliu și cu încuviințarea Mitropolitului, atribuirea către dînșii a dijmelor de la «vicini», scutirea de orice dare, Domnul avînd a se ținea cu venitul de la ocne și de la tîrguri"[11].

La C. C. Giurescu : „La început, tratativele se duc acoperit, ba chiar, sub pretext că iscodește, cu știrea Porții, Luca vistiernicul întîlnește pe țarul Petru cel Mare la Luck și încheia la 24 aprilie (1711) o convenție cu următoarele puncte mai însemnate : Moldova trece sub protecția imperiului rusesc ; ea va avea vechile hotare, deci inclusiv Buceagul și raialele ; domnia va fi ereditară, în familia lui Cantemir ; domnul și dregătorii își păstrează

[11] *Istoria românilor*, vol. VI, *Monarhii*, București, 1938, p. 471—472.

vechile drepturi ; în caz de înfrîngere, se va da ospitalitate în imperiu și întreținere“[12].

Se vede că între ambii mari istorici este o singură deosebire : la C. C. Giurescu se dau drepturile boierilor după documentul citit în fața acestora și adus de Petru cel Mare, iar la N. Iorga se vorbește de „vechile drepturi“, ca și cum ele erau într-adevăr „drepturi“.

Realitatea era alta și a fost dezvăluită ulterior, cînd s-a dat publicității actul autentic, din arhivele rusești : drepturile boierilor, așa cum fuseseră formulate în fața boierilor, nu figurau în *adevărata* convenție. Ziua de 24 aprilie a fost prin urmare, o așa-zisă „journée des *Dupes*“, adică ziua cacialmalei din partea domnitorului, care *una* hotărîse la Luck și *alta* anunța la Iași numai și numai ca să smulgă asentimentul întregii boierimi. Or, afară de puternicul mare vornic Iordache Ruset (care n-a putut fi potolit în protestul său contra principiului domniei veșnice a aceleiași familii, decît printr-un surghiun de doi ani în Rusia), și al acoliților săi, nominalizați de Neculce, s-au ținut în rezervă (armată) alt mare boier, vel vornicul Gavriliță Lupul Costachi, precum și alții, menționați de N. Iorga. N-a fost o sfîntă alianță a creștinității între boieri și domn, cum sconta acesta, deși Neculce afirmă, spre descărcarea responsabilității sale : „Că atunce era toți creștinii bucuroși moscalilor, *nu numai eu*...“.

Cu aceste cuvinte, Neculce se trădează : dacă ar fi fost și el „bucuros moscalilor“, nu s-ar mai fi luat la discuție cu domnitorul, ca acesta să renunțe la noua alianță, spre a rămîne fidel Sublimei Porți ! Iarăși, din două una ! Cînd a spus adevărul ? Cînd s-a luptat cu vodă să rămînă la vechea politică turcofilă (care fusese aceea a lui Constantin Cantemir), sau cînd s-a bucurat de venirea rușilor ?

Promovat hatman după hainia predecesorului său, Neculce participă la lupta de la Stănilești și este consultat de către țar, dacă ar fi posibilă ieșirea lui din încercuire.

[12] *Istoria românilor*, III, Partea întîi, de la moartea lui Mihai Viteazul pînă la sfîrșitul epocei fanariote (1601—1821), Fundația regală pentru literatură și artă, București, 1942, p. 220—221.

La răspunsul negativ, Petru se hotărăşte să înceapă tratativele de pace cu învingătorii, iar Dimitrie Cantemir se refugiază într-o butcă a împăratului, ştiut numai de Neculce şi de doi copii din casă. Este semnificativ că în lista celor 24 de boieri, refugiaţi cu ţarul şi cu Dimitrie Cantemir, nu figurează, afară de cronicar, nici un divanit, toţi rămînînd în ţară. Ajuns la Kiev, Neculce se răzgîndeşte şi vrea să se întoarcă în Moldova, dar Dimitrie Cantemir, reintrat în pielea sa de autocrat, îl opreşte atunci şi peste doi ani, cînd numai graţie ţarului, mai înţelegător, obţine dreptul de repatriere. Amarnic îl caracterizează cronicarul pe domnitor în exil : „Deci Dumitraşco-vodă nu vrè să ţie pe moldoveni cu dragoste ca pre nişte streini[13] ce ş-au lăsat casăle şi s-au streinit de moşiile lor pentru dînsul, ce vrè să-i ţie mai aspru decît în Moldova. Că i să schimbasă hirea într-alt chip, nu precum era domnu în Moldova, ce precum era mai nainte, tînăr, pre cînd era beizadè în dzilele frăţine-său, lui Antohie-vodă, încă şi mai rău şi iute la beţie. Să scîrbè şi uşa îi era închisă şi nu lăsa pre moldoveni nicăiuri din tîrg să iasă afară fără ocazul[14] lui. Şi cu căzacii de loc iară să învrăjbisă rău, că nu-i ţinè într-o nemică[15]. Deci şi moscalii cei mari încă-l urîsă pentru căci îl iubiè împăratul şi-i dedesă nume mai sus decît a tuturor".

Şi fiindcă a fost pomenit Antioh Cantemir, trebuie să precizăm că Neculce are mari elogii pentru dînsul : „...era iar om tînăr, ca de 20 de ani, om mare cinsteş, chipeş, la minte aşedzat, giudecător drept. Nu era prè cărturar, numai nu era prostu[16]. Menciuneli, tălpizicurili[17] nu le iubiè, în averi nu era lacom, obiceie noo[18] nu priimiè să le facă prè peste samă, vînător şi slujitor bun, după hirea tătîne-său".

Astfel Neculce, fostul intim al lui Dimitrie Cantemir, dezamăgit de purtările acestuia, îl prefera pe fratele său mai mare, pentru calităţi ce-i lipseau mezinului. De aceea,

[13] Cu sensul de pribegi !
[14] Ucazul (ca la ruşi), porunca, învoirea, aprobarea.
[15] Îi desconsidera.
[16] Analfabet.
[17] Înşelăciunile.
[18] Noi impozite.

într-o impresionantă invocație către frații boieri, îi îndeamnă să nu pribegească niciodată cu domnitorul. Amar îi va fi părut rău că l-a urmat pe Dimitrie Cantemir, negăsindu-și liniștea decît după nouă ani de pribegie[19], cînd s-a întors în țară, cu „firman“ de la Poartă și cu retrocedarea moșiilor confiscate ca „hain“.

[19] Doi în Rusia și șapte în Polonia.

ÎNTRE „O SAMĂ DE CUVINTE“ ȘI „LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI“

Cel mai talentat dintre cronicarii moldoveni a fost și un povestitor neîntrecut. Ce alta este *O samă de cuvinte* decît un șir (era să scriem un șirag) de scurte povestiri, unele cu caracter anecdotic ? Dacă nu m-aș teme de ecoul negativ al unor cuvinte, l-aș numi pe cronicarul Ion Neculce un mare anecdotier. Întrebarea ce se pune este aceea de a ști dacă această calitate se reflectă și în *Letopisețul Țării Moldovei de la Dabija-vodă pînă la a doua domnie a lui Constantin Mavrocordat*, adică între anii 1661 și 1743. De fapt, cum spune cu desăvîrșită corectitudine în *Predoslovie*, nu și-a revendicat ca originală lucrarea decît începînd după cea de a treia domnie a lui Gheorghe Duca (1683), deoarece pentru perioada anterioară se folosise de două izvoare interne (el spune „nește[1] izvoade ce au aflat de la unii și alții[2] și din audzitele celor bătrîni boieri“). Sursa orală era așadar recunoscută, dar după cum vom vedea, nu numai pentru *O samă de cuvinte*, ci și pentru *Letopiseț*.

Foarte elocventă este introducerea la prima din aceste două scrieri, atît de concisă, încît o putem transcrie integral : „O samă de cuvinte ce sîntu audzite din om în om, de oameni vechi și bătrîni, și în letopiseț nu sînt scrise, ce[3] s-au scris aice, după domnia lui Ștefăniță vodă[4], înaintea domnii Dabijii vodă[5]. *Deci cine va ceti și le va crede*,

[1] Niște.
[2] Izvoare identificate de istoricul C. Giurescu.
[3] Ci.
[4] Fiul lui Vasile Lupu ; a domnit între 1659 și 1661.
[5] În manuscris, *O samă de cuvinte* precede *Letopisețul* (ceea ce au respectat toți editorii, de la M. Kogălniceanu la Gabriel Ștrempel).

bine va fi, iară cine nu le va crede, iară va fi bine; cine precum îi va fi voia, așa va face"[6].

Cu alte cuvinte, Neculce garantează de veracitatea *Letopisețului,* cum s-ar zice astăzi, ca într-o lucrare științifică, lăsînd la latitudinea cititorului să dea sau nu crezare snoavelor cu caracter, ca să le spunem așa, folcloristic sau chiar legendar, transmise oral, de-a lungul generațiilor.

Cele 42 de „cuvinte din bătrîni"[7] se repartizează astfel : primele două despre Ștefan cel Mare (la Neculce „cel Bun"), unul despre Bogdan, succesorul lui, trei despre Petru Rareș, două despre Lăpușneanu, unul despre Despot-vodă, unul despre doamna lui Ieremia Movilă, altul despre pățania unui tătar, două despre Radu Mihnea, alte două despre Miron Barnovschi, cinci despre Vasile Lupu, șapte despre Gheorghe Ștefan, unul despre frații Toma și Iordache Cantacuzino, unul despre Gheorghe Ghica, patru despre Ștefăniță și unul, deosebit de important, despre spătarul „Neculai Milescul"[8].

Caracterul legendar al unora dintre anecdotele acestea se trage din vechimea faptelor. Astfel, unele erori istorice se datorează însăși transmiterii prin prea multe guri a unei științi, contrazisă de fapte : Ștefan cel Mare nu a luat Cetatea Albă și Chilia de la turci[9], ci doar Chilia, de la munteni, Cetatea Albă aparținea Moldovei. Este însă verificat că după fiecare bătălie a înălțat cîte o biserică. Nu e însă de crezut legenda fixării locului mănăstirii Putna printr-un concurs de tragere la țintă, cînd Ștefan ar fi tăiat capul copilului din casă care-l întrecuse. Și așa mai departe, uneori adevărul istoric îl contrazice pe Neculce, alteori neverosimilul. Oricum, literatura a profitat, cu Costache Negruzzi, Bolintineanu și alții, prin temele ce le-au reluat din *O samă de cuvinte*. În adolescența noastră, ni se dădeau ca exerciții de memorizare. Unele

[6] Subliniat de noi, ca și în textele următoare.

[7] Este titlul unei lucrări a lui B. P. Hasdeu.

[8] Despre faimosul spătar, Ștefan V. Gorovei a demonstrat convingător că n-a semnat niciodată Milescu, care era numele unui frate al său, Postolache, ce cumpărase moșia Milești ; el semna Nicolae spătar, uneori cu calificativul moldavolacone (tatăl moldovean, mama peloponeziacă).

[9] Prima „bucată" din *O samă de cuvinte.*

versuri ale lor ne sună și acuma în urechi (pozna memoriei involuntare !).

Neculce, cum am văzut, și-a mărturisit sursa orală, în *O samă de cuvinte :* aceasta este adeseori net indicată prin vocabula *dzic* (zic oamenii). Astfel, în anecdota III, cu legenda mai sus numită. Citim : „Iar un copil din casă *dzic* să fie întrecut pe Ștefan-vodă și să-i fie cădzut săgeata într-un delușel ce să cheamă Sion, ce este lîngă mănăstire".

Mai departe se precizează : „numai oamenii așè povestescu". Urmează : „Și *dzic* să-i fie tăiat capul acolo".

Așadar Neculce a înregistrat direct, cam ca folcloriștii, din gura bătrînilor. În aceeași legendă, se repetă ambele modalități de comunicare : „Și *dzic* călugării să fie fost făcut și sfeșnicele cele mari..." „Lăsat-au Ștefan-vodă cel Bun la mănăstirea Putna, după moartea lui arcul lui și un păhar *ce vorbiè călugării* la mănăstire că este[10] de iaspis[11], ce era în chipul marmurii albe și al farfurii..."[12].

E interesantă construcția sintactică după *dzic* a propoziției secundare completive la trecutul subjonctivului, forma veche, cea nouă trecînd la trecutul condiționalului : ar fi fost.

Curios ! după ce lăsase cititorului latitudinea credibilității, într-una din anecdotele lui, a V-a, confruntă legenda cu adevărul istoric : „Ștefan-vodă cel Bun, cînd s-au bătut cu Hroit ungurul[13], precum *dzic* unii la Cașen, iar *letopisățul*[14] scrie că s-au bătut la Șchie pe Siretiu, au fost cădzut calul lui Ștefan-vodă la războiu".

Se pare însă, după cronica germană descoperită de istoricul polonez Olgierd Gorka, că adevărul istoric a fost altul decît cel relatat de *Letopiseț,* care dă însă locul exact al luptei.

Nu vom epuiza enumerarea textelor, peste douăzeci, din *O samă de cuvinte,* în care se repetă vocabula *dzic* (repetăm, zice-se, zic oamenii).

[10] Prezent impropriu, întrucît paharul a fost sfărmat la o beție, cu prilejul unor invazii.

[11] Jasp, matostat, piatră verde semiprețioasă.

[12] Nu prea concordă în culoare !

[13] Pretendentul, poate român, nu ungur !

[14] Lui Grigore Ureche.

Revenind la *Predoslovie,* vom releva modul în care își revendică Neculce paternitatea cronicii :

„...iar de la Duca-vodă cel Bătrîn înainte, pînă unde s-a vidè, la domnia lui Ion-vodă Mavrocordat, nici de pre un izvod a nemărui, ce au scris singur, dintru a sa știință, cît s-au tîmplat de au fost în viiața sa. Nu i-au mai trebuit istoric strein[15] să citească și să scrie, că au fost scrisă în inima sa".

Să reținem deci caracterul memorialistic al *Letopisețului,* precum și cel pasional, cunoașterii proprii adăugîndu-i-se glasul inimii, prin simpatia arătată unora și antipatia, altora.

S-ar spune că relatînd faptele petrecute în timpul vieții sale, n-a mai fost consultat nimeni altul și că vocabula *dzic,* ca urmare, nu mai are vreun rost. Nu este însă așa. Am depistat, la repetată lectură, douăsprezece momente cînd ea intervine, uneori chiar în două sau trei versiuni. Le vom arăta pe toate :

1. Despre mitropolitul Dosoftei : „...că *dzic* oamenii că-i sfînt".
2. Despre un prepus ce se va repeta cu alții : „*Dzic* să-l fie otrăvit Șerban-vodă[16] pe Gavriliță"[17].
3. „*Dzic* să-l fie otrăvit frații lui[18], stolnicul Constantin și spătarul Mihai".
4. „*Dzic* că la acel război[19] să fie fost mai mult izbînda cazacilor Brâncoveanului, care le era cap cazacilor un moldovean, anume Costin, ficiorul Nenului".
5. „*Dzic* că nici craiul[20] mai n-au fost avînd cal să-ncalece".

[15] Mai exact : alt cronicar (moldovean), deoarece nu i se atribuie izvoare istorice străine.

[16] Cantacuzino.

[17] Vel vornicul moldovean Gavriliță Costachi cel bătrîn, trimis sol de către Constantin Cantemir și decedat curînd după înapoierea acasă.

[18] Ai lui Șerban Cantacuzino.

[19] Acțiune militară turco-română, contra austriecilor lui Heissler.

[20] Jan Sobiețki, regele Poloniei, eliberatorul Vienei, asediată de turci.

6. „*Dzic* că Sobieţki s-au fost ajuns[21] cu tătarii".

7. „*Prepun* oamenii şi *vorovesc* de *dzic* că atunce ştiind Mihai-vodă[22] pe Bogdan[23] că este om vrednic şi temîndu-se ca după ce-a veni cumnatul său, Antohi-vodă[24], domnu, l-a schivernisi bine la domnie, să-i fie dat atunce în cafè otravă".

8. „*Dzice* unii că i-ar hi pîrît Savin banul Zmuncilă, iar alţii dzicè că i-ar hi pîrît Iordachi vornicul Rusăt, cum c-ar hi vorovit ei nişte voroave proaste de Neculai-vodă[25] cînd-au audzit că vine domnu. Iar unii *dzicè* că i-au pîrît mazilii, că cînd au pus banii steagului i-ar hi încărcat pe unii cu năpaste".

9. „*Dzic* unii c-au mîncat ciuperce şi au murit[26], iar unii *dzic* să-l fie otrăvit sultanul la *Tighina*, pentru să să mînie tată-său. Şerement, să strice pacea, căci tătarii pururi ar pofti să fie oaste. Iar unii *dzicè* că dintre dînşii l-au otrăvit".

10. „Unii *dzic* să le fie otrăvit apele[27], cît n-au putut să stè în Crîm".

11. „*Dzic* unii să hie dat viziriul bani să s-închine[28] şi să hie fost cu ştirea împăratului nemţesc, şi viziriul încă să-ş facă obraz despre împăratul turcesc".

12. „Unii *dzic* că au dat serascherul mulţimi de bani lui Minih[29], iar alţii *dzic* că s-au temut Minih de ciumă, să nu-i să împle oastea".

Raportul este egal între zvonurile cu caracter intern şi cele de sorginte străină (cîte şase !). Dintre cel dintîi, trei, iar dintre cele de a doua, două sînt relative la crima otrăvirii, cînd moartea s-a părut suspectă. Cele relative la Cantacuzineştii munteni, din spiţa postelnicului Constantin, sînt explicabile şi prin ura ce nu şi-a ascuns-o cronicarul faţă de cei care, timp de patru ani, cît a hălăduit în Ţara Românească, dimpreună cu mama lui, vara pri-

[21] Înţeles.
[22] Racoviţă.
[23] Lupu Bogdan, hatmanul, socrul lui Ion Neculce.
[24] Antioh Cantemir, fratele mai mare al lui Dimitrie.
[25] Nicolae Alexandru Mavrocordat voevod.
[26] E vorba de fiul feldmareşalului ţarist, Şeremet.
[27] Ruşilor, în Crimeea.
[28] Austriecii la Ruşava (Orşova).
[29] Feldmareşalul rus Münnich.

mară a lui Șerban-vodă, după ipoteza noastră, îi vor fi fost tratat ca pe niște rude sărace, iar el, deși adolescent și ager, n-a beneficiat de învățătură înaltă. Prepusul împotriva lui Mihai Racoviță este explicabil : în a doua domnie a lui, Ion Neculce s-a simțit amenințat : „Atunce, tîmplîndu-să de eram și eu de casa lui Antohi-vodă[30] m-au fost pus Mihai-vodă și pe mine într-acel izvod[31], să mă prindă. Și pîn-a sosi săimenii la gazdă-mi, eu am prinsu de veste și am apucat de am încălecat, de am fugit în Țara leșească[32]. Și-acolo mi s-a tîmplat și mie de am zăbovit vro patru luni, păn-a aședza domnia. Și-apoi mi-am făcut pace, ș-am vinit înapoi la casa mè, și n-am avut despre nime nici o nevoie. Ș-am avut cinste și căutare în dzilele mării(i) sale".

N-a figurat însă în divanele lui, nici n-a primit vreo slujbă, dar i s-au restituit moșiile preluate de alt domn ca „hain" și apoi dăruite lui Gavriliță Lupul Costachi, vel vornic.

De ce i se cuvine însă lui Neculce calitatea de anecdotier, de incomparabil anecdotier ? Am ajuns la această părere, depistînd în *Letopiseț* un mare număr de istorioare, cam de același gen ca acelea din *O samă de cuvinte*, unele din cunoaștere directă, altele din auzite.

În timpul întîiei domnii a lui Antioh Cantemir, Neculce înregistrează o „mare eclipsis" ,urmată de o anecdotă de interes zoologic : „Găsitu-s-au atunce și un ursu mare groaznic. Și săriră toată oastea, și moldovenească, și muntenească și nu-l putè ucide. Și au dat în cîteva rînduri în Nistru, și iară ieșié afară. Și gonindu-l pe Nistru cu un pod, să suisă în pod, și oamenii au sărit din pod în Nistru, și multă grozăvie făcè. Cîțiva oameni s-au împușcat slobozind focul să-l lovească, și îmbuldzindu-să oamenii să loviè ei în de ei. *Nu era curat*. Trii, patru ceasuri toată oastea l-au gonit și dè-abiè l-au ucis. Și era prè mare, de *mirare*".

Să i se fi părut cronicarului credul și superstițios, că era bîntuit de Necuratul ? În orice caz, i s-a părut mira-

30 Înrudit prin alianță, cimotie.
31 O listă neagră.
32 Unde mai șezuse după plecarea din Rusia (1713), șapte ani, pînă ce și-a obținut autorizația de repatriere.

culos, fantastic. Este și acest fapt poate hiperbolizat, trecînd din gură în gură.

O altă anecdotă, dintre cele mai dramatice, îl privește pe învățatul medic Alexandru Mavrocordat, sfetnic de taină al sultanilor, ca atare poreclit Exaporitul, reprezentantul semilunii la pacea de la Karlovitz, cu prilejul căftănirii fiului său mai mare, Nicolae : „Atunce tată-său Alecsandru Ecsapăritul, șădzind în gazdă, nemic nu știè de fii-său, c-au luat domnia. Și cum au înțeles, au și-nceput a plînge ș-aș da palme peste obraz, ș-aș smulge părul din cap și din barbă, ș-a bălstăma pe fii-său, căci au priimit domnia, și-a *dzice* că din ceasul acesta este casa lui stînsă, de vreme ce s-au amestecat la domnie. Și fiind și bătrîn, n-au trăit doo săptămîni ș-au murit. Încă n-apucasă Neculai-vodă să purcedează din Țarigrad. Iar în locul lui Neculaiu-vodă au pus tărdziman[33] pe frate-său, pe Ion".

Și aici credem că adevărul, trecut din gură-n gură, devine legendă și ca atare de o natură cu acelea din *O samă de cuvinte* (cu acoperire istorică, în bună parte). Ambii frați, Nicolae și Ion, au murit în scaun, „casa" a mai dat și alți voievozi, pe Constantin, reformatorul care a desființat șerbia, a creat arhiva, a sprijinit cultura etc., pe Alexandru, fratele acestuia, zis Delibei (prințul nebun) și pe vărul celui de mai sus, zis Firaris (fugarul). Nici unul n-a fost tăiat de turci, iar aceeași casă a dat mari demnitari în țara noastră pînă nu demult, iar în Grecia, figuri ilustrate în timpul eliberării și ulterior. După mamă Mavrocordat, Martha Bibescu a consacrat strămoșilor ei o întinsă lucrare hagiografică, nu fără lunecări în legendă.

Grație anecdoticii a devenit personaj istoric rocmistrul[34] Constantin Turculeț, a cărui viață și moarte oscilează și ele între adevărul istoric și legendă. Fiului său, creditor al lui Neculce în anii ultimi ai vieții, acesta îi solicita și reducerea la jumătate a datoriei.

[33] **Dragoman, mare funcție de încredere, acordată de sultani mai ales pentru relațiile externe și reprezentarea diplomatică.**

[34] **Căpitan de cavalerie în armata polonă, afiliat cauzei lui Petriceicu-Vodă.**

Antipatiile lui Neculce au reușit să facă odioase unele personalități istorice, ca Dumitrașco Cantacuzino, domnul Moldovei, înfierat ca muieratic, dar care n-a trecut în istorie ca un voievod lipsit de merite. Amorul lui pentru Anița Arhipoaia a rămas de pomină, grație *Letopisețului*, după cum, invers, Ana, soția cea de a doua a lui Mihai Racoviță, calomniată de Dimitrie Cantemir în *Istoria ieroglifică*, în care figurează sub numele Helgea[35], a fost reabilitată ca o doamnă „de treabă, bună și milostivă, cuconi 5 și cucoane 3“[36].

Urile lui Neculce, datorită marelui său talent, au izbutit, printre altele, în cazul lui „Psăolu“, hatmanul Constantin Ipsilante, să facă dintr-o victorie a acestuia, o fantastică răstălmăcire grotescă, anume cu fuga ambelor părți angajate în luptă ! Este unul din episoadele războinice cu care s-a ostenit Neculce, amintindu-și că fusese spătar și că Dimitrie Cantemir îl promovase hatman, adică generalisim al armatei Moldovei, una mai mult de strînsură, la Stănilești, decît de „carieră“.

Cronicarul avea și calități de romancier, dintre cei de tip vechi, în zilele noastre demodat, care nu se sfiau să introducă în narațiunea lor dialogurile, ca și cum ar fi fost de față. Sub acest raport, Neculce este și el un Asmodeu[37] al istoriografiei, omniprezent, cu ochii sfredelitori și urechea atentă.

Puțina lui cultură, din larg compensată de talent, reiese mai ales din stîlcirea numelor străine, generalizată, cam în genul denumirii exaporitului sau a lui Ipsilanti, cum am văzut. Rămîne totuși un secret : vasta lui informație de ordin extern, cu rare desincronizări sau erori de date, în care, nemaiservit de cei doi factori stimulativi, simpatia și ura, textul adeseori plictisește (sînt părțile moarte, în bună parte, ale cronicii externe). De cîte ori însă bătrînul cronicar simte că-i pulsează puternic inima, scrisul său prinde aripi și neașteptate culori. Tezaurul proverbial, de altă parte, este mai plastic și mai viu decît cel din scripturi, cronicarul nelipsind a fi providențialist, ca și înaintașii și urmașii săi pînă la, inclusiv, Bălcescu.

[35] Nevăstuica.
[36] 5 băieți și 3 fete.
[37] Eroul din *Diavolul șchiop* de Lesage.

Cel mai național dintre cronicarii noștri, deși ambii părinți au fost greci, Neculce este un mare mîncător al acestei nații, în reprezentanții Fanarului, mai mult sau mai puțin asimilați. Cu excepția bunicului său matern, Iordache, și a lui Toma, fratele acestuia, ambii apoteozați, deși cum însuși spune, greci, mai toți ceilalți divaniți de acest neam ies micșorați în *Letopiseț*. Obiectivitatea nu era calitatea sa principală !

28 aprilie 1988

ROSTUL ISTORIEI LA CRONICARII MOLDOVENI

Cercetarea noastră de astăzi duce la o concluzie paradoxală : dintre cei trei mari cronicari moldoveni Grigore Ureche, Miron Costin și Ion Neculce, cel din urmă, mai puțin învățat decît predecesorii săi, este totuși în stăpînirea unei concepții superioare a rostului istoriei. Ca să nu fim învinuiți de greșeală, să examinăm. Din capul locului, la tustrei, *Predoslovia* este aceea care este chemată să ne lămurească în „problemă". Aceea a lui Grigore Ureche din păcate, este interpolată de parazitul său, Simion Dascălu, care ne dă doar în partea a doua textul lui Ureche, atribuindu-și-o pe cea dintîi. Cu toată frauda învederată a pretinsului coautor, putem considera rîndurile ce urmează o parafrazare a textului originar, ce nu ni s-a păstrat decît sub această formă a „colaborării" :

„...răposatul Grigore Ureche ce au fost vornic mare, cu multă nevoință, cetind cărțile și izvoadele și ale noastre și cele striine, au aflat cap și începătură moșilor, de unde au izvorit în țară și s-au înmulțit și o au lățit, *ca să nu se înece a toate țările anii trecuți și să nu știe ce s-au lucrat, să să aseamene fiarălor și dobitoacelor celor mute și fără minte*".

Scopul lui Grigore Ureche, după acest text edificator, este așadar de natură pur culturală, ca să nu spunem informativă : de a pune la îndemîna cititorilor cunoștințe temeinice despre trecutul neamului, de la începuturile sale statale, precum și noțiunile necesare despre popoarele vecine din : Polonia, Țara Tătărască, împărăția turcilor, „Țara ungurească de jos și Ardealul"[1]. Era, într-un fel foarte

[1] Aceste capitole au fost intercalate în *Letopisețul* lui Grigore Ureche între sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare și începutul aceleia a lui „Bogdan vodă cel orb și grozav", succesorul acestuia.

personal, de a pune în temă pe cititor nu numai asupra istoriei propriu-zise, dar și a situării geografice a țării, între popoare străine, cu structura politică a fiecăruia. Firește, acest gen de informare implică și un scop secret : acela de a-l lăsa pe cititor să aleagă pînă la urmă regimul preferat, după un proces sumar de comparație între așezămintele moldovenești și acelea ale națiunilor limitrofe. Un singur exemplu este suficient, acela al legalității polone : „Și nemeșii carei le zicu șleahtă, nu așa de crai ascultă, cum de lege, carele le-au făcut ei, de să judecă la scaunile cetăților, cineși la ținutul său. De acolo, cine nu va să ție de lege, volnicu-i fieștecine să-și îndelunge legea la alt scaun mai mare, alese în doao locuri, la Liublin vara și la Petricov iarna, unde zic acelor legi tribunal. Acolo, de va avea de crai asupreală, fără nici o frică are voie să-l tragă la judecată, unde procuratorii vor răspunde pentru crai și de va avea strîmbătate, afla-va județ și direptate. Nici pre un șleahtic nu-l va putea lega cineva, nici craiul singur, pînă nu-l va birui cu legea. Aceia nu dau bir nimănui, nu ascultă de altul, nici în oaste iaste datoriu să meargă, fără numai de bună voie și cu voia tuturora și cu plată".

Urmează și celelalte privilegii ale castei boierești ce i s-au părut desigur marelui boier care a fost Grigore Ureche ideale (ca dreptul de veto al unuia singur din șleahtă, suficient ca să împiedice luarea unei hotărîri). Lectura *Letopisețului* conținea deci un sîmbure de aspirație generală a boierimii moldovenești, lipsită de securitate față de atotputernicia voievodului, care, uneori, ca Ștefan cel Mare, era : „...mînios și de grabă vărsătoriu de sînge nevinovat, de multe ori la ospețe omorîea fără județu".

Circulația tustrelelor *Letopiseți*, nici unul dat la tipar, se făcea prin còpii, cele mai multe din poruncă boierească, tagma lor fiind în acele două veacuri, în parte, singura cultivată și interesată să citească și să reflecteze asupra celui mai echitabil (din punctul de vedere al clasei) sistem de guvernămînt.

Mai puțin subversiv decît acela al lui Grigore Ureche, acela al lui Miron Costin ne oferă, prin *Predoslovie*, măr-

turia intenției inițiale de a și-l începe „...din descălecatul cel dintîi, carele au fost de la Traian împăratul..." dar că l-au împiedicat „...cumplitele aceste vremi de acum, de nu stăm de scrisori[2], ce[3] de griji și de suspinuri".

Anunțîndu-se ca o continuare a *Letopisețului* lui Grigore Ureche, Miron Costin începe cu domnia lui Aron Vodă și se oprește în pragul aceleia a lui Antonie Ruset[4], fără a-și divulga un alt scop decît acela instructiv, al unei mai bune cunoașteri a propriei istorii.

Mai explicită este intenția autorului în *Predoslovia* la lucrarea *De neamul moldovenilor,* scrisă anume pentru a spulbera infama teorie a întemeierii Moldovei prin colonizarea cu pușcăriași, scornită de Simion Dascălu. Scopului instructiv întru adevăr, care este acela al istoriei, i se adaugă, la Miron Costin și unul gratuit, al plăcerii cititului, voluptate proprie intelectualului, dar accesibilă oricui ar deprinde-o : „...să aibi vreme și cu cititul cărților a face iscusită zăbavă, că nu ieste alta mai frumoasă și mai de folos în toată viața omului zăbavă decît cetitul cărților".

Zăbava este, cu alte cuvinte, petrecerea în timpul liber, sau ceea ce francezii numesc *passe-temps.* În locul distracțiilor de altă natură, cititul este propus de marele cronicar ca suprema plăcere ,nelipsită însă și de folos : acela al instrucției, într-un moment cînd ea era în plină dezvoltare, după înființarea tiparului moldovenesc, de către Vasile Lupu. Pe lîngă cărțile bisericești, care aveau atunci exhaustivitatea, Miron Costin se gîndea, firește, la ziua apropiată, cînd grație eliberării Moldovei de către puternicul regat al Poloniei, vor putea apărea printre cărțile laice, cu precădere, cele istorice.

Se cunoaște izvorul umanistic al învățăturii celor doi corifei ai istoriografiei noastre : școlile poloneze de la Liov și de la Bar, în care predomina limba latină, cu istoricii romani la loc de cinste. De un asemenea noroc nu s-a putut bucura și Ion Neculce, cel mai talentat dintre cronicarii moldoveni, dar și cel mai puțin cultivat. Ce învățătură va fi primit în copilărie, pînă la vîrsta de 14 ani, cînd după moartea celui de al doilea soț al mamei sale, fata pare-se

[2] De lucrări scrise.
[3] Ci.
[4] La Miron Costin, Chiriță Dracon Ruset.

dizgrațiată de natură[5] a puternicului vistiernic Iordache, nu știm. Am îndrăznit a deduce din ura păstrată de către cronicar familiei Cantacuzino din Țara Românească, că aceasta a acordat ramurii moldovenești refugiate, ospitalitatea celor patru ani (1686—1690), cu statutul însă, al rudelor sărace. Ca atare, tînărul Ion, cu toată istețimea minții sale, nu s-a putut bucura, în acel interval, de o instrucție superioară, ca aceea a gazdelor, școlite la școala Patriarhiei, la Padova sau în țară, cu dascăli greci. Cu toate acestea, vom vedea că în *Predoslovia* la al său *Letopiseț*, în continuarea aceluia al lui Miron Costin, Ion Neculce are o concepție mai complexă a scopurilor urmărite și astfel formulate în concluzie : „Deci, fraților cetitorilor, cu cît veți îndemna a ceti pre acest letopisăț mai multe, cu atît veți ști a vă feri de primejdii și veți fi mai învățați a dare *răspunsuri* la *sfaturi ori de taină,* ori de *oștire,* ori *de voroave, la domni și la noroade de cinstire*".

Este clar că cititorii la care se gîndea cronicarul nu erau unii de rînd, ci tot din rîndurile boierimii care avea să găsească în lucrarea sa directive politice, în pregătirea pentru viața publică, în arta militară și aceea a elocuției.

Mai explicit, așadar, decît predecesorii săi ce-l întreceau prin cultură, continuatorul lor se arată și mai ambițios, ca un îndrumător al clasei sale în dificila carieră publică, deschisă înaintea ei, fără însă a i se oferi învățăturile necesare. Ion Neculce s-a dorit, în conspectul general al vechii noastre istoriografii, singurul dascăl de știință politică, dobîndită nu pe cale didactică, ci prin propria experiență.

Se poate infera, din lectura letopisețelor lui Grigore Ureche și Miron Costin, că ambii năzuiau *in petto* același înalt țel educativ, dar că nu l-au exprimat direct, ci, ca să spunem așa, în filigran ; cel dintîi, prin difuzarea sistemului politic nobiliar polonez, cel de al doilea prin alarmismul din *Predoslovie* văzînd : „...țării aceșteia țenchi și soroc de sfîrșire" dacă, firește, nu ar fi mîntuită Moldova de către Polonia.

[5] Era, probabil, mută. Ramura coborîtoare din Ion Neculce era poreclită Mutu.

Ion Neculce nu se mulțumește însă cu enunțul finalist al *Predosloviei* sale. Întreg letopisețul său nu este decît un „discurs", cum se spune astăzi; nu către națiune, ci către casta sa feudală, boierimea, căreia i se adresează în nenumărate rînduri, ca într-un permanent colocviu.

„Frații cetitori" din fraza finală a *Predosloviei* sînt de fapt frații săi, boierii, supuși și ei vitregiei tocmelilor publice, și nu atît ale voievozilor, cît ale sfătuitorilor cei răi, musaipii, care-i conduc în interesul lor exclusiv (și cu osebire cei greci !) : „...acești doi boieri ce mai sus s-au pomenit[6] îl întoarseră pe Antochi-vodă[7] de li să potrivi. Că *mai toți domnii sînt buni,* numai să tîmplă de să află de cestu fel de oameni de să lipăscu mai lesne la toți domnii, de le strică firea ce bună. Mai mulți să află la domni de ceștia decît di cei direpți și buni. Ce dacă să tîmplă boierul chivernisitorul[8] de-i înțelept și bun, măcar de-i și domnul rău, îl îmblînzește și-l întoarce cu blîndețe, de-l face mai bun".

Cum se adresează Ion Neculce, de regulă, cititorilor săi boierii ? Cu apelativele, mai fiecare de mai multe ori repetate, ca : „fraților cetitorilor ; fraților moldoveni ; fraților boieri moldoveni ; iubiți cetitori tineri ; ce să știți, fraților, socotiți, fraților, acmu !". Sau : „căutați fraților, acmu ; căutați de videți... ; caută de acmu înainte ; caută tălpizlîcul...[9]". Ori : „Videa-veți... ; Videți acmu... ; Socotiți, fraților, acmu !".

Acest *„acmu"* pentru *acum* era formula persuasivă după expunerea unui fapt blamabil. Ca un moralist ce era, Ion Neculce relevă și stigmatizează cele rele, mai numeroase decît cele bune, din vremea lui și-și avertizează cititorii de elecție, care erau și cei firești, ce-și puteau permite luxul să-l citească, boierii, dacă nu în exclusivitate, dar înaintea tuturor, se-nțelege..

Am relevat, cu ocazia bicentenarului morții lui, în 1945, caracterul feudal al lui Ion Neculce, deși în cronica sa vorbește în numeroase rînduri cu patos despre suferințele

[6] Ilie Cantacuzino vistiernicul și Panaitache Morone, bivpostelnic.
[7] Antioh Cantemir, fiul cel mare al lui Constantin Cantemir, în a doua lui domnie, după cea dintîi, foarte lăudată de Neculce.
[8] Sfătuitor intim, ascultat de către domn, „musaip" (tc.).
[9] Șiretenia.

„țării", adică ale poporului, care veneau însă în rîndul ultim al preocupărilor lui. Nu i se poate tăgădui oarecare demofilie lui Ion Neculce, dar cînd „mojicii" încercau să se ridice sau măcar să-și apere drepturile cu dîrzenie, simpatia lui pentru poporul de jos intra în eclipsă, ba chiar îi lua locul indignata uimire (cum de este cu putință așa ceva ?). De altfel, sub acest raport el este de părerea lui Miron Costin, care face elogiul lui Radu Mihnea, pentru directivele sale juridice : „Fost-au acest domn, Radu vodă, deplin la toate și întreg la hire. Cuvîntul ce-l grăiia ca o pravilă era tuturor, giudețele[10] cu mare dragoste și socoteală, fără fățărie, cu cinste, iară nemăruia cu voie veghiată[11]. Avea acest cuvînt : «Domnul hiecare, cînd giudecă pre un boieriu cu un curtean, ochii domnului[12] să fie pre boieriu, iară giudețul pre calea sa să meargă[13]. Și așa, cînd să pîrăște un curtean c-un țăran, mai de cinste să fie curteanul și la cuvîntu și la căutătura domnului, iară nu abătîndu-se giudețul din calea sa cea dreaptă»".

Se vede care era aceasta : a justiției de clasă, plăcută atît lui Miron Costin, care face apologia domnitorului respectiv, Radu Mihnea II, cît și lui Ion Neculce, care se sperie de justele revendicări ale „mojicilor" și dezaprobă măsura luată de Nicolae Al. Mavrocordat, în prima lui domnie, prin care impusese zlotașilor[14] să restituie „toți banii mojicilor înapoi"[15].

Ion Neculce nu putea prevedea viitorul, în care nu boierii aveau să-i fie cititorii de predilecție, ci toți iubitorii de limbă și de literatură frumoasă, care aveau să vadă într-însul pe cel mai talentat dintre cronicarii moldoveni.

21 aprilie 1988

[10] Judecățile.
[11] Favoare, hatîr.
[12] Adică preferința !
[13] Să se conformeze principiului ierarhic.
[14] Încasatorilor de biruri. Neculce îi numește „boieri zlotași".
[15] Banii cu care fuseseră încărcați pe nedrept.

SUMAR

